

**Юрій Зінько,
Сергій Калитко,
Олександр Кравчук,
Іван Поп**

НАРИСИ ІСТОРІЇ ЧЕХІЇ

Юрій Зінько, Сергій Калитко,
Олександр Кравчук, Іван Поп

НАРИСИ ІСТОРІЇ ЧЕХІЇ

Навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів

Видавництво «Нілан-ЛТД»
Вінниця – 2017

УДК 930.85 (075. 8)
ББК 63.3 (4 Укр) – 7 я 73

Н28 **Зінько Ю. А., Калитко С. Л., Кравчук О. М., Поп І. І.** Нариси історії Чехії. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – 464 с.

ISBN 978-966-924-557-1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 1 / 11 – 7202 від 14. 05. 2014 р.)

Авторський колектив:

Зінько Ю. А., канд. іст. наук, професор
Калитко С. Л., канд. іст. наук, доцент
Кравчук О. М., канд. іст. наук, доцент
Поп І. І., доктор іст. наук, професор

Рецензенти:

Даниленко О.В. – доктор історичних наук, професор
Легун Ю. В. – доктор історичних наук, професор
Мельничук О. А. – доктор історичних наук, професор

У навчальному посібнику окреслено головні тенденції історичного розвитку Чехії з найдавніших часів і до наших днів. Значну увагу приділено політичним подіям, також подано матеріали з соціально-економічного й культурного життя чеського народу.

Посібник адресований викладачам, студентам та тим, хто цікавиться історією Чехії.

УДК 930.85 (075. 8)
ББК 63.3 (4 Укр) – 7 я 73

ISBN 978-966-924-557-1

© Ю. А. Зінько, С. Л. Калитко,
О. М. Кравчук, І. І. Поп, 2017
© ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017

ПЕРЕДМОВА

Історія Чехії – навчальна дисципліна, яка покликана репрезентувати минуле сусіднього слов'янського народу, його політичні, економічні та культурні звершення.

Згідно з теорією трьох історичних регіонів континентальна Європа складається з західної, східної та середньо-східної частин. Вони безпосередньо впливають на культурно-історичний процес одна одної. Чехія є частиною середньо-східної Європи – своєрідного перехідного регіону, який утворює цивілізаційну область між Заходом і Сходом. За такої культурно обумовленої специфіки чехам належить важливе місце в історії Європи.

Чеська Республіка – слов'янська держава у Центральній Європі з населенням понад 10 млн. осіб і територією 78864 тис. кв. км. Одне з найбільших міст Чехії Прага – старовинна столиця країни, де мешкає понад 1,2 млн. осіб. Крім столиці, головними промисловими центрами є Брно, Оломоуц, Пльзень, Млада Болеслав. Переважну частину населення становлять чехи – 94,5%, а також словаки – 3,8%, німці і поляки та інші народи. Сучасна Чехія – високорозвинена індустріально-аграрна країна. У промисловій сфері розвиненими є чорна металургія, електроенергетична, машинобудівна – виробництво верстатів, електровозів, автомобілів, а також хімічна, текстильна, харчова галузі. Країна також має розвинену туристичну сферу.

У вищих навчальних закладах України історія Чехії вивчається в контексті дисциплін всесвітньої історії, історії Центрально-Східної Європи, історії слов'янських народів. Вивчення минулого Чехії, спрямоване на ґрунтовне засвоєння особливостей історії цього слов'янського народу, збагатить молодь глибокими знаннями історії чеської нації, сприятиме формуванню широкого історичного світогляду.

Авторський колектив посібника прагнув сприяти

засвоєнню студентами навчального матеріалу, ознайомленню з найголовнішими подіями історії Чехії, насамперед політичної та соціально-економічної, її культурної спадщини, з'ясуванню ролі і місця чеського народу в історії слов'янських народів. Опанування навчальним матеріалом сприятиме вихованню поваги до історії чеського народу, формуванню особистісних світоглядних рис, загальнолюдських духовних цінностей, ідей гуманізму і демократії.

У посібнику заторкуються цивілізаційні процеси на сучасних чеських землях до появи тут слов'ян, взаємини чеського та інших етносів. За сучасними дослідженнями у чехів 37% слов'янського, 25% – кельтсько-романсько-німецького, 9% – адриатичного і 8% скандинавського генотипу.

Необхідно відзначити різницю щодо змісту поняття «Чехія» в Україні та Чеській Республіці. В українській мові назви держави та країни ототожнюються, тому поняттям «Чехія» позначено назву країни за офіційною назвою держави. В Чеській Республіці поняття «Чехія» є назвою одного з трьох регіонів, що входять до її складу, поряд з Моравією та частиною Сілезії. Для неофіційної назви країни переважно використовується поняття «Чеські землі», її історія називається «Історією чеських земель». У пропонованому посібнику поняття «історія Чехії» поширюється на всю територію країни.

Рішенням уряду з 1 липня 2016 р. дозволено офіційно застосовувати англійську альтернативну назву для Чеської Республіки (Czech Republic) – Чехія (Czechia).

Над посібником працювали: кандидат історичних наук, професор Ю.А. Зінько, кандидат історичних наук, доцент С.Л. Калитко, кандидат історичних наук, доцент О.М. Кравчук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського) та доктор історичних наук, професор І.І. Поп (м. Хеб, Чеська республіка). Загальну редакцію здійснив С.Л. Калитко. При підготовці розділу 19 «Вивчення історії Чехії в Україні» враховано навчальний, а не академічний характер

видання. При редагуванні враховувалась позиція авторів, тому можливі різні оцінки окремих історичних подій.

Навчальний посібник «Нариси історії Чехії» рекомендується для студентів та викладачів історичних факультетів вищих навчальних закладів та усім, хто цікавиться історичною минувшиною чеського народу.

РОЗДІЛ I. ЧЕСЬКІ ЗЕМЛІ В НАЙДАВНІШІ ЧАСИ

1. 1. Стародавня історія сучасної Чехії.

1. 2. Кельтські племена на території чеських земель.

1. 3. Давні германці в Чехії.

1. 1. Стародавня історія сучасної Чехії.

Вік найдавнішої знахідки, що свідчить про перебування на території Чехії давньої людини – більше 1,7 млн. років. Сучасні чеські землі людина заселила під час кам'яного віку, який поділяють на три періоди – давній (палеоліт), середній (мезоліт), новий (неоліт).

Знайдені стоянки найдавніших людей (Бечов, Пршезлетіце, Странска Скала) вказують на їх заняття збиральництвом та мисливством.

Часами пізнього палеоліту (35 – 10 тис. р. до н. е.) датується поява на чеських землях фізичного типу людини, що не відрізняється від сучасного – людини розумної. У різних місцевостях (Пршедмості, Павлов, Дольні Вестоніце та ін.) археологи виявили свідчення діяльності «мисливців на мамонтів». Знахідки датовано 26 – 11 тис. рр. тому. Ці люди полювали також на шерстистого носорога, дикого коня.

В епоху мезоліту (10 – 7 тис. рр. до н. е.) особливого значення мало винайдення луку і стрілі, що підвищило результативність мисливства. На тогочасних стоянках давніх людей вже зустрічаються рештки приручених тварин.

Епоха нового кам'яного віку (неоліту, 6 – 4 тис. рр. до н. е.) принесла докорінну зміну в господарюванні. Відбулася неолітична революція – перехід людини від привласнюючого до відтворюючого типу господарювання (землеробство, скотарство).

Поступово почалося регулярне виробництво харчових продуктів і перехід до осілого життя, що обумовило будівництво постійного житла, вдосконалення знарядь праці. Необхідність збереження вирощеного викликала винайдення посуду – спочатку дерев'яного, згодом – керамічного (глиняного). За формами і орнаментами прикрас, керамічних виробів на певній території, археологи розрізняють культурні регіони та людські спільноти, які там проживали. Такі спільноти – культури давніх людей йменують за типовими ознаками орнаменту кераміки або сучасними назвами населених пунктів, поблизу яких вони були знайдені.

Перші землероби, які походили з «родючого півмісяця» в

Передній Азії, прийшли в чеські землі під час переселень через Балкани і частину сучасної української території. Звідти вони поширилися вздовж течії Дунаю аж до східної Франції та на північ, аж до Балтики.

Одна з неолітичних культур на території Чехії – культура лінійно-стрічкової кераміки (5 – 4 тис. до н. е.). Її базовою ознакою є глиняний посуд кулястої форми, прикрашений орнаментом у вигляді прокреслених ліній, ямок, спіралей і волютів (від італ. *voluta* – звиток, закрутка). Основою господарства було землеробство, а також скотарство та заняття мисливством і збиральництвом. Центральним осередком цієї культури була Чехія.

Культура лінійно-стрічкової кераміки згодом розвинулася в низку локальних варіантів. Одним з них була культура так званої моравської мальованої кераміки (4700 – 3700 рр. до н. е.), яка походила з території сучасної північно-західної Угорщини. Для цієї культури типова чудова мальована кераміка, розкішні статуетки жіночих божеств, типових для культів матріархату найдавніших землеробів.

Саме з часу неоліту сформувався сучасний вигляд природи чеських земель, поселення створені в той час розвиваються і до сьогодні. З тих часів існує певна безперервність в історії чеських земель.

В епоху мідно-кам'яного віку (енеоліту) (3 – 2 тис. рр. до н. е.) вперше було виготовлено метал – мідь. Землеробство вдосконалилося завдяки оранці ґрунту. Водночас відбулися суттєві етнічні зміни. Окрім етносу перших землеробів, представлених племенами рживначської культури, з'являються нові, що приходили часто з доволі віддалених земель.

Найвизначнішим з них були племена вершників з бойовими сокирами і келихами, оздоблених відтиском шнурів. У чеських землях цю культуру називають культурою шнурової кераміки (біля 2900 – 2600 рр. до н. е.), в інших – культурою бойових сокир. Ці воїни займали великий простір – від Рейну до верхньої Волги. За етнічною приналежністю їх вважають індоевропейцями.

Одночасно з ними з Піренейського півострова аж до Карпатської котловини рухались племена піших стрільців з луків, які мали коштовно оздоблені дзвоноподібні келихи (2700 – 2400 рр. до н. е.). Ці племена не належали до індоевропейців й мають назву культури лійчастого посуду.

Наступним якісним етапом в розвитку первісних племен стало

винайдення бронзи (2 тис. р. до н. е. – 700 р. до н. е.). У цей час з'явилися знаряддя праці з цього металу – сокири, мотики, серпи, що збільшило продуктивність праці давніх людей. Поля починають обробляти за допомогою волів і сохи. Виникає надлишок продуктів, що перебуває в розпорядженні голови родини, роду, племені. Наслідки цього проявилися в суспільному ладі. Велику родину очолює чоловік – батько, патріарх, що організує обробіток землі і присвоює значну частину продукції, здійснює початкові культові обряди.

З вдосконаленням зброї зростає військовий промисел, що призводить до зміни характеру поселень. Для них обирають важкодоступні місця, для оборони зводять укріплення.

Однією з найрозвиненіших культур в епоху бронзи була унетичька культура (2400 – 1550 рр. до н. е.), названа за м. Унетич біля Праги. Вважають, що вона, можливо, виникла внаслідок синтезу культур шнурової кераміки та лійчастого посуду. Згодом її носії розійшлися по всій Центральній Європі – до Німеччини, Польщі, Австрії, Словаччини. Їх відносять до індоевропейців. В суспільній організації виокремлювалися вожді, воїни, жерці.

Високого рівня сягнула металургія, обмін виробів з бронзи тощо. Уміння виготовлення бронзи було запозичено у населення Передньої Азії і Східного Середземномор'я. З цивілізаційного погляду унетичька культура утворювала певний віддалений північний горизонт розвиненої егейської цивілізації. Приблизно 1550–1200 рр. до н. е. її центр перемістився в Моравію, де виникла і звідки поширювалася центральнодунайська культура могил, названа так за типом похованнями. Інша могильна культура виникла в південно-західній Чехії та у Баварії. Так під час бронзової доби виникли два культурні регіони, західномогильний і східний «лужицький». Існує думка, що це розмежування було основою етногенезу різних груп індоевропейців.

Велику роль в історії розвитку населення Чехії епохи бронзи відіграли племена лужицької культури, які низка істориків відносить до праслав'ян (XIV – III ст. до н. е.). Галузями господарства лужицьких племен були орне землеробство, присадибне скотарство, кольорова, а з початком залізного віку – чорна металургія.

Племена проживали в неукріплених поселеннях і городищах. Можливо, основою релігійних уявлень племен цієї культури складали солярні (сонячні) культи.

1. 2. Кельтські племена на території чеських земель.

Історично відомі етноси в Чехії пов'язані з племенами кельтів. Перші групи кельтів з'явилися у Чехії в V ст. до н. е. з верхньодунайсько-

східнофранкської території – області Альп, сучасних Німеччини і Франції.

У V – III ст. до н. е. кельти поступово розширили територію свого розселення до Малої Азії, Іспанії та Британських островів, створили своєрідну культуру, яка отримала назву «латен».

Поштовхом до міграцій кельтів стала перенаселеність їх попередніх земель в Галлії (північна Франція). Коли плем'я кельтського короля Алебігота збільшилося настільки, що йому не стало вистачати місця, він відправив своїх племінників, Белловеса і Сеговеса, з чисельними військами на пошуки нових земель. Белловес дійшов до Італії (внаслідок битви на р. Апія 388 р. до н. е. було вперше захоплено Рим), а Сеговес, переправившись через Рейн, досяг Геркінського лісу (сучасна Чехія), де і заснував нову державу.

У Чехії розмістилося кельтське плем'я боїв (звідси латинська назва Чехії «Бойохаемум» (Boiohaemum) – «батьківщина боїв» і німецька назва середньовічної Чехії – «Богемія» (Bohemia).

На думку З. Неєдли, давньолатенська культура в Чехії розпочалася V ст. до н. е., а кельти взагалі нізвідки не приходили в Центральну Європу, а походили від племен культури курганів, які жили в заальпійських рівнинах південної Німеччини, в південній Чехії та південній Моравії.

Зростання кількості населення та прагнення родової аристократії й військових вождів збільшити свої статки активізувало кельтів до подальших завоювань. На початку IV ст. до н. е. велике кельтське військо, до складу якого входили бої, перейшло Альпи й захопило Північну Італію та Рим. Там вони залишалися до 334 р. до н. е., коли римлянам вдалося відтіснити їх на північ. Відтоді кельти освоювали центральноєвропейські простори.

У III ст. до н. е. кельти здійснили декілька походів в германські і слов'янські землі, вздовж Рейну, Одери і Вісли. З підкорених племен вони збирали данину.

Наступні міграції кельтів в Чехію відбулися після нищівної поразки від римлян при Теленті 225 р. до н. е.

Військові походи кельтів сприяли встановленню тісних контактів з греко-римською цивілізацією, яка мала великий вплив на їх культуру.

У кельтів було розвинуто виробництво кераміки з використанням гончарного кола, художнє ремесло, ювелірне мистецтво. Ремесло відділилося від землеробства, відбувся другий суспільний розподіл праці. Кельти раніше інших племен Європи освоїли залізо. Високого

рівня, завдячуючи наявності залізної руди в Чехії, сягнула металургія.

Близько 120 р. до н. е. відбулася навала конгломерату германських племен кимврів та кельтських тевтонів, які спустошили землі сучасних Чехії та Баварії. Кимври прагнули проникнути в Італію. Бої зустріли їх зі зброєю в руках, відбили наступ і не пропустили через свої володіння.

Напад кимврів, а також внутрішній суспільний розвиток підштовхнули кельтів до будівництва великих міст. В чеських містах тогочасні автори називають такі протоміста – оппідіуми боїв: Ебуродунон (знаходився в низиннах р. Морави), Фелікія (в області Мушова), Меліодунон (біля Брно), Стревінта (Трстенице), Касургіс (Кралове Градець), Будоргіс (Наход), Редінтуінон (Подебради або Мельник), Номістеріон (Дечін), Фургісатіс (Будейовице), Корідоргіс (Табор), Маробудуум, Секнакотон (Даможліце). Також знайдено залишки міст в Страданицях біля Бероуна, Завісті біля Праги, Тршисове біля Чеського Крумлова. Вони відігравали роль адміністративних, територіальних, торговельних центрів, а також слугували місцем переховування населення у випадку воєнної небезпеки. У містах проживали ремісники – ковалі, ливарники, а також торговці. Там здійснювалися релігійні обряди. Про участь кельтів у широкому торговому обміні свідчить карбування ними золотих і срібних монет, перших у Центральній Європі. Найпершими грошима, що були в обігу на території сучасної Чехії, були давньоримські і старогрецькі монети, а потім кельтські, які чеканились близько 120 р. до н. е.

Первинним суспільно-політичним об'єднанням кельтів були паги – роди, що вели родовід від спільного предка. Вони мали своїх вождів, вшановували власних богів, а під час війни діяли як окремі бойові одиниці. Кілька пагів (до 4-х) уклали постійну угоду про спільну діяльність у мирний час і в період війни та утворювали плем'я.

Воєнізоване суспільство кельтів не мало потреби у створенні розгалуженої структури управління. Принаймні до I ст. до н. е. основою політичної організації кельтів був чіфдом (вождівство), протодержавне утворення, яке складалося з декількох громад, адміністративно підпорядкованих центральному селищу, де знаходилася резиденція вождя. Завдання лідера полягали у забезпеченні захисту чіфдому від можливої агресії сусідів, створенні якомога ефективнішої системи управління та оптимальній організації виробничого процесу для отримання максимуму сукупного додаткового продукту.

У протодержавах з'явилася первинна стратифікація суспільства

на вождів та їхніх наближених, жерців (друїдів), адміністраторів, дружинників (вершників, племінної аристократії) і простий народ. Проте межі між цими соціальними прошарками залишалися ще досить аморфними та умовними.

Вождівська влада у кельтів походила від спільного для багатьох індоєвропейців інституту сакральної царської влади. Титул кельтів для позначення ватажка (галл. *gix*) походив від індоєвропейської основи *geg* (звідси лат. *rex*).

Римські джерела повідомляють про кельтських «царів», влада яких була спадковою. Імена правителів кельтів в Чехії – Біатек, Ноннос, Бусу, Марус та інші, зустрічаються на їх монетах. Знать володіла рабами, джерелом отримання яких були постійні війни.

За уявленнями кельтів, у прямому зв'язку з фізичною досконалістю короля, а також його поведінкою перебував стан суспільства. Король виконував функції військового ватажка і судді. Його повноваження чітко регламентувалися звичаєвим правом і обмежувалися зборами повноправних членів громад. Такі збори регулярно відбувалися у священних місцях і передбачали здійснення громадського культу, ігри та змагання, вирішення важливих для племені питань.

Останній успішний військовий похід бої здійснили на початку I ст. до н. е. у Паннонію* і захопили територію до р. Тиса. Після цього могутність боїв, які виснажили свої сили в завойовницьких війнах, почала занепадати. Утворене у першій половині I ст. до н. е. протодержавне утворення даків (гетів) на чолі з Буребістою розгромили кельтів. Військо Буребісти (близько 60 тис. воїнів) у 60 р. до н. е. у великій битві біля Незідерського озера розгромили ополчення боїв і таврисків на чолі з Критасіром. Частина боїв вирушила до Галлії, а інші – до 45 р. до н. е. перебували в складі держави Буребісти. Бої не змогли відновити свою могутність. Згодом, вони декілька разів зазнавали поразок від римських легіонів, що розпочали широкий наступ в Середню і Західну Європу, і від германського племені маркоманів, яких вабили багатства земель боїв.

1. 3. Давні германці в Чехії.

У I тис. до н. е. на території сучасної Чехії проживали різні племена давніх германців.

У 12 р. до н. е. пасинок римського імператора Августа – Клавдій Друз, здійснив військовий похід на землі германців і дійшов

* Паннонія – територія басейну середньої течії Дунаю (область на правому березі) та його приток Сави і Драви, сучасна Угорщина. Від IV–VI ст. заселена слов'янами.

до р. Лаби. Тут він зустрівся з германським племенем маркоманів. Назва «маркомани» означає «охоронці кордонів». Вони входили до союзу племен (племінного об'єднання) на чолі з племенем свевів. Клавдій Друз почав витіснити їх далі на схід. Маркомани відійшли в глибину Геркінського лісу, в Чехію, де захопили землі боїв. Разом з ними прийшло споріднене їм плем'я квадів. Квад перекладається як «злий». Маркомани зайняли рівнину в центрі Чехії, а квади – Моравію. Це відбулося, приблизно, у 9 – 8 рр. до н. е., незабаром після нападу Друза на германців. Вождь маркоманів Маробод, який був «варваром лише за народженням, а не за напрямом думок», як зазначав римський автор Веллей Патергул, організував свою владу за римським зразком.

Германці швидко зіткнулися з Римською імперією, оскільки держава Маробода знаходилася недалеко від кордонів Італії. Тому вона швидко стала метою римського наступу на чолі з майбутнім імператором Тиберієм. 12 легіонів – більше 120 тисяч осіб – мали вирушити проти неї, але через повстання в Паннонії, конфлікт у 6 р. І ст. до н. е. завершився миром.

Маробод проголосив себе володарем та визначив місцем свого постійного перебування місто Маробудуум. Основою могутності держави Маробода було добре озброєне і дисципліноване, організоване за римським зразком військо – 70 тис. осіб піхоти і 4 тис. вершників.

Територія Чехії була центром держави Маробода, з якою був змушений рахуватися і Рим. Вважають, що Маробудуум – це місто боїв (сучасне Страдоніце). На думку деяких науковців, до держави Маробода входили лучії – багаточисельні слов'янські племена, які жили вздовж середньої течії Лаби і на схід від неї.

Рівень розвитку цивілізації германців у той час не був таким високим, як у кельтів. Германці займались сільським господарством, вели кочовий спосіб життя, були добрими воїнами.

Поява германців призвела до економічного і культурного занепаду чеських земель. Були знищені деякі кельтські оппідіуми, припинилося товарне виробництво і обмін, карбування монет, забуте гончарне коло.

Предмети розкоші родоплемінна знать отримувала завдяки пограбуванням або в обмін на рабів з Римської імперії. У подальшому в басейні р. Морави поширювався римський вплив, використовувалися можливості транзитної торгівлі на «бурштиновому» шляху з Балтики до Середземномор'я.

Про відносини з Римом писав Тацит: «Особливо прославлені і сильні маркомани, які навіть свої місця поселення набули доблестю, вигнавши з них боїв. Вони ніби передова застава Германії, оскільки її кордон – Дунай. У маркоманів і квадів ще на нашій пам'яті збереглися царі із одноплемінників, зі знатних родів Маробода і Тудра, але ці царі володіють силою і могутністю завдячуючи підтримці з Риму. Зрідка вони отримують від нас допомогу зброєю, частіше – грошима, але це ніскільки не применшує їх влади».

Внутрішні суперечки були притаманні і германцям. Проти Маробода виступили його воєначальники. Їх очолив херуск Арміній (херу – давньонімецькою мовою – меч). Битва Маробода (квади і маркомани) у 17 р. н. е. з Армінієм (херуски, семнони і лангобарди) не виявила переможця, аде влада Маробода послабилася. Новий виступ проти нього очолив Катвальд в 18 (19) р. н. е. Він захопив Маробудум, Маробод втік до Італії.

В 21 р. вождь гермундурів Вібіллій за допомогою Риму вигнав Катвальда, який теж втік до Італії. Незабаром маркоманська держава була завойована римлянами. Квади і маркомани були в 21 р. н. е. переселені в придунайські землі.

Нове державне утворення на відкритих рівнинах Моравії і західної Словаччини (між р. Морава і Ваг) у 21 – 50 рр. н. е. очолив король Ванній, який мав титул «короля свевів». Коли у 51 р. н. е. проти Ваннія повстали племінники – Вангіом і Сідом, він втік у Римську імперію.

У 88 р. квади відмовили імператору Доміціану (70 – 96 рр.) надати допомогу у війні проти даків. Похід римлян у рівнини Південної Моравії зазнав поразки. Маркомани об'єдналися з квадами, розбили римлян, пройшли Паннонію і завдали римлянам нової поразки. Квади і маркомани на деякий час знову здобули незалежність від Риму. Проте 140 – 144 рр. квадське королівство знову потрапило у залежність від Риму.

Все життя германських племен наприкінці II ст. було організовано на військовий лад. Верховною владою вважалися народні збори, які відбувалися двічі на місяць. У них мав право брати участь кожний вільний воїн племені, який нічим не завинив. Вождь повідомляв про найбільш важливі справи, що стосувалися всього племені. На народних зборах розглядали судові справи, ухвалювалися смертні вироки для злочинців. Збори призначали покарання у вигляді штрафу – внеску певної кількості коней і великої рогатої худоби. Народні збори мали виключне право обирати голову

племені – вождя, який очолював військо племені. Згодом посада вождя трансформувалася у посаду короля, влада якого стала спадковою. Голосування здійснювалося підняттям зброї при згоді, при незгоді – гучним криком.

Наприкінці II ст. н. е. германське населення Чехії брало активну участь в першому великому наступі варварських племен на Римську імперію, що в історії отримало назву «Маркоманські війни». Ці «війни народів», за висловом З. Неєдли, 167 – 180 рр. відбувалися на території сучасних Італії, Австрії, Угорщини, Словаччини, Чехії та загалом мали для германців негативні наслідки.

У 167 р. скориставшись важким становищем Риму в зв'язку з Парф'янською війною, епідемією чуми і неврожаями в Італії, племена квадів і маркоманів, а також сармати прорвали рейнсько-дунайський кордон і заглибилися на територію імперії. Їх очолив маркоманський король Балломар. Почалася перша маркоманська війна (167 – 175 рр.). Для порятунку Риму сенат вжив надзвичайних заходів: до армії мобілізували навіть розбійників, рабів і гладіаторів. Імператор Марк Аврелій розпродав частину імператорського майна, щоб отримати гроші на спорядження армії. Маркомани і квади дійшли до Венеції, оточили фортецю Аквілею. У 169 р. римляни витіснили варварів з Італії, в подальшому – дунайські провінції і перейшли Дунай. У наступному році Марк Аврелій здійснив проти варварів каральний похід. У 172 р. квади знову повстали, повалили владу проримського короля Фуртія і відмовилися видавати полонених. Римляни перейшли в наступ на землі квадів. У 175 р. було укладено мир, за яким германські і сарматські племена опинилися під римським протекторатом.

Війна на Дунаї спалахнула з новою силою у 178 р. Марк Аврелій відправився у Віндобон (сучасний Відень), звідки знову виступив у похід проти маркоманів і сарматів. Для приборкання неспокійних маркоманів, до яких приєдналися і сармати з Вісли, він хотів створити дві провінції на північ від Дунаю і Дакії, зокрема, Маркоманію в сучасній Чехії. Це було метою другої війни на Дунаї. Після двох років важких військових дій мета, здавалося, була досягнута. Але імператор захворів на чуму і помер. Його син Коммод здійснив ще один похід проти германців і уклав з ними перемир'я. Квадам і маркоманам було наказано відійти за п'ять миль від берегів Дунаю і видати римлянам своїх кращих молодих людей, яких як заручників було відправлено у Британію для служби в римській армії.

У ході маркоманських війн в Південній Моравії встановилося римське панування. Частина цієї території певний час входила

до складу римської провінції Паннонія. На лівому березі Дунаю був збудований ланцюг фортець з римськими гарнізонами. Самим північним римським поселенням, що мало найбільше значення, було поселення в Мушові (південна Моравія), на території 53 км північніше Дунаю, де розташовувався X легіон. Але довго втриматися там римлянам не вдалося.

У другій половині III ст. н. е. почався другий великий наступ племен Центральної та Східної Європи на Римську імперію, який з перервами тривав протягом IV – VII ст. Римляни змушені були залишити Чехію.

За влади імператора Валентиніана I (364 – 375 рр.) кордон на середньому Дунаї через германську небезпеку змінювався. У 374 р. Валентиніан I здійснив останній похід римської армії проти квадів.

У наступні десятиріччя економічна і соціальна криза у Римській імперії та напади варварів спричинили ліквідацію двохсотрічного римського панування на Дунаї.

Біля 400 – 402 рр. квади і маркомани приєдналися до остготів, які нападали на Італію. Домінуюче становище в Центральній Європі посіли гунни.

У цей час з півночі по долинах Лаби (Ельби) і Одри (Одера), зі сходу через карпатські перевали просувалися перші слов'янські племена – венеди. Вважають, що «венеди» кельтською мовою означає «білий». Очевидь, кельти характеризували цим словом більш світлошкірих порівняно з ними слов'ян. Часто слов'ян називали так і в більш пізні часи (білі хорвати, білоруси). Важко визначити, наскільки це відповідає дійсності. Відомо, що слов'яни запозичили в кельтів деякі знаряддя праці, типи озброєння, гончарне коло.

Після смерті гунського вождя Аттіли почалася боротьба за владу в Центральній Європі. Зокрема, гурели на чолі з Ардаріхом розгромили 450 р. царя гунів Еллака в Паннонії. У 450 – 460-х рр. домінуюче становище зайняли свеби (частина квадів), яких очолив король Гунімунд. Коли 470 р. остроготський король Тіудімер розгромив свебів, вони переселилися на захід – в землі аллеманів.

У першій половині VI ст. територію Чехії зайняли германські племенні союзи герулів, лангобардів і тюрингів. Наприкінці V ст. – у першій половині VI ст. з верхнього Полаб'я до Ругіланду (сучасна Верхня Австрія) через землі Чехії прийшло плем'я лангобардів, яке у 509 р. перемогло короля герулів Рудольфа. У 510 – 513 рр. герули розділилися на дві частини. Одна з них повернулася до своєї колишньої території в Скандинавії. За повідомленням Прокопія

Кесарійського, їх шляхи в 512 р. пролягали через Моравію або через один з карпатських перевалів, через слов'янські землі. Це свідчення вважається найдавнішим доказом присутності слов'ян на території Чехії.

На нових поселеннях лангобарди створили велику державу, яка охоплювала, зокрема, південну частину Чехії. Її очолив король Вахо (біля 511 – 539 рр.). На середину VI ст. лангобарди заселили паннонські рівнини, де зіткнулися з гепідами, які жили у східній частині Карпат. Після важких боїв лангобарди здобули остаточну перемогу.

У 531 р. війська франкської імперії розбили в битві над Унструтою тюрингів. Їх держава, яка контролювала і західну Чехію, припинила своє існування.

Після 568 р., коли плем'я лангобардів залишило південноморавську низину і пішло до Північної Італії, відбулося подальше розселення слов'ян (склавівів), зокрема, у Південній Моравії.

Загалом, германське суспільство справило певний вплив на слов'ян. Пам'ять про ці часи залишилася в топоніміці. Так, германське плем'я Сілінгів, яке до другої половини II ст. проживало в Чехії, дало назву Сілезії. Сучасна чеська назва Австрії – «Ракоушко» – є слов'янізованою назвою місцевого германського племені ракатів.

РОЗДІЛ 2. УТВЕРДЖЕННЯ СЛОВ'ЯН НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ ЧЕХІЇ. ДЕРЖАВА САМО (623 – 658 РР.)

2.1. Переселення слов'ян в Чехію. Суспільний устрій слов'янських племен.

2.2. Держава Само. Князівство Пржемысловичів.

2.1. Переселення слов'ян в Чехію. Суспільний устрій слов'янських племен.

Заселення території Чехії слов'янами тривало в V – VI ст. Найдавніші слов'янські групи осідали насамперед на родючих рівнинах Південної Моравії і Центральної Чехії, де створили оригінальну культуру племен кераміки празького типу. Вони займалися землеробством і приселищним скотарством.

За хронікою Козьми Празького слов'яни переселилися з місцевостей верхньої течії Вісли. Їх вождь – Чех, побачивши поблизу гори Ржип красу цієї землі, обрав її для поселення одноплемінників.

Загалом, слов'яни IV – VIII ст. перебували на стадії родоплеменного суспільства. Внутрішнє життя слов'янських племен визначало звичаєве право. Прокопій Кесарійський в «Історії війн» відзначив, що «племена ці, склавини й анти*, не управляються однією людиною, але здавна живуть у народоправстві, і від того у них вигідні справи ведуться спільно».

Слов'яни вважали, що необмежена свобода є головним добром людини. Йордан писав: «Племена склавинів та антів подібні за своїм способом життя, за своїми звичаями, своєю любов'ю до волі. Їх ніяким чином не можна схилити до рабства». Вони приязно ставилися до полонених, завжди визначали термін перебування у рабстві. Відпускаючи їх на волю, дозволяли викупити себе і повернутися на батьківщину, або продовжувати жити з ними як вільні люди.

Основною ланкою слов'янського суспільства була велика родина. Її голова – старший чоловік – мав широку владу над членами родини, аж до судової, був охоронцем традицій. Декілька родин об'єднувалися в громаду – селище. Вищим органом влади громади було віче – народні збори. Вони розглядали суперечливі питання між

* Анти – слов'янське міжплемінне об'єднання, яке у VI – VII ст. розселилося в межиріччі Дніпра й Дністра; Склавіни, склавени – самоназва слов'ян. Цим етнонімом від середини VI ст. ранньосередньовічні автори позначали новий народ, який з'явився на північному кордоні Візантії.

родами, а за необхідності і у середині їх. У цих громадських зборах брали участь голови родин, а, можливо й всі одружені чоловіки (мужі) з правом дорадчого голосу. Кількість учасників громадських зборів з правом вирішального голосу не перевищувала 20 – 30 осіб. Декілька слов'янських громад утворювали округи, якими керували старійшини. Вони здійснювали правосуддя.

Декілька округів об'єднувалися у плем'я. У ньому також вищим органом влади були народні збори. У них брали участь до 200 осіб на тих самих умовах, що й у віче громади. Народні збори вирішували справи між громадами і всередині громад. Збори племені обирали для розгляду судових справ своєрідну колегію з 12 найбільш шанованих мужів, а також князя племені, який мав й деякі судові функції.

Поступовий розвиток економіки, потреба консолідації для оборони від зовнішніх ворогів, призвели до об'єднання племен у союзи племен, тобто до створення у слов'ян протодержав у формі чіфдома. Цьому ладу історики дали назву «військова демократія».

З утвердженням військової демократії в суспільній організації слов'ян продовжували діяти традиційні інститути управління – народні збори, рада старійшин, жерці, племінні вожді. З часом народні збори, як звичаєвий правовий інститут самоуправління, почали поступатися місцем зборам озброєних воїнів. Народне правління слов'ян через декілька віків перетворилося в аристократичне. Вождів обирали на зборах, насамперед за їх здібності у галузі військового мистецтва й особисту мужність.

У результаті постійної воєнної активності і збагачення під час походів зростало значення військового вождя, згодом – князя, навколо якого починає групуватись дружина – озброєний загін соратників князя.

Військовий вождь виступав головною особою для дружини, зацікавленої у перемозі у війнах. До виділення князя і його оточення в окрему соціальну групу, військові вожді й старійшини племен мирно співіснували в рамках племінного союзу і ділили між собою ідеологічну та судову функції. Вожді племінних союзів племен виконували переважно військову функцію.

З появою посади князя, починається формування інституту одноособової спадкової влади і дружини. Обрання князя було пов'язано з певним обрядом. Той, кого обирали, з'являвся у самому бідному одязі серед народних зборів, де хлібороб сидів на престолі або на великому камені. Новий володар клявся бути захисником віри, сиріт, вдів, справедливості. Після цього хлібороб поступався йому

каменем-престолом, і всі присутні присягали у вірності.

Історики фіксують проживання до 15 слов'янських племен на території сучасної Чехії. Біля північного кордону Чехії жили лемузи, на захід від них – лучани, седличани і хебани. Територію по р. Лаба до впадіння в неї р. Влтава і далі на південь по Влтаві займали пшовани і чехи. На сході Чехії жили хорвати, а у західній частині цього регіону – зличани. У південній Чехії жили дудлеби, волиняни і петоліци, на крайньому заході – домажліци. Моравія також була заселена декількома племенами. Ми знаємо лише про племена мораванів і голасіцев. В наступні епохи відомі такі етнічні групи мораван, як ганаки, а також про проживання тут валахів, словаків, ляхів.

На початку VI ст. у слов'ян на території Чехії була ще малопомітною майнова нерівність. Однак, у процесі переселення родоплемінні зв'язки порушувалися і на нових місцях вже виникали племінні територіальні об'єднання, які включали територію громади, а не старі родові землі.

Наприкінці VI – на початку VII ст. з формуванням родової аристократії, влада племінних вождів перетворилася у спадкову. Визначальну роль в їх становищі відігравало багатство, накопичене шляхом збору податків з селян, захоплення військової здобичі та торгівлі рабами. Посилювалася майнова нерівність усередині територіальної громади, яка розпадалася на окремі родини. Кожна з них обробляла ділянку землі, що становила основу дрібного селянського господарства. Саме вони стали важливим базовим елементом нового, феодального способу виробництва.

З розпадом громади більшу частину її земель захопила знать, із якої виділялися князі. Вони використовували у своєму господарстві працю залежних селян. Перехід до класового суспільства у слов'ян проходив в той період, коли почався процес аграризації всього європейського світу і особливо тієї його частини, яка раніше перебувала у складі Римської імперії. Тут рабовласницький спосіб виробництва вичерпав себе і на зміну йому йшов процес феодалізації.

Відносини між окремими племенами і союзами племен унормовували правові звичаї на основі усної домовленості. До них належали недоторканість представників іншої сторони під час переговорів, вірність даній угоді, присяга, як гарант дотримання домовленості.

На базі міжплемінних стосунків почали формуватись правові

звичаї, що регламентували різні аспекти відносин між племенами. Це, зокрема, викуп полонених, гостинність до чужинців, які тимчасово перебували на слов'янській території, особиста відповідальність за безпеку гостя, того, хто приймав його. Все це свідчить про високий рівень правової культури та правосвідомості слов'янських племен.

Отже, слов'яни, зокрема, чеські племена, перебували на протодержавній стадії суспільного розвитку. Процес формування держави у слов'ян призупинився з появою в Центральній Європі в 568 р. кочовиків-авар (обри – в руських літописах). Це був великий племінний союз, в якому провідну роль відігравали тюркомовні племена. Етнічних аварів було не більше 100 тисяч.

У Європу авари прийшли як розсіяні залишки певної етнічної спільноти. Вони сформували бойову дружину, яка виступала вірним союзником Візантії. За це авари вимагали від Візантії надати їм постійні місця розселення у визначених кордонах, де проживало слов'янське населення. Така вимога була типовим прагненням степового суспільства створити подвійну структуру держави, з кочового ядра і підпорядкованих землеробів, що слугувала б економічним і соціальним тилом для забезпечення бойових дружин, які здійснювали грабіжницькі походи.

У Східну Європу аварів запросили лангобарди, які шукали союзників у боротьбі проти інших племен. У 567 р. авари в Карпатській котловині об'єдналися з лангобардами. У битві в 568 р. загинув король гепідів Кунімунд, а король Альбоїн повів лангобардів у Північну Італію. Авари ж встановили свій контроль над Паннонією, що надало їм можливість створити державу з степового і підпорядкованого їм осілого населення. Вони підкорили собі землеробські племена Середнього Подунав'я і Західної Словаччини, створили в Центральній Європі союз племен (каганат), заснований на нещадній експлуатації місцевого населення і пограбуванні сусідів.

Авари не знали розвинутого інституту рабства. Вони лише використовували як домашніх рабів полонених і одноплемінників, які не могли повернути борг.

У слов'янській території на північ і північний захід від Паннонії авари спочатку не заходили. Лише у 595 р., коли авари напали на Тюрінгію (Франкська імперія), їх шлях пролягав через Моравію. З 602 р. авари перенесли свою увагу на північно-західних сусідів каганату. Причиною цього було посилення баварської експансії на схід. Згодом, авари розширили свої володіння, зокрема, захопили південну Моравію.

Важливим заняттям аварів до 625 р. залишалися грабіжницькі походи у візантійські провінції. У першій половині VII ст. авари зазнали ряд поразок від Візантії, слов'ян, франків.

2.2. Держава Само. Князівство Пржемисловичів.

Подальше просування авар на північ було зупинено опором слов'ян, що сприяло утворенню держави Само (623 – 658 рр.). Вона виникла внаслідок повстання проти авар, на захоплених ними слов'янських землях. Жорстока експлуатація викликала опір слов'ян, що переріс у збройне повстання. До нього приєднався зі своїм загоном франкський купець Само, якого обрали ватажком. У 622 – 623 рр. слов'янський племінний союз розгромив авар. Після цього утворилося надплеменне об'єднання державного типу на чолі з правителем Само. Держава Само спочатку охоплювала землі Південної Моравії та Нижньої Австрії.

Згодом, Само зумів створити велике державне об'єднання на землях Чехії, Моравії, Словаччини, лужицьких сербів (частина сучасної Східної Німеччини) і південних слов'ян (словенців, хорватів). Утворення цього державного об'єднання було викликано необхідністю згуртування сил для боротьби із зовнішньою загрозою. Само здійснив успішні війни з аварами, відбив два напади франкського короля Дагоберта I (629 – 638 рр.). Військо Дагоберта I у 631 р. вторгнулося у межі слов'ян і взяло в облогу фортецю Вогастисбург. Битва тривала три дні. «Чимало з війська Дагоберта загинуло від меча, інші ж – втекли і, покинувши намети зі всім майном, яке мали, вернулися ні з чим» – повідомляв франкський хроніст Фредегар.

У відповідь на напад франків слов'яни здійснили похід до Тюрингії. Послаблення франкської імперії в її порубіжних землях використав Дерван – князь сербських слов'ян, які проживали північніше і західніше чехів. Він повалив владу франків і приєднався до імперії Само.

Напади військ Само на території франкської імперії продовжувалися у 632 – 636 рр. Зупинити слов'ян вдалося герцогу Радульфу, якого правитель франків уповноважив керувати Тюрингією.

За традицією, започаткованою Козьмою Празьким, вважається, що саме за часів держави Само на свою нову батьківщину прийшли племена чехів. З «Стислої історії Богемії» О. Гваньїні – хроніста кінця XVI – початку XVII ст., випливає, що це відбувалося у 640–641 рр. За його словами, «за часів константинопольського імператора Константина III і ... папи Іоанна IV Чех з Лехом, онуки Явана, князі хорватські, рідні брати прибули в ці краї. Вони обрали собі спочатку замок над рікою

Крупую, названий Псари. Потім через тісноту місця відійшли далі на південь. Там Лех вирушив на північ... А Чех залишився в Моравії та Богемії і, зупинившись там, почав будуватися. Він запитав у народу, чи подобається йому ця країна. Всі вигукнули: «Подобається! Ми всі хочемо тут жити з жонами й дітьми, доки буде на те воля наших богів, і хочемо назвати цю землю на твою честь Чеською». Чех, упавши, поцілував землю, а потім підвівся і вчинив жертву богам згідно з язичеським звичаєм, кажучи: «Вітаємо тебе, свята земле, обіцяна нам здавна богами! Збережи нас у собі здоровими і розмножуй від покоління до покоління на віки вічні. Амінь».

На думку сучасних істориків, білі хорвати встановили своє панування над слов'янами Східної і Центральної Європи від верхньої течії Дністра, Червленських міст, верхньої течії Вісли і Сяну, північних і південних схилів Карпат до земель Лужиць, Сілезії, північно-східної Чехії. У 626 р. візантійський імператор Іраклій запросив вождів білих хорватів на допомогу в боротьбі проти авар. Після удару білих хорватів в тил аварів, вдячний імператор поселив їх в Іллірії. Частина білих хорватів залишилася жити на північних схилах Карпат. Однак їх міць була послаблена. Ймовірно, що прихід одного з племен хорватів – чехів, був викликаний прямим проханням Само або Візантії з метою протистояння франкам та аварам.

Таким чином, вважається, що першим правителем чеських племен був Чех (VII ст.). Його столицею був Вишеград (один з історичних районів сучасної Праги). Після нього правили Крок (Кракус), його дочка Лібуше. З її іменем пов'язують пророцтво щодо заснування Праги.

Давню історію чехів, їх спосіб життя, господарювання, звичаї дещо у легендарних тонах, переповідав О. Гваньїні. Він писав, що чехи «не маючи писаних законів, завжди зберігали справедливість, уряд і страх перед законом. Не маючи хліба, м'яса, вина й пива, вони жили по 200 років, живлячись тільки овочами та фруктами, доки не почали орати й копати. Вдягалися [тоді] тільки у звірячі шкури, їхні доми були вкриті аби чим і не було в них ні дверей, ані засувів. Вони не мали жодної зброї, крім лука й рогатини, і жили як дикуни, шануючи за богів будь-кого. Потім, почавши роззиратися, взяли собі від іноземців закони. Найперше вони поставили своїм суддею та намісником Крока, мужа шанованого та найенергійнішого з них. Він був потім у Чехії керівником усього народу, бо після того, як вони прийшли до цієї землі, Чех прожив ще 16 років і помер, маючи віку свого 86 років. Його всі оплакували як батька з великим

жалем та голосінням «Авех! Авех!», ніби кажучи: «Біда нам, убогим сиротам, без батька, який нас привів до цієї землі!». Врешті вони послали до Леха, щоб він був їхнім паном, бо саме йому припадало бути ним згідно із спадковим правом. Лех каже: «Мене Господь Бог обдарував добрим місцем, то й про вас Він подбає, аби лиш ви слухали й були покірними одному своєму пану. Я вам даю паном Крока, вашого гетьмана, котрого ще за життя мій милий брат на те призначив, щоб він був вашим добрим паном і управителем». Після цього всі заволали: «Станься!». І був тоді коронований Крок шапкою Чеха, а до рук йому дали замість скіпетра посох, на який спирався Чех. Цей князь насамперед навчив їх господарству. За його панування в Чехії було знайдено залізо та золото. Двоє чоловіків принесли йому шмат золота, кажучи: «Ми це знайшли, пане, сховай до свого скарбу». Він каже: «Коли вам це дали лісові боги, то зумійте ж їм віддячити і обернути їм на хвалу. Я ж цього [золота] від вас не вимагаю». Потім прийшли до короля два орачі. Один з них скаржився на другого, що той забив його вола. Король наказав винному купити іншого вола. Кмет сказав, що в нього немає за що купити. Тоді король каже: «Якщо ти не маєш за що купити [вола], то сам працюю замість нього», – і наказав запрягти його до плуга і орати ним, аж поки він не купив вола». Загалом, за різними відомостями, Крок правив у 656 – 715 рр.

Внутрішні зв'язки у державі Само як ранньому феодальному державному об'єднанні відзначалися слабкістю, не існувало міцної внутрішньої єдності. Склад об'єднання був доволі нестабільним. Після смерті Само, його держава розпалася, а її землі, наймовірніше, підпали під аварський вплив.

Історичне значення держави Само полягало насамперед у виникненні на її території умов для утворення Великоморавської держави, незалежної від впливу авар.

Панування авар в Середньому Подунав'ї впродовж 250 років становило небезпеку для слов'ян і прискорило політичне об'єднання низки слов'янських племен – сусідів каганату.

Племінні князівства, що за часів держави Само були об'єднані у військовий союз конфедеративного типу, продовжували своє існування до IX ст. Зокрема, в чеському племінному князівстві правили нащадки легендарного Крока. Дочка Крока Лібуше, за легендою, обрала собі чоловіком простого селянина Пржемисла («Той, що думає наперед»). Пржемисл I правив бл. 720 – 750 рр.

О. Гваньїні у «Стислій історії Богемії» зазначав: «Крок панував

39 років, а помер, маючи 86 років, залишивши по собі трьох дочок: Тету, Кашу і Лібушу. Тетка була чарівницею, Лібуша – провидицею, а Каша – чаклункою. Після смерті батька вони прикликали до себе народ, питаючи, котру із них вони хотіли б мати своєю правителькою. Народ сказав, щоб усі вони втрьох керували Чеською державою. Тоді вони самі між собою кинули жереб, щоб визначити, ту, яка мала б бути панею. Жереб випав Лібуші, молодшій сестрі, котра добре панувала... й не помилилася ні в чому. Якось вона виїхала із замку Псаров з паннами та сестрами. Приїхавши до якогось лісу над річкою Лабою, вона наказала там заснувати замок. За порадою своїх богів вона дала йому ім'я на свою честь: Лібіце. У тому ж лісі один чоловік на ймення Бівой спіймав дикого вепра і приніс його на собі до пани, чим здивував усіх. Цього Бівоя панна Каша взяла собі за чоловіка. Якось виникла сварка між двома землянами через дідизну, й вони звернулися до Лібушиного суду, позиваючи один одного і просячи здорового глузду. Тоді Лібуша наказала одному землянину віддати дідизну, а другого звинуватила в побитті. Оцей звинувачений розгнівався, вдарив за язичеським звичаєм кием тричі об землю перед нею, кажучи: «Біда нам, чоловікам, що ми прийшли до дівочого суду. Краще б жінкам кужіль прясти, ніж нас судити, бо в них волосся довге, а розум короткий; тяжка справа з ними, ліпше померти, ніж дати їм судити, бо ми виставляємо себе перед іноземцями на посміх». Лібуша, почувши від нього таке нарікання, скромно це знесла, розсміялася й каже: «Правду кажеш, що жіноча стать м'якша, через що й караю вас мітлюю з різок. Мабуть, вам було б краще, якби я карала вас залізною, як роблять в інших краях! Якщо ж ви хочете так учинити, як колись голуби, які погордували своїм королем-орлом, а обрали яструба, що їх потім по одному похапав, то дістанете своє. Тепер йдіть собі додому, а коли я до вас пришлю, то ви оберете когось поміж себе, кого хочете мати своїм паном». Ті відповіли: «Оберемо того, кого ти сама собі обереш, а ми йому, як пану, збережемо покірність!» ... Тоді вона наказала вивести свого коня із стайні, осідлати і випустити, а їм наказала йти за цим конем, котрий і мав їх привести до того чоловіка, що їсть на залізному столі. Вони пішли за конем, і той привів їх на одне поле до села Стадзіч. Там орав селянин, котрий докінчивши [гін], перевернув плуга, наклав рушником і сів їсти на ньому те, що мав, із погоничем, і запивав водою. Того орача звали Пржемисл. Коли вони підїхали до нього, той запросив їх до столу. Вони сіли й заходилися коло їжі, розмовляючи про різні речі. Там вони побачили дерево, що мало дві гілки всохлі, а третя росла вгору. Вони стали розглядати

його, а Пржемысл каже: «Чого дивуєтесь? Це дерево знаменує, що з мого роду буде багато панів, однак один завжди перемагатиме й сам пануватиме. А щодо мого орання, яке ви мені не дали докінчити, то знайте: коли б я доорав оце поле, то ніколи б чеська земля не знала голоду». Тоді його спитали, чого він їв на залізному плузі. Він каже: «Це означає, що мої нащадки вас каратимуть залізною мітлою, тобто мечем, бо ви не схотіли задовольнитися різками. А тепер чиніть те, що маєте, а я беруся за свою працю». Вони на це відповіли: «Ти мусиш їхати з нами і інакше не може бути!» Тоді він сів на осідланого коня у своїх личакових постолах. А коли він підїхав до двору Лібуші, вона з багатьма паннами виїхала йому назустріч, віддаючи йому шану як чоловіку. Тоді справили бучне весілля та елекцію (обрання на престол – авт.) і просили його про ухвалення законів, якими б керувалася вся земля. Пржемысл з Лібушею вчинили так, і ці закони донині існують у Чехії. Року божого 723 Лібуша, приїхавши зі своїм чоловіком до підніжжя однієї гори, провістила про збудування тут міста з допомогою своїх богів. Підїхавши до річки Влтави, вона угледіла одне місце, яке звалось Кашурка, де й мало вирости місто. На тому місці росло два оливкових дерева та такі зависокі, що аж сягали неба. Вони символізували святих Войтеха і Вацлава. Ось тут Лібуша й наказала заснувати місто. Потім вона побачила двох селян, котрі тесали дерево, й запитала: «Що це буде?» Ті відповіли: «Праг», маючи на увазі поріг для їхнього дому. Тоді вона наказала назвати місто Прагою, і воно з роками чимдалі зростало». Лібуша висловила пророцтво про майбутнє міста: «Бачу місто велике, до зірок вознесеться слава його».

Наступниками Пржемысла I стали Незамисл (бл. 750 – 788), Мната (бл. 788 – 810). За правління Мнати відбулася більшість походів франків на авар (791 р., 795 р., 796 р., 799 р., 802 р.). У 803 р. Карл Великий у союзі з булгарським ханом Крумом завдали нищівної поразки аварському каганату.

У той самий час розпочалося франко-слов'янське протистояння. У 805 і 806 рр. відбулися походи Карла Великого в Чехію. Чехи були підпорядковані і зобов'язалися сплачувати данину. Ім'я Карла Великого стало у слов'ян означенням титулу правителя. За посередництвом чехів цей термін перейшов до поляків, хорватів, росіян і українців як король.

У союзі з франками чехи й моравани завершили боротьбу з аварами їх остаточним розгромом у 812 р. Навіть ім'я одного з чеських князів – Воєн (бл. 810 – 830 рр.) свідчить про тогочасну військову активність чехів.

РОЗДІЛ 3. ВЕЛИКА МОРАВІЯ

3.1. Виникнення Моравської держави.

3.2. Німецька експансія на землі Великої Моравії.

3.3. Діяльність Кирила і Мефодія.

3.4. Велика Моравія у другій половині IX ст. Занепад князівства.

3.1. Виникнення Моравської держави.

Територія сучасної Чехії у V – VI ст. була заселена слов'янськими племенами. Біля нижньої і середньої Влтави проживали чисельні племена чехів, з якими межували лучани, лемури, дечани, літомержіці, пшовани, зличани та інші. На річках Мораві, Вагун, Гроно до самого Дунаю проживали племена моравів. Активному розвитку регіону сприяло вигідне географічне розміщення, перехрестя водних шляхів: Рейн – Дунай із заходу на схід і Балтика – Одер – Морава – Дунай – Адріатика із півночі на південь.

У часи послаблення Аварського каганату у слов'ян, які жили в Моравії у VIII – IX ст., виникають незалежні племінні князівства. На їх території була розбудована мережа укріплених городищ, навколо яких розташовувались великі поселення – торговельно-ремісницькі, політичні та військові осередки. Почало поширюватися християнство, у IX ст. зароджується церковне землеволодіння.

Інтереси панівної верхівки церкви, а також зростаюча загроза з боку франків, згодом німецьких феодалів, сприяли об'єднавчим процесам і формуванню єдиної влади. В IX ст. на зміну племенам і племінним союзам приходять більш досконалі державні форми. У ранньосередньовічних хроніках використовується лише одна загальна назва – моравани, морави, що є свідченням утворення державності у моравів.

Найстійкішими на середину IX ст. були Моравське та Нітранське князівства. Осереддям Моравії були землі за течією р. Морава. Приблизна чисельність території історичної Моравії становила 40 тисяч кв. км. з населенням близько 250 тисяч осіб.

3.2. Німецька експансія на землі Великої Моравії.

Ще Карл Великий, приєднавши до своєї держави Саксонію і Баварію, з метою закріплення кордону від Балтики до Адріатики, прагнув створити ланцюг із залежних слов'янських племен. У 805 – 806 рр. він змусив чехів визнати залежність від Франкської імперії.

Після 817 р. моравани визнали владу Франкської імперії. З розпадом імперії Карла Великого загроза агресії німецьких феодалів не зникла. Ця обставина, ймовірно, прискорила процес об'єднання чехо-моравських і словацьких племінних князівств в рамках Великоморавської держави. Вважають, що остаточно держава склалася біля 830 р. Це була типова імперія, яка займала майже всю центральну частину Європи. До неї увійшли землі: Чехії, Моравії, Словаччини, Лужиць, Малої Польщі і бодричів.

Особливо успішним у своїй діяльності був правитель Моравського князівства Моймир I (830 – 846 рр.). Він знаходився в м. Велеграді (частина сучасного м. Угорське Градіште) на р. Мораві. Деякі дослідники столицею Великоморавської держави вважають городище Микульчице.

Послаблення франкської імперії внаслідок внутрішніх чвар, допомогло територіальному зростанню Моравії. Близько 830 р. Моймир I встановив контроль над Чехією, а біля 833 – 836 рр. – Нітранським князівством Прибіни *, який був конкурентом Моймира. Складалася держава, яка згодом отримала назву Велика Моравія. Моймир також забезпечив хрещення «всіх мораван», яке провів єпископ з баварського Пасова у 831 р.

Велика Моравія, активно проводячи власну суверенну політику, швидко опинилася у вирі європейського політичного життя IX ст. Зацікавленість до неї виявляли Рим, Візантія, Болгарія.

Франкська імперія у 830-х рр. втратила контроль над чехами і мораванами. Ситуація змінилася після її розпаду у 843 р., коли сусідом Моравії стало Східнофранкське королівство (майбутня Німеччина), очолювана енергійним правителем Людовіком Благочестивим, або Німецьким (843 – 876 р.). Він розпочав відновлення впливу серед слов'янських племен на східних кордонах.

Головною метою своєї експансії німецькі феодали вважали слов'янські землі, насамперед Моравію. З цього часу зовнішньополітична історія держави Моймировичів – це історія постійної боротьби проти німецьких феодалів.

Влада династії Моймировичів спиралася на князівське військо чисельністю від 3 до 5 тисяч осіб. Із врахуванням

* Є думка, що Прибіна (Привіна) є дослівним перекладом «син від іншої дружини» (priviginus), а Нітранське князівство було лише одним з уділів Моравії. Прибіна у 838 р. отримав від Людовіка Німецького території в Паннонії. На річці Зала – в районі озера Балатон, він збудував град, що став столицею окремого слов'янського князівства в межах Східнофранкського королівства.

всенародного ополчення військо Великої Моравії могло складатися з 8 тисяч вершників, 20 – 25 тисяч піхотинців. Спираючись на військо, Моймировичі суттєво обмежили владу племінної знаті, на місця почали призначати представників цивільного управління – жупанів. До 843 р. у Великій Моравії налічувалося 11 значних градів.

Позбавлена влади, слов'янська племінна знать повстала проти Моймира. Цим скористався король Людовік Німецький. Внаслідок його походу у 846 р. в Моравію Моймира I було позбавлено влади. Людовік Німецький, вважаючи Велику Моравію територією свого впливу, допоміг зайняти моравський престол племінникові Моймира – Ростиславу (846 – 869 рр.). Хоч Ростислав виховувався при східнофранкському дворі, але прагнув бути незалежним правителем Моравії. На цей час Великоморавське князівство було достатньо сильним і підкорити його було досить складно.

З цього походу Людовік повертався землями Чехії. Чехи напали на його військо і завдали значних втрат. Між сторонами відбувалися довготривалі війни. У 847 р. військо Людовіка вдерлося до Чехії, а у 848 р. чехи проникли в Східнофранкське королівство й завдали значних збитків. Син Людовіка очолив боротьбу проти чехів і змусив їх просити миру. Однак нові походи проти непокірних чехів також були відбиті.

Правління Ростислава було часом посилення могутності слов'янської держави. Як вмілий військовий керівник і дипломат, він зумів організувати відсіч німецьким нападам. Ростислав енергійно протистояв німецькому проникненню, прагнув позбутися залежності від Східнофранкського королівства. Він став небезпечним противником для німецьких феодалів. Коли син Людовіка Німецького – Карломан, австрійський маркграф, виступив проти батька, правитель Моравії надав йому підтримку, що стало приводом для початку у 853 р. війни проти Ростислава.

Для посилення тиску на Великоморавську державу Людовік в південній частині Панонії створив Блатенське князівство на чолі з колишнім Нітранським князем Прибіною, який став союзником Німеччини у боротьбі проти Великої Моравії.

Черговий похід німецьких військ у Моравію відбувся у 855 р., але й цього разу Ростислав зумів захистити країну та переслідував війська Людовіка, які відступали. У 857 р. східнофранкські війська виступили проти міста Віторазі на півдні Чехії, названого за ім'ям правителя племені, який раніше підпорядкувався франкам. Його син

Славітаг повстав проти німецьких феодалів, але в бою з ними був розбитий і відійшов до Моравії.

У 858 р. Людовік готував новий похід проти Ростислава, проте внутрішні міжусобиці перешкоджали цьому. Повстав і оголосив себе самостійним правителем син Людовіка – маркграф австрійський Карломан. Ростислав цей час використав для боротьби зі своїм давнім ворогом блатенським князем Прибіною. Із його смертю у 861 р. князівство перейшло до сина Коцела, який залежав від Ростислава.

Для підтримки у боротьбі проти Східнофранкського королівства Ростислав уклав угоди з чеськими та серболужицькими князями. За деякими відомостями угода передбачала входження їх земель до складу Моравського князівства.

3.3. Діяльність Кирила і Мефодія.

З метою посилення міжнародних позицій своєї держави у 861 р. Ростислав звернувся до римського папи Миколая I з проханням легітимації церкви в Моравії. Папа відмовив Ростиславу. Тоді він звернувся до візантійського імператора Михайла III з проханням прислати «єпископа і учителя», який пояснив би його народові християнські істини рідною мовою.

Союз з Візантією був вигідний для Великоморавської держави. З одного боку, Візантія стримувала військові сили Болгарії, яка в цей час допомагала німецьким феодалам; з іншого – сприяла створенню слов'янської церкви і зміцненню внутрішньополітичного становища держави. Християнізація попереджала зовнішню експансію під приводом боротьби з язичництвом. До того ж, за існуючої на той час політичної ситуації у Східній Європі, створення слов'янської церкви не супроводжувалося політичним підкоренням Візантії.

На прохання Ростислава у 863 р. з Візантії до Моравії прибули проповідники брати Кирило (Костянтин) і Мефодій (Михайло). У складі Великої Моравії на той час перебували різні слов'янські народи Центральної Європи, тут перехрещувалися впливи Сходу і Заходу. Долаючи опір німецького духовництва, яке виступало з позиції догми тримовності (канонічними визнавали тільки грецьку, латинську і давньоєврейську (арамейську) мови), Кирило і Мефодій запроваджували богослужіння македоно-болгарською мовою, що отримала назву церковно-слов'янської, сприяли будівництву храмів. Кирило у 863 р. створив слов'янську абетку (глаголицю), що сприяло поширенню старослов'янської мови, зрозумілої всім слов'янам, тому, що їх мови не дуже відрізнялися. Були перекладені з грецької слов'янською мовою та написані новою, ними ж

створеною, слов'янською абеткою Біблія, Псалтир, Євангеліє, звід богослужбних текстів. Мефодієм був перекладений юридичний трактат «Номоканон».

За короткий період у Моравії старослов'янська мова перетворилася у літературну, поряд з грецькою і латинською. Вона на багато століть стала мовою не тільки церкви, а й усіх культурних верств слов'янських націй, зокрема, й східного обряду. Нею до наших днів здійснюється православне богослужіння у Східній Європі, Сербії, у деяких країнах Західної Європи, у римській літургії хорватських католиків. Старослов'янська мова збереглася у слов'янства східного обряду як офіційна майже до XIX ст., справила надзвичайний вплив на утворення сучасних літературних мов усіх слов'янських націй.

Після сорокамісячного перебування Кирила і Мефодія у Великій Моравії їх було запрошено до Риму. Незважаючи на незадоволення німецьким духівництвом їх місіонерською діяльністю, Кирилу і Мефодію вдалося отримати підтримку папи Адріана II, який підтвердив право використовувати слов'янську мову у відправах та літургійних книгах. 14 лютого 869 р. Кирило помер в одному з грецьких монастирів у Римі (ще у 868 р. Костянтин прийняв постриг і взяв ім'я Кирило). Мефодій повернувся до Нижньої Панонії, де його у 869 р. призначили архієпископом щойно утвореної панонсько-моравської архієпископії. Одним із головних обов'язків нового архіпастиря було поширення християнства серед слов'янських племен. Створення слов'янської церкви зміцнило політичну самостійність Великоморавської держави.

3.4. Велика Моравія у другій половині IX ст. Занепад князівства.

У 864 р відбулася нова навала франків. Хоча Ростислав був змушений визнати васальну залежність від Людовіка Німецького, він об'єднався з чехами і лужицькими сербами і стримував тиск Людовіка Німецького.

В країні розпочалися внутрішні чвари. Поглиблювався конфлікт між Ростиславом і його племінником Святополком – удільним князем Нітри.

Король Людовік у 869 р. здійснив черговий похід проти Ростислава, а також підштовхував місцевих феодалів до міжусобиць та організував внутрішній переворот. Нітранський князь Святополк з допомогою східнофранкських військ у 870 р. захопив у полон Ростислава і видав баварському правителю Карломану. Ростислава осліпили в Регензбурзі, а згодом він помер у в'язниці одного з

баварських монастирів. Наприкінці 870 р. ув'язнили на два з половиною роки Мефодія. Переслідувалась слов'янська церква.

На престол було посаджено князя Святополка (871 – 894 рр.), як франкського васала. Проте Святополк не бажав підпорядковуватися німецькому королю і також потрапив до німецької в'язниці. Велика Моравія стала провінцією Східнофранкського королівства і була віддана під управління німецьким маркграфам.

Проти влади намісників у 872 р. повстало місцеве населення. Його очолив родич Святополка і учень Мефодія священик Славомір. Тоді Карломан пішов на змову з Святополком і надав йому військо для боротьби з повсталими. Проте, прибувши до Моравії, Святополк очолив повсталих і допоміг їм розгромити німецькі загони. У 874 р. у Форхгеймі був підписаний мир, за яким Святополк формально визнавав васальну залежність від короля Карломана і зобов'язувався сплачувати трибут, але насправді був суверенним правителем.

За часів правління Святополка Велика Моравія досягла найбільшої могутності. Святополк продовжив політику своїх попередників, домогся звільнення у 873 р. із в'язниці Мефодія. У 880 р. Святополк визнав залежність від Папи Римського. Велика Моравія стала рівноправним членом родини християнських держав. Тут було створене архієпископство на чолі з Мефодієм.

Розширилася територія Великої Моравії. Вона охоплювала 320 – 350 тисяч кв. км. з населенням близько 1 млн. осіб. У 874 – 885 рр. були завойовані Сілезія, південна Польща (Віслянська), сербське Полаб'я, Чехія, західна і центральна частина Верхнього Потис'я (частково – територія сучасної Закарпатської області), частина Паннонії – Блатенське князівство. На цих територіях існувало у 882 – 890 рр. 30 укріплених градів, в яких знаходилися центри цивільного управління на чолі з жупанами.

У Великоморавській державі в обігу перебували залізні гривні певної величини і ваги, які були подібні золотим солідам візантійської грошової системи. Завдяки зростанню торгівлі із західними землями в обмеженій мірі проникали й інші іноземні гроші.

У 884 р. група латинських священників під керівництвом єпископа Нітри Віхпди почала виступати проти слов'янської літургії. Справу було передано до Риму. Прагнучи зменшити залежність від німецьких феодалів і заручитися підтримкою папи римського, Святополк погодився прийняти німецько–латинських місіонерів. Після смерті Мефодія у 885 р. він заборонив слов'янське богослужіння, а учнів – близько 200 священників, навчених слов'янської грамоти, видворив з

країни. Це пояснюється зближенням Святополка з Східнофранкським королівством, але невдовзі стосунки між державами знову загострилися.

У 887 р. Святополк допоміг правителю Паннонії та Хорутанії Арнульфу скинути з престолу Східнофранкського короля Карла II. За це Арнульф визнав повну незалежність Моравського князівства (890 р.). Східнофранкське королівство не могло завадити росту могутності Святополка, влада якого була непорушною аж до його смерті.

Після смерті Святополка у 894 р. Великоморавська держава стала занепадати. Святополк поділив державу між синами – Моймиром II (894 – 906 рр.), проголошеним верховним князем, і Святополком II, який отримав Паннонію (Нітранське князівство). Розподіл влади послабив державу. У 895 р. виділилися чехи – князівства Пржемисловичів і Славників.

На територію Великої Моравії здійснювалися набіги давніх мадяр (назва кочових племен угорців). У 896 р. мадяри захопили Потис'я. Словацькі землі були включені до складу Угорської держави, в складі якої залишалися аж до 1918 р. Німеччина у 897 р. захопила землі лужицьких сербів і Блатенське князівство. Крім того, Баварія підтримала повстання Святополка проти Моймира II, але він був позбавлений престолу у 898 р. і втік до Баварії.

Моравські князі намагалися подолати кризу. Зокрема, Моймир II домігся підпорядкування церкви Моравії безпосередньо Риму. На території зменшеної Великої Моравії 898 р. папа Іоанн IX встановив моравську церковну провінцію з одним архієпископом і чотирма єпископами.

Перед спільною угорською загрозою, у 901 р. Моймир II і баварці уклали мир. Але це не допомогло. Незважаючи на те, що у 902 р. угорці вторгнулися в Моравію і зазнали поразки та втекли, того самого року вони розбили військо баварців, яке допомагало мораванам. У 904 р. баварці запросили Кусала (великого князя, сакрального вождя угорців) на переговори в табір на р. Фіша і вбили його. Прагнучи помститися за смерть Кусала, правитель угорців Арпад у 905 – 906 рр. спрямував перший удар проти Моравії – союзника баварців. Вони завоювали територію в Тисо-Дунайській рівнині – Нітранське князівство. Князь Святополк загинув. У 906 р. під ударами угорців Великоморавська держава припинила своє існування. На захоплених ними землях жило біля 300 тисяч слов'ян та стільки ж угорців.

Відповіддю баварців на захоплення східної частини Великої

Моравії та набіги угорців на східні землі імперії був похід у липні–серпні 907 р. У битві біля Братислави вони зазнали поразки.

Хоча з 906 р. Моравія втратила значення могутнього державного утворення, але її політичне життя не припинилося. Відомо, що заснована у 899 р. церковна організація існувала до 910 р. Тільки за часів Генріха I, біля 924 – 925 рр., у зв'язку з угорськими вторгненнями занепала влада династії Моймировичів та єпископства. Моравани почали платити данину Угорщині, що тривало до 955 р.

Великоморавська держава була однією із важливих ланок політичної історії раннього слов'янського і центральноєвропейського середньовіччя. Історичне значення Моравської держави полягає у тому, що вона загальмувала експансію німецьких феодалів. Моравське князівство стало не лише колыскою державності значної частини західних слов'ян, а й мало велике культурне значення в історії народів Центрально-Східної Європи, заклало основи культурного розвитку чеського і словацького народів – завдяки винайденню і поширенню у Моравському князівстві старослов'янської писемності. Також внаслідок цього у Моравії виникло спільне для всіх слов'ян культурне вогнище, що відіграло велику роль у розвитку слов'янської культури. З часів Великої Моравії збереглося до 500 писемних джерел (аннали, хроніки, біографії, легенди, житія, панегірики, літургійні тексти молитв і служб, грамоти). Незважаючи на те, що Чехія і Словаччина зрештою перейшли на латинську абетку, слов'янська писемність стала базовою в розвитку християнської цивілізації в Болгарії, Сербії, Чорногорії, Македонії, Україні, Білорусі, Росії.

Свідченням високого рівня моравського суспільства є археологічні розкопки городищ. Одним з найбільших було поселення біля села Микульчиць у Південній Моравії, яке вважають можливим центром державного і суспільного управління. В городищі було споруджено різні типи церков, архітектура яких була пов'язана з візантійськими традиціями. Оборонні споруди князівського замку склалися із валу заввишки 10 метрів, обкладеного зовні камінням. Підступи до нього були захищені декількома рядами частоколу, ровом, руслом річки Морава. Перед головним городищем, площею біля 6 гектарів, знаходилися менші укріплені городища з власними церквами, поселеннями ремісників, зокрема – ковалів, гончарів, ювелірів, торгівців. В усіх городищах знайдено кладовища з надгробними пам'ятниками, що вказують на майнове розшарування населення. У комплексі християнських споруд біля села Сади, недалеко від міста Угерське Градіште, стіни усипальниць були

розписані, підлога храму викладена мармуром.

Розпад Великоморавської держави позначився на подальшому розвитку всього західного слов'янства. Угорська навала порушила єдність ареалу слов'янського розселення в середньому Подунав'ї, відділила західних слов'ян від південних, які в подальшому розвивалися осібними шляхами. Не менш важливим наслідком падіння Великоморавської держави було порушення економічних, політичних і культурних зв'язків з Візантійською імперією, в якій слов'яни Центральної Європи шукали опору проти зростаючого тиску Східнофранкського королівства. Почали створюватися передумови для утворення двох самобутніх народностей – чеської і словацької.

РОЗДІЛ 4. ДЕРЖАВА ПРЖЕМИСЛОВИЧІВ

4. 1. Утворення держави Пржемисловичів.

4. 2. Чеське князівство в XI – XII ст.

4. 3. Культура Чехії (X – XII ст.)

4.1. Утворення держави Пржемисловичів.

У середині IX ст. з чеських племінних князівств починає виділятися середньочеське князівство Пржемисловичів. Біля 870 р. князь Неклан (850 – 875 рр.) приєднав до нього землі лучан (на півдні Чехії), де правив князь Властислав.

Князь Борживой – онук Неклана і син Гостівіта, правив у 880 – 889 рр. Його разом з дружиною Людмилою, 883 р. охрестив архієпископ Мефодій. Він користувався підтримкою великоморавського князя Святополка.

Хрещення Борживоя відбулося без згоди народних зборів (віча) його князівства, тому він був позбавлений влади, а князем обраний Строймір. У 884 р. Святополк відновив владу свого ставленика в Чехії. Борживой використав ситуацію, щоб позбутися залежності від народних зборів і символічно підтвердив це тим, що приблизно в 884 – 885 рр. збудував на старому вічовому полі, де відбувалася інтронізація князя народними зборами, власну фортецю – нинішній Празький Град. Зазначені події поклали початок заснуванню Праги. Її значення як стратегічного і економічного центру почало швидко зростати.

Після Борживоя 889 – 894 рр. у Чехії правив Святополк II, який за молодих синів Борживоя не довіряв іншим Пржемисловичам, побоюючись реставрації язичництва. Після смерті князя Святополка, сини Борживоя Спітігнев (875 – 905 рр.) і Вратислав (888 – 921 рр.) позбавилися залежності Чехії від Моравії. У 895 р. вони прибули в Регенсбург, визнали верховну владу правителя Східнофранкського королівства Арнульфа, зобов'язалися платити данину як у давні часи і погодилися на підпорядкування Чехії церковній владі регенсбурзького єпископа. З цього часу до Чехії став проникати і посилюватися латинський церковний обряд, витісняючи слов'янський. Розриваючи зв'язки з Моравією і Велеградською метрополією, чеські князі керувалися виключно політичними мотивами. Відбулося приєднання Чехії до цивілізації «латинського» Заходу.

Чехи воювали з Великою Моравією до її падіння у 906 р. Однак великоморавський спадок продовжив життя саме у Чехії. Цим спадком була держава як ідея і як конкретний взірець. За правління Борживоя, а можливо – Спітігнева, у середьночеському князівстві утворилася територіальна організація, що спиралася на гради як центри збирання данини, поборів і нової релігії. В градах були збудовані храми. Священників для них Спітігнев запросив із зруйнованої Моравії. Тому, хоча у Празі знаходився архіпресвітер регнесбурзького єпископа, до діоцезії якого у 895 р. була віднесена Чехія, загалом чеське християнство нагадувало великоморавське, не зважаючи на дотримання моравськими священиками західного латинського ритуалу. Частково вони використовували слов'янську писемність Кирила і Мефодія, завдяки чому вона продовжувала існувати в Чехії.

Залежність Чехії від Німеччини практично не виходила за межі князівського омажу (символічний акт, присяга на вірність, завдяки якому сеньйор ставав васалом, або «людиною» іншого сеньйора) та зобов'язання постачати кілька сотень рицарів в італійські походи. У Чехії ніколи не перебували імперські війська, не відбувалися імперські сейми. Єпископи не були імперськими князями, чеські землі не були імперськими ф'єфами (землями, які отримував васал від свого сюзерена разом з правом здійснення судочинства в її межах та привласнення доходів від серважів), на її території діяли лише чеські закони.

Князь Вратислав I правив у 905 – 921 рр., хоробро і успішно відбивав напади угорців і припинив виплату данини німецькому королю, скориставшись заколотами, що виникли у Німеччині. За правління Вратислава до князівства Пржемысловичів були приєднані землі лемузів (у західній Чехії) і літомержичів (у південно-східній Чехії). Він заснував собор Св. Їржі у Празькому Граді.

Наступником Вратислава став його син Вацлав Святий (921 – 935 рр.). Вацлав народився близько 907 р. Йому було лише 12 років, коли помер батько. З ранніх років він виявив схильність до духовної науки, навчався в школі при родинній церкві св. Петра у Будечі. Там він вивчав латинське та слов'янське письмо. Мати Вацлава – Драгомира була дочкою князя слов'янського племені гавелян у Бранденбурзі (входило до складу Велетської конфедерації) і, ймовірно, прийняла християнство одразу після заміжжя. У 921 р. відбувся переворот, під час якого найманці Драгомири – вікінги убили Людмилу – бабусю Вацлава. Можна припустити, що Драгомира намагалася здобути

владу, очевидно, за підтримки Арнульфа Баварського. В боротьбі за владу Драгомира програла, а позиції Вацлава зміцнилися. Драгомира, розкаявшись, поховала Людмилу у церкві Св. Михаїла у городищі Тетін на р. Бероунка, неподалік від сучасного замку Карлштейн. Досягши повноліття 924 р., Вацлав набув достатньої сили, аби провадити власну політику. Він ув'язнив Драгомиру в Будечі та наказав перенести мощі своєї бабусі Людмили до Праги в собор Св. Їржі. Згодом Людмилу канонізували як святу, яка загинула за віру як мучениця.

У зовнішніх справах Вацлав відчув, що Баварія стала надто обтяжливим сусідом і шукав заступництва з боку Саксонії, правитель якої був королем Німеччини. Зі свого боку, король Генрих I у 924 р. значно зміцнив свої позиції. Зміна політичного курсу в Чехії, напевно, відбулася у 926 р. і була також пов'язана з релігійними міркуваннями: саксонці прагнули розширення християнського впливу на північ від Чехії, серед язичницьких слов'янських народів, звідки походила мати Вацлава. Чехії було вигідно взяти участь у цій тривалій політичній кампанії. З іншого боку, баварський сепаратизм, хоча й мав загалом політичний характер, в релігійній сфері був неприйнятним в історичній перспективі щодо орієнтації на Баварську церкву.

Про зміну політичного курсу свідчить розбудова у Празі церкви Св. Віта. Спочатку цей храм Вацлав збирався присвятити Еммераму Реґенсбурзькому, християнському покровителю Баварії. Вважають, що посвяту Св. Віту храм отримав за зразком великого саксонського абатства Корвей Св. Віта, оскільки Прага отримала від Генриха I як дипломатичний подарунок мощі (руку) цього святого. Саме Вацлав змінив політичну орієнтацію своєї держави у бік Саксонії. Він підтвердив своє підпорядкування Генрихові під час його походу в Чехію навесні 929 р. Того ж року Вацлав організував заручини свого малолітнього сина Болеслава з англосаксонською принцесою Еммою, тісно пов'язаною із саксонським королівським домом.

Просаксонська політика Вацлава викликала опозицію, яку очолив його брат Болеслав – князь пшован. Очевидно, Болеслав був лідером антисаксонської партії, схильний до збереження традиційної баварської політичної орієнтації Чехії. Одного зі своїх синів він відрядив на навчання до монастиря Св. Еммерама й сам завжди залишався другом правителя Баварії Арнульфа. Як особистість Болеслав віддавав перевагу світському життю і прагнув влади. Його перспективи на успадкування престолу після свого двадцятирічного брата були дуже сумнівними, а з народженням

у Вацлава нащадка повністю зникали. Ймовірно, існував ще один важливий аспект сімейної ворожнечі – Вацлав був дуже побожною людиною зі схильністю до аскетичного життя. Він перебував під надто значним контролем священників і звертав мало уваги на управління державою. Правителі варварських германських і слов'янських народів, були передусім військовими лідерами і продовжували залишатися ними відразу після запровадження християнства, яке на перших порах мало формальний характер. Політичні потреби при цьому не змінювалися. Прізвисько «Набожний» або подібне до нього, наприклад Людовік Благочестивий, по суті означало неспроможність особисто виконувати основні функції правителя незалежно від особистої «святості». Саме такою людиною був Вацлав. Усі, хто його знав, наголошували на його християнських чеснотах: справедливості, турботі про бідних і нужденних, захисті удів та сиріт, будівництві й реконструкції церков, забезпеченні кліру. Однак, йому очевидно бракувало одного з найважливіших рис правителя – уміння наказувати. Так, хроніст Гумпольд повідомляє, що Вацлав з відразою ставився до жорстоких покарань і особливо до смертної кари; багато зробив для евангелізації людей; твердо дотримувався постів. Під час Великого посту він потай вставав уночі, сам відвідував церковні заходи, переходячи босоніж у холодну погоду від однієї церкви до іншої та читаючи Псалтир. Влітку він власноруч випікав облатки для причастя. Вацлав особисто працював на будівництві своєї церкви Св. Віта. Поза сумнівом, як повідомляє Гумпольд, врешті-решт для того, щоб відвернути катастрофу в державі, чеські воєначальники змушені були б здійснити власний переворот, оскільки вони, як це завжди було за подібних обставин, опиралися запровадженню нової релігії, яка ґрунтувалася на пацифістських засадах, і були невдоволені діями свого вождя – прихильника ненасильницьких методів у політиці. За таких обставин Болеслав запросив Вацлава до своєї особистої резиденції Стара Болеслава на освячення нової церкви. Саме там його вбили 28 вересня 935 р. (Деякі джерела називають 929 р.).

Невдовзі після смерті, Вацлава було віднесено до списку великомучеників, і він перетворився у національного святого. Його культ був настільки розвиненим, що з кінця X ст. чехи почали називати Чехію «землею Св. Вацлава», а самих себе «спільнотою св. Вацлава». Він став не просто святим, а покровителем держави: кожен правлячий князь або король сприймався населенням як його представник. Зображення Св. Вацлава як духовного покровителя

Чехії стало головним елементом королівських печаток.

Наступником Вацлава був його брат Болеслав I (935 – 967 рр.). За його наказом мощі Вацлава, які на той час уже вважали чудотворними, перенесли до собору св. Віта у Празі.

Болеслав вів вперту боротьбу з Німеччиною, але у 950 р. був змушений визнати політичну залежність від неї. У битві на р. Лех 955 р. чехи боролися проти угорців як союзники німців. Перемога над угорцями надала Болеславу можливість приєднати до Чехії Моравію і польські землі, розташовані у верхів'ях Одеру і Ельби 955 р.

У період правління Болеслава країна швидко розвивалася й за рахунок збільшення обсягів міжнародної торгівлі, і особливо работоргівлі, в якій Прага виконувала роль перевалочного пункту. У другій половині X ст. Прага стала одним із найважливіших торговельних центрів Європи й аванпостом економічного проникнення західного світу в Центральну Європу та за її межі. Тут відбувалося карбування перших чеських грошей. Першою чеською монетою став срібний денарій, введений в 955 р. Денарії продовжували карбувати і за часів подальших правителів, але монета поступово тоншала і втрачала половину своєї початкової ваги, оскільки в монетний сплав до відносно м'якого срібла додавалася мідь.

За Болеслава I набула остаточної форми чеська ранньофеодальна державність. На чолі держави стояв князь, влада якого з виборної перетворилася у спадкову. У руках князя концентрувалася вища законодавча, адміністративна, судова і військова влада. У його розпорядженні знаходився величезний земельний фонд. На користь князя збиралася данина з населення, а також різні торгові і судові мита. Князю підпорядковувалися центральний і місцевий апарати управління, які формувалися з феодалів. Практичні питання князь вирішував за допомогою ради, що складалася з чинів вищої князівської адміністрації: надвірного жупана (управителя князівського палацу), коморника (верховного скарбничого), надвірного судді та інших. Кожному з них підпорядковувалися відповідні чиновники на місцях.

З утворенням держави народні збори, або збори «всіх чехів» – всіх формально вільних людей чоловічої статі, здатних носити зброю, перетворилося в збори, на яких оголошувалися найважливіші князівські постанови. У XI ст. їх взагалі припинили скликати. У той самий час почали збиратися з'їзди світської і духовної знаті, що отримали назву сейму. Сейм вирішував всі найважливіші державні справи: війни і миру, зовнішніх відносин, призначень на вищі державні

посади тощо. За Болеслава I замість поділу за племінною ознакою, країну було поділено на територіальні одиниці – жупи (краї), які очолювали князівські намісники – жупани. Вони здійснювали суд на місцях, збирали данину на користь князя, командували місцевими військовим ополченням.

Останнім здобутком Болеслава I можна вважати створення у 967 р. Празької єпархії. Князь, поза сумнівом, сподівався зробити нову єпархію незалежною від Німецької церкви, проте політичний тиск був надто значним. Імператор залишив за собою право призначати єпископа. У новій єпархії домінували латинські церковники.

Правління Болеслава II Побожного (967 – 999 рр.) відзначено подальшим зміцненням Чеського князівства. У 972 – 973 рр. папа остаточно затвердив створення Празької єпархії. Перед цим, у 970 р. сестра Болеслава Млада заснувала перший у Чехії жіночий монастир бенедиктинського ордену. Його будова знаходилася біля собору Св. Їржі.

У Болеслава II виник конфлікт з новим імператором Оттоном II. Болеслав II, герцог Баварський Генріх II і Польща у 973 – 974 рр. створили альянс проти нього. Невдовзі Генріх II зазнав поразки від імператора і шукав притулку в Чехії. Залишившись без підтримки Баварії, Болеслав був змушений погодитись на умови імператора, а також на призначення першим Празьким єпископом саксонця Тітмара, який добре володів слов'янською мовою. Архієпископ Майнцький Віллігій у січні 975 р. затвердив це призначення і в тому ж році висвятив Тітмара у сан.

Другим празьким єпископом був Войтех (956 – 997 рр.), відомий також під ім'ям Адальберта. Він був другом імператора Оттона III, сином Славника, князя зличан, під владою якого знаходилося більше третини Чехії. Войтех не зумів порозумітися з князем і знаттю й двічі залишав свою кафедру. Його прагнення до піднесення престижу церкви, більш глибокого розуміння і дотримання принципів християнського життя не завжди знаходило підтримку Болеслава II. Войтех 993 р. заснував перший чоловічий монастир ордену бенедиктинців у Бржевиєві (нині Прага).

Адальберт (Войтех) був одним з чинників у політичній боротьбі між Пржемысловичами та Славниковичами за панування у країні. У X ст. політичний авторитет дому Славниковичів у Лібіце стрімко зріс. Вони контролювали значну частину східної та південної Чехії, зокрема, найзручніші торговельні шляхи до Польщі. Укладені Славниковичами династичні зв'язки з баварським домом

були вигідні обом сторонам у їхньому протистоянні, відповідно із Саксонією та Прагою. Чудовий королівський палац і велика базиліка у Лібіце, ймовірно, датуються періодом найбільшого розквіту династії, тобто серединою X ст. Брати Войтеха (Адальберта), князі зличанські, прагнули до незалежності, підтримували стосунки з Болеславом Хоробрим, польським князем та імператорським двором. Болеслав II у 995 р. напав на столицю Славниковичів Лібіце, розгромив її, нехтуючи забороною на насильницькі дії на освяченій землі, і остаточно приєднав до своєї держави землі південної і східної Чехії, підпорядковані зличанам. З усієї династії Славниковичів врятуватися пощастило лише старшому братові Войтеха (Адальберта) Собеславу, якого на той час не було у столиці. Так була завершена справа об'єднання чеських земель під владою Пржемисловичів, на яких у той час проживало близько 1 млн. осіб населення.

У 995 р. Адальберт (Войтех) переїхав до Риму, згодом до Польщі, тому що перебування представника династії Славниковичів у Празі стало неможливим. Ставши місіонером, він був вбитий прусами у 997 р., а згодом канонізований як святий.

З середини X ст. встановлюються зв'язки Чехії з Давньоруською державою. У 992 р. чеські послы вітали князя Володимира з хрещенням Русі. У «Повісті минулих літ» під 996 р. відзначаються мирні відносини між київським князем Володимиром і, зокрема, Андріхом (Ольдржихом) Чеським.

4.2. Чеське князівство в XI – XII ст.

За правління Болеслава III (999 – 1002 рр.), сина і наступника Болеслава II, посилилася політична залежність країни від Німеччини. У 1002 р. було офіційно затверджено підпорядкування Празького єпископства архієпископу Майнца. В умовах, Майнцький архієпископ за посадою водночас виконував роль імперського канцлера, що остаточно вирішило політичну долю Чехії як складової частини імперії. Тому німецькі історики вважають, що з 1002 р. Чехія розглядалася як лен Священної Римської імперії.

Скориставшись внутрішніми заколотами в Чехії, Болеслав Польський, посадив на князівський престол у Празі свого брата Владивоя (1002 – 1003 рр.). З його іменем пов'язане перше відоме в історії затвердження чеського правителя імператором Римської імперії Генріхом II, який подарував Чехію як імперський лен (спадкове володіння, що його сеньйор надавав своєму васалові на умовах виконання ним певної служби). Проте, як зазначалося

вище, отримання чеської держави як лен чеськими правителями від імператорів Римської (з XII ст. Священної Римської) імперії, не означало підлеглого статусу Чехії. У цій, проголошеній у 962 р. Отоном I Саксонським, імперії імператора обирали феодальні правителі (курфюрсти) і коронували в Римі, його влада мала переважно формальний характер. Окрім Чехії і Моравії, імперія охоплювала територію сучасних Австрії, Швейцарії, Бельгії, Голандії, Люксембургу, Сілезії, Німеччини, частини Франції і Північної Італії. Правителі держав залишалися суверенами у своїх землях. Іноді між ними та імператором виникали конфлікти, навіть збройні.

Після смерті Владивоя влада повністю перейшла до рук Болеслава Польського (1003–1004 рр.), який вигнав з країни Яромира і Ольдржиха – молодших синів Болеслава II. Однак за допомогою імператора Генріха II влада була повернута Пржемисловичам, але Моравія, завойована польським Болеславом I, залишалися на певний час під владою Польщі.

У 1003 р. і 1004 – 1012 рр. в Чехії княжив Яромир, 1012 – 1034 рр. – Ольдржих. Його син Бржетислав відвоював 1029 р. у поляків Моравію. З того часу цей край остаточно увійшов до складу чеської держави. Про вдачу Бржетислава свідчить викрадення ним своєї майбутньої дружини Їтки (Гути) з монастиря.

Княжіння Бржетислава I (1034 – 1055 рр.) знаменувалося завоюванням Польщі і спробою заснувати міцну слов'янську державу. Бржетислав I намагався поліпшити внутрішню ситуацію. У 1039 р. він видав декрет, у якому кодифікував перші юридичні норми в галузі цивільного та кримінального права, тобто поклав початок створенню чеського кодексу законів.

Спроба протистояти Німеччині не мала успіху. Імператор Генріх III після невдалого походу у 1040 р. і поразки при Домажлице, наступного року здійснив похід до Праги і змусив чеського князя визнати свою залежність від нього.

У 1055 р. Бржетислав I видав Спадковий статут, за яким встановлювався принцип сеньйорату. Встановлювався принцип родового старшинства наслідування князівської влади у Празі, з безпосередньою вищою владою над всією Чехією, а молодшим у роді надавалися уділи в Моравії.

Згодом призначалися уділи й у самій Чехії. Після нетривалого правління Спітігнева II (1055 – 1061 рр.) князем став Вратислав II (1061 – 1092 рр.), другий син Бржетислава, який заснував в Оломоуці окреме єпископство. Він активно допомагав імператору Генріху IV у його

боротьбі з німецькими князями і папою. У нагороду Вратислав II отримав Верхні Лужиці як лен імперії і титул короля (1086 р.), хоча без права успадкування. Це зміцнило престиж чеської держави в імперії. Після короткого князіння Конрада I (1092 р.), третього сина Бржетислава I, празький князівський престол займали чотири сина короля Вратислава II – Бржетислав II (1092 – 1100 рр.), Борживой II (1100 – 1107, 1117 – 1120 рр.), Владислав I (1109 – 1117, 1120 – 1125 рр.) і Собеслав I (1125 – 1140 рр.).

Бржетислав II активно боровся проти залишків язичництва. Він вигнав з Чехії чаклунів та знахарів, заборонив приносити жертви духам і здійснювати поховання поза межами кладовища. З бенедектинського монастиря в Сазаві він випровадив монахів, які останніми у Чехії здійснювали літургію слов'янською мовою. Згодом, у 1204 р. засновник монастиря Прокіп був канонізований і разом з Вацлавом, Св. Людмилою і Св. Войтехом до сьогодні вважаються небесними захисниками Чехії.

Перша чверть XII ст. пов'язана із заколотами та боротьбою за владу. Початок цим заколотам поклав онук Бржетислава I, Святополк I (1107 – 1109 рр.), який боровся за владу з Борживоєм II, своїм двоюрідним братом, за право родового старшинства. За гроші імператор Генріх V допоміг Святополку I вигнати Борживоя II, який втік у Польщу. Святополк I наказав винищити могутній рід Вршовців, які володіли маєтками загиблих Славниковичів і за своїм багатством і впливом очолювали тогочасну знать. Таким чином Лібіцьке князівство було остаточно приєднано до Чеського.

Доба Владислава I і Собеслава I була більш спокійною. Перший з цих князів у 1114 р. отримав звання чашника імперії. Собеслав I чинив рішучий опір імператору Лотарю III (перемога чехів біля Хлумце, 1126 р.), який прагнув розглядати Чехію як лен імперії і розпоряджатися успадкуванням князівського престолу. Імператор потрапив до полону і, зрештою, змушений був вдовольнитися даниною та придворною службою чеських князів, які отримували від нього інвеституру. Князівська влада залишалася необмеженою, але її значно ослабили чвари Пржемисловичів, які розглядали чеську державу як своє родове володіння. Старшинство не вважалось вирішальною умовою для зайняття престолу у Празі. Його міг добиватися кожен член панівного роду.

Участь населення у вирішенні державних і громадських справ проявлялася у діяльності княжої ради і сеймів. До складу князівської ради, крім членів панівного дому, входили нащадки колишніх

племінних князів, обласні правителі, придворні чини, єпископи і представники вищого духовенства. У сеймах брали участь спочатку всі вільні люди. З плином часу звичайними учасниками сеймових зборів залишилися тільки члени князівської ради і шляхта. У другій половині XII ст. відбулося декілька заколотів, викликаних суперечками Пржемисловичів, прагненням імперії до повного підпорядкування Чехії, претензіями знаті, спрямованими на обмеження князівської влади.

Найбільш спокійним часом було правління Владислава II (1140 – 1174 рр.), сина Владислава I. Він брав участь у хрестовому поході 1147 р. і в поході імператора Фрідріха I Барбаросса на Мілан у 1158 р. На знак вдячності імператор Фрідріх надав Владиславу II королівський титул (1158 – 1174 рр.), знову ж таки без права успадкування. Після коронації як символ могутності чеського короля було створено новий герб: срібний лев на червоному полі. У дещо зміненому вигляді він зберігся до нашого часу.

Бажаючи, за прикладом своїх попередників, передати престол своїм нащадкам, Владислав II зрікся влади на користь свого старшого сина Фрідріха I. В державі було втрачено політичну стабільність. Протягом наступних 24 років празький престол переходив з рук в руки 10 разів. Цим скористався імператор Фрідріх I Барбаросса для втручання у справи чеської держави. Наступного року після зречення Владислава II, князем став Собеслав II (1174 – 1180 рр.), син Собеслава I, відомий своїм захистом вільного селянства від посягань знаті, за що його жартома називала «мужицьким королем». У свою чергу Собеслав II був позбавлений влади Фрідріхом I (1180 – 1189 рр.), але останньому доводилося відбирати престол то у Конрада Оттона (1182 р.), то у Вацлава (1184 р.) – брата Собеслава II. Користуючись цими заколотами, імператор Фрідріх I відокремив від Чехії Моравію і віддав її, як імперський лен, Конраду Оттону, з титулом маркграфа, а у 1187 р. оголосив єпископа празького, яким був тоді Генріх-Бржетислав, двоюрідний брат Фрідріха I, імперським князем, і таким чином роз'єднав Чехію на два князівства (світське і церковне). Після смерті Фрідріха I престол Чехії зайняв його суперник маркграф Конрад Оттон (1189 – 1191 рр.). За допомогу шляхти в отриманні престолу, у 1189 р. він надав їй спеціальні привілеї – Статут Конрада, за яким визнавалося спадкове право шляхти. У той час декілька десятків майбутніх панських родів і 3 тисячі лицарських володіли 50% всієї землі в країні, біля 33% земель володіла церква і лише близько 17% – правитель Чехії.

У X ст. в чеських землях паралельно існували дві церковно-культурні течії християнства: західне (латинське) і великоморавсько-слов'янське. Після падіння Великої Моравії панівні позиції посіла західна – католицька церква. Перевага латинської освіченості втілювалася в життя духівництвом, яке прийшло з Німеччини. Німецька мова стала «лінгва франка» (загальноприйнята мова у поліетнічних країнах) в містах регіону і разом з латиною домінувала при королівському дворі.

Активне поширення християнства відбувалось за князування Вацлава I та Болеслава I. Процеси християнізації з Чехії розповсюджувались на сусідні країни. Зокрема, одруження чеської принцеси з польським князем Мешком сприяло його хрещенню в 966 р. Чимало зробив для поширення християнства в Польщі й Прибалтиці празький єпископ Адальберт (Св. Войтех).

Розповсюдження освіченості наприкінці XI – на початку XII ст. призвело до появи чеської рукописної книги. Найбільш цінна з них – «Вишеградський кодекс» (1083 р.) – збірка євангельських текстів з 35 мініатюрами, створена з нагоди коронації Вратислава II.

В XI ст. з'явилися аннали – щорічні записи подій. Запрацювала майстерня переписувачів книг. З розвитком Чеської держави і зміцненням її міжнародного авторитету виникла необхідність створення історичної концепції державності. В найбільш завершеній формі вона була викладена в «Чеській хроніці» Козьми Празького (1045 – 1125) – празького каноніка, який здобув освіту в Льєжі. Його твір, написаний латиною, був першою великою літературною працею чеського автора. У високохудожній формі втілено національну чеську традицію і пов'язано її з біблійною. Походження всіх чехів виводилося від праотця Чеха, вказано на добровільну передачу народом влади Пржемыслу – засновнику династії Пржемысловичів. Прикметно, що братами Чеха названі Лех і Рус, що відображало легенду про слов'янську єдність, усвідомлення спільності слов'ян. З інших чеських хроністів відомі чернець Сазавський, який описав історію Чехії 1126 – 1162 рр., Вінцентій – канонік Празький, в центрі оповідань якого знаходилося правління короля Владислава II (1140 – 1174 рр., у 1158 – 1174 рр. – король).

У 1033–1096 рр., з перервами, в Чехії діяв важливий культурний центр слов'янської культури – монастир на р. Сазава. Його спочатку очолив Прокіп – прибічник незалежності від німецької культури. Хоча монастир був католицьким, в ньому активно продовжувався розвиток спадку слов'янських культурних центрів часів Великої Моравії.

Тривалий час літургія здійснювалася старослов'янською мовою. Чимало його монахів займалися літературною працею, записували слов'янські легенди. Один з олтарів монастиря був присвячений Борису та Глібу – першим святим давньої Русі.

Спроби впровадження писемності чеською мовою виявлені у формі глосів–пояснень до латинських текстів. Наприклад, глоси Свято-Григорієвські, вписані до латинського діалогу папи Григорія I. До XII ст. належить найдавніша церковна чеська пісня «Hospodine, pomiluj nu», яка впродовж середньовіччя була своєрідним чеським державним гімном.

У X ст. в багатьох чеських поселеннях переважало будівництво церков. Найпоширенішим в культовому зодстві Чехії стають ротонди, однефні храми і базиліки. Серед ранніх чеських ротонд виділяється ротонда Св. Віта в Празькому Граді, збудована князем Вацлавом I.

Під час правління Вратислава II відбувалося велике будівництво в Празькому Граді і Вишеграді. Панорама Празького Граду, яка включала кам'яні стіни замку, палац князя, базиліку Св. Віта, монастир Св. Їржі набула певного завершення. Було збудовано кам'яний міст через Влтаву, що проіснував до 1342 р. Його назвали на честь дружини князя – Юдіти. Згодом на цьому місці спорудили Карлів міст.

У XII ст. в Чехії поширилося кам'яне будівництво замків, будинків ремісників і купців. У другій половині XII ст. романська архітектура Чехії та Моравії сягнула найвищого ступеня розвитку: Страговський монастир в Празі, монастирі в Доксанах, Кладрубях, церкви в селах Якуб біля Седлеця, Тісміце, Ржевниці біля Брно.

В XI – XII ст. значного розповсюдження у чеських землях набув романський настінний живопис в храмах і будинках міщан. Його сюжети стосувалися біблійних тем, а згодом – персонажів хроніки Козьми Празького. В зображеннях був помітним вплив візантійського мистецтва, свідченням чого є розписи в базиліці Св. Їржі в Празькому Граді, Боржитові в Південній Моравії та ін. Розписи церкви Св. Климента в Стара-Болеславі відрізняються впливом зальцбурзької школи. Сюжети зображували історичних персонажів за зразком святих. Аналогів цього прийому в живописі Європи не існувало.

РОЗДІЛ 5. ЧЕСЬКЕ КОРОЛІВСТВО XII – ПОЧАТКУ XV СТ. ГУСИТСЬКИЙ РУХ

5. 1. Чехія у XII – XIV ст.

5. 2. Середньовічна німецька колонізація в Чехії.

5. 3. Гуситський рух – перша європейська революція.

5. 4. Культура Чеського королівства у XIII – XV ст.

5. 1. Чехія у XII – XIV ст.

На рубежі XII – XIII ст. в умовах послаблення Священної Римської імперії, суперечностей між німецькими імператорами та римськими папами, в Центральній-Східній Європі зростає роль Чехії як однієї з найконсолідованіших держав. Боротьба Філіпа Гогенштауфена з Оттоном Брауншвейзьким, а згодом останнього з папою Іннокентієм III, який прагнув надати імперську корону Фрідріху II, дозволила Пржемыслу I Отакару (1197 – 1230 рр.), що був майстерним дипломатом, здобути собі та своїм нащадкам спадковий королівський титул. У 1198 р. Чехія стала спадковим королівством.

В 1210 р. король Пржемысл I налагодив випуск нових монет з характерним однобічним зображенням правителя або чеського лева. Монети «брактеати» виготовлялися з тонких срібних пластинок і протрималися в обігу майже ціле століття.

У 1212 р. імператор Фрідріх II надав Пржемыслу I Отакару «Золоту сицилійську буллу», у якій були визначені нові принципи відносин між Священною Римською імперією і Чеським королівством. Булла визнавала неподільність чеської держави, спадковість королівського титулу, тобто перетворення Чехії із князівства у королівство, право місцевих феодалів обирати короля, право правителя Чехії на призначення єпископів. Булла передбачала мінімальні зобов'язання чеських державців перед імператором. Чеські королі повинні були надавати загін з 300 осіб при коронуванні імператора у Римі, або платити взамін цього 300 грошей срібла. Окремі лінії роду Пржемысловичів у той час втрачалися (1160 р. в Оломоуці, 1173 р. – в Брно, 1189 р. – в Зноймо), що сприяло остаточному утвердженню принципів неподільності території чеської держави й успадкування престолу за правом першочерговості.

Король Вацлав I (1230 – 1253), одружений на принцесі з дому Гогенштауфенів, запровадив розкішний двір і сприяв поширенню

у Чехію німецьких звичаїв і мови. У 1241 р. він очолив військо, що виступило проти монгольських загарбників. Але до вирішального бою не дійшло. Моравські міста Оломоуц і Брно витримали важку облогу й у червні 1241 р. монголо-татарський загін був змушений залишити Моравію.

Із збільшенням багатства великих феодалів поступово зростала їх опозиційність та претензії на участь в політичному управлінні. Відносини загострювались через потяг двору до розкоші. Для підтримки блиску свого двору і своїх задовольень королю не вистачало грошей із звичних джерел прибутків, тому він віддавав у заставу та дарував коронні землі. Справа дійшла до відкритого заколоту проти короля у 1247 – 1249 рр. Повстання значної частини чеських панів очолив його син маркграф Моравський Пржемысл Отакар. Однак повстання зазнало поразки.

Вацлав був першим чеським королем, який розпочав експансію проти сусідів. Він вступив у суперечку за спадщину Бабенбергів, що включала австрійські землі, Карінтію, Штирію.

За правління Пржемысла II Отакара (1253 – 1278 рр.) розпочалася епоха східної і західної експансії Чеського королівства у Європі. Пржемысл II Отакар підтримував розвиток гірничої справи, ремесел, торгівлі, завершив процес колонізації прикордонних областей, заселивши їх німцями.

Протягом XIII ст. відбулися великі зміни у суспільно-політичному житті Чехії. Територія Чехії поділялась на краї, які часто співпадали з кордонами племінних земель. Прагнучи до послаблення племінних зв'язків і до зміцнення своєї влади, чеські князі засновували нові міста, в яких формували каштелянські уряди. Поступово краї були розділені на невеликі адміністративні округи каштелянії. У кожній каштелянії центром було князівське місто, яке складалося з двох частин: граду, оточеного стінами, і посаду, де жило торгівельне й промислове населення. На чолі міських округів були каштеляни, призначення яких залежало від короля. Грошового жалування каштеляни не отримували, а користувалися прибутками від земель, приписаних до каштелянського правління.

Особливо зросло будівництво міст після навали монголів у 1241 р. Дослідник Ф. Сейбт вказує, що у Чехії було засновано 194 міста, з яких 25% заснували представники династії Пржемысловичів. До королівських міст, нових і старих, належали: Унічов (1213 р.), Градец Кралове (1225 р.), Літомержіце (1230 р.), Старе Место Празьке (1235 р.), Брно (1240 р.), Їглава (1249 р.) та інші.

Міста, починаючи від кордонів держави і до Праги, були розміщені так, що від одного міста до іншого, за потреби, можна було сигналізувати вогнем або димом. За сторожову службу у містах надавався земельний наділ. До земських повинностей населення, окрім розчищення земель і валів у прикордонних лісах, прокладання доріг, спорудження мостів, належали будівництво й ремонт мурів і укріплень та захист міста у випадку нападу ворога. Вільні люди були зобов'язані носити зброю і формувати земське ополчення та за наказом короля збиратися у містах під керівництвом каштеляна. Ці загони об'єднувались у великі полки, по одному від кожного краю, які очолював каштелян головного міста.

Майже всі землі поблизу міст належали князю. Першими поселенцями на них були військовополонені і раби, які з'являлись в результаті постійних війн чеських королів з сусідами. У X – XIII ст. Чехія була великим рабовласницьким ринком Центральної Європи.

Частина рабів залишалась в країні. Їх використовували на господарських роботах у садках, виноградниках, млинах. Іноді раби отримували невеликі ділянки землі, а їх нащадки згодом набували право на володіння наділами й ставали підсусідками. Раби та їх нащадки, які складали нижчий службовий персонал управління маєтком, чи були закріплені за палацовим відомством, отримували один плуг землі, рівний пізнішому лану. До складу цього населення поступово приєднувались вільні люди. З одного плугу землі вони щороку сплачували оброк. Ця плата називалася даниною миру, адже з часу поселення на чужій землі вільні люди набували статус залежних і звільнялися від обов'язку брати участь у земському ополченні. Така князівська колонізація відбувалась завдяки розпаду родових громад, між якими була поділена територія колишніх племінних князівств.

Люди рабського походження проживали й в посадах, де в майстернях вони навчалися ремеслу. Одні з них працювали виключно на короля, інші сплачували оброк, віддаючи частину вироблених ними товарів.

Отакар II ретельно займався державними справами. Будувались фортеці й міста, розвивалась торгівля, впроваджувалась єдина система мір і ваги. Феодальна знать знаходилась під постійним контролем посадових осіб. Він двічі (1254 – 1255, 1267 – 1268 рр.) ходив у похід на прусів–язичників і сприяв утвердженню німецького панування у Східній Європі. Для зміцнення влади Тевтонського ордена у 1255 р. було засновано місто, яке на честь Пржемысла II Отакара отримало назву Краловець (крал – король чеською). Згодом назва

трансформувалася у німецькомовну – Кенігсберг (нині м. Калінінград у Росії). Користуючись міжцарів'ям у Німеччині і послабленням князівських родів у сусідніх землях, він значно збільшив свої володіння. Ще за життя батька король став герцогом австрійським (1251 р.), а згодом заволодів Штирією (1260 р.), Карінтією (1269 р.) і Крайною (1270 р.). Володіння «короля заліза і золота», названого так за багатство й хоробрість, в 1273 р. простягалися від Рудних гір до Адріатичного моря, під його впливом знаходилась Східна Німеччина.

В середині XIII ст. чеський король отримав титул курфюрста, тобто став одним із семи виборців імператора Священної Римської імперії. Однак цими набутками та претензіями на імператорську корону він викликав незадоволення німецьких князів та налаштовував проти себе угорців, з якими доводилось неодноразово воювати. З обранням у 1273 р. імператором Рудольфа Габсбурга почалася боротьба між ним і Отакаром II, яка завершилась 26 серпня 1278 р. у битві на Моравському полі біля Бюренкрута. В результаті зради в лавах чеського війська – загони роду Вітковичів перейшли на бік противника – Отакара II було вбито, а його армія розсіяна лицарями Рудольфа.

За малолітства Вацлава II (1278 – 1305 рр.), сина Отакара II, протягом п'яти років фактичним правителем держави був Оттон Бранденбурзький. Це були особливо важкі часи для Чехії. Оттон грабував і плюндрував країну. Голод і мор підірвали достаток населення. У ситуацію втрутився Рудольф Габсбург, який наполіг на звільненні Вацлава з під обтяжливої опіки Оттона й одружив короля на своїй дочці.

Пожвавилось економічне життя Чехії. У родовищах в Їглаві, Ржибрамі, Стржібро, Кутній Горі щорічно видобували до 30 тон срібла, що становило майже 50% тогочасного європейського видобутку цього металу. Для гірничорудних центрів король створив спеціальний юридичний кодекс. Великі прибутки від Кутногорських срібних родовищ дали можливість королю провести грошову реформу й розпочати у червні 1300 р. карбування власної монети – празького гроша, зразком для якого були французькі «гротурнуа» та італійські «гроссо». Празький грош був 938-ї проби вагою 3,7 г та рівний 12 монетам меншого номіналу (парвуси або ж празькі денарії). Чеські гроші набули широкого міжнародного обігу. Вони замінили денарії та брактеати, які карбували у Чехії з середини X ст.

На початку XIV ст. в Кутній Горі був заснований центральний монетний двір Чехії. Завдяки масовому карбуванню празького гроша

була усунена роз'єднаність грошової системи багатьох країн.

З появою грошів у Чехії заборонялась вільна торгівля та обіг срібла, яке слід було обов'язково міняти на монету. Власників срібних копалень зобов'язували усе видобуте срібло здавати до державного монетного двору. Саме цим пояснюється розташування монетного двору не в столичній Празі, а в центрі видобутку срібла – Кутній Горі. Іноземцям заборонялося купувати та вивозити срібло. Це дозволялося робити лише у змонетованому вигляді. Таким чином держава встановила контроль над грошовим ринком, а король отримав доходи з торгівлі сріблом, що на той час було основою багатства Чехії. В результаті значно активізувалась міжнародна торгівля, а Прага стала одним із провідних політичних і культурних центрів середньовічної Європи.

За час існування з червня 1300 р. по серпень 1547 р. чеські гроші мали однаковий діаметр та малюнки з обох сторін. Щоправда, за сторіччя монета полегшала майже на грам: якщо на початку XIV ст. вона зазвичай важила 3,8 – 3,5 г, то в перших десятиліттях XV ст. вже біля 2,4 г. Окрім того, вже в другій декаді XIV ст. срібла в монеті поменшало наполовину. Востаннє празький грош з'явився в обігу за часів Фердинанда I в 1547 р.

У зовнішній політиці Вацлав продовжив експансіоністський курс попередників. У 1290-х рр. він домогся верховної влади над князями Сілезії, згодом був визнаний королем всієї Польщі й у 1300 р. коронований у Гнезно. З припиненням династії Арпадів королем Угорщини було обрано сина Вацлава.

Вацлав III (1305 – 1306 рр.) продовжував політику батька. Однак, 4 серпня 1306 р. він загинув від руки найманого вбивці в місті Оломоуц, де король зупинився з військами на шляху до Польщі. Зі смертю Вацлава III припинилася чоловіча лінія королівського роду Пржемысловичів. Це активізувало дії їх політичних суперників. У Польщі королем став Владислав Локеток, а в Угорщині – Карл-Роберт Анжуйський.

Після смерті Вацлава III імператор Альбрехт Габсбург змусив чеський сейм обрати королем свого сина Рудольфа, який одружився на Єлизаветі, вдові короля Вацлава II. Після десятимісячного правління він помер 4 липня 1307 р., а чеський сейм обрав королем Генріха (1307 – 1310 рр.), герцога Карінтійського, чоловіка Анни – старшої дочки короля Вацлава II. Під час його правління часто відбувались заколоти. Німецька меншина, що складалася переважно з міських мешканців, які збагатилися, активно боролася з чеськими

панамі за політичну владу. Для досягнення своєї мети празькі й кутногорські німецькі міщани 15 лютого 1309 р. захопили земських панів, які очолювали уряд та тримали в ув'язненні, поки вони від імені всієї знаті не погодились на вимоги міщан і не пообіцяли своїх синів і дочок віддати у шлюб міщанським дітям.

Ці події викликали незадоволення чеської знаті, яка повстала й відновила свою владу. Короля, який оточив себе німецькими найманцями, що грабували країну і населення, також вигнали з Праги. Пани звернулися по допомогу до імператора Генріха VII Люксембурзького, який погодився на обрання на чеський трон свого 14-річного сина Яна (1310 – 1346 рр.). Він одружився на Єлішці, дочці короля Вацлава II. Молодий король розпочав правління виданням грамоти або привілею із зобов'язанням охороняти права і земські вольності, не запроваджувати жодних змін на свій розсуд, не вимагати від підданих військової служби поза межами держави, брати берну (головний загальнодержавний податок) тільки при королівському коронуванні і при виданні заміж доньок, не призначати на посади чужинців, не надавати їм маєтків в Чехії тощо. Спочатку король управляв країною за допомогою радників свого батька. Згодом чеські пани наполягли на їх усуненні і посіли їх посади. Незабаром серед панів почалися суперечки і справжня війна, на чолі однієї партії стояв Генріх з Ліпи, на чолі іншої – Вільгельм Заєць з Вальдека. Згодом спалахнула війна знаті з королем, який вимагав повернення захоплених панамі коронних маєтків. Зіткнення завершилося не на користь короля Яна (1318 р.). Утримавши трон завдяки допомозі Людовіка Баварського, на з'їзді у Домажліце король урочисто підтвердив свої зобов'язання 1310 р. З того часу він надовго не залишався у Чехії, з'являвся там на короткий час і швидко від'їжджав, коли отримував суму, необхідну для його потреб, зокрема і воєн. Управління країною король доручав своїм намісникам з числа чеських панів. Значно зросла роль сейму. Відчуваючи неприязнь до своєї дружини Єлішки, король віддав свого старшого сина, 7-річного Вацлава, на виховання сестрі, заміжній за французьким королем Карлом IV. На конфірмації молодий принц отримав ім'я Карла на честь французького короля. Стан справ у Чехії поліпшився після 1333 р., коли Ян доручив йому управління як маркграфу Моравському.

За часів Яна Люксембурзького карбували монети дукати. Завдяки вмісту високої проби так званого дукатового золота, вони вважались найбільш коштовними протягом кількох століть. Їх продовжували випускати Карл IV, Вацлав IV, Владислав Ягеллонський

та інші правителі. Однак вони не набули широко розповсюджені.

Зовнішня політика короля Яна була спрямована на збільшення чеських володінь: приєднання Верхніх Лужиць, отримання від імперії Хебської (Егерської) області, підпорядкування майже всієї Сілезії верховній ленній владі чеського володаря. Король Ян брав діяльну участь у всіх європейських дипломатичних і військових подіях і героїчно загинув у битві біля Кресі 26 серпня 1346 р. Перед тим, 11 липня 1346 р. більшість курфюрстів вибрало його сина Вацлава–Карла імператором. Отже, успадкувавши чеський трон, Карл одночасно був імператором Священної Римської імперії та чеським королем під іменем Карла I (Карл ІУ як імператор). Коронація в Римі відбулася у 1355 р.

Карл ІУ (1346 – 1378 рр.) як король Чехії сприяв всебічному розквіту своєї спадкової землі. Центром своєї держави Карл ІУ вважав Чеське королівство, де розташував свою резиденцію і послідовно захищав його інтереси. В управлінні державою він намагався дистанціюватися від феодалної знаті.

Ще за життя батька він домігся від папи Климента VI, який як єпископ П'єр де Розьє виховував його у Парижі, вилучення Чехії з церковного підпорядкування Майнцькому архієпископству. У 1344 р. у Празі була заснована архієпископська кафедра, якій підпорядковувалися Оломоуцьке і новозасноване Литомишльське єпископства.

Карл надавав велику увагу внутрішній політиці. Сприяння розвитку торгівлі та міст надавало значні джерела прибутків. В грошовому обігу, серед інших, знаходилися дрібні срібні монети *halere* (гелери), що карбувалися в швабському місті Галл. Гелер був складовою частиною грошової системи до 1619 р.

Карл всіляко підтримував церкву у боротьбі проти феодалної знаті, наділяв її землями, засновував нові монастирі, запрошував в Чехію монахів різних орденів, відомих проповідників. Його радниками були празькі єпископи – Арношт із Пардубіц, Ян Очко із Влашіма. Останній став першим чехом, що отримав сан кардинала. Посаду канцлера обіймав Ян із Стршеди, єпископ Литомишльський, згодом – Оломоуцький. Це сприяло збільшенню впливу церкви на життя королівства, а з іншого боку були й негативні наслідки: купівля-продаж посад в церковному управлінні, відтік коштів у Рим, непомірне збагачення церкви, що викликало ненависть світських феодалів. Внаслідок цього у XIV ст. з'явилися народні ересі вальденсів, пікартів, які закликали до боротьби проти заможної

церкви. Чисельні проповідники твердили про наближення кінця світу і прихід «тисячолітнього царства» Христа на землі (хіліасти). З'явилися також вчені реформатори монах-августинець Конрад Вальдгаузер (1320 – 1369), Ян Міліч з Кромержижа, Матвій з Янова (1350 – 1394). Їх погляди були розвинені гуситськими проповідниками.

Широко освічений, досконалий знавець французької, італійської, німецької, латинської мов, друг Петрарки, Карл 1348 р. заснував у Празі перший у Центральній і Східній Європі університет. Його піклування про безпеку і покращення шляхів сполучення, його будови, підтримка виноробства, лісового і рибного господарства, торгівлі і промисловості сприяло незвичайному піднесенню економічного добробуту країни. У 1348 – 1350 рр. в Чехії проживало 1,5 – 2 млн. осіб. Водночас за часів Карла посилилася феодална залежність селян. За Судебником 1365 р. право переходу селянина від одного феодала до іншого дозволялося тільки після дня Св. Мартіна (12 листопада) за умови виплати всіх повинностей.

Карл IV значно розширив володіння чеської корони, придбанням земель, маєтків і міст у Верхньому Пфальці, Тюрингії і Саксонії, зміцненням верховної влади над всією Сілезією, приєднанням Нижніх Лужиць, Бранденбурзького маркграфства. У 14 грамотах від 7 квітня 1348 р. Карл підтвердив чеським королям «права, лени, свободи», привілеї відносно «міст, замків і милостей». Було сформульовано поняття «землі Чеської корони», що складалися з Чехії, Моравії, сілезьких князівств, Верхніх і Нижніх Лужиць. Згодом до них було приєднано маркграфство Бранденбурзьке. Кожна земля мала свій сейм, а шляхта цих земель не залежала від рішень чеської шляхти. У ході історичного розвитку деякі з цих земель відійшли, але Чехія, Моравія і Сілезія збереглися у складі Чеської корони до XX ст. За Карла формування «земель Чеської корони» було досягнуто мирними засобами – договорами, купівлею, шлюбними союзами.

Для досягнення своєї головної мети – зміцнення королівської влади в Чехії, Карл 1348 р. видав закон про порядок успадкування престолу. Трон мав успадковувати завжди старший син короля, жінки успадковують тільки за відсутністю чоловічих представників роду, у випадку припинення роду по чоловічій і жіночій лініях, короля обирає сейм. Виборче право сейму було підтверджено в знаменитій «Золотій буллі» 1356 р. Вона ставила Чеське королівство у привілейоване становище в імперії.

Незадовго до свого коронування чеською короною (1347 р.),

Карл IV наказав виготовити нову корону, відому як корона святого Вацлава.

Ще за життя батька Карл намагався повернути коронні маєтки від панів, про яких зазначав, що «вони зробилися тиранами і ніскільки не поважали короля, оскільки поділили між собою державу». Однак, Карлу доводилося рахуватися з опозицією могутніх панів і робити їм поступки. Коли підготували проект збірки законів земського права («*Majestas Carolina*» – «Велична Кароліна»), де передбачалося збільшення судової та фінансової влади короля і зменшення компетенції земського суду, то на Генеральному сеймі 1355 р. пани домоглися відмови короля від їх запровадження. Король змушений був оголосити про нібито ненавмисне спалення оригіналу проекту.

Не зважаючи на свою французьку освіту, Карл з справжньою любов'ю ставився до чеської мови, якою володів. Для монахів, запрошеним ним з Хорватії, він заснував у Празі монастир, а від папи отримав дозвіл правити в ньому літургію слов'янською мовою.

У діяльності Карла IV знайшло втілення найвище піднесення тривалого політичного процесу, започаткованого у X ст., спрямованого на інтеграцію Чеської держави в систему розвинутих європейських держав, пройнятих латинським духом. Він прагнув досягти в державі рівноваги між окремими елементами пануючого класу, що сприяло б розвитку землеробства, ремесел, торгівлі.

За правління Карла IV Чеське королівство сягнуло вершини своєї могутності та посіло провідні позиції у Центральній Європі. За заслуги Карл отримав ім'я «батька Вітчизни».

Вацлав IV (1378 – 1419 рр.), ще за життя батька коронувався 1363 р. чеською короною, а 1376 р. – імператорською та отримав Чехію, Сілезію, частину Лужиць і дрібні володіння Чеської корони у Німеччині. Перші роки правління Вацлава, до 1393 р., були продовженням щасливих часів Карла I. У 1387 р. Вацлав IV сприяв брату Зігмунду (Сигізмунду), маркграфу Бранденбурзькому, отримати трон в Угорщині. Сварка з архієпископом Яном з Ієнштейну, який протидіяв намірам короля заснувати Клапдорубське єпископство, супроводжувалася насиллям з боку короля. За його наказом втопили генерального вікарія Яна з Помука. Ворожнеча з духовенством і честолюбні задуми рідного брата Зігмунда та двоюрідного Іоста, маркграфу Моравського, які об'єдналися з незадоволеними панами, які прагнули обмежити королівську владу і захопити всі посади у свої руки, спричинили в країні заколоти, що тривали десятиріччя. Так, у 1394 р. Вацлав був двічі полонений представниками феодалної

знаті. Умовою його визволення була згода управління країною разом з радою панів. У 1400 р. пани перемогли і позбавили Вацлава IV імператорської корони.

За часів правління Вацлава IV карбувалися зазвичай монети поганої якості. Зміна якості празьких грошей, зниження вмісту срібла та заміна його міддю були офіційно затверджені указом 1407 р. Крім того, вага празького гроша зменшилася на 0,5 – 0,7 г.

5. 2. Середньовічна німецька колонізація в Чехії.

Німецька колонізація в Чехії набула систематичного характеру за правління Собеслава I у 1137 р. Її перший етап охоплює XII – XV ст. Вона ініціювалась чеськими правителями, які запрошували до країни німецьких міщан, селян і рудокопів з метою розвитку країни і збільшення своїх прибутків. Колонізацію активно підтримував король Пржемысл I Отакар (1197 – 1230), який намагався зміцнити свої позиції в Священній Римській імперії. Він зближувався з німецькими феодалами і надавав їм земельні володіння в Чехії.

Згодом в країні почали селитися монахи духовних орденів – францисканці та домініканці, а також члени духовно-рицарських орденів, насамперед Тевтонського і тамплієри. Зокрема, у 1213 р. маркграф Моравії Владислав III (1197 – 1222) надав ордену іоанітів дозвіл засновувати села на «німецькому праві». У прикордонних областях Чехії та Моравії колоністам відводилися необроблені землі, що потребували викорчовування лісу, який зберігали до того часу як чинник захисту країни, і розробки цілини. Чехи проживали, здебільшого, на низинах і не мали досвіду життя в гірських областях. У результаті широкої колонізації у XIII ст. був створений характерний чеський ландшафт, що існує до сьогодні.

Одним з мотивів запрошення іноземних колоністів було занепокоєння відтоком сільського населення при заселенні нових територій. Поява німецьких колоністів не вважалася небезпечною для держави – як ремісники і торгівці, хлібороби, вони не могли претендувати на політичний вплив і повинні були дякувати чеським королям «за той шматок хліба, в якому їм відмовила батьківщина». Колонізаційний процес дослідник Ф. Сейбт вважав близьким «до цілеспрямованого підприємництва з рентабельним вкладенням капіталу». Об'єктивною передумовою колонізації була перенаселеність міст, нестача землі в селах Західної Європи.

Особливість німецької колонізації в Чехії полягала в тому, що, на відміну від наступу на землі поморських, полабських слов'ян, поляків і балтів, вона не поєднувалась з масовим витісненням і

винищення місцевого населення. Колоністи займали переважно незаселені території прикордоння або залучалися до розбудови нових міст. В часи середньовіччя німці становили близько 25% населення Чехії. Колоністи розмовляли німецькою мовою, що надавало Чеській державі двомовного характеру.

Важливу організаційну роль у колонізації в сільському господарстві відіграла постать локатора. Так називали особу, яка домовлялася з власником землі про умови поселення, вкладала власні кошти в заснування нового села, запрошувала колоністів, відміряла їм ділянки. За іменами локаторів названо багато населених пунктів. Колоністи отримували право на спадкове користування землею, за що сплачували феодалу грошовий оброк – чинш. Їх не можна було свавільно зігнати із наданої землі. Часто таку систему користування землею називалася поселенням на «емфітевтичному праві», що вказувало на певну аналогію її з спадковою орендою землі в Давньому Римі. «Емфітевтичне право» сприяло завершенню становлення феодальної системи, оскільки регулювало другу її складову – відносини між феодалами і селянами. Перша складова – відносини між правителем і феодалами – регулювалася за «Статутом Конрада» 1189 р. Оскільки перші випадки спадкової оренди землі юридично були зафіксовані в німецьких містах, загалом ця система отримала назву «німецьке право». Для збільшення своїх грошових прибутків, феодали поширювали «німецьке право» і на чеські села.

Внаслідок поступового набуття чинності «німецького права» відбулися значні економічні і соціальні зміни. У селах колоністи були звільнені від земської юрисдикції, жили за своїм німецьким правом. Його норми щодо користування землею – володіння нею за спадком і можливість вільніше розпоряджатися останньою – збільшували зацікавлення селян у зростанні продуктивності праці. Поступово більша частина повинностей стала замінюватися на виплату грішми (чинш).

Селяни для сплати чиншу змушені були продавати свою продукцію. Так, німецька колонізація включила села в нове господарське життя через густу мережу ринків у містах. Також німецька колонізація сприяла поширенню, зокрема в Чехії, трипільної системи землеробства, що дозволило вдвічі збільшити врожайність.

Король Вацлав I (1230 – 1253 рр.) і його син Пржемысл II Отакар (1253 – 1278 рр.) продовжували підтримку німецької колонізації. На початку свого правління Вацлав розширив передмістя на правому

березі Влтави, заснував новий великий ринок. Ініціатором цих дій був мінцмейстер (очільник монетного двору) Ебергард, виходець з німецьких міщан Праги.

Також німецькі колоністи сприяли швидкому розвитку гірничої справи і міської економіки. Королі засновували міста за західноєвропейським зразком як центри ремесла і торгівлі. За ними закріплювались певні привілеї – право на проведення регулярних ярмарків, монополія на виробництво та продаж ремісничих виробів в межах 7 кілометрів від міста («право милі»), право обов'язкових складів і торгів для іноземних купців при транзитній торгівлі («торгове право»).

На етнічній чеській території виникли міста, в яких серед патриціату переважали німці, а більшість іншої частини населення складали чехи. Виникнення до середини XIV ст. значної кількості міст у Чехії було своєрідним явищем для Середньої та Східної Європи. Густою мережею міст, що пов'язували окремі економічні області, Чехія того часу нагадувала Нідерланди, Фландрію або Північну Італію. Велика кількість міст створила передумови для швидкого вступу чеських земель в еру міської цивілізації.

Німецьким колоністам у чеських землях надавалися пільги. Привілей Собеслава II – «Грамота свобод празьким німцям» (1176 р.) – звільняв їх від сплати податків на 40 років. Окрім того, переселення німецьких колоністів забезпечувалося спеціальними юридичними нормами. Особливістю міських німецьких поселень було надання їм так званого нюрнберзького (західна і центральна Чехія) або магдебурзького (північна і східна Чехія) права. Його суть полягала у наданні цивільного і судового самоврядування міській громаді. Судова і цивільна влада в ній належала фойту (фогту) або солтису (в Моравії та Сілезії). Суд здійснювали судді разом з присяжними. Суддя був головою міської громади і призначався на цю посаду королем. Містом управляли ратуші, члени якої називалися «коншелами», а голова – пуркмістром. Його призначав королівський підкоморник. За надання таких самоврядних прав місто одноразово виплачувало королю або феодалу значну суму грошей. Середньовічне міське право, «імпортоване» німецькими переселенцями, з певними змінами, діяло у чеських землях до запровадження Загального цивільного кодексу Австрійської імперії у 1811 р.

За Пржемысла II Отакара, який підтримував розвиток гірничої справи, ремесел і торгівлі, процес німецької колонізації прикордонних областей набув завершеного характеру. За участі німців були

засновані Чеські Будейовіці (1265 р.), Кутна Гора (1289 р.), Пльзень (1295 р.) та інші міста. 1265 р. Пржемысл II Отакар також зайняв населену німцями Хебську (Егерську) область. Показово, що в часи його правління німецьке населення Праги збільшилося настільки, що володіло більшою частиною передмістя на правому березі Влтави, внаслідок чеські городяни, які мешкали там, підпорядковувалися німецькому суду і «німецькому праву».

Німецьке населення відіграло провідну роль в розвитку гірничої справи. Особливо інтенсивно відбувався видобуток срібла, зокрема, у 1235 – 1260 рр. в районі м. Їглау (Іглава), а в 1280 – 1310 рр. біля м. Кутенберга (Кутна Гора). Колоністи сприяли розвитку нових виробництв і промислів, зокрема ткацтва, виробництва «богемського скла», пивоваріння. Наприклад, найвідоміші різновиди пива в Чехії і сьогодні називаються за тогочасною німецькою назвою: «Pils(ner)» і «Будвайзер» (вироблялись у містах Пльзень і Чеське Будейовіце). Поступово склалася ситуація, коли усі більш-менш заможні міщани, купці й ремісники в Чехії були майже виключно німцями, в той час, як бідніші ремісники, селяни й міський пролетаріат належали, переважно, до чехів.

Соціальний вплив німецького елемента позначався і в міських радах та церковних парафіях. Щоправда, вже в другій половині XIV ст. у процесі природної асиміляції деякі міста «чехізувалися». Однією з причин цього була епідемія чуми у 1380 р., що торкнулася значною мірою населення міст.

У Чехію німці прибували з різних земель. Населення Богемського Лісу формувалося за рахунок переселенців з Нижньої Баварії. Область Егерланду була заселена вихідцями з Верхнього Пфальца і Верхньої Франконії. У район Ерцгебірге (Рудні гори) більшість німецьких мігрантів прибули з Саксонії. В Сілезії і Північній Моравії переважали вихідці з Північної Німеччини. Населення Південної Моравії складали переселенці з Нижньої Австрії. Німці в Чехії не відчували себе ізольовано від іншого німецького світу, підтримували тісні зв'язки з регіонами проживання своїх предків, у країні не отримали розповсюдження діалекти.

За прикладом правителів, церква і шляхта також протегували німецькій колонізації з тією ж метою – збільшення своїх прибутків.

Засновуючи на своїх землях міста і села німецьких колоністів, феодали будували фортеці з німецькими назвами, і на їх основі утворювали свої родові прізвища – пани з Штернберга, пани з Розенберга тощо. Водночас, успішна в економічному відношенні

німецька колонізація викликала в політичній сфері міжетнічні конфлікти. Виникло суперництво, з одного боку, між політично амбіційним німецьким патриціатом і чеською шляхтою, з іншого – між німецьким торгівельним патриціатом і чеськими ремісниками.

Панівне становище німців у містах сприяло становленню чеської самосвідомості та виникненню антинімецьких настроїв, виразником яких став Даліміл, автор першої хроніки чеською мовою (близько 1308 р.).

Роки правління королів Люксембурзької династії (1315 – 1452 рр.) стали добою широкого розповсюдження в Чехії «німецького права», посилення політичної могутності шляхти і утворення станової монархії. У приєднаних до земель корони Св. Вацлава Сілезії (1335 р.), Лужицької Сербії переважали німці, які проживали, здебільшого у містах. За правління Карла IV становище німців ще більше зміцнилося завдяки статусу Праги як столиці Священної Римської імперії, відбулося часткове оніменення Сілезії і Лужиць.

Тогочасна Чехія не була чеською національною державою в сучасному розумінні, а змішаною слов'янсько-німецькою чи чесько-польсько-лужицькосербсько-німецькою державою. Оскільки «Корона Св. Вацлава» у другій половині XIV ст. – на початку XV ст. володіла Лужицями й Бранденбургом, німецькомовні піддані чеської держави в ці роки становили біля 2 млн. осіб (50% населення) і посідали високе становище у політичному суспільстві Чеського королівства як феодалні землевласники (пани), рицарі та бюргери. Це вплинуло на розвиток німецько-чеського суперництва, що стало політичною проблемою.

5.3. Гуситський рух – перша європейська революція.

Після детронізації Вацлава IV курфюрсти обрали імператором Рупрехта, пфальцграфа Рейнського, а по його смерті у 1433 р. – Зігмунда, брата Вацлава. За допомоги у здобутті корони імператора, Зігмунд віддав маркграфство Бранденбурзьке Фрідріху Гогенцоллерну, бургграфу Нюрнберзькому. Останній період правління короля Вацлава (з 1403 р.) і майже весь час правління Зігмунда (Сигізмунда) (1419 – 1437 рр.) позначені гуситським рухом і війнами чехів зі всією католицькою Європою.

Політичні та соціальні конфлікти погіршували становище в суспільстві. До цього додалися наслідки епідемії чуми, що в 1380 р. охопила Чеське королівство. Смертність населення становила 10 – 15%. Обезлюднення окремих місцевостей призвело до їх запустіння. Обідніла шляхта. Державу вразила глибока криза, що викликала

загострення станових та національних суперечностей.

Пошуки причин занепаду та засобів виходу із кризи відбувалися відповідно до пануючого в тогочасному суспільстві релігійного світогляду. Люди, які розмірковували про погіршення ситуації в країні, вбачали в цьому гнів та кару Господню за порушення Закону Божого, записаного в Біблії. На їх думку, причиною всіх злигоднів була Церква, що забула про спасіння душ християн і загрузла в гріхах, зокрема, в гонитві за багатством та розкошами світського життя, втручалася в світські справи. Для покращення стану суспільства необхідно повернення церкви до ідеалів Біблії, Нового Заповіту.

На початку XV ст. чеські землі чи не першими в Європі були готові до великої реформи церкви і суспільства. Рух за реформи набув потужного антифеодального і національного характеру. Він отримав назву від імені Яна Гуса (1369 – 1415 рр.) – селянського сина, магістра, згодом першого чеського ректора Празького університету, проповідника Віфліємської каплиці у Старому місті Праги. Ян Гус розвивав ідеї англійського філософа і теолога Джона Вікліфа, який проповідував повернення до простоти і демократичності раннього християнства. Вікліф також вважав, що лише держава та її представники здатні змусити церкву повернутися до праведного життя.

Погляди Яна Гуса, які поділяла група магістрів, отримали жвавий відгук в суспільстві. Окрім католицького духовництва, проти них виступило німецьке населення міст, зокрема, німецькі викладачі Празького університету. Через загострення стосунків між чехами і німцями в університеті, Вацлав IV 18 січня 1409 р. «Кутногорським декретом» передав керівництво у ньому гуситам. «Чеській нації» при розгляді всіх справ в університеті належало три вирішальні голоси проти одного у інших «націй». Після цього Празький університет набув національного характеру.

На знак протесту німецькі та інші іноземні професори переїхали до Лейпцигу, де утворили новий університет. Водночас, Вацлав IV з метою зрівняння в правах німецького та чеського населення Праги у 1413 р. видав акт, за яким у Старомістському суді чехи і німці повинні були засідати на паритетних засадах. Натомість, в Оломоуці (Моравія) не пізніше 1415 р. було ухвалено рішення, що лише німці можуть бути членами міської ради.

Хоча Гуситська революція була боротьбою проти засилля німців, але на першому місці знаходилося питання релігії. За словами Яна Гуса, «добрий німець для мене миліший, ніж поганий чех». До

гуситів часто приєднувалось і незаможне німецьке населення Чехії. Відомо про німецьке походження одного з полководців гуситів – Прокопа Великого.

Опір ідеям Яна Гуса, як єретичним, поширився серед католиків за межами чеських земель. В 1414 р. Ян Гус приїхав на церковний собор в Констанці в надії переконати його учасників в слушності своїх поглядів. Проте 6 липня 1415 р. його арештували і за ухвалою інквізиції спалили як єретика. Така ж доля 30 травня 1416 р. спіткала Ієроніма Празького – послідовника Яна Гуса. Смерть на вогнищі перетворила ці постаті в національних мучеників, символ боротьби проти католицької церкви, німецького засилля.

Протистояння гуситів та католиків вилилося у революційний вибух – першу Празьку дефенестрацію. 30 липня 1419 р. мешканці Праги, яких очолив проповідник Ян Желівський, що проголосив себе спадкоємцем і продовжувачем справи Яна Гуса, викинули з вікон Новоміської ратуші німецького бургомістра та ненависних членів магістрату. Через декілька днів помер король Вацлав IV. Ця подія поклала початок гуситській революції, яку науковці поділяють на два етапи. Перший етап датується 1419 – 1436 рр. В цей час переважали гуситські війни. Другий етап – 1437 – 1471 рр. – період розвитку трансформованого чеського суспільства й прагнення його до компромісу з навколишнім світом.

Навесні 1420 р. у «Чотирьох празьких статтях» гусити виклали свої погляди щодо покращення церкви та суспільства відповідно до Закону Божого. Вони передбачали рівність священнослужителів та віруючих на службі Божій. Всі повинні були однаково причащатися, що суперечило правилам католицької церкви, за якими лише священники причащалися з чаші. Тому гуситів називали чашниками (утраквістами, подобоями).

Також ставилась вимога вільної проповіді Слова Божого; позбавлення церкви земельних володінь, політичної влади; суворе покарання за «смертні гріхи», через які християни не можуть отримати спасіння. Гусити вкладали в поняття «смертних гріхів» не лише провинності морального характеру, а й різноманітні зловживання церковних та світських діячів. Схожі тези висувалися в період європейської реформації XVI ст. Крім того, в гуситській програмі вирізнялися етнічні вимоги, оскільки в той час у Чехії загострилися суперечності між корінним населенням і багаточисельною німецькою меншиною.

Участь у гуситській революції представників різних верств

суспільства визначила існування в ньому різних течій. Радикальна частина гуситів створила на горі Табор у Південній Чехії укріплений осередок свого війська. Він став центром революційного руху. Там гусити спробували створити суспільство рівних, прообраз «царства Божого». У місті відмінили всі привілеї феодалів, оголосили рівність всіх людей, усупільнили майно, службовці та воєначальники обиралися народом. До таборитів належали селяни, дрібне духовенство, дрібне бюргерство. Помірковане крило гуситів – чашники, складали бюргерство, шляхта, університетська інтелігенція. Гаслом гуситів були слова «Правда переможе!».

Проти чеських «еретиків» об'єдналися можновладці католицької Європи, яких очолили папа римський та імператор і угорський король Зігмунд (Сигізмунд) – рідний брат Вацлава IV. Після смерті Вацлава IV в 1419 р. він став спадкоємцем на чеський престол, проте гусити його не визнавали.

Під проводом Яна Жижки (1360 – 1424 рр.) й Прокопа Великого (1380 – 1434 рр.) гуситське народне військо дало відсіч п'ятьом наступам імперського війська (1420 р., 1421 – 1422 рр., 1426 р., 1427 р., 1431 р.), а також здійснило походи у Словаччину, Німеччину.

Гуситське військо, натхнене усвідомленням боротьби за справедливу справу, змушували ворогів втікати. Ян Жижка походив із збіднілої шляхти, перебував на військовій службі за кордоном. Завдяки видатному таланту цього воєначальника, було запроваджено нову тактику. Гусити вперше почали використовувати легкі польові гармати у відкритому бою. До цього артилерію застосовували лише при облозі фортець.

Захистом від епікірованої металевими латами кавалерії феодалів, слугували спеціально пристосовані вози, які при потребі скріплювалися ланцюгами. Вони утворювали укриття, звідки піхота стріляла по ворогу. Військо гуситів відзначалося незвичайною маневреністю, здатністю здійснювати неочікувані напади, умінням найкращим чином використовувати в битві місцевість. У війську гуситів панувала сувора дисципліна. Я. Жижка до самої смерті, незважаючи на повну втрату зору, очолював військо. Чутки про непереможність гуситського війська викликали паніку у ворогів. Почувши гуркіт бойових возів та спів гуситського гімну «Хто ви, Господні воїни?», частина з них відразу тікала. Таке трапилось, зокрема, у битві біля Тахова 1427 р. та біля Домажліц 1431 р.

Після нищівної поразки 14 серпня 1431 р. під Домажліце, скликаний у Базелі собор був змушений почати переговори з

гуситами. Імператор Сигізмунд зумів розколоти гуситів, домовленістю з чашниками. Вони разом з чеськими католиками, перемогли радикальних таборитів 30 травня 1434 р. у битві під Ліпанами, у якій загинув Прокіп Великий.

5 липня 1436 р. в Їглаві між чашниками, імператором Сигізмундом і представниками Базельського собору було укладено компактати (комплекс угод), які легалізували гусизм. Дорослі особи мали право на вибір конфесії, церковне землеволодіння конфісковувалося. Гуситська церква вважалася частиною римокатолицької церкви, хоча відмовлялася платити податки римській курії. Папа римський публічно не визнав Базельських компактатів. Чехія перетворилася у своєрідний острівець віротерпимості серед християнських країн Європи, однак залишалася ізольованою тому, що її вважали розсадником ересі.

Війни забрали життя третини населення Чехії, було знищено 170 монастирів, декілька сотень костелів, більшість феодальних маєтків, які створювалися впродовж декількох століть.

Під час гуситських війн частина німців з чеських земель втекла за кордон або загинула в боях. Чеський етнос закріпив своє домінуюче становище в державі. Чеськими стали такі міста, як Жатець, Літомержиці, Усте над Лабою, Кралів Двор, Яромез, Кралевський Градец, Німецький Брод, Часлав, Кутна Гора, Сушіці та інші. Зокрема, зник великий німецький мовний масив між Колінем, Кутною Горою і Чаславом у Східній Чехії. Залишки німецької меншини збереглися лише у прикордонних областях Чехії та Моравії.

Загалом, приголомшливі перемоги гуситських військ над загонами хрестоносців сприяли визріванню чеської самосвідомості, яка ототожнювала чеську націю не тільки з рідною мовою, але й з гуситською вірою. Оскільки походи хрестоносців в Чехію здійснювали передусім етнічні німці та угорці, сформувалося вороже ставлення до них і, навпаки, зміцнилося усвідомлення спорідненості чехів з іншими слов'янами. Під час війн частина німців з чеських земель втекла за кордон або загинула в боях. Залишки німецької меншини збереглися у прикордонних областях Чехії та Моравії. Домінантне становище чехів відобразили релігійні і мовні закони другої половини XV ст., за яким чеську мову визнали єдиною офіційною мовою в Чехії та Моравії, замість латини.

Правління Сигізмунда (1436 – 1437 рр.), його зятя, спадкоємця австрійського престолу, герцога Альбрехта Габсбурга (Австрійського) (1437 – 1439 рр.), прозваного за боротьбу з гуситами

– «батогом єретиків», відзначено децентралізацією влади. Альбрехта підтримували католицька партія на чолі з Ульріхом з Розенберга і партія поміркованих чашників, очолюваної Мейнгардом з Нейгауза. Партія стійких утравкістів на чолі з Гінком Птачком з Піркштейна, об'єднавшись з залишками таборитів, була вороже налаштована до короля і мріяла про запрошення на престол Казимира, брата польського короля Владислава III. Тільки загроза турецької навали в Європу і смерть короля завадили початку війни між ворожими партіями.

Ладислав, який народився після смерті батька – короля Альбрехта, за що отримав прізвище Погробек, довго не міг вступити в управління своїми спадковими землями. Він виховувався у свого дядька Фрідріха, герцога Штирії. Протягом 13 років (1439 – 1452 рр.) в Чехії тривало безкоролів'я. Влада знаходилася в руках гетьманів гуситів, яких обирали в кожному краї. Зокрема, Чаславський, Хрудимський, Градецький краї (Східна Чехія), в яких панувала партія чашників, уклали тісний союз, обрали верховним гетьманом представника шляхти Г. Птачка. У Празі влада знаходилася у пана Мейнгарда, голови поміркованих чашників, які схилялися до об'єднання з католицькою партією. Після смерті Птачека верховним гетьманом обрали пана Їржи з Подебрад. Не добившись у папи затвердження Яна Рокачіна у сані архієпископа і підтвердження компактатів, а від Фрідріха III повернення до Чехії малолітнього Ладислава, партія Їржи взялася за зброю. Мейнгард потрапив до полону і незабаром помер. Першим результатом цієї перемоги було призначення Яна головою всіх чашників в Чехії. На сеймі у 1452 р. Їржи був одногосно обраний на два роки правителем всієї країни. Силою зброї він змусив підкоритися рішення сейму пана Ульріха, який стояв на чолі католицької партії, а також таборитів. Останні під тиском визнали церковні обряди чашників і відмовитися від крайнощів свого віровчення. За послугу імператору Фрідріху III у боротьбі проти повсталих австрійців, Їржи домогся того, що імператор відпустив до Чехії молодого Ладислава (кінець 1452 р.). Протягом короткотривалого правління Ладислава (1453 – 1457 рр.) країною реально керував Їржи. 23 листопада 1457 р. Ладислав помер. Королем 2 березня 1458 р. було обрано Їржи з Подебрад (1458 – 1471 рр.). Цьому не перечили шляхта та міста, в яких панували католики. Корону отримала особа не королівського походження, а ватажок гуситів. Спираючись у своїй політиці на чашників, шляхту, владик і міщан, Їржи відновив значення

королівської влади, діяльність державних установ і судів, сприяв розвитку Празького університету, розквіту торгівлі і промисловості. За його правління державний устрій отримав назву «національної» монархії. Їржи із Подебрад вважав себе королем «двоєкого народу» не тільки стосовно віросповідання, але й національності. Його владу підтримував німецький католицький патриціат у Чехії – Хеб, Чеське Будейовіце, Пльзень, який високо оцінював успіхи чеського короля у забезпеченні безпеки країни, що створювало сприятливі умови для розвитку торгівлі і ремесел. З іншого боку, владу короля Їржи не поспішали визнавати католицькі німецькі міста в Моравії – Брно, Оломоуц, Їглау, Зноймо і німецьке населення Сілезії і Лужиць. Але внаслідок вмілих дипломатичних і силових заходів королю вдалося у 1458 – 1460 рр. встановити свій контроль у всіх землях корони Св. Вацлава. За характером і успіхами внутрішньої політики його правління є ніби повторенням блискучої епохи короля Карла I. Як і Карлу I, Їржи довелося боротися з шляхтою, яку очолював Оденек з Штернберга. Уклавши між собою 28 листопада 1465 р. Зеленогорський союз, шляхта почала діяти в союзі з папською курією. Всі прагнення Їржи домогтися утвердження римським папою компактатів 1436 р. не мали успіху. Папа Пій II 31 березня 1462 р. оголосив компактати знищеними і вимагав від короля безумовного підпорядкування авторитету римської церкви. Король Їржи виступив проти цього, захищаючи спадок гуситської епохи – принцип релігійної свободи. Щоб попередити створення нової античеської коаліції європейських католицьких держав, Їржи із Подебрад запропонував проект мирного союзу християнських держав для збереження миру і захисту від турок. Передачалося всі міждержавні суперечки розв'язувати на переговорах, створення міжнародних організацій. Ця, унікальна для Європи, пропозиція не знайшла підтримки.

Папа Пій II у 1466 р. оголосив чеського короля еретиком, позбавленим сану, і запропонував чеську корону Матяшу Корвіну, угорському королю. Боротьба з шляхтою та їх союзником Матяшем Корвіном не дозволила Їржи здійснити його широкі політичні плани і зміцнити внутрішній порядок. Німецькомовні міста Моравії 1468 р. підтримали угорського короля Матвія Корвіна у війні проти Їржи із Подебрад, яка не мала успіху.

З цього часу починає розповсюджуватися нове релігійне вчення, послідовники якого відомі під іменем чеських і моравських братів. Її учасники були послідовниками Петра Хельчицького, за походженням дрібного феодала. В своїх творах, написаних чеською

мовою, він засуджував існуючий суспільний лад, не визнавав ніякої суспільної ієрархії та держави. Шануючи Євангеліє, виступав проти будь-якого насильства, закликав долати зло існуючого світу пасивним противом.

Загалом, період правління короля Їржі відзначався релігійною толерантністю і прагненням справедливого ставлення до всіх народів країни.

Чеські історики визначають гуситський рух як першу європейську революцію, яка розхитала систему середньовічного суспільства та авторитет римсько-католицької церкви.

Як відзначив дослідник П. Вандич, «Гуситський переворот оцінюють по-різному: як частину загальноєвропейської кризи, що вперше проявилася в Чехії, або як вияв специфічних чеських умов; як передреформацію або як чеську реформацію; як національну або буржуазну реформацію. Можливо, це була найважливіша подія в чеській історії. Універсальний та місцевий елементи змішалися, щоби підняти революцію, яка змінила релігію, культуру, політику, економіку та суспільство. І навіть якщо навколо цього виникли певні міфи, гуситський рух став джерелом натхнення для чеської демократичної традиції XIX – XX ст.».

5. 4. Культура Чеського королівства у XIII – XV ст.

В епоху феодалізму під впливом християнства чеська культура набула космополітичного характеру.

У XIII ст. були закладені основи культурного розвитку, які стали визначальними для всього наступного феодального періоду. Як і в Західній Європі, в Чеському королівстві суспільство поділялося на три стани, в кожного з яких домінував свій тип культури. Широкі народні маси зберегли чимало слов'янських елементів у фольклорі, міфології та побуті. Культурі правлячого стану феодалів був притаманний лицарський стиль, принесений з Франції і Німеччини. Космополітичний характер був властивий для культури церкви.

У живопису XIII ст. переважали романські риси і вплив Візантії (розпис церкви монастиря іоанітів в Страконіце, церкви в Пісеку).

Готичний стиль проникав через ілюміновані книги. Значною пам'яткою цього стилю є книги початку XIV ст. зі збірки королеви Єлизавети, подаруваної нею Старобрненському монастирю, «Пасіонарій абатиси Кунгути» (друга половина XIV ст.), «Велиславова Біблія» (40-і рр. XIV ст.).

Наприкінці XIII – на початку XIV ст. в Чехії з'явилися перші літературні твори чеською мовою – «Острівна пісня», «Молитва

Кунгути». Вершиною чеської літературної творчості цього часу стала римована «Хроніка» Даліміла (1308 – 1314), що мала протинімецьку спрямованість.

У першій третині XIII ст. готичне мистецтво поширилося в чеських землях з країн Заходу. Завдяки монахам цистерціанського ордену з'явилася готична архітектура. Перші готичні храми побудували в Осеке, Градіште над Їзерою, Помуках та інших містах.

У світському зодчестві чеської готики важливе місце посідають феодальні замки, споруджені у XIII – XIV ст. Оборонну систему замків чеські будівничі запозичили з Німеччини. Разом з тим, вони створили тип розкішних палаців, наприклад, у королівському замку Звіков.

У містобудуванні практикувалася регулярна планова забудова міст, що у XIII ст. було для Європи рідкісним явищем. Зразками готичної забудови Чехії є середньовічні квартали Чеських Будейовиць, Знойма, Мікулова тощо.

Після 1235 р. Вацлав I дозволив обнести на правому березі Влтави стіною і ровами головну частину передмістя з новими забудовами біля нього, звідки власне і виникло так зване Старе Празьке місто. Інші міста Чехії з цього часу також почали обгороджуватися кам'яними стінами.

Розквіт чеської культури у XIII – XV ст. припав на правління Карла IV – вискоосвіченої людини невичерпної ініціативи і творчого розуму. Карл IV був один з небагатьох правителів середньовіччя, який підготував свою «Автобіографію». Двір Карла IV був першим місцем на північ від Альп, де з'явився дух раннього італійського гуманізму.

Карл прагнув надати Празі – резиденції імператора, вигляду самого значного міста в імперії. Столицю прикрашало багато блискучих споруд в готичному стилі. В 1348 р. Карл IV заснував Нове місто, розширивши таким чином межі Праги. Зазнали перебудови Королівський палац у Празькому Граді, Вишеград, споруджувалися нові храми. Найвидатнішим представником чеської готики 50 – 90 рр. XIV ст. був Петр Парлерж (1330 – 1399) з Гмюнда (Швабія, Німеччина). Він перебудував неф головного собору Чехії – собору Св. Віта у Празькому Граді. Також керував зведенням кам'яного мосту (Карлового) через Влтаву, який з'єднав Старе Место і Малу Страну. На ньому розташовано 16 напівкруглих арок, з обох боків річки міст замикали дві потужні вежі.

Найбільшою будовою світського зодчества епохи Карла IV був замок Карлштейн, споруджений у 1348 – 1365 рр. за зразком

французьких королівських замків. Центром споруди є каплиця Святого Хреста, прикрашена 130 картинами станкового живопису з майстерні Теодорика – знаменитого придворного художника Карла IV.

З Карлом IV пов'язано також розбудова ще одного відомого міста сучасної Чехії – курорту Карлові Вари – в перекладі «окріп Карла». За легендою король під час полювання на оленів в навколишніх лісах виявив джерело з гарячою водою. Перші поселення з'явилися в Карлових Варах близько 1350 р. Будівництво здійснювалося також в інших містах.

Близько 1400 р. на вежі Староміської ратуші Праги був розміщений відомий астрономічний годинник. У 1490 р. на годиннику були встановлені 12 фігур апостолів, які рухаються за допомогою складного механізму. Під ними розташовані ще 4 механічні фігури, що уособлюють мирську суєту, скупість, смерть, що нагадує про швидкоплинність людського життя (скелет з пісочним годинником, який дзвонить в дзвін), і турок в тюрбані, який виглядає грізним, символізуючи навалу. За легендою майстру Ганушу після завершення роботи над цим шедевром випалили очі розпеченою коцюбою, щоб він не міг створити чогось подібного в іншому місті.

В галузі освіти монополія належала церкві. Основним типом навчальних закладів були церковно-приходські школи. У другій половині XIV ст. тільки у Празі їх було 25, а у Відні – 4. Також в Празі діяло 2 школи з підготовки церковних служителів. Наприкінці XV ст. у великих королівських містах і в кожному панському місті Чехії існувало декілька світських шкіл. Найважливіша освітня і культурна подія Чехії у XIV ст. – заснування Карлом IV в Празі університету, за зразком якого згодом було створено університети в Кракові, Відні, Гейдельберзі. Прикметно, що печатка університету свідчить про його належність до Чеської держави, а не імперії. На печатці зображено покровителя Чеської землі Св. Вацлава. Ця традиція зберігається до нашого часу.

Надзвичайно важливе значення для розвитку освіти мав гуситський рух, який надав можливість отримання освіти широким колам населення. У школі таборитів виховувалися разом хлопчики й дівчатка, що було унікальним для середньовічної Європи. Навчання здійснювалося чеською мовою. Ще у першій половині XIV ст. в Богемії і Моравії чеська мова стала повноправною з офіційними мовами середньовіччя. В часи Карла IV виникли умови для формування чеської літературної мови. За сприяння Карла IV в Емаузькому монастирі в Празі було відновлено відправлення літургії слов'янською

мовою. Цьому сприяло оформлення нової орфографії, в чому брав участь на початку ХУ ст. Ян Гус.

Позиції чеської мови значно зміцнилися в гуситські часи. Повсюдне відправлення літургії чеською мовою поставило її на один рівень з латинською та піднесло її значення серед вірян.

Наприкінці XIV ст. чеською мовою було перекладено Біблію. У 70-х рр. XIV ст. в чеських землях почалося книгодрукування. З'явилися ілюстровані релігійні книги – «Біблія короля Вацлава» (90-і рр. XIV ст.), «Біблія Конрада з Вехи» (1402). Першою книгою, надрукованою по-чеськи, була «Хроніка Троянська», видана 1468 р. в Пльзені. В Чехії більшість книг друкувалися чеською мовою, в Моравії – німецькою і латиною.

Створюються чеськомовні літературні твори в різних жанрах, а також праці з права, словники та інші.

Значного розвитку набули поезія та пісенна творчість, зокрема народна. Найбільш відомим поетом-піснярем був Ян Чапек, автор хоралу «Хто ви, Божі воїни?». В музичній сфері головне місце посідав григоріанський хорал. Були записані найдавніші чеські музичні пам'ятки. При дворі короля і в замках панів отримала розвиток західноєвропейська поліфонія (французький композитор Гільйом де Машо) і чеська пісня (Завіш).

РОЗДІЛ 6. ЧЕХІЯ У XVI – НАПРИКІНЦІ XVIII СТ.

- 6. 1. Чеське королівство наприкінці XV – на початку XVI ст.**
- 6. 2. Встановлення влади Габсбургів в Чехії. Тридцятирічна війна.**
- 6. 3. Онімечення Чехії. Централізаторська політика Габсбургів.**
- 6.4. Культурний розвиток.**

6. 1. Чеське королівство наприкінці XV – на початку XVI ст.

За порадою короля Їржи із Подебрад після його смерті на чеський престол було обрано Владислава, старшого сина польського короля Казимира з роду Ягеллонів. Мета цього – повернути Польщу на бік Чехії як союзника. Владислав II (1471 – 1516 рр.) – безвільна і слабка людина, яка на все відповідала «добре, добре». Тому жартома його називали король «Добре». Угорський король Матяш Корвін не залишив претензій на чеську корону. Війна Угорщини і Чехії із змінним успіхом продовжувалася до 1478 р., коли, за укладеним в Оломоуці миром, Моравія, Сілезія і Лужиці перейшли у довічне володіння Матяша Корвіна, і лише одна Чехія залишалася Владиславу II.

Єдність державної території була відновлена тільки після смерті короля Матяша, коли чеський король був обраний й угорським королем (1490 р.). З того часу король проживав там і зрідка відвідував Чехію. Під владою Владислава II знову знаходилися Чехія, Моравія, Лужице та Сілезія. Постійне перебування короля в м. Буда було зумовлене вимогами угорських станів через турецьку загрозу.

Очікування чашників, що обрали Владислава II, не виправдалися. Король проявляв схильність до зближення з католицькою партією, компактати не були визнані папською курією, тимчасовий розрив з католицькою церквою загрожував перетворитися у постійний. Окрім того, після смерті єпископа Яна з Рокічани, що настала за декілька тижнів до смерті короля Їржи, в середовищі чашників стали проявлятися розбіжності про подальші дії у конфесійних відносинах. Партія поміркованих чашників, для яких авторитет Яна був беззаперечним, тепер очікувала повного примирення з римською курією ціною будь-яких поступок. Католицька партія зміцнювала свої позиції, а пани цієї партії всіляко утискували чашників. У Празі відбулося повстання, учасники якого переслідували прибічників католиків. У 1483 р. чашники уклали між собою союз на захист своєї

віри. Король виступив посередником у релігійних суперечках. На сеймі в Кутній Горі у 1485 р. було укладено угоду на умовах повної рівноправності обох конфесій. Це був перший в Європі приклад визнання рівноправності двох віросповідань і церковних організацій, коли релігійна меншина отримала однакові права з більшістю. Право обирати одне з двох визнаних віросповідань отримали, окрім представників привілейованих прошарків – дворян і вільних міщан, залежні селяни. Ця угода отримала назву Кутногорського релігійного миру між гуситами і католиками, які визнали Базельські компактати.

Гарантії релігійного співіснування не розповсюджувалися на вірян інших конфесій. Це стосувалося радикальної Громади чеських братів, християнських реформаторських церков, а також єврейської громади. Формально євреї мали правову охорону чеського короля, але все ж зазнавали стихійних погромів.

Після Кутногорської угоди пани обох партій відновили стару суперечку з владиками про порядок заміщення місць у судах. Суперечка завершилася 1487 р. рішенням короля про підтвердження порядку розподілу місць у земському суді, встановленого ще королем Сигізмундом (Зігмундом) між представниками станів панів і владик. У 1497 р. була укладена угода між двома станами відносно вищих державних посад: було вирішено, що посади бурграфа Празького, гофмейстера, маршала, коморника, земського судді і канцлера могли займати особи панського стану, а владики – посади земського писаря, підкоморника і бурграфа Градецького краю. У 1500 р. був встановлений принцип незмінності вищих посадових осіб. У віданні короля залишилась система управління фінансами.

Загалом послаблення королівської влади позначилося на добробуті суспільства, оскільки вищі стани часто переслідували свої власні інтереси. Найбільш постраждало сільське населення. Феодали посилювали процес закріпачення селян. За законом 1487 р. селяни позбавлялися права переходу від своїх панів і встановлювалося покарання за прийом селян-утікачів. Було встановлено право позову про повернення селян, які самовільно покинули свої наділи. Згідно постанов сеймів і земського суду селяни не мали права подавати до судових установ скаргу на своїх землевласників. Колишні юридичні договори між землевласниками і селянами втрачали силу через відсутність захисту з боку держави. У кінці XV ст. землевласники обкладали селян все новими видами панщинних робіт, порушуючи право і законність.

Шляхта часто порушувала торгівельні й промислові привілеї

міст, юрисдикцію міських судів. Пани і владики на сеймі 1500 р., без участі представників міст, ухвалили «Земський статут» короля Владислава II. Ця перша чеська законодавча збірка повністю задовольняла вимоги шляхти. Загострився конфлікт між шляхтою і королівськими містами. У 1508 р. була укладена угода, за якою шляхта визнала за містами право голосу на сеймах. Проте конфлікт продовжувався через суперечку щодо юрисдикції й промислових привілеїв. Шляхту згуртував пан Зденек Лев з Рожмітала, який займав з 1507 р. посаду бургграфа Празького, а союз міст очолював спочатку Варфоломій Мюнстерберзький, онук короля Їржи, згодом – його двоюрідний брат Карл. Союз міст утримував військових найманців та шукав підтримки у короля.

Конфлікт продовжувався й після смерті Владислава II. На престол вступив його 10-річний син Людовік II (1516 – 1526 рр.), який також був визнаний королем Угорщини. Опікунами малолітнього короля були імператор Максиміліан I і польський король Сигізмунд. У Чехії реальна влада перебувала в руках пана Зденека Лева з Рожмітала, який разом з іншими сановниками більше дбав про власне збагачення за рахунок прибутків корони.

Погіршення економічного становища призвело до повстання селян біля Кршівоклата. Ця подія вплинула на порозуміння між шляхтою та містами, що втілюся у Святовацлавській угоді на сеймі 1517 р.

Шляхта визнала представництво міст в сеймі, на їх мешканців не поширювалася юрисдикція шляхетських судів. Врешті, й королівські міста відмовилися від привілеїв, зокрема, монополії на варіння та продаж пива. Всі міські ринки оголошувалися вільними, що надавало можливість панським містам та містечкам конкурувати з королівськими містами.

Найважливіше значення Святовацлавської угоди полягали у перетворенні Чехії у стану державу. У ній існував поділ влади між королем та представниками трьох станів – феодалних (пани та владики) і мешканців чеських міст. Таке ж становище існувало у Моравії та Сілезії.

Зловживання в управлінні фінансами та коронним майном змусили короля усунути пана Зденека і його друзів з їх посад.

Відїжджаючи до Угорщини, король Людовік передав вищу урядову владу Карлу, князю Мюнстерберзькому. Деякі з нових управителів були прибічниками вчення Чеських братів, а інші – вчення Лютера, яке проникало в Чехію і швидко розповсюджувалося

серед чашників. Вони були незадоволені відсутністю у їх церкві вищої ієрархії і непоступливістю папської курії у невизнанні компактатів. Прагнення управителів до підтримки протестантизму налякало короля. У 1525 р. він знову призначив пана Зденека верховним правителем країни, а його прихильникам повернув посади.

Після загибелі Людовіка у битві з турками під Могачем 29 серпня 1526 р., до чинників порушення спокою в країні, що збурювався політичними і релігійними суперечками, додалися ворожнеча двох партій (Розенберзької і Рожмітальської). Вони збиралися зі зброєю в руках вирішити питання про спадок багатого пана Петра з Розенберга, який заповідав свої маєтки пану Зденеку з Рожмітала всупереч законним правам найближчих спадкоємців. Егоїстична політика двох вищих станів, їх заздрісне ставлення до міст, закріпачення селян – все це заважало розвитку чеської станової монархії.

За правління Ягеллонів – Владислава II і Людовіка II національно-політична ситуація в Чехії суттєво не змінилася. З початком реформації у Німеччині, у 1517 р. більшість німців Чехії приєдналися до лютеранства. Завдяки цьому зникли релігійні підстави для етнічних конфліктів. Історик Т. Волошин дійшла висновку, що ідеї Лютера були сприйняті тільки німецькомовним населенням земель Чеської корони, зокрема, ремісниками, заможними містянами.

Лютеранство поширювалося у регіонах північного прикордоння, заселеного німецькими колоністами, тісно пов'язаними із сусідніми Саксонією і Тюрингією. На початку 1520-х рр. проповідники вчення Лютера діяли в Дечіні, Бенешові, Чеській Кам'яниці, в Локетській домінії, у володіннях магнатів Шліків в Рудногірському підгір'ї.

6. 2. Встановлення влади Габсбургів в Чехії. Тридцятирічна війна.

26 жовтня 1526 р. чеський земський сейм обрав королем Чехії австрійського ерцгерцога Фердинанда I Габсбурга (1526 – 1564 рр.). Його дружиною була дочка короля Владислава II Анна, а братом – імператор та іспанський король Карл V. Фердинанд I подав державним станам запис, що вступає на престол не за спадковим правом, а в силу обрання, а також підтвердив права станів. Зобов'язавшись сплатити коронні борги, Фердинанд I домогся самостійного управління фінансами і призначення членів фінансової ради. Королю надали право користуватися послугами іноземців.

Обрання на чеський престол 1526 р. Фердинанда Габсбурга поклало початок нової династії у країні, зміцнило становище німців

Чехії і Моравії. Розпочався другий етап німецької колонізації (1540 – 1620 рр.), який розглядався як засіб зміцнення персональної унії чеських земель з Австрією і Угорщиною.

Новій німецькій колонізації сприяли дружні відносини чехів з протестантами Німеччини і поширення в Чехії лютеранства. Його послідовники, німецькі ремісники і гірники, переселялись у район Яхимова (Йоахімстале), де з УІ ст. видобували срібло і мідь. Тут у Крушних горах поблизу нинішніх Карлових Вар в містечку Яхимове з 1518 р. карбували нові великі монети із срібла – «joachimsthaler», або скорочено «thaler». Срібний талер символізував тверду валюту тих часів. Вага даних монет становила 26,39 г срібла. Талери відмінно служили для сплати значних сум, тому викликали винятковий інтерес в міняйлів, банкірів і купців, швидко поширившись по всій Західній і Центральній Європі та Північній Америці, де ця назва видозмінилася у «долар».

Окрім бюргерів, до Чехії переселялася німецька шляхта. Габсбурги не могли спиратися на жодну соціальну групу у землях корони Св. Вацлава і тому підтримували німецьких радників, а подекуди й німецьку мову, незважаючи на опір чеського сейму. В управлінні державою Фердинанд I прагнув зміцнити королівську владу та послабити роль станів. Він спирався на бюрократію, яка виконувала функції виконавчої влади, підтримував католицьку церкву в боротьбі проти чашників, Громади чеських братів, лютеран, кальвіністів.

Фердинанд I схилив сейм визнати спадкове право його роду на чеський престол та обумовив собі виключне право скликання сейму і крайових зібрань шляхти, обмеживши цим права крайових гетьманів. Боротьба релігійних партій у Празі надала змогу королю заборонити у столиці та інших королівських містах будь-які збори без його попереднього дозволу. Нестача коштів від звичайних податків для війни з турками, змушувала короля постійно просити у сейму дозволу на збір надзвичайного податку берна, внаслідок чого він поступово почав перетворюватися у постійний або щорічний. Окрім цього зросло оподаткування міст і торгівлі без погодження з сеймом.

Виявом невдоволення шляхти стало повстання 1547 р., яке ініціювали мешканці міст. Король придушив його і встановив свій контроль у містах Чехії. Як відзначають чеські історики, придушення повстання 1547 р. було перемогою не тільки Габсбургів, але й великих феодалів. З другої половини ХУІ ст. вони починають активно займатися підприємницькою діяльністю. В ці часи досягає

найбільшого розвитку ставкове рибництво у Південній Чехії. Система ставків побудованих Рожмберками використовується й досі. Коропи, яких розводили та вирощували там, експортували в країни Європи.

В маєтках феодалів будувалися пивоварні, на яких у великих обсягах виготовляли світле (пшеничне) пиво. Також у Чехії, Моравії, Сілезії було налагоджено виробництво сукна, яке експортували у Австрію, Польщу, Росію, Угорщину, на Балкани. Виготовлене у північній Чехії, Лужицях і Сілезії полотно через Лейпціг продавали навіть у Америку. Поза цехами ремісників розвивалася чорна металургія, біля 1600 р. були збудовані перші доменні печі з безперервним плавленням металу.

З метою посилення католицької партії, Фердинанд запросив до Праги єзуїтів та заснував для них 1556 р. колегіум Св. Климента. Фердинанд I 1561 р. відновив Празьке католицьке архієпископство. Здійснюючи тиск на лютеран, які прагнули захопити у свої руки управління церковними справами чашників, Фердинанд добився від Тридентського собору дозволу причастя двох видів. Дозвіл був занадто запізним, майже всі чашники перейшли до Громади чеських братів або лютеран.

Син Фердинанда – Максиміліан I (Максиміліан II як імператор) (1564 – 1576 рр.), що успадкував від батька землі чеської та угорської корони, відрізнявся віротерпимістю, дозволив лютеранам на сеймі 1567 р. керуватися не компактатами, а словом Божим. Але, водночас він не давав їм місця в консисторії чашників, відмовив Громаді чеських братів у юридичному визнанні. Неодноразово добиваючись запровадження у Чехії Аугсбурзького віросповідання, лютерани, за згодою з Громадою чеських братів, представили імператору на сеймі 1575 р. «чеське віросповідання» і проект про церковне управління. На їх думку, варто було заснувати самостійну протестантську консисторію з адміністратором на чолі, і обрати для її захисту особливих дефензорів (захисників). Максиміліан обмежився усною заявою про надання протестантським панам і шляхті права обрати 15 дефензорів. Проте, протестантів у містах не вилучили з-під управління колишньої консисторії, а Громада чеських братів та їх вчення залишилися, як і раніше, поза захистом закону.

У XVI ст. Габсбургам вдалося досягнути високого рівня національної згоди і співіснування етнічних та релігійних спільнот. У Празі, яка на межі XVI – XVII ст., у період правління Рудольфа II (1576 – 1612 рр.), знову стала резиденцією імператора, поряд з чеською церквою (чашники або утраквісти – прихильники гуситів)

існувала доволі строката палітра віросповідань і етносів, яку становили католики, кальвіністи, чехи, німці, італійці, голландці.

Імператор Рудольф II, старший син Максиміліана II, успадкував чеські і угорські землі і герцогство Австрійське. Вихований при мадрідському дворі, слабкий і хворобливий, він байдуже ставився до державних справ, а через недовіру до людей, не бажав передавати владу іншим. Рудольф II був останнім Габсбургом на чеському троні, який обрав Прагу своєю резиденцією. Не переслідуючи протестантів, він відповідав відмовою на їх прохання про розповсюдження на міста права «чеського віросповідання». Єзуїти заснували у місті Крумлів другу колегію і користувалися захистом могутніх католицьких панів, деякі з яких вдавалися до насильницьких заходів розповсюдження католицизму в своїх маєтках.

У 1602 р. був виданий королівський указ проти Громади чеських братів. Марно протестантська партія домагалася його скасування на сеймі наступного року. Обставини змінилися, коли брат імператора Матіас, почав дії по усуненню Рудольфа II і захопленню влади. На початку 1608 р. Матіасу вдалося схилити австрійські і угорські стани до утворення ворожої імператору Пресбурзької (тепер м. Братіслава, Словаччина) конфедерації. Здійснивши напад на Чехію, він вимагав від Рудольфа II зречення. Чеський сейм подав імператору свої вимоги у 25 статтях, одна з яких стосувалася релігійних питань. Рудольф змушений був піти на суттєві поступки, що означали утворення протестантської «держави в державі». «Грамота величності про віросповідання» узаконила в Чеському королівстві свободу віросповідань. В той час в жодній європейській країні такого не було. Католики сприйняли цей документ як свою поразку. Зрештою, Рудольфа II позбавили престолу.

Чеським королем обрали Матіаса (Матяша) (1612 – 1619 рр.). Незадовго до коронування Матіаса, чеські державні стани висунули йому свої вимоги: право скликання з'їздів без королівського дозволу, збір війська за рішенням сейму, дозвіл союзу з німецькими протестантськими князями. Знову проявився дух станової опозиції, придушеної королем Фердинандом I. Король не задовольняв вимоги і тому сейм неодноразово відмовляв йому у дозволі збору берни на військові потреби. Подібні настрої існували в інших землях Габсбургів. На скликаному у серпні 1614 р. сеймі державних чинів всіх габсбурзьких земель у м. Лінц і на чеському сеймі 1615 р. в Празі прагнення уряду зустрівло опір. Матіасу вдалося домогтися визнання спадкоємцем всіх габсбурзьких земель Фердинанда Штирійського,

онука Фердинанда I. Один з лідерів католицької партії, ця м'яка, дружелюбна, не занадто рішуча, але надзвичайно, до фанатизму, набожна людина прославилася сентенцією: «Католицький володар вчинить гріх, якщо залишить єретиків непокараними, миролюбність, тут буде більшим гріхом ніж войовничість».

У Чехії Габсбурги в основу концепції управління поклали принцип зосередження влади в руках короля і встановлення єдиної державної релігії. Тому вони неминуче зустрілися із спротивом станової опозиції, яка захищала принцип влади, розділеної між королем і станами, а також принцип релігійної свободи. Конфлікт досяг свого апогею в чеському становому повстанні 1618 – 1620 рр.

Протестантські державні стани прагнули до повного захоплення влади і обмеження королівських повноважень. Коли почали припиняти діяльність деяких протестантських храмів, протестанти побачили в цьому порушення «грамоти величності», хоча прелати у даному випадку скористалися своїми правами землевласників. Дефензори скликали у Празі з'їзд і почали переговори з намісниками короля, що завершилися тим, що 23 травня 1618 р. лідери руху (одним з них був граф Й. М. Турн) увірвалися до зали Королівського палацу Празького Граду, де засідали намісники. Після з'ясування стосунків, двох з них – Ярослава Боржиту з Мартиниць і Вільгельма Славату з Хлуму, а також їх секретаря Філіпі Фабриція, викинули з вікна третього поверху у замковий рів. Хоча вони не постраждали, конфлікт між чеськими некатолицькими станами та Габсбургами розгорівся з новою силою.

24 травня 1618 р. було утворено тимчасовий уряд 30 директорів на чолі з В. Вілемом. 25 травня було ухвалено постанову про скликання війська, керівництво яким доручили графу Й.М. Турну. Єзуїти, Празький архієпископ були вигнані. Тимчасовий уряд встановив відносини з протестантськими князями Німеччини. Переговори хворого короля Матіаса з вождями повстання не мали результатів. Фердинанд вислав до Чехії війська під керівництвом Г. Дамп'єра і К. Бюкса. Так почалася Тридцятирічна війна – довготривале протистояння європейських країн.

20 березня 1619 р. Матіас помер. Його наступник Фердинанд II Габсбург (1619 – 1637 рр.) 6 квітня 1619 р. підтвердив «Грамоту величності» і земські права, запропонував тимчасовому уряду вислати до Відня своїх уповноважених для переговорів. Чехи відповіли на це походом до Австрії військ графа Й. М. Турна, який, з'єднавшись з віденськими протестантами, оточив Фердинанда II у Відні. Прибуття загону, відправленого Г. Дамп'єром, звільнило імператора.

31 липня 1619 р. Генеральний сейм земель Чеської корони ухвалив нову конституцію, сформульовану на основі сучасних уявлень – *Confederatio Bohemica*, 1619 р. Вона могла стати основою для легалізації мирного співіснування більшості і меншості в складному центральноєвропейському просторі. За конституцією королівство ставало конфедерацією з п'яти рівноправних земель зі спільним володарем і слабкою центральною владою. Сейм позбавив трону Фердинанда II Габсбурга і 26 серпня 1619 р. обрав королем Фрідріха Пфальцьського, зятя англійського короля Якова I. Розрахунок був на допомогу Англії у боротьбі з Габсбургами. Він виявився нездатним правителем, оточив себе іноземцями, підтримував Громаду чеських братів, перетворив собор Св. Віта на кальвіністську церкву. Все це викликало незадоволення. Між тим, імператора Фердинанда підтримали баварський герцог Максиміліан – голова німецької Католицької ліги, саксонський курфюрст Іоанн Георг, що домагався чеської корони, король Речі Посполитої Сигізмунд III. Восени 1620 р. війська Католицької ліги під керівництвом Максиміліана і маршала Тіллі увійшли до Чехії. Вирішальна битва відбулася на Білій горі поблизу Праги. Чеське військо під керівництвом князя Християна Ангальтського, зазнало поразки 8 листопада 1620 р. Фрідріх Пфальцьський, прозваний «зимовим королем» за те, що його правління тривало менше року, переважно восени та взимку, втік з Чехії.

Поразка 1620 р. позбавила Чехію політичної самостійності на 298 років. Після битви біля Білої Гори в Чеських землях запанував габсбурзько-католицький політичний і конфесійний абсолютизм. Смертної кари, арештів, конфіскації майна і вигнання з країни зазнали й німці – лютерани та новоохрещені (анабаптисти), але насамперед габсбурзька сваволя була спрямована проти чехів.

Внаслідок битви біля Білої гори в Чехії була вирішена доля протестантизму і станової монархії. У переможених Фердинанд II вбачав не тільки еретиків, але й давніх ворогів королівської влади. Деякі з головних учасників повстання після Білогорської битви втекли з країни, побоюючись помсти короля, але інші залишилися, сповнені довіри до заспокійливих обіцянок герцога Максиміліана Баварського. Гнів Фердинанда II поступово охоплював все більші кола суспільства, зрештою – торкнувся всього чеського народу і глибоко струсонув всі основи його державного і громадського ладу. Арешти головних учасників повстання почалися у всій Чехії в лютому 1621 р. Арештованих 48 осіб судила надзвичайна судова комісія під

керівництвом Карла Ліхтенштейна. За рішенням суду, затвердженого Фердинандом II, 27 осіб було засуджено до смертної кари. Першу страту здійснили 21 червня 1621 р. Маєтки всіх засуджених були конфісковані, а голови 12 головних жертв виставлені на залізних палях. 13 березня 1621 р. був виданий наказ про вигнання з королівства всіх проповідників Громади чеських братів і кальвіністів. Після страти головних винуватців, надзвичайна судова комісія продовжувала слідство над особами, пов'язаними з повстанням. Під цим приводом з Чехії вигнали адміністратора і всіх членів консисторії, а згодом всіх протестантських пасторів. 3 лютого 1622 р. оприлюднили так звану генеральну амністію, за якою до призначеного терміну всі учасники повстання зобов'язувалися добровільно зізнатися у своїй провині, якщо хотіли зберегти життя і честь. Визнали свою вину 728 осіб двох вищих станів, у 628 осіб з них судова комісія конфіскувала маєтки. Загалом, після 1620 р. майже 50 % маєтків змінили власника. Все це зумовило велику еміграцію: протягом декількох місяців 1623 р. переселилося біля 12 тисяч осіб.

Для зміцнення своєї влади Фердинанд II Габсбург наказав 1624 р. перевести чеську королівську придворну канцелярію з Праги до Відня, що започаткувало політику австрійської централізації.

Протягом 1624 р. було видано 7 королівських указів, що запроваджували так звану рекатолизацію. Всі храми були передані католицькому духовенству. Особи, які не сповідували католицького віровчення, позбавлялися громадянських прав і не допускалися до заняття ремеслами і промислами, їх позбавляли церковного шлюбу, не дозволяли померлих ховати на кладовищах. Для тих, хто не відзначав католицьких свят, не дотримувався постів і не ходив до церкви встановлювалися грошові штрафи. Запровадження цих приписів супроводжувалося всілякими насильствами і жорсткостями щодо селян і мешканців міст. Празький університет та всі школи в країні передали єзуїтам.

10 травня 1627 р. без участі сейму було видано «Оновлений земський устрій». Наступного року подібний документ було запроваджено у Моравії. Цей документ підтверджував старовинний закон про успадкування Габсбурзького роду по чоловічій і жіночій лініях і запроваджував багато нових правил. Законодавча влада була передана виключно королю, сейму залишено тільки право вотувати збір берни і війська. Духовенство отримало право засідати в сеймі, до складу якого входили представники лише шести міст. Всі міські стани подавали один голос, тоді як три перші стани (пани,

владики, духовенство) голосували одноосібно. Замість колишнього гласного і усного судочинства було запроваджено таємне і писемне. Віднині судді повинні були керуватися не звичаєвим правом, а лише виданими законами. Німецька мова отримала в судах і законах рівні права з чеською. Королівські установи, де були німецькі чиновники, ставили на перше місце німецьку мову, чеська у діяльності установ поступового відходила на другий план.

Придушення станового повстання не призвело до юридичної ліквідації чеської держави. «Оновлений земський устрій» підтвердив існування державного утворення «Землі Чеської корони». Фердинанд II доручив управління місцевими чеськими справами вищим земських сановникам і суддям під керівництвом вищого бурграфу. Вони були намісниками короля.

31 липня 1627 р. було видано королівський наказ, за яким у Чехії не допускалося жодного іншого віросповідання, крім католицького. Ті, хто дотримувався своєї колишньої віри були зобов'язані у шеститижневий строк продати майно і виїхати з королівства. Згодом пільговий строк був продовжений до кінця травня 1628 р. З червня 1627 р. тільки з Праги щоденно виїжджало по 70 – 80 осіб, а 1628 р. – відправилися у вигнання 36 тисяч родин.

Більша частина чеських шляхетських родів була доведена до бідності або повного зубожіння. Значна частина конфіскованих маєтків перейшла у володіння католицького духовництва і вихідців з країн Західної Європи. Серед землевласників старі чеські пани становили 30,2%, «нова аристократія» – яка прийшла разом з Габсбургами – 68,8%. Конфісковані земельні володіння Габсбурги роздали знаті австрійського, німецького, італійського, іспанського походження – Шварценбергам, Мансфельдам, Коллоредам, Пікколоміні, Хуертам та іншим. Нові землевласники не знали чеської мови, для них були цілком чужими чеські звичаї. Вони не відчували жодної відповідальності перед країною і народом, оскільки своїм майном і становищем в суспільстві були зобов'язані милості імператора. Ця обставина не забарилася позначитися на погіршенні становища селян і запровадженні у судах німецької мови поряд з чеською.

Наступні події Тридцятилітньої війни також торкнулися Чехії. Її землі у 1631 – 1632 рр. окупував саксонський курфюрст, у 1639 – в середині 1640-х рр. – зайняли шведи. Також внаслідок Тридцятирічної війни територія Чеського королівства зменшилася через те, що Лужиці у 1635 р. відійшли до Саксонії.

На боці Габсбургів у війні відзначився чеський дворянин Альбрехт Вацлав Євсевій фон Вальдштейн (Валленштейн) (1583 – 1634 рр.) – головнокомандувач австрійськими військами. Він створив систему, згідно якої військо повинно було утримуватися за рахунок зайнятих територій. Виникла чітко організована і суворо дотримувана система реkvізицій, яка важким тягарем лягла на населення. Після сварки з імператором, він розпочав таємні перемовини з Швецією і Саксонією. На нього почали сподіватися всі, хто неприхильно ставився до Габсбургів. За наказом імператора Фердинанда II 25 лютого 1634 р. Вальдштейна вбили у м. Хеб, його майно конфіскували та віддали прибічникам імператора.

Тридцятирічна війна завершила спустошення Чехії: тисячі поселень були знищені і більше не відновлювалися, спалено багато міст. Суттєвими були демографічні наслідки. У 1618 – 1654 рр. населення Чехії зменшилося з 3 млн осіб до 800 тисяч осіб. З богемських земель вигнали всіх, хто не сповідував католицизм. Смертної кари, арештів, конфіскації майна і вигнання з країни зазнали німці – лютерани і новоохрещені (анабаптисти), найбільше – представники чеського етносу. Загалом, не менше 25% вільного населення – заможні міщани, інтелігенція, змушені були втікати з країни.

Суттєво змінився національний склад чеської і моравської аристократії. Емігрувало 36 тисяч чеських родин, 3/4 земельних володінь було конфісковано. Чеський народ, який в XIII – на початку XVII ст. за рівнем розвитку посідав одне з перших місць в Центральній Європі, був позбавлений своєї політичної та інтелектуальної еліти, що мало катастрофічні наслідки для його політичного і культурного життя. Протягом декількох десятиріч після Білгорської битви соціальна структура чеського суспільства змінилася настільки, що на своїй батьківщині чехи стали другорядним етносом, який до того ж постійно знаходився під підозрою в ересі та бунтарстві. Чехи перетворилися, за висловом О. Бауера, у «неісторичну націю», тобто націю, яка не є творцем історії.

6.3. Онімечення Чехії. Централізаторська політика Габсбургів.

Тридцятилітня війна призвела не тільки до втрати національної незалежності, а й до посилення німецької колонізації. Цьому сприяла наявність великої кількості незаселених земель у Чехії та Моравії. Завдяки конфіскаціям Фердинанда II величезна кількість земель перейшла до рук поміщиків-іноземців, які охоче заселяли свої

землі вихідцями з Німеччини, засновували нові німецькі колонії на спустошених землях. Саме після 1620 р. і до 1700 р. тривав третій етап німецької колонізації. Феодалам була байдужа національна приналежність колоністів. Поступово нові поселенці захоплювали в свої руки міське управління і вже з другої половини XVII ст. багато міст прикордонних областей було онімечено. Але, в більшості міст країни, все ж продовжував переважати чеський елемент.

За часів австрійського імператора Фердинанда III (1637 – 1657 рр.) історія Чехії нерозривно пов'язана з історією інших земель, що складали Габсбурзьку імперію. Чеські державні установи були частково ліквідовані, частково перетворені у провінційні. Процес злиття окремих габсбурзьких земель почався ще з часів Фердинанда I. Із умов династичної або особистої унії виникла необхідність єдності закордонної політики і створення центральних органів управління військовими і фінансовими справами всіх земель. Було створено придворну таємну раду, придворну військову раду і особливу господарську раду (придворну фінансову палату).

З часу видання «Оновленого земського устрою» Фердинанда II проекти законів випрацьовувалися тільки в таємній раді у Відні. При цьому не завжди існувала можливість залучити до участі в цій законодавчій діяльності достатню кількість сановників чеського походження, оскільки вони зазвичай проживали у Празі. Відсторонення вихідців із чеських земель мало місце також при вирішенні судових справ у порядку апеляції.

З другої половини XVII ст. у Чехії чисельно переважала іноземна шляхта, а нащадки чеської шляхти все частіше зрікалися своєї національності. Німці домінували в управлінні та економічному житті. Їм надавалися вищі посади і можливість купувати у Чехії маєтки. При формальній рівноправності чеської і німецької мов в установах перевага надавалася німецькій, яка панувала у королівських установах, заповненими німецькими чиновниками. Водночас, у певній мірі всім чеським і моравським феодалам був притаманний земський патріотизм – відображення прив'язаності до певної території.

Фердинанд III намагався поліпшити становище Чехії. За його розпорядженням чеський сейм 1649 р. звільнив на три роки від усіх податків сільських та міських жителів.

Австрійський імператор Леопольд I (1658 – 1705 рр.) наслідував політику окатоличення чеських дворян-протестантів. Його наступник Йосиф I (1705 – 1711 рр.) навіть у кримінальному кодексі визначив смертну кару за переховування єретиків. За розпорядженням

імператора Карла II (Карл VI як імператор) (1711 – 1740 рр.) було здійснено ревізію десятків тисяч чеських книг, після чого їх спалили через їх зміст, пов'язаний з ідеями гуситського руху.

Відбувалися зміни й у економіці. Посилилися позиції великих феодалів. Концентрація земельної власності в їх руках спричинили розвиток так званого «другого видання кріпацтва». Спираючись на підтримку Габсбургів, вони відновлювали старі форми господарювання, зокрема, панщину. Загальне зменшення чисельності населення не оминуло селян. Це відобразилося на можливостях ведення господарства. Наприкінці XVII ст. більше 70% земель не оброблялося. Феодали поклали на меншу кількість селян великі повинності та заборонили їм змінювати місце проживання без згоди власника землі, на якій вони обробляли панщину. Адже від праці на панщині залежав прибуток феодала. У відповідь селяни неодноразово повставали. Найбільшими були повстання 1680 р., а також біля Домажліц в 1692 – 1693 рр.

Хоча імператор Леопольд II в 1680 р. видав патент про обмеження панщини трьома днями на тиждень, становище селян не змінилося. Патент не регламентував інші повинності, які навіть збільшувалися в зв'язку із створенням феодалами великих спеціалізованих господарств з виробництва збіжжя як сировини для пивоваріння або з розведення худоби. У Чехії, Моравії і Сілезії селяни віддавали землевласникам, державі і церкві до 70% своїх прибутків. Особливо нелегко доводилося їм після запровадження в середині XVIII ст. контрибуції – прямого податку на військові потреби.

Мануфактурне виробництво, що зароджувалося в середині XVI ст. припинилося, тому що міста зберегли середньовічну цехову організацію.

Ще один крок до злиття Габсбурзьких земель в єдину державну цілісність зробив імператор Карл VI. Він видав 19 квітня 1713 р. так звану Прагматичну санкцію, якою, крім визначення порядку успадкування престолу по чоловічій та жіночій лініях, було встановлено, що всі спадкові землі габсбурзького дому обов'язково залишалися об'єднаними під владою одного володаря до припинення його існування і віднині не могли поділятися між іншими членами дому. Чеський сейм затвердив цей документ у 1720 р.

В діяльності чеського сейму з часу Фердинанда II відбулися порівняно мало змін. У 1714 р. була заснована сеймова комісія з 8 осіб: по 2 особи від кожного з чотирьох державних станів. Вона

постійно засідала і займалася сеймовими справами, особливо збором берни і звітом за її збір. Крім права вотувати податки і давати згоду на відчуження коронних маєтків, сейм набув право законодавчої ініціативи. Але, у станів не вистачало ні одностайності, ні усвідомлення загальних потреб, ні вміння їх відстоювати, тому імперський уряд рахувався з сеймом і його станами у тій мірі, в якій йому було вигідно.

У 1719 р. інструкцією Карла VI чеська канцелярія у Відні була розділена на два відділи – адміністративно-політичних справ та судових. Члени цих відділів (сенатів) призначалися із вихідців із Чехії, згідно з бажанням Карла, щоб «чеський народ не був віднині судимий іноземними суддями».

У 1740 р. чеською королевою мала стати донька Карла VI Марія-Терезія. Але через невизнання «Прагматичної санкції» деякими європейськими країнами, почалася війна за австрійську спадщину (1740 – 1748 рр.). Претендентом на чеський престол виступив Карл VII (1742 – 1745 рр.) Баварський. Ще до його обрання імператором Священної Римської імперії, баварські війська вступили до Праги, де місцева шляхта, забувши про лояльність до Габсбургів, визнала його королем Богемії.

У травні 1742 р. пруський король розгромив Карла Лотаринзького біля Часлава в Чехії і змусив Марію-Терезію підписати мирну угоду, за якою королева визнала втрату Сілезії. Це призвело до важливих змін в національній структурі населення чеських земель. Приблизно 4,4 млн. населення земель корони Св. Вацлава у 1743 р. склалися порівну з німців і чехів. У результаті Сілезьких війн 1740-х рр., а остаточно після Семирічної війни 1756 – 1763 рр., Австрія втратила практично всю територію сілезької частини земель корони Св. Вацлава. З площі 45060 кв. км. Габсбурги зберегли лише її невелику південну частину – так звану Судетську (Австрійську або Тешинську) Сілезію 5435 кв. км. Після цього німецьке населення у Богемії, Моравії і частині Сілезії поступово втратило чисельну перевагу над чехами. У 1794 р. німці становили лише третину з 4-х млн. осіб населення чеських земель.

Марія-Терезія (1740 – 1780 рр.) з 1740 р. була ерцгерцогинею австрійською, королевою угорською і чеською. Це перша жінка, яка зайняла габсбурзький престол, згідно «Прагматичної санкції». У 19 років її видали заміж за князя Франца-Стефана Лотаринзького – імператора Священної Римської імперії. Вона мала 16 дітей, серед яких – імператори Йосиф II і Леопольд II. Марія-Терезія виявила

визначні вольові якості у захисті єдності земель династії Габсбургів у війні за австрійський спадщину.

Катастрофічний стан держави після війни змусив її здійснити серію реформ в дусі освіченого абсолютизму. Їх мета полягала у створенні можливостей для Габсбургської монархії витримати суперництво з могутніми державами континенту – Англією, Францією. У нову опору династії, незалежну від феодалів – земельних власників, перетворилася державна бюрократія. У 1748 – 1756 рр. відбувся опис земельних наділів селян і володінь дворян з метою впорядкування податків (Терезіанський кадастр) і протидії свавілля феодалів. Також було запроваджено єдину грошову одиницю – золотий, який дорівнював 30 крейцерам, єдину систему мір і ваги. У 50 – 70-х рр. XVIII ст. було видано нові кодекси – кримінальний і цивільний, скасовано застосування тортур на допитах та обмежено засудження до смертної кари.

Марія-Терезія реформувала шкільну систему, що дозволило навчати дітей в початкових школах їх рідною мовою. Відбувся перепис населення. Урбаріальна реформа врегулювала повинності кріпаків, тому селяни сприймали імператрицю як свою захисницю, «добра володарку».

Два сенати (відділи) канцелярії австрійських земель були перетворені Марією-Терезією в 1742 р. у придворну і державну канцелярію політичних і судових справ, підпорядковану особливому австрійському канцлеру.

Посилення централізації і розвиток бюрократизму супроводжувалося порушенням прав корони св. Вацлава, як суверенного державного утворення. Реформи XVIII ст. знищили зв'язок між землями чеської корони: в 1745 р. для фінансового управління Моравією була заснована особлива установа – казенна палата. Не менш значних змін зазнала організація місцевого управління Чехії. У 1749 р. ліквідовано намісництво як орган станового управління, а замість нього засновано нову установу для адміністративно-політичного і фінансового управління – королівську репрезентацію і камеру. Членами цієї установи були державні чиновники, а не земські сановники і судді із земської вищої шляхти.

У 1749 – 1756 рр. відбулися військова і податкова реформи. У західній частині монархії шляхту позбавили податкових привілеїв і зобов'язали платити внески до державного бюджету.

У 1749 р. імператриця Марія-Терезія ліквідувала чеську придворну канцелярію шляхом її об'єднання з австрійською

канцелярією в єдину спільну державну установу у Відні – Директоріум для внутрішніх справ. Також було засновано Верховну судову палату. Управління зовнішніми справами було надано придворній і державній канцелярії, судовими і юридичними – заснованому вищому юридичному відомству, при якому діяла особлива законодавча комісія.

У 1762 р. Директоріум назвали об'єднаною чеською і австрійською придворною канцелярією, а фінансові справи передали придворній камері і банківій депутації. Всі ці центральні установи з невеликими змінами діяли до 1848 р., а згодом були перетворені у відповідні міністерства. 1762 – 1763 рр. Чеську королівську репрезентацію і камеру перейменували у земський губерніум.

У 1762 р на території габсбургської монархії були введені в обіг перші паперові гроші. Але перші банки, ощадні каси, страхові компанії в чеських і моравських землях почали з'являтися лише з другої половини XIX ст.

Австрійські імператори доби освіченого абсолютизму реформами кінця XVIII ст. сприяли становленню капіталістичного суспільства і частковим поверненням до політики релігійної толерантності. Йосиф II (1780 – 1790 рр.) – син Марії-Терезії, 13 жовтня 1781 р. запровадив в імперії громадянську рівноправність представників різних конфесій, 1 листопада 1781 р. – ліквідував особисту залежність селян від поміщиків. Селяни отримали права вільно, без дозволу феодала вступати у шлюб, змінювати місце проживання, залишати маєток феодала, обирати будь-яке ремесло. Проте, згідно патенту 1775 р. селяни не звільнялися від повинностей панщини, а наймаючись на працю зобов'язані були подавати свідоцтва, видані феодалами. На видання патенту від 1 листопада 1781 р. мало вплив останнє велике повстання селян навесні-влітку 1775 р., що відбувалося у Чехії, Моравії, Сілезії. Повстання мало певну організацію, у північно-східній Чехії було створено «селянське губернаторство» як керівний орган. Його очолив А. Нівл – староста села Ртина. Проти походу селян на Прагу було застосовано війська.

У державно-правовому статусі чеських земель реформи Йосифа II також не принесли змін. Чеський сейм вперше зібрався за правління Йосифа II в 1781 р., і зазнав ще більших обмежень у своїх правах розпоряджатися земськими фондами.

Австрійський уряд продовжував централізацію. Імператор заявив, що сейм не буде скликатися щорічно, а лише тоді, коли

він визнає це необхідним, і буде обговорювати лише пропозиції уряду. У 1789 р. чеський сейм втратив право вотування імперських податків у Чехії.

Шляхта Чехії у той час загалом була лояльно налаштована до Габсбургів і посідала важливі посади. Так, у 1753 – 1792 рр. канцлером був нащадок однієї з аристократичних родин Чехії – граф Вензель Антон фон Кауніц (1711 – 1794 рр.). Він керував зовнішньою політикою імперії, належав до ініціаторів політики «освіченого абсолютизму».

Імператор Йосиф II у 1783 р. ліквідував старовинні земські і інші суди і запровадив нову систему судоустрою, засновану на принципі поділу адміністративної і судової влади. Продовженням порушення єдності чеських земель були судові реформи 1783 р., за якими Моравія і Сілезія отримали окремий апеляційний суд.

Чеські аристократи прагнули відновити автономію чеських земель. 11 лютого 1790 р. чеські пани подали прохання імператору про відновлення старого земського устрою. 20 лютого 1790 р. Йосиф II помер. Наступником став його брат Леопольд II (1790 – 1792 рр.).

22 березня 1790 р. чеський сейм і стани вимагали скасування всіх нових положень в земському ладі, запроваджених не тільки в часи Фердинанда II, але й раніше, домагаючись функцій законодавчої влади. Але, австрійський уряд залишився на позиціях абсолютизму. Сейму було повернуто тільки право затверджувати податки і обіцяно надавати на обговорення проекти законів. Крім того, поступкою станам чеських земель було коронування Леопольда II 6 вересня 1791 р. чеською короною, чим відновлено традицію, порушену його попередником. Ця акція юридично підтвердила державно-правову цілісність земель чеської корони, що сприяло відродженню історичної пам'яті чеського народу.

За імператора Леопольда II було частково відновлено старий земський порядок управління: земські сановники були призначені головами нових установ: вищий бургграф – головою «губерніума», вищий коморник – її віце-головою, а вищий гофмейстер – головою апеляційного суду тощо. Такий порядок зберігався до 1848 р.

Після смерті Леопольда II, його син і спадкоємець Франц I (1792 – 1835 рр.) продовжив традицію коронації чеською короною. Розпочалися переговори стосовно відновлення земських прав, що мали частковий успіх. Головним їх здобутком було те, що члени земського суду повинні були призначатися представниками чеських

станів. Прохання про права чеської мови у сеймах не отримали підтримки влади.

Збереження обмежень прав чеських земель зумовлювалося також зовнішньополітичними чинниками. З огляду на серйозну небезпеку поширення французьких революційних ідей, Франц I у 1795 р. розпорядився не порушувати питань про зміни в земському управлінні.

Із реформами освіченого абсолютизму і початком промислової революції в Чехії пов'язаний четвертий етап німецької колонізації (XVIII – перша половина XIX ст.). В останній хвилі німецької колонізації переважали промислові робітники. У значній мірі «промислова майстерня» держави Габсбургів знаходилася саме в судетсько-німецькій частині чеських земель. У створеній наприкінці XVIII ст. у північній Чехії промисловості, судетські німці відігравали провідну роль. Німці належали до найбільш кваліфікованих робітників у прикордонних чеських регіонах і у великих містах. Йдеться, зокрема, про райони Німецької Богемії та міста Аш, Карлсбад (Карлові Вари), Райхенберг (Ліберець). Це була частина загальноєвропейських процесів модернізації нового часу, важливе місце у яких у Австрійській імперії посідав панівний німецький етнос.

Прикметно, що саме у цю добу почали виробляти один з найбільш відомих напоїв сучасної Чехії. Йдеться про створення у 1807 р. судетським німцем з Карлових Вар аптекарем Й. Бехером оригінального рецепту гіркої настоянки горілки на травах. Вона отримала назву «бехерівка» (виробляється й тепер).

Отже, період після втрати незалежності в чеській історії називають періодом темряви. Якщо в XVI ст. чеські землі економічно наближалися до найбільш розвинених країн Європи, то в середині XVII ст. вони знаходилися серед відсталих країн, залишаючись там до XIX ст.

Однією із причин цього становища було перебування у складі монархії Габсбургів. Окрім сповільнення економічного розвитку відбулося фактичне припинення розвитку чеської культури, гальмування процесу перетворення чеської народності в модерну націю. Проте чеський народ знайшов у собі сили не тільки для протистояння цьому, але й для національного відродження.

6.4. Культурний розвиток чеських земель.

На початку XVI ст. на розвиток культурного життя в Чехії ще мала вплив гуситська революція. Насамперед це виявлялося у зростанні ролі чеської мови. Цьому сприяло книгодрукування. У 1526 р. у

чеських землях діяли 11 типографій, з них 5 великих, що видавали різноманітну чеську літературу. У 1515 р. побачила світ перша чеська газета, яка щоправда випускалася нерегулярно. Друкована книга сприяла поширенню в суспільстві гуманістичних ідей, наукових знань. Чеські гуманісти Гінек з Подебрад, Ржегорж Грубий, Микулаш Копач, Олдржіх Веленський переклали чеською мовою окремі твори Д. Бокаччо, Ф. Петрарки. У 1512 р. чеською мовою опубліковано працю Еразма Роттердамського «Похвала Глупоті».

Найвищим проявом чеського гуманізму XVI ст. дослідники вважають твори видатного історика, поета, лінгвіста, композитора Я. Благослава, який належав до Громади чеських братів. Зокрема, він є автором «Граматики чеської», найбільш значної серед низки аналогічних праць та словників, створених для удосконалення чеської мови. Цій же меті слугував новий більш точний 6 – томний переклад Біблії, здійснений Чеськими братами.

У XVI ст. панівне становище в культурній сфері належало мешканцям міст. Без освіти розвиток господарської діяльності у містах був неможливим. Наприкінці XV – на початку XVI ст. у великих королівських містах та містах і містечках феодалів діяли світські школи, що займали провідне місце до середини XVI ст. Також мали свої школи релігійні конфесії. Проявом прагнення до освіти шляхти було створення бібліотек у замках.

Інтерес мешканців міст до розвитку економіки, вивчення і використання природи визначав науковий характер літератури, що видавалася у Чехії. Так чеському німцю Георгу Агріколі, належить праця – «Дванадцять книг про гірничу справу та металургію» (видана 1556 р.), Томашу Гаєку – «Гербарій», Яну Дубровію (Дубравіусу) – «Про ставки» (вирощування риби). Т. Гаєк першим у Чехії визнав вчення Н. Коперніка, зробив спробу точного картографічного обміру території Чехії.

Історики-гуманісти Павел Странський, Вацлав Бржезан, Ян Черни, Сікст з Оттерсдорфа критично досліджували джерела для написання своїх праць, що свідчило про розрив із традиціями опису подій середньовічними хроністами. Серед юристів набув слави гуманіст Вікторін Корнель з Венегрд.

На початку XVI ст. у чеській архітектурі панував готичний стиль. В королівських містах Їглава, Німбурк, Кадань, Табор та інших будувалися розкішні ратуші, храми, оборонні споруди.

Найбагатші мешканці Кутна-Гори, Пльзня, інших міст зводили будинки, що конкурували з палацами у замках феодалів.

У Празі з кінця XV ст. активну діяльність розгорнув запрошений з Німеччини архітектор Бенедикт Рейт (Рід). Найбільш відома його робота європейського рівня – перебудова Владиславського залу в Градчанах, в якому гармонійно поєдналися стиль пізньої готики з мотивами ренесансу. Ще однією архітектурною пам'яткою того ж стилю є Порохова башта в Празі архітектура Матвія Рейска.

З другої половини XVI ст. в архітектурі переважав стиль ренесанс, який згодом трансформувався у стиль чеського ренесансу. Споруди цього стилю розташовані зокрема у містах Прахатіце, Телч. Творцями ренесансних споруд були іноземні, переважно італійські зодчі. Ними побудовано замки в Пардубіце, Літомишлі, Чеському Крумлові, Індрожихов Градці, літній палац королеви Анни (Бельведер) у Празі та інші.

В галузі образотворчого мистецтва до найбільш видатних творів XVI ст. належать Літомержицький вівар, розмалювання невідомого автора в каплиці Св. Вацлава при соборі Св. Віта. В другій половині XVI ст. у малярстві провідне місце займали італійці.

Особливої різноманітності та глибини мистецьке та наукове життя набрало у часи правління Рудольфа II. Людина високої культури та ерудиції, колекціонер творів мистецтва, меценат, він створив умови для розквіту духовного життя. При його дворі працювали видатні європейські митці та вчені, зокрема, видатний астроном Тихо Браге та видатний астроном і математик Йоган Кеплер. У Празі Кеплер відкрив перші два закони руху планет.

Празький Град був одним із центрів європейського маньєризму – стильової течії, яка закінчувала епоху Ренесансу та передувала бароко.

Рудольф II зібрав одну з найцікавіших у Європі мистецьку колекцію, пограбовану під час Тридцятирічної війни. За його правління остаточно сформувалася і набрала сучасного вигляду відома Злата улічка на Градчанах.

У музичній творчості вокальні поліфонії витіснили духовні пісні. Найбільш відомий композитор цього напрямку Криштоф Гарант із Полжіць.

Народні традиції гуситських пісень підтримувала і зберігала Громада чеських братів.

Внаслідок поразки станового повстання 1618 – 1620 рр. і результатів Тридцятирічної війни майже припинився розвиток чеської культури в країні. Еміграція частини чеського дворянства та міських жителів створила передумови для денаціоналізації та

онімення тієї частини цих станів, що залишилася.

Серед вимушених емігрантів були видатні представники чеської культури – Павел Странський (1583 – 1657), літописець повстання Павел Скала із Згорже (помер в 1640 р.), художник Вацлав Голкар. Найяскравішою постаттю був Ян Амос Коменський (1592 – 1670) – прославлений педагог і філософ, останній єпископ Громади чеських братів, «вчитель народів», творець сучасної педагогіки, вчений європейської величини. У працях «Велика дидактика», «Поради з дошкільного виховання», «Світ чуттєвих речей в малюнках», «Ворота до мов», «Лабіринт світу та рай серця» та інших він виклав принципи нової педагогіки та основи системи освіти нового часу. Коменський доводив, що школа повинна бути доступною для всіх, незалежно від соціального стану та статі, виступав проти примусових методів навчання, засадами якого мають бути поступове набуття навичок, наглядність. За словами історика Н. Дейвіса, «і в наш час будь-яка дитина, яка читає комікс, вчиться за підручником з ілюстраціями або дивиться навчальний фільм або навчальну передачу по телевізору або на відео, повинен бути вдячним за це Коменському». Свої педагогічні погляди Коменський розвивав у тісному зв'язку з життям суспільства, висловлював ідеї про справедливе та рівноправне співробітництво народів, об'єднаних у світову спільноту. Коменський – вершина чеської думки, який розвивав ідеї гуситської епохи у європейських масштабах. Своє життя він віддав боротьбі проти Габсбургів, за звільнення чеських земель.

У Чехії будь-яке, навіть лояльне, вивчення чеської мови та історії припинялося. Так було, зокрема, з гуртками єзуїта Б. Бальбіна у 60 – 80-х рр. XVI ст. Твори Б. Бальбіна про чеську мову були фактично заборонені.

У архітектурі запанував стиль бароко. Його монументальність та пишнота найбільш повно відображали абсолютизм Габсбурзької монархії, він використовувався як засіб емоціонального впливу при здійсненні рекатолізації. Починаючи із кінця XVII ст. запанував чеський різновид бароко, який визначив на століття характерні риси міст і сіл. В цьому стилі будувалися замки і палаци (Вальдштейна і Черніна у Празі), храмові споруди (собор Св. Миколая на Малій Страні та Лоретта на Градчанах у Празі), а також інші приміщення – лікарні, господарські споруди. Їх споруджували зодчі, які, переважно приїздили з інших країн. Найбільш відомі – архітектори Д. Сантіні, К. Дінценгофер, К. І. Дінценгофер, скульптори М. Браун, Я. Брокоф, І.І. Платцер, живописці – К. Шкрета, П. Брандл, Я. Купецький, В. Райнер.

В умовах онімечення, підтримки владою закордонних впливів на мистецтво, виразником чеської національної культури була музика. Чеські митці XVII – XVIII ст. прославилися не лише як виконавці, але й як композитори, творці класичної музики. Цей аспект їх творчості мав значний вплив на розвиток європейського класичного мистецтва.

У Чехії творив фундатор чеського класицизму Ф. Бріксі, у Моравії – Ф. Міч. Більшість музик через важкі матеріальні умови та інші обставини працювали за кордоном. Я. В. Стаміц та Ф. К. Ріхтер знаходилися біля витоків німецької мангеймської музичної школи – предтечі віденського класицизму. У Берліні багато зробив для розвитку «зінгшпіля» Й. А. Бенда. У Відні працювали П. Браніцький, Г. Воржінек. А. Рейх – музичний теоретик і композитор, учитель Ф. Ліста, Г. Берліоза, С. Франка, обіймав посаду професора Паризької консерваторії. В Італії прославився І. Мислівечек – «божественний чех», автор 26 симфоній, майже 30 опер та багатьох інших творів, які мали вплив на юного Моцарта.

Наприкінці XVIII ст. у чеському суспільстві поширювалися ідеї Просвітництва, зародився його чеський напрям, який надалі трансформувався у процес національного відродження.

РОЗДІЛ 7. ЧЕСЬКІ ЗЕМЛІ НАПРИКІНЦІ XVIII – У 40-Х РР. XIX СТ.

7.1. Політичне і економічне становище чеських земель.

7.2. Чеський національний рух.

7.3. Культурне життя.

7.1. Політичне і економічне становище чеських земель.

Чеські землі наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. зберігали формальні ознаки державності. Богемське королівство очолював представник династії Габсбургів. Управління чеськими землями Габсбурги здійснювали централізовано. Правителі доби освіченого абсолютизму – Марія-Терезія (1740 – 1780 рр.) і Йосиф II (1780 – 1790 рр.) лише надали централізації модерного характеру. У цей час сейми Богемії та Моравії відігравали роль символічних представницьких органів і втратили право законодавчої ініціативи. Діяльність сеймів, переважно, зводилася до охорони давніх привілеїв вищих станів. Абсолютистський режим імперії не залишав можливості політичної реалізації для чеського народу.

За реакційних режимів імператорів Леопольда II (1790 – 1792 рр.), Франца I (1792 – 1835 рр.) і Фердинанда V (1836 – 1848 рр.) посилювалася централізація, що супроводжувалося створенням поліцейської держави. Поразки у війнах з Францією, політика Наполеона сприяли розпаду Священної Римської імперії, та загрожували володінням Габсбургів.

У 1804 р. імператор Священної Римської імперії Франц II проголосив себе також імператором Австрії. Після нищівного розгрому під Аустерліцем (Славковим), вступу французьких військ до Відня та укладення Пресбурзького миру Священна Римська імперія перетворилася у фікцію. У 1806 р. Франц задовільнив ультиматум Наполеона і склав з себе титул і повноваження імператора Священної Римської імперії, що означало припинення її існування. З цього часу він правив як Австрійський імператор під іменем Франца I, залишаючись королем Чеським і Угорським.

Розпад Римської імперії означав втрату незначного політичного представництва Чеського королівства в імперському рейхстазі у Регензбурзі та Імперський судовій палаті у Вецларе.

Продовження політики централізації відбувалося в умовах боротьби з наполеонівською Францією. У 1802 р. обмежено автономію

громад. Посада старост (пуркмістрів і ріхтаржів) ставала довічною. У 1811 р., без обговорення у чеському сеймі, Відень запровадив у землях «Корони Св. Вацлава», як і в інших володіннях Габсбургів, новий цивільний кодекс. Загалом, період 1810-х – 1840-і рр. відомий як епоха консервативної політики Меттерніха, спрямованої на зміцнення абсолютизму. Князь К. Меттерніх у 1809 – 1821 рр. був міністром закордонних справ, в 1821 – 1848 рр. – канцлером.

К. Меттерніх опікувався чеським літературним відродженням, надаючи йому політичного ухилу. Він прагнув, щоб ця літературна активність не мала жодних негативних політичних наслідків, перетворилася у своєрідний «культурний націоналізм», який абсолютистські правителі заохочували як заміник національної свободи.

Водночас, як і в часи освіченого абсолютизму, в роки правління реакційних монархів, Відень активно займався економічною модернізацією. Імперські реформи Габсбургів здійснювалися в контексті політики меркантилізму. Чеські і альпійські провінції об'єднали у митний союз, скасували внутрішнє торговельне мито, збільшили тарифи на ввіз товарів, повністю заборонили експорт сировини – вовни, льону, металів.

В умовах початку утворення єдиного загальноімперського ринку, наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст., в чеських землях розпочалися процеси індустріалізації, формування внутрішнього фінансового, торгового і промислового капіталу, змінювалася структура зайнятості населення. У 1756 р. у сільському господарстві чеських земель було зайнято 78%, а в 1848 р. – 64% людності.

У 1796 р. в Усті на Лабі відкрито бавовняно-паперову фабрику. У 1797 р. у Вернержіціх на фабриці Й. Й. Латенберга встановлено першу прядильну машину, у 1804 р. в Ліберці на суконній фабриці застосовано першу парову машину. Впровадження парових машин в чеських землях також відбувалося у харчовій, скляній, інших галузях промисловості. У чеських землях в 1840 р. знаходилося 60% парових машин всієї імперії.

Роль важливого рушія промислового піднесення чеських земель відіграли цукрові заводи, які, переважно, засновувалися у великих панських маєтках. Їх поява була зумовлена неможливістю Австрії імпортувати тростинний цукор з британських колоній після запровадження Наполеоном континентальної блокади у 1806 р. У 1810 – 1816 рр. розпочали виробництво 15 цукрозаводів. Надалі їх кількість зростала. У 1833 р. в м. Дачіце засновано перший у

Габсбурзькій монархії цукрорафінадний завод, де у 1841 р. Я.К. Рад винайшов верстат для виготовлення пресованого цукру у формі кубиків. Продукцію цукрових заводів на експорт називали «чеським золотом».

Поступово чеські землі ставали найрозвиненішою частиною володінь Габсбургів. На час перепису 1791 р. вони, займаючи 10% території та 14 % населення імперії, приносили державі 25 – 35% прибутків.

Бурхливо розвивалася металургійна промисловість.

Вагомих змін зазнала інфраструктура. У 1841 р. почалося використання пароплавів по Лабі, Влтаві, Дунаю. На перших залізницях монархії, споруджених в 1825 – 1832 рр. між Лінцем і Чеським Будейовіце та у 1828 – 1833 рр. між Прагою та Лани, використовувалася кінна тяга. У 1835 р. розпочато будівництво залізниці з Відня до Галичини, де знаходилися поклади солі. Вона пролягала через Брно – Бржецлав – Оломоуц – Богумін до Бохно. У 1845 р. на залізниці Прага – Оломоуц почали використовувати паровози. У цей час фактично було створено ядро майбутнього Празького залізничного вузла. Дотепер функціонує будова першого Празького вокзалу імператора Франца I (нині імені Масарика), зведена у 1844 – 1845 рр. за проектом А. Юнглінга в стилі пізнього класицизму.

У цей час в чеських землях засновано перші кредитно–фінансові установи. У 1825 р. створено Чеський ощадний банк у Празі, у 1827 р. – перший Чеський банк взаємного страхування, у 1830 р. – Моравсько-Селеська взаємна страхова компанія у Брно, 1842 р. у Празі відкрито першу ощадну касу, а 1846 р. – відділення австрійського національного банку, який надавав кредити на розвиток торгівлі і промисловості в чеських землях.

Процеси модернізації охопили й сільське господарство, де почали застосовувати меліорацію, мінеральні добрива, сівозміну, переводити селян на грошову ренту. Такі прогресивні методи господарювання поєднувалися зі значними залишками феодалізму, зокрема, існуванням великого поміщицького землеволодіння.

Особливістю модернізації чеських земель було домінування в них німецької спільноти, незважаючи на зменшення її загальної частки у загальній структурі населення. У XVIII – першій половині XIX ст. в умовах становлення індустріального капіталізму відбулася значна етнічна дифузія. У землях корони Св. Вацлава продовжували селитися представники німецької спільноти, які переважно були

підприємцями, а чехи – робітниками. Такі соціальні аспекти стали важливим чинником національного відродження.

Соціальним наслідком промислової революції в чеських землях стала поява нових верств населення – підприємців (буржуазії) та робітників. Такий наслідок модернізації був особливо важливим для чеського народу, який до того мав неповну соціальну структуру. Незважаючи на перевагу в містах німецького населення (у 1815 р. у Празі проживало 50 тис. німців і 15 тис. чехів), зростала частка чехів у міському населенні. З'явилася чеська інтелігенція і середній клас, що охопив 15 – 20% чеської спільноти. Саме вони очолили рух за національне відродження.

7.2. Чеський національний рух.

Чеський етнос на зламі XVIII – XIX ст. не мав державного статусу. Втрата землями корони Св. Вацлава політичної незалежності призвела до нерівноправного становища чеської народності в галузі культури і як наслідок – не сприяла процесу перетворення чеської народності в націю нового часу. Одним з проявів цього було звуження сфери функціонування чеської мови, яка продовжувала звучати у селах, де народна культура зберігала національний характер. Початкові школи і костели також залишалися чеськими. Процес втрати рис, властивих народності, не торкнувся найбільш чисельного прошарку населення – селян і незаможних містян. Але їх національна самосвідомість була ледве розвинута.

Ситуація почала змінюватися в умовах реформ освіченого абсолютизму, що сприяли формуванню основ громадянського суспільства в Австрійській імперії та стали певним підґрунтям чеського національного відродження, розвитку капіталістичної економіки. Власне національна ідентичність у добу відмирання станових принципів була головною можливістю колективної ідентичності. Нова ідентичність, заснована на етнічному принципі, почала конкурувати з вже існуючими ідентичностями: регіональними, становими, конфесійними чи державними або династичними.

Національне відродження як захисна реакція на нерівноправний стан чеської народності у складі Габсбурзької монархії, стало основним рушійним чинником націотворення. Цей процес відбувався в умовах важливого етапу розвитку капіталістичних відносин. Провідне місце у суспільному житті набули питання, пов'язані з формуванням нації. Перед чеськими діячами постало завдання обґрунтувати законність вимог національного руху, виробити його програмні вимоги. Для цього вони звернулися до вітчизняної історії та культури.

Чеський національний рух дослідники датують 1780 – 1848 рр. і поділяють його на три етапи. На першому відбувалося зростання інтересу до вивчення культурних традицій, мови, етнічної самобутності та історії. Йшлося про культурну емансипацію чеського народу (кінець XVIII – 1800-ті рр.). На другому етапі активізувалася пропаганда національної ідеї, поширився національний рух (кінець 1810 – 1830 рр.). На третьому етапі національний рух набув масового характеру (1830 – 1848 рр.).

Поштовхом до початку процесів національного відродження стала політика централізації та пов'язане з нею мовне питання. Спроба Йосипа II 1781 р. надати німецькій мові статус офіційної мала зворотній ефект і стала імпульсом до модернізації мов народів монархії. У 1780 – 1790 рр. бездержавні народи монархії, серед яких були й чехи, видавали словники і граматики рідними мовами. Монархію Габсбургів охопив процес національного відродження. У чеських землях його головним змістом було вивчення і збереження чеської мови як мови більшості населення. Нові духовні течії і новації технологічних процесів у виробництві приходили, переважно, з німецького світу і через це середовище вносилися до чеських земель. Отже, модернізація мови та літератури була, зрештою, питанням виживання чеського етносу і його трансформації у модерне національне суспільство.

Біля витоків національного відродження стояв чеський просвітник Г. Добнер (1719 – 1790 рр.), виходець з празької німецької родини ремісника–столяра. Він у 1761 – 1783 рр. опублікував «Чеську хроніку» В. Гаєка (XVI ст.), у якій відзначалося, що суспільство давніх чехів спиралося на демократичні, а не монархічні засади. Також у 1764 – 1786 рр. ним було видано першу чеську хроніку Козьми Празького (XII ст.) і його продовжувачів.

У 1775 – 1783 рр. М. А. Фойгт (1733 – 1787) опублікував латиною «Літературні акти Чехії та Моравії». У книзі особлива увага приділена показу місця гуситів в історії чеської культури.

Ф. Прохазка (1749 – 1809), директор всіх гімназій Чехії, переклав чеською мовою «Новий Заповіт» (1778 – 1780 рр.).

У 1780 р. празький професор К. Ройко (1744 – 1819 рр.) у праці «Історія великого вселенського собору в Констанці» наголосив на ширості прагнень Я. Гуса.

З метою відродження рідної мови, чеські діячі почали видавати німецькою мовою праці філологічного характеру, як це було з твором хранителя Оломоуцької бібліотеки А. Ганке «Рекомендації з використання чеської мови та літератури» (1783 р.). 1783 р. К. Там

(1763 – 1816 рр.) опублікував трактат «Захист чеської мови проти її злісних ганьбителів» та у 1789 р. видав перший «Німецько-чеський словник».

Важливою віхою національного відродження стало створення у 1784 р. при Празькому університеті Королівського Чеського наукового товариства.

Велике значення для загального піднесення культури і консолідації чеської народності, мав розвиток журналістики і публіцистики. Особливі заслуги належать празькому видавцю М. Крамеріусу (1753 – 1808). У 1786 р. він редагував «Шонфельдську поштову газету», а з липня 1789 р. – «Празьку поштову газету», що 1791 р. отримала назву «Патріотична газета». Завдяки зрозумілій чеській мові вона набула великої популярності. У 1790 р. він заснував у Празі видавництво «Чеська експедиція». Своєю діяльністю В.М. Крамеріус зруйнував інформаційний бар'єр, що оточував чеську етнічну націю, пов'язав її зі світом високої політики, підніс патріотичну діяльність на рівень вищої цінності.

У вересні 1791 р. на засіданні Чеського наукового товариства, в присутності імператора Леопольда II, абат Й. Добровський (1753 – 1829) виступив з промовою «Про відданість і схильність слов'янських народів австрійському правлячому дому», у якій висловив прохання захисту чеської мови як дорогоцінного спадку прабатьків.

Продовжилися переговори про створення кафедри чеської мови і літератури у Празькому університеті. Її заснував у травні 1792 р. імператор Франц I. Очолив кафедру Ф. М. Пелцл (1734 – 1801).

Поступово ідея широкого використання чеської мови набула значної громадської підтримки. Так, у 1793 р. 33 чеські патріоти подали петицію про запровадження чеської мови під час дебатів у сеймі. Проте, австрійська влада ігнорувала ці вимоги.

Чеські будителі – представники інтелігенції, які відіграли вирішальну роль у чеському національному відродженні – могли лише продовжувати видання просвітницької літератури. Важливе місце у працях чеських будителів посідали проблеми лінгвістики. У 1795 р. німецькою мовою вийшла чеська граматики Ф. М. Пелцла.

Прикметно, що перші видання присвячувалися етнічній тематиці.

На діяльність слов'янських просвітителів вплинула історична концепція німецького філософа Й. Г. Гердера (1744 – 1803). Згідно з нею, народ – природне утворення, головною ознакою якого є мова.

Особистість – частина народу. Отож, представників одного народу єднає спільне етнічне походження, народ є первинним, вищим щодо держави. Культура кожного народу має природне право на існування бо вона є даром Божим і має власну, безвідносно до інших культур, цінність. Кожному народу притаманний унікальний дух, що проявляється у літературі, музиці, малярстві, місцевих звичаях та законах, тобто у всіх формах культурного і політичного життя. Тому запорукою життєздатності народу є збереження та розвиток його культури і мови. Гердер захоплювався фольклором слов'янських народів, засуджував німецьке поневолення слов'ян.

Засновником наукової славістики і, зокрема, слов'янської філології був Й. Добровський, активний діяч Чеського наукового товариства. Він наголошував на ролі селянства – охоронця традицій національної культури. У його «Історії чеської мови і літератури» (1792 р.), опублікованій німецькою мовою, епоха гусизму розглядалася як час розквіту самобутньої національної культури. 1809 р. вийшла найвизначніша праця Й. Добровського «Граматика чеської мови», у якій було викладено програму відродження чеської літературної мови.

1822 р. Й. Добровський видав фундаментальну працю з граматики старослов'янської мови – «Граматика слов'янської мови за давнім діалектом», в якій також висвітлювалася діяльність Кирила і Мефодія.

У чесько-німецькому словнику (1805) К. І. Там замість передмови подав велику статтю «Про характер слов'ян і про походження, долю, досконалість, потребу і важливість чеської мови».

Велике значення для національного відродження мало видання історичних творів. Зокрема, у 1796 р. побачив світ чеськомовний варіант праці Ф. М. Пелцла «Коротка історія Чехії з найдавніших часів до сучасності», що була першим навчальним посібником з вітчизняної історії. Автор охарактеризував Я. Гуса як патріота, погляди якого склалися у боротьбі з німецьким засиллям, високо оцінив його боротьбу за права чеської мови. У праці Ф. М. Пелцла «Історія німців у Чехії» (1788 р.) значне місце займає висвітлення боротьби проти німецької експансії, зокрема діяльність Я. Жижки.

Продовженням створення інституційних основ національного відродження (культурні товариства і установи) стало заснування наприкінці XVIII ст. Академії мистецтв, Празького театру, (німецькомовного, у якому відбувалися аматорські вистави чеською

мовою), у 1802 р. – Празького технічного інституту, у 1810 р. – Празької консерваторії. Значну роль у розвитку чеської культури відіграло створення у 1818 р. у Празі Музею Чеського королівства. Його різноманітні наукові колекції та бібліотека, спочатку формувалися на основі здобутків всіх етносів, які проживали у чеських землях.

Національне відродження у значній мірі стимулювалося опозицією Габсбургам, що охопила майже всі верстви чеського суспільства у відповідь на консервативну внутрішньополітичну діяльність монархії.

У 1819 р. і 1820 р. вчений, письменник, видавець граматик слов'янських мов, автор пісень, що стали народними, В. Ганка (1791-1861) за допомогою поета Й. Лінди (1789-1834) видав начебто знайдені Краледворський і Зеленогорський рукописи. У них давньою чеською мовою відтворювалася історія народу з битвами і подвигами, прагненням до свободи, боротьбою проти онімечення. Насправді це була літературно-історична містифікація цих авторів, що відіграла значну роль в пробудженні чеської національної свідомості. Ці твори належали до кращих зразків чеської художньої творчості початку XIX ст., продемонстрували багаті поетичні можливості чеської мови, відіграли важливу роль у пропаганді ідеї патріотизму, привернули увагу громадськості до давньої історії чеського народу.

Важливу роль для розвитку чеської культури мали праці Й. Юнгмана (1773 – 1847) «Словесність» (1820 р.), яка була першим підручником і хрестоматією чеської літератури, та «Історія чеської літератури» (1825 р.).

Й. Юнгман здійснив справжній прорив у розвитку мовознавства 5-томним «Чесько–німецьким словником» (1835 – 1839), у якому чеська лексика була нормативно зафіксована і суттєво збагачена. Загалом праця сприяла кодифікації та подальшому розвитку національної літературної мови. За словами чеського поета І. Тауфера «Юнгман здійснив справжній подвиг, своєчасно і в потрібний момент». Обстоюючи інтереси чеської мови, Й. Юнгман вважав справжніми чехами лише тих, хто постійно користувався чеською мовою. Як зазначають чеські дослідники, його полемічні виступи відображають почуття соціальних низів чеської етнічної нації щодо зневажливого ставлення німецької бюрократії до чеської мови. На думку Й. Юнгмана, внаслідок визволення чеського народу чеська мова повинна отримати не лише статус рівноправної, але й, завдяки ставленню чехів до неї, перетворитися у загальнонавживану.

Праці мовознавців створили засади для формування чеської нації на основі мовної ідентифікації. Ранній націоналізм почав діяти як інтегруюча ідеологія нової групової солідарності, що спиралася на національну свідомість.

Не отримали підтримки альтернативні погляди німецького гуманіста Б. Больцано (1781 – 1848). Його ідея єдиного двомовного чесько-німецького народу – богемців як населення краю, виявилася утопією. Б. Больцано прагнув уникнути етнічних конфліктів, проповідував толерантне ставлення, підтримку гідності та добробуту всіх жителів краю.

В умовах відмирання станових принципів, притаманних феодалізму, національна ідентичність стала головною можливістю втілення колективної ідентичності. Відбувся відхід від географічного поняття чеськості на користь його історичного розуміння: досі чехами вважали чеських німців і етнічних чехів, тепер німцям у цьому праві відмовили. Під час заполітизованих суспільних дискусій 30 – 40 х рр. XIX ст., виникли взаємні підозри та звинувачення: німецької спільноти у пангерманізмі, чеської – у панславізмі. Учасники руху «Молода Німеччина» сприйняли чеську емансипацію, як несподівану перепону у здійсненні свого прагнення до політичного об'єднання Німеччини, складовою частиною якої вони бачили австрійські та чеські землі. За швидкий здобуток атрибутів стандартної європейської нації чехи заплатили звичайним способом: повним інтелектуальним і, згодом (від доби «Весни народів»), фактичним політичним розходженням з німецькою спільнотою чеських земель.

Велику роль у культурному житті чеської нації відіграв засновник і головний представник романтичного напрямку чеської історії, ідеолог національного відродження Ф. Палацький (1798 – 1876). Учень Й. Добровського, у якого він пройшов школу наукового дослідження, Ф. Палацький займав посаду станового земського історіографа Чеського королівства. Він заснував «Часопис Чеського музею» (1827 р.), а при музеї – «Чеське товариство» («Česká Matica») (1831 р.), яке очолив. Редагуючи «Часопис Чеського музею», перетворив його в історичне видання. «Матиця чеська» стала вагомим центром чеського національного життя, її метою був розвиток мови і літератури, видання наукових творів чеською мовою.

Першою науковою історією чеського народу стала перша книга 5-томної «Історії чеського народу в Чехії та Моравії», яку у 1836 р. Ф. Палацький видав німецькою мовою.

Для свого часу «Історія чеського народу...» була великим

науковим досягненням. Вона відіграла значну роль у зростанні національного руху. Вперше історія чехів перестала бути частиною історії Священної Римської імперії німецької нації, а була показана як безперервний процес. За заслуги Ф. Палацького у пробудженні чеської національної свідомості, його назвали «батьком нації». За словами Г. Кона, «Те, що в інших народів було зроблено цілою групою істориків, у чехів зробила одна людина – Франтішек Палацький». З виходом праці Палацького чехи отримали найважливіший аргумент для реалізації подальших національних вимог. Поступово історична тематика ставала частиною родинного виховання, шкільного навчання і белетристики.

У 1830 – 1848 рр. чеський національний рух набув масового характеру. Чеська національна свідомість поширюється в Моравії, де виникають чеськомовні часописи і створюються чеські наукові та літературні твори. Значну роль у цьому відіграли патріоти з Богемії – освітяни Ф. М. Клацел, Ф. Кампелік, А. В. Шембера, Ф. Сушіл та інші.

У цей час Європу сколихнула атмосфера французьких революцій. Ідеї свободи, рівності й демократії, вивільнені французьким революційним духом, знайшли гучний відгомін серед ненімецьких народів Габсбурзької імперії. В умовах назрівання кризи абсолютизму чеський національний рух поступово набуває політичного забарвлення. У 1830 р. поет–демократ К. Сабіна (1813 – 1877) організував таємне студентське товариство «Чеський клуб». У 1844 – 1845 рр. у Празі виник таємний гурток радикальної інтелігенції «Чеський ріпіл», до якого входили В. Гауч (1816 – 1868), К. Сабіна, Й. В. Фріч та інші. Гурток мав на меті повалення влади Габсбургів і створення демократичної чеської республіки. Назва гуртка походить від ірландського слова «ріпіл» – розрив. Члени «Асоціації ріпілерів» прагнули розірвати угоду 1801 р. про унію Англії та Ірландії і відновити автономний ірландський парламент. Радикальна частина організації розглядала це як перший крок до незалежності Ірландії.

Продовжував свою роботу земський Богемський сейм, що складався виключно з великих землевласників і прагнув демонструвати чеський патріотизм. У 1840 р. він проголосив своє право «вивчати» і відхиляти пропозиції, що до нього надходили, у 1846 р. – вимагав відновлення прав сейму, що діяли до битви біля Білої Гори та нового земського устрою 1627 р. У 1846 р. керівник чеської станової опозиції у сеймі граф Б. Дейм доручив Ф. Палацькому скласти історично–юридичний нарис конституційного права чеських земель. Ф. Палацький підготував «Пам'ятку записку про зміни чеської

земської конституції». У ній наголошувалося, що з'явився «новий потужний чинник світової історії – принцип національності», який суперечить тенденціям централізації. Отже, боротьба за національні принципи виходила на перше місце політичного життя чеського суспільства. Тобто, нащадки чужинців, що потрапили до Богемії з волі Габсбургів, тепер вимагали для себе права тих чехів, місце яких вони посіли.

К. Гавлічек-Боровський (1821 – 1856) у статті «Слов'янин і чех» (1846) сформулював розуміння того, що чехи є окремим самостійним народом, а не лише частиною «слов'янської спільноти». Цього ж року він окреслив головні принципи чеської політичної програми австрославізму. «Чехослов'яни», на його думку, утворюють єдиний народ з чехів, мораван, сілезців і словаків. Метою визвольної боротьби повинно стати об'єднання «чехослов'янського народу» та перебудова Австрії у федерацію з 8-ми «національно-історичних» земель. Серед них були землі німецько-австрійські (з німецькими частинами Чехії, Моравії та Сілезії), а також землі чеські (чеські частини Чехії, Моравії та Сілезії) і Словаччина. Австрославізм передбачав, що слов'яни, які кількісно переважали в Габсбургській імперії, за умов її демократизації здобули б у ній політичний вплив. За статистикою, у 1843 р. Австрійська імперія налічувала більше 29 млн. осіб населення, з них слов'яни становили 15,5 млн. осіб, німці – 7 млн., угорці – 5,3 млн., румуни – 1 млн., італійці – біля 300 тис. Також в імперії жили євреї і вірмени та інші.

К. Гавлічку-Боровському належить особливо почесне місце в історії українсько-чеських взаємин. У згадуваній статті «Слов'янин і чех» він проголосив: «Малоросія-Україна є основне прокляття, яке самі над собою проголосили поляки і росіяни». «... Над Польщею і Росією мститься пригнічена свобода України». Уся стаття перейнята симпатією до українського народу і його волелюбних прагнень. Вчений вважав, що українська мова відрізняється від російської так само як чеська мова від польської.

Таким чином, чеське відродження – визначний етап чеської національної історії, під час якого культурні і політичні діячі спробували окреслити права чеської нації, вимагали надання рівних прав її культурі в межах австрійської монархії. Завдяки їх діяльності зростала чеська національна свідомість, що яскраво проявилось у революції 1848 – 1849 рр. Процес формування модерної чеської нації набрав незворотного характеру.

7.3. Культурне життя.

Основою духовного життя чеського суспільства була повсякденна релігійність, яка тримала більшість суспільства у покірній смиренності з реаліями земного життя. Церковні інституції виконували функції важливого помічника держави у соціально-культурній сфері. Водночас, проголошення католицизму духовною основою монархії Габсбургів (за толерантного ставлення до інших конфесій) було покликано зміцнити політичну владу. Католицизм як наднаціональна релігія мала стати консолідуючим чинником в поліетнічній імперії. У чеських землях католицизм був релігією більшості населення. Водночас, під впливом демократичних ідей доби просвітництва, імпульсів національного відродження, гуситської традиції виникали передумови для поступового зміцнення елементів світської культури.

Процес національного відродження став визначальною особливістю розвитку чеської культури наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. Значних успіхів досягнуто у розвитку чеської мови і літератури, театру, музичного і образотворчого мистецтва, науки.

Провідну роль на початку чеського культурного відродження відіграв розвиток чеської мови та праця над розширенням сфери її застосування. Мета модернізації власної мови і пристосування її до загального прогресу визначалися прагненням зберегти можливості суспільного піднесення та участі у виробничо–технологічному процесі. В іншому разі для чеського етносу існувала загроза залишитися на другорядному соціальному й економічному становищі і, зрештою, асимілюватися з більш розвиненим етносом. У цьому контексті важливе значення мали наукове опрацювання чеської мови Й. Добровським і Й. Юнгманом.

Потенціал чеської мови як засобу соціальної комунікації розвивали письменники. Першим помітним явищем нової чеської літератури стала видана 1785 р. В. Тилом збірка віршів, до якої увійшли поезії його та інших авторів, а також окремі твори старочеської літератури. Збірка була покликана довести переваги чеської мови. Ініціативу В. Тила продовжив сільський священник А. Пухмаєр (1789 – 1820). Навколо нього об'єдналася поетична група, що сповідувала естетику класицизму. Їх твори друкувалися у 1795 – 1814 рр. в альманахах «Збірники віршів і пісень», «Нові вірші». Твори групи А. Пухмаєра відзначалися патріотичною тематикою.

Чеськомовні художні твори першої половини XIX ст. належать до романтичного напрямку. Представники романтизму розглядали

мистецтво як один із засобів покращення світу, зображували ідеальне середовище, далеке від дійсності. Набули поширення героїчно-епічні твори з історії, слов'янського гуманізму, фольклору. Одним із тогочасних провідних чеських письменників був випускник Празького університету Ф. Л. Челаковський (1799 – 1852). У 1822 – 1827 рр. у тритомнику «Слов'янські національні пісні» ним вперше опубліковано тексти чеських, моравських, словацьких, українських, білоруських, болгарських, російських, лужицьких народних пісень. У 1834 р. він обіймав посаду редактора «Празької газети», з 1835 р. – викладав чеську мову у Празькому університеті. Серед його творів – поема «Стопелюсткава троянда» (1840), переклади західноєвропейських та слов'янських поетів, зокрема українських – Л. Боровиковського та А. Метлицького.

Ф. Челаковський поєднав у своїй творчості ідею патріотизму з оспівуванням селянства, яке впродовж віків зберігало вірність рідній мові та національним традиціям. Національний гніт, на думку поета, був головною причиною нещастя чеського народу. Його творчість сприяла розвитку чеської літературної мови, наданню їй природного національного звучання. Легкість та вишуканість чеської мови вперше розкрито в інтимній ліриці поета.

З іменем найвищого таланту романтичної доби К. Г. Махи (1810 – 1836) пов'язано утвердження лірики у чеській літературі, зображення особистості як унікальної емоційної індивідуальності. Його ліричний герой сприймає долю батьківщини як власну, тужить за давніми часами незалежності, боляче переживає її сучасний стан. Поет першим у чеській літературі зумів передати відтінки природи та їх мінливість, описати неповторність пейзажу у поєднанні з неповторністю почуттів його сприйняття. Лірично-епічна поема «Май» вважається класичним твором чеської романтичної лірики, однією із самих видатних книг Чехії.

Серед літераторів чеського відродження варто відзначити Я. Коллара (1793 – 1852), словака за походженням. У 1824 р. чеською мовою побачив світ його романтичний епос «Дочка Слави», у якому відображено дух того часу: «Від Татрів до Чорної Гори, від Крконош до Уралу лунають слова: пекло – для зрадників, рай – для справжніх слов'ян». Я. Коллар ідеалізує, звеличує історичне минуле слов'янських народів, впевнений у їх майбутньому відродженні. Це перший величний поетичний твір чеської літератури, де позначено всі ідеї та проблеми, що ними переймалися сучасники автора. Творчість Я. Коллара – звеличення національно-патріотичної ідеї

та ідей об'єднання слов'янства, гуманізму. З. Неєдли, торкаючись значення творчості Я. Коллара для поезії інших народів, відзначав: «...особливо цінував і розвинув ідеї Коллара...Тарас Шевченко... він продовжив ідеї Коллара і надав його гаслу боротьби слов'ян за свободу революційного змісту».

Засновником багатьох жанрів журналістики, літературної критики, сатири був К. Гавлічек-Боровський (1821 – 1856), творчість якого посідає важливе місце у чеській літературі. К. Гавлічек-Боровський – автор сатиричних віршів, спрямованих проти церкви та бюрократії, великої епічної і сатиричної поеми «Хрещення Св. Володимира», яку не встиг завершити, інших творів.

У творчості чеських письменників певне місце займала тема Росії, російського народу. Перебуваючи у складі Австрійської імперії, кількісно невеликий чеський народ психологічно прагнув відчувати себе частиною великої слов'янської родини, у якій найбільшим був російський народ з власною могутньою державою.

Я. Коллар ідеалізував російську державу, не зрозумів суті польських подій 1830 р., жорстокого придушення російськими військами польського повстання. Співчуваючи повстанцям, він сподівався на примирення учасників конфлікту.

Ф. Л. Челаковський створив ідеалізований романтичний образ Росії у циклі «Відлуння російських пісень» (1829), прагнув вселити у душі чехів любов до російського народу, познайомив їх з національною своєрідністю російського фольклору, його героями. Розправа з польськими повстанцями у 1830 р. змінила його погляди на російську дійсність. У газетній статті він порівняв заяву Миколи I на зустрічі з польською депутацією зі ставленням татарських ханів часів Золотої Орди до російських князів. Для автора це було символом звірчості та насильства.

К. Гавлічек-Боровський у 1843 – 1844 рр. працював домашнім учителем у російського сановника у Москві. Поліцейсько-бюрократичний режим царату він вважав продуктом татарсько-німецьких впливів, закликав розрізняти російський уряд і російський народ, до якого ставився позитивно.

Чеська періодика цього часу слугувала важливим чинником культурного життя, зокрема, знайомила громадськість з творами національних письменників. Серед чеськомовної преси першої половини XIX ст. варто відзначити «Патріотичну газету», «Празьку газету», «Празький вісник».

Чеські землі залишалися важливим осередком театрального

життя монархії Габсбургів. У 1787 р. у Празькому Становому театрі відбулася прем'єра знаменитої опери В. А. Моцарта «Дон Жуан».

Власне чеська музика розвивалася у тісному взаємозв'язку із загальним процесом національного відродження. Чеські композитори зверталися до сюжетів національної історії, народної тематики, поезії, пісень і танців, підготувавши ґрунт для створення національної композиторської школи. Одним із представників чеської музики цього часу був Ф. ШкROUP – диригент Станового театру. Він у 1823 р. створив першу чеську оперну трупу, яка регулярно ставила вистави чеською мовою, був автором першої опери чеською мовою «Дротар» (постановка 1826 р.), опери «Колумб» (1855). Основа його творчості – народне пісенне мистецтво.

Серед чеських драматургів варто відзначити Я. Штепанека, В. К. Кліцперу, К. С. Махачека, Й. К. Тила. Останнього називають батьком чеського національного театру, фундатором чеської драми. Крім п'єс, перу Й. К. Тила належать прозові та публіцистичні твори. Він прагнув прилучити до активного суспільного життя народні низи, які, на його думку, склали основу нації.

Кращі п'єси Й. К. Тила займають почесне місце у «золотому фонді» чеського театру. Великий успіх мали його драми «Ян Гус», «Ян Жижка з Троцнова», «Кутногорські рудокопи» про повстання робітників у XV ст. та інші. Їх пронизує глибокий патріотизм, зображення народного життя.

У 1834 р. Й. К. Тил написав вірш «Де батьківщина моя», який поклав на музику Ф. ШкROUP. Пісню виконував епізодичний персонаж у п'єсі Й. К. Тила «Фідловачка» (назва народного свята). Завдяки поширенню і визнанню пісня стала головним поетичним твором чеського народу. Із 1918 р. «Де батьківщина моя» – чеська частина державного гімну Чехословацької республіки, а з 1993 р. – державний гімн Чеської Республіки.

Мистецьке життя у чеських землях перебувало під німецьким впливом. Заснована у 1800 р. в Празі Академія мистецтва мала, переважно, німецький характер. Найбільш відомими її випускниками стали В. Прахнер, Й. Малінський, Й. Навратіл.

Визначний чеський художник початку XIX ст. А. Махек (1775 – 1832) відомий портретами, в яких вдало, без ідеалізації передавав індивідуальні риси зображуваних людей. Разом із своїми учнями створив серію патріотичних літографій «Історія чеського народу в картинах».

Ф. Ткадлік (1786–1840), зберігаючи традиції аристократичного

мистецтва, у пейзажах передавав емоційне сприйняття природи. Успіх мали його портрети.

Значне місце серед пейзажистів займали К. Прохаска (1740–1818), К. Постл (1774 – 1818).

У полотнах видатного чеського художника, очільника майстерні пейзажного живопису Академії мистецтв, А. Манеса (1784 – 1845), любов до рідної природи набрала глибокого патріотичного змісту, зокрема «Пейзаж з орачем», «Градчани».

Визначний представник жанрового живопису Й. Навратіл зображав життя міської бідноти, створив чудові соціальні замальовки «Дротар», «Поденник» (людина, яка не має постійної праці, щодня її шукає), «Біля прядки» та інші. Точною передачею природних барв відзначаються його пейзажі.

У чеській науці пріоритет належав гуманітарним дисциплінам. Вони були покликані зміцнити національну самосвідомість чехів, наголошували на ідеї їх культурної рівності з іншими народами Європи. Визначальну роль у становленні чеської наукової історії відіграв Ф. Палацький. Історію Чехії він зобразив як протистояння двох стихій – німецької (станової, феодальної) і слов'янської (демократичної). Конфронтація між чехами та німцями, зумовлена моральними ідеалами та національною психологією. На його думку, німцям притаманні авторитарні й аристократичні принципи, чехам – ліберальні й демократичні.

Гусизм він вважав рухом за свободу, «вершиною чеської історії». Більшість чеського народу взяла участь у переможних битвах гуситів. Лише в умовах свободи, самостійності, освіченості народжується дух ініціативи й відваги.

Вчений вважав що чеський народ у гуситських війнах одним з перших в історії людства розпочав духовну боротьбу за свободу свідомості, за рівність людей проти авторитаризму та ієрархії. Старе протистояння слов'янської демократії й німецької аристократії піднеслося на вищий щабель завдяки релігійному натхненню гусизму та набуло всесвітнього значення.

Виокремлення чеського минулого відновлювало у чехів усвідомлення себе історичною нацією, надихало на подальшу боротьбу за національні права.

Визначним вченим європейського масштабу, представником нової галузі гуманітарних наук – слов'янознавства – був П.Й. Шафарик, уродженець Словаччини, випускник Ієнського університету, професор і директор гімназії у м. Нові-Сад (нині

Сербія). У 1826 р. він опублікував книгу «Історія слов'янської мови і літератури за всіма діалектами», 1832 р. – «Про походження слов'ян за Л. Суровецьким». Після переїзду до Праги у 1833 р., П.Й. Шафарик написав працю «Слов'янські старожитності». Вчений вважав що формування окремих слов'янських мов відбувалося у V ст., наголошував на участі слов'ян у творенні європейської культури. Південні і західні слов'яни, які втратили свою державність, розглядалися автором рівноправними з іншими європейськими народами. П. Й. Шафарика називали «зіркою першої величини у слов'янознавстві». Своєрідним маніфестом слов'янської взаємності стала видана ним у 1842 р. «Слов'янська етнографія». У ній містилися відомості з історії, культури, статистики слов'янських народів, вперше подано карту поширення слов'янських мов і діалектів. На думку П. Й. Шафарика мова відображає «національний дух», якому вчений відводив першочергове значення у національному відродженні.

Найяскравішим представником природничих наук цього періоду був випускник Празького університету фізіолог Я. Е. Пуркіне. Із 1823 р. працював професором фізіології в університеті м. Бреслау в Пруссії (нині – м. Вроцлав, Польща). Завдяки йому було створено перший у Європі фізіологічний інститут. Значним внеском у розвиток природознавства стало відкриття вченим ядра клітини і створення кінескопу. Я. Е Пуркіне брав активну участь у чеському національному житті, виступав як публіцист, літературний критик, поет, перекладач.

Варто відзначити праці професора Празького університету Карла-Фердинанда у Празі Б. Больцано, який походив з роду італійських переселенців. У травні 1831 р. він завершив написання соціальної утопії «Про найкращу державу». Ідеальна держава мала ліквідувати станову, майнову нерівність і дати можливість всім громадянам брати участь в управлінні громадськими справами. Автор вважав, що втілення цих ідей могло відвернути соціальну причину національних суперечностей чехів і німців. Також Больцано відомий як автор 4-томного твору «Мовознавство», один з творців основи математичної логіки.

Промисловий розвиток сприяв появі технічних винаходів, авторами яких були чехи або німці – вихідці з чеських земель. Із винахідників цього часу варто відзначити А. Зенефельдера, уродженця німецької родини з Праги, винахідника літографії. Чех Й. Рессель винайшов дерев'яний гребний гвинт (1817 р.), пневматичні циліндри, шарикопідшипники. Й. Божек сконструював

перший в чеських землях паровий автомобіль (1815 р.), перший пароплав (1817 р.). Вихідці з Богемії: А. фон Баумгартнер керував у 1846 – 1847 рр. першою телеграфною системою Австрії; Й.Й. Літтров став відомим австрійським астрономом, а К. Й. Н. Баллінг 1839 р. винайшов вимірювач цукрової кислоти, що застосовувався на пивоварних і лікєро-горілчаних заводах. Чеський фізик та інженер Ф.Й. Герстнер вивчав механіку і гідродинаміку, брав участь у будівництві перших залізничних конструкцій і першого парового двигуна в Чехії. Чехи Я. С. Пресл, К. М. Штернберг були відомими ботаніками, як і їх земляк німецького походження Г. В. Шотт.

РОЗДІЛ 8. ЧЕХІЯ В СКЛАДІ МОНАРХІЇ ГАБСБУРГІВ У 1848–1914 РР.

8.1. «Весна народів» у Чехії.

8.2. Чеські землі у період неоабсолютизму.

8.3. Чехія у складі Ціслейтанії. Чесько-німецькі суперечності.

8.4. Культурне життя в другій половині XIX ст. – на початку XX ст.

8.1. «Весна народів» у Чехії.

Центральною подією політичного життя Чехії середини XIX ст. стала «весна народів». Революційні події в Австрії спричинило панування абсолютистського режиму, який не забезпечував політичну, соціальну, економічну, культурну рівноправність народів імперії. У держави Габсбургів, де мешкало 51 млн. осіб, політична влада належала представникам німецького (12 – 13 млн. осіб) і меншою мірою – угорського (12 млн. осіб) народів, точніше – їхній напівфеодальній аристократії. Слов'янські народи в імперії перебували на другорядних позиціях. Словаки жили в адміністративних одиницях Угорського королівства. Там само жили русини (нинішнє Закарпаття та Східна Словаччина). Адміністративні одиниці з чеським і польським населенням підпорядковувалися Відню. Південні слов'яни були розділені між австрійською і угорською частинами імперії.

Після початку революції в Італії та Франції, аналогічні події почалися в імперській столиці – Відні, що стимулювало політичну активність в інших містах країни. Зокрема, 11 березня 1848 р. у Празі ліберальні чеські політики Ф.А. Браунер, А.М. Пінкас, А.П. Троян організували 3-тисячний мітинг біля Святовацлавських лазень. На ньому, за участі німецьких політиків з Богемії, була сформульована перша чеська політична програма, що містила демократичні та державотворчі ідеї. Вона вимагала запровадження у монархії Габсбургів конституції, рівного виборчого права для всіх верств населення, свободи слова, зборів, друку, рівності чеської та німецької мов у школах і судах, об'єднання чеських земель і надання їм політичної самостійності, реформування судочинства (відміна станової юстиції, запровадження гласності судів і відокремлення судової влади від адміністративної), ліквідації панщини. Програму

було вирішено подати імператору у вигляді петиції, підготовку якої доручили новоствореному Святовацлавському комітету. Тим часом, 13 березня 1848 р. у Відні, після розстрілу демонстрації, почалося повстання, 14 березня – голову уряду консерватора Меттерніха було відправлено у відставку і скасовано цензуру. Падіння абсолютистського режиму відкрило широкий простір для всіх революційних течій в імперії Габсбургів. Програмні вимоги різноманітних політичних, національних, станових рухів, витворили величезну суміш інтересів, що часто суперечили одні одним, але загалом відображали всі суперечності у імперії. Радикальність значної частини висунутих вимог була спрямована не на реформу імперії, а на можливість її існування. В різнобарвній за національним складом імперії головну роль відіграло вирішення національного питання. Але саме тут інтереси і мета революційних рухів різних народів не поєднувалися, а суперечили одна одній, перехрещувались і зіштовхувались.

У чеських землях ключовим було, невизначене до революції, питання ставлення до Німецького союзу. 15 березня 1848 р. імператор Фердинанд I оголосив про майбутнє скликання представницьких зборів для розробки конституції і формування підзвітної парламенту ради міністрів. Під час цих подій у Празі та інших місцях почали створюватися загони національної гвардії. 16 березня 1848 р. виник студентський Академічний легіон, 18 березня – військова організація Святовацлавського комітету «Згода», радикальний чеський студентський союз «Славія». Керівник його військової секції і водночас голова Академічного легіону Й. Фріч, почав готувати збройний виступ проти Австрії.

Земельне управління Чехії ініціювало деякі реформи. 1 квітня 1848 р., призначений головою празького губерніуму, граф Р. Стадіон сформував надзвичайну дорадчу комісію для розробки проекту реформ і підготовки скликання чеського земського з'їзду. До неї увійшли окремі члени Святовацлавського комітету.

Обіцяла реформи й центральна влада. У відповідь на другу петицію Святовацлавського комітету, 8 квітня 1848 р. було видано так званий «Кабінетний лист», в якому імператор обіцяв скликати установчий сейм Чехії, запровадити розширене виборче право, зрівняти в правах чеську і німецьку мови.

На народних зборах, скликаних Святовацлавським комітетом 10 квітня 1848 р., за ініціативою К. Гавлічека-Боровського, було проголошено утворення Національного комітету. Його членами стали діячі Святовацлавського комітету і надзвичайної дорадчої комісії, а

очільником – новий голова празького губерніуму граф Л. Тун.

Головним завданням німецького національно-революційного руху, зокрема німців в чеських землях, в 1848 р. було об'єднання Німеччини, складовою частиною якої, за задумом німецьких революціонерів, мали бути і чеські землі. Чеські політики були запрошені до участі в загальнонімецькому парламенті у Франкфуркті на Майні. Ф. Палацький відхилив запрошення у своєму відомому листі від 11 квітня 1848 р.: «Ми, чехи, слов'янської раси, і те мале, що маємо або можемо робити, ми цілком присвятили службі своєму народу... Його правителі мали столітні відносини з німецькими князями, однак народ ніколи не вважав себе німецьким. Всі відносини Чехії з німецькою імперією і пізніше з Німецьким союзом були чисто династичними. Весь світ бачив, що німецьких імператорів небагато поєднувало з чеським народом. В Чехії як такої не мали ні влади, ні права видавати закони або виносити рішення. Не мали права відправляти з земель війська в Чехію і вона ніколи не вважалась одним з десяти німецьких регіонів... Другою причиною, яка забороняє мою участь у ваших переговорах, є обставини, що ...вашою метою обов'язково мусить бути безповоротне послаблення Австрії як незалежної імперії..., бездоганність, цілісність і посилення якої має велике значення не тільки для мого народу, але й для всієї Європи, всього людства, всієї цивілізації...». Розмірковуючи про наслідки цього, Ф. Палацький продовжував: «І при своїй глибокій повазі до мого народу я, однак, завжди ставив інтереси людства і освіченості над інтересами національними, і тільки тому можливість російського світового панування (універсальна монархія) має в мені такого рішучого ворога. Не тому, що була б російська. А тому, що це була б світова гегемонія...». Отже, Палацький вважав місію Австрії спрямовану в рівній мірі проти пангерманізму, мадяризації і панрусизму. І висловив свою відому фразу: «Якщо б Австрії не було, її необхідно було б створити в інтересах Європи і людства».

Палацький прагнув включити чеське національне відродження до ліберальних традицій Західної Європи. Як відповідальна людина з широким політичним світоглядом і реалістичними поміркованими поглядами, він був переконаний, що доба малих держав пройшла, а людство прямує до створення великих політичних і економічних спільнот. Проти трьох небезпек – експансіонізму Німеччини, угорського націоналізму і російської універсальної держави – Палацький хотів посилити Австрію шляхом перетворення її у федерацію рівноправних народів. Чеські політики шукали підтримки

проти агресивного німецького націоналізму у інших слов'янських народів імперії, з якими спільно могли б зайняти визначне місце у федералізованій Австрії. Ця програма згодом отримала назву австрославізму. Палацький усвідомлював, що демократія в межах австрійської монархії означала б слов'янську більшість, а в складі Великої Німеччини слов'яни стануть тільки малою меншиною. «Під питанням, відзначав К. Гавлічек-Боровський, саме існування земель, чи стануть вільним королівством у вільній Австрії, чи загубленою провінцією в німецькій імперії, що виникне на уламках габсбурзької монархії».

Таким чином, у національному коловороті 1848 р. чехи під проводом Ф. Палацького виступили на захист австрійської монархії. Поміркована позиція чеських ліберальних політиків ослабила їх радикально-демократичне крило. На такі дії німецькі політики в чеських землях 19 квітня 1848 р. відповіли виходом з центрального революційного органу – Національного комітету і створенням Конституційного союзу, який підтримав приєднання чеських земель до Німеччини.

Проти такої перспективи була спрямована діяльність першої чеської національно-політичної спілки «Слов'янська липа», створеної 24 квітня 1848 р. на чолі з П. Й. Шафариком. Спілка активно агітувала проти проведення виборів до франкфуртського парламенту. Вибори до нього відбулися лише у третині виборчих округ Чехії з переважно німецьким населенням.

Прагнучи припинити наростання революції, 25 квітня 1848 р. імператор Фердинанд I проголосив першу австрійську конституцію (конституція Ф. Піллерсдорфа – за ім'ям міністра внутрішніх справ Австрії). У ній декларувалися основні демократичні права і свободи підданих, надавали певні можливості як для розвитку особистості, так і окремих народів Австрії. Відбулися зміни й в системі місцевого управління. У травні 1848 р. було скасовано чесько-австрійську придворну канцелярію. Вищим органом земського управління стали намісництва в Чехії та Моравії.

11 травня 1848 р. влада оголосила виборчий закон, який встановлював майновий ценз. Невдоволення цим законом вилилося у повстання у Відні 15–16 травня 1848 р. Внаслідок цього, уряд видав указ про встановлення імперських законодавчих зборів і певну демократизацію виборчої системи. Але, новий виборчий закон від 1 червня 1848 р., знову передбачав двохступеневі вибори.

З метою протиставлення впливу франкфуртського парламенту,

Палацький разом з Шафариком ініціювали скликання Слов'янського з'їзду у Празі на 2 червня 1848 р. Чеські політики виступили на з'їзді з програмою австрославізму. Вони виходили з уявлень, що слов'яни спільними силами могли б перетворити Габсбурзьку монархію в демократичну федерацію рівноправних народів з визначними позиціями представників слов'янських народів.

Переважну більшість на з'їзді становили австрійські слов'яни, але прибули також декілька делегатів з пруської Польщі і два росіянина. На з'їзді виявилися розходження політичних програм слов'ян, але спільною була вимога національного звільнення. 12 червня 1848 р. з'їзд ухвалив «Маніфест до європейських народів», в якому протестував проти національного пригнічення слов'ян і вимагав визнання природного права на свободу і самовизначення всіх народів у світі.

Також чеські політики взяли участь у роботі Імперських зборів, що почали працювати у Відні 22 червня 1848 р.

Студенти на мітингах в Празі вимагали від намісництва припинити концентрацію військ в місті і озброїти народ для захисту революції. 12 липня 1848 р. в центрі Праги на Кінському ринку (нині Вацлавська площа) відбулась масова «богослужба братання», яка в дійсності була найбільшою демонстрацією празької радикальної молоді. Після її закінчення фельдмаршал князь Віндішґрец, командувач австрійських військ у Чехії, спровокував сутички між демонстрантами і солдатами. Радикальні студенти і робітники піддалися на цю провокацію і почали будувати барикади. Їх опір (3 тис. бійців на барикадах проти 10 тис. солдат), що тривав 12 – 17 липня 1848 р., став вершиною революції в Чехії. Князь Віндішґрец зосередив артилерію на пагорбах лівого берегу Влтави і звідти розстрілював Прагу. Повстання було придушено. Політична активність в Празі була практично припинена. Не відновив своєї роботи, відкладений на невизначений термін у зв'язку з повстанням, Слов'янський з'їзд. Чеські політики могли продовжувати свою діяльність тільки в рейхсраті (імперська рада) Австрії. 7 вересня 1848 р. його депутати прийняли закон, за яким феодалні повинності підлягали викупу, що відкрило шлях подальшому розвитку ринкових відносин в господарствах селян. Зазначений парламент називають Кромержижзьким, оскільки він переїхав до моравського містечка Кромержиж після спалаху у Відні в жовтні 1848 р. нового повстання. У той же час імператорський двір переїхав до моравського міста Оломоуц, якнайдалі від революційного Відня.

У парламенті розглядалася дилема збереження земель в історичних межах або створення нових адміністративних одиниць на основі етнічного критерію, який через змішане проживання народів було важко визначити. Розглядалися проекти богемського німця Л. фон Ленера та чеха Ф. Палацького. Зокрема, 7 жовтня 1848 р. Ф. Палацький у парламенті сформулював концепцію етнічної федералізації монархії з восьми територіальних одиниць: 1) Німецька Австрія (включаючи судетські області), 2) Чеські землі (Чехія, Моравія, Сілезія, Словаччина), 3) Польські землі (включаючи Буковину і русинську область Угорщини, зокрема, сучасне Закарпаття), 4) Іллірія (словенські області), 5) Італійський Тіроль з Ломбардією 6) Югославські області (Хорвато – Словенія, Далмація з Воеводиною), 7) Угорські області, 8) Румунські області. У цій програмі вперше було висловлена ідея адміністративної реорганізації чеських земель. Зокрема, до складу німецько-австрійської землі мала відійти німецька частина Чехії. Етнічні чеські терени Чехії, Моравії, Сілезії мали бути об'єднані зі Словаччиною. Це була одна з перших спроб об'єднати чеську і словацьку політичні програми, що виходила з ідеї «чехослованізму» Я. Коллара і К. Гавлічека-Боровського. Згідно з ним, чехи і словаки вважалися частинами одного «чехослов'янського» племені.

Імперська рада погодилася прийняти проект сілезького німця К. Маєра, який, акцентуючи на збереженні історично усталених меж земель, передбачав їхній внутрішній поділ на національні округи. Поряд із земельними сеймами, мали існувати такі представницькі органи, як окружні збори. Що стосується конституційного адміністрування, то зберігався принцип демократії, за яким імператор мав лише право вето на рішення райхсрату, а також встановлювалася відповідальність уряду перед райхсратом. Але, у зв'язку з подальшим придушенням революції ця виважена форма мирного співіснування народів залишилася нереалізованою.

30 жовтня 1848 р. Віндшгрец розбив угорських повстанців недалеко від Відня, а 1 листопада 1848 р. – зайняв столицю. 21 листопада 1848 р. уряд очолив князь Ф. Шварценберг. Міністром внутрішніх справ став О. Бах, за якого утвердився реакційний режим. 2 грудня 1848 р. новим імператором Австрії став Франц Йосип I. Він не був пов'язаний з демократичними обіцянками свого попередника, тому мав змогу продовжити курс на зміцнення монархії. 7 березня 1849 р. австрійський парламент було розпущено, Франц Йосип I «дарував» імперії нову конституцію. У ній зазначалося, що 14

коронних країв отримують свої крайові конституції, але, водночас, закріплювалася централізація монархії. За імператором було закріплено право видавати закони і накладати вето на рішення парламенту.

Останнім актом «весни народів» у чеських землях була спроба радикальних демократів організувати повстання. Е. Арнольд, К. Сладковський, Й. В. Фріч, заснували весною 1849 р. таємне товариство «Чесько-моравське братство» з метою розпочати повстання 12 травня. Вони почали агітацію в селах, але підтримки не знайшли. За два дні до визначеної дати повстання, влада арештувала змовників. Радикально-демократичний рух припинив своє існування.

Значення революції 1848 – 1849 рр. полягало у її ідейному спадку. Не зважаючи на поразку, чеський національний рух, сформував політичні вимоги, які в наступні десятиріччя стали програмною основою чеської політики.

8. 2. Чеські землі у період неоабсолютизму.

Неоабсолютизм 1850-х рр. супроводжувався обмеженням політичних прав, продовженням централізації. Чеські землі залишалися адміністративно роз'єднаними.

У таких умовах особливо важливого значення набула діяльність представників національної культури. Так, у 1851 р. вийшов чеський часопис «Люмір», 1853 р. Я. Є. Пуркіне почав видавати природничо-науковий часопис «Жива». 1859 р. Я. Неруда і Й. Фріч видали альманах «Май».

Варто відзначити, що в економічній сфері неоабсолютизм сприяв розвитку промисловості та землеробства. 1 липня 1851 р. було скасовано тарифні кордони між землями, які знаходилися під керівництвом Відня і Угорщиною, що до кінця існування монархії сприяло матеріальному збагаченню австрійських підданих. Віденська влада у 1853–1855 рр. створила нову кредитну систему, яка стала важливим джерелом фінансування економіки; розпочала інфраструктурні проекти, зокрема, будівництво залізниць, які об'єднали імперію і сприяли створенню її внутрішнього ринку. У Чехії розвинена залізнична мережа об'єднала окремі промислові центри і з'єднала її з Європою. Подальшому розвитку індустріалізації в Чехії сприяв угорський ринок збуту. Впродовж другої половини XIX ст. чеські землі перетворилися в одну із найрозвиненіших промислових регіонів Центральної Європи. Були розбудовані Вітковіцькі металургійні заводи, фабрика «Шкода» і Міський пивоварний завод в Пльзні, чимало цукрових заводів. У важливі центри промислового

виробництва перетворилися Остравський район, який забезпечував вугіллям всю імперію, а також область Кладно, де зосереджувався видобуток вугілля і працювали металургійні заводи та Брно, з машинобудівними підприємствами. У північній і північно-східній Чехії працювали підприємства з виробництва скла і текстилю.

Проте, неоабсолютистський курс не забезпечив внутрішньополітичної стабільності монархії. Під впливом зовнішніх чинників (Кримська війна 1850-х рр., програна війна з Сардинським королівством і Францією 1859 р.) постало питання пошуку шляху реорганізації внутрішньої структури держави в напрямку конституціоналізму. У липні 1859 р. Франц-Йосиф опублікував маніфест з обіцянкою реформ. Був відкликаний з посади фактичний диктатор А. Бах і його найвищі підлегли, що означало кінець абсолютизму. Головою уряду став І. Рейхберг, міністром внутрішніх справ – польський поміщик А. Голуховський. У березні 1860 р. було оголошено про скликання розширеної Імперської ради. У жовтні 1860 р. імператор проголосив часткову відмову від курсу неоабсолютизму. До загальноімперської компетенції були віднесені зовнішня політика, військові справи, фінанси, торгівля, транспорт. Інші функції передавалися до компетенції місцевих сеймів, на яких обиралися депутати рейхсрату. Йшлося про поєднання принципів єдності управління з децентралізацією.

Ці зміни активізували діяльність чеських політиків. Засновану в 1860 р. Чеську національну партію (старочехи) очолив Ф. Палацький, а згодом – Ф. Л. Рігер. Її метою було досягнення автономії чеських земель в складі федералізованої монархії. Представники німецької ліберальної партії в чеських землях розглядали це прагнення як наступ на власні інтереси та залишалися, переважно, на централістських позиціях.

Надії і бажання слов'ян були зруйновані патентом уряду А. фон Шмерлінга від 26 лютого 1861 р. За ним влада знову була централізована і поставлена під контроль двох палат парламенту: Державної ради та Імперської ради. Тоді ж були опубліковані положення про вибори в представницькі інституції. Чеський і моравський сейми обиралися на шість років відповідно у кількості 241 і 100 депутатів. Виконавчими органами сеймів ставали земські комітети.

Виборча система була двохступеневою в сільських громадах і з майновим цензом. Повноваження земських сеймів були обмежені лише обранням представників до Імперської ради. Такий порядок

виборів до сейму був вигідний німецьким політикам. «Виборча геометрія» Шмерлінга, яка вела до створення штучної німецької більшості в парламенті, стала однією з причин загострення відносин між чехами і німцями. Так, у березні 1861 р. в результаті перших виборів до чеського сейму, на яких в чеських етнічних районах перемогла Національна партія, а в німецьких – ліберальна партія, чехи отримали не більше 1/3 депутатських місць. Згодом, у 1864 р., в Чехії та Моравії були прийняті закони про устрій громад. Проте, в перспективі органи місцевого самоврядування стали опорою чеського національного руху.

Розуміючи неможливість реалізації федеративної програми, Ф. Палацький спільно з Ф. Л. Рігером у січні 1861 р. уклали угоду з чеською шляхтою. Чеська справа мала захищатися на основі історичних прав Святовацлавської корони. Йшлося про «чеське історичне право». Передбачалося створення «Великої Чехії» зі статусом, аналогічним статусу Угорщини у складі імперії Габсбургів. Водночас визнавалися і права німецької меншини: у всіх громадах, де німці становили 20%, передбачалося використання двох мов у діловодстві. Чеське державно-історичне право можна вважати вимогою автономії об'єднаних Чехії, Моравії і Сілезії у складі Ціслейтанії, що було одним з різновидів австрославізму.

Ігнорування імператором Францом-Йосипом I чеських політичних вимог призвело до відмови чеських політиків працювати в парламенті монархії. Вже в червні 1863 р. чехи відкликали своїх представників з Імперської ради, чим розпочали період обструкції (відсутності) (1863 – 1879 рр.). Чеський емігрант, радикал Й. Фріч навіть виступив за створення незалежної чеської держави як складової частини європейської федерації.

Формою чеського національного руху стало виникнення різних національних товариств: 1861 р. – «Глагол», 1862 р. – «Сокіл», 1863 р. – «Мистецька бесіда» та інших. Фізкультурну організацію «Сокіл» заснували І. Фюгнер і М. Тирш за прикладом німецької «Turnvereine» («Гімнастичне товариство», пангерманістська молодіжна організація). «Сокіл» підтримував розвиток чеської самосвідомості. Його мету М. Тирш визначив так: «Вихованням тіла і духу, фізичної енергії, майстерно і усвідомлено, моральним засобом оновити вітчизну».

Водночас, чеські депутати продовжували свою діяльність в сеймі Чехії. Одним з їх успіхів стало ухвалення в 1865 р. закону про рівноправність чеської і німецької мови на території Чехії. Також чеські

депутати сейму продовжували відстоювати державно-історичне право. У тому ж році вони представили імператору меморандум з вимогою визнати державно-правову самотність земель «Корони Св. Вацлава», заснувати спільний для них сейм у Празі і придворну канцелярію у Відні. У 1865 р., висловлюючи пересторогу владним колам монархії, Ф. Палацький наголошував, що невирішеність чеського питання, відсутність рівноправності народів Австрії призведе до зростання популярності панславізму – ідеї політичного об'єднання слов'ян у складі російської держави.

8.3. Чехія у складі Ціслейтанії. Чесько-німецькі суперечності.

Внаслідок прусько-австрійської війни 1866 р., що позбавила імперію італійських володінь і припинила її боротьбу за домінування у Німеччині, в Габсбурзькій монархії на державно-правовому рівні утворилися передумови розв'язання німецько-угорських суперечностей. У 1867 р. була укладена австро-угорська угода, частиною якої було призначення 17 лютого 1867 р. Францом-Йосифом I окремого уряду Угорщини та схвалення 30 березня 1867 р. її нової конституції. Це перетворило Австрійську монархію на дуалістичну (двоїсту). Відень керував Ціслейтанією (444930 кв. км), Будапешт – Транслейтанією (232000 кв. км). Назви пов'язані з німецькою назвою річки Лейти (Літава), яка слугувала лінією адміністративного розмежування. Німецько-угорське зближення було союзом заради збереження провідного політичного, економічного і культурного становища цих націй монархії у своїх частинах держави. 20 травня 1867 р. Імперська рада схвалила австро-угорську угоду.

21 грудня 1867 р. австрійський рейхсрат ухвалив конституційне законодавство Ціслейтанії, що мало важливе значення для народів австрійської частини монархії. Так, стаття 2 Конституційного закону про загальні права громадян проголошувала рівноправність всіх громадян, а стаття 3 декларувала, що «державні посади однаково доступні для всіх громадян» при набутті ними прав австрійського громадянства. Стаття 19 цього закону проголошувала рівноправність всіх народів держави, їх «невід'ємне право підтримувати і культивувати свою національність і свою мову». Держава визнавала за всіма мовами, які використовуються в областях монархії, рівне право на використання у школах, і при здійсненні функцій і різноманітних актів державного життя; в областях, населення яких належить до різних рас, їх представникам гарантувалося навчання рідною мовою. Конституція 1867 р. не розв'язала національне

питання у Ціслейтанії державно-правовими засобами, але надала всім народам широкі можливості для боротьби за владу в державі. Всім націям австрійської частини федерації конституція гарантувала національну рівноправність, місцеве самоврядування, що виступало формою демократичної і адміністративної децентралізації системи управління монархії. Конституція також відкрила можливість поступової реалізації чеської національної програми.

Чеські політики і громадськість не прийняли австро-угорської угоди 1867 р. Угода поглибила песимізм Ф. Палацького, який констатував залишення слов'ян на милість німців на одному березі р. Літави, і угорців – на іншому. Його подальший знаменитий вислів характеризує чеські настрої тієї доби: «Були ми перед Австрією, будемо і після неї».

Від імені Національної партії Ф. Л. Пігер у квітні 1867 р. подав до чеського сейму «Протест», в якому не визнавалася австро-угорська угода і стверджувалося, що землі чеської корони пов'язані з імператором особистою унією і тому питання про подальший статус цих земель може бути вирішений шляхом прямих переговорів з Віднем. У квітні 1867 р. чеські депутати розпочали обструкцію чеського сейму, що тривала до 1878 р.

У 1868–1869 рр. формою чеського національного руху стали Народні табори – масові збори, де висувалися національно-політичні вимоги. Патріотичне забарвлення мало закладення у Празі в урочистій обстановці у травні 1868 р. будови Національного театру.

Поступово чеський національний рух став одним з найбільш зрілих в монархії. Важливою причиною цього була його підтримка чеськими підприємцями. У складі австрійської Ціслейтанії Чехія сягнула високого рівня індустріального розвитку, тут знаходилися її промисловий центр і було зосереджено більше 50 % великих і середніх підприємств монархії. Підтримував господарське процвітання чеських земель загальноавстрійський ринок збуту.

Міжнародні відносини кінця XIX – початку XX ст., потужний ривок Німеччини у її розвитку, плани створення під її керівництвом «Серединної Європи» сприяли тому, що умови перебування чехів у володіннях Франца Йосифа I стали уявлятися тепличними. Основні чеські політичні сили мотивували свій курс на збереження Австро-Угорщини прагненням забезпечити національну ідентичність. Виникла концепція «сильної і справедливої імперії» як «надійного сховища» від німецької експансії. Вершиною прагнень чеських політиків було перетворення дуалістичної монархії в триалістичну,

тобто створення айстро-чесько-угорської монархії.

Зростання національного руху, бажання влади розв'язати національне питання, сприяли початку переговорів з чеськими політиками. У 1870 р. за уряду А. Потоцького імперська влада визнала чеське державно-історичне право. Франц Йосиф I обіцяв коронуватися чеським королем. Переговори з чеськими політиками продовжив новий уряд К. З. фон Гогенварта у лютому-серпні 1871 р. У складі цього уряду чехами за походженням були міністр юстиції К. Габієтінек і міністр культурів і шкільництва Й. Йиречек. Очікувалось остаточне примирення Відня з чеськими політиками. За проектом угоди, відомої як «фундаментальні статті», службовці і судді в землях корони Св. Вацлава повинні були володіти чеською і німецькою мовами, адміністративний розподіл мав якнайбільш співпадати з мовними кордонами. Передбачався поділ на національних райони, з їх представництвом у Богемському сеймі у Празі, що мав би права, аналогічні до прав парламенту в Будапешті.

У жовтні 1871 р. «фундаментальні статті» зачитали у земському сеймі Чехії. Але з ними були категорично незгодні німецькі політики Австрії, яких підтримали угорський уряд Д. Андраші і канцлер Німеччини О. фон Бісмарк. Німецькі депутати припинили діяльність у сеймі Чехії. У Теплицях відбулися демонстрації протесту. Франц Йосиф I був змушений припинити переговори з чеськими політиками, що зрештою призвело до відхилення «фундаментальних статей» 20 жовтня 1872 р. Незабаром уряд К.З. фон Гогенварта було відправлено у відставку, а чеський сейм – розпущено. З того часу чехи вважали судетських німців своїми непримиренними політичними опонентами.

Під час урядування кабінету міністрів А. фон Ауершперга (1871 – 1878 рр.) було здійснено спробу послабити чеську опозицію, яка відмовлялася обирати депутатів у рейхсрат. 2 квітня 1873 р. імператор схвалив новий виборчий закон, яким запроваджувалися прямі вибори депутатів до рейхсрату. Відтепер Імперську раду (рейхсрат) обирали прямими виборами чотири курії, що складали 6 % населення (великі землевласники, міста, торгові палати, сільські громади). Внаслідок цього, у 1873 – 1874 рр. частина чеських депутатів відновила роботу у сеймі та віденському парламенті.

Неприйняття «фундаментальних статей» спричинило розкол Національної партії. Її радикальне крило – младочехи (К. Сладковський, брати Грегри) у 1874 р. утворили нову партію. Чеська національна партія свободи думки (младочехи), ставила за

мету «вимагати самостійності і самоуправління чеських земель на основі «діючого і непорушного державного права», справедливого закону про охорону національних меншин, запровадження загального і рівного виборчого права.

Водночас, 1870 – 1880-і рр. були періодом швидкої соціальної трансформації в умовах становлення в чеських землях розвиненої капіталістичної економіки. Зростання чисельності населення призвело до еміграції. З чеських земель в 1857 – 1890 рр. виїхало до США більше 500 тис. осіб, десятки тисяч селян переселились на українську Волинь.

Політичні ідеї поширилися в робітничому середовищі. У 1878 р. утворилася Чехослов'янська соціал-демократична робітничка партія. Вона визнавала принцип самовизначення націй, заперечувала державне історичне право, як таке, що не враховувало інтересів німецького населення чеських земель, вимагала повної рівноправності всіх народів Австро-Угорщини.

У 1878 р. старочехи відмовилися від пасивної опозиції, визнали, що це була політична помилка. Всі чеські депутати повернулися до роботи в парламенті, де утворили свою фракцію – Чеський клуб. Наприкінці 1879 р. його керівництво подало імператору чотири меморандуми з вимогою рівноправності чеської мови у діловодстві, судочинстві, Празькому університеті та середніх школах.

У 1879 р. граф Е. Таафе сформував у парламенті коаліцію, відому як «залізне коло». Коаліція і сформований нею уряд надавали значну увагу розв'язанню проблем слов'ян в монархії. Щоб здобути підтримку чеських депутатів, Е. Таафе задовільнив чимало їхніх вимог. У квітня 1880 р. міністр юстиції видав розпорядження про використання у судочинстві Чехії та Моравії чеської мови поряд з німецькою, що забезпечувало рівноправність цих мов у офіційних відносинах. У 1880 р. в Чехії було запроваджено нове виборче право, що дозволило чехам отримати суттєву частку в представницьких органах і торгових палатах, зокрема, у Празі, Пльзені і Будейовицях. Змінився національний склад сейму Чехії, до якого обрали 167 чеських і 75 німецьких депутатів.

Відень також почав залучати чеських політиків до роботи в уряді. Так, 1881 р. до складу уряду Е. Таафе на посаду міністра юстиції увійшов доктор Пражск.

Важливим кроком назустріч чеському національному розвитку був поділ Празького університету на два самостійні заклади. Імператорським декретом від 4 квітня 1882 р. Празький університет

поділили на самостійні установи – чеську і німецьку. Відновлення чеської вищої школи мало для національного життя величезне значення. Варто відзначити, що 1882 р. на посаді професора філософії в чеському університеті почав працювати Т. Г. Масарик – майбутній перший президент Чехословацької республіки.

Чеські політичні програми, подальша перевага економічних позицій чехів в «історичних землях», сприяли поширенню у спільноті німців Богемії, Моравії і Тешинської Сілезії ідей пангерманізму. Німецькі депутати прагнули посилити свої позиції за допомогою нових національних організацій. До найвпливовіших належали «Німецький шкільний союз», створений в 1880 р. на допомогу німецьким школам у змішаних областях в усій Австрії, «Спілка німців», мережа «Стрілецьке товариство». Найбільш значним в чеських історичних землях був «Союз богемського лісу», заснований в 1884 р.

Як реакція на утворення «Стрілецького товариства» в 1880 р. були засновані «Чеський шкільний союз», «Центральна матиця шкільна». Зі значної кількості регіональних союзів, заснованих чехами в 1880-х рр., найбільшими і найвідомішими були «Північночеське народне товариство» і «Шумавське народне товариство». Варто наголосити, що завдяки цьому протистоянню значно підвищився рівень шкільництва. Німецькі і чеські школи прагнули залучити кращих учителів до своїх шкіл. При цьому вигравали школи і вчителі, бо громади намагались забезпечити їм якнайкращі умови. Виростали монументальні будови шкіл. Перевагу мали чеські вчителі, котрі, як правило, володіли двома мовами та могли викладати як у німецьких, так і в чеських школах. Результати не змусили себе довго чекати. Перепис населення в Цислейтанії наприкінці XIX ст. показав значно вищий освітній рівень чехів порівняно з німцями. Це ще більше роздмухувало агресивні настрої в німецьких колах.

У 1882 р. Г. фон Шенерер, який багато років поспіль обирався депутатом Імперської ради від німецьких земель Чехії, розробив політичну програму пангерманістів. Він, спільно з майбутніми соціалістами В. Адлером і Г. Фрідюнгом, підготував так звану «Лінцьку програму». Згідно з нею союз Австрії з Німецькою імперією 1879 р., мав бути посилений укладенням митного союзу. Передбачалося реорганізувати територіальний устрій монархії Габсбургів. Далмація, Галичина і Буковина мали бути відділені від Ціслейтанії та передані Угорщині. У межах Ціслейтанії, уряд мав надати німецькій мові статус державної, а чехи і словенці підлягали онімеченню.

Також виникли проекти розподілу чеських земель за етнічною ознакою. Наприклад, у вересні 1884 р. Е. Гербст, один з лідерів німецьких лібералів, виступив у сеймі з пропозицією поділу Богемії на три групи адміністративних і судових районів за національною ознакою.

Німці з Чехії виступали проти реформ Е. Таафе, особливо мовних декретів. Під час парламентських дебатів 17 жовтня 1885 р. лідер чеського руху Ф. Л. Рігер сформував дилему «Чим власне є це німецько-чеське питання?». Політик наголосив, що «Це просто те, що приблизно сто молодих чоловік, які кожного року вступають до державної служби, відмовляються вивчити другу мову землі (чеську), коли її потребують для своєї праці». Ставлення німців характеризує відповідь йому депутата Свободи (чеський німець): «якщо йдеться про перетворення чехів в Богемії на німців, тут немає, на мій погляд, жодного смертельного гріха, оскільки це є піднесення з нижчого ступеня до сонячних висот високо цивілізованого народу. Але бажання чехізувати німців в Чехії є чимось повністю іншим. Було б це щось небачене у світовій історії...». Протестуючи щодо урядової політики, чеські німці почали обструкцію в Богемському сеймі (1886 – 1890 рр.).

Чеські політики виступили категорично проти поділу чеських земель на чеські і німецькі округи. Зокрема, на з'їзді Національної партії свободи думки у квітні 1887 р. заперечувалась необхідність адміністративного поділу на національні округи з огляду на порушення інтересів чеської меншини у німецькомовній частині Чехії, висловлювались вимоги надання демократичних свобод, рівного виборчого права.

У вересні 1888 р. один з лідерів Чеської національної партії свободи думки Ю. Грегр заявив, що чесько-німецьку суперечку розв'яже тільки війна між слов'янськими і німецькими державами. Після неї буде необхідно здійснити розподіл Чехії. 13 районів північно-західної Чехії з 700 тис. німецьким населенням, на думку політика, мали відійти до Німеччини. У такому випадку у складі Чехії мали залишитися 1,3 млн німців, яким буде гарантовано свободу національного розвитку. Однак, чеська громадськість негативно сприйняла цей проект.

Поступово младочеська партія під проводом Ю. Грегра починає здобувати більший вплив. У липні 1889 р. активні і радикальні младочехи отримали 42 місця в земському сеймі, старочехи – 51.

Зміцнення чеського національного руху відобразилося у

створенні чеських культурних установ. Зокрема, у 1890 р. була заснована Чеська академія наук і мистецтв.

Уряд Е. Таафе прагнув остаточно подолати чесько-німецькі суперечності. Відповідні переговори в січні 1890 р. у Відні уряд здійснював з старочехами на чолі з Ф. Л. Рігером, німецькими політиками з Чехії, зокрема, Ф. Смейкалем, Е. Пленером, Г. Галлвіхом та іншими. Пропозиції чесько-німецької угоди – «Пунктуації» передбачали створення в земських органах (шкільна рада, землеробська рада, Верховний суд) чеської та німецької секцій, розподіл судових органів за етнічною ознакою, зміну виборчої системи. Замість міської і сільської курії планувалося створити німецьку і чеську курії. Під час переговорів німецькі політики поступились у питанні шкіл для національних меншин, а Ф. Л. Рігер прийняв принцип адміністративного розподілу земель на етнічній основі, що означало подвоєння земських органів. Згідно цього плану 15 з 41 суддів чеського Верховного суду мали розмовляти тільки німецькою, останні повинні були володіти чеською і німецькою мовами. Проте, напередодні реалізації угоди, младочехи, яких не запросили на переговори, почали рішуче протестувати. Не підтримали «Пунктуації» також німецькі національні радикали. Єдиним наслідком переговорів 1890 р. був поділ Земської шкільної ради на чеську і німецьку секції.

Внаслідок провалу «Пунктуацій» популярність младочехів зросла. На виборах до Імперської ради у березні 1891 р. младочехи здобули 47 мандатів, старочехи – 12. Окрім того, у земському сеймі кількість младочехів 1891 р. зросла до 51. Старочехи зменшили своє представництво до 37 осіб.

У першій половині 1890-х рр. продовжується процес партійної диференціації чеського суспільства. Концепції історичного права дотримувались Незалежна народна партія Моравії (створена 1891 р.), Чесько-моравська економічна партія (1891 р.), християнсько-соціальна партія (1894 р.).

Зросла напруженість чесько-німецьких відносин у економічній сфері. Популярності серед чехів набуло гасло младочехів «свій до свого». Це означало купівлю чеських товарів, звернення до чеських кредитних банків тощо і відповідне зменшення прибутку судетсько-німецьких підприємців. В таких умовах німці у Чехії продовжили формувати мережу пангерманістських товариств. Так, у Пльзені в 1892 р. було створено «Союз німців західної Чехії», в Теплицях – «Союз німців південно-західної Чехії», у Празі в 1894 р. – «Загальний союз чеських німців».

Спроба 1892 р. адміністративно впровадити «Пунктуації» призвела до демонстрацій з боку німецьких націоналістів і відставки уряду Е.Таафе у 1893 р. Після цього чеські політики перейшли до опозиції. 17 серпня 1893 р. в Празі відбулася демонстрація студентів і представників середніх верств населення антиавстрійського спрямування. Запровадивши військовий стан в Празі, влада арештувала 78 «прогресистів». На початку 1894 р. відбувся суд над членами вигаданої студентської організації «Омладіна», 68 «членів» якої було засуджено за звинуваченням в державній зраді.

В той час окремі чеські політики творчо переосмислили ідею Ф. Палацького про об'єднання чеської і словацької політичних програм. У праці «Чеське питання» (1895 р.) професор Празького університету Т.Г. Масарик відзначив, що слов'янська ідея у Чехії виявляється «у чехословацькій взаємності». Під взаємністю він розумів «загальне сприйняття, взаємний обмін і спільне використання». Це був початок об'єднання чеської та словацької політичних програм, що після Першої світової війни призвело до створення чехословацької держави. У цій праці Т.Г. Масарик також розглядав питання відносин чехів з німцями Богемії, Моравії і Сілезії. На основі принципу гуманності Масарик виступав за примирення «з нашими німецькими співвітчизниками» з метою «добитися самостійності в межах австрійської імперії». У політичній площині Масарик виступав за «наданням автономії у сенсі якнайбільшого самоврядування» німецькій і чеській спільнотам земель корони Св. Вацлава. У квітні 1896 р. Т.Г. Масарик, висловлюючи думку політичної групи «реалістів», стверджував: «Примирення між нами і німцями, тривале примирення неможливе за програмою злободенного політичного націоналізму. Нинішній націоналізм є марновірством і фанатизмом... Примирення між нами, чи краще сказати, позитивна культурна і політична співпраця можлива» на основі принципів свободи та соціальної справедливості.

У серпні 1895 р. міністерським головою Ціслеїтанії був призначений граф К. Бадені. Він взяв курс на примирення з чехами і тому відмінив військовий стан у Празі, амністував деяких засуджених на процесі «Омладіни» і звільнив намісника Чехії Ф. Туна.

Складовою частиною політичної боротьби в Австрії було питання загального виборчого права. Уряд К. Бадені у 1896 р. наполіг на ухваленні нового виборчого закону із запровадженням п'ятої загальної курії. В ній переважало загальне виборче право, що тимчасово заспокоїло громадську думку.

На виборах у австрійський рейхсрат у березні 1897 р. чехи зміцнили свої позиції. 5 квітня 1897 р. у «мовному розпорядженні» графа К. Бадені проголошувалася рівноправність чеської і німецької мови у Чехії і Моравії не тільки у судових, а й у адміністративних органах. Установи повинні були використовувати мову звернення особи як мову установ при обговоренні будь-якої справи. Це логічно передбачало знання службовцями двох мов і було умовою доступу до державної посади. Чеські політики не були повністю задоволені мовним розпорядженням, висловлювали вимогу його поширення на Сілезію. Розпорядження об'єктивно було більш сприятливим для чехів, які вивчали німецьку мову, як мову міжнаціонального спілкування. Натомість в німецьких школах Чехії, за рішенням сейму 1868 р., чеська мова не вивчалася.

Німці, які чеську мову вивчати не хотіли, вважали мовне розпорядження К. Бадені неприйнятним. Радикально налаштовані німецькі націоналісти почали обструкцію в Імперській раді. Їх очолив К.Г. Вольф з міста Хеб. Доходило до сутичок між чеськими і німецькими студентами в Празі. Пангерманістські емоції дуже яскраво проявлялись в німецькомовних округах Чехії (Егер (Хеб), Аш, Жатець, Біліна, Дечин, Мост). Імператор Франц Йосип I, який опинився під впливом популістської агітації, затвердив скасування «мовного розпорядження» і в листопаді 1897 р. відправив графа К. Бадені у відставку.

В рейхсраті тривали пристрасні суперечки з національних справ, які поглиблювалися економічною боротьбою між чеською і айстро-німецькою економічними елітами. Головним предметом конфлікту було питання мови в державних установах і в школах, де німецька шовіністи всіма засобами відстоювали привілеї німецької мови. Чеські депутати часто блокували працю парламенту тим, що замовляли духовий оркестр, який годинами грав... австрійський гімн. Всі стояли.

24 лютого 1898 р. уряд П. Гауча видав нові «мовні розпорядження». Вони були компромісною спробою вирішення чесько-німецького мовної суперечки і передбачали поділ Чехії на області – чеську, німецьку і змішану чесько-німецьку. В цих областях мовою врядування ставала мова більшості населення. Чеська і німецька мови мали бути мовами «внутрішнього вжитку» лише в змішаних районах Богемії й знання обох мов вимагалось тільки від чиновників, котрі там служили. Але ці розпорядження не заспокоїли жодну сторону. Новий проект мовного закону запропонував 1 липня

1898 р. уряд Ф. А. Тун-Гогенштейна (1898 – 1899 рр.), в якому міністром фінансів став младочех К. Кайзл. Однак проект, базований на створенні одномовних, переважно одномовних і змішаних чеських і німецьких районів, не був підтриманий. 17 жовтня 1899 р. новий уряд М. Кларі-Альдрінгена відновив стан регулювання мовних відносин, який існував перед виданням декретів К. Бадені, що викликало опозицію чехів, які знову влаштували обструкцію в рейхсраті.

Отже, на зламі XIX – XX ст. чеські землі користувалися певним самоуправлінням, їх політичні партії були представлені в австрійському рейхсраті. Але, політичну рівноправність чеські політики не здобули. Еліта Габсбурзької монархії виявилася нездатною остаточно вирішити національне питання, яке перетворилося у центральне питання всього політичного життя Австро-Угорщини і стало однією з причин хронічної політичної кризи монархії. Актуальність національного питання у монархії Габсбургів привернула увагу Австрійської соціал-демократичної партії, окремі представники якої розмірковували над шляхами його розв'язання. Так, виходець із Чехії, австрійський політик К. Реннер у творі «Держава і нація» (1899 р.) розробив власний проект врегулювання національного питання в монархії Габсбургів. В основі поглядів К. Реннера лежала концепція «принципу персональності». Згідно з нею, окремим національностям імперії необхідно було надати не територіальну автономію, а забезпечити захист їх представників у всіх частинах Австро-Угорщини. Такого стану, на думку К. Реннера, можливо досягти шляхом перетворення кожної національності у правовий об'єкт. Офіційна національна програма австрійської соціал-демократичної партії, що визнавалася і Чехослов'янською соціал-демократичною робітничою партією як її складовою частиною, була ухвалена на з'їзді у м. Брно 24 – 29 вересня 1899 р. Вона передбачала перетворення Австрії у демократичну багатонаціональну федеративну державу, створення замість історичних коронних земель однонаціональних автономних одиниць, охорону прав національних меншин окремим законодавством. Таким чином, був прийнятий принцип територіальної автономії на етнічній основі. Національна програма австрійської соціал-демократії отримала назву австромарксизму.

Наприкінці XIX ст. завершився процес партійної диференціації чеського суспільства. У 1896 р. виникла Чеська національно-соціальна партія. Вона відкидала революційні методи боротьби і на перше місце ставила національні вимоги: неподільність чеських земель у складі федералізованої монархії з єдиним законодавчим для них сеймом

та земельними сеймами у справах місцевого самоврядування. Також її програма передбачала надання національним меншинам права вето при ухваленні рішень у представницьких органах. Лідером партії став В. Клофач. Свідченням консолідації заможного селянства фермерського типу було заснування у 1899 р. Чеської аграрної партії, яка виступала під гаслом «Село – одна родина». Програма партії містила вимогу компенсаційної земельної реформи, державну підтримку сільського господарства і кооперативів. У політичному відношенні програма аграріїв була схожа на програму, утвореної у тому ж році, Чеської радикальної державно-правової партії, що дотримувалась принципу історичного права.

Третім політичним напрямком в чеській політичній структурі стали реалісти, метою яких була демократична перебудова Австрії. Наголос ставився на соціальних і економічних питаннях. Лідер реалістів Т.Г. Масарик і, заснована ним 31 березня – 1 квітня 1900 р., Чеська народна партія у національному питанні виходили із загальнодемократичних принципів і брали до уваги аспекти чесько-словацьких і чесько-німецьких відносин. В одному з виступів на з'їзді партії наголошувалося про небайдужість до становища слов'ян, «особливо гілки нашої нації, словаків» в Угорському королівстві, які «мовно, національно, економічно і культурно всіляко обмежені і прямо пригнічені». У програмі партії стверджувалося: «Угода з німецькими країнами є історично даною необхідністю». У її основу передбачалося поставити повну національну рівноправність, політичну свободу, самоврядування. Також висувалася вимога загального виборчого права.

У Чехії (51948, 18 кв. км.) у 1900 р. проживало 6318280 осіб, з яких чехи становили 62,79% (3644188 осіб), а німці – 37,20% (2159011 осіб). Перевага чехів могла зрости у випадку відсутності еміграції. З 1850 р. до 1914 р. чеські землі залишило 1,6 млн. осіб. Обидва етноси порівняно непогано були забезпечені школами. У 1898 р. існувало 5383 народних школи (3068 чеських і 2315 німецьких). У чеських землях діяло більше 1000 німецьких церков, видавалося 424 газети, діяло 26 театрів, 12 банків. 81% великих промислових підприємств Чехії належало німцям і лише 19% – чехам. Підприємницький капітал німців перебільшував чеський в 11 разів. Німецька мова була офіційною в адміністрації, суді і школі.

Чеські депутати після виборів 1901 р. фактично припинили політику обструкції, розпочату в 1899 р. У богемський сейм пройшли 151 чеський депутат і 91 німецький. Це спричинило вибух німецького

шовінізму. Почалася обструкція німецьких депутатів в рейхсраті. У лютому – березні 1900 р. і в січні 1902 р. прем'єр К. Кьорбер (1900 – 1904 р.) організував у Відні переговори з метою врегулювати національне питання у Чехії. Проект передбачав поділ Богемії на німецькі, чеські і змішані території. Але обидві сторони відхилили проект. У 1904 р. чеські депутати почали нову обструкцію в рейхсраті. Уряд К. Кьорбера подав у відставку.

Радикальні націоналістичні рухи 1904 р. заснували нову політичну партію – Німецьку робітничу, яка згодом, у Чехословацькій республіці, трансформувалася у нацистську Німецьку націонал-соціалістичну робітничу партію. У 1905 р. німецькі аграрії створили партію «Союз землевласників».

Пріоритетом чеської політики залишалися «державно-історичні» вимоги. Чехи і надалі відстоювали право на чеську державу і поступове відновлення розпоряджень К. Бадені. Погляди німців поділились: деякі віддавали перевагу адміністративному поділу Чехії, інші вимагали поширення на регіон моделі національного примирення, запровадженої у Моравії в листопаді 1905 р. Там, за угодою місцевих політиків були створені нові відносини між чеськими і німецькими представниками у місцевому сеймі і стабілізовано чесько-німецькі відносини в краї, серед мешканців якого було 70% чехів. За домовленістю, до складу сейму в Брно увійшли 73 чехи і 40 німців. Голоси реєструвались за національністю виборців і меншина, що налічує більше 20% від загальної кількості населення краю, мала право використовувати рідну мову у спілкуванні з владними установами.

Однією з програмних альтернатив національної реорганізації монархії Габсбургів була концепція «національно-культурної автономії». Її розробив один із теоретиків австрійської соціал-демократії О. Бауер, виходець із Чехії. У своїй праці «Національне питання і соціал-демократія» (1907 р.) він виступив за перетворення Австрії «у демократичну союзню державу національностей». У такій державі їхніми представниками «повинні бути створені національні самоврядні спільноти», але з повноваженнями лише у сфері культури. О. Бауер вважав, що остаточне вирішення національного питання відбудеться в умовах соціалізму, коли станеться «об'єднання культурного людства», у рамках автономних національних спільнот, де люди зможуть зберігати свої «культурні і національні цінності». Зазначені погляди стали неофіційною програмою соціал-демократів у національному питанні.

Важливою внутрішньою реформою у Ціслейтанії було запровадження загального виборчого права. 26 січня 1907 р. закон забезпечив у Ціслейтанії виборче право з 24 років. Жінки, офіцери, військові не мали права брати участі у виборах. Після цього німецькі депутати вже не мали більшості місць в парламенті. Вибори до Імперської ради відбулися у травні 1907 р. З обраних 108 чеських депутатів, 26 були младочехами і старочехами, 9 – членами чеської державно-правової демократії, 28 – аграріями, 17 – католиками, 2 – чеськими прогресистами, 24 – соціал-демократами, 2 – не належали до жодної партії. Зазначені вибори засвідчили зростання впливу соціал-демократії, які віддавали перевагу соціальним і економічним питанням перед питаннями національними. Загалом, вибори в 1907 р. виразно змінили Імперську раду. Німецький національний союз тепер мав тільки 80 місць проти 83 місць чеського клубу. Християнські соціалісти здобули 94 місця, соціал-демократи несподівано збільшили кількість своїх мандатів з 10 до 87.

З метою федералізації Австрії чеські політики почали пропаганду слов'янської взаємності, що стало засобом тиску на Відень. У Празі 1908 р. відбувся II-ий слов'янський з'їзд, який надав відчутну підтримку ідеї слов'янської солідарності.

З 1908 р. монархія Габсбургів перебувала у перманентній кризі. У чесько-німецьких відносинах в землях корони Св. Вацлава наростало гостре протистояння, що проявлялося в австрійському парламенті і богемському сеймі, робота якого з осені 1908 р. була паралізована обструкцією німецьких депутатів. Чехи, роздратовані постійною німецькою орієнтацією віденського уряду, почали обструкцію Імперської ради.

У 1910 р. уряд Р. Бінерта розробив проект нового поділу Чехії на округи: німецькі, чеські і змішані. При цьому деякі питання з компетенції центральних земських властей повинні були перейти до регіональних. Для чехів такий поворот подій був доволі небажаним, оскільки послаблював земську владу, частково і сейм, де вони мали більшість місць. Система окружних урядів зміцнювала позиції німецької спільноти і полишала без підтримки півмільйонне чеське населення в німецьких районах. Чехи доволі рішуче виступили проти урядового проекту.

На виборах до Імперської ради у 1911 р. німецькі радикали здобули 22 місця, німецькі аграрії 26 місць, Німецька робітничка партія 3 місця, порівняно з 23 місцями соціал-демократів. На чеській стороні втратили першість младочехи, які поступились двом партіям

майбутнього – чеським аграріям і національним соціалістам. Після виборів чесько-німецькі відносини не покращилися.

26 липня 1912 р. було призупинено чесько-німецькі переговори з метою реформи земського устрою і відновлення стабільної роботи сейму. Це була остання серйозна спроба вирішити чесько-німецьке національне питання в межах монархії. Чесько-німецькі суперечності ускладнювали, а іноді робили просто неможливою діяльність чеського сейму. У зв'язку з цим була створена узгоджувальна комісія, що обговорювала такі спірні питання як рівноправне використання мов в урядових установах, пропорційне заміщення урядових посад особами обох національностей, новий розподіл чеських земель на національні і змішані райони, охорона національних меншин. До остаточної угоди не дійшло, що свідчило про ступінь напруженості пристрастей у національному питанні. Криза в діяльності богемського сейму (1908 – 1913 рр.) призвела до його розпуску 26 липня 1913 р. Функції сейму було покладено на окрему адміністративну комісію.

У відповідь чеські політики на початку 1914 р. вдалися до бойкоту віденського парламенту. У січні 1914 р. уряд Ціслейтанії знову спробував вирішити чесько-німецькі суперечності розробкою нового проекту мовного закону. Згідно з ним, мовою врядування у кожному районі Чехії мала стати мова національної більшості. В районах, де національна меншина становила 35% населення, внутрішньою державною мовою мала стати мова більшості, а в стосунках між владою та населенням належало користуватися обидвома мовами, що визнавалися офіційними. Зазначений проект також не був схвалений сторонами конфлікту. У відповідь влада 16 березня 1914 р. тимчасово призупинила парламентські засідання. 25 липня 1914 р. було розпущено сейми Моравії та Сілезії. Дія конституційного режиму в Австрії призупинилася.

У таких умовах радикалізувалися чеські національні програми. Зокрема, лідер Чеської національної партії свободи думки К. Крамарж на основі ідеї панславізму у травні 1914 р. розробив проект «Слов'янській імперії» на чолі з російським імператором. Союзною державою «Слов'янської імперії» мало стати самостійне Чеське королівство у складі Богемії, Моравії (в історичних кордонах), західної частини австрійської Сілезії, південно-західної частини пруської Сілезії (Кладно), Лужиць та Словаччини. Чеське королівство у таких кордонах нагадувало велику державу Пржемисла Оттокара II і не було б за етнічним складом власне чеською і словацькою національною державою.

Загалом, у складі австрійської монархії (в 1867 – 1914 рр. – ліберально-орієнтованої держави з парламентським управлінням) завершилося формування чеської нації, диференціювалася її соціальна структура, було створено сучасну систему освіти. Чехи здобули досвід демократичної політичної і правової культури, адміністрування, сформували партійно-політичну еліту, мали ефективні органи самоврядування, розвинули сучасну економіку, але, не змогли вибороти політичну рівноправність в політичній структурі Австро-Угорщини. Чехія, Моравія, Сілезія стали лише адміністративними провінціями у Ціслейтанії – частині дуалістичної держави «двох націй» – угорців і австрійських німців. Західноєвропейські спостерігачі ситуації в чеських землях напередодні війни писали, що чехи уже опанували всі державні структури, їм залишається тільки здобути саму державність.

8.4. Культурне життя в другій половині XIX ст. – на початку XX ст.

Важливі зміни у розвитку чеської культури відбулися після революції 1848 – 1849 рр. Вагомого значення у процесі національного самозбереження і подальшого національного розвитку набула освіта, завдяки чому культурі надавався національний характер. Освітні реформи кінця 1840-х – 1860-х рр., одним із творців яких був богемський аристократ граф Л. Тун, запровадили принципи загальної шестирічної освіти, національну рівноправність у освіті, послабили контроль католицької церкви над навчальними закладами. Як наслідок, на рубежі XIX – XX ст. за рівнем освіченості чехи посіли перше місце серед народів Габсбурзької монархії. Це сталося завдяки чіткій системі освіти. Основи освіченості забезпечували початкові школи. Класичні гімназії готували випускників до вступу в університети, глибокі професійні знання надавали реальні та торгові академії. Прикметно, що створена в ті часи система середньої освіти проіснувала у чеських землях до середини XX ст.

У 1880-ті рр. чеською мовою навчання здійснювалося у закладах всіх рівнів освіти. Важливе значення мав поділ у 1882 р Празького університету Карла-Фердинанда на чеську і німецьку частини. Чеський університет перетворився у великий науковий центр. Іншим важливим науковим осередком стала утворена у 1890 р. чеська Академія наук, словесності та мистецтв.

У другій половині XIX – на початку XX ст. чеською мовою видавалися монографії, переклади наукової, навчальної, художньої літератури чеських, зарубіжних класиків, наукові словники, фахові

журнали, книги для дітей. Завдяки цьому збагатився лексичний склад чеської мови, запроваджувалися загальноприйняті європейські наукові терміни, відбулася кодифікація низки новоутворень. Таким чином виникли передумови для опанування чехами основ всіх галузей знань рідною мовою. Головним суспільно значущим проявом нової мовної ситуації стало видання у 1885 – 1909 рр., по суті першої, чеської енциклопедії – 28-томного «Наукового словника Отто».

Європейський рівень чеській науці забезпечили мовознавець Я. Гебауер, історики Я. Голл, В. Томек, К.Й. Іречек, філософ і соціолог Т.Г. Масарик, мистецтвознавець і естетик О. Гостинський та інші. Зокрема, представнику позитивістської школи історика Я. Голлу належать фундаментальні аналітичні дослідження. Він та А. Резек у 1895 р. заснували «Чеський історичний журнал».

На становлення історико-соціологічного напрямку значний вплив здійснив Т.Г. Масарик, який у 1883 р. у створеному ним науковому часописі «Athenaeum» виступив проти історичної міфотворчості (проблема вірогідності Краледворського і Зеленогорського рукописів).

На початку ХХ ст. розгорнулася наукова діяльність Л. Нідерле, дослідника минулого слов'янських народів. Широко відомими стали праці Я. Влчека і Я. Якубеца з історії чеської літератури.

Загалом, напередодні Першої світової війни чеська наука і культура у багатьох галузях досягли рівня, майже європейського рівня.

Активно працювали німецькомовні науковці – вихідці з чеських земель. Серед них – Г. Мендель (відкрив закони спадковості, вважається одним із засновників генетики), фізик Е. Мах, лікарі Ф. фон Гебра (здійснив класифікацію дерматологічних захворювань) і Л. фон Діттель (засновник сучасної урології).

Високий рівень розвитку промисловості, швидка модернізація виробництва сприяли тому, що чеські вчені та інженери стали новаторами у багатьох галузях техніки та технології виробництва. У 1869 р. Е. Шкода перетворив власну фабрику в м. Пльзень у сучасне машинобудівне підприємство. Компанія Шкоди виготовляла устаткування для цукрових і пивоварних заводів, зброю, тощо. Ф. Кржіжік винайшов диференційовану електричну дугову лампу (1880), керував спорудженням першої у Чехії електростанції в м. Жижков (1888), трамвайних колій у Празі (1891) тощо. Піонером чеської авіації став Я. Кашпар.

У галузі медицини відзначилися: Й. Шкода (один із фундаторів сучасної діагностики), хірург Е. Алберт (одним із перших в Австрії почав застосовувати антисептики), Я. Янський (один із творців

сучасної класифікації груп крові).

Політична реакція після придушення революції супроводжувалася лютими утисками чеської культури. Представники демократичного напрямку зазнавали переслідувань.

Серед письменників точилася ідейна боротьба. Прихильники влади завдання літератури вбачали лише у звертаннях до фольклору та його опрацюванні, просвітництві, а не відображенні реальної дійсності. Така позиція викликала опір частини чеських літераторів, до яких належав Й. В. Фріч (1829 – 1890). Після ув'язнення, у повісті «Святкове життя» він проголосив, що поезія – це дзеркало людського життя, здатна пробудити людей від духовної депресії та пасивності, закликати їх до боротьби за національні та громадянські права. У своїх поетичних творах Й. В. Фріч продовжував традиції К.Г. Махи. Як учасник революційної боротьби, він оспівував героїку особистого подвигу задля перемоги свободи і справедливості.

К.Я. Ербен (1811 – 1870) – романтик, майстер балад та автор казок, відшукував у народній творчості морально-етичні принципи життя, майбутнє нації. Пов'язував фольклорні сюжети із загальнолюдськими проблемами. Зібрав понад 500 народних пісень. У збірнику «Букет народних переказів» закликав до непохитності, оптимізму віри у батьківщину, її ідеали та свободу і щастя. У баладах поета духовне багатство, своєрідність чеського народу постають запорукою його майбутньої перемоги над поневолювачами.

Б. Немцова (1820 – 1862) – фундатор мови модерної чеської прози, автор казок, нарисів, оповідань, повістей, романів. Одна з перших звернулася до реалістичного зображення внутрішнього світу селян, ремісників, робітників, подала яскраву картину життя чеського і словацького села, побуту, моралі, духовної краси його мешканців. У найвідомішому творі – повісті «Бабуся», змальовано ліричний і величний образ Чехії і чеського народу, його мудрість, працелюбність, моральні засади, звичаї, свята. Втіленням патріотизму виступає жінка з народу. У ній, а також у інших творах – «Картини з околиць Домажліц», «Гірське село», «Дика Бара» – письменниця правдиво і поетично розкрила душу народу, висловила віру в його силу.

Наприкінці 1880-х – 1914 рр. у літературному житті Європи розвивалися нові течії. У чеських землях загальноєвропейські процеси набули своєї національної інтерпретації.

Індивідуалістична ідеологія знайшла вираження у символізмі і декадентстві. Опублікований в 1895 р. маніфест «Чеської модерни» (автор – провідний чеський поет Й. С. Махар, 1864 – 1942) проголосив

джерелом і критерієм літературної діяльності внутрішню правду творчої індивідуальності, засвідчив яскраве національне забарвлення модерну в Чехії. Відкидалася ідеологізація, що перетворила мистецтво в суму національно-патріотичних ідей, і тогочасна політизація культури, значно підвищувалася індивідуалізація художнього висловлювання, цінність самої особистості.

Розвиток чеської культури у стилі модерну визначав її приналежність до загальноєвропейського контексту, активність, енергійність, стрімкість поступу, наступальний характер інновацій. Водночас, модерн поєднувався з традиційністю.

Творчість Й. С. Махара мала соціально-критичний характер, він був близьким до Т.Г. Масарика, погляди якого мали вплив на поета. Поезії Й.С. Махара кінця XIX – початку XX ст. притаманні іронія та сарказм, розчарування тогочасною дійсністю. Гострої критики зазнавали уряд та церква, без прикрас показано пригнічене становище чеського народу, безправ'я жінок. В пошуках ідеалу звертався до часів античності.

До представників декадансу відносяться поети Ї. Карасек (редактор журналу «Модерні ревью»), К. Главачек та інші.

Найкращим чеським поетом-символістом вважається Отокар Бржезіна (справж. В. Йебавий, 1868 – 1929). Творчий доробок поета пройнятий чеським колоритом, з часом мотиви песимізму змінилися гімнами прекрасному та містичним силам – оберегам поета, очікуванням злиття суперечливого земного буття і появи майбутньої єдності Всесвіту.

Як символіст та імпресіоніст розпочинав свою творчість один з видатних поетів цього часу А. Сова (1864 – 1928), чудовий майстер громадянської, інтимної, пейзажної лірики. У його творчості присутні і соціальні, і чисто сецесійні мотиви. У поезіях, опублікованих майже у 30 збірках, він зумів всебічно з тонкими відтінками, передати внутрішній світ людини свого часу. Ліричний герой страждає від суспільних негараздів, відчуває власне безсилля. Поет змальовує страждання народу, звертається до теми життя простих людей. Водночас, закликає до боротьби, висловлює романтичні мрії про нове прекрасне майбутнє, поєднує ідеї патріотизму з темою природи рідної країни. На новий рівень піднесла чеську поезію пейзажна лірика поета, насичена філігранним зображенням світу природи та проникливим сприйняттям її людською душею. Також автор прозових творів – двох романів та новел. Його творчість пройнята смутком, відчуттям тлінності життя, медидативністю, але, водночас, життєстверджуючими мотивами.

Визначною постаттю чеської літератури був Ярослав Врхліцький (справж. Е. Фріда, 1853 – 1912) – автор 83 поетичних збірок, прозових та 30 драматичних творів, близько 800 публікацій з літературної критики, перекладач світової поезії, блискучий майстер поетичної форми, журналіст, мовознавець, педагог.

Його поезія описує зміну почуттів кохання впродовж людського життя. Цнотливе юнацьке кохання, мрії про щасливе радісне майбутнє, перевтілення кохання до жінки у почуття до жінки-матері – джерела радощів родинного життя, гірkota втрати кохання, самотність, сум. Поетичний доробок Ярослав Врхліцького збагатив чеську інтимну лірику оспівуванням любові до реальної земної жінки, а не до романтичного ідеалу.

У творах пейзажної лірики природа наповнює поета радістю, є джерелом його творчих сил і одночасно показує недосконалість, несправедливість людського життя.

Чільне місце у поетичному доробку займають теми суспільного розвитку. У низці збірок та поем автор спробував досягнути й зобразити історичний розвиток людства з філософських позицій. Зберігаючи віру у поступ людського суспільства та можливість його поліпшення у майбутньому, поет свій час вважав періодом занепаду. Засуджуючи загарбницькі війни, автор прославляв борців за свободу людства. У зображенні історичного минулого чеського народу, Ярослав Врхліцький звеличував образи Яна Гуса, Яна Жижки, Ієроніма Празького, Яна Козіни та інших героїв, борців, захисників прав народу.

У поезіях звучить гімн Батьківщині, вони сповнені любов'ю до простого народу, повагою до його праці.

У перекладах Ярослава Врхліцький зумів зберегти колорит і поетичний розмір оригіналу. Вніс до чеської літератури так звані космополітичні мотиви з метою вивести її розвиток за межі вузьконаціональних традицій, долучити до світового літературного процесу.

Серед інших поетів варто відзначити Ф. Шрамека (1872 – 1952), Карела Тамана (справж. Абернашек 1874 – 1946), В. Дика (1877 – 1930), Я. Демла.

У чеській літературі у цей період, окрім романтизму, також розвивався реалізм. Основною темою чеських письменників-реалістів стала критика національної та соціальної нерівності.

Очільником реалістичного напрямку у другій половині XIX ст. був Я. Неруда (1834 – 1891) – прозаїк, поет, журналіст, публіцист, критик з проблем літератури, театру, музики, образотворчого мистецтва.

Його творчість впливала на розвиток чеського літературного процесу. Автор декількох тисяч нарисів, статей, фейлетонів.

Виступав за національну свободу та соціальні права рідного народу, обстоював необхідність розвитку чеської мови, національну самобутність мистецтва. «Поняття людства не містить у собі лише один народ або три, – але всі народи світу... Лише в цьому суть, краса, поступ і вічність людства. Всі народи повинні допомогти у досягненні мети гуманізму, як народи яскравої індивідуальності, що розвиваються на основі вроджених талантів і особливостей. І який абсурд думати, що в «інтересах» людства не треба дбати про національну своєрідність чеського народу... Народ, який втратив свою мову, втрачає свій голос у хорі людства і приречений грати на світовій сцені тільки «німі ролі», тобто роль лакеїв. Того, хто хоче бути лакеєм, ми викинемо геть з народу», – відзначав митець.

У поезіях (збірки «Квіти кладовища», «Книга віршів», «Космічні пісні», «Прості мотиви», «Пісні страсної п'ятниці» та інших) Я. Неруда веде мову про святі гуситські традиції, безправність чеського народу і закликає до боротьби за його визволення, за щасливе майбутнє. Також оспівує красу Всесвіту і розмірковує про долю людства, обов'язок і щастя поета вбачає у служінні народу, щиро оповідає про власне життя, мрії, які не здійснилися. Виступав проти католицької церкви, повернення іезуїтів.

Я. Неруда першим з чеських письменників звернувся до життя демократичних верств міста, їх фольклору. У збірниках оповідань «Арабески», «Різні люди», повісті «Обірванці» («Trhání»), «Малостранські повісті» правдиво змальовує життя та побут людей з міських низів, робітників на будівництві залізниці, дрібних чеських буржуа з Праги, їхні характери, соціально-психологічні причини їх вчинків.

В. Галек (1835 – 1874) – літературний побратим Я. Неруди, поет, прозаїк, драматург, критик, журналіст, публіцист. Автор першої у чеській літературі поетичної збірки виключно любовної лірики. Твори громадянської лірики пройняті мотивами патріотизму, у пейзажній ліриці зображав природу як ідеал гармонійного розвитку, що дарує щастя, але контрастує з пануванням несправедливості у суспільстві. У прозових творах реалістично описав життя чеського села та його мешканців з усіма їх проблемами.

Одним з визначних поетів та прозаїків другої половини XIX ст. був С. Чех (1846 – 1908). У своєму творчому доробку виступає патріотом, поборником протистояння національному та соціальному

гнобленню, прагне пробудити у чехів дух опору, волю до боротьби за незалежність прекрасної, обездоленої, пограбованої батьківщини. Оспівує гуситську епоху як самий прекрасний період чеської історії, висловлює прихильність і любов до словаків, співчуття до боротьби балканських слов'ян проти турецького поневолення, впевненість у визволенні всіх слов'янських народів. Сатиричні твори, спрямовані проти панівних верств суспільства, висміювали їх обмеженість, егоїзм, ухилення від боротьби. Цензура заборонила публікацію низки його антиурядових та антикатолицьких творів.

Реалістичного напрямку дотримувався Й. В. Сладек (1845 – 1912), автор 13 поетичних збірок. Більшість творів присвячено чеському селу та чеському селянину як символу нації та уособленню її моральних чеснот. До творчого надбання поета належать також цикли поезій про життя трудівників міста. Патріотична тема, втілена у зображенні героїчного минулого, прославленні рідної мови, заклику не втрачати віри у національне звільнення, а також у пейзажній ліриці. Інтимна лірика пройнята мотивами дитинства, малої батьківщини, загальнолюдські цінності сприймаються як особисті. Враження від перебування у США відобразилося у віршах про упосліджене становище негрів та корінного населення – індіанців у тамтешньому суспільстві. Й. В. Сладек відомий як один з перших авторів поетичних збірок для дітей, сповнених ліризмом і гумором.

Петр Безруч (справж. В. Вашек, 1867 – 1958) найбільш відомий збіркою «Сілезькі пісні», в якій вперше у чеській поезії відтворено образ робітника промисловості – шахтаря, з його думками й почуттями. Також показано життя сілезьких селян, різних верств суспільства. Нелюдський тягар шахтарської праці, терплячість і працелюбність селян забезпечують їм лише злиденне існування. Соціальний гніт поєднаний з національним, народ позбавлено права розмовляти рідною мовою. Протестуючи проти цього, поет закликав до боротьби заради життя.

У поетичних збірках С. К. Неймана (1875 – 1947) продовжено традиції Я. Неруди, їх тематика пов'язана з боротьбою проти існуючого суспільного устрою, вірою в людину. До найкращих досягнень чеської поезії відносять збірку пейзажної лірики «Книга лісів, пагорбів і вод».

А. Їрасек здобув визнання як автор історичних романів-епопей. Письменник у прозових і драматичних творах відтворив події епохи гуситів та подальшого часу, зокрема, Білогірської битви і після неї («Кінець і початок», «На чужій службі», «Дрібнопомісна дворянка», «Мариля», «Божі ангели», трилогія «Між течіями»,

«Проти всіх», «Братерство», «Ян Жижка», «Ян Гус», «Ян Рогач»); селянських повстань (1653 р. – «Песиголовці», 1775 р. – «Скалаки», «Ліхтар»); панування Габсбургів у XVII – XVIII ст. («Скелі», «Пітьма», «Емігрант»); національного відродження («Скарб», «При дворі герцога», «Ф.Л. Век», «У нас», «М.Д. Реттигова»); революції 1848 р. («Філософська історія»); польського повстання 1863 р («Собота»); прусько-австрійської війни 1878 р. («Мудрі»).

У розумінні А. Їрасека, народ – носій історичного поступу, видатні історичні діячі служать народу і втілюють його риси, інтереси, прагнення. Письменник першим показав соціальний характер гуситського руху, передав соціальну психологію представників різних верств суспільства.

У повістях «Біля домашнього порогу», «Сусіди», розмірковуючи про суть воєн, письменник вважає історичною необхідністю війни поневоленої нації за звільнення, незалежність, оборону своїх прав. Водночас засуджує війни, які приносять народам смерть, страждання, злигодні, наругу.

Створенню творів на історичні теми передувала ретельна підготовка: вивчення різноманітних джерел та наукових праць, поїздки на місця подій.

Метою А. Їрасека, за його словами, було «оживити наше минуле, наблизити його до нашого розуміння». Співчуючи та переживаючи боротьбу чеського народу в сучасний йому час, письменник вважав, що «необхідно звернутися до нашої історії, тому що, хто не знає вчорашнього дня, той не розуміє сьогоднішнього... не все, що відбулося є мертвим минулим. Борці відійшли, але боротьба залишилася... Живе нагадування про наше минуле ...вселяє нам сили, спонукає до дії».

А. Їрасек художньо опрацював старовинні хроніки та фольклорні твори з історичної теми у збірці «Стародавні чеські оповіді». У інших творах показав життя селян та містян у тогочасному суспільстві, вплив ринкових відносин на їх моральні засади, долю, побут.

Іронічне ставлення до світу притаманне прозаїку Карелу Матею Чапек-Ходу (справж. М. Чапек (1860 – 1927), тезко іншого письменника). У його творах присутній докладний опис соціального середовища.

У творчості чеських письменників другої половини XIX – початку XX ст. мала розвиток і російська тема. Й.В. Фріч, Б. Немцова, Я. Неруда висловлювали симпатії до російського народу та негативне ставлення до царату. Й.В. Сладек засуджував уряд Росії за

переслідування революціонерів. С. Чех побував у Росії, на Кавказі, виступав за зближення чеського і російського народів.

Однією із найголовніших частин чеського культурного життя залишалися музика і театр. У 1862 р. у Празі був заснований так званий Тимчасовий театр. Початок збору коштів на спорудження Національного театру перетворилося на демонстрацію єдності чеської нації. Будівництво Національного театру здійснювалося у 1868 – 1883 рр.

Найвизначнішим чеським композитором, засновником національної музичної школи був Б. Сметана (1824 – 1884), який поєднав кращі досягнення чеської та світової музичної культури. В операх «Бранденбуржці в Чехії», «Далібор», «Лібуше», у симфонічному циклі «Моя Батьківщина» та інших творах він втілює образи героїв чеської історії, народної культури, природи Чехії. Творчості Б. Сметани притаманні оптимізм, віра в людину. Композитор реформував і оновив оперу, створив її національні зразки у різних жанрах (героїчно-патріотичному, комічному, трагічному, епічному). Постановки його вистави «Продана наречена» набрали характеру національного свята. Творчість Б. Сметани сприяла розвитку реалістичних рис чеського національного мистецтва.

Засновником чеської національної симфонічної школи, доробок якого сприяв утвердженню світового значення чеської музики, вважається А. Дворжак (1841 – 1904). Автор 10 опер, 9 симфоній та інших творів для оркестру, зокрема, «Слов'янських танців», «Слов'янських рапсодій». Мистецтво А. Дворжака ґрунтується на глибоких знаннях духовного життя чеського народу. Композитор запровадив у симфонію нові риси, характерні для музики ХІХ ст. – романтичну пристрасність, палкість вражень, підкреслену жанрову визначеність тематики тощо. Насиченість музики А. Дворжака національними мелодіями, виїняткову ясність музичного мислення у поєднанні з високою технічною майстерністю, сприяли її широкому визнанню, дозволили композитору зайняти гідне місце серед найбільших європейських майстрів ХІХ ст.

Також до найвизначніших представників чеської композиторської школи належав З. Фібих (1850 – 1900), творець національних опер і сценічних мелодрам, що відрізнялися ліричною схвильованістю і драматизмом. Один з його відомих творів – трилогія мелодрам «Іпподамія» на слова Я. Врхліцького.

На рубежі ХІХ – ХХ ст. традиції чеської музичної класики розвивав Й.Б. Фьорстер (1858–1951). Він написав 6 опер, 5 симфоній,

низку симфонічних поем, кантат, хорів та інші твори які відрізнялися глибокими лірико–психологічним змістом.

Найвідомішим чеським композитором за кордоном був Л. Яначек (1854 – 1928) – автор 9 опер, балету, рапсодії «Тарас Бульба» та інших творів.

До засновників чеської музичної педагогіки належить композитор В. Новак (1870 – 1952) – професор Празької консерваторії, учень А. Дворжака. Синтезувавши національні музичні традиції та елементи імпресіонізму, він виробив власний стиль. Відомий творами для фортепіано (цикл «Пан»), камерних оркестрів, симфоніями, сюїтами, операми.

Розвитку в Чехії культури музичного виконання сприяло заснування «Чеського квартету» (1891), Чеської філармонії (1901), функціонування 990 дитячих музично-освітніх установ у Празі в 1900 р. та інших музичних структур, Прага перетворилася на одну з музичних столиць Європи.

На початку ХХ ст. у самостійну наукову дисципліну виділилося музикознавство. Одним із його засновників був О. Гостинський (1847 – 1910) – дослідник чеського фольклору як підґрунтя національного музичного мистецтва. Велику роль у становленні музикознавства відіграв З. Неєдли (1878–1962). Він вбачав основи чеської національної музичної традиції у гусизмі та національному відродженні, закликав до їх продовження.

Новий період у розвитку чеської історичної, побутової та пейзажної школи живопису відкрила творчість Й. Манеса (1820 – 1871). Його пензлю належать картини «Пори року» – для годинника вежі Празької ратуші, ілюстрації до народних казок і переказів, Краледворського рукопису та інші. Його традиції продовжив М. Алеш (1852 – 1913) – автор наповнених національними мотивами циклів «Батьківщина», «Життя давніх слов'ян». Творчість М. Алеша справила чималий вплив на утвердження принципів реалізму в живописі.

У 1887 р. прихильники модерного мистецтва об'єдналися у спілку «Manes». Одним із найвідоміших чеських модерністів, художник і графік, майстер портретного живопису М. Швабінський (1873 – 1962) поєднував у пейзажах, розписах, графічних роботах життєстверджуючий реалізм з символікою і алегорією.

Основу живопису відомого чеського художника А. Славічека (1870 – 1910) складав чуттєвий імпресіонізм. Маляр оспівував красу празьких вулиць, набережних і садів у полотнах «Вид Праги з Летни», «Собор Св. Віта» та інших.

До вищих проявів чеської і світової сецесії належить творчість А. Мухи (1860 – 1939) автора серії грандіозних полотен «Слов'янська епопея» та інших творів.

Творча манера відомого представника реалізму в ХІХ ст. скульптора і педагога Й. В. Мислбека (1848 – 1922) формувалася під впливом романтизму Й. Манеса, творів пізньої античності, французьких монументалістів того часу і еволюціонувала в бік неокласици. Й. В. Мислбек створив знамениту кінну статую Св. Вацлава у Празі, низку декоративних скульптур та портретів знаменитих чеських сучасників.

Найбільш масштабним чеським скульптором був Я. Штурса (1880 – 1925) – засновник чеської сучасної скульптури, послідовник реалістичних традицій, який враховував імпресіоністичні традиції епохи.

Л. Шалоун (1870 – 1946) прославився пам'ятником Яну Гусу на Староміській площі в Празі як втіленням патріотичних і гуситських традицій.

У архітектурі міста помітно позначилася тенденція на наголошенні національних ознак. Чеські архітектурні споруди виникли завдяки попиту і можливістю заплатити за них. Аркади Вишеградського цвинтаря (В. Барвітіус), будови Національного театру (Й. Зітек, 1832 – 1909), Національного музею (Й. Шульц, 1840 – 1917) і згодом представницького Рудольфініуму (Й. Зітек, Й. Шульц) належать до вершин європейського новоренесансного палладіанізму. А. Вієгл і Я. Зеєр створили чисто чеський новоренесансний архітектурний міщанський, житловий стиль.

Авангардні тенденції у чеській архітектурі розвивалися під впливом школи віденського цивільного модернізму, який заснував і профілював О. Вагнер, національної школи архітектонічного модерну, засновником і душею якого був Я. Котера. Приблизно у 1910 р. він заклав основи чеської архітектури кубізму.

Чеські національні діячі приділили увагу завершенню будівництва пам'ятника готичної архітектури – собору Св. Віта в Празі, закладеного ще 1344 р., а саме – зведенню західного фасаду. Це мало стати свідченням відродження чеської нації. У 1859 р. було створено «Товариство по завершенню будівництва собору Св. Віта», одним з очільників якого у 1899 – 1933 рр. був архітектор К. Гілберт.

Значного поширення у чеських землях набуло мистецтво фотографії та кінематографії. Засновником чеської кінематографії став Я. Кржиженецький (1868 – 1921), завдяки йому у червні 1898 р.

відбувся перший публічний показ чеських фільмів.

Чеський успіх у європейському культурному просторі був результатом тривалих зусиль щодо подолання ситуації, яка не задовольняла прагнення чеського суспільства до повноправної реалізації у національній і державній сферах. У 1870-х – на початку 1900-х рр. настала ера творення національної мистецької класики: опери і музики (Б. Сметана), скульптури (Й. В. Мислбек), малярства (Й. Манес, М. Алеш), історичного роману (А. Їрасек), поезії (Я. Неруда). Зростання у сфері культури в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. не мали аналогів у попередній чеській історії. За декілька десятиріч відбулося більше, ніж за попередні століття і досягнення набували міжнародного визнання. Бурхлива епоха культурного розвитку засвідчила чеську креативність не тільки у літературній, музичній, образотворчій і театральній творчості, але також у загальній освіченості, енергійності і відкритості щодо світу. Це в сукупності створювало передумови для швидкої реалізації чехів як однієї з державних націй і співтворця нової політичної карти центральної Європи.

РОЗДІЛ 9. ЧЕХІЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

9.1. Чехія на початку Першої світової війни.

9.2. Зародження чеського національно-визвольного руху.

9.3. Чеська політика в Австро-Угорщині та в еміграції у 1916 – 1918 рр. Проголошення чехословацької держави.

9.1. Чехія на початку Першої світової війни.

Перша світова війна та її наслідки радикально вплинула на чеське суспільство.

На початок ХХ ст. Чехія була найбагатшою частиною Габсбурзької імперії, її частка загальноімперського майна становила 32%–43,7 млрд. крон. На чеських землях, що приблизно складали 10% території і 20% населення Австро-Угорщини, розташовувалося 3/4 її промисловості. Станом на 1914 р. в чеських землях видобувалося 75% чорного вугілля, зосереджувалося 60% залізничної промисловості, 64% машинобудування, 88% бавовняної та 100% склоробної промисловості, 91% цукроварень, 45% пивоварень монархії.

28 липня 1914 р. імператор Франц Йосип повідомив своїх підданих про початок війни з Сербією. У маніфесті «Моїм народам» він наголошував: «Покладаю надію на мої народи, які завжди, при всіх буревіях, об'єднувалися в єдності і вірності навколо мого трону і завжди були готові до жертв в ім'я честі, величі і сили батьківщини. Надіюсь на відважні, повні волі до боротьби і самопожертви збройні сили Австро-Угорщини».

Війна почалась як конфлікт між Австрією і Сербією. Проте, коли союзник Австрії – Німеччина, оголосила війну Росії, яка надала допомогу Сербії, народи Центральної Європи почали розглядати війну як конфлікт між німцями і слов'янами. В монархії Габсбургів німецькі національні партії, особливо Німецька радикальна партія в Чехії, очікували внаслідок війни реалізації Лінцької програми пангерманістів. В їх очах чехи, які симпатизували Росії і демократичним державам Заходу, були найбільш зрадливими слов'янами в монархії.

Слов'янські піддані монархії, зокрема чехи, без особливого піднесення сприйняли звістку про війну. Початок війни означав крах всієї чеської політики, чеських політичних програм і концепцій.

Приблизно 60% чоловіків чеських земель у віці 18 – 52 років було мобілізовано до війська. Загалом у австро-угорській армії чисельність чехів складала приблизно 13%.

Здачі чехів до полону на російському і сербському фронтах впродовж 1915 р. засвідчили негативне ставлення до війни проти слов'янських держав. Зокрема, у квітні 1915 р. 28-й Празький полк перейшов до росіян у Карпатах, у червні – російській армії здався в полон 346-й Младоболеславський полк. За відомостями дослідника О. Ясі, біля 50% з 300 тисяч мобілізованих чехів перейшли на бік противника. Водночас, на італійському фронті чехи проявили себе бездоганно і хоробро воювали за Австро-Угорщину.

Чеські емігранти в країнах Антанти створювали підрозділи добровольців для боротьби проти Центральних держав. 1 серпня 1914 р. виникла чеська військова група «Наздар», яка згодом увійшла до складу французької армії. 20 серпня 1914 р. була сформована Чеська дружина як підрозділ російської армії.

Із запровадженням воєнного стану громадське життя у чеських землях було милітаризоване. Імперська рада і земські сейми не діяли, конституційні свободи було відмінено, встановлено жорстку цензуру, юрисдикцію військових трибуналів поширено на цивільне населення, запроваджено жорсткі закони в регіонах, де переважало слов'янське населення. Розпочались репресії проти чеських політиків. 4 вересня 1914 р. був арештований В. Клофач, лідер національно-соціалістичної партії, яка вважалась перед війною найбільш радикальною. У Чехії заарештували 950 осіб, заборонили видання 16 газет і діяльність 42 спілок. У Моравії відбулося 500 судових процесів за звинуваченнями у державній зраді.

Військово-бюрократична диктатура мала виразно протичеський характер. У державних установах запровадили німецьку мову, відбувся наступ на чеську культуру і національну ідеологію: були заборонені книги, які нагадували про чеську державність і незалежність в минулому, а також ті, що їх цензура вважала антинімецькими, антиавстрійськими і антикатолицькими.

Позиція чеських діячів у новій ситуації була неоднозначною. Підприємці використовували воєнну кон'юнктуру, як наприклад Т. Батя. Виконуючи замовлення на виготовлення 0,5 млн. пар взуття для армії, робітники його фабрики у м. Злін щодня виготовляли 10 тис. пар черевиків.

Окремі чеські праві партії публічно проголосили про свою лояльність щодо монархії. Чеські соціал-демократи утримувалися від критики воєнних дій Австро-Угорщини, через острах розпуску партії. Але загалом, чеські політики не виступили із спільною заявою лояльності щодо Австро-Угорської імперії.

9.2. Зародження чеського національно-визвольного руху.

З початком світового конфлікту зазнали краху погляди щодо здобуття автономії Чехії у демократичній Австрії. Чеська політична програма еволюціонувала в напрямку формування ідеї самостійної держави. Вперше її розробив Т.Г. Масарик – учений і політик з світовим ім'ям, противник аристократичної монархії. Західну демократію, насамперед економічну і політичну систему США, він вважав втіленням політичного прогресу, а монархічні системи Центральної і Південно-Східної Європи – консервативними пережитками.

У Нідерландах, де він перебував 14 – 29 жовтня 1914 р., розмовляючи з британським фахівцем з проблем слов'ян Австро-Угорщини Р. Сетоном-Уотсоном, Т.Г. Масарик відзначив, що після поразки Німеччини можливе створення незалежного Чеського королівства. Його мав би очолити представник династії однієї з держав Західної Європи, тому що нікого з династії Романових не прийняла б німецька меншина.

До Чеського королівства передбачалось включити Богемію, Моравію і Сілезію в їх історичних кордонах і словацькі етнічні райони, що перебували у складі Угорщини. Кордони Словаччини мали бути встановлені на основі національного принципу, за виключенням угорсько- і німецькомовних Братислави і Кошице, які відходили до держави чехів і словаків. Необхідність збереження історичних кордонів Чехії Т.Г. Масарик обґрунтував складністю розмежування за етнічним принципом. У випадку переважного застосування цього принципу, він припускав можливість територіальних поступок в німецькомовних південно-західній Богемії та Сілезії. Головним аргументом збереження цілісності історичних земель був економічний, зокрема, визнання новою державою значної частини австрійського державного боргу.

Дискусії з політиками – намісником Чехії, графом М. Туном і колишнім прем'єром Цислейтанії Е. Коербером переконали його в тому, що Австрія не здатна розв'язати чеське питання. Зокрема, у Відні на початку грудня 1914 р. відбулася дискусія Масарика з Коербером. На запитання Масарика, чи здійснить Відень необхідні реформи у випадку австрійської перемоги, Коербер відповів негативно: «Перемога посилить старий режим, а новий не буде кращим. Після переможної війни будуть вирішувати військові, а ті будуть централізувати і онімечувати. Це буде абсолютизм з демократичною оздобою». Ця відповідь тільки підтвердила недовіру Масарика до монархії. Після висновку про неререформованість Австро-Угорщини, Масарик розпочав боротьбу за створення незалежної Чехословацької

держави. Розуміючи неможливість реалізації цієї програми без широкої міжнародної підтримки, він вирішив скористатися новими політичними можливостями воєнного часу. З метою надати чеському та словацькому питанням міжнародного значення, Т.Г. Масарик у грудні 1914 р. емігрував із Австро-Угорщини. Його метою було консолідувати чеських і словацьких емігрантів, створити збройні сили із добровольців та військовополонених чехів і словаків, переконати країни Антанти, що розпад Австро-Угорщини відповідає їх інтересам і таким чином здобути підтримку ідеї створення чехословацької держави. Це було складним завданням, адже в державах Антанти чеське питання вважалося внутрішньою справою Австро-Угорщини, яку прагнула зберегти як перепону балканізації Центральної Європи.

За кордоном він розпочав діяльність за створення чехословацької держави із розгортання пропагандистської кампанії з метою отримання підтримки країнами Антанти.

1 травня 1915 р. Т.Г. Масарик підготував меморандум «Незалежна Богемія», переданий урядам держав Антанти, в якому йшлося про створення Чеського королівства. До складу якого входила б й Словаччина. Він стверджував, що «словаки прагнуть так само до самостійності і приймають програму з'єднання з чехами». Кордон майбутньої держави з Угорщиною мав бути встановлений від Ужгорода через Кошице на південь вздовж р. Іпель до Дунаю, включаючи Братиславу і всю словацьку північ до угорської прикордонної лінії. Вимога приєднання Словаччини до чеської держави аргументувалася природним правом. Т.Г. Масарик доводив, що «словаки є чехами, проте використовують свій діалект як літературну мову». Використання цього виразу було, з одного боку, даниною чеській традиції сприймання словацького питання в дусі «чехослованізму», а з іншого – цього вимагала його ж критика пригноблення малих націй імперіями та необхідність створення національних держав. Інакше було б неможливо переконати політиків Антанти у доцільності виникнення держави чехів і словаків. Термін «нація» Т.Г. Масарик розглядав насамперед у державотворчому розумінні.

Політики, які підтримували погляди Масарика, утворили в Чехії таємну організацію під назвою «Мафія». Її члени передавали країнам Антанти різноманітну інформацію про стан і наміри Центральних держав. У березні 1915 р. відбулися збори її представників (реалісти Е. Бенеш, П. Шамал, младочехи К. Крамарж, А. Рашин, Й. Шейнер, державно-правові прогресисти А. Гайн, В. Дик, Л. Борський та

інші). Після еміграції Е. Бенеша 3 вересня 1915 р. «Мафію» очолив П. Шамал.

Значну частину політиків за участь у цій організації ув'язнили. 25 травня 1915 р. арештували К. Крамаржа, якого звинуватили у державній зраді. Згодом, влітку 1915 р. зазнали арешту староста «Сокола» Й. Шейнер, А. Рашин, редактор «Національної газети» В. Червінка, націонал-соціалісти, депутати Ф. Буржівал, В. Хоц, реаліст С. Душек, державно-правовий прогресист В. Дик, дочка Т.Г. Масарика Аліса та інші. На судовому процесі у 1916 р. К. Крамаржа і його спільників засудили до смертної кари, проте вирок не виконали.

6 липня 1915 р. Т. Г. Масарик публічно започаткував свою закордонну акцію промовою в Женеві на роковинах спалення Я. Гуса. Він висловився за чехословацьку незалежність і знищення Австро-Угорської монархії.

Символічним стало відкриття в цей же час у Празі на Староміській площі пам'ятника Яну Гусу. Тисячі людей прийшли до пам'ятника, щоб вшанувати великого сина чеської нації.

У свою чергу, в липні 1915 р. праворадикальні німецькі партії Австрії завершили створення протичеської націоналістичної програми під неофіційною назвою – «Пасхальна програма» (оприлюднена на пасхальні свята 1916 р.), а офіційною – «Побажання німців Австрії відносно нового державного устрою після закінчення війни». Документ передбачав законодавче забезпечення німецького панування в Австрії, оскільки пропонував відділення Галичини, Буковини і Далмації та утворення окремої адміністративної одиниці – «Західна Австрія» з альпійських і чеських земель (останні передбачалось поділити на німецькі та змішані округи). У цій адміністративній одиниці абсолютну більшість мало б німецьке населення. При цьому втрачалась ідея наднаціональної австрійської держави. Здійснення зовнішньополітичної складової «Пасхальної програми» – ідеї Середньої Європи (тісний військовий, політичний і митний союз Німеччини і Австро-Угорщини), означало, що замість створення чеської держави в межах монархії Габсбургів, поставала перспектива перетворення Австрії в країну з необмеженим пануванням німецького націоналізму, у якій чехам відводилося місце політично безправної етнічної групи.

Дії імператора Франца Йосипа I свідчили про реалізацію цієї програми. Так, 10 – 11 жовтня 1915 р. був змінений державний герб. Символ єдності історичних земель Чехії (три герби, об'єднані однією короною) на новому гербі був відсутнім, герби земель роз'єднані. Це

фактично означало задум монарха і уряду утвердити централізм, відхилити федералістичні прагнення, а з ними і всю державно-правову чеську програму.

1915 р. Масарик з Швейцарії переїхав до Лондона, де видавав часопис «Нова Європа» і викладав у Королівському коледжі. Найбільш повно він виклав свою політичну програму в інавгураційній лекції «Проблема малих народів в європейській кризі» 19 жовтня 1915 р. Аналізуючи стан малих народів Центральної та Південно-Східної Європи, Масарик констатував, що внаслідок довготривалої невирішеності складних національних і державних антагонізмів у цьому регіоні, цей простір розвинувся у вогнище, з якого поширювалися тривалі заворушення і тривоги по всій Європі. Нарешті, тут розпочалася світова війна. Не ідеалізуючи поведінку малих народів, політик головними винуватцями світової воєнної катастрофи вважав великі держави, передусім Німеччину. Чехословацьку проблему майбутній президент розглядав у контексті захисту права «малих народів» на повну незалежність. «Національний принцип, – писав Масарик, – вимагає національної рівноправності. Це означає, що національний індивідуалізм малих націй має бути визнаним поруч з індивідуалізмом великих націй». Тобто демократизм національного принципу полягає в тому, що малі народи заслуговують на рівноправність з великими. Масарик був переконаний в тому, що світова війна є проявом одвічної боротьби ліберальних західних демократій з мілітаризмом, цезаризмом і клерикальним авторитаризмом Центральних держав. Тому Антанта повинна підтримати створення нових держав «малих народів», які «мають право й можливості до самостійного, культурного й державного розвитку». Це буде великою реконструкцією Центральної та Східної Європи. Початком радикальних змін повинен стати поділ Австро-Угорщини на національні держави і, зокрема, утворення Чехословаччини.

Велику увагу емігрантські політики приділяли пошукам моделі державно-правових стосунків чехів і словаків. Словацькі емігранти у США, підтримку яких прагнув здобути Т. Г. Масарик, бажали документально закріпити окремий правовий статус Словаччини у спільній державі з чехами. Враховуючи це, Т. Г. Масарик погодився на укладення 22 жовтня 1915 р. Клівлендської угоди між Чеським національним об'єднанням і Словацькою лігою. У ній містилася програма самостійності і об'єднання чеської та словацької народів у федеративну державу з повною національною автономією

Словаччини (сейм, окрема адміністрація, культурна свобода, окреме фінансове і політичне управління, словацька мова як державна). Передбачався демократичний устрій майбутньої держави, із загальним, таємним і прямим виборчим правом.

Поступово Масарик здійснив інституційне оформлення і об'єднання чеського і словацького еміграційного руху. 14 листопада 1915 р. у Парижі було створено керівний центр визвольного руху – Чеський закордонний комітет. У виданому зверненні вказувалося, що перебіг братовбивчої війни і безоглядне насильство Відня змушує чехів домагатися незалежності без огляду на Австро-Угорщину, боротися за самостійну чехословацьку державу. Серед 13 осіб, які підписали звернення, були Т. Г. Масарик, А. Маматей – голова Словацької ліги в США, секретар цієї ліги Ф. Даксер.

9.3. Чеська політика в Австро-Угорщині та в еміграції у 1916 – 1918 рр. Проголошення чехословацької держави.

У 1916 р. відбулася подальша консолідація чеського і словацького визвольних рухів. 3 лютого 1916 р. у Парижі Т.Г. Масарик був офіційно прийнятий французьким прем'єром А. Бріаном. Він подав йому меморандум з республіканською чехословацькою програмою і звернув увагу на спільну небезпеку, яка загрожує чехам, усім слов'янам у Австрійській монархії, і загалом Європі, у випадку створення великої загальнонімецької держави, що матиме вплив від Гамбургу до Багдаду. Також, у лютому 1916 р. за участю Е. Бенеша і словака М.Р. Штефаника Чеський закордонний комітет був перетворений у Чехословацьку національну раду. Головою ради став Т.Г. Масарик, його заступником – Й. Дюріх, генеральним секретарем – Е. Бенеш, членом президії – М.Р. Штефанік.

У 1916 р. Австро-Угорщина, яка була не готова до затяжних бойових дій, відчула негативні наслідки війни, зокрема, різко загострилася економічна криза, що дуже вплинула на настрої в тилу. Загальна депресія серед населення стала наслідком хронічної нестачі продуктів харчування. Особливо страждали від недоїдання мешкаці великих міст та промислових регіонів західної (австрійської) частини монархії. Поступово наростав соціальний рух у промислових регіонах Чехії. У липні 1916 р. імператор Франц Йосип I заявив: «Наші справи йдуть погано. Може бути, навіть гірше, ніж ми вважаємо. У тилу населення голодує, далі так тривати не може. Подивимося, як нам вдасться пережити зиму. Майбутньою весною, безумовно, я покінчу з цією війною».

Проте, продовжувалася реалізація ідей «Пасхальної програми»,

про що свідчив акт імператора від 5 листопада 1916 р. з обіцянкою надати Галичині особливий державно-правовий статус в імперії.

З метою зупинити античеську політику правлячих кіл монархії демонстрацією своєї лояльності, 19 листопада 1916 р. 9 чеських партій (соціал-демократична, аграрна, національно-соціалістична, молодочеська, старочеська, народна прогресистська партія і три католицькі партії) уклали угоду про створення двох координаційних центрів. У Відні виник Чеський союз, який об'єднав депутатів в Імперській раді, у Празі – Національний комітет як певний штаб чеської політики, посередник між депутатами і партіями. Чеський союз очолив аграрій Ф. Станек, Національний комітет – старочех К. Маттуш. Ці утворення виступали за збереження Чехії в складі великої держави з економічних міркувань. Відмовилися від участі у цих організаціях реалісти і державно-правові демократи, лідери яких виступали за незалежність чеських земель і Словаччини.

Молодий імператор Карл, який вступив на трон після смерті Франца-Йосіпа 21 листопада 1916 р., прагнув до внутрішньої консолідації Австро-Угорщини і завершення війни, тому почав неофіційні мирні переговори з Францією. До цього підштовхувала ситуація у країні. На початку 1917 р. посилилася дезорганізація економіки, похжавився страйковий рух.

На початку 1917 р. чехословацький визвольний рух в еміграції здобув свій перший успіх. 10 січня 1917 р. держави Антанти серед своїх військових цілей у війні проголосили «звільнення італійців, слов'ян, румун і чехословаків від іноземного панування». Цим чеське і словацьке питання були винесені на міжнародний рівень.

31 січня 1917 р. Чеський союз формально засудив вищезазначену заяву Антанти. Це було зроблено з розрахунком, що новий прояв лояльності призупинить запланований поділ чеських земель, а поступки німецьким національним партіям у мовному питанні (запровадження німецької мови як єдиної державної) схилить уряд до амністії політичних в'язнів. Заява Чеського союзу від 31 січня 1917 р., за визначенням О. Урбана, «знаменувала собою кульмінацію проавстрійського активізму періоду першої світової війни». Надалі чеські і словацькі політики в Австро-Угорщині суттєво змінили свої політичні програми. Поворотним пунктом стала підготовка державно-правової декларації, з якою чеські політики традиційно виступали при відкритті парламенту. Документ відобразив поступову радикалізацію вимог чеських політиків. Одним з важливих чинників цього процесу була Лютнева революція в Росії, яка показала можливість повалення

монархії і висунула на перший план національні вимоги. Крім того, Рада Міністрів Ціслейтанії 16 квітня 1917 р. ухвалила рішення відмовитись від будь-яких дій в напрямку підтримки вимог німецьких націоналістів, що розсіяло побоювання чеських політиків відносно німецьких планів поділу чеських земель.

Березень–травень 1917 р. позначений бурхливим зростанням національного радикалізму і відходу від оборонного лояльного курсу. На чеських депутатів, під час підготовки державно-правової декларації, активно впливали А. Штефанек, В. Шробар, М. Годжа, К. Стодола і І. Дерер та інші словацькі лідери. Вони наполягали на включенні словацького питання до заяви чеських політиків. Цю ідею підтримали аграрії, національні соціалісти та соціал-демократи, але не сприйняли католики і державні прогресисти. Останні побоювалися, що відхід від історичного права створить небезпечний прецедент, за яким цілісність і неподільність земель корони Св. Вацлава виявиться під загрозою.

Навесні 1917 р. економічна криза в Австро-Угорщині поглибилася. У чеських землях вперше були поставлені національні вимоги, зокрема у рішенні комітету робітничих уповноважених у травні 1917 р.

З метою зниження соціальної напруги вище керівництво монархії навесні 1917 р. відновило засідання рейхсрату, послабило цензуру, поновило цивільне судочинство, скасувало низку вироків військових судів. Проте ці заходи не могли зупинити радикалізацію чеського суспільства.

17 травня 1917 р. у Празі був опублікований маніфест письменників, підписаний 222 особами. Основний текст документу підготував поет Я. Квапіл. Маніфест закликав до висунення вимоги самостійної чеської держави з приєднанням Словаччини поза рамками австро-угорської імперії, без династії Габсбургів. У документі, вперше в Чехії, була відкрито сформульована політична програма, близька до програми Т.Г. Масарика. Маніфест відповідав настроям широких верств населення, ідея чехословацької незалежності була винесена на форум громадськості. Таким чином громадськість вплинула на характер формулювань державно-правової заяви. Її конкретне обговорення відбулось на загальних зборах президії Чеського союзу за участю функціонерів політичних партій у Празі 27 травня і у Відні 29 травня 1917 р. Словацьке питання було включено до чеської програми.

30 травня 1917 р. на маніфестації робітників у Празі лунали

заклики утворення чехословацької держави. Під тиском подій змінили тактику діячі Чеського союзу. 30 травня 1917 р. голова Чеського союзу Ф. Станек заявив в у парламенті: «Чеські депутати глибоко переконані, що сьгоднішній дуалізм приніс більше шкоди, ніж користі всім народам держави, як панівним, так і пригнобленим. Єдиним виходом з цієї ситуації є перетворення Габсбурзької імперії у союзу державу вільних і рівноправних національних держав. Така реформа ліквідує всяку нерівноправність націй і забезпечить всебічний розвиток кожної з них в інтересах всієї імперії і династії. В цей історичний момент, спираючись на природне право націй на самовизначення і вільний розвиток, підкріплене у нас невід'ємними історичними правами, повністю визнаними державними актами, на чолі свого народу будемо добиватися об'єднання всіх гілок чехословацької нації в демократичну чеську державу, включаючи і словацьку гілку нації, яка живе в тісному зв'язку з історичною чеською батьківщиною».

Два депутати державно-правової прогресивної партії А. Каліна і В. Прупар, які не були членами Чеського союзу, виступили з вимогою самостійної чеської держави, не згадуючи про династію та імперію і заперечуючи відповідальність чеського народу за світову війну.

Через словацьке питання угорські депутати виступили проти чеської заяви. Від імені німецьких партій її відхилив ліберецький депутат і німецький націоналіст Р. Пахер. Також чеська заява була відхилена в урядовій відповіді 13 червня 1917 р. Водночас чехам надали окремі поступки, які поєднувалися з посиленням курсу на збереження австро-угорського дуалізму. 2 липня 1917 р. була оголошена амністія (серед звільнених 719 осіб, переважно чехів, були й К. Крамарж і А. Рашин), а 14 липня 1917 р. в конституційному комітеті новий голова уряду Е. Зайдлер проголосив недоторканість дуалізму.

Проте, чеські політики активно розробляли державотворчі проекти. У червні-жовтні 1917 р., на прохання Національного комітету, декілька викладачів вищих навчальних закладів, зокрема, К. Кадлец, Ф. Веір, Й. Форжт, підготували шість конституційних проектів Чеської держави. Усі проекти виходили з основного принципу декларації 30 травня 1917 р. про суверенне Чеське королівство (Чехія в історичних кордонах об'єднана зі Словащиною, кордони якої не були визначені), яке мало бути складовою частиною федерації придунайських держав на чолі з Габсбургами. Хоча ці проекти не виходили за межі поглядів довоєнного австрославізму,

вони зміцнювали позиції Чехословацької національної ради в Парижі, яка тепер могла виступати від імені чеських політичних партій, що діяли в Австро-Угорщині.

Одночасно, чеська преса приділяла велику увагу Словаччині. Насамперед, критикувалася угорська національна політика. Майбутнє приєднання Словаччини до чеської держави називалося «дезанексією», «порятунком словацької гілки чеського нації» від панування «угорського варварства». Поряд із терміном «чеська держава» починає вживатися термін «чехословацька» держава. Але, словацька проблема не усвідомлювалася в усій її складності. Чеські політики Австро-Угорщини не замислювалися над проблемами, що впливали з економічних, соціальних, ментальних, релігійних відмінностей земель корони Св. Вацлава і Словаччини. Не передбачалося федеративне впорядкування відносин чехів і словаків у спільній державі, навіть питання забезпечення в унітарній державі поваги словацьких національних особливостей.

Активну діяльність продовжували емігранти. Масарик з Британії прибув до Росії, де прагнув сформувати з військовополонених чехів і словаків чехословацькі підрозділи. 2 липня 1917 р. під Зборовом відбулося бойове хрещення Чехословацької бригади в Росії. 17 серпня 1917 р. створено чехословацький легіон у Франції, 9 жовтня – засновано Чехословацький корпус в Росії (40 тис. осіб).

На початку серпня 1917 р. зазнала краху спроба прем'єр-міністра Е. Зайдлера послабити політичну кризу. Ф. Станек та соціал-демократ Б. Шмераль відмовилися від запрошення увійти до складу уряду.

У серпні-листопаді 1917 р. у чеських землях зростає робітничий рух, відбулося більше 100 демонстрацій і 50 страйків.

28 жовтня 1917 р. керівництво найбільшої проавстрійської чеської партії – соціал-демократичної – підтримало ідею незалежності Чехії.

Подальша радикалізація чеської політики в Австро-Угорщині відбулася на початку 1918 р. 6 січня 1918 р. у Празі був скликаний «генеральний сейм депутатів чеських земель» з представників сеймів Богемії, Моравії і Сілезії. В ухваленій на ньому «Трикраловій декларації», ставилася вимога утворення чехословацької держави: «Наша нація проголошує про свою самостійність, спираючись на своє історичне державне право і переповнена полум'яним бажанням, щоб у вільному змаганні з іншими вільними націями й у своїй суверенній державі, повноправній, демократичній, соціально справедливій

і за рівності всього населення, в кордонах історичних земель і проживання свого і своєї словацької гілки, могла сприяти новому великому розвитку людства, заснованому на свободі і братерстві, визнаючи в цій державі за національними меншинами повні, рівні національні права».

«Трикратова декларація» вимагала встановлення на заході чехословацької держави «історичних» кордонів. Відповідь з німецького боку не забарилася. У Імперській раді 22 січня 1918 р. німецькі депутати з чеських земель, зокрема, Р. Пахер, Ф. д'Елверт, висловили протест проти ідеї включення більше ніж 3 млн. німців до чеської держави, а «Трикратову декларацію» охарактеризували як спробу їх поневолення. Р. Пахер вимагав створення на німецькомовній території Чехії самостійної коронної землі – провінції Дейчбемен (Німецька Богемія). Отже, чеська ідея самостійної держави кардинально суперечила програмам німецьких політиків Богемії, Моравії і Сілезії.

Конкретні заходи майбутньої чеської держави у галузі національної політики залишалися невизначеними. Висловлювалися ідея надання територіальної автономії німцям Чехії (журналіст і письменник Я. Гербен, 6 лютого 1918 р.), пропонувалися застосування загальнодемократичних принципів захисту меншин шляхом надання їх представникам рівного виборчого права, пропорційного представництва у виборних об'єднаннях (представник національно-соціалістичної партії К. Бакса, 6 березня 1918 р.).

22 січня 1918 р. завдяки спільним діям соціал-демократів і національних соціалістів у Чехії відбувся загальний страйк з вимогою припинення війни.

Про погіршення економічної ситуації свідчило повідомлення керівництва Об'єднання чеських державних службовців 30 січня 1918 р. про цілковито недостатнє постачання чеських міст елементарними продуктами харчування.

Про консолідацію чеських політичних сил на платформі незалежної Чехословаччини вказувало формування нових партій. 9 лютого 1918 р. виникла Чеська державно-правова демократія (лідер – К. Крамарж). Вона об'єднала младочеську, прогресистську, державно-правову прогресистську, моравсько-сілезьку народну партії. 3 березня 1918 р. до новоствореної партії приєдналися старочехи. 1 квітня 1918 р. була заснована Чехословацька соціалістична партія.

Одним з головних завдань чеських політиків було збереження історичних кордонів Богемії, Моравії та Сілезії. Так, 16-17 травня 1918 р. на «Травневих святкуваннях» у Празі чеські (К. Крамарж,

Ф. Станек, П. Шамал та інші) і польські політики (С. Гломбінський, А. Скарбек, В. Вітос та інші) уклали угоду, про збереження існуючих кордонів Тешинської Сілезії у випадку утворення їхніх національних держав, до остаточного рішення майбутньої мирної конференції.

З докорінно відмінних позицій виходила австрійська національна політика. Уряд Е. Зайдлера вважав необхідним здійснити адміністративний поділ Чехії. Міністр внутрішніх справ 19 травня 1918 р. оголосив про заснування крайових урядів: 7 чеських і 4 німецьких. Це було поступкою Карла I судетським німцям у їх прагненні створити Дейчбемен.

В цей час взаємини між чеською політичною еміграцією та урядами країн Антанти почали визначатися новим чинником – ситуацією у Росії.

Навесні 1918 р. після укладення Брестського миру між більшовицькою владою Росії та Центральними державами, становище Чехословацьких підрозділів в Росії ускладнилося. 8 – 13 березня 1918 р. відбулися бої Чехословацького легіону і більшовиків під Бахмачем з німцями. Внаслідок угоди з більшовиками легіони почали відходити з України до Владивостоку, звідки передбачалася їх евакуація до Франції морем.

У травні-червні 1918 р. в Росії відбулися події, внаслідок яких чехословацька еміграція здобула подальшу підтримку Антанти. У Сибіру легіони почали боротьбу проти радянської влади, чим здійснили послугу Антанті, що бажала повалити більшовиків. 29 червня 1918 р. нотою міністра закордонних справ С. Пішо Франція визнавала Чехословацьку Національну раду в Парижі основою майбутнього чехословацького уряду. 9 серпня 1918 р аналогічне визнання здійснила Велика Британія.

13 липня 1918 р. Національний комітет у Празі було реорганізовано як колективний орган для представництва національних інтересів. До нього увійшли всі чеські політичні партії, крім групи Б. Шмерала. Національний комітет, який очолив К. Крамарж, виступив за «право самовизначення в самостійній, демократичній чехословацькій державі». К. Калал – один з найкращих чеських знавців Словаччини, у листі до К. Крамаржа 17 липня 1918 р. пропонував залучити до цього органу словацьких діячів. Але, цього не відбулося через небезпідставні побоювання переслідувань в Угорщині словаків, за участь у Національному комітеті. У Словацькому комітеті, який виник при Національному комітеті, інтереси словаків представляли чеські словакофіли. Етнічні меншини чеських земель

не мали представництва у Національному комітеті.

6 вересня 1918 р. ліві партії – соціал-демократи і чеські соціалісти – заснували Соціалістичну раду (13 осіб).

Успіху чеського визвольного руху сприяла непослідовність національної політики Австро-Угорщини. Прем'єр-міністр М. Гуссарек 26 вересня 1918 р. запропонував чеським політикам автономію, а 27 вересня 1918 р. проголосив створення національних секцій у земській адміністративній комісії, що стало наступним кроком до територіального поділу Чехії. У зв'язку з суперечливістю пропозиції автономії, а також через відсутність конкретних гарантій і терміну її запровадження, Національний комітет 29 вересня 1918 р. відхилив пропозицію прем'єра.

На початку жовтня 1918 р. чеські політики Ф. Пантоучек, І. Стришибрний, К. Крамарж, А. Рашин і словак В. Шробар підготували так званий «політичний закон» – «Про тимчасову владу Чеської імперії». Він містив 29 статей і мав стати основою конституції майбутньої держави та передбачав головні заходи щодо її створення.

Представники партії Чеська державно-правова демократія, яку очолили фінансисти Я. Прейс і В. Поспішил, підготували проект «Економічного закону Чеської імперії». Згідно з ним, власність Австрії на території Чехословаччини мала перейти під контроль Праги. Передбачалося припинити відправляти податки до Відня, створити окремий емісійний банк, девізове центральне управління, запровадити власну валюту, створити власні центральні управління соціального забезпечення і пенсійного фонду, нострифікувати промислові підприємства і банки (перевести центри підприємств на територію Чеської держави), здійснити аграрну реформу, націоналізувати залізниці та військові заводи.

Розроблений Ф. Пантучеком і словаком І. Дерером проект закону «Про врегулювання перехідних відносин у Словаччині» передбачав запровадження у Словаччині чеської моделі місцевого управління. На початку жовтня 1918 р. у Празі відбулися переговори одного з лідерів Словацької національної партії М. Дюли з чеськими політиками про узгоджений спільний виступ після проголошення військової капітуляції Австро-Угорської імперії.

В умовах подальшого послаблення імперії Габсбургів, представники німецьких партій активно виступали за реалізацію своїх програм. Зокрема, 4 жовтня 1918 р. депутати австрійської соціал-демократії заявили про визнання принципу етнічного самовизначення. Це означало заперечення вимог чеського історичного права. Їх

підтриали чеські соціал-демократи. 14 жовтня 1918 р. соціал-демократ Б. Шмераль визнав право німців на самовизначення в чеських землях, Р. Бехіне навіть виступив проти залишення територій, населених лише німцями, у складі Чехії. Тим часом, протестуючи щодо вивезення з Чехії сировини і продовольства, Земська економічна рада, очолювана аграрієм А. Швєглою і Соціалістична рада організували 14 жовтня 1918 р. загальний страйк.

Водночас, представники еміграції на чолі з Т. Г. Масариком здійснили перші кроки до формування вищих органів влади майбутньої держави чехів і словаків. 14 жовтня 1918 р. було проголошено утворення тимчасового чехословацького уряду. Прем'єр-міністром і міністром фінансів став Т. Г. Масарик, міністром зовнішніх і внутрішніх справ – Е. Бенеш, військовим міністром – словак М. Р. Штефанік. 2 жовтня 1918 р. Чехословацьку національну раду, як основу майбутнього чехословацького уряду, визнали США, 24 жовтня – Італія та інші союзні держави.

Відчайдушною спробою врятувати Австро-Угорську монархію став виступ імператора Карла I у Коронній раді 15 жовтня 1918 р. з пропозицією перетворення Австрії у союзню федеративну державу. 17 жовтня 1918 р. ця пропозиція була висловлена у відповідному меморандумі Карла I. Але, чеські політики не погодилися з двома принципами меморандуму: вилучення з перетворення монархії її угорської частини, розподіл Богемії, Моравії та Сілезії між чеською і німецькою національними державами.

18 жовтня 1918 р. у Вашингтоні Т. Г. Масарик оприлюднив документ «Проголошення незалежності чехословацької нації тимчасовим чехословацьким урядом» («Вашингтонська декларація незалежності»). У ньому він відкинув австрійські пропозиції федералізації і виклав головні ідейні основи майбутнього демократичного устрою Чехословаччини. Проголошувалися республіканський устрій чехословацької держави, гарантування всім громадянам свободи думки, слова, друку, зборів, загальне виборче право, здійснення соціально-економічних реформ. У декларації вказувався головний принцип політики щодо національних меншин: «Права меншин будуть захищені пропорційним представництвом, національні меншини будуть мати рівні права». Зазначалося, що у документі накреслювалися «тільки головні принципи конституції чехословацької нації», а «остаточне рішення про основний закон належить самим законно обраним представникам звільненої і об'єднаної нації».

19 жовтня 1918 р. Національний комітет у Празі відхилив австрійські пропозиції федералізації, водночас відзначивши, що «протестує проти спроби розірвати єдність чехословацької нації і поставити під загрозу неподільність чеських земель». Також висловлювався протест спробам Угорщини стверджувати перед світовою громадськістю, що «наші словацькі брати не хочуть творити одне національне і державне ціле з нацією, невіддільну гілку якої становлять». Національний комітет наголошував, що «для нас немає іншого розв'язання чеського питання, ніж цілковита державна самостійність і незалежність чехословацької землі».

Однією з подій політичного життя стало утворення Чехословацької народної партії 21 жовтня 1918 р., у яку об'єдналися католицько-національна і християнсько-соціальна партії.

Уряд Австро-Угорщини вже не міг зупинити процес дезінтеграції імперії і тому погодився на зустріч за кордоном чеських політиків з представниками групи Т. Г. Масарика. До делегації входили К. Крамарж, В. Клофач, Ф. Станек, Г. Габрман, А. Каліна, П. Шамал, Я. Прейс і К. Свобода.

Отже, маніфест Карла I не заспокоїв нікого з політиків національних спільнот монархії. Нота президента США Вільсона від 18 жовтня уряду Австро-Угорщини з умовами миру опублікована у Відні 20 жовтня, надала імпульс завершальному етапу розпаду монархії. Австрійські депутати 21 жовтня 1918 р. вимагали утворення Німецько – австрійської держави, яка включала б судетсько-німецькі території. 22 жовтня 1918 р. від монархії відокремилася Угорщина.

У цей час у США русини-емігранти із Закарпаття виступили з ідеєю входження цього краю до складу майбутньої держави чехів і словаків. Після консультацій з багатьма політиками і, зокрема, з президентом В. Вільсоном 21 жовтня 1918 р., представники Американської народної ради угро-русинів (АНРУР) зрозуміли, що їх проекти державно-правового статусу регіону (створення самостійної держави, об'єднання з Галичиною і Буковиною, автономія у складі Угорщини) є нереальними. Враховуючи це, один з лідерів АНРУР Г. Жаткович розпочав переговори з Т. Г. Масариком про входження краю на правах автономної частини до складу майбутньої держави чехів і словаків. Т. Г. Масарик з проектом погодився. Приєднання цієї території не суперечило його концепції нової держави як демократичного дому малих центральноєвропейських народів, розширювало кордони Чехословаччини до сусідства з потенційно союзною Румунією.

23 – 26 жовтня 1918 р. у Філадельфії відбулися збори Центральноєвропейської унії – організації, створеної для співпраці бездержавних, на той час, народів Центральної і Південно-Східної Європи. Під час переговорів з Г. Жатковичем, 26 жовтня 1918 р., Т. Г. Масарик заявив: «Якщо русини вирішать приєднатися до Чехословаччини, вони становитимуть окремий штат», а «Кордони визначатимуться так, що русини будуть задоволені».

28 жовтня 1918 р. в урочисто піднесеній обстановці, викликану звісткою про капітуляцію Австро-Угорщини перед державами Антанти, що сприймалось населенням як звільнення від влади монархії, на площі Святого Вацлава у Празі керівництво Національного комітету проголосило незалежність Чехословаччини.

Того ж дня, 28 жовтня 1918 р., у Женеві делегація чеських політиків зустрілася з представниками еміграції на чолі з Е. Бенешем. Під час засідання було отримано звістку про проголошення Чехословацької держави. Чеські і словацькі політики отримали можливість перейти від декларацій програм до їх практичної реалізації.

Виникнення Чехословацької республіки в результаті національної революції принесло чеському і словацькому народам державну самостійність, чехи і словаки ставали суб'єктом світової історії.

РОЗДІЛ 10. ЧЕСЬКІ ЗЕМЛІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918 – 1939 РР.)

10.1. Чеські землі в період становлення Першої Чехословацької республіки (1918 – 1920 рр.).

10.2. Внутрішньополітичні процеси в Чехії в 1920-х – 1930-х рр.

10.3. ЧСР у міжнародних відносинах. Чехословацька криза 1938 р. «Друга республіка».

10.4. Культура Чехії у міжвоєнний період.

10.1. Чеські землі в період становлення Першої Чехословацької республіки (1918 – 1920 рр.).

28 жовтня 1918 р. Австро-Угорщина оголосила про намір укласти перемир'я з країнами Антанти, чим визнала свою поразку. У Празі це було сприйнято як крах імперії. Всі підприємства міста припинили роботу, почалися масові мирні демонстрації. Того ж дня Чехословацький національний комітет у Празі видав «Перший закон Чехословацької держави». Його підписали п'ять політиків, названих згодом «мужами 28 жовтня» – чехи А. Швегла, А. Рашин, Ф. Соукуп, Й. Стршибрний і словак В. Шробар. Цей правовий акт проголошував: «Незалежна Чехословацька держава вступила в життя...» і повідомляв, що державну форму Чехословаччини встановлять Національні Збори. Для забезпечення зв'язку тимчасової правової системи з новою державою, щоб не настав хаос і здійснювався поступовий перехід до нового державного життя тимчасово залишалися чинними більшість дотеперішніх законів та розпоряджень. Органи влади всіх рівнів та установи підпорядковувалися Національному комітету та продовжували діяти. У зверненні «До чехословацького народу» комітет категорично застерігав від «насилств», заявляв про недоторканість свободи особистості і приватної власності.

Згідно з «Першим законом...» в новоутвореній державі функції вищого законодавчого і виконавчого органу перебрав Національний комітет, який здійснював їх до 14 листопада 1918 р. Комітет складався з 30 осіб – представників провідних політичних партій країни під керівництвом К. Крамаржа – лідера національно-демократичної партії. Перебрання влади національною елітою від імперських властей вдалося досягти мирним шляхом. Нова держава змогла уникнути кривавої революції і громадянської війни.

Зважаючи на розмах визвольного руху, 28 – 30 жовтня 1918 р. представники австро-угорської монархії були змушені передати всю владу Національному комітету. Звістка про події в Празі швидко поширилася у чеських землях, де влада також перейшла до місцевих національних комітетів.

Водночас, 30 жовтня 1918 р. в м. Святий Турчанський Мартин Словацька національна рада висловила за приєднання Словаччини до чеських земель в єдиному державному утворенні.

Події кінця жовтня стали національно-демократичною революцією, яка розпочала процес становлення чехословацької державності. Влада перейшла до чеських і словацьких політиків. 2 листопада 1918 р. були утворені 12 «вищих адміністративних відомств», що на правах міністерств контролювали окремі напрямки діяльності (закордонних справ, народної оборони тощо). 4 листопада було засновано Верховний адміністративний і Верховний суди. Особливістю формування управлінського апарату стало створення центральних адміністративних органів, оскільки «Перший закон...» зберіг існуючі місцеві державні та правоохоронні структури.

На останньому засіданні Національного комітету 13 листопада 1918 р. була ухвалена тимчасова конституція, яка проголошувала республіканську форму правління та визначала правовий статус вищих державних органів – Національних зборів, президента і уряду. Президент обирався Національними зборами і мав репрезентативні функції. Вищим законодавчим органом республіки оголошувались Національні збори. Вони утворювались шляхом розширення складу Національного комітету з 30 до 256 осіб, які призначалися політичними партіями пропорційно результатам, здобутих ними на останніх виборах до парламенту Австрії в чеських землях в 1911 р. Представники від Словаччини – 40 осіб – призначалися Словацькою національною радою. Парламент обирав президента, призначав уряд та займався законотворчою діяльністю.

14 листопада 1918 р. на першому засіданні Національних зборів у Празі було проголошено позбавлення Габсбургів влади і встановлення демократичної республіки. Парламент обрав Т.Г. Масарика першим президентом, затвердив склад уряду «загальнонаціональної коаліції» (націонал-демократична, аграрна, націонал-соціалістична, соціал-демократична партії), на чолі з К. Крамаржем.

Порівняно швидко ухвалення тимчасової конституції, обрання голови держави, утворення центральних владних структур засвідчили

політичну зрілість чеського і словацького народів, їх здатність до незалежного розвитку.

Уряд К. Крамаржа (листопад 1918 р. – липень 1919 рр.) першочергову увагу приділяв розбудові всіх елементів державності, демократизації політичної системи і соціально-економічних відносин. 18 листопада 1918 р. відбулася реорганізація органів виконавчої влади, вищі адміністративні відомства перейменовано на міністерства. У грудні 1918 р. активізовано процес створення національної армії, чисельність якої в лютому 1919 р. зросла до 100 тис.

Надемократизацію суспільно-політичної сфери спрямовувалися реформи, здійснені наприкінці 1918 р. – на початку 1919 р. Згідно з ними було скасовано дворянство, ордени і титули Австро-Угорської імперії, виборче право надано всім громадянам республіки, зокрема жінкам (січень 1919 р.), узаконено свободу слова і друку тощо. Забезпеченню суспільно-політичної стабільності сприяла низка реформ в соціально-економічній сфері. Так, вперше в Європі було запроваджено 8-годинний робочий день (19 грудня 1918 р.), державне страхування від безробіття (10 грудня 1918 р.), допомогу жертвам війни (8 травня 1919 р.), страхування робітників у випадку хвороби (15 травня 1919 р.). Крім того, ухвалено розпорядження про охорону прав наймачів квартир (17 грудня 1918 р.), закони про аграрну реформу (16 квітня 1919 р.).

Економічні наслідки Першої світової війни для чеських земель були надзвичайно важкими. Мітинги, страйки, демонстрації стали постійною частиною політичного життя країни. З метою послаблення соціальної напруги 15 і 16 червня 1919 р. проведено вибори до органів місцевого самоврядування. З огляду на військовий стан в Словаччині, вони відбулися тільки в чеських землях. Вибори засвідчили зростання впливу соціалістичних партій та змінили політичну рівновагу. Внаслідок виборів уряд К. Крамаржа пішов у відставку. Новим головою уряду 8 липня 1919 р. президент призначив соціал-демократа В. Тусара. Уряд представляв «червоно-зелену» коаліцію, основою якої була співпраця двох найбільших партій – соціал-демократичної та аграрної, які втілювали соціально-реформістську програму в місті і сільській місцевості.

Важливе місце займало питання встановлення кордонів республіки. За підтримки країн Антанти, уряд Чехословаччини застосував армію для утвердження своєї влади на території держави. Після проголошення національними об'єднаннями німців

29 жовтня – 3 листопада 1918 р. утворення незалежних провінцій Дейчбюмен (Німецька Чехія), Судетенланд (Судетська область), Бемервальдгау (Область чеського лісу) і Дейчзюдмерен (Німецька Південна Моравія) та декларування їх приєднання до Австрії, уряд Чехословаччини увів туди війська і за порівняно короткий термін (29 листопада – 20 грудня 1918 р.) ліквідував першу спробу порушити територіальну цілісність нової держави.

Значно більше часу зайняв процес включення до складу республіки Словаччини, на територію якої претендувала Угорщина. Тимчасовий уряд Словаччини, сформований у Празі на чолі з В. Шробарем, 6 листопада 1918 р. у словацькому м. Скалице обнародував декларацію про входження краю до складу ЧСР. Проте, уряд Угорщини намагався втримати словацькі території. Лише на вимогу Антанти Угорщина 3 грудня 1918 р. почала виводити війська з Словаччини, яку до 20 січня 1919 р. зайняли чехословацькі легіонери під командуванням італійського генерала К. Пішо. За згодою країн Антанти уряд Чехословаччини у липні 1919 р. використав армію для встановлення своєї влади на території Руської крайни, що складалася з комітатів Мараморш, Угоча, Берег, Унг (нині – Закарпатська область України).

Остаточні кордони Чехословацької республіки були визначені на Паризькій мирній конференції у Версальському (28 червня 1918 р.), Сен-Жерменському (10 вересня 1919 р.) та Тріанонському (4 червня 1920 р.) договорах між державами-переможницями і Німеччиною, Австрією та Угорщиною. Договори констатували входження до складу ЧСР Чехії, Моравії, частини Сілезії, Словаччини і Закарпаття. У січні 1919 р. за промисловий регіон Тешинської Сілезії спалахнув збройний конфлікт між Чехословаччиною і Польщею. Для його припинення була направлена комісія країн Антанти. 28 липня 1920 р. більша частина Тешинської Сілезії була передана Чехословаччині.

Загальна площа Чехословаччини становила 140394 кв. км. Громадянами держави було 13713172 осіб, 34,69 % з них – представники національних меншин (німці, угорці, українці, поляки, євреї, румуни). Власне чеські землі – Богемія, Моравія та Сілезія теж відрізнялися багатонаціональним складом. На їх теренах проживало 6712408 чехів, 2973208 німців, 73020 поляків, 30267 євреїв. Отже, Чехословацька республіка, що виникла завдяки принципу національного самовизначення і проголошувалася державою чехів й словаків, насправді була багатонаціональним утворенням, понад третину населення якого становили національні меншини.

Загалом, процес утворення ЧСР завершився ухваленням 29 лютого 1920 р. Національними зборами постійної конституції як певного підсумку державотворчих процесів 1918 – 1920 рр. Основний закон держави набув чинності 6 березня 1920 р. Преамбула конституції містила поняття «чехословацької» нації. Цей термін мав політичний зміст. Йшлося про політичну націю з них – сукупність осіб певної державної приналежності. Конституція проголошувала Чехословаччину демократичною республікою з єдиною і неподільною територією. Очолював державу президент, якого обирали на спільному засіданні палат Національних зборів на 7 років. Президент Чехословаччини був головнокомандувачем збройними силами, репрезентував країну у міжнародних відносинах, мав право укладати та ратифікувати міжнародні договори, вносити на затвердження до Національних зборів мирні договори, оголошувати війну, був наділений повноваженнями в сфері законодавчої (право вето щодо законів, будь-який акт глави держави набував сили закону після підпису лише одним міністром) і виконавчої влади (право скликання і розпуску парламенту, оголошення воєнного стану, подання Національним зборам писемних або усних повідомлень про зовнішній і внутрішній стан республіки та пропозицій постанов, які він вважає необхідними ухвалити, призначення і відставка у повному складі уряду або окремих міністрів та інших вищих державних службовців, встановлення кількості міністрів та ін.).

Законодавча влада належала Національним зборам, які обиралися на основі загального виборчого права, шляхом таємного голосування і склалися з Палати депутатів (300 депутатів) і Сенату (150 депутатів). Закон передбачав обрання депутатів на основі принципу пропорційності, запровадженому з огляду на необхідність забезпечення представництва всіх національностей країни.

Виконавчу владу здійснював уряд, який формувався партіями з них – переможцями парламентських виборів і був відповідальний перед Національними зборами. Уряду належало право законодавчої ініціативи.

Конституція проголошувала утворення судової влади, яку здійснювала система судів. Гарантувалася незалежність суддів. Для розгляду питань про відповідність законів конституції створювався Конституційний суд.

Основний закон 1920 р. проголошував різноманітні права і свободи громадян. Національним меншинам фактично надавались національно-культурна автономія, діловодство в місцевих державних

установах здійснювалося на двох мовах, якщо меншини становили 20% населення регіону. Конституція зафіксувала назву колишньої території у складі Угорщини – Руської крайни як Підкарпатської Русі (нині Закарпаття) та гарантувала їй територіальну автономію.

Загалом, Конституція Чехословаччини була однією з найдемократичніших в Європі, юридично оформила головні елементи політичної системи, парламентсько-республіканської, унітарної Чехословацької держави. Основний закон закріпив вихід Чехословацької республіки на європейський рівень плюралістичної демократії.

Утворення незалежної Чехословацької держави було історично прогресивним явищем, стало для чеського і словацького народів вагомим історичним кроком, нейтралізувало загрозу їх денационалізації (онімення і мадяризації), забезпечило міцну базу для подальшого розвитку національної економіки й культури. Політичні і суспільні зміни періоду становлення Чехословацької республіки мали характер національно-демократичної революції, оскільки було ліквідовано національне гноблення чехів і словаків, скасовано залишки феодалізму, здійснено низку демократичних реформ.

10.2. Внутрішньополітичні процеси у Чехії в 1920-х – 1930-х рр.

Важливим завданням внутрішньої політики було забезпечення функціонування політичної системи. У квітні 1920 р. відбулися парламентські вибори. За їх підсумками з чехословацьких партій найбільшу кількість голосів здобули соціал-демократична (25,7%), аграрна (9,7%), націонал-соціалістична (8,1%), народно-демократична (6,3%) і народна (католицька) (7,5%) партії. Крім того, в парламент увійшли депутати від німецьких та угорських партій. У травні 1920 р. Т.Г. Масарика вдруге було обрано президентом як загально визнаного лідера держави.

Оскільки жодна з політичних партій на виборах не здобула переважної кількості голосів, формувалися коаліції з декількох партій. У 1920 р. знову була сформована «червоно-зелена» коаліція. Уряд продовжував очолювати В. Тусар (травень-вересень 1920 рр.). Опозицію, з одного боку, складали депутати «марксистської лівої» з соціал-демократичної партії, які засуджували політику співробітництва керівництва з правими партіями, а з іншого – представники національних меншин, очолювані судетсько-німецькими депутатами, незадоволеними включенням територій компактного проживання німецького населення до складу ЧСР.

Одним з кроків президента Т.Г. Масарика для подолання нестабільності політичної системи стало призначення позапартійного уряду на чолі з Я. Черни (вересень 1920-вересень 1921 рр.), головне завдання якого полягало у протидії зростаючій хвилі соціального протесту. Створення цього уряду в умовах нестабільності політичної системи підтримали провідні чехословацькі партії. Восени 1920 р. представники соціал-демократичної, аграрної, націонал-демократичної, національно-соціалістичної та народної партій для координації своїх дій утворили так звану «П'ятірку», що стала реальним владним центром в ЧСР.

Політична криза в країні поглибилася у зв'язку з розподілом майна партійної резиденції соціал-демократів «Народного дому» у Празі між лівим і правим відгалуженнями соціал-демократії. Протестуючи проти застосування сил правопорядку для передачі «Народного дому» правому крилу соціал-демократів, прокомуністичні «ліві» соціал-демократи закликали до загальнодержавного страйку. Він відбувся 8-15 грудня 1920 р. за участі приблизно 1 млн. осіб. Згідно задуму організаторів, за якими стояв Комінтерн, страйк мав стати початком комуністичного перевороту в ЧСР. Страйкові комітети зайняли у деяких місцевостях заводи, великі маєтки, заснували червону гвардію. Рішучі дії уряду і президента Т.Г. Масарика припинили його в зародку, організаторів страйку заарештували. Подолання грудневої кризи 1920 р. уможливило подальший розвиток ЧСР в межах демократичного курсу. Вплив президента на політичні процеси в країні посилювався. Навколо нього сформувався ще один владний центр в ЧСР – угруповання «Град» (за назвою президентської резиденції в Празькому Граді). Це угруповання відігравало роль миротворця або арбітра в суперечках між партіями, а також впливала на рішення «П'ятірки». «Град» і «П'ятірка» скеровували політику за лаштунками міжфракційних дискусій у парламенті. Діяльність позаконституційних структур була важливою особливістю функціонування політичної системи Чехословаччини.

У складних внутрішньополітичних умовах було утворено уряд Е. Бенеша (вересень 1921-жовтень 1922 рр.). Новий уряд стабілізував національну економіку, запровадив державну монополію на виробництво низки промислових і сільськогосподарських товарів, зміцнив курс крони, підвищив податки на сіль, цукор, сірники, тютюн тощо.

Проте, соціальна напруженість в країні не спадала. Продовжувався процес політичної структуризації суспільства.

У жовтні 1921 р. «марксистська ліва» проголосила утворення Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ), яка стала впливовою секцією Комінтерну. КПЧ знаходилася у активній опозиції до влади. Німецька меншина через незадоволення її політичних вимог, насамперед щодо надання територіальної автономії, продовжувала тактику обструкції в парламенті ЧСР. Зміцнення впливу аграрної партії в парламенті та в уряді призвело до створення нового кабінету міністрів на чолі з лідером аграріїв А. Швєглою (жовтень 1922 – березень 1926 рр.). З цього часу і до вересня 1938 р. розпочався період домінування аграрної партії у політичному житті ЧСР. Таке становище аграрної партії в індустріально розвиненій державі було важливою особливістю політичного розвитку ЧСР, викликаного розколом соціал-демократії, національними суперечками лівих партій (насамперед чехословацької та судетсько-німецької соціал-демократичної). Уряд залишався коаліцією п'яти чехословацьких партій. З початком діяльності уряду А. Швєгли до участі у діяльності парламенту повернулися судетські політики.

Економічна політика належала до важливого напрямку діяльності чехословацької влади. Загалом, до складу ЧСР увійшло 25% населення, близько 20% території Австро-Угорщини і майже 70% усієї її промисловості. Подоланню повоєнних труднощів сприяла стабілізація світового господарства. Вже на початку 1924 р. промислове виробництво в країні почало зростати. Після певного спаду в 1926 р., зростання виробництва тривало до 1929 р. Його рівень перебільшив довоєнний на 41%. Вартість внутрішнього валового продукту ЧСР у 1929 р. становила 73,4 млрд. крон. ЧСР мала значний експортний потенціал. У розвиненій індустріально-аграрній Чехословаччині більше 40% населення було зайняте в промисловості, торгівлі й на транспорті, 37% – у сільському господарстві.

Економічний розвиток різних частин республіки був неоднаковим. Чеські землі складали промисловий осередок республіки, там зосереджувалося 90% промислового потенціалу країни. Словаччина і Закарпаття були аграрними регіонами, які в силу специфіки історичного розвитку в складі Угорщини, відставали від Чехії. Така нерівномірність розвитку регіонів спричинила здійснення інтеграційної політики з метою їх об'єднання в єдину економічну цілісність. Економічна інтеграція здійснювалася поряд з реформуванням народного господарства, шляхом модернізації Словаччини та Закарпаття. Загалом, в 1919 – 1932 рр. уряд витратив у Словаччині 18,339 млрд. крон, а зібрав податків на суму

15,412 млрд. крон. Значну фінансову підтримку отримало Закарпаття, де за цей час уряд ЧСР витратив 3,220 млрд. крон, а зібрав податків на суму 1,575 млрд. крон. Дефіцит покривався із податкових надходжень з чеських земель. Фінансова підтримка Словаччини та Закарпаття не була проявом благодійництва Чехії. Їх державне об'єднання було взаємовигідним. У східних регіонах республіки збувалась чимала частка промислової продукції чеських земель. У Чехію звідти ввозились сільськогосподарські товари. В результаті суттєвий прогрес відбувся в усіх сферах життя цих регіонів, хоча зберігалось переважання аграрного сектору економіки. У вирішенні численних проблем регіонів не вистачало системного державного регулювання економіки. У 1920-х рр. у ЧСР діяв принцип невтручання держави у безпосереднє функціонування економіки, уряд тільки створював умови для розвитку ринкових відносин та реалізовував модернізаційні проекти. Ліберальна економічна політика ЧСР створювала умови вільної конкуренції, але об'єктивно надавала переваги більш розвинутій чеській промисловості, порівняно з словацькою і закарпатською. Реформи мали довготривалий характер. Загалом, серед успіхів політики інтеграції варто відзначити створення єдиного ринку, нового управлінського апарату, часткову уніфікацію правового поля в економічній галузі, початок модернізації всіх сфер життя східних регіонів ЧСР (реконструкція промисловості, вдосконалення інфраструктури, аграрна реформа, розвиток освіти, соціального і медичного забезпечення).

Одним з напрямків економічної політики чехословацького уряду була підтримка чеського капіталу в господарстві країни, насамперед для зменшення впливу німецьких і угорських підприємців та банкірів. За допомогою держави чеський капітал поступово оволодів ключовими позиціями в промисловості і фінансах. Так, якщо в 1913 р. чехи контролювали 25% банківського капіталу на території майбутньої ЧСР, то вже в 1921 р. зазначені показник становив 60%, а в 1928 р. – 70%.

Позитивно вплинула на економічний розвиток країни, зокрема, на розширення внутрішнього ринку, аграрна реформа, яка суттєво обмежила велике німецьке і угорське землеволодіння та сприяла зміцненню економічних позицій чеських і словацьких землевласників. В результаті реформи з 4 млн. га орної землі та лісів, конфіскованих приблизно у 1,9 тис. власників, селяни одержали близько 45% землі, стільки ж було повернено колишнім власникам. Близько 10% земельного фонду дісталось провідним функціонерам аграрної партії,

які створили великі капіталістичні господарства. Внаслідок реформи чисельність середніх селянських господарств країни збільшилась з 20,8% до 28,4%.

Загалом, за низкою показників і досягнутому рівню життя ЧСР увійшла до десятки найрозвинутіших країн світу. За показником національного прибутку на душу населення ЧСР посідала п'ятнадцяте місце в світі. Потужний концерн «Шкода» виробляв літаки, автомобілі, двигуни, зброю тощо. Важку промисловість в ЧСР представляли Грничо-металургійне та Празьке металургійне товариства, Вітковіцькі металургійні заводи. Світові позиції у виробництві взуття країна посіла завдяки концерну Т. Баті (1876 – 1932) в м. Злін.

Важливим показником успішного розвитку економіки країни був рівень життя населення. У Чехословаччині середня заробітна плата в 1928 – 1929 рр. становила у працівників сільського господарства 550 крон, у робітників промисловості 850 крон, окрім металургів, які заробляли 950 крон, у вчителів 1100 крон, у лікарів 1300 крон, у чиновників вищої ланки 1550 крон, у техніків-конструкторів 1750 крон, у міністрів 9000 крон. У той час за ці кошти можна було прожити на достатньо пристойному рівні. Так, кілограм цукру коштував 6,4 крон, картоплі – 0,5 крон, ковбаси пересічно 10 крон, м'яса – 15–18 крон, хліб – 2,75 крон, пляшка молока – 2 крони, кухоль пива – 1,3 крони, черевики чоловічі чи жіночі – 19 крон, сорочка чоловіча – 24 крони, праска – 75 крон, годинник – 240 крон, пілосос – 1500 крон, автомобіль середнього класу – 18000 крон.

Восени 1925 р. урядова коаліція розпалася внаслідок суперечностей між партіями. Позачергові вибори до парламенту у жовтні 1925 р. засвідчили послаблення позицій соціалістів, а також національно-демократичної партії. На виборах перемогли аграрії, які отримали 13,7% голосів. Друге місце посіли комуністи – 13,1% голосів. У Словаччині найбільшу кількість мандатів завоювала Глінкова словацька народна партія (ГСНП), яка наполегливо добивалась територіальної автономії Словаччини. Спроба зберегти попередній склад правлячої коаліції за рахунок включення до неї невеликої ремісничої партії, не врятувала ситуацію. Весною 1926 р. президентом було призначено позапарламентський «уряд спеціалістів» Я. Черни (березень–жовтень 1926 рр.).

У цей час, з утворенням у березні 1926 р. праворадикальної організації Національна фашистська громада, в країні виникла загроза демократичному режиму. Праворадикальні сили очолював заступник начальника генерального штабу генерал Р. Гайда, який

прагнув замінити демократичний лад режимом «твердої руки». Своєчасне втручання Т.Г. Масарика, звільнення Гайди з посади, відвернуло таку загрозу. Для виходу з урядової кризи до коаліції було залучено судетсько-німецькі партії та ГСНП. Цим кроком Т.Г. Масарик і угруповання «Град» прагнули парламентськими засобами стабілізувати політичну систему, частково врегулювавши німецьке і словацьке питання шляхом налагодження міжнаціонального співробітництва у сфері влади. До уряду коаліції правих партій, який очолив лідер аграрної партії А. Швегла (жовтень 1926 – лютий 1929 рр.), а після його відставки - Ф. Удржал, були включені представники восьми партій, серед яких – німецька аграрна і християнсько-соціальна партії, що взяли на себе зобов'язання відстоювати інтереси угорської меншини. У січні 1927 р. до уряду увійшли представники ГСНП. Створення міжнаціональної коаліції було великим політичним успіхом президента, який розглядав внутрішню політику крізь призму врегулювання національного питання. Повторне переобрання Т.Г. Масарика на посаду президента ЧСР 27 травня 1927 р. продемонструвало підтримку більшості політичних сил обраному ним шляху розвитку демократії, вирішення національних суперечностей.

Внаслідок економічних заходів правлячої коаліції і, зокрема, завдяки податковій реформі 1928 р., що надала пільги підприємцям і промисловцям, соціальна база існуючої коаліції звузилася. Після виходу з неї партії А. Глінки у жовтні 1929 р. вона втратила більшість у парламенті. Після його розпуску на позачергових виборах 1929 р. перемогли аграрії – 15% голосів. Соціал-демократи отримали 13% голосів, національні соціалісти – 10,4%, народна партія – 8,4%, німецькі соціал-демократи – 6,9%. Комуністи втратили 20% голосів порівняно з минулими виборами і здобули 10,2% голосів. У Словаччині свої позиції, з певними втратами, зберегла народна партія А. Глінки – 4,8% голосів.

Після виборів, завдяки позиції Т.Г. Масарика, було створено уряд широкої коаліції за участі чехословацьких і судетсько-німецьких правих партій та соціал-демократів. Прем'єр-міністром залишився аграрій Ф. Удржал.

Світова економічна криза 1929 – 1933 рр. розпочалась у Чехословаччині у 1930 р. і виявилась більш тривалою та руйнівною, ніж в інших країнах. Навесні 1933 р. криза досягла найбільшої гостроти. Промислове виробництво скоротилося порівняно з 1929 р. на 40%, кількість безробітних досягла 920 тис. Уряд прагнув

подолати кризу за допомогою активізації програм соціальної підтримки безробітних (організація безкоштовного харчування; надання безробітним, які не входили до профспілок грошової та продовольчої допомоги, розгортання картопляної, хлібної, молочної та інших благодійних кампаній), державної підтримки зовнішньої торгівлі. Шляхом зниження податків, скасування боргів та прямих дотацій банкам і промисловим корпораціям уряд підтримував вітчизняного товаровиробника і фінансово-грошову систему. Однак, вирішити соціальні проблеми не вдалось і уряд Ф. Удржала подав у відставку. До влади прийшов уряд «сильної руки» аграрія Я. Маліпетра (жовтень 1932 – листопад 1935 рр.). Зі вступом у дію в червні 1933 р. надзвичайного закону про розширення повноважень виконавчої влади у соціальній і економічній сферах, парламентська система ЧСР помітно модифікувалась. Була закріплена практика делегування уряду повноважень парламенту. Проте вимоги правих сил про надання надзвичайних повноважень прем'єр-міністру не знайшли підтримки, що запобігло можливому розвитку політичної системи ЧСР за авторитарним сценарієм. Завдяки збільшенню державних асигнувань на допомогу безробітним, охорону здоров'я, освіту, соціальне забезпечення, зниженню зарплати службовців, ситуація в економіці дещо поліпшилася. У 1933 р. почалось зростання виробництва промислової продукції, а в 1937 р. валовий внутрішній продукт склав 98,4% докризового максимуму.

Одним з наслідків світової економічної кризи була поляризація політичних сил в країні. Зростала чисельність партій лівої та правої орієнтацій. Так, в 1930 – 1932 рр. втричі збільшилась кількість членів КПЧ, яка виступала під гаслами: «єдиний порятунок – Ради», «не Масарик, а Ленін». До авторитарних методів правління схилились навіть такі традиційні партії, як аграрна і національно-демократична. Зріс вплив правонаціоналістичних партій. Національна фашистська громада, керована амбіційним генералом Р. Гайдою, тяжіла до правого крила аграріїв, а Національне об'єднання на чолі з колишнім лідером національно-визвольної партії І. Стржибрним – до націонал-демократів. Однак чеські фашисти не отримали масової підтримки.

Широкого розмаху праворадикальні настрої набули лише у німецькомовних прикордонних районах Чехії, на економіці яких особливо негативно позначилась економічна криза 1929 – 1933 рр. Це полегшувало гітлерівській пропаганді завдання розпалювати вороже ставлення судетських німців до ЧСР. Демонстративні дії німецьких націоналістів, які копіювали символіку нацистів

Німеччини, спонукали уряд у жовтні 1932 р. заборонити діяльність двох німецьких радикальних партій. Однак їх лідери інспірували створення Судетсько-німецького вітчизняного фронту, перейменованого у 1935 р. в Судетсько-німецьку партію. Її очолив К. Генлейн, за ім'ям якого цей рух отримав назву генлейнівського.

З метою захисту політичної системи, парламент Чехословаччини схвалив закони «Про захист республіки» (10 липня 1933 р.), «Про надзвичайні заходи» (12 липня), «Про контроль за друком» (25 жовтня 1933 р.), які надавали уряду широкі повноваження для забезпечення державної безпеки.

Випробуванням сил реакції і демократії в ЧСР стали парламентські і президентські вибори 1935 р. Вибори до парламенту у травні 1935 р. продемонстрували певні зміни в політичному таборі. Серед традиційних партій найбільше голосів набрала аграрна (14,3%), зміцнилися позиції КПЧ (10,3%). Симпатії частини виборців отримали партії праворадикального спрямування. Водночас, чеським фашистам в особі Національного об'єднання віддали голоси 5,6% виборців.

У Словаччині значно зміцнилась Глінкова словацька народна партія, що утворила Автономістський блок і здобула 6,9% голосів.

Найбільшу кількість голосів серед німецьких виборців і загалом в ЧСР, здобула Судетсько-німецька партія, яку підтримали 15,2% виборців. Лише процедурні особливості розподілу мандатів забезпечили аграріям перевагу в парламенті і дозволили зберегти пост прем'єра.

На президентських виборах 18 грудня 1935 р., замість Т.Ґ. Масарика, який подав у відставку у зв'язку з хворобою, на посаду президента ЧСР було обрано Е. Бенеша (1884 – 1948). Представник правих сил Б. Немец – прихильник авторитарних методів правління, зазнав поразки. Таким чином, було збережено демократичний характер політичної системи.

Після виборів 1935 р. в республіці загострилося національне питання. Створений в листопаді 1935 р. уряд широкої коаліції, очолюваний словаком, представником аграрної партії М. Годжею, здійснив низку заходів для зміцнення внутрішньої безпеки. Загрозу вбачали в генлейнівському русі, вся діяльність якого була спрямована на дестабілізацію і руйнування ЧСР. Було заборонено проведення судетсько-німецького культурного тижня і з'їзду генлейнівців, призначеного на квітень 1936 р., та обмежувалася їх пропагандистська діяльність.

Водночас, 18 лютого 1937 р. чехословацький уряд підписав з німецькими партіями, що входили до урядової коаліції, угоду, в якій обіцяв забезпечити національну рівноправність, надати економічну допомогу німецькомовним районам, що потерпали від кризи, укомплектувати персонал адміністративного апарату у відповідності з національним складом населення. Та чи не єдиним наслідком лютневої угоди став прийом на державну службу 6500 осіб німецької національності. Тим часом, ворожість генлейнівської партії до чехословацької державності зростала з успіхами А. Гітлера на міжнародній арені. Керівництво Судетсько-німецької партії наприкінці 1937 р. ухвалило рішення всебічно підтримувати політику гітлерівців, спрямовану на ліквідацію Чехословаччини.

10.3. ЧСР у міжнародних відносинах. Чехословацька криза 1938 р. «Друга республіка».

Головна мета зовнішньої політики ЧСР полягала у забезпеченні сприятливих умов функціонування національної державності і налагодженні її співпраці з усіма країнами. Здійснення цієї мети забезпечувало міністерство закордонних справ, яке в 1918 – 1935 рр. очолював Е. Бенеш. Впливав на зовнішню політику і президент Т.Г. Масарик, який ініціював проект інтеграції Центрально-Східної Європи. У грудні 1918 р. в Парижі Т. Г. Масарик представив цей проект грецькому прем'єру Е. Венізелосу і румунському міністру закордонних справ Т. Іонеску. Пропонувалося створення федеративного союзу держав «малих націй» від Фінляндії до Греції під назвою Сполучені штати Східної Європи. Країни Центрально-Східної Європи надали перевагу збереженню національної незалежності, тому проект не отримав підтримки.

Зовнішня політика Чехословаччини мала профранцузьку спрямованість. Франція як впливова європейська держава розглядалась як гарант збереження версальського міжнародного устрою. За допомогою Франції чехословацька дипломатія здобула підтримку інших країн Антанти на Паризькій мирній конференції, зокрема, щодо включення до складу ЧСР судетсько-німецьких територій, Словаччини і Закарпаття. У той же час ЧСР взяла на себе важкі економічні зобов'язання сплатити частину боргів Австро-Угорщини як одна з її держав-наступниць. Ці «виплати за видатки по визволенню» становили 16,9 млрд. крон.

Головним завданням зовнішньої політики Чехословаччини було збереження версальського післявоєнного устрою. Оскільки Угорщина належала до прибічників перегляду післявоєнних договорів,

дипломатія ЧСР приділила значну увагу створенню чехословацько-югославсько-румунського військово-політичного союзу під назвою Мала Антанта. Основою союзу стали чехословацько-югославська (14 серпня 1920 р.) та чехословацько-румунська (23 квітня 1921 р.) угоди, які передбачали узгодження всіх питань, що стосуються взаємовідносин з Угорщиною і взаємні дії у випадку її неспровокованого нападу на одну з договірних сторін.

Впродовж 1920-х рр. ЧСР налагодила нормальні взаємовідносини з сусідніми країнами. Так, 16 грудня 1921 р. була укладена політична угода з Австрією. Обидві сторони зобов'язувалися виконувати всі умови Сен-Жерменського договору, взаємно гарантувати встановлені кордони, співробітничати у дипломатичних і політичних питаннях, зберігати нейтралітет у випадку збройного зіткнення однієї з сторін з третьою державою. Урядом Е. Бенеша були підписано угоду про торгівлю і судноплавство з Італією, а також торговельні угоди з Німеччиною та Австрією. Спонукуваний підприємницькими колами, зацікавленими в розвитку економічних зв'язків з Росією, уряд 5 червня 1922 р. підписав «Тимчасовий договір про встановлення відносин» з РСФРР.

Для збереження версальської системи мирних договорів Чехословаччина уклала в 1924 р. договір з Францією, за яким сторони зобов'язувались взаємно консультиватись і погоджувати свої дії у питаннях безпеки. При сприянні Франції у квітні 1925 р. було укладено торговельний, транзитний, арбітражний польсько-чехословацькі договори та ухвалено компромісні рішення щодо суперечливих прикордонних питань.

Водночас поглиблювалось співробітництво країн Малої Антанти. У 1926 р. Чехословаччина, Югославія та Румунія уклали військовий договір про взаємну співпрацю у випадку війни, про вільне пересування армій, транспортування військових матеріалів і спільне виробництво озброєнь.

Активно діяла ЧСР в Лізі Націй. Міністр закордонних справ Е. Бенеш був одним з її керівних діячів, багато років очолював Комітет по роззброєнню, декілька разів виступав як третейський суддя, а в 1934 – 1935 рр. головував у Лізі Націй.

Початком дестабілізації міжнародного становища Чехословаччини став прихід до влади у Німеччині А. Гітлера, який своїм першочерговим завданням вважав ліквідацію Версальської системи міжнародних відносин і підтримуваного нею територіального статусу-кво. Дипломатія ЧСР продовжувала

вважати найважливішою гарантією цілісності республіки союз з Францією. Саме тому, на відміну від Польщі, яка підписала з Німеччиною угоду «Про мирне розв'язання суперечок», Чехословаччина відмовилася від такого договору. Вона підтримала ідею Франції про укладання регіонального Східноєвропейського пакту, в межах якого СРСР, Чехословаччина, Польща, Німеччина, балтійські країни та Франція, як гарант угоди, мали взяти на себе зобов'язання про взаємодопомогу у випадку війни. За підтримки концепції колективної безпеки СРСР, уряд Чехословаччини 9 червня 1934 р. встановив з ним дипломатичні відносини. Крім того, услід за Францією, Чехословаччина 16 травня 1935 р. підписала договір про взаємну допомогу з СРСР. Договір містив застереження, що взаємна підтримка може бути надана лише після допомоги Франції жертві агресії. Однак, через відмову Німеччини і Польщі, проект Східно-Європейського пакту не вдалось реалізувати.

У грудні 1935 – лютому 1936 рр. посаду міністра закордонних справ обіймав М. Годжа. Він виступив з ініціативою, яка, на його думку, повинна була сприяти посиленню міжнародного становища Чехословаччини в умовах зростаючої небезпеки з боку нацистської Німеччини. Годжа запропонував програму центральноєвропейського економічного співробітництва, що передбачала економічне і політичне зближення країн Малої Антанти і «римського протоколу» (Італія, Австрія, Угорщина). Створення такого потужного об'єднання 6-ти держав повинно було б попередити подальше проникнення Німеччини в Дунайський басейн. Італія розглядалася як протипага Німеччині. М. Годжа вважав, що із створенням цього об'єднання Чехословаччина зможе, в подальшому, співробітничати на рівноправній основі з Німеччиною. Проте, програма не отримала підтримки, що призвело до відставки Годжи.

Новим міністром закордонних справ став давній співробітник Е. Бенеша К. Крофта (лютий 1936 – жовтень 1938 рр.). Його діяльність була спрямована на зміцнення Малої Антанти. Проте організована чехословацькою дипломатією в червні 1936 р. в Бухаресті, зустріч голів держав об'єднання для консолідації їх зусиль у збереженні власних позицій у Центральній Європі не мала успіху. Пропозиція Чехословаччини укласти пакт проти будь-якого агресора була відхилена. Міжнародне становище Чехословаччини погіршилося у квітні 1937 р., коли Румунія і Югославія відхилили ідею укладення оборонного союзу між Францією і країнами Малої Антанти. У наступному році Чехословаччина у сфері міжнародних

відносин перетворилася із суб'єкта в об'єкт політики.

20 лютого 1938 р. Гітлер у парламентській промові оголосив «третьої рейх» захисником 10 млн. німців, що живуть за його межами. Йшлося про австрійців і судетських німців. Декларуючи бажання «захистити» принцип національного самовизначення у міжнародних відносинах, Гітлер насправді прагнув захопити ресурси чехословацької держави.

Після аншлюсу Австрії 12 березня 1938 р., що знаменував крах Версальської системи, на порядок денний міжнародних відносин в Європі було винесено судетську проблему.

Аншлюс викликав зростання праворадикальних настроїв серед населення Судет і різкий сплеск антинімецьких настроїв серед чехів. В Судетах відбулися демонстрації під гаслом: «На батьківщину, в Рейх!».

Відповідно радикалізувалися вимоги Судетсько-німецької партії (СНП). 15 березня 1938 р. її представник К.Г. Франк виступив у Палаті депутатів ЧСР з попередженням уряду, що допоки не будуть здійснені їх вимоги, судетські німці відкинуть чехословацьку державу таким чином, як відкинули поступки уряду, зафіксовані в угоді від 18 лютого 1937 р. Наступного дня в Сенаті ЧСР депутат від СНП Е. Епгубер вимагав, щоб Чехословаччина перебудувала свою внутрішню структуру за зразком Швейцарії і у зовнішній політиці проголосила нейтралітет.

Після оголошення К. Генлейном 16 березня 1938 р. припинення наприкінці весни прийому нових членів до СНП, судетські партії (аграрії, християнські соціалісти, «ремісники») вийшли зі складу урядової коаліції і об'єдналися з СНП. Тепер фракція СНП налічувала 55 осіб і перетворилася у найбільшу у Палаті депутатів ЧСР. Поза генлейнівською партією залишилися лише Німецька демократична партія свободи думки і німецькі соціал-демократи, хоча 25 березня 1938 р. Л. Чех, їх представник в уряді, подав у відставку з посади міністра. Таким чином, у ЧСР завершився період німецького активізму – співпраці судетсько-німецьких партій з чехословацькою владою.

За словами відомого дипломата США Г. Кіссінджера, світові демократії після анексії Австрії подвоїли прихильність до умиротворення, сподіваючись, що «Гітлер призупинить свій марш, коли поверне всіх етнічних німців до Фатерланду» (батьківщини). Аргументація «миротворців» посилювалася скептичним налаштуванням британських політиків щодо можливості оборони

ЧСР після аншлюсу Австрії. 22 березня 1938 р. Е. Галіфакс, який змінив на посаді британського міністра закордонних справ, прихильника політики колективної безпеки А. Ідена, подав кабінету міністрів рапорт комітета начальників штабів, в якому стверджувалося, що жоден тиск з боку Британії та її можливих союзників не утримає Німеччину від нападу на ЧСР та її повного розгрому. Цього ж дня Галіфакс повідомив союзу Францію: «якщо вона збирається захищати Чехословаччину, це її власна справа». Британські політики вже не брали до уваги, що йшлося не тільки про права німецької меншини ЧСР, але й про майбутнє демократії у цій країні та в Центральній Європі загалом, де Чехословаччина залишалася останньою демократичною державою. Настрої політики умиротворення поширювалися й у Франції. У березні 1938 р. у французькому Генштабі прийшли до висновку, що існуюча мережа залізниць й аеродромів Чехословаччини та суміжних країн, зокрема Румунії, не дозволяє сподіватися на широку й ефективну радянську підтримку.

СНП отримала підтримку Німеччини на найвищому рівні, коли 28 березня 1938 р. А. Гітлер і міністр закордонних справ Й. Ріббентроп прийняли К. Генлейна і К.Г. Франка. Гітлер запевнив: «Я підтримаю вас. Завтра ви (звернення до К. Генлейна – авт.) станете моїм намісником». Він запропонував стратегію зриву домовленостей СНП з керівництвом ЧСР шляхом висунення неприйнятних вимог і відкидання пропозицій про входження до урядової коаліції. К. Генлейн також повинен був використати свої зв'язки в Англії, щоб не допустити британського втручання.

Не зважаючи на заяви Г. Герінга про недоторканість кордонів Чехословаччини після аншлюсу, лідери ЧСР розуміли загрозу, що склалася і намагалися розв'язати судетське питання. Свідченням поступової еволюції національної політики ЧСР в умовах зовнішнього тиску, можливо запізнило, було рішення уряду 18 березня 1938 р. про узаконення принципу національної пропорційності при призначенні на державну службу, ухвалене на вимогу судетсько-німецьких активістських партій. На звернення британського посла Б. Ньютона щодо необхідності включення до уряду представників СНП, Е. Бенеш відповів згодою, але за умови, «що не будуть принесені в жертву досьогоднішні німецькі урядові партії». 28 березня 1938 р. прем'єр М. Годжа заявив, що уряд підготує «національний статут», який об'єднає і покращить діючі положення законодавства стосовно національних меншин. Проте переговори М. Годжі з діячами СНП

1 квітня 1938 р. завершилися безрезультатно. СНП висловилося проти участі соціал-демократів в уряді і заявила, що тільки вона має право представляти інтереси німців. Прикметно, що саме тоді провалилися спроби К. Генлейна приєднати до своєї партії судетських соціал-демократів.

21 квітня 1938 р. А. Гітлер зустрівся з начальником генерального штабу В. Кейтелем і поставив завдання розробки стратегічного плану воєнного розгрому ЧСР впродовж чотирьох днів. При цьому, враховуючи можливий міжнародний резонанс, висловився на користь «миттєвих дій у зв'язку з яким-небудь інцидентом», наприклад, вбивством німецького посла в Празі після антинімецької демонстрації.

У цій ситуації Німецька соціал-демократична робітничка партія (в Чехословаччині) продовжувала пошуки шляхів вирішення судетського питання в ЧСР. 23 квітня 1938 р. лідер партії В. Якш в інтерв'ю зазначив, що необхідно забезпечити пропорційну участь німців в управлінні, цивільних службах, самоврядування в шкільних, соціальних закладах тощо, утворити робітничі споживчі відділи на регіональному рівні, змінити мовний закон.

Натомість на з'їзді СНП 24 квітня 1938 р. у Карлсбаді (Карлові Вари), К. Генлейн виступив з програмою, що вимагала: 1) повної рівноправності німецького і чеського народів; 2) визнання судетсько-німецької етнічної групи юридичною особою і надання їй відповідного статусу в державі; 3) визначення кордонів і визнання області проживання німців в ЧСР; 4) утворення судетсько-німецького самоврядування у всіх суспільних галузях; 5) законодавчої гарантії захисту прав громадян німецької національності, які проживають поза судетсько-німецькою областю; 6) ліквідації несправедливості, допущеної стосовно німців у 1918 р. та компенсації за майно, втрачене внаслідок цього; 7) визнання і втілення в життя головного принципу: німецькі службовці на німецькій території; 8) повної свободи німецької культури і німецького світогляду. Чехословацьке керівництво, не бажаючи надання судетським німцям особливого статусу, відхилило Карлсбадську програму, водночас, не відмовляючись від подальших переговорів з генлейнівцями.

Загострення судетського питання обумовило нараду в Лондоні 28 – 29 квітня 1938 р. англійського і французького урядів за участі представників Чехословаччини. На ній чехословацький уряд дав зрозуміти, що судетсько-німецьке питання буде розв'язане і що він не бажає подальшого тиску ззовні.

Франція і Велика Британія намагалися не допустити Німеччину до силового варіанту розв'язання проблеми. Франція заявила про свій намір втрутитися в разі необхідності, англійський уряд заявив, що чинитиме так само. Нарада рекомендувала чехословацькому керівництву задовольнити основні вимоги судетських німців. 7 травня 1938 р. британський і французький послы поставили перед міністром закордонних справ ЧСР К. Крофтою вимогу щодо порозуміння уряду його країни з німецькою меншиною. Через тиждень К. Крофта передав послам відповідь з запевненнями, що уряд ЧСР здійснить все можливе для задоволення «всіх справедливих національних вимог».

В цей час, на шляху до Лондона, К. Генлейн 12 травня 1938 р. таємно відвідав столицю Німеччини, де отримав інструкції від Й. Ріббентропа заперечувати, що він діє за наказом з Берліна, вести розмову про прогресуючий розлад політичної структури Чехословаччини. 13 травня 1938 р. на зустрічі у Лондоні К. Генлейн завірив У. Черчілля «чесним словом», що не отримує вказівок з Берліну. Британським політикам було передано проект автономії Судет, який вони підтримали та передали на розгляд чехословацького керівництва.

Завдяки пропагандистській діяльності Німеччини та К. Генлейна, міжнародна громадськість поступово почала вбачати в судетських німцях непримиримих противників Чехословацької республіки та безперспективність збереження її існуючих кордонів. До таких поглядів був прихильний британський прем'єр-міністр Н. Чемберлен.

Чергові переговори чехословацької влади з представниками СНП 18 травня 1938 р. були перервані вже наступного дня повідомленнями про зосередження німецьких військ вздовж кордону з ЧСР. Почалася так звана «травнева криза у вихідні». Абвер (військова розвідка Німеччини), окрім розвідувальної, активізував підривну та пропагандистську діяльність проти ЧСР, фінансував створення збройних «Загонів самооборони» СНП у м. Егер (нині Хеб). У день німецького нападу Чехословаччину мав охопити терор. Деякі історики вважають, що заколот був призначений на день муніципальних виборів, щоб після встановлення контролю над Судетами, перетворити вибори на плебісцит. Одночасно вермахт почав переміщення дивізій до кордону з ЧСР.

У ніч з 20 на 21 травня 1938 р. ЧСР оголосила часткову мобілізацію. 170 тис. військовослужбовців ЧСР було розташовано

поблизу німецького кордону. Франція і Англія заявили про підтримку Чехословаччини. Гітлерівське керівництво, наштовхнувшись на рішучість уряду ЧСР, зупинило подальшу ескалацію напруги і відвело війська від кордону, що викликало триумф у Празі.

28 травня 1938 р. на нараді з військовими Гітлер заявив, що Німеччина має бути готова до нападу на Чехословаччину до 1 жовтня, а 30 травня – підписав новий варіант плану операції «Грюн». Ці дії підтримували не всі генерали. Проти війни з ЧСР виступав начальник генерального штабу Л. Бек.

Е. Бенеш розраховував, що успіх 21 травня послабить позиції генлейнівців і допоможе судетсько-німецьким активістам на виборах до органів місцевого самоврядування, які відбувалися 22 і 29 травня, 12 червня 1938 р. Щоб здобути симпатії виборців, судетсько-німецькі соціал-демократи та низка менших активістських організацій прикладали максимум зусиль. Проте, вибори 1938 р. принесли перемогу СНП, яка здобула 85% голосів. Генлейнівці інтерпретували результати виборів як неофіційний референдум судетських німців про своє майбутнє.

Докорінно протилежними були результати виборів у чеських етнічних районах, де перемогу здобули демократичні партії, що прагнули до порозуміння з німецькою меншиною.

Після невдалої спроби прямого тиску на ЧСР у травні 1938 р., гітлерівська Німеччина і СНП зробили акцент на активну пропагандистську кампанію з метою переконати громадську думку країн Заходу в неможливості подальшого проживання в межах спільної держави судетських німців і чехів, викликати почуття невпевненості в чехословацькій еліті.

Внутрішньополітична ситуація в ЧСР ускладнювалася вимогами автономії інших національних спільнот. Так, 5 червня 1938 р. ГСНП виступила з своїм третім з 1918 р. проектом автономії Словаччини.

У переговорах з Прагою СНП продовжила тактику відтягування порозуміння і постійно висувала нові вимоги. 7 червня 1938 р. генлейнівці виступили з новим меморандумом до уряду ЧСР – «Програмою з 14 пунктів». У ній дублювалася Калсбадська програма і навіть містилися деякі поступки, а саме додано пункт про демократичне співіснування націй.

Уряд ЧСР пішов назустріч вимогам СНП і 15 червня 1938 р. прийняв для обговорення на рівних засадах «14 пунктів» і власний проект «національного статуту» (II-й план), суть якого полягала

у розширенні повноважень органів місцевого самоврядування, а також організації національних курій у земельних сеймах. Під час переговорів з урядом ЧСР К. Генлейн та К.Г. Франк спілкувалися з А. Гітлером, Й. Ріббентропом і Р. Гессом. Інструкції, які вони отримали вимагали затягування переговорів, щоб надати Гітлеру можливість проголосити судетсько-німецьку проблему міжнародною і втрутитися у її розв'язання.

У Великій Британії та Франції, під впливом пропаганди Німеччини, вже не вірили у можливість досягнення угоди уряду ЧСР з судетськими політиками.

Тим часом у Німеччині сформувалася опозиція військовим планам Гітлера, що засвідчили меморандуми Л. Бека від 28 травня і 16 липня 1938 р.

У прагненні вплинути на Велику Британію, Гітлер 17 липня 1938 р. відправив свого ад'ютанта Ф. Відемана в Лондон на зустріч з британським міністром закордонних справ Е. Галіфаксом. Ф. Відеман заявив, що Німеччина не планує використання сили в судетському питанні, але сумнівається, що не втрутиться у випадку «масових вбивств судетських німців».

Керівництво Великої Британії вирішило виступити посередником між генлейнівцями і чехословацькою владою. Британський колоніальний політик лорд В. Ренсімен прибув у Прагу 3 серпня 1938 р.

Показово, що представники судетських активістських партій самі з'явилися на зустріч з британським політиком, а лідерів СНП В. Ренсімен відвідав особисто, для чого спеціально здійснив поїздку в м. Райхенберг (нині Ліберець) для бесіди з К. Генлейном.

Принципово інших позицій щодо розв'язання судетського питання притримувались німецькі соціал-демократи Чехословаччини. В їхньому меморандумі, врученому В. Ренсімену 11 серпня 1938 р., стверджувалося, що право судетських німців на самовизначення може бути здійснено лише в межах історичних кордонів Чехії та Моравії шляхом забезпечення рівних політичних прав, соціально-культурного розвитку, розширення регіонального самоврядування.

Німеччина продовжувала підготовку агресії проти ЧСР. Гітлер повідомив генералам своє рішення: не пізніше 1 жовтня здійснити напад на Чехословаччину, що не викличе, на його думку, війни з Англією і Францією.

Військова опозиція навпаки вважала, що це призведе до нової світової війни та поразки Німеччини. 17 – 24 серпня 1938 р. у Лондоні

перебував один з вищих німецьких офіцерів Е. фон Клейст-Шмензін, який ознайомив британців з планом ліквідації гітлерівського режиму за умови непоступливості країн Заходу у конфлікті Німеччини з Чехословаччиною. Проте вони з недовірою поставилися до цього.

17 серпня 1938 р. Судетсько-німецька партія заявила, що підготовлені урядом законопроекти (II-й план) її не задовольняють та припинила переговори.

У таких умовах чехословацьке керівництво не мало можливості виконати одну з рекомендацій В. Ренсімена – надати СНП місця в уряді. К. Генлейн і його прибічники вже фактично виступали за виокремлення зі складу ЧСР Судетської області та її передачу Німеччині. У Судетську область під виглядом туристів і відпочиваючих прибуло біля 7 тис. німецьких штурмовиків. 27 серпня 1938 р. у відставку було відправлено противника війни з ЧСР – начальника генштабу Німеччини Л. Бека.

В умовах, коли невирішеність судетського питання набула міжнародного розголосу і загрожувала початком європейської війни, під тиском Британії та Франції президент Е. Бенеш взяв на себе проведення переговорів з генлейнівцями. 30 серпня 1938 р. він запропонував представникам СНП III-й план вирішення судетського питання, який передбачав створення трьох німецьких автономних областей (жуп), в яких органи влади формувалися б виключно з осіб німецької національності. Ці області отримували самостійний бюджет і уряд був готовий надати їм фінансову допомогу (700 млн. крон).

У Великій Британії політики, які вже не вважали можливим досягнути порозуміння між СНП і чехословацькою владою, хотіли насамперед відвернути нову війну. 30 серпня 1938 р. радник Н. Чемберлена Г. Вільсон розробив «план Зет», який передбачав особисті переговори прем'єра Великої Британії з Гітлером у випадку загрози війни.

2 вересня 1938 р. після консультацій К. Генлейна з А. Гітлером СНП відхилила III-й план розв'язання національного питання. Генлейнівці вважали його недостатнім. Проявом наростання кризи був наказ Гітлера від 3 вересня 1938 р. сконцентрувати на 27 вересня війська на відстані дводобового переходу від кордону з ЧСР. Підготовчі військові заходи здійснила і Франція.

Зрештою, під впливом В. Ренсімена Е. Бенеш схилився до ще більших поступок, які виходили за межі Карлсбадської програми і «Червненого маніфесту». 7 вересня 1938 р. М. Годжа передав представникам СНП новий – IV-й – план врегулювання національної

проблеми. За ним передбачалося запровадження територіальної автономії для судетсько-німецьких територій, розповсюдження принципів національної пропорційності на всі області Чехословацької держави, рівноправність мов всіх національностей країни, створення центрального судетсько-німецького уряду. Однак, генлейнівці не уповноважені Гітлером продовжувати переговори далі, 7 вересня відкинули IV-й план.

9-10 вересня 1938 р. Гітлер призначив реалізацію плану «Грюн» (напад на Чехословаччину) на 30 вересня. 12 вересня на нюрнберзькому з'їзді НСДАП, де був присутній К. Генлейн, він заявив про захист ним судетських німців. Ця промова була сигналом СНП для початку повстання, яке підтримала Німеччина. Під час заколоту генлейнівців сталося 70 випадків насильницьких акцій і саботажу.

У цей час, 12 вересня 1938 р. на засіданні уряду Франції було вирішено не воювати з Німеччиною у зв'язку з неготовністю країни до війни. При цьому, прем'єр Е. Даладьє явно занижував ступінь готовності своєї країни до воєнних дій.

Переважна більшість судетських німців не підтримала генлейнівський заколот. У восьми прикордонних районах, де проживали німці, оголосили надзвичайний стан. Заколот був порівняно швидко придушений. У придушенні велику роль відіграла соціал-демократична Робітнича оборона, що відбила штурм бойовиків у м. Егер.

Після придушення заколоту численні організації відійшли від Судетсько-німецької партії і заявили про свою вірність республіці. Глінківці та угорські національні партії також поспішили відсторонитись від союзу з СНП. Найближчі спільники К. Генлейна 15 вересня 1938 р. втекли до Німеччини, де заявили, що єдиний шлях для вирішення судетсько-німецької кризи полягає у приєднанні Судетської області до Німеччини.

Під впливом повідомлень про повстання та агресивні наміри Німеччини, Н. Чемберлен розпочав реалізацію «плану Зет» і звернувся до А. Гітлера з пропозицією про зустріч у Німеччині, «щоб спробувати знайти мирне рішення». З цього несподіваного кроку Чемберлена, Гітлер зробив висновок, що британським прем'єром рухає не судетсько-німецько-чеська напруга, а страх перед Німеччиною.

У той час подорож з Лондона до резиденції А. Гітлера у Берхтесгаден означала п'ятигодинний політ літаком, який для 69-річного Чемберлена виявився першим. 15 вересня 1938 р. на зустрічі з Гітлером британський прем'єр пообіцяв переконати

Чехословаччину передати Німеччині свої північно-західні райони з 50% німецького населення. 16 вересня 1938 р. з такою ж рекомендацією для вирішення судетської кризи звернувся до британського уряду В. Ренсімен.

Одночасно Німеччина створювала умови для подальшої дестабілізації у Чехословаччині. 16 вересня 1938 р. Г. Герінг вимагав від угорського посла вплинути на угорську меншину в ЧСР з метою розгортання активних дій, організації страйків, збройних сутичок, підштовхувати словаків до самовизначення, щоденно здійснювати дипломатичні демарші в Лондоні і Парижі, робити все для того, щоб угорські вимоги стали предметом обговорення міжнародної преси.

З прибічників СНП, які втекли з ЧСР, 17 вересня 1938 р. на території Німеччини був створений 10 – 15 тис. «Судетсько-німецький добровольчий корпус» (СНДК), одне з завдань якого К. Генлейн вбачав у нападах на чехословацькі прикордонні пости та вчинення диверсій.

17 вересня 1938 р., обговоривши результати зустрічі прем'єра з Гітлером, британський уряд погодився з необхідністю ревізії чехословацького кордону. Наступного дня у Лондоні відбулася зустріч прем'єрів і міністрів закордонних справ Великої Британії та Франції. Дипломати Франції справедливо побоювалися, що задоволення німецьких вимог призведе до подальшого поширення агресії. Британці наголошували, що відмова Гітлеру буде означати війну, до якої західні демократії не готові. У підсумку французький прем'єр Е. Даладьє погодився з пропозиціями уряду Великої Британії.

19 вересня 1938 р. почався відкритий терор СНДК у Чехословаччині. Групи з 12 чоловік нападали на прикордонні пости ЧСР. Стрільянина відбувалася так часто, що чехословацькій армії довелось наблизитись до самого кордону. Корпус здійснив більше 300 диверсій, захопив більше 1500 полонених. Його жертвами стали за різними відомостями 110 – 160 осіб.

Англія і Франція 19 вересня заявили чехословацькому уряду, що задля збереження миру судетсько-німецькі райони не можуть залишатися в складі ЧСР і поставили вимогу передати їх Німеччині. 20 вересня 1938 р. чехословацький уряд не погодився з цим і заявив, що підпорядкується арбітражу за умовами договору 1925 р. Того ж дня представник Чехословаччини звернувся до державного департаменту США з метою схилити США виступити на боці ЧСР. Вашингтон залишив прохання без відповіді.

20 вересня 1938 р. НСДРП(Ч) оприлюднила такзваний «останній

маніфест», в якому переважала критика ідеї розчленування ЧСР. Новостворена Німецька національна рада, яка об'єднала активістів, схилилася до прийняття IV-го плану.

У ніч з 20 на 21 вересня 1938 р. послы Англії та Франції вручили Е. Бенешу ультиматуми з повторенням попередніх вимог і заявили, що їх невиконання позбавить Чехословаччину допомоги. До тиску на ЧСР приєдналася Польща, уряд якої 21 вересня висунув ультимативну вимогу вирішити тешинську проблему аналогічно судетській.

Вранці 21 вересня 1938 р. уряд М. Годжі погодився задовольнити ультиматум Франції і Англії.

Західні політики не почули заклику народного комісара закордонних справ СРСР М. Литвінова, який 21 вересня 1938 р. на пленарному засіданні Ліги Націй наголосив на необхідності втрутитися в ситуацію навколо Чехословаччини і підкреслив, що його країна виконає свої договірні зобов'язання. На думку канадського історика М. Дж. Карлея, «жахи війни і більшовицької революції, що переслідували їх (Британію і Францію – авт.) заважали захисту як Чехословаччини, так і всієї Європи від нацистської Німеччини».

Увечері 21 вересня 1938 р. у ЧСР було оголошено про прийняття вимог Англії та Франції, що викликало наступного дня загальний страйк протесту у країні.

22 вересня 1938 р. Н. Чемберлен знову відвідав А. Гітлера в Бад-Годесберзі. Тепер нацистський диктатор висунув нові вимоги. Він вимагав негайної евакуації влади ЧСР з судетської території, а також задоволення територіальних претензій до Чехословаччини з боку Угорщини і Польщі. Гітлер в ультимативній формі заявив, що питання судетських німців повинно бути вирішено до 28 вересня. Англійський прем'єр погодився передати ці вимоги владі ЧСР, що й було зроблено того самого дня.

Тим часом, 22 вересня у прикордонні продовжувались зіткнення між генлейнівцями і чеськими правоохоронцями. СНДК спільно з гітлерівськими загонами СС і СА захопили міста Аш і Егер.

В умовах провалу переговорів у Бад-Годесберзі, 23 вересня французький посол повідомив Е. Бенеша, що уряд Франції в подальшому вже не може нести відповідальності щодо утримання ЧСР від мобілізації на період переговорів Чемберлена з Гітлером і тому Прага вільна в ухваленні необхідного рішення при погіршенні ситуації.

Новопризначений голова чехословацького уряду генерал Я. Сирови відкинув німецькі вимоги. Президент Е. Бенеш 23 вересня 1938 р. оголосив у країні загальну мобілізацію. 800 тис. вояків ЧСР зайняли укріплення в Судетах.

У той же день, уряд Угорщини передав до Праги ноту з вимогою надання угорцям у Чехословаччині тих прав, що й іншим національним меншинам і наполягав на передачі без переговорів тих територій ЧСР, де більший відсоток становило угорське населення, та надання словакам і закарпатським українцям права на самовизначення.

В Англії і Франції також почалися приготування до війни. До 28 вересня 1938 р. Франція мобілізувала 1,5 млн. осіб, а на кордоні з Німеччиною розгорнула 37 піхотних дивізій, 13 кавалерійських бригад і 29 танкових полків. Франція мала 1275 танків. Британські сили налічували 20 дивізій і 2 бригади (400 тис. осіб), 375 танків і 1759 літаків. Проте керівництво і громадська думка цих держав не були налаштовані захищати ЧСР. Не була взята до уваги і друга заява М. Літвінова у Лізі Націй 23 вересня про готовність СРСР надати допомогу Чехословаччині або згідно договору, або як член Ліги Націй.

В умовах загрози війни, Е. Бенеш звернувся до Ф.Д. Рузвельта. Президент Сполучених Штатів Америки в ніч на 26 вересня закликав А. Гітлера і Е. Бенеша врегулювати «конфлікт» шляхом переговорів.

Чисельність німецької армії складала 2,2 млн. осіб (47 дивізій), на озброєнні якої було 720 танків. Для нападу на Чехословаччину виділялося 39 дивізій (1825000 осіб) і 720 танків. Армія ЧСР налічувала 39 дивізій (2 млн. осіб) і 469 танків. На оборону проти Німеччини було виділено 37 дивізій (1645000 осіб) і 400 танків. Станом на 1938 р. німецька армія не була повністю готова до війни. Прага могла разом з Францією виставити армію майже втричі більшу від німецької.

26 вересня 1938 р. А. Гітлер прийняв в Імперській канцелярії Г. Вільсона – радника Н. Чемберлена, який привіз лист від британського прем'єра. У листі повідомлялося, що переданий йому 23 вересня меморандум Гітлера для Чехословаччини неприйнятний. Одночасно англійський прем'єр рекомендував прямі німецько-чехословацькі переговори. Гітлер у виступі в берлінському палаці спорту 26 вересня 1938 р. заявив, що його терпіння вичерпалося, вимагав приєднання німецькомовної частини Чехословаччини до Німеччини, запевнював, що це його «останні територіальні вимоги» перед Європою. Тоді ж був оприлюднений німецький меморандум, який вимагав звільнення прикордоння до 1 жовтня і проведення голосування на змішаних німецько-чеських територіях до 25 листопада. 27 вересня 1938 р.

Гітлер оголосив мобілізацію західних німецьких дивізій.

У другому посланні Гітлеру 27 вересня 1938 р. президент США Ф.Д. Рузвельт запропонував скликати конференцію зацікавлених держав для вирішення питання про Судетську область без застосування військової сили. Пізно ввечері, не маючи впевненості в результаті можливої війни, А. Гітлер продиктував лист Н. Чемберлену, в якому він перейшов на примирливий тон, пропонував гарантії існування ЧСР.

У цій критичній ситуації 28 вересня 1938 р. Н. Чемберлен звернувся до прем'єра Італії Б. Муссоліні з проханням посередництва. Проконсультувавшись з А. Гітлером, Б. Муссоліні запропонував організувати конференцію для вирішення судетської проблеми за участю Великої Британії, Франції, Італії і Німеччини. Конференція, до участі в якій не були допущені делегати ЧСР і СРСР, відповідала традиціям дипломатії XIX ст., коли великі держави перекроювали мапу Європи, не питаючись думки більш «дрібних» країн і народів.

Керівники двох демократичних і двох тоталітарних держав зібралися у Мюнхені 29 вересня. Угода була підписана о 2-й годині 30 вересня. У ній було посилення на згоду чехословацького уряду від 21 вересня передати Німеччині судетсько-німецькі райони. Передбачалася поетапна передача цих районів впродовж десяти днів, починаючи з 1 жовтня. Остаточне визначення кордонів покладалось на міжнародну комісію, у складі якої мав бути представник ЧСР. Чехословацькі органи влади могли вивозити з областей, які передавались Німеччині, зброю і рухоме майно. Натомість мали залишитися неушкодженими оборонні укріплення вартістю 2,567 млрд. крон. Міжнародна комісія отримала право проводити плебісцит у районах, де питання про державну приналежність викликало суперечки. Однак це положення так і залишилося на папері. Також передбачалася можливість вибору громадянства для бажаючих переселитися у судетсько-німецькі райони або залишити їх. ЧСР повинна була демобілізувати солдатів-німців з армії і звільнити німців-політичних в'язнів. Чехословацькому уряду було надано три місяці на вирішення проблем польської і угорської меншини.

За підсумками Мюнхенських угод практично всі основні етнічні групи німецького народу опинилися в одній державі. Проте, захоплення Судетської області «надихнуло» Гітлера і після цього він вже відкрито почав готуватися до загарбницької війни.

Президент Е. Бенеш і уряд обрали шлях територіальних поступок Німеччині, сподіваючись зберегти Чехословаччину в

«урізаному» варіанті. У підсумку ЧСР поступилася Німеччині територією біля 29 тис. кв. км з населенням 3,4 млн. осіб, серед них приблизно 300 тис. чехів. На території післямюнхенської Чехословаччини, залишилося біля 400 тис. німців, причому майже половина з них – карпатські німці в Словаччині та Закарпатті.

На Нюрнберзькому процесі представник Чехословаччини полковник Егер запитав фельдмаршала В. Кейтеля: «Чи напала б Німеччина на Чехословаччину в 1938 р., якщо б західні держави підтримали Прагу?». Фельдмаршал відповів: «Звичайно, ні. Ми не були достатньо сильними з військової точки зору».

Мюнхенська угода принесла Чехословацькій державі не тільки втрату території, населення, оборонних споруд, а й психологічний колапс, деморалізацію і зневіру у демократичних цінностях. Післямюнхенський період держави чехів і словаків увійшов у історію під назвою «Друга республіка». Так звана «Друга республіка» була приречена на залежність від Німеччини, внутрішню нестабільність, ліквідацію демократичних інституцій.

Країна опинилась у стані глибокої політичної та ідеологічної кризи. Е. Бенеш на вимогу Німеччини і на знак протесту щодо дій західних держав 5 жовтня 1938 р. подав у відставку з посади президента і виїхав до США. Обов'язки голови Чехословаччини до 30 листопада 1938 р. виконував прем'єр-міністр генерал Я. Сирови.

Кризою та послабленням центральної влади поспішили скористатися закарпатські та словацькі автономісти. Уряд змушений був погодитися з їх вимогами. 7 жовтня 1938 р. територіальна автономія була надана Словаччині, а 11 жовтня 1938 р. – Підкарпатській Русі. Законодавчо автономія цих земель була затверджена 22 листопада 1938 р. Держава стала федерацією і отримала офіційну назву Чехо-Словацька республіка.

Політики «Другої республіки» намагались виправити недоліки політичної системи країни і, зокрема, зменшити кількість партій, що негативно позначалась на ефективності парламенту у 1920-1938 рр. 18 листопада 1938 р. всі чеські політичні партії, крім комуністичної, оголосили про саморозпуск. На основі правих і центристських партій було створено Партію національної єдності на чолі з лідером аграріїв Р. Бераном.

Новим президентом 30 листопада 1938 р. був обраний Е. Гаха (1872 – 1945) – консервативно налаштований, досить інертний політик, який в 1925–1938 рр. обіймав посаду голови Вищого адміністративного суду. Новий уряд 1 грудня 1938 р. очолив Р. Беран.

В лояльній опозиції до уряду перебувала Національна партія праці, створена 11 грудня 1938 р. на основі соціал-демократичної партії.

Впродовж півріччя «Другої республіки» чеські політики прагнули зміцнити внутрішнє становище і зберегти дієздатну центральну владу в федеративній державі. Для цього були здійснені деякі зміни політичної системи в напрямку авторитаризму – обмеження законодавчих прав парламенту і посилення виконавчої влади. 15 грудня 1938 р. парламент прийняв закон, згідно з яким президент і уряд на два роки одержали законодавчі повноваження. З метою унеможливлення втручання сусідніх держав у внутрішні справи Чехо-Словаччини в зв'язку з «комуністичною загрозою» уряд 27 грудня 1938 р. видав наказ про заборону КПЧ.

Новий курс зовнішньої політики «Другої республіки» був курсом невеликої нейтральної держави. Його реалізовував міністр закордонних справ Ф. Хвалковський (жовтень 1938 – березень 1939 рр.).

Одним з перших заходів зовнішньої політики «Другої республіки» було здійснення мюнхенських домовленостей. Чехо-Словаччина не змогла забезпечити точне виконання рішень Мюнхенської конференції. Так, крім територій, визначених в Мюнхені, Гітлер захопив ще зону, в якій передбачалося проведення плебісциту. Дипломатія Чехо-Словаччини не змогла врегулювати питання демаркації нових кордонів з Німеччиною. Зазначені роботи розпочалися, але у січні 1939 р. були призупинені. Виконуючи рішення Мюнхенської конференції, Чехо-Словацька республіка прийняла вимоги польського ультиматуму від 30 вересня 1938 р. 1 жовтня 1938 р. район Тешина (76 тис. поляків і 120 тис. чехів і словаків) був переданий Польщі. Питання угорської меншини уряд другої ЧСР прагнув вирішити дипломатичним шляхом. Однак, на переговорах з угорським урядом в Комарно 9 – 13 жовтня 1938 р. сторони не дійшли згоди і ЧСР погодилась на посередництво. За рішенням Віденського арбітражу Німеччини та Італії (2 листопада 1938 р.) ЧСР передала Угорщині південні райони Словаччини і Підкарпатської Русі (Закарпаття) з населенням 1,1 млн. осіб. Загалом, у результаті Мюнхенської угоди і подальшого територіального втручання, Чехо-Словацька держава втратила всю потрібну лінію бетонованих прикордонних укріплень, 29,27% території (41098 кв. км.) і 34% населення (5017 тис. осіб).

Прагнучи до політики нейтралітету, Чехо-Словацька республіка великого значення надавала питанню відносин з Німеччиною. У

грудні 1938 р. уряд ЧСР створив екстериторіальну зону в Богемії для будівництва німецької автостради Бреслау (нині Вроцлав, Польща) – Віге. На угоду німецьким промисловцям, між обома країнами тривали інтенсивні переговори про грошовий паритет, передбачалось укласти економічний та фінансовий союз.

Попри всі зусилля щодо суспільно-політичної стабілізації та зміцнення держави, попередити розпад ЧСР не вдалося. Головна причина цього полягала у агресивних діях Німеччини. Порушуючи Мюнхенську угоду, Німеччина та інші західні держави не виконали взятих зобов'язань.

Чехо-Словацька республіка прагнула гарантій недоторканності своїх нових кордонів. На початку лютого 1939 р. уряд ЧСР направив усім учасникам Мюнхенської конференції меморандум, в якому нагадував про обов'язкові гарантії кордонів Чехо-Словаччини та зі свого боку обіцяв повний нейтралітет. Німецький уряд розцінив меморандум як спробу ЧСР звільнитися від німецького впливу. Гітлер вирішив остаточно ліквідувати ЧСР, використавши для цього словацьких політиків.

Безпосереднім приводом став конфлікт уряду автономної Словаччини з центральними органами влади. На початку березня 1939 р. словацькі політики висунули вимогу значно знизити частку Словаччини у сплаті податків до загальнодержавного бюджету, суттєво збільшити їй економічну допомогу і цим спровокували конфлікт. Його наслідком стала відставка уряду, розпуск сейму Словаччини та оголошення у регіоні надзвичайного стану. Гітлер направив в Братиславу свого емісара для переговорів з можливим головою нового уряду К. Сидором, який, однак, відкинув ідею цілковитої незалежності Словаччини. Тоді 13 березня 1939 р. А. Гітлер запросив до Берліна Й. Тісо – голову уряду, відправленого у відставку. Й. Тісо поставили перед вибором: або окупація Словаччини угорськими військами, або утворення під егідою Німеччини самостійної Словацької держави. Він віддав перевагу другому варіанту. 14 березня 1939 р. більшість депутатів крайового сейму проголосила незалежність Словаччини.

Водночас Гітлер дав згоду угорському уряду на окупацію Закарпаття. Використовуючи дезорганізацію празької влади, Гітлер ставав дедалі рішучим: 200 тис. німецька армія вже стояла у бойовій готовності на кордонах Чехії, чекаючи наказу про початок навали.

14 березня 1939 р. в Берліні президент Е. Гаха отримав від А. Гітлера жорсткий ультиматум: погодитися на окупацію залишків

країни німецькими військами, створення Протекторату Богемії та Моравії, або – швидке подолання опору, масове кровопролиття, бомбардування та знищення Праги. Не готовий до такого повороту подій, Е. Гаха прийняв ультиматум і підписав угоду з Гітлером, за якою передавав «...долю чеського народу і країни в руки фюрера Німецької держави», який «приймає чеський народ під захист німецької імперії і надасть йому відповідний його особливостям автономний розвиток його народного життя». 16 березня 1939 р. Гітлер підписав указ про включення окупованих чеських земель до складу Німеччини під назвою «Протекторат Богемії і Моравії». У той же час, 15 – 18 березня 1939 р. угорські війська окупували територію Підкарпатської Русі (Закарпаття).

Отже, після досягнення незалежності, дипломатія ЧСР змогла досягти чималих успіхів у реалізації завдання її збереження і, зокрема, забезпечила вирішення питання про формування кордонів нової держави. У 1920 – першій половині 1930-х рр. ЧСР підтримувала політику колективної безпеки. Однак республіка не змогла перешкодити втручанням сусідніх держав у внутрішні справи країни. Не виправдала себе і прозахідна зовнішня політика: у вирішальний момент Великобританія і Франція змусила ЧСР прийняти рішення Мюнхенської конференції. Зазнавши значних втрат, Прага прагнула проводити політику нейтральної держави, домагаючись від держав-учасниць Мюнхенської конференції обіцяної гарантії нових кордонів. Прагнення зберегти навіть формальний суверенітет дорого коштувало Чехо-Словаччині. Німеччина ліквідувала «Другу республіку».

10.4. Культура Чехії у міжвоєнний період.

Демократизм Першої Чехословацької республіки був не єдиним феноменом, з яким ця держава увійшла в історію бурхливого ХХ ст. Іншим, пов'язаним з нею, і не менш важливим явищем, був розвиток культури, який у своїх найважливіших проявах став частиною світового культурного надбання. Не в останню чергу це пояснюється вдалим синтезом слов'янських і західних елементів. Філософ Е. Радл так пояснив чеське розуміння найкращих здобутків Заходу: «Під Заходом розуміємо сьогодні ту величезну змістовну і широку країну, з якої постає як велика гора Сократ зі своєю незалежною критикою, римське право зі своїм розумінням ясних формулювань, християнство з любов'ю до ближнього, лицарство з розумінням індивідуальної незалежності, схоластична метафізика, реформація зі своїм поверненням до Євангелія, англійський парламент, основи

науки, освіченості, гуманність, права людини, демократія... історія Заходу полягає в прогресі духу, який відкриває нові і нові справи у вільній боротьбі за правду і любов до ближнього і кожним своїм виявом поглиблює їх». Водночас, розвиток культури активно підтримувався молододу чехословацькою державою, її політикою, що проголошувала права на національну спадщину і власне визначення майбутнього.

Політика чехословацького уряду у галузі народної освіти була активною і демократичною. Право кожної людини здобути освіту Т.Г. Масарик вважав першою передумовою гуманності, стверджував, що необхідно забезпечити кожній нації право на розвиток у контексті власної культури, бо лише в такому разі можливе волевиявлення свободи індивіда. Також активність освітньої політики актуалізувалася потребою кваліфікованих кадрів для високорозвиненої економіки країни. Крім того, окремі структурні диспропорції чеської освіти, відверта дискримінація словацької та закарпатської школи в Австро-Угорській монархії (недостатній розвиток окремих ланок освітньої системи) вимагали перебудови національної структури шкільної мережі.

Закон «Про національну школу» від 3 квітня 1919 р. передбачав створення початкових шкіл у кожному населеному пункті, де було до 40 дітей, що забезпечило швидкий розвиток шкільної справи.

Уніфікація організаційних норм діяльності середніх шкіл була здійснена у травні 1919 р. Тоді ж виданням нових шкільних програм з історії та географії було частково вирішене завдання об'єднання змісту освіти в школах.

Демократизація освітньої системи полягала й у послабленні впливу церкви і релігії на процес навчання. У квітні 1919 р. були прийняті положення, які регулювали відносини школи і церкви, статус учителів. Було відмінено положення, за яким керівниками шкіл могли призначатись тільки вчителі, здатні викладати релігію тієї конфесії, до якої належала більшість учнів. Вплив церкви на школу був також обмежений скасуванням обов'язкової участі дітей у церковних богослужіннях.

У конституції ЧСР 1920 р. встановлювалося, що публічна організація освіти не повинна суперечити результатам наукових досліджень. Було затверджено принцип керівництва і контролю з боку держави справою навчання і виховання у країні. Конституція гарантувала національним меншинам шкільне навчання рідною мовою.

Реорганізація управління нижчою ланкою шкільної системи була завершена законом «Про врегулювання системи управління школою» (квітень 1920 р.). Згідно з ним, здійснювалась часткова реорганізація місцевих шкільних органів у більш демократичному дусі. Успадкована від Австрії структура шкільної адміністрації в чеських областях (муніципальні – районні – земські шкільні ради, міністерство) лишалась незмінною. Але муніципальна шкільна рада вибиралась з вчителів і громадськості, а до місцевого шкільного комітету входили представники вчительства, громадськості та шкільні інспектори.

Демократизація освітньої системи проявилась також у запровадженні урядовим декретом 16 червня 1921 р. спільного навчання дівчат і юнаків у середніх школах. Демократичною за своєю суттю була постанова, що регулювала розмір оплати навчання в школах (грудень 1921 р.). У чеських землях, на відміну від Словаччини та Закарпаття, народні школи були платними. Середня щорічна зарплата в ЧСР становила 5964 крон. Оплата навчання в державних гімназіях і реальних училищах встановлювалась у межах від 100 до 1200 крон на рік. Діти з родин, прибуток яких не досягав 20 тис. крон на рік, звільнялися від оплати. Кількість таких дітей в 1920-х рр. зросла з 46,5% до 80%.

Важливою віхою у розвитку шкільництва була освітня реформа 1922 р., законопроект якої розробив Ф. Дртіна – перший державний секретар міністерства освіти. Основу реформи складала програма гуманістичного виховання. Її метою було формування свідомого громадянина республіки, відданого національним і демократичним цінностям, який працює на благо людини та суспільства. Ці ідеї були втілені у Малому шкільному законі від 13 липня 1922 р. Закон розширював австрійську структуру народної школи (8-річні народні школи у селах і 5-річні горожанські школи, тобто неповні середні з 3-річними міськими училищами над ними – в містах) на всю територію ЧСР, запроваджував обов'язкове 8-річне навчання, постійні програми початкових шкіл і міських училищ. У початковій школі вивчалися релігія, громадське виховання, читання і письмо, арифметика з елементами геометрії, природознавство, фізика і хімія, малювання, співи, ручна праця, фізкультура, а також домогосподарювання для дівчат.

До переліку предметів горожанських шкіл, крім вказаних, входили рідна мова, геометрія і креслення. Як необов'язкові предмети могли вивчатися іноземна мова, стенографія, володіння друкарською

машинкою, музика, а також чеська мова у тих школах, де вона не була мовою викладання. Щодо взаємин церкви та освіти, відзначалося, що при дозволі викладання релігії, діти могли звільнитися від її вивчення на прохання батьків. Малий шкільний закон було запроваджено наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. і ним фактично була завершена реорганізація початкових і горожанських шкіл.

Принципи національної організації середньої школи закріплювалися липневим законом 1923 р. Він регулював мовні норми у середніх навчальних закладах. Цим законом чеська, а у Словаччині – словацька, мови у статусі державних затверджувалися як обов'язковий предмет у всіх загальноосвітніх середніх школах. Мова будь-якої іншої національної спільноти Чехословаччини могла викладатись обов'язково або факультативно, залежно від того, чи була вона мовою навчання.

У 1921–1937 рр. кількість початкових шкіл республіки зросла з 13633 до 15257, горожанських – з 1564 до 2016, середніх загальноосвітніх – з 297 до 321. У чеських землях чисельність середніх шкіл зменшилася з 253 у 1920 р. до 243 у 1935 р., що було пов'язано з реорганізацією структури середньої освіти німецької меншини. В усіх школах збільшилась кількість учнів.

Формування системи загальної неповної середньої освіти було організаційно завершено у грудні 1935 р. ухваленням закону «Про районні горожанські школи». Ним передбачалось створення мережі відповідних шкіл у селах, що означало поширення загальної неповної середньої освіти на сільську молодь.

У 1927–1933 рр. відбулося запровадження нових навчальних програм в усіх типах закладів середньої освіти з метою створення єдиної шкільної системи. Загалом, програми початкових і горожанських шкіл були спрямовані на підготовку учнів до практичного життя, середніх – на здобуття теоретичних знань, підготовку до навчання у вищій школі.

Змінилося на краще становище педагогічних працівників. Загалом, заробітна платня вчителів перевищувала середню по країні в декілька разів. Скасовувалася вимога безшлюбності вчительок.

У період становлення ЧСР почалася реорганізація вищої школи шляхом створення нових вищих навчальних закладів, а також чехізації двомовних вишів. Так, у м. Брно у грудні 1918 р. було відкрито ветеринарний і сільськогосподарський інститут. У січні 1919 р. в Брно було відкрито другий чеський університет – ім. Т.Г. Масарика, а у м. Братислава у червні 1919 р. – словацький

університет ім. Я.А. Коменського. У 1919 р. було також засновано Торгово-економічний інститут в Празі, а двомовні виші – Гірничу академію в Пршибрамі, Академію мистецтв у Празі і вищий відділ Празької консерваторії, перетворено в чеські навчальні заклади.

У 1921 р. в Празі та Брно почали діяти Школи вищої педагогічної освіти, а у 1931 р. – учительські академії.

Протягом міжвоєнних років система вищої освіти Чехословаччини зробила великий крок вперед. Кількість студентів на 10 тис. населення перевищувала аналогічний показник практично усіх європейських країн, а різномовна професура складала в багатьох галузях гордість світової науки.

Загалом по країні до кінця 1920-х рр. кількість осіб з середньою і вищою освітою зростає вдвічі. У 1930 р. Чехословаччина випередила за рівнем освіти населення Францію і Бельгію і посіла десяте місце в Європі. У 1935 р. кількість навчальних закладів країни зростає з 11202 у 1921 р. до 23876. У 1934 р. у діючих у ЧСР 21 вищих навчальних закладах (з них 16 – державних), навчалися 32830 студентів, зокрема, 4310 жінок. 27 тис. студентів навчались безкоштовно. У 16 вишах навчання відбувалося слов'янськими мовами, а у 5 – німецькою.

Одним з показників діяльності влади щодо розвитку культури були величезні розміри її фінансування. Всього у 1918 – 1933 рр. видатки на соціально-культурні заходи та будівництво шкіл становили 19,2 млрд. крон – 14,9% бюджету.

Головною базою наукових досліджень були навчальні заклади, насамперед Карловий університет. Поряд з ними діяли спеціалізовані державні, громадські та приватні науково-дослідні установи.

Широко відомими стали праці в галузі природничих і технічних наук, історії, соціології, археології. На чолі наукової діяльності стояла Чеська академія наук. Важливим центром досліджень став заснований в 1920 р. Державний історичний інститут. Були відкриті Інститут археології (1924 р.), Інститут Сходу (1922 р.), Слов'янський інститут (1922 р.) тощо. Розширилась мережа архівних та історичних науково-дослідних установ, оформлення якої завершилось 1935 р. з виникненням Товариства чехословацьких істориків.

Розвиток науки відбувався в усіх регіонах республіки. Серед німецьких наукових структур найвизначніше місце займало «Німецьке товариство наук і мистецтв». Загалом в 1930 р. в країні функціонувало 1280 наукових центрів.

Празька школа структурної лінгвістики, заснована В. Матесіусом, мала чимало чеських послідовників, а також

поповнилась російськими емігрантами Р. Якобсоном і М. Трубецьким.

Плідно працювали засновник сучасної чехословацької хімічної школи Б. Браунер, його учень Я. Гейровський відкрив у 1922 р. полярографію. Світове значення мали розшифровка давньої писемності малоазійських хетів і протоіндської писемності проф. Б. Грозним, праці історика і етнографа Л. Нідерле, дослідження професорів: Е. Чеха – у галузі математики, Е. Воточека – хімії, Ф. Вейдовського – зоології, В. Лауфбергера – фізіології, К. Гансера – неврології, Ф. Буріана – у пластичній хірургії. Доволі суттєвого прогресу було досягнуто в розвитку техніки, особливо машинобудування.

Свідченням забезпечення свободи наукових досліджень у гуманітарній сфері було наявність існування в історичній науці різних шкіл, які з відмінних позицій пояснювали розвиток суспільства. Так, позитивістській історіографії (Я. Опоченський, Я. Папоушек, К. Крофта, Й. Пекарж та інші.) протистояв марксистський напрямок в історичній науці (Б. Шмераль, Я. Шверма та інші).

У 1921 – 1925 рр. у ЧСР була створена мережа емігрантських навчальних закладів, матеріальна підтримка якій надавалась в межах так званої «Російської допоміжної акції». Акція стосувалася емігрантів з колишньої Російської імперії. За словами Т.Г. Масарика, Чехословаччина вважає своїм обов'язком «зібрати, зберегти й підтримати залишки культурних сил» в еміграційному середовищі, що сприятиме перетворенню ЧСР на провідний слов'янський центр Європи. Зокрема, Т.Г. Масарик суттєво підтримував українську еміграцію в її науково-культурних спрямуваннях. Як зазначив український емігрант С. Наріжний: «Чеський народ правдиво відчув потреби українські й широко запровадив роботу по задоволенню їх. Його допомога досить значна матеріально, не має міри для оцінки її національного значення і для України».

Влада ЧСР у 1922 р. дозволила перенесення Українського Вільного Університету (УВУ) з Відня до Праги. У 1922 р. була утворена Українська господарська академія в Подєбрадах (УГА), у 1923 р. – Український Вищий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова у Празі, у 1932 р. – Український Технічно-Господарський інститут заочного навчання, українські гімназії в Празі і Подєбрадах.

У 1922 р. під егідою Т.Г. Масарика був створений Російський юридичний факультет, згодом перетворений у структурний підрозділ Карлового університету. У 1920-х рр. було засновано Російський народний університет, Російський педагогічний інститут ім. Я.А. Коменського, Російське вище училище техніків зв'язку,

Російський інститут сільськогосподарської кооперації, Археологічний інститут ім. Н.П. Кондакова, російські гімназії в Празі і у м. Моравська Тржебова тощо.

Одночасно формувалися інститути і установи, для здійснення наукових досліджень і підготовки наукових кадрів, найбільш значним з яких Російський закордонний архів, створений в 1923 р. для збору архівних документів і матеріалів з історії Росії. У 1925 р. було утворено єдиний у світі Український Соціологічний Інститут. У Празі в 1923 р. було організовано товариство «Ліга української культури», а 1930 р. – Український історичний комітет.

Загалом, на підтримку української і російської еміграції в 1919 – 1938 рр. уряд ЧСР виділив приблизно 500 млн. крон, що становило 5% середнього річного бюджету ЧСР в зазначений період.

Емігрантські наукові і освітні заклади зробили внесок у розвиток культури Чехословаччини. Спільна діяльність представників еміграції і чехословацьких наукових кіл поглиблювала взаємні наукові зв'язки, сприяла взаємозбагаченню і швидкому розвитку цілого ряду наукових дисциплін в ЧСР гуманітарного, природничого і технічного профілів. Зокрема, серед археологів, які проводили розкопки в Празькому Граді були також українські емігранти Я. Пастернак і І. Борковський. Видатний славіст Д. Чижевський у 1934 р. віднайшов більш повний варіант рукопису Я.А. Коменського «Pansophie». Л. Мосендз у 1931 р. в УГА захистив докторську дисертацію з питань переробки нафти, здійснив чимало технічних винаходів, першим з яких було «Регулююче урядження для лещат бюреток Мора», право на виробництво й продаж якого придбала празька фірма «V. Viet». Архітектор А. Корнійчук виконав низку проектів у конструктивістському стилі. Частина емігрантів працювала службовцями, освітянами, у різних сферах народного господарства цієї країни. Зокрема, І. Леонтович працював стенографістом Центральної Ради та у 1924-1939 рр. – Національних зборів Чехословаччини.

Значні зрушення відбулися у сфері матеріальної культури. У ЧСР були електрифіковані всі поселення міського типу й чимало у сільській місцевості. В цей період швидко розвивалося будівництво міських житлових кварталів і житлова культура. Набули розвитку автомобільний транспорт, автобусне сполучення загального користування, цивільна авіація.

Популяризації культури і наукових знань сприяли нові на той час технічні засоби: кіномистецтво, радіо, а також чисельні

періодичні видання мовами всіх національностей країни. Ще до Першої світової війни на території Чехословаччини існувала доволі широка мережа періодичних видань, а свобода слова і відсутність цензури у республіці сприяли зростанню преси. У 1920 – 1930-х рр. кількість періодичних видань збільшилася з 1830 до 3500.

Досить активно держава здійснювала підтримку національного кінематографу. З початком ери звукового кіно уряд, оцінивши чином значення кіномистецтва у загальній системі засобів ідеологічної пропаганди, всіляко заохочував швидке переобладнання кіновиробництва звуковою технікою. Отримавши державні субсидії, фірма «А–Б», створена у 1920 р., збудувала у Баррандові біля Праги студію, павільйони якої за технічною оснащеністю були кращими в світі. У 1933 р. на студії «Баррандов фільм» почались зйомки. Були створені фірми з виробництва популярних фільмів: «Каменіус-фільм», «Орбіс-фільм», «Електа-фільм». Для заохочення національного кінематографу у 1932 р. Було ухвалено закон про квоту, який вимагав від фірми, що ввозить фільми з-за кордону, на кожні 5 таких фільмів, випускати у прокат одну чехословацьку кінострічку. Згодом була запроваджена ліцензія на ввезення фільмів. Завдяки такій підтримці виробництво вітчизняних фільмів зросло з 17 у 1925 р. до 35 в 1935 р.

У празьких Національному і Віноградському театрах зосереджувалися митці традиційного напрямку. В обох театрах ставилися одночасно опера, драма і оперета. Провідний режисер Національного театру Я. Квапіл працював головним чином з класичним репертуаром, здійснюючи свої постановки у дусі імпресіонізму. Його змінив К. Гілляр, експресіоніст і експериментатор, який багато зробив для засвоєння чеським театром світової театральної культури. Оперною трупкою Національного театру у 1921 – 1935 рр. керував О. Острчіл, який сприяв підвищенню виконавського рівня розширенням репертуару творами вітчизняних і зарубіжних композиторів.

На лівому фланзі театрального мистецтва Чехословаччини перебували два театри: «Звільнений театр», режисерами і провідними акторами якого були Я. Веріх і Ї. Восковець, і театр «Д 36», яким керував Е. Буріан.

Кількість театрів швидко зростала, до діючих долучились новоутворені міські театри у Брно (1919 р.), Оломоуці (1920 р.) та інші. Загалом, у Чехословаччині 1937 р. діяло 18 театрів і 34 малі сцени.

Інтенсивному розвитку музичного життя сприяло створення нових музичних закладів. При Празькій консерваторії була відкрита Школа вищої майстерності, а у Брно – її відділ і Державна консерваторія. У консерваторії у Празі викладали провідні композитори В. Новак, Й. Фьорстер та інші.

Поліпшився державний захист пам'яток старовини. 1919 р. у Празі було відкрито Військово-історичний музей. Національний музей у Празі за міжвоєнні роки поповнився багатьма новими творами мистецтва.

Відбувалася реставрація і відновлення пам'ятників архітектури. Найзначнішою подією було завершення у 1929 р. під керівництвом К. Гілберта будівництва собору Св. Віта в Празькому Граді. Т.Г. Масарик приділяв значну увагу реконструкції Граду як резиденції президента ЧСР. Він прагнув перетворити її з монархічної пам'ятки історії у символ демократичних змін. Відновлювальні роботи у Празькому Граді здійснювалися в 1920 – 1936 рр. під керівництвом словенського архітектора Й. Плечніка.

Важливою ознакою розвитку літератури, образотворчого мистецтва та інших галузей культури був її тісний контакт з загальноєвропейським творчим процесом, швидке звільнення від залишків провінціалізму.

Такі представники чеської літератури як Я. Гашек і К. Чапек увійшли у світову літературу. К. Чапек (1890 – 1938) – автор гумористичних оповідань, фейлетонів, соціально-фантастичних творів, філософських приповісток, антитоталітаристських романів і п'єс. Його перу належать видатні антифашистські та антивоєнні твори: сатиричний роман «Війна із саламандрами», п'єси «Біла хвороба» і «Мати». Кредо письменника – «пізнання відносності знання веде до толерантності і постійного прагнення покращити світ навколо нас». К. Чапек – творець терміну «робот».

Ідеали гуманізму і європейської демократії в чеській літературі також відстоював письменник Я. Гашек, сатиричний твір якого «Пригоди бравого солдата Швейка» набув світової слави.

Відомими літераторами були критик Ф. К. Шальда, представники лівих течій поети І. Вольтер, Я. Зейферт, В. Незвал та інші. Вершини чеської есеїстики досяг публіцист Ф. Пероутка, який з 1924 р. видавав тижневик «Сучасність».

Виставкою «Поезія 32» (1932 р.) заявив про свою появу чеський сюрреалізм, відмінною рисою якого було прагнення увібрати у себе близькі йому ліві течії.

До 30-х років відбувалось ідейне протистояння течій соціального реалізму («Лівий фронт» – спочатку «Дев'ясіл» (творчий союз заснований 1920 р. ліворадикалами на чолі з К. Тайге та ін.) і сюрреалізму. Чеським варіантом сюрреалізму в літературі можна вважати течію, що отримала назву поетизм. Біля його витоків знаходилися В. Незвал і К. Тайге. Свою мету прибічники поетизму бачили в тому, щоб навчити людину радіти життю, звільнити її творчі здібності, пробудити фантазію і чуттєвість. Їм був притаманний пошук нових виразних форм, потяг до експериментування, прагнення до загальної поетизації процесу культурної творчості при одночасному наголошенні на емоційній та ірраціональній частині людського буття. На противагу моральній і суспільній відповідальності акцентувався сенсуалістський підхід до життя.

Сюрреалізм у образотворчому мистецтві представляли Й. Штирський, І. Шіма, М. Термінова.

У живописі, поряд з таким визнаним майстром як М. Швабінський, працювали послідовники авангарду Е. Філла, Б. Кубіста, В. Шпала, Я. Зрзави, Й. Чапек та інші. Художник А. Маха розробив дизайн чехословацьких грошей.

У скульптурі помітний внесок залишили оригінальний традиціоналіст і містик Ф. Білен, талановиті монументалісти, які тяжіли до класичних взірців – Я. Штурса і Й. Маржатна, авангардист О. Гутфройнд та інші.

Європейське визнання здобули споруди представників чеської архітектурної школи Я. Котери та Й. Гончара, П. Янака та інших. Великий внесок у розвиток архітектурних течій належить представникам чеської школи модерну (сецесіон), функціоналізму і конструктивізму.

Широко відомими стали твори композиторів Л. Яначека, Й. Фьорстера, Й. Сука, В. Новака, які створили власну школу в музиці.

Завдяки суспільно-політичній ситуації в Чехословаччині розвивалася культура всіх етносів країни.

Отже, увага влади ЧСР до проблем культурно-мистецького процесу і науки сприяла піднесенню творчих сил, збагаченню духовного потенціалу держави. У театральному і літературному житті існували різноманітні течії. Досягнення культури у Чехословаччині стали частиною духовного надбання всього людства.

РОЗДІЛ 11. ЧЕХІЯ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

11.1. Політика гітлерівців щодо чехів. Розгортання чеського визвольного руху.

11.2. Участь чехів у боротьбі проти нацистської Німеччини.

11.3. Визволення чеських земель.

11.1. Політика гітлерівців щодо чехів. Розгортання чеського визвольного руху.

15 березня 1939 р. було проголошено утворення «Протекторату Чехія і Моравія» (49 тис. кв. км.) у складі «третього рейху». Президентом протекторату став Е. Гаха. Погодившись на підпорядкування Берліну він вважав, що вибрав «менше зло», чеська влада зможе відігравати роль певного «буферу» між окупантами і чеським народом і таким чином послабить чимало негативних наслідків їх політики.

Насправді, вся влада перебувала в руках німецьких чиновників, насамперед імперського протектора і його заступників. Німці домінували в органах самоврядування. Протектором Богемії та Моравії був призначений К. фон Нейрат, колишній міністр закордонних справ Німеччини. Його заступником став один з лідерів Судетсько-німецької партії К. Г. Франк, який обіймав посаду керівника СС і поліції протекторату, а з серпня 1943 р. – німецького державного міністра Чехії і Моравії. Порядок на території чеських земель підтримували німецькі Служба безпеки (СД) і державна таємна поліція (гестапо). Їхня увага була зосереджена на виявленні противників «нового порядку» серед чеського і німецького населення. К. фон Нейрат був прибічником поміркованої політики стосовно чехів. Аристократ за походженням, він налагодив контакти з представниками чеської знаті, опікувався науками, мистецтвом. При ньому світські заходи – прийоми та раути стали важливою частиною політичного життя чеської столиці. Фон Нейрат відносно м'яко реагував на прояви опозиції з боку чехів.

Гітлерівці щодо чехів спочатку віддали перевагу «методу солодкого коржика», оскільки прагнули використати високий промисловий потенціал країни та висококваліфіковану робочу силу для зміцнення своєї військової могутності. Одночасно використовувався «метод батога». Першим його проявом була репресивна операція «Гіттер» («Мережа»), спрямована на

нейтралізацію можливих противників режиму. Розпорядження протектора у червні 1939 р. означало надання чинності антисемітських нюрнберзьких законів на території протекторату.

Здійснювалися заходи щодо забезпечення німецького домінування у чеській промисловості. Зокрема, провідні позиції забезпечив собі промисловий концерн заводів Г. Герінга, на підставі расових законів (так звана арієзація єврейського майна). У більшості випадків робітників зобов'язували до праці у військовій промисловості навіть у Німеччині, де працювало приблизно 600 тис. осіб з протекторату.

Уряд протекторату, створений 27 квітня 1939 р., очолив популярний легіонер періоду Першої світової війни А. Еліаш. Він стримував натиск загарбників, прагнув зберегти «що можливо» і одночасно здійснювати певну самостійну політику в межах, дозволеного «автономією». Партія національної єдності і Партія праці реорганізувалися у політичне об'єднання під назвою «Національна солідарність». Німецькі окупанти не були зацікавлені в утворенні організацій на чеській національній основі. Вони підтримували нечисленну фашистську групу «Влайка» («Прапор»), яка перетворилася у агентуру гестапо.

Чехи діяли під гаслом «Лояльність і опозиція». Історик Й. Тесарж охарактеризував такі дії як «загальнонаціональна опозиційна єдність». Виявлялася демонстративна увага чехів до всього національного, відзначення традиційних свят Св. Вацлава, Яна Гуса – 6 липня 1939 р., Дня республіки. Гітлерівці репресіями намагалися зламати дух чеської інтелігенції – ядра нації. Незважаючи на це чеська нація знаходила оперття насамперед у культурі – в поезії Я. Сейфарта, Ф. Галаса, В. Голана, театральних виставах, концертах чеської музики тощо. Популярними стали твори мистецтва, пов'язані з національними цінностями – рідним краєм, вітчизною, історією. Кожен такий твір, наприклад, «Картини з історії чеського народу» В. Ванчури, всупереч нацистській пропаганді наголошував на відмінностях чеської нації від німецької.

Посилилася «пропаганда пошепки», стала зростати популярність Е. Бенеша, низька після Мюнхену.

Витримати окупацію і поступово почати опір чехам допомогли особливості їх національного менталітету: здоровий глузд, раціоналізм, прагматизм, відчуття межі можливого, витворена віками здатність малого народу пристосовуватися до обставин, співіснувати на основі компромісів з більш сильним сусідом, відчуття власної

гідності, достатньо висока ступінь інтелігентності та толерантності, висока працездатність і працелюбність як результат індустріального і демократичного характеру суспільства, схильність до гумору, дотепність, хитрість, добродушність, вміння в потрібний момент одягти на себе «маску», яку вимагають обставини.

Остаточна руйнація чесько-словацької держави викликала зародження руху опору всередині країни та за її межами.

16 березня 1939 р. Я. Масарик у Чикаго (США) виступив від імені Е. Бенеша з маніфестом, в якому декларувалася боротьба за відновлення ЧСР під гаслом «Вільна Чехословаччина у вільній Європі». Розмірковуючи про зовнішньополітичні орієнтири в майбутньому, він висловив їх формулою – «50% – на Захід, 50% – на Схід».

Позиції чехословацької еміграції зміцнилися з початком Другої світової війни. Збройну боротьбу з Німеччиною чехи почали за кордонами своєї батьківщини. У Польщі чеські солдати-емігранти створили Легіон чехів і словаків (приблизно 800 осіб), що брав участь у боях з нацистською армією. Бойові дії підрозділи легіону розпочали у Тернополі, з 17 вересня у складі сил протиповітряної оборони міста, де ними було збито 2 німецьких бомбардувальники. Після поразки Польщі легіонери, на чолі з Л. Свободою, були інтерновані в СРСР.

Як і в роки Першої світової війни, чеські політики в еміграції розпочали формування національних військових частин у складі армій супротивників Німеччини. 2 жовтня 1939 р. чеські емігранти підписали з Францією угоду про формування на її території чехословацьких військових частин. 14 листопада 1939 р. у Парижі почала діяти спочатку як Словацька, а згодом Чехословацька національна рада під керівництвом М. Годжі (екс-прем'єр-міністр) у статусі представництва емігрантів з ЧСР. Її зусиллями у Франції було сформовано 2 чехословацькі піхотні полки, які брали участь у боях з німецькою армією у червні 1940 р. Після капітуляції Франції 4 тис. чехословацьких військових було евакуйовано до Великої Британії. Чеські льотчики відіграли важливу роль у «Битві за Англію» (1940 – 1941 рр.). Активну участь у повітряних боях брали 310 і 312 чеські ескадрильї винищувачів та 311 ескадрилья бомбардувальників. Бойова діяльність приблизно 1 тис. чехословацьких льотчиків в обороні британських островів, сприяла посиленню позицій чехословацької політичної еміграції. Згодом, у складі британських військ на Середньому Сході воював чехословацький піхотний

батальйон, а чехословацький зенітний полк у жовтні 1941 – 1943 рр. захищав Тобрук.

Навесні 1939 р. у Чехії були утворені підпільні національні організації – Політичний центр (близькі соратники Е. Бенеша), Захист нації (колишні військовослужбовці армії ЧСР), Петиційний комітет діячів культури «Залишимося вірними», метою яких було відновлення ЧСР. Вони підтримували гасло Е. Бенеша «Вільна Чехословаччина у вільній Європі».

Мережу підпільних груп опору окупантам створила комуністична партія, керівництво якої емігрувало до Москви. Нелегально видавалася газета КПЧ «Руде право».

З метою перешкодити діяльності опозиції, напередодні та на початку нападу Німеччини на Польщу, окупаційна влада арештувала у великих містах протекторату 1245 осіб зі всіх прошарків чеського політичного життя.

28 жовтня 1939 р., у день утворення ЧСР, завдяки чеським підпільним організаціям у Празі, Брно, Моравській Оставі, Кладно та інших великих містах відбулися акції протесту проти окупантів. Під час зіткнень був поранений студент Ян Оплетал, який 11 листопада 1939 р. помер у лікарні. Епілогом згаданих подій стала жорстока розправа гітлерівців зі студентами. 15 листопада під час поховання Я. Оплетала студенти зривали німецькомовні таблички з назвами вулиць, які символізували принизливе нацистське панування. 16 листопада нова студентська демонстрація відбулася перед будівлями двох факультетів. 17 листопада 1939 р. 9 учасників маніфестації, звинувачених у зв'язку з емігрантськими колами, були страчені, 1200 – відправлені до концентраційних таборів. Окупанти припинили діяльність всіх чеських вищих навчальних закладів, навіть духовних. Після Другої світової війни ці події вшановуються 17 листопада як міжнародний День студента.

У промові «Час відваги і непохитності», виголошеній у Манчестері, 27 січня 1940 р., британський політичний діяч У. Черчилль так охарактеризував наслідки німецької політики у Чехії: «Німецькі загарбники за допомогою всіляких методів духовного, соціального і економічного пригнічення здійснюють свій намір знищити чеську націю. Студентів десятками розстрілюють і тисячами допитують у концентраційних таборах. Всі чеські університети закриті, у тому числі заснований у 1348 р. в Празі Карловий університет, що був першим університетом у Центральній Європі; лікарні і лабораторії Центральної Європи, бібліотеки чеських університетів пограбовані або знищені;

праці їх національних письменників вилучені з публічних бібліотек; закрито більше двох тисяч часописів і газет; відомі письменники, художники і професори загнані в концентраційні табори. Цивільна адміністрація і судові установи кинуті у хаос. Чеські землі пограбовані, все продовольство до останньої крихти і вся корисна рухома власність відвезені у Німеччину внаслідок організованого розбою і простого пограбування. Майно церкви потрапляє до рук німецьких емісарів і присвоюється ними. Сотні тисяч чеських робітників забрані у німецьке рабство, де вони приречені на загибель від непосильної праці. Вісім мільйонів чехів – ця славетна нація, що протягом довгих сторіч вважалася видатною спільнотою Європи, – страждає у смертельних муках під гнітом німецько-нацистської тиранії».

Проте, масовий терор німецької влади, що тривав до лютого 1940 р., не зупинив наростання визвольного руху.

Чеський опір пожвавився навесні 1940 р. зі створенням Центрального керівництва внутрішнього спротиву (ЦКВУ). Це був своєрідний орган з координації діяльності ослаблених репресіями Політичного центру, Захисту нації, Петиційного комітету «Залишимося вірними».

Тим часом, активно діяла «друга» чеська еміграція. Маніфестом від 5 січня 1940 р. Чехословацька національна рада оголосила про вступ у війну на боці західних держав за звільнення Чехословаччини. Е. Бенешу вдалося добитися згоди на створення у Лондоні 9 червня 1940 р. тимчасового чехословацького уряду, який очолив кардинал Я. Шрабек. Також в Лондоні почала діяти Державна рада як дорадчий орган президента і уряду.

У. Черчілль в своїй промові 18 червня 1940 р. декларував політичну підтримку зусиллям європейського руху опору: «Чехи, поляки, норвежці, голландці і бельгійці – всі вони зробили свій внесок у нашу спільну справу. Всі ці держави будуть відновлені...».

Натомість докорінно іншу перспективу готувало чехам керівництво нацистської Німеччини. У вересні 1940 р. на нараді, за участю К.Г. Франка і К. Генлейна, розглядалося майбутнє протекторату. А. Гітлер визначив три варіанти національної політики в чесько-моравських землях. За першим, він вважав можливим надання чехам автономії, в межах якої було б гарантована рівноправність для судетських німців. При цьому Гітлер висловив побоювання, що автономія може привести до появи вогнища нестабільності і внутрішньої опозиції Німеччині. Другий варіант передбачав виселення чехів і заселення їх території німцями. Однак, за розрахунками

німців, тривалість цього процесу сягала б 100 років. Найбільш реальним Гітлеру уявлявся третій варіант – онімечення населення протекторату, зокрема, шляхом асиміляції. При цьому Гітлер відхилив плани розчленування території протекторату і виділення в ньому німецьких зон. У жовтні 1940 р. Гітлер наказав розпочати підготовку до «онімечення території і народу» протекторату, що здійснювалася протягом всієї війни. Остаточною метою було перетворення чеських земель в складову та невід'ємну частину великонімецької імперії третього рейху.

Після нападу Німеччини на СРСР чеські землі набули для нацистського керівництва особливого значення. Протекторат розглядали як економічну базу, адже тут вироблялося 9 – 12% усього обсягу німецької промислової продукції. Німецький дослідник Г. Беддекер вказував, що на заводах протекторату виготовили третину танків, чверть вантажівок і половину кулеметів, які Німеччина використала у Другій світовій війні.

11.2. Участь чехів у боротьбі проти нацистської Німеччини.

Агресія Німеччини проти СРСР активізувала діяльність чеської еміграції. Неофіційним представником Е. Бенеша у Москві був Г. Піка. 24 червня 1941 р. з Лондона радянському уряду було направлено листа з конкретними пропозиціями боротьби проти Гітлера. Радянське керівництво відреагувало оперативно. 29 червня 1941 р. народний комісар державної безпеки СРСР Л. Берія заявив про позитивне ставлення до створення у Радянському Союзі чехословацьких збройних підрозділів. 8 липня 1941 р. питання спільних дій обговорювалося на зустрічі посла СРСР у Великій Британії І. Майського з Е. Бенешем. 18 липня 1941 р. був підписаний договір «Про взаємну допомогу і підтримку у війні проти гітлерівської Німеччини» між урядом СРСР і еміграційним чехословацьким урядом, який передбачав взаємну підтримку у війні та згоду на формування чехословацьких збройних сил на території СРСР. У договорі ЧСР розглядалася у домюнхенських кордонах. Того ж дня чехословацький еміграційний уряд визнала Британія, а 31 липня 1941 р. – США. Це свідчило про зміну ставлення урядів західних держав до емігрантського уряду ЧСР і Е. Бенеша. На початку Другої світової війни уряди Великої Британії та Франції наполягали на дотриманні Мюнхенської угоди і не сприймали як вагому політичну фігуру Е. Бенеша, який намагався переконати їх у необхідності її денонсації. Окрім того, на лідерство претендували М. Годжа та посол ЧСР у Франції Ш. Осуський. У той час британський уряд був схильний

до утворення після війни польсько-чехословацької конфедерації. Перемовини з цього приводу з польським еміграційним урядом у липні 1942 р., зайшли в глухий кут, і припинилися у 1943 р. Одним з каменів спотикання стало питання державної приналежності Тешинської Сілезії, зайнятої Польщею 1938 р.

Керівництво Комуністичної партії Чехословаччини, яке знаходилося у Москві, визнало лондонський уряд вищим міжнародним представником ЧСР та направило свого представника до Державної ради.

27 вересня 1941 р. була укладена угода про порядок формування чехословацького військового підрозділу в СРСР. З січня 1942 р. Державний Комітет Оборони СРСР ухвалив рішення «Про чехословацьку бригаду на території СРСР».

Підготовча група з 90 осіб на чолі з підполковником армії ЧСР Л. Свободою працювала в м. Бузулук Чкаловської (нині Оренбурзької) області Росії. Створення почалося з батальйону, який започаткувала група чехословацьких емігрантів. Основний склад (до 90%) був укомплектований громадянами ЧСР – мешканцями тогочасної Підкарпатської Русі (нині Закарпаття), які втекли у 1939 – 1941 рр. в СРСР від угорської влади і були репресовані та знаходилися в таборах ГУЛАГу. Набір до складу цієї військової частини був для них порятунком.

На початку березня 1943 р. І-й окремий чехословацький батальйон вступив у бойові дії на радянсько-радянському фронті. Важкі бої відбувалися біля с. Соколово Харківської області. 12 вересня 1943 р. завершено переформування батальйону у стрілецьку бригаду, здійснене згідно рішення Державного Комітету Оборони СРСР від 29 квітня 1943 р. Бригада брала участь у вигнанні німецьких окупантів з Києва, Білої Церкви, Жашкова восени 1943 р.

10 квітня 1944 р. бригаду реорганізовано в І-й Чехословацький окремий корпус. У 1944 р. під час визволення Волині, корпус був поповнений до 16 тис. осіб – мобілізованими волинськими чехами, а також словаками – перебіжчиками із підрозділів словацької армії, що перебували на радянсько-німецькому фронті. У цьому ж році, після вигнання угорських військ із Закарпаття, 2574 особи із краю вступили добровольцями до Чехословацького корпусу.

Вояки корпусу мужньо воювали з ворогом. Звання Героя Радянського Союзу посмертно присвоєно підпоручику О. Ярошу, який відзначився у боях біля с. Соколово Харківської області, у 1945 р. командиром роти 1 чехословацької танкової бригади Степану Вайді,

родом із с. Дулово Тячівського району Закарпаття за участь у боях за сілезьке місто Творкув (Тунекірх). Впродовж війни матеріально-технічне та продовольче постачання корпусу здійснювала радянська сторона.

Також зростав рух Опору у Чехії. Наприкінці літа комуністи і Центральне керівництво внутрішнього опору досягли угоди про утворення Центрального національно-революційного комітету Чехословаччини. Відбулися низка страйків, акти саботажу, диверсії, поширювалися нелегальні друковані видання, листівки. Це непокоїло владу нацистської Німеччини. 27 вересня 1941 р. до Праги прибув новий виконуючий обов'язки голови Протекторату Р. Гейдріх – генерал СС, керівник Головного управління безпеки Німеччини. Він вважався фахівцем по боротьбі з рухом опору. Було оголошено надзвичайний стан, посилювалися репресії. Серед арештованих був голова уряду протекторату А. Еліаш, який підтримував зв'язок з Е. Бенешем. Його судили та стратили.

За два місяці німецькі надзвичайні суди винесли 486 смертних вироків, 2242 особи було відправлено до концентраційних таборів. Окупанти знищили нелегальну мережу Центрального керівництва внутрішнього опору, стратили керівних діячів Захисту нації. Великих втрат зазнало комуністичне підпілля, почалися депортації євреїв. У жовтні 1941 р. в Чехії розпочалося «остаточне розв'язання» єврейського питання, тобто відправленні всіх євреїв до концентраційних таборів для фізичного знищення. У листопаді 1941 р. було створено єврейське гетто у Терезіні. У 1941 – 1945 рр. через пересильний табір для єврейського населення у Терезіні, відомий як «ворота смерті», пройшло 73608 осіб. Загалом у всій Чехословаччині за роки окупації із 76 тис. дорослого єврейського населення нацисти знищили біля 70 тис., майже 15 тис. єврейських дітей загинули у концтаборах.

Відбулися зміни у складі керівництва протекторату. У 1942 – квітні 1945 р. його уряд очолював міністр юстиції Я. Крейчі, в останні тижні перед капітуляцією гітлерівської Німеччини протекторатом керував міністр внутрішніх справ Р. Бінерт.

Політика терору Р. Гейдріха супроводжувалася соціальною демагогією. Для кваліфікованих чеських робітників, зайнятих на підприємствах військової промисловості, Р. Гейдріх значно збільшив заробітну плату і продовольчі пайки, фактично зрівнявши їх забезпечення з німецькими робітниками. Це сприяло зростанню виробництва військової продукції у Чехії.

Навесні 1942 р. розпочалося нове піднесення руху опору.

Р. Гейдріх у відповідь розгорнув нову хвилю репресій. Однак, 4 червня 1942 р. він помер від поранень, отриманих під час замаху 27 травня 1942 р., що був спланований у Лондоні зі згоди Е. Бенеша. Замах здійснили Я. Кубіш і Й. Габчик, які загинули після проведення акції. Вони були членами групи, десантованої з британського літака. Інших учасників групи гестапівці виявили 18 червня у підземеллі православного храму Кирила і Мефодія. Троє з них загинули у бою, четверо вчинили самогубство, щоб не потрапити до рук окупантів.

У помсту за вбивство Р. Гейдріха, німці повністю спалили чеські села Лідице 10 червня 1942 р. і Лежакі 24 червня. Ними було арештовано 3188 осіб. З них за вироком військово-польових судів було розстріляно 1357 осіб, 600 осіб загинуло під час обшуків. Гестапо вдалося розбити комуністичні та некомуністичні осередки руху опору. Зокрема, був арештований, а в 1943 р. страчений видатний журналіст, письменник і літературний критик Юліус Фучик, член другого підпільного Центрального комітету КПЧ. Написаний ним в ув'язненні «Репортаж із зашморгом на шії», після війни був перекладений 80-ма мовами. Також німці стратили письменників В. Ванчуру, Ю. і В. Фелберів.

Замах на Гейдріха викликав зростання античеських настроїв у нацистській верхівці. М. Борман проголосив: «Після завершення евакуації євреїв ми повинні почати виселення чехів». Однак на практиці продовжувалася політика онімечення. Відносно масштабів німецької колонізації протекторату немає повної ясності. За відомостями судетсько-німецької антифашистської еміграції у Лондоні, за період існування протекторату на його територію тимчасово або на постійне місце проживання переселилося біля 400 – 600 тис. німців з рейху. За офіційними відомостями на 1 квітня 1944 р. на території протекторату знаходилося приблизно 284 тис. німців. Навіть без депортованих євреїв, частину яких чехословацьке керівництво розглядало як німецькомовних громадян та німців, мобілізованих до армії або тих, які переселилися на територію Німеччини, то ця цифра все одно значно менша очікуваної. Можна припустити, що найбільш ймовірними причинами зниження чисельності німців на території протекторату була відсутність їх реєстрації як постійних жителів місцевою владою. Багато німців віддавало перевагу збереженню реєстрації на території Німеччини або у Судетській області (район Судетенланд). Варто враховувати, що німецьке керівництво, не бажаючи дратувати чехів, свідомо занижувало масштаби німецької колонізації. Водночас, онімечення

відбувалося у завуальованих формах. Проте на території протекторату діяли чеські початкові і середні навчальні заклади, чеська мова була поширена у державних установах.

У цей час чехословацькі емігранти здійснювали активну дипломатичну діяльність. 9 червня 1942 р. відбулася зустріч Е. Бенеша із першим заступником голови уряду СРСР В. Молотовим у Лондоні, на якій знову було підтверджено, що СРСР воліє бачити відновлену Чехословаччину в домюнхенських кордонах.

Чеські емігранти здійснювали активні переговори з британськими політиками. У липні 1942 р. уряд Британії відступив від передвоєнної позиції охорони національних меншин і прийняв загальний принцип переміщення німецької меншин з країн Центральної і Південно-Східної Європи. Успіхом чехословацької еміграції стало визнання недійсності мюнхенської угоди. 5 серпня 1942 р. британський міністр закордонних справ Е. Іден, а 29 вересня 1942 р. лідер французького руху Опору Ш. де Голль – направили еміграційному міністру закордонних справ Чехословаччини Я. Масарику ноту про недійсність мюнхенської угоди та її наслідків.

Чехословаччина стала першою серед малих країн Східної та Центральної Європи, яка ще під час війни уклала союз з СРСР підписанням 12 грудня 1943 р. Договору про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво між обома державами. Е. Бенеш пояснював цей крок у своїх «Спогадах», що під час відвідань США у травні-червні 1943 р. він доводив президенту Ф.Д. Рузвельту: «ми не можемо дозволити у майбутньому повторення нового Мюнхена, а це змушує нас вже тепер зважати на угоду з Радянським Союзом ... Ясно, що у нас буде кордон з Радянським Союзом, а це певним чином впливатиме на нашу внутрішню політику і, звичайно, на наш майбутній соціальний і економічний розвиток». Цим документом Е. Бенеш затвердив нові елементи у чехословацькій зовнішній політиці. СРСР після війни мав стати головним гарантом незалежності та безпеки відродженої Чехословаччини щодо Німеччини, звичайно, за умови співпраці між Сходом і Заходом. На думку Е. Бенеша, західні демократії та радянський соціалізм після війни могли б і повинні лояльно співпрацювати, що дало б змогу поступово вирівнювати і зближувати дві антагоністичні системи. Президент вірив, що укладення союзного договору дасть змогу запобігти втручанням СРСР у внутрішні справи країни. Під час переговорів з чеськими комуністами було вирішено, що у відновленій країні політичне життя регулюватиметься державою, відбудеться

широкий перерозподіл власності. Е. Бенеш усвідомлював, що у роки війни вплив комуністів у світі значно зріс, і у Центральній Європі їх не можна ігнорувати. Як і чимало інших політиків, він помилково вважав, що після закінчення світової війни у СРСР стануться зміни в напрямку демократизації. Головні зусилля радянське керівництво спрямує на розв'язання внутрішніх завдань і не буде втручатися у справи відновленої ЧСР. Е. Бенеш збирався стримувати революційне налаштування чеських комуністів наданням їм місць в уряді і спрямуванням їх активності на розв'язання конкретних проблем. Особисто Е. Бенеш розвиток післявоєнної демократії пов'язував з децентралізацією державного управління, що повинно було усунути небезпеку встановлення пролетарської диктатури. Теоретичні основи демократії, за переконанням Е. Бенеша, мали ґрунтуватися на принципах лібералізму, реформізму, соціалізму. Демократія повинна трансформуватися не революційним, а еволюційним шляхом.

11.3. Визволення чеських земель.

8 квітня 1944 р. радянські війська вийшли на лінію домюнхенського кордону Чехословаччини, який розпочинався в Закарпатті. Постало питання механізму передачі влади на звільненій території ЧСР представникам уряду Е. Бенеша. Це питання розв'язувала підписана 8 травня 1944 р. у Лондоні угода про відносини між радянськими головнокомандуванням і чехословацькою адміністрацією після вступу армії СРСР на територію ЧСР.

Важливу роль у визволенні захоплених німцями територій ЧСР радянське керівництво відводило налагодженню тісного зв'язку радянських партизанських загонів з місцевим підпіллям як правило комуністичним. У травні 1944 р. в Києві відбулися переговори голови ЦК КПЧ К. Готвальда і першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова, внаслідок яких у чеські землі було відправлено 10 партизанських загонів і 15 організаційних груп. Навколо них гуртувалися і брали участь у збройній боротьбі представники місцевого населення. У чеських землях центром партизанського руху стала Східна Моравія, згодом – Подебрадський край.

Некомуністичні групи Опору збирали інформацію про окупантів та передавали її у Лондон.

Значну кількість партизанських груп було перекинуто до Словаччини. Там 30 серпня – 28 жовтня 1944 р. розгорнулося Словацьке національне повстання, одним із гасел якого було відновлення спільної держави чехів і словаків. Для допомоги повстанцям, СРСР 8 вересня 1944 р. розпочав Східно-Карпатську

операцію за участю армій 1-го та 4-го Українського фронтів. В ній брав участь І-й Чехословацький армійський корпус на чолі з Л. Свободою. Вступ цього корпусу на територію домюнхенської Чехословаччини означав об'єднання основної збройної сили визвольного руху за кордоном із різними партизанськими з'єднаннями та перетворення на потужну збройну силу чехів і словаків у звільненні країни від нацизму.

У Чехії на початку 1945 р. відродилася ідея створення єдиного національного органу чеського опору. У лютому 1945 р. була заснована Чеська національна рада. Її очолив позапартійний професор А. Пражак, заступником якого був комуніст Й. Сморковський, який разом з Й. Гаєком з грудня 1944 р. очолював четверте нелегальне керівництво КПЧ. У квітні 1945 р. у чеських землях діяло 120 партизанських загонів (7,5 тис. осіб).

У цей час на території протекторату і Судетської області зосередилося більше 1,5 млн. німецьких біженців з Сілезії, які рятувались від військових дій.

До початку лютого 1945 р. радянські війська звільнила від гітлерівців Східну і Центральну Словаччину. У квітні–березні 1945 р. розпочалися взаємопов'язані Моравсько-Остравська і Братиславсько-Брненська операції. Значний внесок у визволення Словаччини та Моравії зробила румунська армія. У результаті, до початку травня 1945 р. 2-й і 4-й Українські фронти завершили звільнення Словаччини та Моравії. У боях за різні населені пункти брав участь І Чехословацький корпус.

Наприкінці 1944 р. на звільненій території Чехії та Словаччини влада стала переходити до Національних комітетів як органів загальнонаціонального фронту руху Опору.

Зі звільненням території домюнхенської Чехословаччини постало питання повернення на Батьківщину президента Е. Бенеша. У березні 1945 р. пішов у відставку чехословацький еміграційний уряд в Лондоні. Після переговорів у Москві 22 – 29 березня 1945 р. Е. Бенеш узгодив з чеськими комуністами основи повоєнної політики ЧСР. Після цього у словацькому місті Кошице 4 квітня 1945 р. було сформовано уряд Національного фронту, який очолив соціал-демократ З. Фірлінгер. До складу уряду вперше увійшли представники комуністичних партій Чехії та Словаччини. Зокрема, одним із заступників прем'єр-міністра став лідер комуністів К. Готвальд. Поряд з політиками до уряду увійшли спеціалісти – міністр освіти професор З. Неєдли, міністр закордонних справ Я. Масарик, міністр національної оборони генерал Л. Свобода.

В Чехії перебувала німецька група армій «Центр» під командуванням фельдмаршала Ф. Шернера. З наближенням радянських військ до Чехословаччини, падінням Берліну, Чеська національна рада у Празі готувала повстання, яке розпочалося 5 травня 1945 р., раніше ніж передбачалося. Його очолила Чеська національна рада. Члени уряду протекторату були арештовані.

Для німецької армії Прага була важливим вузлом при відступі в той час, коли радянські війська готувалися до свого останнього удару, а підрозділи армії США почали звільняти Західну і Південну Чехію.

6 травня 1945 р. Ф. Шернер наказав придушити повстання, яке заважало запланованому відходу німецьких частин на захід, щоб здатися у полон армії США. У цей час повстанцям допомогла так звана Російська визвольна армія А. Власова, створена гітлерівцями, яка взяла участь в боях за Прагу і звільнила частину міста від німців. У цих боях загинуло приблизно 300 «власовців». Але, зрозумівши, що американці не збираються продовжувати наступ, і Прага буде звільнена Червоною армією, «власовці» увечері 7 травня 1945 р. стали відходити з міста у західному напрямку, назустріч військам США. Хоча РВА не прислухалася до прохання повстанців залишити їм зброю, повстання продовжувалося. 8 травня 1945 р. було підписано капітуляцію німецьких військ, які могли рухатися на Захід. Проте бої продовжувалися. Залишки німецьких військ у Празі були розгромлені радянськими танками, які 9 травня 1945 р. увійшли до міста. 860 тис. німецьких військових було захоплено в полон. Останні постріли у Чехії пролунали 12 травня 1945 р. поблизу містечка Міліна на південний захід від Праги. Вони ж були останніми пострілами Другої світової війни у Європі.

При визволенні від німецьких окупантів у надзвичайно важкій ситуації опинилося цивільне німецьке населення, яке проживало у межах першої ЧСР. Після убивства Р. Гейдріха та репресій німецької влади серед активістів руху Опору утвердилася думка про недоцільність проживання німців у післявоєнній державі. Керівники країн антигітлерівської коаліції також вважали доречним депортацію всього німецького населення із країн Центральної Європи. Врешті цей план підтримали президент Е. Бенеш та політичні партії ЧСР.

Празьке повстання стало початком помсти з боку чехів за всю несправедливість, яку їм коли-небудь завдали німці. Почалося так зване «дикє виселення» – стихійне та безжальне вигнання німців з території ЧСР у кордонах Першої республіки. Наукова комісія уряду Федеративної Республіки Німеччини після Другої світової війни

констатувала: «Жорстока помста з боку чехів відбувалася щодо службовців СС, служби безпеки і інших націонал-соціалістичних організацій. Часто фанатичний натовп піддав їх жорстоким мукам або, як інших німців в уніформі або цивільному, убивав на місці. Чисельні документи, які має комісія, свідчать, що ще живих жертв обливали бензином, підпалювали, і вони гинули жахливою смертю». Після рішення Потсдамської конференції, про депортацію німців із Чехословаччини, Польщі та Угорщини, почалося так зване «упорядковане виселення».

При оцінці ставлення до німців необхідно врахувати тогочасні конкретно-історичні умови, а саме емоційний стан людей, різних національносєй, які постраждали від гітлерівської агресії та окупаційного режиму, зазнали тортур на захоплених Німеччиною територіях, пережили жахи концтаборів, загибель рідних, близьких від рук нацистів. На нашу думку, першопричиною жорстокості, були дії гітлерівського режиму, скоєні раніше.

При звільненні Чехословаччини загинуло 140 тис. воїнів Червоної армії. Загалом, під час війни у Чехії та Моравії загинуло, від рук окупантів та у боротьбі з нацистами, близько 300 тис. чехословацьких громадян. Водночас, більше більше 200 тис. судетських німців позбулися життя, у складі збройних сил гітлерівської Німеччини, 6 тис. вчинили самогубство, 25 – 40 тис. загинули в процесі вигнання чи переселення.

Вже 11 травня 1945 р. в Прагу прибув чехословацький уряд З. Фірлінгера, а 16 травня – президент Е. Бенеш. Завершився період 6-ти річної окупації Чехії та боротьби чеського народу за національне звільнення від німецьких окупантів.

РОЗДІЛ 12. СТАНОВЛЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

12.1. Передумови становлення комуністичного режиму.

12.2. Механізм державного перевороту у лютому 1948 р.

12.1. Передумови становлення комуністичного режиму.

Глибокий аналіз сучасними істориками документів, які стали доступними для громадськості відносно недавно, свідчить, що «переможний лютий 1948 р.» був лише заключним актом довготривалого процесу повзучого захоплення комуністами командних позицій у ЧСР. Водночас, некомуністичні політичні діячі на чолі з президентом Е. Бенешем сприяли цьому своєю наївною вірою в трансформацію комуністів у державотворчу силу.

При реконструкції об'єктивної дійсності і причин поразки демократії у ЧСР історики звертаються до передвоєнної історії республіки. Вказують при цьому, що чеське суспільство, а воно домінувало у республіці, на відміну від сусідніх польського та угорського, не мало імунітету проти комуністичних ідей, у ньому не було таких консервативних сил як аристократичний прошарок в Угорщині і авторитетна католицька церква в Польщі. Навпаки, чеська духовна еліта, інтелігенція, перебували під сильним впливом «лівих», хоч і не виразно комуністичних, ідей. Політична ж буржуазна еліта на чолі з президентом Бенешем у вирішальний момент, під час політичної кризи 1938 р., виявилась нездатною захистити національні інтереси республіки, її суверенітет. Маючи першокласну армію, чи не найкращу в Центральній Європі, вона капітулювала без єдиного пострілу, поступаючись перед тиском горе-союзників – Франції і Великої Британії і агресора – гітлерівської Німеччини. Вона без протесту підкорилась рішенням Мюнхенської конференції 30 вересня 1938 р. і віддала Гітлеру не тільки майже третину території республіки, але, найголовніше, військові укріплення, які будувалися 20 років у прикордонні. Так, на той момент стратегічна ситуація ЧСР була катастрофічною, республіку практично з усіх сторін оточили вороги, але ж і в такій ситуації Польща воювала і, навіть, зазнавши поразки, зберегла честь нації. Фінляндія ж, незважаючи на територіальні втрати у війні з іншим агресором-СРСР, зберегла свій суверенітет. Ось чому чеська буржуазна еліта втратила в очах нації будь-яку повагу.

Капітуляція викликала у чеських політиків своєрідний

«мюнхенський комплекс». Його суть полягала у втраті довіри до західних демократичних держав; панічному страху перед Німеччиною; ненависті до німецького населення в чеських землях (3,5 млн.); радикальній зовнішньополітичній переорієнтації – «із Заходу на Схід!», неврахування того, що в політиці потрібен холодний розум, а не гарячкові пошуки надійного, на цей момент, союзника. Бракувало чеській еміграції і нового лідера, не обтяженого катастрофою 1938 р. Але його не було і лідером став экс-президент Е. Бенеш, який тотально програв свою партію на європейській шахівниці перед війною, так і не виявивши державницького хисту. До того ж це був кабінетний політик, не здатний прислухатись до думки інших, схильний створювати штучні політичні конструкції і комбінації. Однією з них і стала його віра після 1941 р. в якусь форму конвергенції сталінського режиму і західної цивілізації, трансформації Й. Сталіна в європейського політичного діяча і дипломата. Відповідно і трансформацію чехословацьких комуністичних діячів у державотворчу силу. В один тон із Й. Сталіним Бенеш навіть витяг на світло світу засмальцьовану теорію слов'янської взаємності, вивдану у XIX ст. російськими слов'янофілами-панславістами для прикриття царського експансіонізму. Перелом на східному фронті у битвах під Сталінградом і Курськом ніби підтверджував правильність політичної лінії Бенеша. Більше того, він намагався навіть авторитетних західних політиків переконувати у правильності своїх поглядів на Сталіна і СРСР. Британський лідер У. Черчіль тільки хитро усміхався, слухаючи такі фантастичні для цього старого вовка антикомунізму, теревені. Президент США Ф.Д. Рузвельт, слухаючи Е. Бенеша про нібито трансформацію Сталіна, заставив чеського діяча повторити це тричі, оскільки не вірив почутому і дипломат, сучасник жажливих судових і політичних процесів у СРСР і дружби Сталіна з Гітлером у 1939–1941 рр. Але дарма західні діячі стримували Е. Бенеша від такої ейфорії, намагались його відрадити від запланованого ним укладення союзного договору з СРСР. Е. Бенеш горів бажанням закріпити дружні обійми із Й. Сталіним в самому Кремлі. У грудні 1943 р., першим із центральноєвропейських політиків, Е. Бенеш підписав на 30 років союзний договір із СРСР і таким чином добровільно, передчасно проголосив ЧСР радянською сферою впливу в Європі. Зі свого боку Й. Сталін урочисто пообіцяв підтримати відновлення ЧСР у кордонах 1937 р. і виселення німців з її території. У Москві Е. Бенеш зустрівся також з чехословацькими

комуністами, що створили тут московське бюро керівництва КПЧ. Він запропонував їм вступити до еміграційного уряду ЧСР, але вони відмовились, розуміючи, що будуть у меншості, а це їх уже не влаштовувало.

Але вже восени 1944 р. політична конструкція Е. Бенеша і чехословацької еміграції про надійного і безкорисливого союзника на Сході – Й. Сталіна, почала розпадатися. Із вступом Червоної Армії наприкінці жовтня 1944 р. на територію довоєнної ЧСР в її східній провінції Підкарпатській Русі (нині Закарпатська область), радянське командування почало поводити себе як на власній території. Воно оголосило мобілізацію до Червоної Армії під прикриттям «добровільності», що було найгрубшим порушенням чехословацької конституції; заборонило при цьому мобілізацію до армії ЧСР; розділило територію краю на дві «зони», присвоївши собі 2/3 з основними містами і виділивши для чехословацької адміністрації 1/3, та і то самі гори; «свою» зону оголосило прифронтовою, хоча власне фронт уже був на території Словаччини і створило 6 концентраційних таборів, до яких загнало 25 000 де-юре чехословацьких громадян з подальшим їх транспортуванням до таборів ГУЛАГу на відновлення шахт Донбасу. За активної участі радянської військової адміністрації 26 листопада 1944 р. відбувся з'їзд народних комітетів Закарпатської України, що схвалив заготовлений у Москві Маніфест про возз'єднання з Радянською Україною у складі СРСР. Референдуму з цього приводу не було *. На початку грудня 1944 р. радянське командування вигнало з де-юре чехословацької провінції чехословацьку ж адміністрацію. СРСР створив собі стратегічний плацдарм у Центральній Європі, «за Карпатами». Цей факт заднім числом, і то на настійну вимогу Й. Сталіна, був зафіксований дипломатичним актом – радянсько-чехословацьким договором про передачу Підкарпатської Русі-Закарпатської України СРСР 29 червня 1945 р.

Е. Бенеш і чехословацька влада в еміграції були шоковані діями найвірнішого союзника, проте промовчали, побоюючись, щоб дії Й. Сталіна не розповсюдилися також на Словаччину. Адже серед словацьких комуністів актуальною ідеєю в період війни було створення Словацької радянської республіки та її вступ до СРСР.

* Радянська сторона врахувала і використала настрої частини населення краю, яка прагнула увійти до складу України (у той час радянської) або – СРСР та ейфорію внаслідок визволення Червоною армією. Так сталося, що всі зміни державної приналежності краю у ХХ ст. відбувалися без референдумів. – Ред.

Проте, Й. Сталін дав зрозуміти Е. Бенешові, що на Словаччину не претендує.

Проковтнувши втрату східної провінції, Е. Бенеш і його оточення сконцентрувались на проблемі повернення у визволену Чехословаччину. Тут постало питання: яким шляхом повертатись додому? Для чехословацької еміграції це була важлива проблема. Чекаючи закінчення війни в Лондоні і повернутись із Заходу Е. Бенеш боявся. Попередженням для нього була доля польського еміграційного уряду. Адже після вступу Червоної армії на територію Польщі, у Любліні радянськими органами був створений маріонетковий уряд під назвою «Польський комітет національного визволення». Отож Е. Бенеш боявся створення чогось схожого на території ЧСР і залишитись у Лондоні назавжди емігрантом так само як і його польські колеги. До того ж війська західних союзників були у Франції, перед ними ще були Ардени, Рейн, Альпи... А Червона Армія уже здійснювала визвольну місію на території Чехословаччини.

Все вищевказане змусило президента Е. Бенеша ухвалити рішення повернутись додому через Москву. На цьому наполягали і комуністи. При цьому поставили вимогу, щоб уряд у еміграції був розформований, а в Москві створений новий кабінет. І на це Е. Бенеш погодився, хоч ця вимога була явно ультимативною.

У березні 1945 р. більша частина лондонської чехословацької еміграції на чолі з Е. Бенешем прибула в Москву. До неї приєднались комуністи і почались переговори про склад уряду, його програму, шляхи економічних, політичних і соціальних перетворень у визволеній ЧСР. Уже на цьому етапі виявилась парадоксальна ситуація, над якою дискутують сучасні чеські історики.

Виявилось, що лондонська еміграція приїхала в Москву для переговорів про склад і програму уряду з «рідними» комуністами абсолютно беззбройною. У неї не було ніякої програми переговорів, власного проекту програми уряду, уявлень про його склад. У самого Е. Бенеша була тільки туманна «теорія» про «соціалізуючу демократію», «слов'янізацію республіки» (власне виселення німців і угорців), але нічого конкретного. А чехословацькі комуністи на чолі з вірним учнем Й. Сталіна К. Готвальдом презентували чітку програму перетворень у рамках «національно-демократичної революції», підготовлену з допомогою радянських «консультантів». У результаті, на переговорах обговорювалась не програма загалом, а програма КПЧ. Чехословацькі демократи, що приїхати з Лондону, могли тільки несміливо захищатись від самовпевнених

комуністів, а як відомо – захист є початком поразки.

У сучасних чеських і західних істориків постає питання, чому такий досвідчений політичний діяч, яким без сумніву був президент Е. Бенеш, міг погодитись на розподіл портфелів в уряді, за яким майже без дискусій до рук комуністів переходили силові міністерства оборони і внутрішніх справ, а також землеробства, інформації і освіти. Перед обережною критикою своїх прибічників він виправдувався наступним чином: міністром оборони він призначив генерала Людвіка Свободу, оскільки його добре знали в Москві, адже на території СРСР він був від 1939 р. і командував створеним тут чехословацьким корпусом і оскільки після війни ЧСР мала тісно співпрацювати з СРСР в сфері оборони, то це був найкращий варіант. Тільки уже в той час у чехословацької розвідки була інформація про дуже тісну співпрацю генерала Л. Свободи з радянським НКВС і вождем комуністів К. Готвальдом.

Передачу комуністам міністерства внутрішніх справ Е. Бенеш пояснював тим, що, мовляв, він дав їм можливість розгрібати весь бруд, який нагромадився в суспільстві за роки окупації. Крім того, в цьому ж міністерстві в руках комуністів опинилась внутрішня таємна служба і зовнішня розвідка. Але, багатозначно підкреслював президент, міністерство юстиції передано в руки демократичних представників, які встановлять суворий контроль над діяльністю комуністичної поліції. Це було наївною вірою людини європейської політичної культури часів ліберальної демократії.

У міністерстві землеробства комуністи, згідно задуму Е. Бенеша, мали б розгрібати спадщину аграрної партії, реакційної як він її називав (оскільки вона відмовилась підтримати його на виборах президента в 1935 р., а Бенеш був злопам'ятний) та наслідки «регульованого господарювання» окупантів. Так що, нехай в цьому загрузнуть комуністи. Останні ж з радістю погодилися на цю посаду, оскільки знали, що після вигнання німецького населення залишиться величезний земельний фонд, який саме вони ділитимуть, а наділені будуть вдячні саме їм, як і сталося невдовзі після війни.

Зовсім не розумів Е. Бенеш небезпеки передачі в руки комуністів міністерств інформації і освіти. В умовах духовно важко хворого після приниження Мюнхеном і протекторатом суспільства, ці міністерства з їх необмеженими можливостями ідейного і ідеологічного впливу на, і без того наелектризовані, різко полівілі маси, стали сильною зброєю в руках комуністів. Під час переговорів у Москві прибічники Е. Бенеша і комуністи майже без дискусій

погодилися на негативній оцінці функціонування парламентської багатопартійної системи у довоєнній Чехословаччині. Всі разом дійшли згоди здійснити після війни у політичній системі радикальну операцію: декретним порядком значно обмежити кількість партій, залишивши тільки комуністичну, соціал-демократичну, національно-соціалістичну, народну (християнсько-демократичну), у Словаччині – єдину, Демократичну. Та й тут комуністи схитрували, оскільки виторгували собі дві партії: Комуністичну партію Чехії та, окремо, Комуністичну партію Словаччини. Всі партії мали бути об'єднані у Національний фронт, Центральний комітет якого розробляв би і схвалював всі важливіші державні рішення і проекти законів. Парламент мав одностайно, без дискусій, схвалювати рішення Національного фронту. Всі інші партії і організації повинні були припинити свою діяльність. Залишались ще профспілки, єдина масова організація, яка не тільки пережила окупацію, а була зміцнена окупантами, бо дозволяла добре контролювати робітництво. На керівництво профспілками також заявили претензії комуністи, як «справжні представники робітничого класу», надали цій колаборантській по суті організації привабливу назву «Революційний профспілковий рух» і зробили своїм знаряддям.

Прем'єр-міністром був призначений довголітній посол Чехословаччини в Москві (у 1935 – 1939, 1941 – 1945 рр.) З. Фірлінгер, формально соціал-демократ, але в дійсності прокомуністично налаштований, якому К. Готвальд порадив тимчасово не міняти партійного посвідчення. Про симпатії З. Фірлінгера і його співпрацю з радянськими органами знала не тільки чехословацька розвідка, але і політичні діячі. Недарма між собою вони говорили, що З. Фірлінгер є скоріше дипломатичним представником Й. Сталіна у Бенеша, ніж навпаки. У 1944 р., роздратований за таке його прислужництво кремлівському диктатору, міністр закордонних справ уряду ЧСР в еміграції Я. Масарик хотів відкликати З. Фірлінгера та за нього заступилися Москва і Е. Бенеш. Отже, новий уряд ЧСР, що готувався до приїзду на визволену територію, очолював законспірований комуніст, ключові міністерства були в руках комуністів, парламентська система була наперед перекреслена самими ж «демократами», лідери яких виявились не тільки недалекоглядними, а просто «сіренькими» політичними діячами. У цих переговорах була і особлива моральна сторона. Політичні діячі, що за весь період війни сиділи в теплих кабінетах за кордоном, жили з високої платні з позики, взятої у британського

уряду, яку потім після війни мала віддавати Чехословаччина, без тіні сумніву узурпували собі право створити уряд. привезти його додому і нав'язати його громадянам, які потерпали в окупації, боролись і гинули в підпіллі.

На початку квітня 1945 р. новий, «народно-демократичний» уряд ЧСР разом з президентом Е. Бенешем із Москви приїхав до першого великого визволеного міста ЧСР Кошице. Тут була виголошена програма цього уряду, що одержала назву «кошицька». Та вже під час перебування в Кошице президент і влада ЧСР відчували на собі тягар обіймів радянських союзників. Зв'язок із зовнішнім світом, зокрема, з частиною членів кабінету, що залишились ще на Заході, вони могли здійснювати тільки через радянську військову радіотелеграфну систему. Дипломатичне листування також могли здійснювати тільки через радянський Народний комісаріат закордонних справ, по суті, відкритим текстом. Це було не що інше як домашній арешт чехословацького уряду і президента.

Зрештою Е. Бенеш зрозумів, що його уявна комбінація про рівноправне, слов'янське співробітництво між Чехословаччиною і СРСР буде всього лише ілюзією, фата морганю. Залишалась одна надія, що американська армія, що знаходилася уже в сусідній з Чехією Баварією, вступить на територію західної частини республіки і визволить Прагу, тоді політична ситуація в столиці буде іншою. Та це була ще одна ілюзія Е. Бенеша. Адже відразу після підписання Е. Бенешем чехословацько-радянського союзницького договору (1943 р.), західні союзники викреслили ЧСР із своїх планів. З іншого боку Й. Сталін прагнув виходу Червоної армії на лінію Берлін – Прага – Відень – Будапешт і досяг такої домовленості на конференції «великої трійки» у Ялті в лютому 1945 р. Союзне командування на чолі з генералом Д. Ейзенгауєром, що берегло своїх солдат, радо відступило Й. Сталіну взяття великих міст, знаючи про втрати у вуличних боях з німецькими солдатами. Ось чому на вимогу радянського генштабу про вступ саме Червоної армії у Прагу, Д. Ейзенгауєр відповів згодою.

Однак для радянських військ, що наступали в Словаччині і Австрії, здійснити таку операцію виявилось неможливим. Вони з важкими боями просувались в гірських теренах і зазнали великих втрат, оскільки для боїв в горах Червона Армія не була пристосована. До того ж на території Чехії знаходилась добре озброєна мільйонна німецька армія під командуванням генерала Ф. Шернера, якій уже нічого було втрачати. Ось чому радянські війська, що наступали

із сходу, зупинились у Моравії і були не в силі просуватись далі в напрямку Праги.

Питання можливого визволення американською армією Праги і більшої частини Чехії всебічно висвітлено в сучасній чеській і західній історіографії. Така можливість була не тільки потенційною, але й практичною. Американські частини вступили на територію західної Чехії в 20-х числах квітня, без якихось значних боїв досягли лінії Чеські Будейовиці – Пльзень, але відповідно з домовленістю з радянським командуванням далі не просувались. Домовленість диктувалася політичними міркуваннями, влада і президент США не хотіли конфліктувати із Й. Сталіним, оскільки потребували його допомоги у швидкому завершенні війни з Японією. 4 травня 1945 р. розвідувальна група американської армії у складі декількох танків і бронемашин з'явилась на околицях Праги. Отже, вона вільно пройшла через формування німецької армії Ф. Шернера. Пояснити цей факт можна тим, що німці самі бажали, щоб американці зайняли Прагу і вони, таким чином, опинилися б у полоні американців, а не Червоної армії. Деякі дослідники вказують, що саме поява американських танків у Празі стала сигналом до вибуху повстання 5 травня 1945 р. Однак дарма керівництво повстання просило про допомогу в штабі генерала Д. Паттона в Пльзені. Головнокомандуючий Д. Ейзенгауер суворо заборонив йому просуватись далі, до Праги. До Ейзенгауера настійно звертались також члени чехословацької влади, що знаходились у Лондоні, зокрема, міністр закордонних справ Я. Масарик, допомагав їм у цьому і У. Черчілль. Саме він переконував головнокомандуючого у тому, яке велике значення для післявоєнної Європи може мати вступ американців у Прагу. Д. Ейзенгауер на ці звернення висунув останній аргумент: нехай до його штабу офіційно звернеться з проханням вступити у Прагу президент Е. Бенеш. Одночасно послав повідомлення начальнику генштабу СРСР генералу О. Антонову про такий варіант. Президент Бенеш і уряд ЧСР знаходились в цей час в столиці Словаччини Братиславі. Але, як вже вказувалося, зв'язок з зовнішнім світом підтримувати через московський Наркомат зовнішніх справ. Сюди і надійшла телеграма на ім'я Е. Бенеша від Д. Ейзенгауера. Її передали радянському послу при уряді ЧСР В. Зоріну, який ознайомив з нею чехословацького прем'єра З. Фірлінгера і разом вони вирішили Е. Бенешу її не показувати. Так, можливо доленосна, телеграма залишилась в кишені В. Зоріна і тільки випадково Е. Бенеш довідався про неї від дипломатів

США, вже після війни. У свою чергу радянський генштаб майже погодинно посилав у штаб Д. Ейзенгауера історичні телеграми, щоб армія США не йшла на допомогу повсталим у Празі, оскільки нібито це може привести до перемішування радянських і американських військ і можливого збройного зіткнення.

Празьке повстання було обезкровлене і фактично зазнало поразки. Радянське ж командування, виконуючи сталінський план, перегрупувало війська, які щойно зайняли Берлін і направило їх через Дрезден і Рудні гори до Праги. Але ж за домовленістю з керівниками повстання в Празі, за що згодом їх звинуватили у зраді, німецька армія залишила місто до півночі 8 травня. Радянські війська вступили у Прагу вранці 9 травня, коли німецька армія втікала на захід до американського полону. В місті залишались тільки розрізнені групи фанатичних есесівців. Їх гнізда придушували радянські танкісти.

У Чехословаччині розпочалась «народно-демократична революція». Її супроводила ейфорія свободи, подяки визволителю Сталіну, й масові протиправні дії проти німецького населення з боку чехословацьких органів і особливо з боку так званих «революційних гвардійців», на скору руку формованих з рядів люмпен-пролетаріїв комуністичною поліцією. Свою роль в цій вакханалії виконували і радянська контррозвідка СМЕРШ та агенти НКВС, що уже 10 – 12 травня 1945 р. розпочалу облаву на представників російської і української еміграції в Празі та інших чеських містах. Почалось також «дике виселення» німецького населення, яке супроводжувалось такими ексцесами, що викликало протести з боку західних союзників. Вони змушені були визнати необхідність виселення німців з країн Центральної Європи, що і було підтверджено рішенням Потсдамської конференції в серпні 1945 р. Президент Е. Бенеш на пропозицію уряду підписав серію декретів, згідно з якими німці і угорці позбавлялись громадянства ЧСР і разом з тим втрачали все своє майно, підлягали виселенню до Німеччини та Угорщини. Виселення угорців великими державами підтверджено не було. Декретом № 60 від 10 серпня 1945 р. також громадянства ЧСР позбавлялись мешканці Підкарпатської Русі, що викликало хвилю невдоволення особливо в рядах I-го чехословацького корпусу, сформованого в більшості саме з них. Президент змушений був внести доповнення в цей декрет, яке дозволяло воїнам і їх сім'ям обрати громадянство ЧСР. Декрети і сьогодні є предметом критики, оскільки формулювала їх тимчасова влада, підписав президент, який фактично оголосив себе

президентом сам, затвердив їх тимчасовий парламент, депутати якого не були обрані на виборах, а призначені за домовленістю з партіями неконституційного органу «Національного фронту». Тут уже чітко проявився неконституційний, неправовий характер «народно-демократичної революції». Дарма, що президент наголошував на поверненні до конституції 1920 р. Це були слова на вітер, оскільки він сам ігнорував цю ж конституцію. У жовтні 1945 р. його декретом здійснено найбільшу в післявоєнній Європі націоналізацію промислових підприємств. Цим самим було ліквідовано той заможний прошарок, який у чеському суспільстві формувався майже 150 років і був основою плюралістичної політичної системи. Так демократи необачно підтягли ще одну підвалину ліберально-демократичної системи. З іншого боку, дискутують дослідники, чи могли вони діяти інакше в суспільстві, що різко «полівіло» внаслідок війни і післявоєнного безладдя? І саме в такій ситуації комуністи з їх безмежною демагогією і популізмом затягували до своїх тенет широкі маси. На жаль «демократи» не бачили іншого виходу як іти «за течією», а її напрямком визначали комуністи. До того ж комуністи спритно експлуатували питання визволення і ролі СРСР в ньому. В результаті у чеських землях некомуністичні партії катастрофічно програли перші після війни вибори в парламент у травні 1946 р. У Словаччині виграла Демократична партія і комуністи зосередили свою увагу і інтриги на східну половину республіки, де їх демагогії протистояла католицька церква і національні сили.

Відомо, що У. Черчіль визначив встановлення «залізної завіси» в Європі в своєму виступі в Фултоні у США 5 березня 1946 р. Але, остаточно це сталося у середині 1947 р. в процесі прийняття Європою «плану Маршала» – фінансової і економічної допомоги зруйнованій Європі. Цей план, зокрема, мав зупинити подальше «полівіння» мас у Європі і привести до поступового витіснення з провідних позицій комуністів, зокрема у Франції, Італії, Бельгії, Фінляндії, де вони були членами урядів.

Економіка ЧСР також знаходилася в катастрофічному стані, що навіть комуністів змусило погодитись із приєднанням ЧСР до «плану Маршала» і прийняттям економічної допомоги США. Проте така позиція ЧСР наштовхнулася на різку реакцію Й. Сталіна. Урядова делегація ЧСР на чолі з прем'єром була викликана до Москви. «Вождь народів» заявив, що вважатиме участь ЧСР у «плані Маршала» діями, спрямованими проти СРСР. Серед чехословацьких політичних діячів не знайшлося нікого, хто б виступив опонентом

Й. Сталіна. Президент Е. Бенеш рекомендував негайно відкликати представників ЧСР з конференції в Парижі, яка мала розробити умови надання допомоги з боку США. Чехословаччина остаточно опинилась у ролі сателіта СРСР. Міністр закордонних справ ЧСР Я. Масарик в колі друзів сумно заявив: «В Москву я їхав міністром, а повернувся прислужником Сталіна».

КПЧ зрозуміла, що наступила остання фаза в боротьбі за владу. З її ініціативи був схвалений надзвичайний «Закон про охорону республіки», сформульований таким чином, що не дозволяв демократичним силам контролювати поліцію, армію і розвідку, які уже повністю знаходились в руках комуністів. Саме ці органи готували масову операцію шантажу і дискредитації некомуністичних політичних діячів. Її апробація відбулася в Словаччині, де з допомогою фальшивих документів і підсланих агентів дискредитували провідних діячів Демократичної партії, та фактично здійснили переворот, вигнавши з Корпусу уповноважених (словацького уряду) її представників. Керував цією «операцією» Г. Гусак. ЦК КПЧ розробив таємний «План розвитку осіннього наступу партії» підписаний 25 серпня 1947 р. До кінця року КПЧ контролювала всі командні позиції в республіці, залишались тільки деталі, зокрема, спровокувати некомуністичних політичних діячів і довести все до політичної кризи.

12.2. Механізм державного перевороту у лютому 1948 р.

На початку 1948 р. Чехословаччина була останнім острівком серед союзників-сателітів СРСР, де ще зберігалась плюралістична політична система. У всіх інших державах Центральної і Південно-Східної Європи комуністи, за допомогою СРСР, захопили владу в свої руки ще рік тому, в 1947 р.

Європа і світ були остаточно розділені «залізною завісою». Й. Сталін відкинув загравання з так званою «народною демократією» і таким чином плюралістичний режим у ЧСР був для нього білою вороною в «таборі миру і соціалізму». Комуністи в ЧСР за його командою розпочати серію провокацій в уряді, на які піддались представники некомуністичних партій. 20 лютого 1948 р. на знак протесту проти дій комуністів 12 міністрів (з 26 в уряді) за домовленістю з президентом Е. Бенешем подати у відставку, залишившись при цьому у меншості, оскільки навіть не намагались перетягти на свою сторону соціал-демократів і безпартійного міністра закордонних справ Я. Масарика. Вони вважали, що згідно з правилами парламентської демократії, прем'єр-міністр К. Готвальд буде просити їх взяти свої заяви назад і залишитись в уряді, вони ж будуть ставити свої умови і

заставлять таким чином комуністів відмовитись від своїх провокацій. Лідери некомуністичних партій роз'їхались на відпочинок. Це було помилкою. Такі їхні розрахунки годилися до ліберального ХІХ ст., а не для протистояння з комуністами, які в боротьбі за владу ніколи не визнавали ніяких цивілізованих правил. Ось чому К. Готвальд на засіданні ЦК КПЧ заявив: «Молімося, щоб ці дурні не передумали і не взяли свої заяви назад! А тепер до праці!». Комуністи і не думали вести переговори. Ситуацію у парламентських правилах їм спростили самі міністри, що подали у відставку, оскільки вони не склали більшості і весь уряд не мусів йти у відставку. Прем'єр міг просто «доповнити» його, на що він і спрямував свої зусилля, розколюючи некомуністичні партії і витягуючи з них всяких кар'єристів та й людей, яких туди ще раніше послала сама КПЧ. Так що розрахунки президента і міністрів-некомуністів повністю провалились. КПЧ розгорнула «народну хвилю», на другий же день як гриби після дощу з'явилися повсюдно «комітети дій» очолювані з комуністами, які негайно перебирали владу у свої руки на всіх рівнях – від сільських управ до міністерств. Некомуністичні урядовці були оголошені саботажниками, що бажають «розбити республіку». У кращому випадку урядовці усіх рангів виганялись із своїх канцелярій, в гіршому «чорними антонами» (поліцейські фургони) відвозились прямо до в'язниць.

Переходу влади до рук комуністів сприяла позиція міністра оборони Л. Свободи. Він особисто прийшов на засідання ЦК КПЧ і заявив, що армія не піде проти народу. Солдати знаходяться у казармах, а офіцери – вдома.

Агітація комуністів і їх дії були толеровані і масами, оскільки економічна ситуація в країні була катастрофічною: два роки поспіль небувалий неврожай, карткова система забезпечувалась гірше, ніж під час окупації; націоналізовані промислові підприємства, керовані непрофесіональними «управителями», в більшості з некомуністичних партій, діяли вкрай неефективно, «чорний ринок» процвітав і диктував фантастичні ціни.

На третій день політичної кризи, коли уже КПЧ фактично тримала владу в своїх руках, так звані «розбивачі» були проголошені «реакціонерами», «шпигунами» західних служб. Вдало було використано важку хворобу (серцева недостатність) президента Е. Бенеша, демонстрацію сили («народна міліція»), загальний страйк і погрози громадянської війни. 25 лютого безпорадний президент капітулював і призначив новий склад уряду. Цей факт став об'єктом експлуатації КПЧ із твердженням, що ніякого заколоту не було,

влада до її рук прийшла парламентським, конституційним шляхом. Комунисти не бажують визнати, що ні парламент, ні конституція в Чехословаччині після 1945 р. взагалі не діяли.

Якщо шукати глобальні причини того, що сталося в Чехословаччині в лютому 1948 р., необхідно відзначити, що винними за катастрофу демократії в ЧСР були результати Другої світової війни. Поки Й. Сталіну здавалось, що він може довго користуватись зруйнованою Європою, в ЧСР могла існувати свобода і демократія. «План Маршала» поставив на такому розвитку крапку і Й. Сталін вирішив швидко і рішуче взяти до рук свої воєнні трофеї в Центральній і Південно-Східній Європі. Відповідь на питання, чи йшлося у лютому 1948 р. про комуністичний заколот не є складною. Це був, треба визнати, добре і заздалегідь підготовлений заколот, захоплення влади. Дилетантська ж відставка 12 міністрів тільки допомогла його прискорити. Важче шукати відповідь на питання чому в ЧСР падіння демократії і свободи так легко було сприйнято масами. Комунисти були майстрами популізму і демагогії, та цього було б замало. Але їм посилено допомогли самі демократи, відмовившись фактично від правової системи, відкинувши конституційність і погодившись на так звану «соціалізуючу демократію» з неконституційним органом – Національним фронтом, який комунисти легко перетворили у знаряддя досягнення абсолютної влади. Варто додати, що ліберальні партії з часів довоєнної ЧСР не мали великого авторитету у масах, їм приписували вину за економічну кризу 1929–1933 рр. і капітуляцію в Мюнхені. Необхідно також врахувати, що чеська інтелігенція у 20-30-х рр. була швидше «лівою», хоч і не суто марксистською. У період війни і після неї чеське суспільство було наскрізь просякнуте романтичним русофільством, обожнювало Сталіна як символ визволення. Все це призвело до того, що Чехословаччина так легко стала сферою впливу СРСР на довгих 40 років. Це ж привело до того, що чеське суспільство, на відміну від польського і угорського, які відкинули міф соціалізму-комунізму уже в 1956 р., важко пробудилося аж в 60-роках, та й то ще тільки під гаслом «соціалізму з людським обличчям». Остаточно його пробудила тільки поява в містах Чехословаччини танків «братських армій» 21 серпня 1968 р.

РОЗДІЛ 13. ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА В УМОВАХ КОМУНІСТИЧНОГО ПРАВЛІННЯ У 1948 – 1960-Х РР.

13.1. Політичні та економічні перетворення у чеському суспільстві 1948 – 1953 рр.

13.2. Суспільно-політичне життя в Чехії у 1953 – 1960-х рр. Наростання кризи соціалістичного режиму.

13.1. Політичні та економічні перетворення у чеському суспільстві 1948 – 1953 рр.

Події лютого 1948 р. прискорили зміцнення комуністичного режиму в усіх сферах життя суспільства. Зокрема, КПЧ продовжила курс на монополізацію влади та ліквідацію багатопартійності. 27 червня 1948 р. відбулося об'єднання КПЧ з Чехословацькою соціал-демократичною партією (300 тис. членів). 120 тисяч членів ЧСДП стали комуністами. 17 – 18 листопада 1948 р. відбулося об'єднання компартій Чехії та Словаччини в єдину компартію Чехословаччини (КПЧ). Продовжився масовий призов до КПЧ. Протягом декількох місяців чисельність КПЧ зросла з 1,4 млн. осіб до 2,5 млн. Але, наприкінці 1948 р. у партії розпочалися «чистки» (позбавлення членства через недовіру до політичної лояльності особи), а для бажаючих вступити в партію запроваджувався кандидатський стаж. Членства у КПЧ позбавили більше 150 тис. осіб. У країні активно тривав процес зрощування партійного і державного апарату, встановлення партійного контролю за діяльністю адміністрації підприємств і установ.

Алгоритм будівництва соціалізму в ЧСР за радянським зразком був узгоджений у вересні–жовтні 1948 р. в Криму, де відбулося декілька зустрічей К. Готвальда з Й. Сталіном. Практичне втілення цього курсу здійснював уряд Чехословаччини, який у жовтні 1948 р. очолив А. Запотоцький.

Основу репресивної політики щодо опозиції склали закон про охорону республіки (8 жовтня 1948 р.) і закон про табори примусової праці (25 жовтня 1948 р.). У табори примусової праці відправлялися особи, звинувачені в ухилянні від суспільно-корисної праці, засуджені по закону про охорону республіки і за спекуляцію. У чеських землях було створено 15 таких таборів, у Словаччині – 6. До середини 1950-х рр. через них пройшло 80 тис. осіб.

Уряд ЧСР реалізував комплекс заходів, спрямованих

проти католицької церкви, що отримав назву «католицька акція» (1949 р.). 13 – 14 квітня 1950 р. була здійснена «акція К» по ліквідації чоловічих монастирів і чернечих орденів (2376 ченців). У цьому ж році припинили існування жіночі монастирі.

Політичні репресії відбулися й в армії. «Чистки» в армії 1948 – 1950 рр. торкнулися 4835 офіцерів. Л. Свобода був змушений подати у відставку з посади міністра оборони. Згодом він теж зазнав переслідувань за політичними звинуваченнями. Наприкінці 1948 р. відбувся суд над учасниками руху Опору, зокрема, генералом Г. Пікою – представником лондонського уряду в Москві у роки війни, якого стратили.

Чехословацька армія була реорганізована за допомогою радянських радників. Одним з наслідків було збільшення у 1951 – 1956 рр. кількості офіцерів з 19765 до 47447 осіб.

Чистки відбулися у Революційному профспілковому русі та спілках чеської та словацької молоді.

Влада почала політичні процеси проти своїх союзників по Народному фронту. У червні 1950 р. відбувся суд над 13 діячами колишніх націонал-соціалістичної, соціал-демократичної і народної партій. Їх звинуватили у підготовці терористичних акцій і контрреволюційного перевороту, намірах знищити самостійність ЧСР. Чотирьох звинувачених політиків засудили до смертної кари. Серед них була М. Горакова, яку в 1944 р. нацисти засудили за участь у русі Опору. Незважаючи на протест світової громадськості, її стратили 27 червня 1950 р. За аналогічними звинуваченнями відбулися 35 місцевих процесів. Справи 639 звинувачених осіб було передано судам.

Влада шукала буржуазних націоналістів, троцькістів і правих опортуністів. 2–28 листопада 1952 р. відбувся процес у «справі» Р. Сланського (колишнього генерального секретаря ЦК КПЧ), В. Клементіса, Л. Фрейка, Й. Франка, Б. Райцина, К. Шваба, А. Лондона, Є. Льобла та інших комуністів, які займали керівні посади. Із 14 звинувачених, 11 були євреями. Їх звинуватили у зв'язках з міжнародним сіонізмом, прагненні послабити дружбу ЧСР з СРСР тощо. Суд виніс 11 смертних вироків.

В економічній сфері здійснювалася прискорена модернізація народного господарства за радянським зразком. До кінця 1948 р. була, в основному, досягнута головна мета дворічного плану економічного розвитку (1947 – 1948 рр.) – відновлення передвоєнного рівня економіки країни. Зокрема промисловість

досягла цього показника в 1947 р. Приблизно на 1,5% зросло виробництво продукції промисловості Чехії.

У жовтні 1948 р. було затверджено п'ятирічний план розвитку економіки на 1949 – 1953 рр. Ставилася мета модернізації економіки, переважного розвитку важкої індустрії та завдання створення матеріальної бази соціалізму. У 1949 р. Чехословаччина була серед співзасновників Ради економічної взаємодопомоги. Розвинена промисловість Чехословаччини повинна була допомагати в індустріалізації та зміцненні обороноздатності інших, по суті аграрних, країн радянського блоку.

Перетворення у сільському господарстві забезпечив закон про єдині сільськогосподарські кооперативи (лютий 1949 р.). Проте, не всі елементи ринкових відносин було ліквідовано, зберігалася приватна власність на землю.

Зміни економічної моделі призвели до певного погіршення рівня життя населення. Скасовані у 1949 р. картки на харчові продукти були відновлені у 1950 р., що викликало незадоволення. Свідченням цього стали перші виступи робітників проти соціальної політики комуністичного режиму. 20 листопада 1951 р. влада вирішила змінити видачу так званих різдвяних виплат. 21 листопада 1951 р. робітники заводу «Збройовка» (Брно) зібрали мітинг і поставили вимогу відмінити це рішення. Чимало учасників заарештували. У березні 1952 р. один з очільників робітників Я. Рейтар був засуджений до 12 років ув'язнення. Троє учасників виступів було засуджено від 1,5 до 4 років, інші – на терміни до 1 року.

Внаслідок політики індустріалізації зменшилася кількість ремісників з 249582 (1950 р.) до 91289 (1952 р.). Постраждала й приватна торгівля. Кількість приватних магазинів скоротилася з 110 тис. до 65 тис. Процес усупільнення дрібнотоварного виробництва завершився у чеських землях в 1953 р. Він супроводжувався збільшенням кількості бюрократії. Так, у 1930 р. налічувалося 465795 чиновників, а у 1950 р. – 915031.

Репресії щодо ліквідації приватного секторі сільського господарства поглибила постанова ЦК КПЧ «Система адміністративних заходів проти сільських багатіїв» від 13 серпня 1952р. Підрізними приводами великі заможні селянські господарства підлягали розкуркулюванню за радянським зразком та виселенню цих родин з сіл. Централістські методи управління економікою, її неефективність та перенапруження, неможливість виконання

підвищених завдань п'ятирічного плану, курс на ліквідацію дрібного міського виробництва, форсоване кооперування села, труднощі в постачанні населення продовольством і предметами широкого вжитку – все це вело до зростання незадоволення населення, свідчило про наближення кризи режиму. Екстенсивний розвиток промисловості, притаманний радянській моделі економіки, не дозволяв оновлювати техніку. Чехословацька промисловість відчувала нестачу робочої сили та сировини.

13.2. Суспільно-політичне життя в Чехії у 1953 – 1960-х рр. Наростання кризи соціалістичного режиму.

Після смерті К. Готвальда 14 березня 1953 р., у Празі сформувалася модель колективного керівництва. На посаду президента обрали А. Запотоцького, уряд очолив В. Широкий. Посада голови партії була скасована, керівництво секретаріатом ЦК КПЧ доручили А. Новотному, якого у вересні 1953 р. обрали першим секретарем ЦК КПЧ.

В 1953 р. виявилася диспропорція в економіці між зростанням виробництва і задоволенням запитів населення, що спричиняло інфляцію. Продукція промисловості зросла майже у 2 рази порівняно з 1948 р. Було побудовано металургійний комбінат в Кунчице, біля м. Острава, 24 машинобудівні заводи, 2 шахти для добування бурого вугілля, 12 електростанцій та інші підприємства.

У зовнішньоекономічних зв'язках частка СРСР та країн радянського блоку зросла за 1948–1953 рр. з 40% до 79%.

Проте продукція сільського господарства збільшилася лише на 17%, замість запланованих 53%.

1 червня 1953 р. у країні ліквідували торгівлю за картками та здійснили грошову реформу. Це були одні із заходів, спрямованих на подолання диспропорції. Обмін грошової маси, яку населення зберігало у себе, здійснювався із розрахунку 50:1. Отже, грошові суми скорочувалися у 50 разів, а купівельна спроможність крони зростала у 5 разів. Внаслідок конфіскаційного характеру грошової реформи у Пльзені і Празі почалися демонстрації протесту. У Пльзені 9 – 12 тис. осіб зібралися в центрі міста і скандували антиурядові гасла. Після цього вони захопили радіоцентр і почали транслювати по міській радіомережі заклики до повалення уряду. Демонстрацію вдалося розігнати, але безлад у місті тривав. До вечора арештували 152 особи.

З метою врегулювання ситуації уряд Чехословаччини здійснив певні зміни в економічному плануванні країни. Але

відразу покращити становище в країні виявилось неможливим. Розпочалися суперечки між А. Новотним і А. Запотоцьким. У пошуках арбітражу 6 – 8 квітня 1954 р. А. Запотоцький, В. Широкий, А. Новотний, Ю. Доланський, А. Чепічка прибули до Москви. Радянське керівництво підтримала лідера КПЧ А. Новотного.

У червні 1954 р. X з'їзд КПЧ підтвердив зміни пріоритетів в економічній політиці, схвалив програму подальшого розвитку економіки і усунення диспропорцій, що виникли. Особлива увага зверталася на підвищення життєвого рівня населення і покращення стану справ у сільському господарстві. Було схвалено план збільшення випуску товарів широкого вжитку і збільшення капіталовкладень у сільське господарство. Водночас, з'їзд підтвердив курс на подальше зміцнення існуючих кооперативів і створення нових лише там, де для цього існували необхідності умови. Схвалена була й допомога одноосібникам. У сфері ідеології головним завданням комуністи оголосили боротьбу проти буржуазного націоналізму, соціал-демократії і опортунізму.

Влада не припиняла репресії. У квітні 1954 р. відбувся процес «словацьких буржуазних націоналістів». Члена ЦК КПЧ, заступника голови ЦК компартії Словаччини Г. Гусака, який не визнав себе винним, засудили до позиттєвого ув'язнення. У другій половині 1954 р. відбувся процес у справі так званого центру соціал-демократії.

Зовнішня політика Чехословаччина залежала від СРСР. У травні 1955 р. Чехословаччина увійшла до Організації Варшавського договору (ОВД), що означало військово-підпорядкування її збройних сил Москві. ОВД була військово-політичним союзом у складі Албанії, Болгарії, НДР, Польщі, Румунії, СРСР, Угорщини і Чехословаччини, що створювалася як противага НАТО в Європі. Незважаючи на задекларований оборонний характер, у відповідності до радянської військової доктрини, ОВД мала наступальний характер.

У березні та квітні 1956 р. пленуми ЦК КПЧ охарактеризували рішення XX з'їзду КПРС як творчий розвиток марксизму-ленінізму. Передбачалося збереження стратегічного курсу на завершення розбудови основ соціалізму.

Події в Угорщині 1956 р. не знайшли значного відгуку і підтримки громадськості, однак мали місце окремі прояви солідарності, за що, станом на 5 листопада 1956 р., було арештовано 674 особи.

З метою зменшення незадоволення певної частини словацького населення, перш за все інтелігенції, наприкінці 1956 р.

був ухвалений конституційний закон про словацькі національні органи (Словацьку національну раду і Корпус уповноважених), який розширив їх повноваження і послабив залежність від центру. Однак, при цьому зберігалась підпорядкованість словацьких органів центральному уряду і Національним зборам.

Чехословацькі політики сприяли поверненню до політики «твердої руки». Так, 13 листопада 1957 р. А. Новотний був обраний президентом Чехословаччини. Він поєднав цю посаду з лідерством в партії. Режим Новотного фактично став особистою диктатурою політика.

Внаслідок цього, реабілітація жертв комуністичних репресій кінця 40-х – початку 50-х рр. відбувалася повільно і мляво. До вересня 1957 р., з 6978 судових справ, визнали необхідність перегляду лише 263, у 50 справах затвердили постанови про обґрунтованість вироку. У квітні 1963 р. ЦК КПЧ ухвалив рішення про реабілітацію багатьох репресованих членів КПЧ, зокрема Г. Гусака. Проте залишалося багато нерозглянутих справ, що збурювало суспільство. Іноді реабілітація набирала своєрідного характеру. У 1955 р. до Праги з візитом прибув радянський лідер М. Хрущов. На прийомі у А. Новотного він запитав: « А де мій друг генерал Свобода?». М. Хрущов як член Військової ради 1-го Українського фронту був знайомий з Л. Свободою з часів війни, коли чехословацька бригада брала участь у звільненні Києва від гітлерівців. Він знав, що у 1951 р. Л. Свободу позбавили звання генерала, посади заступника голови уряду, на короткий час заарештували, згодом відправили бухгалтером у сільськогосподарський кооператив. М. Хрущову відповіли, що Свобода занедужав. Його терміново доставили до М. Хрущова у генеральській формі не за його розміром, реабілітували і призначили начальником військової академії.

У керівництві сільським господарством копіювали методи СРСР. Так, у листопаді 1957 р. було прийнято постанову ЦК КПЧ про вирощування кукурудзи. У 1958–1959 рр. була завершена кооперація. 87,4% сільських господарств опинилися у соціалістичному секторі. У 1960 р. сільськогосподарське виробництво сягнуло довоєнного рівня.

Загальнодержавна партійна конференція 5 – 6 липня 1960 р. ухвалила програму «всебічного розвитку соціалістичного суспільства». Саме соціалістичне суспільство вважалося вже збудованим. Це задекларувала нова конституція, схвалена 11 липня 1960 р. Національними зборами. Держава отримала офіційну назву

Чехословацька Соціалістична Республіка (ЧССР). У конституції декларувалося, що Чехословацька Соціалістична Республіка заснована на союзі робітників, селян та інтелігенції, законодавчо закріплювалася керівна роль комуністичної партії у суспільстві.

Конституція проголошувала республіку державою двох рівноправних народів – чехів і словаків. При цьому наголошувалося на неминучому зближенні націй в умовах соціалізму та їх злитті в перспективі. Водночас, конституція значно обмежила повноваження і компетенцію словацьких національних органів.

У країні також було здійснено новий адміністративний поділ Чехословаччини на 7 чеських і 3 словацьких країв, 75 чеських і 33 словацьких районів. Фактична влада на місцях залишилася в руках крайових і районних партійних органів.

Розвиток народного господарства в соціалістичній Чехословаччині відбувався на плановій основі. Але, завдання III п'ятирічного плану 1961 – 1965 рр. були фактично невиконані. На початку 1960-х рр. економіка ЧССР опинилася у стані застою. 1963 р. на 2,2% знизився національний прибуток. Можливості попереднього, переважно екстенсивного, господарювання були вичерпані, що спричинило до сповільнення, а часом й до припинення зростання життєвого рівня населення. Було вжито заходи для покращення становища. Восени 1963 р. відбулася зміна керівництва урядом. Замість В. Широкого його очолив Й. Ленарт. Для підготовки і проведення економічної реформи у 1963 р. була створена комісія на чолі з О. Шіком, який виступав проти сліпого копіювання радянської економічної моделі. В основу реформи покладалась ідея поєднання планових засад з елементами ринкової економіки при збереженні провідної ролі державної власності та розвитку самоуправління колективів підприємств. У січні 1965 р. програма була затверджена урядом. Автор реформ, директор Інституту економіки О. Шік, поступово, під впливом реформи О. Косигіна в СРСР, очолив в Чехословаччині потужний рух за «економічне реформування соціалізму». О. Шік у своїх планах йшов далі О. Косигіна. Він не тільки відстоював децентралізацію і економічну самостійність підприємств, але передбачав існування у промисловості і сфері послуг муніципальної, кооперативної і дрібної приватної власності. Підготовка реформи економічної системи засвідчила існування кризи в суспільстві.

Криза політичного режиму А. Новотного стала також очевидною для творчої інтелігенції, науковців, деяких функціонерів

КПЧ вже наприкінці 1963 – 1964 рр., коли було заборонено IV з'їзд чехословацьких істориків та опубліковано працю З. Млинаржа «Держава та Людина».

Пожвавлення антитоталітарного руху відбулось після схвалення учасниками XIII з'їзду КПЧ, що відбувався з 31 серпня по 4 червня 1966 р., сміливого виступу О. Шіка з пропозицією політичної демократизації суспільства.

Відродження демократичного антитоталітарного руху у Чехословаччині і поява політичної опозиції у ЦК КПЧ у другій половині 1960-х рр. свідчили не лише про кризу режиму А. Новотного, але й про існування в суспільстві глибоких гуманістичних коренів ідеї демократії Т. Г. Масарика.

Отже, у другій половині 1960-х рр. у Чехословаччині розгорнувся громадянський рух за демократичні політичні й економічні реформи та за «соціалізм з людським обличчям». Наростала критика А. Новотного. Він прагнув зберегти контроль партії над всіма сферами життя. Проте, поступово в країні збільшувалася кількість прихильників реформ, на часі були суттєві суспільні зміни.

РОЗДІЛ 14. «ПРАЗЬКА ВЕСНА» 1968 Р.

14.1. Суспільно-політичні процеси у Чехословаччині у січні – квітні 1968 р.

14.2. Реакція країн соціалістичного табору на чехословацькі реформи.

14.3. Здійснення операції «Дунай. Наслідки «Празької весни».

14.1. Суспільно-політичні процеси в Чехословаччині у січні – квітні 1968 р.

Посилення в суспільстві невдоволення владою, яка персоніфікувалася з особою А. Новатного, відкрито проявилось на зламі 1967 – 1968 рр. Незадоволення, посилене низкою невирішених проблем, вилилося у події, що отримали назву «Празької весни». В соціально-економічній сфері існувала невідповідність між виробництвом і споживанням. Підвищення заробітної плати і зниження цін не відповідали зростанню продуктивності праці та національного доходу. Громадяни, які відвідали як туристи Австрію та федеративну Німеччину та мешканці заходу Чехії, які мали змогу дивитися телепередачі ФРН, відзначали нижчий рівень життя у Чехословаччині, хоча у міжвоєнний період цей показник особливо не відрізнявся.

У політичній сфері існуючий режим позбавив можливості здійснювати будь-який вплив на життя суспільства майже три чверті громадян. Незадоволення викликали привілеї партійних та державних чиновників.

Болючим питанням залишалася доля жертв політичних репресій. Окрім нерозглянутих справ, у більшості випадків, постраждали підлягали лише амністії (звільненню від кримінальної відповідальності і покарання із збереженням звинувачення), а не реабілітації (визнанню безпідставності репресій та відновленню у правах у повному обсязі). Амністовані побоювались повторних арештів.

Існували проблеми у сфері міжнаціональних відносин. Словацьке суспільство, завдяки бурхливому економічному і культурному розвитку у 60-х рр., багато в чому зрівнялося з чеським. Постало питання про конституційні зміни для надання реальних повноважень Національній раді Словаччини. Ігнорування

законних вимог словаків погіршили чесько-словацькі відносини, що стало однією з причин краху авторитарного режиму А. Новотного, особисто винного у багатьох політичних і економічних злочинах, буянні корупції та катастрофічному падінні авторитету КПЧ.

Дослідник Б. Дей відзначав, що «комуністичний уряд встиг перетворитися в апарат, що обслуговував власні інтереси, у безглузду машину, єдиною метою якої було залишитися при владі».

Частина керівництва комуністичної партії усвідомлювала необхідність реформ. Восени 1967 р. серед вищого партійного керівництва відбувалися таємні переговори та уклалися домовленості про усунення А. Новотного від влади. На пленумі ЦК КПЧ 30 – 31 жовтня 1967 р. перший секретар ЦК компартії Словаччини А. Дубчек та декілька інших членів ЦК виступили з критикою існуючих методів партійної роботи, що означало критику А. Новотного. Учасники пленуму не ухвалили жодних документів і доручили президії ЦК підготувати їх для розгляду на наступному пленумі. Це залишалося таємницею для суспільства.

Напрягу посилило жорстоке побиття поліцією 31 жовтня 1967 р. учасників стихійної студентської демонстрації, які протестували проти відключень електроенергії в гуртожитках у празькому районі Страгов.

Ситуація у ЦК КПЧ стала відомою радянському керівництву. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. Брежнев прибув до Праги 8 грудня 1967 р. Після зустрічей з керівними діячами КПЧ він не заперечував проти зміни першого секретаря ЦК КПЧ.

Наступний пленум ЦК КПЧ тривав з 18 грудня 1967 р. до 5 січня 1968 р. з перервою 22 грудня – 2 січня. Пленум звільнив А. Новотного від обов'язків першого секретаря ЦК КПЧ і обрав на цю посаду А. Дубчека. Відставка А. Новотного стала закономірним фіналом не стільки внутріпартійної боротьби за владу, скільки наслідком банкрутства ідей і доктрин сталінізму.

З цього часу розпочався несподіваний і бурхливий розвиток суспільства, що набрав розголосу в світі. У Чехословаччині збіглися прагнення частини комуністів реформувати тоталітарний режим, з метою покращення функціонування існуючої чи навіть створення нової моделі соціалістичного ладу та спонтанний рух суспільства до свободи та відкритості. Особливістю «Празької весни» був розвиток руху за оновлення в рамках існуючої системи, а не боротьба проти неї. Як відзначав один з діячів «Празької весни» З. Млинарж, народ виявив згоду схвалити соціалізм лише

як демократичний і гуманний лад. Такою ж була позиція більшості комуністів.

Реформатори у керівництві КПЧ не були випадковими людьми у партії. Свої марксистські переконання вони обстоювали за різних обставин. Так Ф. Крігель, Й. Павел вступили у партію ще до Другої світової війни, брали участь у громадянській війні в Іспанії 1936 – 1939 рр. у складі інтернаціональних бригад.

Й. Павел, у роки Другої світової війни служив у чехословацьких підрозділах, що підпорядковувалися лондонському емігрантському уряді. Після розгрому Німеччини – завідувач відділу безпеки ЦК КПЧ, у лютому 1948 р. – начальник штабу Народної міліції, згодом заступник міністра внутрішніх справ. Після арешту в 1951 р. жодних звинувачень не визнав, 7 р. перебував у в'язниці. Реабілітований.

Ф. Крігель, родом з м. Станіслав (нині Івано-Франківськ) з єврейської родин, батько будівельник. У 1926 р. переїхав до Чехословаччини, тому що лише там мав змогу отримати вищу медичну освіту. Після навчання у Карловому університеті він до останніх років життя, поєднував лікарську практику з політичною діяльністю. Після поразки Іспанської республіки, за закликом Комінтерну працював у госпіталях китайської армії, що протистояла агресії Японії. Постійно підтримував контакти з одним із керівників компартії Китаю Чжоу Ень-лаєм. Після війни, у 1948 р. – член секретаріату Празької організації КПЧ та заступник начальника штабу Народної міліції. У 1949 – 1952 рр. – заступник міністра охорони здоров'я. У 1952 р. звільнений без пояснення причин і до 1957 р. працював звичайним лікарем. Згодом призначений головним лікарем та заступником директора Інституту ревматології. У 1960 – 1963 рр. на запрошення кубинського уряду працював консультантом з питань охорони здоров'я. Після повернення – депутат Національних Зборів, представник Чехословаччини у Міжпарламентському Союзі. Вільно володів 7-ма європейськими мовами.

О. Шік 20-річним юнаком з 1939 р. брав активну участь у русі Опору, у 1941 – 1945 рр. ув'язнений у нацистському концтаборі Маутхаузен. Там нацисти утримували А. Новотного і батька А. Дубчека. Після визволення, А. Новотний надав О. Шіку рекомендацію для вступу до КПЧ. Партійний працівник, науковець, з 1961 р. – директор Інституту економіки Академії наук, з 1962 р. – член ЦК КПЧ.

Й. Сморковський у роки війни учасник комуністичного руху Опору. Після знищення нацистами у 1943 р. нелегального керівництва КПЧ, приклав величезні зусилля для відновлення підпільної структури партії у чеських землях, що мало важливе значення для формування місцевих органів влади після визволення від нацистів. Керівник Празького повстання 1945 р. Репресований у 50-х рр., після реабілітації – міністр лісового господарства.

3. Млинарж – головний ідеолог «Празької весни». У 1946 р. 16-річним вступив до КПЧ. Закінчив юридичний факультет Московського університету імені М. Ломоносова, тоді ж познайомився і підтримував зв'язки протягом життя з М. Горбачовим. Працював у Генеральній прокуратурі Чехословаччини, Інституті держави і права Академії наук, одночасно з 1964 р. – секретар юридичної комісії ЦК КПЧ.

Символом «Празької весни» став А. Дубчек. Син словацького столяра-комуніста у 1925 – 1938 рр. з родиною перебував у СРСР. Батько вважав обов'язком зробити особистий внесок у будівництво першої пролетарської держави. А. Дубчек навчався у середніх школах міст Фрунзе (нині Бішкек, Киргизстан), Горького (нині Нижній Новгород, Росія). Повернувшись на батьківщину, працював робітником, з 1939 р. – член компартії, мав тісні зв'язки з антифашистським підпіллям, брав участь у Словацькому національному повстанні, двічі поранений. Після війни – робітник, з 1949 р. – партійний працівник в Словаччині, секретар ЦК КПЧ, перший секретар ЦК компартії Словаччини, член президії ЦК КПЧ, депутат Національних Зборів. Закінчив юридичний факультет Братиславського університету імені Яна Амоса Коменського. А. Дубчек належав до досвідчених працівників партійного апарату, був утаємничений у методи та засоби його функціонування, але зумів зберегти при цьому особисту порядність. Особливість стилю його керівництва полягала у прагненні переконувати, а не наказувати. Був відкритим до сприймання інших поглядів.

Реформаторам у керівництві КПЧ протистояли так звані консерватори або догматики. Також, були особи, які прагнули утриматись при владі за будь-яких обставин і тому підтримували реформи на словах. Через цю обставину, а також через відсутність чіткої програми реформ засідання керівництва перетворювалися на тривалі дискусії. В той же час, політична ситуація в країні стрімко радикалізувалася, чому сприяло скасування цензури у засобах масової інформації (ЗМІ) на початку весни. Вважалося,

що переважна більшість журналістів, як члени КПЧ, будуть діяти відповідно до політики партійного керівництва. Проте ЗМІ дуже швидко перетворилися у суб'єкт політичного процесу в суспільстві, незалежні від КПЧ.

Почалася критика не лише негативних явищ, що замовчувалися останні 20 років, а й загалом діяльності компартії, силових структур у цей період. Автори подавали такі матеріали гостро, яскраво, емоційно під гаслом підтримки рішень січневого пленуму ЦК КПЧ.

Широкого розголосу набула справа генерала Я. Шейни, співробітника міністерства національної оборони, члена ЦК КПЧ, депутата Національних зборів. У лютому, після арешту його співучасників по махінаціях з армійським майном, він утік на Захід, прихопивши копії важливих документів Генерального штабу. Через його дружбу з родиною А. Новотного, скандал спричинив остаточний відхід останнього з політичної арени.

21 березня 1968 р. А. Новотний пішов у відставку з посади президента. Його наступником Національні Збори обрали 72-річного генерала Л. Свободу. Значний резонанс мало покладання ним вінка на могилу Т. Г. Масарика після вступу на посаду.

Завдяки виступам преси позбулися посад деякі секретарі ЦК КПЧ, керівники Центральної ради профспілок, 200 секретарів регіональних партійних комітетів, інші посадовці.

Такий розвиток подій у Чехословаччині почав викликати занепокоєння керівництва СРСР. 21 березня 1968 р. на засіданні Політбюро ЦК КПРС перший секретар ЦК КП України П. Шелест натякав на угорський сценарій 1956 р.: «Йдеться про долю соціалізму в одній з соціалістичних країн, про долю соціалістичного табору. Необхідно більш активно використовувати і відшукувати здорові сили в Чехословаччині. Про це повинні потурбуватися наші органи, і потрібно цю роботу проводити більш активно. І по лінії військовій теж потрібно вжити заходів». З цього часу чехословацьке керівництво знаходилося під постійним наглядом і тиском з боку Кремля та його союзників.

Їх швидше турбував не можливий вихід ЧССР зі складу Організації Варшавського Договору (ОВД) і Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), а те, що вона, зберігаючи вірність демократичним ідеям, слугуватиме прикладом для інших країн – членів ОВД. 23 березня 1968 р. у Дрездені на зустрічі керівників СРСР, Польщі, НДР, Болгарії, Угорщини і ЧССР було здійснено

спробу колективного впливу на лідерів Чехословаччини. Їх звинувачували у втраті контролю над становищем у суспільстві та створенні умов для діяльності ворожих соціалізму політичних сил. Особливо гостро виступили керівники Польщі та НДР – В. Гомулка і В. Ульбріхт, яких надто непокоїв вплив чехословацьких подій на їхні країни.

Тим часом у Чехословаччині тривав процес демократизації. Весною 1968 р. виникло декілька суспільних груп, що переслідували політичні цілі. Офіційний комуністичний молодіжний рух частково позбавився підтримки в університетах. Причиною цього став масовий перехід його членів до незалежного Союзу студентів університетів, що виник на філософському факультеті Празького університету. Також відроджувалися дитячі та юнацькі організації скаутів.

Наприкінці березня 1968 р. 3 тис. колишніх політв'язнів утворили організацію К – 231 (свою назву він отримав від статті карного кодексу, за якою вони були засуджені). Вони вимагали зміцнити «соціалістичну законність» для чого повністю розслідувати всі злочини 1948 – 1953 рр. Клуб незалежних активістів, організація з певним опозиційним забарвленням, оголосив, що висуває своїх кандидатів на наступних виборах до Національних зборів. Він також заявив про початок відновлення незалежної Соціал-демократичної партії. Проти цього виступало керівництво КПЧ.

Таким чином навесні–влітку 1968 р. чехословацьке суспільство знаходилося у стані політичної кризи.

4 квітня 1968 р. пленум ЦК КПЧ обрав новий склад президії і секретаріату ЦК. Прихильники реформ посіли провідні посади в країні. 8 квітня 1968 р. головою уряду ЧССР став О. Чернік. 18 квітня 1968 р. Й. Сморковський був обраний головою Національних Зборів ЧССР.

У Центральному Комітеті КПЧ тривало вивчення питання про найбільш оптимальну політичну структуру для розвитку суспільства і економіки. Відбувався пошук нових форм партійного керівництва суспільством в період, коли масовий терор вже був неприйнятним, а суспільство і економіка стали набагато складнішими, ніж у перші роки перебування КПЧ при владі.

Результати цих пошуків знайшли втілення у «Програмі дій» ухваленій КПЧ 5 квітня 1968 р. пленумом ЦК КПЧ. Метою КПЧ проголошувалося створення демократичного соціалізму, критикувалася надзвичайна централізація і бюрократизм,

вказувалося на специфіку «чехословацького шляху до соціалізму», необхідності демократизації і забезпечення громадянських свобод при збереженні провідної ролі компартії. Програма визнавала, що у суспільстві розвинутого соціалізму можуть існувати та існують протилежні інтереси, але при цьому стверджувалося, що головну перемогу у класовій боротьбі вже отримано, і тому існує можливість дозволити носіям цих інтересів формувати суспільні інституції та розпочати змагання між собою в рамках спільного політичного форуму, оскільки це вже не загрожує єдності суспільства.

«Програма дій» містила декілька політичних пропозицій, навколо яких згодом розгорнулися дискусії. Документ рекомендував надати більшій автономії державному апарату, послідовно втілювати у життя принципи «соціалістичної законності» і забезпечити їх гарантії, також унеможливити надмірну концентрацію влади однією особою. З цією метою передбачалося відновлення свободи зборів і асоціацій, громадяни отримували право об'єднуватися у групи і вільно висловлювати свою думку. Спеціально розглядалося питання про відродження «Народного фронту» («фіктивна коаліція» 1948 р.), де кожна з партій, що входили до нього отримала б певну автономію. Конкретний механізм для поєднання цього з «керівною роллю партії», задекларованою у програмі, не визначався. Цензура ліквідувалася.

Передбачалося створити найбільш сприятливі умови для розквіту науки, культури і освіти, чого вимагали розвиток економіки і забезпечення основних потреб людини.

У програмі наголошувалося, що для ефективного функціонування економіки необхідно децентралізувати процес ухвалення рішень, надати значну автономію підприємствам, приділяти більше значення матеріальному стимулюванню виробників.

Економічна програма реформаторів, яку розробив заступник голови уряду ЧССР О. Шік, передбачала запровадження елементів ринкового господарства при збереженні стратегічного планування, значного розширення участі чехословацької економіки у світовій торгівлі.

Окремо ставилося завдання врегулювання відносин між чехами і словаками та громадянами інших національностей у рамках федерального устрою держави.

Чехословацькі реформи були спрямовані на лібералізацію економіки, демократизацію внутрішньопартійного і всього суспільного життя країни, а також на зміцнення суверенітету держави у формуванні й здійсненні своєї внутрішньої та зовнішньої політики.

Реформи не передбачали зміни існуючого соціально-політичного ладу, а мали на меті лише його удосконалення, тобто побудову «соціалізму з людським обличчям».

Програма реформаторів відходила від радянських концепції та моделі соціалізму. Забезпечити реформи мала юридична база, що почала розроблятися. Нові закони про вибори, про друк (без цензури), запровадження робітничих рад на підприємствах мали на меті розширити права місцевих органів влади, посилити парламентський контроль над службою безпеки, підвищити статус виконавчих і законодавчих органів Словаччини, забезпечити релігійні свободи.

14.2. Реакція країн соціалістичного табору на чехословацькі реформи.

Незважаючи на те, що реформатори запевняли про непорушність дружби і співробітництва з СРСР та участі у Варшавському договорі, серед радянського керівництва зростало занепокоєння ситуацією, яку підігрівали В. Гомулка та В. Ульянов. Здійснювалися спроби відвертого тиску на керівників ЧССР. Зокрема, 25 квітня 1968 р. міністр оборони СРСР А. Гречко та головнокомандувач об'єднаними збройними силами країн ОВД І. Якубовський поставити вимогу перевести чехословацькі дивізії під безпосереднє військово керівництво Варшавського договору. 4 травня 1968 р. відбулася зустріч Л. Брежнєва та інших радянських керівників з А. Дубчеком у Москві. Радянські лідери критикували розвиток ситуації в ЧССР, послаблення впливу КПЧ, антирадянські виступи чехословацької преси. Представники ЧССР погодилися з критикою, запевняли, що виправлять ці негативні наслідки своєї політики і здатні впоратися з ситуацією. Лідери ЧССР прагнули отримати в Москві кредит у 500 млн. рублів. Прохання обіцяли розглянути, але з виступу голови уряду СРСР О. Косигіна стало зрозуміло, що його не задовільнять.

Позицію чехословацького керівництва відображала заява Й. Сморковського у м. Пльзень 11 травня: «Ця база (взаємини з СРСР – авт.) ніколи не повинна бути зруйнована, але дуже важливо будувати ці взаємини як рівний з рівним».

Звітуючи про переговори 6 травня 1968 р. на засіданні Політбюро ЦК КПРС, Л. Брежнєв заявив: «Ми соціалістичну Чехословаччину не віддамо!».

Водночас не відкидалася можливість збройного втручання. Так, ще 12 квітня у Львові командував Прикарпатського військового округу ознайомив командувача 38-ї армії генерала А. Майорова з документом «Карта – наказ на вторгнення 38-ї армії у ЧССР з

метою придушення, а у разі потреби і знищення контрреволюції на її території». Документ був виконаний у єдиному примірнику і затверджений міністром оборони і начальником Генерального штабу СРСР.

Розвиток ситуації дратував радянську військову верхівку, яка всі події сприймала у контексті військового зіткнення між СРСР і США, країнами ОВД і НАТО.

23 травня 1968 р. маршал А. Гречко звітував на Політбюро ЦК КПРС про підсумки поїздки делегації Збройних сил СРСР до Чехословаччини. На його думку, у чехословацькій армії панував безлад: накази не виконувалися, армія мітингувала, преса міністерства національної оборони та Чехословацької народної армії оголосила себе незалежною від власного керівництва, дивізії, дислоковані на кордоні з ФРН, укомплектовані на 40 – 50%.

Принагідно варто зазначити, що країни Заходу підкреслено байдуже ставилися до подій в Чехословаччині. Західні політики дотримувалися рішень Ялтинської (Кримської) конференції 1945 р. про розподіл сфер впливу і демонстрували відсутність спроб змінити баланс сил у Європі. Військам США, розташованим у ФРН, на початку липня наказали утримуватися від зайвого наземного та повітряного патрулювання і уникати інцидентів на кордоні з ЧССР.

Ускладнення суспільних процесів відзначив А. Дубчек. 29 травня – 1 червня 1968 р. на пленумі ЦК КПЧ він вказав на активізацію правих сил; наростання антикомуністичних тенденцій, які у партії визнавали головною загрозою процесам демократизації. Він також зауважив помилковість виступів преси, телебачення, відзначив необхідність зміцнення єдності керівництва і членів партії, опертя на робітничий клас у боротьбі за реалізацію програмних установок компартії. А. Дубчек поставив завдання підготувати надзвичайний з'їзд КПЧ, без якого неможливо буде об'єднати партію і відновити її керівну роль. З'їзд призначили на вересень 1968 р.

Влітку Національні Збори ЧССР обрали Чеську національну раду. Це був крок на шляху конституційних змін щодо федералізації країни, тепер існували парламенти Чехії та Словаччини. Пріоритети розвитку суспільних змін у Словаччині висловив Г. Гусак, на той час – заступник голови уряду Словаччини: «Спочатку федералізацію, за тим демократизацію.» Г. Гусака сприймали прихильником реформ, враховуючи його ув'язнення у 50-х рр. та критику А. Новотного, але він мав власний погляд на ситуацію та своє місце у ній.

Політичні процеси набирали все більшого розмаху. У

червні 1968 р. подали заявки на реєстрацію більше 70 політичних організацій. Виник комітет по відновленню соціал-демократичної партії. Позапартійна опозиція висувала вимоги створення багатопартійної парламентської системи. У червні 1968 р. 300 істориків новітнього часу, які зібралися на філософському факультеті Карлового університету, виступили з вимогою забезпечити свободу науки і безперешкодного розповсюдження результатів наукової праці, висловилися за вільну конкуренцію всіх марксистських і немарксистських наукових шкіл, вимагали звільнення історичної науки від політичної та ідеологічної опіки, відмови від існуючих методів і засобів управління науковою роботою, створення автономних демократичних організацій самих істориків.

Найбільш резонансним зі всіх політичних заяв були «Дві тисячі слів» письменника Л. Вацуліка, опубліковані одночасно у багатьох газетах 27 червня 1968 р., напередодні районних партійних конференцій, що обирали делегатів на XIV з'їзд КПЧ. Маніфест містив критику тоталітарної системи соціалізму, консервативної по духу діяльності КПЧ, проголошував ідеї демократизації політичної системи, запровадження плюралізму. Відкрито говорилося про противників демократизації, які продовжували займати посади у партійних і державних органах, про можливість радянської інтервенції. Лунало застереження, що партія поки що тільки обіцяє. Зміни торкнулися лише вищих ешелонів влади, у провінції, на підприємствах все залишалося по-старому. Якщо народ хоче, щоб справа була зроблена, йому не варто просто очікувати, коли верхи почнуть діяти, потрібно взяти справу до своїх рук: «Це просто: збираються декілька осіб, обирають голову, ведуть протокол, публікують свої висновки, вимагають їх виконання і не дають себе залякати». Маніфест підписали кілька десятків видатних вчених, письменників, відомі актори, спортсмени. На заклик про його підтримку протягом декількох днів відгукнулися сотні тисяч людей.

«Дві тисячі слів» було проявом побоювання громадськості щодо уповільнення або припинення реформ, закликом до їх продовження. Проте, сталося так, що в центрі уваги суспільства опинилася не «Програма дій» ЦК КПЧ, а «Дві тисячі слів» з іншою оцінкою ситуації у країні. ЦК КПЧ засудило цей маніфест, мотивуючи це тим, що у ньому не містилося нічого нового, але, з його появою, виникла загроза для реалізації «Програми дій» та висловлювалася недовіра чесності нового керівництва КПЧ. Проте позиція багатьох керівників, щодо критики «Дві тисячі слів», була

різною, про що вони оголосили в пресі. Загалом, більше половини партійних конференцій підтримала цей маніфест.

У Москві, Варшаві, східному Берліні «Дві тисячі слів» сприйняли як відкритий заклик до боротьби проти КПЧ та конституційної влади. У радянській пресі, як зазвичай, друкувалися лише коментарі, а не текст документу.

Радянська сторона посилювала всебічний тиск на чехословацьке керівництво та відпрацьовувала можливості втручання. 19 – 30 червня 1968 р. на території Чехословаччини відбулися військові маневри «Шумава», які розпочалися як командно-штабні навчання, а закінчилися як оперативно-стратегічні. У них взяло участь 40 тис. військових та різноманітна військова техніка. Фактично це була репетиція майбутньої інтервенції, як про це доповів міністр оборони Угорщини Л. Цінеге керівнику країни Я. Кадару. Про можливість інтервенції йшлося у доповідній записці у президію ЦК КПЧ завідувача військовим відділом ЦК генерала В. Прхліка.

Радянське керівництво активізувало діяльність всіх представників антиреформістських, «здорових» за радянською термінологією, сил.

Головний радник КДБ в Чехословаччині отримав від прорадянськи налаштованого голови Служби державної безпеки (СТБ) ЧСР Й. Хоускі фотокопії особових справ всіх його офіцерів. Я. Бокер, високопосадовець міністерства внутрішніх справ, також завербований КДБ, надав можливість прослуховувати телефонні розмови у міністерстві. Прослуховуюча апаратура була встановлена також у домівках провідних реформаторів. Москва надіслала до ЧСР під виглядом західних туристів близько 30 «нелегалів» – співробітників КДБ. Вони розклеювали підбурюючі заклики і гасла, що закликали до повалення комунізму і виходу з Варшавського договору, створювали та знаходили схованки зі зброєю, які головна радянська газета «Правда» приєднувала до свідоцтв підготовки збройного повстання судетських реваншистів. За результатами експертизи Кримінального інституту у Празі, зброя виробництва США часів до Другої світової війни, знайдена у західній Чехії біля Соколова, була запакована у текстильний матеріал, що його виготовляли лише у НДР. Таким чином, КДБ сфабрикував багато «свідчень», що вказували на вдавану імперіалістичну змову. У червні 1968 р. міністр внутрішніх справ Й. Павел провів чистку СТБ і замінив Й. Хоуску на прибічника А. Дубчека.

Також радянська «Правда» опублікувала лист 99 робітників заводу «АвтоПрага», в якому висловлювалася тривога за долю соціалізму. Як виявилось згодом, окрім робітників, лист підписали члени їх родин.

Нове загострення ситуації сталося в середині липня. Керівництво КПЧ і ЧССР відмовилося від зустрічі у Варшаві зі своїми колегами з СРСР, Болгарії, НДР, Польщі, Угорщини, на якій передбачалося обговорити становище у Чехословаччині. Чехословацька сторона розглядала цю зустріч як втручання у внутрішні справи країни та суд над КПЧ.

Прагнучи зупинити перетворення в Чехословаччині, учасники зустрічі направили 16 липня 1968 р., так званий «Варшавський лист» до Праги. У ньому ситуація у ЧССР оцінювалася як критична, ставилась вимога негайних дій для захисту соціалізму. Для обговорення листа А. Дубчек скликав 18 липня 1968 р. позачерговий пленум ЦК КПЧ, на якому прибічники демократизації повністю підтримали лідера КПЧ. Після цього, керівництво КПРС погодилося з пропозицією ЦК КПЧ про двосторонні переговори на найвищому рівні на території ЧССР. Напередодні початку переговорів у чехословацькій пресі опублікували лист на підтримку курсу реформ і керівництва, очолюваного А. Дубчеком. За декілька днів його підписали біля 4 млн. громадян ЧССР.

29 липня – 1 серпня 1968 р. у Чієрні-над-Тісою відбулася зустріч політбюро ЦК КПРС з президією ЦК КПЧ за участю президента Л. Свободи. На переговорах виявилася різниця ментальності людей, які називали себе комуністами, та їх розуміння методів управління суспільством. А. Дубчек, як аргумент підтримки КПЧ та її політики реформ чехословацьким суспільством, послався на підписи мільйонів громадян, зібраних напередодні переговорів. Л. Брежнев зауважив, що підписи інспіровані партійними органами. На слова А. Дубчека, що це пряма ініціатива людей, Л. Брежнев заявив про втрату керівництвом КПЧ контролю над ситуацією в країні, оскільки підписи збиралися без санкції партійних органів.

За свідченням секретаря ЦК КПЧ З. Млинаржа, спільне засідання зірвав П. Шелест заявами про ніби то спробу Чехословаччини повернути собі Закарпатську область та, що «галицький єврей Крігель» для нього не партнер на переговорах. Тоді делегація КПЧ залишила зал. Після вибачень Л. Брежнева переговори відбувалися невеликими групами.

Також, переговори засвідчили розкол у чехословацькому

керівництві, частина якого підтримала радянську критику і радянську позицію.

На зустрічі, начебто, досягли компромісу. Чехословацькі лідери обіцяли зберегти статус КПЧ у суспільстві, відновити контроль над засобами масової інформації, не допустити відновлення соціал-демократичної партії, заборонити деякі політичні організації, відсторонити від посад осіб, які були не до вподоби Кремлю, скасувати рішення про поділ міністерств внутрішніх справ і державної безпеки ЧССР. Радянська сторона зобов'язалася вивести свої війська, які залишалися на території ЧССР після завершення маневрів «Шумава». Проте їх передислокували на територію СРСР біля кордону з ЧССР, а не повернули у місця постійного розташування. Також було ухвалено рішення про зустріч керівництва ЧССР, СРСР, Болгарії, НДР, Польщі, Угорщини за умови відсутності обговорення становища у Чехословаччині та критичних заяв В. Гомулки і В. Ульяновського.

Зустріч відбулася 3 серпня 1968 р. у Братиславі. Була видана спільна заява, що містила тезу про колективну відповідальність за справу захисту соціалізму: «Підтримка, зміцнення і захист цих завоювань... є загальним інтернаціональним обов'язком всіх соціалістичних країн. Така одностайна думка всіх учасників Наради». Спроба чехословацької сторони додати до цього: «за одночасної поваги суверенітету і національної незалежності кожної країни» була відхилена. Під цією заявою радянське керівництво розуміло своє право на здійснення інтервенції до Чехословаччини. 3 серпня 1968 р. у Братиславі Л. Брежнєву було передано лист членів керівництва КПЧ – А. Індри, Д. Кальдера, А. Капека, О. Швесткі, В. Біляка з проханням про надання «дієвої допомоги і підтримки», щоб не допустити в ЧССР «загрози небезпеки контрреволюції». Отже, з'явилася формальна основа для військового втручання. В. Біляк вручив лист П. Шелесту конспіративно, в чоловічому туалеті.

А. Дубчек після переговорів вважав, що відносини з Кремлем залагоджені і зосередився на підготовці до XIV з'їзду партії. Він не поспішав з виконанням усіх взятих зобов'язань. Деякі з них суспільство не прийняло б, як то обмеження свободи ЗМІ. Був увільнений генерал В. Прхлік. Але Л. Брежнєв вимагав негайного задоволення всіх потреб. Його дзвінки 9 і 13 серпня 1968 р. А. Дубчеку супроводжувалися спробою подальшого тиску на лідера ЧССР. Відсутність активних дій у Празі схилила кремлівських діячів до застосування військової сили.

Побоювання Москви посилювалися після опублікування 10 серпня 1968 р. проекту нового партійного статуту КПЧ, з якого ставало зрозуміло, що партія готова поступитися принципом централізації влади, щоб демократизувати свою внутрішню структуру. Партійні працівники повинні були обиратися таємним голосуванням. Вони не могли займати посади більше восьми – у виключних випадках – 12 років. Це мало на меті підірвати саму основу номенклатурної системи. Більше того, новий статут суперечив основним принципам ленінської резолюції 1921 р. «Про єдність партії», дозволяючи групам меншості всередині партії викладати і публікувати свої погляди навіть тоді, коли більшістю ухвалювалося рішення, спрямоване проти них. 26 серпня мав розпочатися з'їзд компартії Словаччини.

Підтримку реформаторським зусиллям чехословацького керівництва продемонстрував лідер Румунії. Н. Чаушеску 15 серпня 1968 р. прибув до Праги для підписання союзного договору. Його візит, як і відвідання Чехословаччини у серпні президентом Югославії Й.Б. Тіто, викликав у Кремлі побоювання про відродження нової Малої Антанти.

Москва не зважала на заяви А. Дубчека, що Чехословаччина не збирається виходити з Варшавського договору і ліквідувати соціалістичну систему.

Л. Брежнєв і його оточення, керівники деяких соціалістичних країн переконалися, що реформи в ЧССР мають глибокий і незворотній характер, а А. Дубчек і його соратники не збираються виконувати вказівки Москви.

Генерал О. Майоров згодом згадував, що 18 серпня 1968 р. міністр оборони СРСР А. Гречко повідомив на нараді групи високопоставлених військових керівників про «тільки що» ухвалене політбюро ЦК КПРС рішення, ввести війська країн Варшавського договору до Чехословаччини.

Військове втручання у ЧССР було зумовлено низкою чинників, головними з яких були: загрозливий, на погляд більшості лідерів країн соціалістичного співтовариства, розвиток подій у Чехословаччині; побоювання розповсюдження ідей «Празької весни» на інші соціалістичні країни, яке, на думку керівників Радянського Союзу, призвело б до ерозії радянського блоку в Європі, що загрожувало гегемонії СРСР у Центральній і Південно-Східній Європі; упевненість в тому, що США і НАТО не будуть втручатися у будь-який розвиток подій.

Інтервенція мала на меті попередити скликання вересневого з'їзду КПЧ, який за радянськими оцінками, міг привести до непоправної демократизації чехословацького суспільства. Момент, обраний для початку інтервенції, свідчив про прагнення випередити події та персональні перестановки у чеському керівництві, які могли відбутися на з'їзді КПЧ. Більшість членів «старої гвардії», яким Москва довіряла, і які їй служили, безумовно, втратили б свої посади. Їх замінили б прибічники реформ, що означало незворотність цих процесів.

У спробі виправдати втручання у внутрішні справи суверенної держави, керівники КПРС та інших партій радянського блоку використали тезу про обмежений суверенітет соціалістичних країн, яка стала наріжним каменем так званої «доктрини Брежнєва»: нинішня криза – це не лише внутрішня проблема Чехословаччини. Можливий відхід Чехословаччини від узгодженої лінії порушить існуючий в Європі баланс сил і може призвести до загострення міжнародної напруги. Важливу роль в ухваленні рішення про військове втручання і силове розв'язання чехословацької кризи відіграла загалом сприятлива позиція керівництва інших країн Варшавського Договору, за виключенням Албанії, яка, зберігаючи членство у ОВД, припинила реальну участь у ній на початку 60-х рр., та Румунії.

14.3. Здійснення операції «Дунай». Наслідки «Празької весни».

У операції по окупації Чехословаччини за кодовою назвою «Дунай» брали участь збройні сили країн-членів Організації Варшавського Договору – СРСР, Польщі, Угорщини, НДР і Болгарії, загальною чисельністю до 500 тис. осіб (у першому ешелоні – 250 тис.) з 5 тис. танків і бронетранспортерів. Головну потугу склали збройні сили СРСР. Від Болгарії символічну участь брали два полки, а від НДР – декілька підрозділів.

О 23-й годині 20 серпня 1968 р. війська вказаних країн у 18 місцях перетнули чехословацький кордон. На першому етапі операції головна роль належала повітрянодесантним військам. Було захоплено аеропорти Праги і Брно, через які також прибували війська і техніка. Головні наміри були досягнуті вже через добу. З початком інтервенції, міністр оборони СРСР А. Гречко подзвонив своєму колезі з братньої соціалістичної держави і пообіцяв повісити його на першій сосні, якщо чехословацька армія чинитиме опір. Протягом першої половини дня 21 серпня 1968 р. частини

Чехословацької народної армії, які й не робили спроб чинити організований опір, були нейтралізовані, вся мережа доріг і комунікацій опинилася під контролем військ вторгнення. За 48 годин 24 дивізії повністю окупували територію Чехословаччини.

Військовий успіх супроводжувався політичною поразкою. Операція передбачала політичну складову. За задумом її організаторів, на засіданні президії ЦК КПЧ 20 серпня, при обговоренні питання про становище в країні, промосковська група повинна була домогтися рішення про запрошення збройних сил союзників по ОВД. Також на цьому засіданні передбачалося усунути існуюче керівництво і створити «робітничо-селянський уряд» на чолі з А. Індрою – давнім агентом Москви. Проте, А. Дубчек розпочав засідання з обговорення підготовки до XIV з'їзду, що тривало досить довго. Його перервало повідомлення про початок інтервенції. Після бурхливої дискусії президія ЦК КПЧ більшістю голосів засудила вторгнення, що «суперечить не тільки основам відносин між соціалістичними країнами, але й відкидає засадничі норми міжнародного права», закликала всіх громадян республіки зберігати спокій і не здійснювати спротиву «арміям вторгнення, оскільки оборона наших кордонів неможлива». Частина членів президії не голосувала за цю заяву. Спроба міністра зв'язку К. Гофмана заблокувати її оприлюднення через ЗМІ зазнала невдачі. Заява розповсюджувалася у формі листівок та через резервні радіопередатчики.

На ранок А. Дубчек та деякі інші керівні діячі були арештовані співробітниками КДБ СРСР та вивезені на територію СРСР.

Проти інтервенції виступили всі конституційні органи ЧССР – Національні збори, президент, уряд. Засудив інтервенцію XIV надзвичайний з'їзд КПЧ, який відбувся 22 серпня 1968 р. на одному з празьких заводів ЧКД у міському районі Височани. У ньому взяли участь біля 80% делегатів, переважно з Чеського і Моравського регіонів. Обираючи нове керівництво партії, з'їзд надав перевагу всім реформаторам і знехтував кандидатурами осіб, які співпрацювали з Москвою.

Міністр закордонних справ Чехословаччини І. Гаек звернувся до Ради Безпеки ООН з вимогою розглянути питання про агресію СРСР проти Чехословаччини.

Спроби радянських спецслужб і посольства штучно сформувати правові передумови для збройного втручання, утворити прорадянський уряд, зазнали поразки. Відіграла свою

роль позиція президента Л. Свободи. Для нього аксіоматичною була непорушність тісних відносин з СРСР. Він виступав проти пролиття крові та, водночас, не сприймав зміни керівництва ЧССР у нелегітимний спосіб. У бесіді із З. Млинаржем після заяви про поїздку до Москви з метою звільнення заарештованих керівників, він додав: «А після цього товариш Дубчек подасть у відставку і все владнається». Така позиція допомогла радянському керівництву вийти з політичного глухого кута.

Організованого збройного опору військам окупантів не було. На інтервенцію населення реагувало винахідливо: знімали пояснювальні дорожні знаки, нумерацію будинків, змінювало таблички з назвами сіл і містечок тощо. На вулицях міст чехи і словаки розвішували плакати на підтримку керівництва країни, з написами «Батьки-визволителі, діти-окупанти», з вимогами вивести чужі війська. Ця тактика психологічного ведення війни певною мірою деморалізувала окупантів. Зокрема, вже через три дні окремі військові підрозділи замінили новими. Відзначалися не лише численні акти протесту та спроби перешкоджання пересуванню військ окупантів, а й випадки збройного нападу на військовослужбовців з боку окремих груп і осіб та дії військових у відповідь і, як наслідок, жертви сторін. 21 серпня – 3 вересня 1968 р. у країні було вбито 72 громадянина ЧССР.

Станом на 23 серпня, окупанти, здійснюючи військовий контроль, знаходилися у політичній ізоляції. Радянському керівництву довелося знову вести переговори з тими діячами КПЧ, яких заарештували, а московська «Правда» встигла затаврувати правими опортуністами та ревізіоністами.

У Кремлі намагалися домогтися своєї мети руками тих, кому найбільше довіряла більшість громадян ЧССР. 23 серпня А. Дубчека і О. Черніка привезли до Москви, де до 26 серпня відбувалися переговори з радянськими керівниками у різному форматі. Відбувалися зустрічі на рівні делегацій та з окремими представниками КПЧ. Чехословацькі діячі намагалися, якщо не подолати, то хоча б пом'якшити умови, що їх диктувала Москва. Радянські вимоги повністю підтримував і вимагав негайного підписання документів Л. Свобода, частково – Г. Гусак. Врешті чехословацькі лідери підписали так званий Московський протокол. За його умовами склад керівництва ЧССР залишався без змін. Проте термін перебування окупаційних військ визначався досягненням повної «нормалізації» становища у країні. XIV Височанський з'їзд і

його рішення, з певними застереженнями, визнавалися недійсними. Передбачалося повернення цензури тощо. Текст протоколу зберігався у таємниці. Підписати протокол реформістів змусив страх кровопролиття та наївні ілюзії на продовження реформ, хоча б у скороченому вигляді. Вони не розуміли, що повністю втратили довіру Кремля і їх відсторонення від влади є справою часу. Єдиним, хто категорично відмовився підписувати протокол, був Ф. Крігель, голова Національного фронту, якого утримували окремо від інших членів чехословацької делегації. Він відразу зрозумів капітулянтську суть документу.

А. Дубчека, Й. Смерковського, О. Черніка, які повернулися з Москви зустрічали як героїв. Одночасно почали поширюватися чутки про зміст Московського протоколу, що посилювало напруженість у суспільстві. Емоційний виступ А. Дубчека на радіо 27 серпня поклав край протестним виступам. А ті «сім великих днів» – з 21 по 27 серпня, коли вся нація взяла участь у акціях протесту, ніколи не відбулися б без подій попередніх шести місяців, коли відродилися паростки громадянського суспільства.

Врешті, громадськість ЧССР зрозуміла суть Московського протоколу як капітуляцію, що означала завершення експерименту з реформами у суспільстві.

У зв'язку зі стабілізацією ситуації, окупаційні війська до 10 – 11 вересня 1968 р. були виведені з Праги, багатьох міст і населених пунктів у спеціально відведених місцях на території Чехословаччини. Продовження їхнього перебування радянська пропаганда пояснювала активністю військ НАТО поблизу чехословацьких кордонів. 16 жовтня 1968 р. між урядами СРСР і ЧССР було підписано договір про умови тимчасового перебування радянських військ на території Чехословаччини, які утворювали Центральну групу військ СРСР. Їхня чисельність не повинна була перевищувати 130 тис. чол., дислокованих у 36 пунктах. Це тимчасове перебування тривало до 1991 р.

Підписання договору стало одним з головних результатів акції військ п'яти держав. Здійснилася нарешті вимога радянських військових керівників розташувати значний військовий контингент у ЧССР, висловлена ще у 1966 р. Тоді А. Новотний погоджувався лише на розміщення стратегічної зброї та спеціалістів для її обслуговування у кількості 8 тис. осіб.

З 17 жовтня до середини листопада 1968 р. відбувалося поетапне виведення військ ОВД, крім радянських.

Отже, «Празька весна» була спробою демократичного оновлення політичної системи радянського зразка, яка закінчилася поразкою реформаторів і придушенням розвитку суспільних процесів за допомогою військової сили. Крах «Празької весни» відбувся внаслідок радянської зовнішньої політики у Східній Європі і показав несумісність політики керівників «братніх комуністичних партій» з проявами демократії у країнах соціалістичного табору, засвідчив неможливість демократизації і гуманізації політичної і економічної моделі так званого соціалістичного устрою суспільства.

Дії СРСР і його союзників по Варшавському Договору щодо Чехословаччини у серпні 1968 р. були колективним військовим втручанням у внутрішні справи іншої країни.

Перемога радянського керівництва та їх сателітів була Пірровою. У дні тріумфу в Кремлі почався формальний розпад структур радянського блоку у Східній Європі. На знак протесту проти окупації Чехословаччини Албанія офіційно вийшла із Організації Варшавського договору та Ради економічної взаємодопомоги.

Міф про СРСР, як про найпрогресивнішу країну світу, розвіявся серед його прихильників на Заході. Посилилася криза міжнародного комуністичного руху, незгоду з діями лідерів КПРС висловили керівники комуністичних партій Італії, Іспанії та декількох інших. Щоправда у Кремлі на це не зважали. Марксистська фразеологія слугувала лише атрибутикою власне імперської політики. Про це відверто заявив Л. Брежнев на переговорах після окупації, що оприлюднив З. Млинарж. За словами радянського лідера, кордони країн соціалізму є кордонами СРСР, встановленими після Другої світової війни. Керівники соціалістичних країн повинні всі свої дії, аж до кадрових змін на рівні регіонів, узгоджувати з Кремлем. При порушенні такого порядку СРСР може вживати будь-яких заходів. Звертаючись до А. Дубчека, Л. Брежнев сказав: «Війна через вас не почнеться. Потереვენять товариші Тіто і Чаушеску, поговорить товариш Берлінгуер (лідер Італійської компартії – авт.). Ну й що з того? Ви розраховуєте на комуністичний рух Західної Європи, але він вже п'ятдесят років нікого не хвилює».

Ідеї «Празької весни» вплинули на зародження, вже на новому витку історії, антитоталітарних масових рухів і більш-менш мирних революцій в країнах радянського блоку, що призвели наприкінці 1980-х рр. до зміни суспільного ладу та розпаду Організації Варшавського договору та Ради економічної взаємодопомоги.

Для СРСР внутрішньополітичними наслідками «Празької

весни» було згортання менш радикальної, ніж у ЧССР економічної реформи О. Косигіна, непорушність існуючої економічної та політичної системи, що зрештою вилилося в кризу 1980-х рр. і розпад держави.

Окупація відкинула ЧССР далеко назад, вона поклала початок кінця «реального соціалізму». Проте, чехи і словаки, перебуваючи під окупацією здобули моральну перемогу, що підтвердило життя. Та частина населення Чехословаччини, яка на той час мала 20 років і нічого не могла вдіяти у 1968 р., через 21 рік, коли досягла 40-річного віку, «знесла» «режим нормалізації» за 17 днів. У цьому аспекті можна зробити висновок, що «Празька весна» сформувала у молоді світоглядні засади громадянського суспільства.

РОЗДІЛ 15. ЧЕСЬКІ ЗЕМЛІ В ПЕРІОД «НОРМАЛІЗАЦІЇ» (1969 – 1989 РР.)

15.1. Становлення режиму «нормалізації». Політичні репресії.

15.2. Дисидентський рух.

15.3. Визрівання передумов «оксамитової революції» 1989 р.

15.1. Становлення режиму «нормалізації». Політичні репресії.

Інтервенція військ Організації Варшавського договору кардинально змінила політичну ситуацію в країні, унеможливила діяльність реформаторської течії у КПЧ, припинила демократизацію суспільного життя. У період між серпнем 1968 р. та квітнем 1969 р. поступово припинялися починання «Празької весни» і встановився прорадянський партійно-бюрократичний режим «нормалізації» (1969 – 1989 рр.), влучно названий В. Гавелом часом «суцільного безформного туману». За словами А. Дубчека цей режим призвів не до «консолідації» суспільства, як стверджувала офіційна пропаганда, а до цілком протилежного результату – розпорошеності та роз'єднання.

Єдиною втіленою в життя реформою «Празької весни» було ухвалення Національними зборами 27 жовтня 1968 р. закону про Чехословацьку федерацію. З 1 січня 1969 р. держава перетворювалася у федерацію Чеської та Словацької соціалістичних республік. Національні збори ЧССР перетворювалися у Федеральні Національні збори. Окрім Словацької утворювалися Чеська національна рада, а також уряди Чеської і Словацької республік.

Інерція демократичного піднесення попереднього періоду, авторитет і всенародна підтримка лідерів реформаторського крила КПЧ на чолі з А. Дубчеком, які ще залишалися при владі, зумовили активізацію громадського руху. Цей рух мав яскраво виражений антиокупаційний характер, став найвизначнішим чинником громадсько-політичного життя Чехословаччини.

Найбільш активно на захист досягнень «Празької весни» виступили студенти. Спілка студентів вищої школи Чехії і Моравії організувала у жовтні-листопаді 1968 р. у Празі, Брно, Ліберці, Усті-над-Лабою, Пльзені, Чеських Будейовіцах, Остраві, Оломоуці демонстрації та страйки на знак протесту проти окупації, які

набули виразного антирадянського характеру. На філософському факультеті Карлового університету в Празі виникла радикальна студентська група Космополітас, активно діяв студентський Рух революційної молоді.

Проте, А. Дубчек, залишаючись у полоні ілюзій про подальші переговори з Кремлем з метою продовження хоча б частини реформ, намагався заспокоїти суспільство. Надзвичайний з'їзд КПЧ у Височанах було оголошено неправомочним, спираючись на тезу Г. Гусака про відсутність на ньому всіх словацьких делегатів. У листопаді ЦК КПЧ визнав необхідним боротьбу партії проти головної небезпеки – «правої загрози».

Студентські організації гостро критикували капітулянські позиції партійного керівництва та «радянську модель» соціалізму, яка знову відверто нав'язувалася чеському суспільству.

На знак протесту проти цього на Вацлавській площі спали себе живцем студенти Ян Палах (16 січня 1969 р.) і Ян Зайїц (25 лютого 1969 р.).

Неочікувано на політичне життя вплинув світовий хокейний чемпіонат. Змагання Кубку світу 1969 р. через окупацію ЧССР перенесли з Праги до Стокгольму. Там чехословацька команда двічі перемогла команду СРСР. Після матчу 28 березня, увечері стався спонтанний вибух масового ентузіазму у столиці та інших містах. Обурений Г. Гусак заявив про участь у вуличному святкуванні до 500 тис. людей. Відбулись напади на деякі радянські об'єкти, зокрема агентство «Аерофлоту» на Вацлавській площі у Празі. Побутує версія про причетність до цього співробітників державної безпеки, щоб створити привід для зміни керівництва.

До Чехословаччини було введено нові радянські підрозділи без погодження з урядом країни, як того вимагав договір 1968 р. Без запрошення з Москви прибули міністр оборони СРСР та заступник міністра внутрішніх справ СРСР.

Кремль вирішив замінити А. Дубчека Г. Гусаком, який 13 квітня таємно зустрівся з Л. Брежньєвим на території України. Намір Москви, окрім прорадянського угруповання, з кар'єристських міркувань підтримали деякі представники реформаторського крила.

17 квітня 1969 р. Пленум ЦК КПЧ звільнив А. Дубчека з посади першого секретаря ЦК КПЧ. Його обрали головою Федеральних Національних зборів. ЦК КПЧ очолив Г. Гусак. У 1973 р. Л. Свободу знову обрали президентом ЧССР, але через хворобу він не зміг виконувати свої службові обов'язки. Його президентські

повноваження припинилися у 1975 р., коли новим президентом обрали Г. Гусака. Ще раніше усунули з посади голови парламенту Й. Сморковського.

Нова влада розгорнула демонтаж цінностей, свобод, ідеалів, досягнень «Празької весни» та наступ на прибічників реформаторських ідей, насильно впроваджувала методи неосталінізму. Прикметами часу стали широкомасштабна чистка у КПЧ і державних структурах, заборона на професійну діяльність, політичні процеси над генералом В. Прхліком, професором П. Углом, колишніми партійними діячами Я. Шабатою та М. Гюблом, групами молодих троцькістів, євангелістів та інших. Усе це ознаменувало початок періоду «нормалізації».

Пленум ЦК КПЧ у травні 1969 р. конкретизував програму зміцнення позицій компартії в країні, яка передбачала виключення з партії «ревізіоністів». З ЦК було виключено 7 осіб, зокрема – Ф. Крігеля, О. Шіка, Й. Шпачека. Пленум виступив за перегляд положень економічних заходів «Празької весни» і зміцнення взаємовідносин з країнами Ради економічної взаємодопомоги.

Заходи нової влади з обмеження громадянських прав і свобод, посилення цензури та тиску на пресу, каральні акції спричинили поширення настроїв безпорадності і депресії у суспільстві.

Останнє значне відкрите зіткнення прихильників «Празької весни» і режиму «нормалізації» відбулося у першу річницю початку окупації. Г. Гусак та очолювана ним влада, ретельно готувалися до цієї дати. Було здійснено підготовку спеціальних підрозділів поліції, армії, загонів Народної міліції для придушення громадських протестів, розроблено детальні плани дій. 19 – 20 серпня 1969 р. у Празі, під час бурхливих демонстрацій, в окремих місцях було відкрито вогонь, дві особи загинули декількох поранили. 21 серпня відбулися демонстрації протесту у Празі, Брно, Ліберці. Загинула одна особа у Празі, дві – у Брно. Біля 2500 демонстрантів арештували, більшість з них зазнали катувань. У Брно, деяких містах Моравії демонстрації продовжувалися до 22 серпня.

Президія Федеральних Національних зборів 22 серпня 1969 р. видала указ за підписом А. Дубчека про запровадження надзвичайного стану. Згідно з ним почалися ув'язнення без рішення суду, заборона громадських організацій і періодичних видань за спрощеними пришвидшеними судовими процедурами, звільнення з посад. Силкові заходи влади практично завершили етап легальної активності громадян.

У серпні 1969 р. А. Дубчека звільнили з посади голови Федеральних зборів, у січні–червні 1970 р. він був послом у Туреччині. У цьому ж році, після виключення з партії, він почав працювати у державному лісовому господарстві у Словаччині. Також зі складу КПЧ у вересні 1969 р. виключили ще 19 осіб, серед яких були Й. Смирковський, З. Млинарж, І. Гаек.

Найбільш масштабною репресивною акцією стала чистка компартії. З КПЧ були виключені або самі вийшли майже 500 тисяч осіб (28% складу партії).

Чисток зазнали засоби масової інформації, вищі навчальні заклади, науково-дослідні інститути, органи державного управління, з яких було звільнено до половини працівників. Багатьом особам інтелектуальної праці заборонили займатися професійною діяльністю, вони могли працювати лише некваліфікованими робітниками – двірниками, кочегарами, вантажниками тощо. Діти громадян, яких вважали нелояльними до режиму, позбавлялися можливості отримати вищу освіту.

Біля 100 тисяч чехів і словаків виїхало на Захід. Позиції керівників нового режиму остаточно зміцнилися на XIV з'їзді КПЧ у травні 1971 р. У документах з'їзду стверджувалося, що «в ідейному, політичному, організаційному відношенні партія згуртована й боєздатна. Суспільство консолідувалося, відновлена стабільність економіки». Головним завданням проголошувалася побудова розвинутого соціалізму.

15.2. Дисидентський рух.

Внаслідок репресій влади опір режиму перемістився на невеликі групи опозиції, які поступово перейшли на нелегальне становище. У ЧССР почало складатися «паралельне суспільство», або «паралельний поліс», за термінологією канадського дослідника Г. Скіллінга та чеського дисидента В. Бенди. У «паралельному суспільстві» почали формуватися альтернативні офіційним законам і директивам концепції, включаючи державно-правову сферу.

Загалом, у 1969 – 1972 рр. антитоталітарна опозиція існувала майже виключно у чеських землях і складалася з кількох нелегальних політичних угруповань переважно соціалістичного спрямування – Рух революційної молоді, Чехословацький рух за демократичний соціалізм, Соціалістичний рух чехословацьких громадян, Комуністи в опозиції. У їх політичних програмах прослідковувалося поєднання ідей і традицій демократії, свободи, гуманізму з кращими надбаннями соціалістичної ідеології. Основу теоретичних концепцій опозиції

склали ідеї «гуманної демократії», «демократичного соціалізму», «соціалізму з людським обличчям», «поєднання соціалістичного устрою з політичним плюралізмом, демократією». Але, репресивні заходи 1970–1972 рр. призвели до згортання активності представників опозиції. Політичні процеси 1972 р. припинили і унеможливили будь-яку легальну політичну діяльність представників колишнього реформаторського крила КПЧ зокрема, і опозиції загалом. Більшість нелегальних груп припинили своє існування.

Після придушення політичної опозиції в 1972 р. комуністи-реформатори втратили керівну роль у демократичному русі. Вакуум, який утворювався внаслідок їх відходу з політичної арени, заповнювали представники інших верств населення, передусім наукової та творчої інтелігенції, які змінили програмні основи демократичного руху. Актуальності набули проблеми захисту громадянських прав та прав людини. Безсилі перед тотальним тиском консервативних кіл, опозиціонери з інтелігенції продовжували в нових умовах шукати засоби впливу на суспільство, гуртувалися навколо католицької церкви, створювали організації із захисту прав людини, випускали самвидавні серії, часописи, організували приватні вистави, концерти, семінари тощо.

Влада відновила централізоване керівництво економікою. У липні 1970 р. робітничі ради, створені у 1968 р. в ході економічної реформи, заборонили під тим приводом, що вони нібито прагнули «знищити централізоване планування і вплив КПЧ, соціалістичної держави і професійних спілок на управління національною економікою».

Економіка Чехословаччини продовжувала розвиватися на основі п'ятирічних планів. П'ятирічка 1971 – 1975 рр. виявилася найвдалішою за весь період комуністичного правління і забезпечила підвищення якості життя населення.

Хоча Чехословаччина залишилася найрозвиненішою країною регіону з 10140 доларами ВВП на душу населення, проте країна втратила своє довоєнне місце в першій десятці індустриальних країн і знаходилася на 30 місці, далеко позаду Австрії та Франції. Зовнішні борги держави становили 6 млрд доларів.

Заходи керівництва країни в галузі економіки значно ослабили напруження у суспільстві. Серед населення відбувся певний злам у сприйнятті суспільних проблем. Кардинально змінилась особиста шкала цінностей на користь матеріальної сфери. Більшість громадян перестала цікавитися суспільними проблемами,

захистом прав людини, ідеалами демократії. Влада забезпечувала відносно високі життєві стандарти, гарантувала подальший розвиток соціальної сфери. Натомість, від людей вимагалася повна аполітичність, відмова від участі в громадському житті з тим, щоб політична діяльність стала виключною прерогативою партійно-державної номенклатури. Інтереси і амбіції населення повинні були зосередитися на проблемах побуту, праці, організації відпочинку. Йшлося про перетворення громадян у споживачів, чого на певному етапі керівництву держави вдалося домогтися. Від громадян не вимагалася щирої віри й вірності ідеалам режиму, а лише публічне виконання ритуалів, показна єдність з ним. Термін дії «умовної угоди» обмежувався спроможністю соціалістичної економіки підтримувати достатньо високий рівень життя населення. «Умовна угода» певною мірою пояснювала аполітичність громадськості в 1970 – 1980-х рр. і порівняно слабку підтримку нею опозиції.

Наслідком цього було зростання пасивності, байдужості, скептицизму серед більшості громадян, відносно високий рівень життя і статус, який безпосередньо залежав від їхнього лояльного ставлення до режиму. Поглибився розлад соціальних зв'язків. «Поколінню нормалізації» були притаманні риси конформізму, пасивності, споживацтва, орієнтації на приватне життя та вільний час. У 1970 – 1980 рр. у чеському суспільстві склалося становище, коли «у людей є все, але вони лають режим з ранку до вечора. Всі лають режим, але на виборах голосують стовідсотково» – зазначав згодом В. Гавел.

Однак паростки дисидентського руху продовжували існувати. Приводом для першого масового виступу правозахисників став судовий процес 1976 р. над музикантами рок-групи «Плестік піпл». Кульмінацією кампанії на підтримку представників музичного андеґраунду став відкритий лист семи чеських інтелектуалів до відомого письменника Західної Німеччини, Нобелівського лауреата Г. Бьолля, який виступав за розвиток громадянського суспільства, та протест десяти відомих юристів країни щодо судових рішень. Таким чином, розпочалося об'єднання розпорошених доти течій і структур, кожна з яких, сповідуючи свободу думки і духу, проявляли певну політичну активність. Основою діяльності дисидентів стали опубліковані 13 жовтня 1976 р. у офіційній збірці законів «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» та «Міжнародний пакт про господарські, соціальні і культурні права», ухвалені в Гельсінкі у 1975 р.

Створення 242 дисидентами громадянської ініціативи «Хартія – 77», яка 1 січня 1977 р. заявила про себе однойменною декларацією, поклало початок нового етапу в розвитку чеського опозиційного руху. З часу виникнення це об'єднання проповідувало принцип «неполітичної політики» та проголошувало орієнтацію на захист прав людини і громадянина, а також моральний протест. Однією з ключових вимог «Хартії» було відновлення державного суверенітету Чехословаччини.

Появі «Хартії – 77» передувала копітка робота активної групи у складі П. Когоута (автор назви документа), Л. Вацуліка, В. Гавела, З. Млинаржа, П. Угла та інших дисидентів по створенню концепції організації, проектів першого тексту, збору підписів. «Хартія» об'єднала музикантів андеґраунду, комуністів-реформаторів, троцькістів, письменників, віруючих різних конфесій.

Інтереси хартистів перед громадськістю мали представляти троє спікерів. Це найкраще відповідало плюралістичному характеру «Хартії – 77»: по одному від християн, колишніх членів КПЧ та діячів культури. Першими спікерами стали філософ Я. Паточка, міністр закордонних справ часів «Празької весни» І. Гаек, драматург В. Гавел. Ці функції почергово виконували 38 відомих чехословацьких правозахисників - В. Бенда, Л. Гейданек, І. Дінстбір, Л. Ліс, І. Румл та інші.

У вступному документі викладалася мета та основні принципи функціонування «Хартії», яка проголошувалася «вільним, неформальним і відкритим об'єднанням людей різних професій». Наголошувалося, що «Хартія» не має наміру висувати програму політичних чи суспільних реформ, але вестиме конструктивний діалог з владою, особливо зауважуючи різні конкретні випадки порушень людських і громадянських прав, документуючи їх та пропонуючи поряд з їх вирішенням, різні проекти поглиблення цих прав та їх гарантій, діючи як посередник у різних конфліктних ситуаціях цієї проблематики.

Одним з основних напрямів діяльності хартистів було створення документів із актуальних проблем розвитку чехословацького суспільства та світового співтовариства. Передусім увага приділялася сферам в яких найчастіше порушувалися права людини – соціальні питання, освіта, культура, релігія, життєве середовище тощо. Документи організації адресувалися різним владним структурам, міжнародним інституціям, співгромадянам та поширювалися самвидавом (з 1978 р. щомісяця виходив бюлетень

«Інформація про «Хартію – 77»), передруковувалися емігрантськими часописами, озвучувалися зарубіжними радіостанціями.

Реакцією режиму «нормалізації» на появу «Хартії» були арешти лідерів «Хартії» В. Гавела і Я. Паточки, який помер після допитів 13 березня 1978 р.

Після виникнення «Хартії – 77» демократичний рух у Чеських землях майже цілком зосередився навколо неї. Як елітарне утворення, що відображало погляди невеликої групи інтелектуалів, перманентно репресованих режимом, «Хартія – 77» не змогла поширити свій вплив на широкі кола суспільства. Проте «Хартія» виконувала функції посередника у різних конфліктних ситуаціях, слугувала засобом постійного й незалежного контролю за владою.

Діяльність «Хартії» розгорталася у специфічних умовах конфронтації між комуністичним істеблішментом, що відкидав будь-які форми діалогу, та осередками громадянського суспільства. Відмова від пропозицій розпочати діалог з питань демократизації, а також політика ворожості до всіх, хто не бажав підпорядковуватися диктату компартії, визначало стратегію керівництва КПЧ усієї доби «нормалізації». «Держбезпека була добре поінформована про діяльність «Хартії – 77». Вже під час виникнення «Хартії» серед її членів були агенти держбезпеки, і агентурна мережа постійно розширювалася. Ми мали можливість певною мірою впливати на її діяльність. Однак твердження, що «Хартія – 77» заснована держбезпекою, є цілковитим безглуздом» – згадував останній керівник комуністичної держбезпеки країни А. Лоренц.

«Хартія» тривалий час мала більш значний авторитет і вплив за межами країни, ніж всередині її. Західна преса називала хартистів героями, «гуситами сьогоdnішнього дня». Діяльність «Хартії» часто обговорювалася міжнародними організаціями, на форумах з правозахисних проблем. Суттєву допомогу чеські дисиденти отримували від Чехословацького документального центру незалежної літератури (ФРН), Фонду «Хартії – 77» (Швеція), Чехословацького товариства мистецтв та наук (США), Міжнародного комітету на підтримку «Хартії – 77» (Франція). Останній у червні 1977 р. видав «Білу книгу про порушення прав людини в Чехословаччині». Ці структури надавали стипендії авторам оригінальних досліджень, кошти для придбання технічного обладнання, присуджували премії у сфері культури, сприяли публікації на Заході праць незалежних науковців.

Загалом динаміка зростання кількості хартистів у країні була

такою: середина 1977 р. – 750 осіб., 1980 р. – 1065, 1985 р. – 1200, 1989 р. – 1889 осіб. Чехи, головними ознаками ментальної культури яких вважають прагматизм та політичний конформізм, з повагою ставилися до поглядів дисидентів як альтернативних офіційним. Водночас, пересічні чехи вбачали у дисидентських колах тих, хто порушував гармонію їх внутрішнього світу в 1948 р. і у 1968 р. і тепер знову розпочали експеримент, що змінював звичний перебіг життя простої людини. Вони сприймали тих, хто відкидав існуючий порядок, як своєрідних «панів», що, подібно до комуністів, «жили від ідеології», володіючи соціально-культурним капіталом, особливим статусом та привілеями. І еліта, й контреліта насправді мали слабку соціальну підтримку. Домінуючі в суспільстві ідеали соціальної та матеріальної рівності примушували звичайну чеську людину інстинктивно триматися подалі від тих і тих.

«Хартія» стала знаряддям для створення нових ініціатив та розвитку громадянського суспільства. Вже у квітні 1978 р. група найактивніших хартистів на чолі з математиком і філософом Б. Бендою створила «Комітет захисту несправедливо переслідуваних» (КЗНП), що інформував суспільство про випадки неправомірного тиску на громадян, звільнення з роботи, арешти та надавав матеріальну допомогу родинам постраждалих. У травні 1979 р. 10 членів КЗНП, серед них П. Угл, В. Гавел, Б. Бенда, І. Дінстбір, О. Беднаржкова, були заарештовані та засуджені до позбавлення волі на термін від 3 до 5 років. Проте склад Комітету постійно поновлювався і незабаром нараховував 33 особи. У листопаді 1979 р. КЗНЦ став членом Міжнародної федерації з прав людини, видав кілька спільних із «Хартією – 77» документів, співпрацював з організацією «Міжнародна амністія». Упродовж 1978 – 1986 рр. було розроблено понад 500 комюніке та інших матеріалів щодо репресій у Чехословаччині.

В умовах тоталітарного режиму єдиним форумом для альтернативного мислення слугував самвидав. Після виникнення «Хартії – 77», самвидав поширився за межі Праги й обласних центрів. Особливістю моравського самвидаву було домінування католицької літератури, яка спрямовувалася на потреби підпільної церкви.

За оцінками деяких дослідників, фактично 25% самвидавної продукції зберегла своє значення та читацький інтерес принаймні для двох поколінь читачів, а 10% її стали частиною культурної спадщини. Загалом, самвидав став важливим чинником суспільно-

політичного розвитку з погляду масовості впливу на населення, дієвим засобом критичної оцінки суспільства, що знаходилося у стані перманентної соціальної, економічної та духовної кризи.

Приблизно 20% дорослого населення країни опосередковано стикалася з ним, а кожен 20-й громадянин брав участь у створенні і поширенні публікацій самвидаву.

Також активно виступали представники нонконформістських молодіжних колективів. Свобода рок-музики, обмежена владою в добу «нормалізації», сприймалася як свобода людини, свобода творчості, свобода висловлювань і захисту різноманітних соціальних й політичних інтересів суспільства. Тому більшість молодих людей, об'єднаних в аматорських та напівпрофесійних рок-групах, у відомій своєю незалежною позицією Джазовій секції та Секції молодіжної музики опальної Спілки музикантів, розформованої урядом у 1984 р., у інших неформальних музичних колективах, знаходилися серед відвертих захисників «інтенцій життя від інтенцій системи». До цього їх насамперед спонукало бажання грати музику, що подобається, жити в гармонії з самими собою. Досить показовими були окремі прояви активності нонконформістської молоді, які можна вважати справжнім «молодіжним бунтом» проти тоталітарного режиму. В грудні 1985 р., у день смерті Дж. Леннона, відбулася демонстрація празьких юнаків і дівчат, переважно членів фольк – і рок-груп, під гаслами: «Жодна ракета не є мирною! Дайте світу шанс! Хочемо свободи!», «Ліквідуйте армію!», «Геть червону буржуазію!», «Геть ракети СС – 20!» (радянські ракети). Чимало демонстрантів підписали петицію проти усіх видів ядерної зброї. Аналогічні виступи відбувалися також у 1983 та 1984 рр. У кожному випадку йшлося про акції, яких, за характером та розмахом, країна після «Празької весни» не знала. Це було новим явищем у її суспільному житті.

15.3. Визрівання передумов «оксамитової революції» 1989 р.

Друга половина 1980-х рр. започаткувала новий етап у діяльності двох течій суспільного руху – громадянського і дисидентського. Тогочасна ситуація спричинила появу цілої мережі «незалежних», або громадянських ініціатив, більшість яких походили від «Хартії – 77» ідейно-організаційно та персонально. За різними відомостями утворилося та діяло 20–35 опозиційних угруповань, спрямованих проти монопольної влади КПЧ та режиму «нормалізації». Громадянські ініціативи диференціювалися за

проблемами екології, правосвідомості, міжнародних відносин, прав людини, захисту миру тощо. Тривав процес взаємодії між ними.

Прихід у СРСР до влади М. Горбачова у 1985 р., початок «перебудови» та перемога «нового політичного мислення» на міжнародній арені суттєво вплинули на ситуацію у Чехо-Словаччині. Відмова СРСР від політики диктату і опіки щодо країн-сателітів у Східній та Центральній Європі призвела до втрати партійно-бюрократичною верхівкою країни підтримки ззовні. Стагнація виробництва і падіння життєвого рівня населення вимагали від керівництва країни негайних конструктивних заходів щодо реформування економічної та політичної системи, але КПЧ виявилася неспроможною їх здійснити. Внаслідок цього сталася дискредитація КПЧ серед пересічних членів партії і втрата довіри серед більшості громадян.

Серед чеської громадськості панували неоднозначні настрої. Загальна аполітичність пересічних громадян і активізація опозиційних структур, відмова молоді від громадської діяльності і революційність студентів, соціалістичні симпатії і прагнення реалізувати принципи західної демократії – характерні риси тогочасного стану суспільства, що поступово звільнялось від «летаргії» духовного життя періоду «нормалізації». Наприкінці 1980-х рр. вперше публічно проявилось незадоволення чеської спільноти існуючим режимом. Масова маніфестація 21 серпня 1988 р. поклала початок широкому громадському рухові, який деякий час діяв паралельно дисидентському.

Набрала поширення така форма громадського прояву опозиційності як подання петицій державним та партійним органам з вимогою звільнення політичних в'язнів, репресованих дисидентів. Це були звернення, заяви, підписані окремими особами або групами осіб, з приводу неправомірних дій влади. Від початку 1989 р. акції збору підписів під зверненнями до владних і компартійних органів набули систематичного характеру. У них взяли участь десятки тисяч громадян. Такий спосіб вияву громадянської позиції, що не вимагав безпосереднього спілкування з представниками влади, був найбільш характерним для чехів.

Послаблення режиму сприяло поширенню впливу опозиційних угруповань, які перейшли до організації масових заходів політичного спрямування. Найбільш авторитетною серед них залишалась громадянська ініціатива «Хартія – 77», навколо якої було створено низку опозиційних структур. «Рух

за громадянську свободу», «Демократична ініціатива», «Комітет захисту несправедливо переслідуваних», Клуб «Відродження» та інші громадські структури стали помітним явищем суспільно-політичного життя цього періоду. Найбільш радикальні молодіжні організації «Чеські діти», «Клуб Джона Леннона», «Незалежна ініціатива на захист миру» діяли автономно. Найважливішими завданнями вони вважали відновлення державного суверенітету країни, побудову громадянського суспільства на основі демократії та забезпечення невід'ємних прав людини.

У вересні 1987 р. почала свою діяльність «Демократична ініціатива», надіславши листа депутатам Федеральних зборів з вимогами демократизації суспільно-політичного життя, ліквідації номенклатури, формування плюралістичної моделі суспільного устрою. «Ініціатива» виступала на підтримку ліберально-демократичних традицій, за відновлення «Товариства Т.Г. Масарика», Інституту Масарика, видання його праць тощо. Лідерами організації були Е. Мандлер, В. Долежал, К. Штиндл.

Клуб за соціалістичну перебудову «Відродження», заснований у лютому 1988 р., висловлювався за відродження ідей «Празької весни» в нових умовах, за демократичний соціалізм і підтримку реформ в СРСР. Висувалися вимоги приведення конституційних та правових норм у відповідність із міжнародними зобов'язаннями держави. Головною метою організації було досягнення консенсусу всіх громадських груп та ідейних течій задля створення сприятливих умов перебудови. На початку діяльності «Відродження» нараховувало 118 членів та видавало часопис «Діалог». Серед ініціаторів створення клубу були колишні діячі реформаторського руху 1960-х рр. та відомі вчені – Ч. Цісарж, О. Черник, М. Гаєк, Л. Когоут, А. Бенчик, В. Менцл, В. Курал та інші.

«Незалежне об'єднання за мир – Ініціатива за демілітаризацію» виникло 16 квітня 1988 р. Його головною вимогою була боротьба за мир як основне право людини, скорочення термінів служби в армії та право відмови від неї.

«Ініціативу соціального захисту» створено у жовтні 1988 р. Її установчий документ привертав увагу до недоліків у дотриманні прав людини та громадянина. Діяльність організації спрямовувалася на допомогу громадянам, які зазнали дискримінації у різних соціальних сферах. Політичні цілі не проголошувалися. Серед членів об'єднання були С. Девати, М. Крижкова, Я. Літоміські.

«Рух за громадянську свободу» оголосив про свою діяльність

15 жовтня 1988 р. у маніфесті «Демократія для всіх», підписаний 126 особами. Маніфест містив вимоги відродження плюралістичної демократії, прийняття нової конституції, охорони довкілля тощо.

«Чехословацький Гельсінський комітет», заснований 5 листопада 1988 р., вимагав діалогу з федеральними органами влади та підтримки принципів Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. На час створення Комітет нараховував 20 членів, а на початку 1989 р. – понад 1 тис. Головою комітету був І. Гаєк.

«Клуб правової підтримки» заявив про себе 14 лютого 1989 р. Головною метою його діяльності проголошувалося зміцнення правосвідомості громадян, громадський контроль за дотриманням законності. Спікерами клубу були Р. Ракосник, Л. Когоут, А. Недвед.

Загалом, у серпні 1989 р. у країні діяло 39 різноманітних опозиційних угруповань, порівняно з 22-ма наприкінці 1988 р.

КПЧ залишалась без змін, її керівництво до останнього моменту було впевнене у своїй здатності контролювати ситуацію і впливати на перебіг подій. XVII з'їзд КПЧ у березні 1986 р. не вніс жодних коректив до політичного курсу партії. Такою ж була позиція нових лідерів країни. У грудні 1987 р. генеральним секретарем ЦК КПЧ був обраний М. Якеш, а у жовтні 1988 р. уряд очолив Л. Адамець.

Низовим, пересічним членам партії на той період була притаманна байдужість, незацікавленість партійними справами, прагнення знаходитися поза проблемами. У 1988–1989 рр. від компартії поступово відходили все ширші верстви населення. У кризовій ситуації керівництво КПЧ втрачало здатність конкурувати із зростаючим впливом опозиції. Влада, представлена керівництвом КПЧ, ставала безсилою, тому що не могла спиратися ані на зовнішніх «радянських друзів», ані на громадян власної країни.

У 1988 – 1989 рр. опозиційні структури організували серію заходів протесту політичного спрямування – від кампаній зі збору підписів під петиціями до владних інституцій аж до масових маніфестацій. Можна вважати, що початком «наступу» опозиції стало інтерв'ю лідера «Празької весни» А. Дубчека газеті італійських комуністів «Уніта» 10 січня 1988 р., у якому він публічно критикував режим «нормалізації». Своєрідними символами громадянської непокори стали «Тиждень Палаха» (15 – 24 січня 1989 р.) та відозва «Кілька слів» (29 червня 1989 р.) за підписом майже 40 тис. громадян із закликом до влади розпочати діалог. В той час окрім вагомих змін тактики опозиційних сил, досягла своєї кульмінації конфронтаційна

тенденція опозиції стосовно держави, що відобразилося у її тогочасних документах. Вони характеризувалися ескалацією та радикалізацією вимог, вимогами необхідності здійснення глибоких реформ в усіх сферах життя суспільства, адекватної оцінки подій 1968 р. тощо. Новим змістом наповнилися контакти чеських демократів з опозиційними організаціями країн Центрально-Східної Європи. У 1987 р. було підписано спільний документ з польською «Солідарністю». Діяла польсько-чехословацька «Солідарність», що випускала щомісячний інформаційний бюлетень. Все це означало завершення періоду морального «класичного дисидентства».

Послаблення режиму сприяло політизації населення, яке уважно спостерігало за змінами на міжнародній арені та прагнуло відновлення суверенітету країни, а також поширенню впливу опозиційних структур, які очолили громадськість в антитоталітарних виступах. На тлі загальної тенденції перегляду найважливіших орієнтирів буття критицизм чехів інтенсивно наростав. Він проявився, зокрема, в різкому падінні авторитету колишньої влади серед широких верств населення. Очікувальна, налаштована на поразку позиція КПЧ, що нараховувала в своїх лавах 1,7 млн осіб, позбавила її підтримки громадян. Так, якщо тезу «керівна роль компартії здійснюється правильно» у 1985 р. підтримували 57% чехів та 61% словаків, то у 1988 р. – відповідно 40% та 50%, а у липні 1989 р. – лише 29% та 35%.

На перший план виходили питання не модифікації або заміни режиму «нормалізації», що, на думку опозиції, рано чи пізно мало відбутися, а шляхів та форм політичних змін. Розмежування тривало по лінії уявлень щодо двох варіантів розвитку подій – помірковано-еволюційного (компромісна модель) та радикального, революційного (безкомпромісна модель).

Процес диференціації торкнувся й партійно-державного керівництва, у якому сформувалися консервативна (В. Біляк, А. Індра, Я. Фойтик, М. Якеш) та прагматична (Л. Адамец, Л. Штроугал, Р. Гегенбарт, А. Лоренц) течії.

Таким чином, у добу «нормалізації» носієм нової, специфічної ідеології та практики протистояння владі у Чехословаччині стала демократична опозиція, діяльність якої суттєво збагатила історію громадянського суспільства із властивою йому «паралельною культурою». Ця культура стала основою для створення альтернативних течій та структур, своєрідного «паралельного поліса», що діяв за принципом вищості етики над політикою.

Незважаючи на відносно помірний вплив «Хартії – 77» на суспільно-політичну ситуацію, в умовах поєднання аполітичності та лояльності населення до пануючого режиму з латентною опозиційністю, їй зрештою вдалося пробудити та консолідувати громадськість в період революційного піднесення. Взаємодія замкненої мережі дисидентів, напівзакритої мережі самвидаву та напіввідкритої мережі так званої сірої зони сприяла мобілізації всіх інтелектуальних та політичних сил країни, що стало важливою передумовою краху тоталітарної системи та побудови демократичного суспільства.

В результаті еволюції ідеології чеської демократичної опозиції від соціалістичних ідеалів до засад громадянського суспільства сформувалася своєрідна соціальна концепція, в основу якої були покладені ідеї «неполітичної політики», моральної переваги, взаємодії та взаємовідповідальності влади та кожної людини за долю своєї країни. У вирішальний період революційних змін гуманістичні ідеали опозиції сприяли підвищенню її авторитету серед широкого загалу і відіграли значну роль у консолідації суспільства.

РОЗДІЛ 16. «ОКСАМИТОВА РЕВОЛЮЦІЯ». СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ І ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ В ЧЕХІЇ У 1989 – 1992 РР.

16.1. Перемога «оксамитової революції» 1989 р.

**16.2. Демократизація суспільно-політичного життя в Чехії.
Економічні реформи.**

**16.3. Загострення чесько-словацьких відносин. Підготовка
«цивілізованого розлучення» чехів і словаків.**

16.1. Перемога «оксамитової революції» 1989 р.

«Оксамитова революція» розпочалася 17 листопада 1989 р. Біля 25 тисяч студентів вийшли на вулиці Праги. Окрім вшанування пам'яті студентів, які загинули 1939 р., молодь відверто висловлювала своє незадоволення режимом, закликала пражан до страйку і вимагала реформ, свободи і демократії. Біля Вацлавської площі демонстрація зросла до 50 тисяч осіб. Її зупинив і розігнав поліцейський кордон, який побив частину студентів. Миттєво розповсюджена чутка, що при розправі з демонстрантами був нібито смертельно поранений студент М. Шмід, спричинила спалах незадоволення пражан. На місці побиття студентів знову почали збиратися демонстранти. Маніфестація з акції вшанування пам'яті перетворилася у демонстрацію протесту проти комуністичного режиму.

Влада налякана масовістю народного руху, не мала чіткої відповіді на вимоги демонстрантів. Опозиція навпаки почала швидко консолідуватися. 18 листопада 1989 р. «Хартія – 77» зі спікерами Т. Граділеком, Д. Нємцовой, С. Вондрою видала звернення «Про становище в країні». У ньому засуджувалося застосування сили, висувалася вимога відставки керівництва держави, висловлювався заклик до діалогу всіх політичних сил. 19 листопада 1989 р. на нараді у Драматичному театрі чеська опозиція ухвалила рішення очолити стихійний рух протесту і утворила Громадянський форум (ГФ) на чолі з відомим правозахисником та драматургом Вацлавом Гавелом. Активістами ГФ були З. Їчинський, В. Малі, Й. Грушка, Е. Крішейова та інші.

ГФ не лише підтримав вимоги студентів, а у «Зверненні» вперше вимагав відставки комуністичного партійного керівництва, звільнення політичних в'язнів. ГФ декларував готовність почати

переговори з державним керівництвом про становище у країні. Водночас, у Словаччині була створена організація «Громадськість проти насильства» (ГПН).

20 листопада 1989 р. демонстранти (у Празі – 100 тисяч осіб, у Брно 40 тисяч, в Оставі 1500) закликали владу до здійснення реформ.

21 листопада 1989 р. у Празі у демонстраціях брали участь вже 200 тисяч людей. В. Гавел заявив: «Йдеться вже не тільки про краще майбутнє. Буде краще. І в цьому у мене сумнівів немає. Йдеться про значно більше. Хочеться, щоб дорога до нашого кращого майбутнього вела до кращого майбуття усю Європу, цілий світ. Щоб наша країна в самому центрі Європи перестала бути посміховиськом, стала державою, до якої будуть ставитися з увагою і повагою».

23 листопада 1989 р. ГФ висловив мету «жити у вільній, демократичній і процвітаючій Чехо-Словаччині, яка повинна повернутися до Європи». А. Дубчек наголосив у привітанні демонстрантам: «Нині, як ніколи, потрібна відверта, послідовна і відкрита політика, пов'язана з реалізацією сподівань людей, щоб сповнилися ідеї Великої Французької революції, які надихали нас і надихають нинішній громадянський рух. Щоб знайшли свій прояв демократія, свобода, незалежність, братерство і все, що з ними пов'язано. Саме цього, ми хотіли двадцять років тому».

24 листопада 1989 р. кількість демонстрантів на Вацлавській площі зростає до 300 тисяч. Тоді ж відбувся надзвичайний пленум ЦК КПЧ, який вирішив провести «реконструкцію» федерального та чеського і словацького урядів за більш широкої участі представників інших політичних партій і безпартійних. Замість М. Якеша генеральним секретарем ЦК КПЧ було обрано К. Урбанека.

25 листопада 1989 р. демонстрації продовжилися. Мітинг на Летне у центрі Праги зібрав 800 тис. осіб. В. Гавел запропонував керівництву держави почати переговори. Поступками опозиції з боку влади стали заклик уряду до президента Г. Гусака звільнити всіх політичних в'язнів, а також обіцянка залучити до складу федерального уряду представників інших партій Національного фронту, безпартійних, підготувати закони про право на збори, мітинги і силові акції. Влада погодилася почати переговори. 26 листопада – 9 грудня 1989 р. відбулося 9 серій переговорів між опозицією і владою.

Позиції ГФ посилює загальнонаціональний страйк 27 листопада 1989 р., який підтримала більшість населення країни.

Під тиском опозиції, влада пішла на поступки. 28 листопада 1989 р. у відставку було відправлено голову Федеральних Національних зборів А. Індру. 29 – 30 листопада 1989 р. Федеральні збори схвалили урядовий законопроект про зміну конституції, що скасував статті про керівну роль КПЧ в державі і Національному фронті.

На певні зміни погоджувалося керівництво КПЧ. На початку грудня 1989 р. ЦК КПЧ видав проект «Програми дій», який повинен був затвердити XVIII з'їзд партії. Проект закликав перебудувати КПЧ на гуманістичних і демократичних засадах. Партія виступила за широку політичну дискусію з усіма політичними партіями, за збереження соціалізму, його реформування і удосконалення. Але з цією програмою запізнилися, вплив у суспільстві вже здобула опозиція.

5 грудня 1989 р. про свою відставку оголосив прем'єр Л. Адамец, який заявив, що не може нормально працювати під постійним зовнішнім тиском.

9 грудня 1989 р. було сформовано коаліційний уряд, на чолі якого став один з прибічників реформ, словацький комуніст М. Чалфа. Він займав посаду прем'єра до 6 липня 1992 р. Його головним завданням була підготовка вільних парламентських виборів, створення нових органів влади на демократичних засадах, розробка пакету законопроектів щодо економічних реформ.

10 грудня 1989 р. відбулася відставка президента республіки Г. Гусака. Почалися дискусії щодо його наступника. Великі шанси посісти цю посаду мав лідер «Празької весни» А. Дубчек.

22 грудня 1989 р. відбулися чергові переговори за «круглим столом» представників 14 політичних партій і груп, які обговорювали питання виборів президента і голови Федеральних зборів. Внаслідок переговорів з В. Гавелом, А. Дубчек відмовився висувати свою кандидатуру на посаду президента. 28 грудня 1989 р. А. Дубчека обрали головою Національних зборів, а 29 грудня В. Гавела – президентом республіки.

Таким чином чеська демократична опозиція відіграла значну роль у розв'язанні суспільно-політичної кризи 1988 – 1989 рр. Водночас, демонтаж режиму «нормалізації» та перемога демократичних сил значною мірою були результатом патріотичного революційного піднесення на тлі кризи влади та сприятливої міжнародної ситуації – загального краху комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи.

Отже, тоталітарна система, яка існувала з лютого 1948 р., була ліквідована без гострої політичної конфронтації, що дало підстави назвати події листопада 1989 р. у Чехословаччині «оксамитовою», «ніжною» революцією.

16.2. Демократизація суспільно-політичного життя в Чехії. Економічні реформи.

Події 17 – 26 листопада 1989 р. об'єднали громадський, молодіжний та дисидентський рухи і перетворили незалежні ініціативи, опозицію загалом у визначну політичну силу, представником якої став Громадянський форум. Його керівники мали такий вплив і авторитет серед населення, що змогли взяти на себе відповідальність за долю батьківщини, усунути від влади представників режиму «нормалізації» і очолили країну у період здійснення демократичних перетворень.

30 січня 1990 р. відбулися зміни у парламенті. Добровільно склали свої повноваження 24 депутати від КПЧ, місця яких передали представникам ГФ і ГПН. Комуністи втратили більшість.

У лютому 1990 р. припинив свою діяльність Національний фронт Чехословаччини.

У Чехії відновили діяльність соціалістична, народна, соціал-демократична партії. Були утворені Чехословацька аграрна та республіканська партії, Ліберально-соціальна унія, Моравсько-сілезький рух та інші.

Важлива увага приділялася реформі політичної системи. Розпочалася загальна департизація державних установ, силових структур, навчальних закладів. На березень 1990 р. в усіх силових органах були розформовані комітети КПЧ. Загалом, наприкінці 1989 – 1990 рр. були здійснені кадрові зміни в органах міністерства внутрішніх справ, державної безпеки, прокуратури, судів, загалом замінено понад 90% особового складу.

Зміни відбулися й у зовнішній політиці. 9 – 10 січня 1990 р. відбулося засідання 45-ї сесії Ради економічної взаємодопомоги у Софії. Голова уряду Чехословаччини М. Чалфа виступив з ініціативою поступово перевести режим торгівлі на міжнародний рівень і перейти на світові ціни в торгівлі країн РЕВ та на здійснення розрахунків у вільноконвертованій валюті, але без односторонніх вигод.

Продовжилися кадрові зміни у вищих органах влади. 4 лютого 1990 р. уряд Чехії замість Ф. Пітри очолив П. Пітгарт.

20 лютого 1990 р. президент В. Гавел прибув до Нью-Йорка для встановлення рівноправного партнерства в економічних

взаєминах з США. Під час переговорів, президент Д. Буш заявив, що США скасують будь-які обмеження на торгівлю з Чехословаччиною, яка отримала статус найбільшого сприяння.

Важливими залишалися відносини з СРСР. Найбільш болючим питанням було перебування радянських військ у країні. 26 лютого 1990 р. у Москві В. Гавел і М. Горбачов підписали договір про виведення радянських військ до 30 червня 1991 р., який передбачав допомогу чехословацької сторони у цьому.

У внутрішньому житті виникли серйозні проблеми у відносинах між Чехією і Словаччиною, заморожені у період «нормалізації».

Про актуальність питання врегулювання відносин чехів і словаків свідчило ухвалення 20 квітня 1990 р. Федеральними зборами конституційного закону, за яким держава отримала назву Чеська і Словацька Федеративна Республіка (ЧСФР). Тоді ж була скасовувана символіка комуністичних часів. Її новий зміст мав засвідчити традиції чехословацького державотворення і самобутність двох націй. В основі державного гербу ЧСФР лежав щит, на фоні якого зображено лева із золотою геральдичною короною на голові. Державний гімн федерації складався з гімну Чеської республіки і першої строфи гімну Словацької республіки.

В економіці нова влада взяла курс на зростання сегменту приватного сектора. Стратегічним завданням було визначено здійснення приватизації, яка вважалася ефективним засобом на шляху до демократичного суспільства і створення соціально орієнтованої економіки ринкового типу.

Чехословацькі політики повністю усвідомлювали, що будувати постсоціалістичну економіку старими методами і засобами неможливо. Необхідно було опанувати методи і засоби ринкової економіки, які мали бути зрозумілими кожному громадянину, врахувати конкретні соціально-політичні та економічні реалії нинішнього стану суспільства і держави. Важливо було щоб на їх реалізацію існувала згода більшості громадян.

Такими формами були визначені реституція, мала і велика приватизація. На основі закону про реституцію, ухваленого федеральним парламентом у лютому 1990 р., держава зобов'язувалася повернути раніше націоналізовану власність або відшкодувати її вартість в іншій формі, колишньому власникові чи його нащадкам. Дія закону поширювалася на власність, яку експропріювали, або змусили громадян, починаючи з лютого 1948 р., передати у дарунок державі під тиском податків та рентних платежів.

На початку червня 1990 р. у країні відбулися парламентські вибори, які ознаменували завершення перехідного періоду від монополії компартійно-державної влади до політичного плюралізму.

Перемогу на них здобули Громадянський форум та Громадськість проти насильства – об'єднання, яке теж було опозиційним за часи комуністичної влади. Обидва об'єднання отримали 46,5% голосів, чеські та словацькі демократи – 19%, комуністи – 13,4%. Федеральний уряд, який складався лише з представників демократичних сил, продовжував очолювати М. Чалфа, а чеський – П. Пітгард.

Відразу почалася законодавча діяльність, спрямована на перехід до ринкових відносин. Було розпочато поетапну приватизацію, запроваджено конвертованість національної валюти – крони, здійснено ліберизацію цін.

Водночас, загострилися чесько-словацькі відносини. Розбіжності згодом поширилися на розподіл компетенцій між федеративними і республіканськими органами влади, набули гострого характеру і супроводжувалася взаємними звинуваченнями в сепаратизмі та унітаризмі.

У жовтні 1990 р. на зустрічі у Брно за участі президента В. Гавела і прем'єрів федерації, Чехії та Словаччини – М. Чалфи, П. Пітгарда, В. Мечіара, було підготовлено «Декларацію про чехословацьку державність» як основу майбутньої конституції ЧСФР. Її статті розширювали права республік, а на федеральні органи покладалася відповідальність за питання оборони, фінансів, зовнішньої політики.

Проявом диференціації політичних сил став вихід навесні 1991 р. з ГФ Громадянської-демократичної партії, Громадянського руху, Громадянсько-демократичного альянсу. У серпні 1991 р. було розформовано КПЧ як єдину компартію, виникла Комуністична партія Чехії і Моравії.

Набувала розвитку трансформація економіки. Радикальна економічна реформа була орієнтована насамперед на забезпечення умов прискороного відновлення приватної власності. У жовтні 1990 р. було ухвалено ще один закон про реституцію, за яким церкві поверталосся нерухоме майно, ліси та сільськогосподарські угіддя. Також їй були передані ще близько 30 тис. адміністративних і господарських споруд. Отже, під час першої хвилі реституції колишнім власникам було повернено близько 100 тис. об'єктів нерухомого майна та засобів виробництва.

У зв'язку з підтримкою нових форм власності та методів господарювання, на початку 1990 р. в Чехії на короткий час пошавилися підприємницька активність. У 1990 р. Федеральні збори прийняли Закон «Про зайнятість». За ним безробітний мав право на допомогу, яка виплачувалась впродовж 1 року. Перші 6 місяців вона складала 60% середньої заробітної плати, решту часу – 50%.

На початку 1991 р. розпочалося виконання програми здійснення радикальних економічних реформ, розробленої міністром фінансів В. Клаусом.

Постсоціалістичні перетворення в економіці ускладнювалися деякими проблемами. Головна з них полягала у економічній і політичній залежності від СРСР. Також до найгостріших належала реформа структури та законодавчої бази економіки соціалістичного зразка.

Активно розвивалася законодавча база реформування економіки. У квітні 1991 р. набрав чинності закон про роздержавлення та приватизацію, у травні 1991 р. – закон про землю. Цей закон передбачав повернення земельних угідь та майна, що перебували в користуванні юридичних осіб або держави, постійно проживаючим у країні громадянам ЧСФР та їх спадкоємцям.

Реституційні заяви розглядалися регіональними приватизаційними комісіями, остаточне рішення ухвалював суд. Протягом одного року було задоволено більше 20 тис. таких заяв, при цьому понад 70 тис. житлових будинків і споруд були повернені колишнім власникам.

Мала приватизація стосувалася, насамперед, сфери обслуговування, магазинів, пивниць, ресторанів, готелів, супермаркетів, пансіонатів, таборів відпочинку, газетних кіосків, мотелів. До об'єктів малої приватизації у ЧСФР належали 55640 господарських одиниць державного власності. Майже половина з них за реституцією була повернута колишнім власникам. Лише після цього майже 28 тис. одиниць увійшли до програми малої приватизації.

Після роздержавлення сфери торгівлі та послуг, у квітні 1991 р. розпочався процес приватизації всієї індустрії за допомогою спеціальних купонів. До кінця року на аукціонах було продано близько 20 тис. підприємств. У цій сфері, за законом про реституцію, громадянам поверталось майно, відібране за комуністичного режиму.

Строк подання документів для задоволення реституційних заяв двічі переносили. Спочатку його встановили до 1 лютого 1993 р., а згодом – до 1 серпня 1993 р., але це могли зробити вже лише громадяни Чеської Республіки. На кінець 1993 р. було забезпечено задоволення близько 65% законних реституційних заяв, що стосувалися майна вартістю 13,7 млрд. крон (1 долар США – 30 крон).

Варто відзначити, що труднощі переходу до ринку негативно позначилися на економіці країни. Валовий національний продукт скоротився у 1990 – 1993 рр. на 60%, споживчий попит – на 30%, а зарплата – на 70%.

16.3. Загострення чесько-словацьких відносин. Підготовка «цивілізованого розлучення» чехів і словаків.

Пристрасті щодо відносин між чехами і словаками не вщухали. Рішення Федеральних зборів про подвійну назву держави (Чеська і Словацька Федеративна Республіка та її словацький аналог – Чехо-Словаччина) спричинило бурхливі демонстрації у Словаччині й викликало неоднозначну реакцію у Чехії та призвело до ухвалення 12 грудня 1990 р. Закону про розмежування компетенції між федерацією і республіками. Згідно із новим законом у віданні центральних органів залишалися лише питання оборони, зовнішньої політики, фінансів і створення умов для єдиного ринку, що значно посилило відцентрові тенденції у державі. 13 грудня було ухвалено закон про бюджетні правила федерації. Впливові політичні організації Словаччини, зокрема Рух за демократичну Словаччину, почали вимагати перетворення федерації на конфедеративне утворення двох народів.

На початку 1991 р. політична ситуація загострилася у зв'язку з вимогою лідерів політичних організацій і рухів Моравії та Сілезії реорганізувати Чехо-Словаччину у федерацію трьох республік: Чеської, Моравсько-Сілезької та Словацької. Цій проблемі був присвячений «круглий стіл» у березні 1991 р. у Брно за участі представників 25 партій і рухів.

З метою завадити колишнім партійним працівникам працювати в нових демократичних установах у 1991 р. було ухвалено «Закон про люстрацію». Закон забороняв посідати провідні посади у державних установах особам, які в часи комуністичного правління (1948 – 1989 рр.) були співробітниками та агентами Державної служби безпеки, членами Народної міліції і комітетів Національного фронту, високопосадовими функціонерами комуністичної партії.

Загалом, у 1990–1992 рр. у політичному житті Чехословаччини відбулося принципові зміни. Було утворено близько 120 партій, рухів, спілок, як загальнодержавного так і республіканських рівнів. Часто чисельність таких партій сягала до 1000 осіб, але це не завадило їм брати участь у виборах і відбирати у провідних партій частину голосів, що змінювало співвідношення між ними. У результаті політична ситуація дещо змінилася: Громадянський форум та Громадськість проти насильства розпались; після періоду суперництва ліві політичні сили пішли на компроміси, перетворились на нові рухи, альянси; в Чехії та Словаччині утворились національні партії та рухи з популістськими гаслами. Незважаючи на антикомуністичні настрої, партії, що базувалися на комуністичній ідеології, змогли утримати рейтинг на рівні середини 1990 р.

На парламентських виборах у Чехії 5 – 6 червня 1992 р. перемогу отримала Громадянсько-демократична партія (ГДП) – 30% голосів. Лівий блок набрав 14%, соціал-демократична партія – 6,5%, ліберально-соціалістична унія – 6,5%.

Прем'єри Чехії і Словаччини підписали угоду про формування федерального уряду. Прем'єром призначили Я. Странського.

У той час, коли в чеських землях моравська проблема не отримала подальшого розвитку, у Словаччині виникла політична криза. Тамбулинезадоволені декларованими ухвалами центральних органів влади і вимагали підписання державного договору з Чеською республікою. Відмінності у баченні стратегії системних суспільних перетворень в економіці також вели до розколу спільної держави. Автор чеських реформ В. Клаус виступав за радикальні ринкові реформи, один з словацьких лідерів В. Мечьяр – за національно-орієнтовані ринкові реформи.

У найбільш загальному плані, у Чехо-Словаччині напередодні виборів 1992 р. існували два табори: «федералістів» – прихильників збереження єдності держави та «незалежників» – прихильників суверенітету кожної з республік.

ГДП та її коаліційні партнери відкидали перспективу конфедеративного устрою Чехословаччини з ідеологічних мотивів. Вплив лівих партій у Словаччині надав би їм можливість, разом з чеськими лівими силами, сформувати у федеральному парламенті «лівий блок». В. Гавел намагався зберегти єдність федерації. Коли 17 липня 1992 р. словацький парламент проголосив декларацію про суверенітет, він 20 липня 1992 р. подав у відставку.

Виконання президентських повноважень взяв на себе уряд. Три тури президентських виборів завершилися безрезультатно. Невирішеність питання підписання державної угоди між Чехією і Словаччиною, відставка президента у 1992 р. фактично позначили початок процесу розпаду Чехо-Словацької федерації.

Федеральний уряд готував і здійснював розподіл федерального майна між республіками, спираючись на погоджений принцип територіального місцезнаходження об'єктів федеральної власності та пропорції: 2 до 1.

За підсумками виборів 1992 р., з ініціативи ГДП, відбулися переговори її лідера В. Клауса і представника словацького політикуму В. Мечіара. Згодом ці діячі сформували і очолили уряди в Чехії та Словаччині. Кілька раундів переговорів завершилися 23 липня 1992 р. підписанням Політичної угоди ГДП і Руху за Демократичну Словаччину (РДС), в якій йшлося про цивілізований процес поділу федерації. Було запропоновано його варіанти: ухвалення Федеральними зборами спеціального закону або декларації, референдум, односторонній вихід однієї з республік. Політичні представники ГДП і РДС рекомендували створити спеціальні чесько-словацькі комісії для подальшої практичної діяльності по ліквідації ЧСФР.

На зустрічі 27 липня 1992 р. голови Чеської і Словацької національних рад – М. Угде і І. Гашпаровіч погодили порядок формування і предмет роботи комісій: питання громадянства, зовнішня політика, економіка, оборона.

З середини серпня 1992 р. комісії інтенсивно працювали і за принципом консенсусу і підготували більшість проектів документів про припинення федеративного союзу.

У вересні–жовтні 1992 р. Федеральні збори підготували закон про принципи поділу країни. 29 жовтня 1992 р. В. Клаус і В. Мечіар підписали 16 угод про майбутню співпрацю двох держав. Відповідно до кількості населення все федеральне майно поділялося в пропорції: дві частини Чехії, одна – Словаччині.

19 листопада 1992 р. парламент Чеської Республіки ухвалив рішення про верховенство і правонаступність влади з 1 січня 1993 р. Її мали здійснювати Чеська національна рада і уряд.

Провідні словацькі політичні сили схилилися до референдуму, але наштовхнулись на спротив чехів. Неприйнятним також був варіант міжпарламентської угоди Чехії і Словаччини про розрив федеративного союзу, оскільки це виходило за рамки конституційної

компетенції парламентів республік. Зрештою, Федеральні збори 25 листопада 1992 р. ухвалили Конституційний Закон про припинення федерації, за яким Чехословацька федеративна республіка припиняла своє існування 31 грудня 1992 р., а правонаступниками ЧСФР проголошувались Словацька і Чеська республіки як два нові міжнародно-правові суб'єкти. Чехія і Словаччина підписали Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво на 15 років.

16 грудня 1992 р. Чеська національна рада ухвалила конституцію незалежної Чеської Республіки, 21 грудня 1992 р. – закон про армію Чеської республіки, за яким було створено збройні сили держави. Також було ухвалено закон про уточнення компетенції і повноважень міністерств. Згідно з ним було створено міністерство закордонних справ Чеської Республіки.

РОЗДІЛ 17. НА РУБЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ: ЧЕХІЯ НАПРИКІНЦІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ.

**17.1. Розбудова чеської державності в 1993 – 1996 рр.
Реформування економіки.**

**17.2. Зовнішня і внутрішня політика Чеської республіки у
другій половині 1990-х рр.**

**17.3. Інтеграція Чехії до ЄС. Політичне життя країни на
початку XXI ст.**

**17.1. Розбудова чеської державності в 1993 – 1996 рр.
Реформування економіки.**

1 січня 1993 р. у світі з'явилася нова держава – Чеська республіка. На території 78866 кв. км. проживало 10,29 млн. осіб.

Конституція від 16 грудня 1992 р. декларувала Чехію парламентською республікою, передбачала обрання президента парламентом терміном на 5 років. Парламент – Національна рада складається з Палати депутатів і Сенату. Виконавча влада здійснюється урядом, який призначається президентом і є відповідальним перед парламентом. Права громадян закріплені в окремій Хартії, яка є складовою частиною конституційного законодавства.

Становлення Чеської республіки відбувалося на засадах розбудови парламентської демократії, політичного плюралізму, ефективної виборчої системи, демократичного шляху формування законодавчої та виконавчої влади на всіх рівнях.

Чеська республіка отримала в спадщину від Чехо-Словаччини Федеральний парламент (200 депутатів). У ньому діяла правоцентристська коаліція громадянських демократів, Народної партії та Громадянського демократичного альянсу (ГДА), що об'єднувала 105 депутатів.

26 січня 1993 р. парламент обрав В. Гавела на посаду президента Чеської республіки. У 1970 – 1980-х рр. його, як одного з лідерів дисидентського руху, неодноразово арештовували, декілька років він був ув'язнений. На відміну від А. Дубчека та інших лідерів «Празької весни», В. Гавел ніколи не мав ілюзій щодо соціалістичного ладу і займав послідовну антикомуністичну позицію. Він був останнім президентом Чехословацької Федеративної Республіки, а згодом, впродовж десяти років очолював Чеську республіку. Завдяки

своєму міжнародному авторитету зміг вивести молоду державу на світовий рівень, за що названий «батьком сучасної нації».

Коаліційний правоцентриський уряд з п'яти політичних партій сформував і очолив лідер Громадянсько-демократичної партії В. Клаус. Він належав до реформаторів цілком іншої хвилі, ніж очільники держави в часи «Празької весни», хоча мав до неї безпосередній стосунок. У 1970 р. його звільнили з науково-дослідного Інституту економіки за реформістські погляди. Після цього 16 років працював на різних посадах у Державному банку країни, з 1986 р. – в Інституті економічних прогнозів, проте, політичними проблемами не займався, в дисидентському русі участі не брав. На відміну від багатьох реформаторів Центрально-Східної Європи 1990-х рр., він був не тільки теоретиком реформування, але й досвідченим фінансистом-практиком. В. Клаус прагнув перетворити Чехію у зразкову, ефективно функціонуючу капіталістичну країну. Став відомим його крилатий вислів: «Третій шлях – це шлях у третій світ». У реформуванні економіки В. Клаус відверто орієнтувався на жорсткі заходи і завжди наголошував на приналежності своєї країни до ринкової Західної Європи, на мінімальній ролі держави у регулюванні народного господарства. Наступне його гасло – «Ринок вирішить все!» дозволяло ігнорувати законодавчу підготовку приватизації, на чому наполягав президент В. Гавел. Такий підхід згодом жорстко помстився економіці загалом. Та В. Клаус ніколи не визнав цієї своєї кардинальної помилки. Як виявилось, сучасний ринок не може функціонувати лише на засадах вільної конкуренції, без контролю держави, що було притаманно ХІХ ст. Сьогодні, так звана «вільна конкуренція», веде до хаосу і сприяє корупції.

Пріоритетами Чеської республіки були оголошені перехід до ринкової економіки, забезпечення високого життєвого рівня і соціальної стабільності, зміцнення парламентської демократії, інтеграція до світових і європейських структур. 19 січня 1993 р. Чеська республіка стала 180-ю незалежною державою, прийнятою в ООН. У цьому ж році Чехія заявила про намір вступити до Європейського союзу, 30 червня 1993 р. Чехія стала членом Ради Європи.

Альтернативи курсу реформ не було, адже Чехії дісталася архаїчна структура промисловості, значною мірою успадкована ще від Австро-Угорщини та соціалістичного періоду. Її складали, нав'язана Москвою в роки холодної війни, важка промисловість, з її військовою складовою, невеликі валютні резерви, незбалансована

соціальна структура і майже 12 млрд. дол. США – 70% її частки у зовнішній заборгованості колишньої федерації. При цьому, колишній Чехо-Словаччині країни «третього світу» заборгували 450 млрд. крон, Росія – 100 млрд. крон. Росія повернула 25 млрд. крон наприкінці 90-х рр., але не грошима, а поставками військової техніки, та й то застарілої. Відмовились сплачувати борги за підприємства, побудовані на їх території, інші колишні радянські республіки, зокрема Казахстан. Борги країн «третього світу» також не сплачені.

Чехія обрала національний варіант «шокової терапії», яку назвали «клаусотерапією». Законодавці ухвалили 200 «ринкових законів», підготовлених «на скору руку» і шитих «білими нитками».

Економічні перетворення полягали у переході від державно-соціалістичної до ринково-капіталістичної моделі. Одним із засобів у цьому стала «купонна» приватизація. Вона здійснювалася з 1990 р., коли частина приватного сектору в економіці країни становила лише 7% валового внутрішнього продукту. У 1993 р. приватний сектор становив вже 44,6% економіки, 1994 р. – 50%. Загалом, у країні було приватизовано понад 95% державної власності.

Ринкові перетворення прискорилися з ухваленням у квітні 1993 р. закону про банкрутство, що дало змогу швидко припинити діяльність збиткових державних підприємств. Порівняно ефективно вдалося зупинити інфляцію, вирішити проблему зайнятості населення за рахунок зростання сфери послуг і дрібного підприємництва.

На початку ринкових реформ пріоритети ринкової трансформації зосереджувалися на лібералізації та структурній перебудові. Ціни було відпущено в конкурентноспроможних секторах, приватизовано малі підприємства. У приватизації підтримка надавалася, насамперед, вітчизняним підприємцям. У Чехії реформи розпочалися з блокування процесу інфляції, якому підпорядковувалися вже макроекономічні цілі: прискорення темпів економічного зростання, збільшення обсягів зайнятості, врівноваження платіжного балансу, спрямування фінансової політики на розвиток приватного сектору, узгодження податкових тарифів, реальне позитивне процентне нарощування валютної політики. Основним інструментом антиінфляційної політики була жорстка політика бюджетної стабілізації. Вона стабілізувала ціни та сприяла економічному зростанню. 1995 р. Чехія оголосила про завершення перехідного періоду і вступ країни у фазу економічного

зростання та безпосередньої реалізації завдань соціально орієнтованої ринкової економіки.

Серед недоліків ринкових реформ були так звані фінансові піраміди, зокрема, «Гарвардський фонд» В. Коженого. Він втік на Багамські острови, позбавивши біля 40 тис. вкладників 13 млрд. чеських крон. Декілька інших «приватизаторів» вивезли ще біля 15 млрд. крон до Белізу та на Сейшели. Таке розкрадання стало можливим внаслідок помилки В. Клауса, який не поширив приватизацію на банківську систему, з метою блокувати перехід банків до іноземних корпорацій. Держава виявилася господарем банків, оскільки вона також роздавала «кредити» приватизаторам, які в результаті «купували» державні підприємства за державні ж гроші. Значна частина нових власників і не думала працювати у виробничій сфері, а тільки привласнила фінансові активи приватизованих підприємств та «закладала» їх під величезні кредити, тобто витягала гроші з банків. Для назви таких «приватизаторів» створили неологізми як от «тунелювання», «тунелювач». У результаті в другій половині 90-х рр. чимало банків збанкрутувало. Уряд залишив банкрутами дрібні банки, центральні ж намагався швидко продати іноземним банкам, але ті їх купували тільки «чистими», без боргів, які залишалися державі. В. Клаус змушений був вкласти у банки 600 млрд. крон, при річному бюджеті Чехії біля 950 – 1000 млрд. крон. «Приватизатори» витягли з банків капітал на суму майже трьох річних бюджетів республіки і сховались у «бананових республіках». Проте В. Клаус не визнав і цієї своєї помилки. У економічній сфері взірцем для чехів була Австрія, всі чекали від реформ швидкого зростання життєвого рівня. Та хаотична приватизація і «тунелювання» перешкодили цьому. Через десять років чехи з властивим їм «швейківським» гумором жартували: «В 1989 р., коли ми заглянули до Австрії, то відчували себе жебраками, а от після наших реформ ми вже у Відні відчуваємо себе «бідними родичами»!

Загалом, незважаючи на вказані явища, економічні реформи мали реальні результати: вже в середині 1990-х рр. у Чеській республіці почав формуватися профіцитний бюджет, рівень безробіття – 3,5% був одним з найнижчих серед усіх європейських країн, інфляція не перевищувала 10% на рік. У 1995 р. чеська крона стала вільно конвертованою валютою. У тому ж році Чеська республіка стала членом престижної Організації економічного співробітництва і розвитку, а у західній пресі її назвали «економічним тигром у центрі Європи», хоча це було перебільшенням.

Певні успіхи економічного реформування змінили

зовнішньополітичне становище Чехії. 12 січня 1994 р. у Празі, виступаючи на зустрічі президента США У. Клінтона з лідерами держав Центральної Європи, В. Гавел зазначив, що Чеська республіка прагне до повноправного членства в НАТО, оскільки поділяє цінності, що захищає ця організація, прагне разом з нею відповідати за долю свободи й демократії на континенті. 9 лютого 1994 р. Чехія приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру», в межах якого залучалась до різних міжнародних миротворчих операцій.

Одним з пріоритетів зовнішньої політики Чехії було здобуття повноправного членства у Європейському Союзі. Вступ до нього розглядався як важливий крок до «повернення країни в Європу». Про це йшлося у виступі президента у березні 1994 р. у Європейському Парламенті. В. Гавел порушив питання розширення ЄС, виклав своє бачення його ролі та завдань. Він зазначив, що вбачає в ЄС структуру здатну встановити порядок, заснований на вільному виборі всіх, взаємному порозумінні та спільному прагненні до миру і співпраці. Порядок справді стабільний і міцний, заснований не тільки на військових або політичних угодах, які будь-хто будь-коли може порушити або не дотримуватися, а на такій тісній співпраці європейських народів і громадян, яка б своєю суттю обмежувала виникнення нових конфліктів або взагалі їх унеможливлювала. 21 січня 1996 р. уряд Чеської республіки звернувся з офіційним проханням про початок переговорів щодо вступу країни до ЄС.

Поступово у Чехії утвердилася демократична багатопартійна система західноєвропейського зразка. Згідно з законодавством, для отримання місця у парламенті партії необхідно набрати 5%, коаліції з двох партій – 7%, а з трьох і більше партій – 9% голосів виборців. Вибори починаються у п'ятницю о 14 годині і завершуються в суботу теж о 14 годині. Із 22 години п'ятниці виборчі дільниці зачинено на перерву до 8 години суботи.

Перші чергові парламентські вибори до нижньої Палати депутатів відбулися 31 травня – 1 червня 1996 р. На виборах ГДП отримала 29,62% голосів і 68 депутатських місць. За Християнсько-демократичний союз – Чеську народну партію (ХДС–ЧНП) проголосувало трохи більше 8% виборців, що принесло їй 18 мандатів. Громадянський демократичний альянс (ГДА) підтримали 6,36% виборців, які забезпечили йому 13 місць у Палаті депутатів. За соціал-демократів проголосувало 26,44% виборців, а за комуністів – 10,33%. До парламенту також пройшла екстремістська

Чеська республіканська партія, що здобула 8% голосів виборців.

Після виборів політична ситуація оцінювалася як патова, оскільки жодна з партій не набрала більшості. В. Гавел, усвідомлюючи всю складність внутрішньополітичної ситуації, одразу розпочав інтенсивні консультації з лідерами найвпливовіших партій. Завдяки цьому вдалося зняти значну кількість розбіжностей між партіями урядової коаліції і найбільшою опозиційною партією – соціал-демократичною. Лідер соціал-демократів М. Земан, за умови обрання його головою Палати депутатів, погодився підтримати кандидатуру лідера ГДП В. Клауса на посаду прем'єр-міністра. Це дало змогу останньому сформувати новий склад уряду, який продовжив курс на ринкові перетворення. До сформованого у липні 1996 р. нового уряду увійшли представники ГДП (8), ХДС–ЧНП (4) і ГДА (4), які сформували правоцентристську коаліцію з 99 депутатів із загальної кількості – 200. Таким чином, другий кабінет В. Клауса став урядом меншості. Головою Палати депутатів обрали М. Земана – представника Чеської соціал-демократичної партії (ЧСДП).

22 і 23 листопада 1996 р. відбулися перші вибори до Сенату. Ця верхня палата парламенту має контрольні функції та право законодавчої ініціативи, складається з 81 особи. Сенатори мають важливі владні повноваження обговорювати поправки до основного закону країни, розглядати і приймати державний бюджет, міжнародні угоди, конституційні закони та право вето на акти Палати депутатів. Для його подолання нижній палаті достатньо вдруге схвалити закон. Третина сенаторів повинна обиратися кожні два роки в одномандатних виборчих округах. ГДП здобула 32 сенаторські мандати, соціал-демократи – 25, ХДС–ЧНП – 13, ГДА – 7, Демократичний союз – 1.

Головою Сенату обрали представник блоку ХДС–ЧНП П. Пітгарта. Вибори до Сенату відродили традицію двопалатного парламенту Першої Чехословацької республіки, забезпечили повне функціонування всіх органів влади, передбачених конституцією.

17.2. Зовнішня і внутрішня політика Чеської республіки у другій половині 1990-х рр.

У цей час важливою політичною подією стало врегулювання важкого історичного спадку у відносинах Чехії з Німеччиною, пов'язаного з гітлерівською окупацією країни під час Другої світової війни та виселенням судетських німців після неї. В. Гавел ініціював низку конференцій, дискусій, «круглих столів» з питань історії та майбутнього розвитку чесько-німецьких відносин, вибачився за

жорстокості, яких припустилися чехословацькі громадяни і органи влади під час виселення німців. У багатьох обговореннях він брав участь сам, поряд з видатними політичними та державними діячами. Проте, громадськість не підтримала ініціативу В. Гавела. В країні ще було активним покоління, яке зазнало утисків і приниження від нацистів з колишнього рейху та судетських німців, і поділяло настрої германофобії, що її штучно роздмухував комуністичний режим протягом 40 років.

Прагою було ініційовано укладення двосторонньої політичної Декларації між Чеською республікою та Німеччиною про взаємні відносини та їх майбутній розвиток. Її підписали 21 січня 1997 р. у Празі прем'єр-міністр Чехії В. Клаус та німецький канцлер Г. Коль. Документ ратифікували парламенти обох країн. На завершення цього процесу у березні 1997 р. В. Гавел виступив у німецькому парламенті, а президент ФРН Р. Герцог – у чеському.

Декларація – безпрецедентний документ в історії чесько-німецьких відносин. Вперше між двома країнами було відкинуто усі взаємні образи, звинувачення і виявлено добру волю щодо всебічного поглиблення двосторонніх зв'язків у політичній, економічній, науково-технічній, культурній та гуманітарній сферах. За вагомий внесок у налагодження добросусідських відносин між Чеською республікою та Німеччиною В. Гавел був відзначений премією Міжнародного інституту Схід-Захід для найвидатніших європейських політиків, яку йому у травні 1997 р. вручила у Нью-Йорку державний секретар США М. Олбрайт.

Водночас, декларація 1997 р. не вирішила гострого питання щодо майна депортованих судетських німців, яке оцінювалося ними в 1 трлн. марок. На жаль, чеською стороною ніколи не були підраховані збитки, завдані країні німецькою окупацією, а вони, навіть за приблизними підрахунками, набагато перевищували вартість майна судетських німців.

Восени 1997 р. Чехія пережила політичну кризу. Її причиною був фінансовий так званий «Сараєвський скандал», що розпочався під час перебування прем'єр-міністра на конференції у Сараєво (Боснія і Герцеговини). Скандал був пов'язаний з передвиборчим фінансуванням ГДП, а передумовами стали повині літа 1997 р., фінансова нестабільність і економічний спад загалом.

Політична криза почалася з виходом зі складу уряду міністра закордонних справ Й. Желенеца у жовтні 1997 р. 28 листопада 1997 р. міністр фінансів І. Філіпа і один з лідерів партії, колишній

дисидент Я. Румл звернулися до В. Клауса із закликом подати у відставку з посад прем'єр-міністра Чеської республіки і лідера ГДП. Тоді ж голова ХДС–ЧНП Й. Лукс оголосив про вихід своєї партії із правлячої коаліції. З огляду на це, 30 листопада 1997 р. В. Клаус подав В. Гавелу прохання про відставку. Новий позапартійний уряд 2 січня 1998 р. очолив колишній голова Національного банку – позапартійний Йозеф Тошовський.

В умовах політичної кризи, 17 січня 1998 р. від ГДП відкололась партія Союз свободи, яку очолив К. Кюнл. Цим критику В. Клауса намагалися суттєво послабити його політичні позиції, адже за їх оцінкою стиль правління лідера партії набував авторитарного характеру. При цьому вони зробили грубу політичну помилку, вийшовши з ГДП, оскільки цим самим залишили В. Клауса у партії без критиків.

Після урядової кризи відбулися вибори президента Чехії. 20 січня 1998 р. на вищу посаду в країні знову було обрано В. Гавела. Головним його суперником був М. Сладек – лідер екстремістської республіканської партії.

На позачергових виборах до Палати депутатів 19–20 червня 1998 р. ліві уперше після 1989 р. виявилися найпопулярнішими. Чеська соціал-демократична партія здобула 32% голосів (74 депутатські мандати), ГДП – 27% (63 мандати), комуністи – 11% (24 мандати), ХДС–ЧНП – 9% (20 мандатів), Союз свободи – 8,6% голосів (19 мандатів).

Обидві партії-переможниці не змогли створити парламентської більшості. Проте у червні 1998 р. лідер ЧСДП М. Земан сформував уряд, який постійно підтримували лише 74 депутати. За таких умов, 9 липня 1998 р. лідери ЧСДП і ГДП М. Земан і В. Клаус неочікувано підписали «Договір про створення стабільного політичного простору у Чеській республіці», так званий «Толерантний пакт». Він передбачав зобов'язання соціал-демократів не змінювати стратегічний курс реформ, ГДП обіцяла підтримку урядових законопроектів у парламенті. Крім того, партії поділили керівні посади. Крісло спікера парламенту отримав В. Клаус, головою Сенату стала Л. Бенешова. Громадськість сприйняла цей акт негативно, як цинічний закулісний поділ влади, ігнорування волі виборців. Критики небезпідставно назвали його «брудним торгом на кінському ринку». Цей «пакт» фактично надовго деградував чеську політичну сцену.

У березні 1999 р. М. Земан подав у парламент головні напрямки

економічної стратегії Чеської республіки. Вони включали прискорену приватизацію банків, відмову від «чеського шляху», пов'язаного з жорстким монетаризмом, зважену підтримку зарубіжних інвестицій, зниження мінімальних резервів Чеським національним банком, план «ревіталізації», реприватизацію окремих підприємств, а також подальший продаж великих акціонерних часток. Загальною метою цих заходів було забезпечити продуктивну реструктуризацію всієї чеської економіки.

Вагомими були успіхи Чеської республіки у зовнішній політиці. Визнанням демократизації країни стало офіційне запрошення вступити до ЄС, яке Чехія отримала 13 грудня 1997 р. 12 березня 1999 р. країна вступила до НАТО і стала асоційованим членом ЄС.

У 1999 р. у ювілейному номері видання «НАТО–ревью», присвяченому 50-й річниці Альянсу та входженню до його складу трьох колишніх країн радянського блоку, В. Гавел підкреслив те, що «членство в НАТО не зводиться лише до захисту власної безпеки держави, оплаченого зобов'язанням щоразу допомагати іншій країні, інакше кажучи, нашої готовності захищати інших в обмін на їхню готовність захищати нас. Це швидше прояв певного духу: духу свободи, духу солідарності, духу бажання захищати колективно наше спільне культурне багатство, духу Альянсу». Чеська преса, при загальному схвальному ставленні до вступу Чехії до НАТО, не приховувала подиву з приводу того, що це важливе державне рішення було ухвалено без референдуму.

У листопаді 1999 р., за підписаним чесько-словацьким договором про остаточний розподіл майна колишньої федерації, Словаччині було передано її частку золотого запасу ЧСФР – 4,5 тонни золота.

У жовтні 1999 р. з'явилися ознаки нової політичної кризи через суперечки між соціал-демократами і ГДП. З метою їх врегулювання партії підписали 26 січня 2000 р. «Патент взаємної підтримки», що створило умови для певної стабілізації політичної системи та економіки. Середній рівень зарплати в Чехії 2000 р. сягнув 380 доларів США.

З 1 січня 2000 р. на основі закону 1997 р., у Чехії було запроваджено новий адміністративний устрій, замість 8 областей утворено 14 країв, які об'єднували 76 районів з 6242 населеними пунктами. Кожний край має свій крайовий парламент (45 – 64 осіб). На чолі самоврядування краю стоїть рада (9 – 11 осіб), яка обирає керівника місцевого самоврядування – гейтмана. До компетенції

самоврядувань віднесено вирішення місцевих економічних та культурних питань, встановлення економічних зв'язків з закордоном в рамках ЄС. Відтоді у Чехії діє самоврядування європейського зразка.

17.3. Інтеграція Чехії до ЄС. Політичне життя країни на початку ХХІ ст.

Стабільне зростання економіки Чехії сприяло зростанню популярності соціал-демократів, які 14 – 15 червня 2002 р. знову перемогли на чергових виборах до нижньої палати парламенту. ЧСДП здобула 30,2% голосів (70 депутатів), Комуністична партія Чехії та Моравії – 18,5% голосів (41 депутат), ГДП – 24,47% голосів (58 депутатів). Перемозі соціал-демократів сприяла конструктивна програма «Людина понад усе», розрахована на широкі верстви населення. Праві партії орієнтувалися на своїх традиційних виборців – підприємців, осіб з високими доходами, які адаптувалися до ринку.

Правоцентристський блок «Коаліція» здобув 31 мандат. Хоча соціал-демократи значно зміцнили свої позиції, їм не вдалося одержати більшості. Щоб сформувати уряд вони вступили в союз з правоцентристською коаліцією невеликих партій, разом із якими створили нестабільну парламентську більшість, яка мала лише 101 мандат з 200. 9 липня 2002 р. соціал-демократ В. Шпідла сформував новий лівоцентристський уряд (соціал-демократи, християнські демократи, Союз свободи). Значні труднощі в діяльності уряду викликала небувала повінь у серпні 2002 р., що принесла збитків на суму не менше 3 млрд. доларів.

21–22 листопада 2002 р. в Празі було проведено саміт НАТО за участю 49 прем'єр-міністрів і вищих представників європейських країн і США. На саміті запрошення до членства у НАТО отримало 7 держав, зокрема, Словаччина.

Важливою подією в політичному житті Чеської республіки на початку 2003 р. стали президентські вибори. Серед кандидатів був колишній прем'єр М. Земан. Переможцем після довгих закулісних переговорів став В. Клаус. 7 березня 2003 р. відбулася його інавгурація.

Пріоритетом діяльності В. Клауса на цій посаді стала підготовка Чеської республіки до вступу в ЄС. У червні 2003 р. на загальнонаціональному референдумі 75% виборців, проголосувало за входження країни до Євросоюзу з 1 травня 2004 р. А вже 10–13 червня 2004 р. відбулися вибори чеських депутатів до

Європарламенту. Із 24 мандатів, виділених Чехії за квотою, найбільше отримали опозиційні ГДП – 9 і комуністи – 6, найменше ЧСДП – 2 і ХДП – 2. Мізерну кількість голосів здобула заснована 2002 р. ультраправа Робітнича партія (очільник Т. Вандас). Вона пропагувала «національний опір» європейській інтеграції, виступала проти членства у НАТО і ЄС.

З огляду на поразку соціал-демократів на цих виборах, прем'єр-міністр Чехії В. Шпідла 20 червня 2004 р. подав у відставку. Одночасно йому довелося розпрощатися і з кріслом голови партії, але він встиг отримати вигідний пост у керівництві ЄС.

Формування нового уряду президент доручив виконуючому обов'язки голови Чеської соціал-демократичної партії С. Гроссу, з огляду на його популярність серед населення. Секрет успіху С. Гросса чеські політологи пояснювали його молодістю, амбіційністю, комунікабельністю. Але як виявилось згодом, це була тільки зовнішня сторона молодого машиніста-залізничника.

Лідерові ЧСДП потрібен був місяць, щоб зрозуміти, що без християнських демократів і Союзу свободи новий кабінет міністрів створити не вдасться. Лише 26 липня 2004 р. С. Гросс подав президенту В. Клаусу підписи парламентаріїв, згодних підтримати новий коаліційний кабінет. 101 підпис – необхідний мінімум, на якому два роки тримався уряд В. Шпідли. Президенту не залишалося нічого іншого, як призначити С. Гросса прем'єр-міністром.

Одними з термінових проблем, що постали перед новим прем'єром, були адаптація до європейських вимог та подолання корупції. Попри проведення загальнодержавної програми «Чисті руки», Чехія залишалася однією з найкорумпованіших країн з десяти нових членів ЄС. За даними міжнародної організації «Transparency International» («Міжнародна прозорість»), тема корупції спливала на поверхню щоразу, коли йшлося про розподіл державних замовлень і фінансування політичних партій. Аналогічною була ситуація у органах внутрішніх справ і серед службовців державних установ. За результатами соціологічних опитувань, близько 40% чехів зізнавалися, що давали хабарі.

Однак плідної роботи у С. Гросса не вийшло. На посаді прем'єр-міністра він не працював й року. Причина крилася в прихованих статках та придбанні дорогої квартири у Празі за кошти сумнівного походження. На прем'єр-міністра, представника соціал-демократів, насамперед тиснули його колеги з урядової коаліції з ХДС – ЧНП, які вимагали активних кроків з метою «збереження довіри та доброго

імені Чехії». Лідер народників М. Калоусек заявив, що голова уряду та лідер соціал-демократів повинен якомога швидше дати чіткі пояснення стосовно походження свого майна, оскільки це питання має свій «конституційний вимір», воно підірвало довіру до всього чеського політикуму, з'явилась загроза довіри до уряду загалом. Лідер провідної опозиційної Громадянсько-демократичної партії М. Тополанек заявив, що єдиним виходом із ситуації є дострокові парламентські вибори, які, згідно конституції, мали відбутися влітку 2006 р. Тополанек у цій вимозі виходив з інтересів своєї партії, що мала найвищий рейтинг – 34% і могла розраховувати на перемогу над соціал-демократами, яких на той час підтримували лише 14% чехів. До того ж соціал-демократів з лівого політичного флангу витісняли комуністи, які мали підтримку 17% опитаних. Інші гравці на чеській політичній сцені були стурбовані зростанням популярності «червоних» і розраховували зупинити цей процес на виборах. Тобто питання походження житла голови уряду лише дало поштовх процесам, які давно назрівали.

10 лютого 2005 р. С. Гросс відвідав парламент та відповів на всі запитання депутатів щодо своїх фінансових справ. Виявилось, що гроші на квартиру він отримав від продажу старої квартири та позичивши в дядька (не дуже заможного пенсіонера) – 900 тис. крон (20 тис. євро). Проте, критика на адресу Гросса не припинялася. Тому 25 квітня 2005 р. він подав у відставку і припинив політичну діяльність.

Президент призначив новий уряд, який очолив І. Пароубек, колишній міністр регіонального розвитку, заступник С. Гросса в Соціал-демократичній партії.

І. Пароубек мав репутацію політика лівої орієнтації. Економіст за освітою, у комуністичні часи він очолював державне підприємство, яке об'єднувало всі ресторани Праги. Після 1989 р. зацікавився політикою, обіймав посаду заступника мера Праги. В уряді він мав невеликий досвід роботи, оскільки портфель міністра регіонального розвитку отримав лише у серпні 2004 р.

Кабінет міністрів було сформовано на базі трипартійної коаліції: соціал-демократів, народників (союзу ХДС і ЧНП) та лібералів із Союзу свободи. Ці три партії, які мали у парламенті мінімальну більшість (101 із 200 депутатських мандатів), підписали коаліційну угоду, за якою новий уряд мав виконувати свої обов'язки до наступних парламентських виборів.

Пріоритетами уряду І. Пароубека були ратифікація Конституції

ЄС; продовження започаткованої попереднім кабінетом податкової реформи, що передбачала зменшення податків для працівників із малими прибутками; розробка засад реформи пенсійної системи; підготовка законів про конфлікт інтересів і банкрутство; боротьба з корупцією і злочинністю; ухвалення державного бюджету на 2006 р.; стабілізація сфери охорони здоров'я; житлова реформа; підтримка експорту.

У цей час в країні відбувалися дискусії щодо політичної реформи, що мала посилити вагу президента в державі. Але чеські парламентарі не підтримали її. У травні 2005 р. парламент відхилив законопроект про всенародні вибори глави держави.

Новому прем'єру довелося підводити підсумки першого року членства Чехії в Євросоюзі. Самі чехи вважали його вдалим, через відсутність економічного, політичного і соціального струсів. Якщо б знайшли абсолютно аполітичну людину, яка ігнорувала засоби масової інформації, вона, напевно б, навіть не знала про вступ країни до Євросоюзу. Щодо побоювань зростання цін у країнах, які вступили до ЄС, то у Чехії подорожчали лише банани, цукор і цигарки, до чого люди загалом поставилися спокійно. Покращилися також економічні показники. Зокрема, експорт підвищився на 20%. Тільки до країн ЄС у першому кварталі 2006 р. поставки Чехії сягнули рекордної позначки в 265,1 млрд. крон, на 11,8% більше, ніж попереднього року. Експорт Чехії приблизно на 70% спрямовується у країни ЄС.

З опитаних менеджерів, 60% відзначили, що вступ країни до ЄС позитивно вплинув на результати діяльності їхніх компаній, 35% відповіло, що ніяк не вплинув, і лише 5% оцінили негативно цю подію для своїх підприємств.

Вступ до ЄС став потужним стимулом економічного зростання. Темпи росту в середньому зросли вдвічі. Так, середньорічні темпи приросту ВВП Чехії (у % стосовно попереднього року) склали: у 2000 – 2003 рр. – 2,9%, у 2004 – 2005 рр. – 5,2%. У першому році членства в ЄС Чехія отримала з єврофондів майже на 7 млрд. крон більше, ніж туди вклала. За відомостями чеського міністерства фінансів, в спільний бюджет Євросоюзу Чехія відправила майже 18 млрд. крон, однак в рамках різних компенсацій вона отримала майже 25 млрд. Чистий прибуток таким чином складав 226 млн. євро. Чехія отримала гроші з фондів Євросоюзу, насамперед, на розвиток бідних регіонів і підтримку сільськогосподарських виробників.

Інфляція у Чехії була помірною, на рівні 1,9 – 2,6% у 2005 –

2006 рр. Рівень безробіття, розрахований за методикою ЄС, складав на 2006 р. 8,3%.

Завдяки розвиненому автомобілебудуванню, електротехнічній промисловості Чеська Республіка з 2004 р. має позитивне сальдо зовнішньоторгового балансу, не зважаючи на зростання цін на енергоносії. Загалом, частка промисловості у ВВП країни на початку XXI ст. становить приблизно 35%.

Проте, порівняно з західними членами Євросоюзу Чехія одна з найменш заможних. Так, середня зарплата в Німеччині у 2006 р. становила 2731 євро, у Чехії – 545 євро. За відомостями європейського статистичного управління рівень життя в Чеській республіці складає 69% від середнього рівня ЄС.

У 2006 р. головною політичною подією в Чехії були парламентські вибори. Особливістю виборчої компанії була відсутність агітації про переваги певної партії чи програми, всі зосереджувались на недоліках конкурентів і наслідках для країни у випадку перемоги тієї чи іншої партії. За 200 місць Палати депутатів змагалось понад 5000 кандидатів з 24 партій.

За результатами виборів 2–3 червня 2006 р. перемогу здобула опозиційна Громадянсько-демократична партія – 35,38% голосів, яка значно покращила свої позиції. Соціал-демократична партія на чолі з І. Пароубеком здобула 32,32%, що було вищим, ніж на попередніх виборах. Майже на третину (12,81%) погіршився результат компартії, яку очолював В. Філіп. До парламенту також пройшли християнські демократи (7,22%) та партія зелених (6,29%).

Президент Чехії В. Клаус 5 червня 2006 р. доручив вести переговори про формування нового уряду країни голові Громадянсько-демократичної партії М. Тополанеку.

Проте, виявилось, що на боці ГДП немає навіть відносної більшості. 200 місць поділилися по 100 у правих партій і 100 у лівих. Тому вести переговори про формування коаліційного кабінету, що спиратиметься на стійку парламентську більшість, було дуже важко.

Тим часом представники партії влади – соціал-демократи – перейшли в опозицію. Про це заявив голова партії та діючий прем'єр-міністр І. Пароубек, який відмовився від початкового наміру оскаржувати результати виборів.

Переговори про створення коаліції тривали все літо. Лише у вересні 2006 р. президент затвердив кабінет з дев'яти членів ГДП та шістьох безпартійних міністрів. Показово, що у цей час

ледве не сформувалася альтернативна парламентська більшість, завдяки домовленості лідерів соціал-демократів І. Пароубека і християнських демократів (ХДС) М. Калоусека про створення коаліції разом із комуністами. Проте місцеві осередки ХДС одностайно виступили проти союзу з Комуністичною партією Чехії та Моравії (КПЧМ) і примусили М. Калоусека скласти повноваження лідера ХДС, а укладену ним угоду із потенційними соратниками по коаліції, визнали недійсною. Отже, антикомуністична ідеологія ХДС виявилася сильнішою за спокусу отримати кілька урядових портфельів в одному уряді з КПЧМ.

Зрештою, 4 вересня 2006 р. глава держави затвердив уряд меншості, про який заздалегідь було відомо, що він тимчасовий. Здавалося, хиткий баланс знайдено, палата висловить вотум довіри напівтехнічному кабінетові, партії поволі почнуть готуватися до нових виборів, а громадяни перепочинуть від політичної кризи, що набувала ознак перманентної. Але тут у політику втрутилися пристрасті особистого життя прем'єра. Соціал-демократи підхопили та роздмухали цей приватний скандал й на цій хвилі 4 жовтня 2006 р. забезпечили неприйняття вотуму довіри новопризначеному кабінетові.

11 жовтня 2006 р., як і очікувалося, президент прийняв відставку уряду М. Тополанека. В. Клаус домовився з ним, що новий кабінет з'явиться вже після 20-21 жовтня 2006 р., після виборів до Сенату і до органів місцевого самоврядування. Переговори та пошуки шляхів виходу з кризи затягнулися більше ніж на 2 місяці. 9 січня 2007 р. президент схвалив склад нового уряду на чолі з М. Тополанеком (ГДП). Вважалося, що призначення нового уряду було завершенням урядової кризи, але в Чехії вже зрозуміли, що головне – мати вотум довіри у парламенті.

Президент В. Клаус призначив новий кабінет міністрів, не приховуючи, що він не в захваті від його складу і загальної політичної концепції. Урядові партії – громадянські демократи, християнські демократи і зелені не мали голосів, щоб забезпечити вотум довіри у парламенті. Зокрема В. Клаус заявив, що «нині потрібно щоб політики, журналісти і громадськість зрозуміли результати виборів і зробили відповідні висновки. Без домовленості двох сильних партій, громадянських і соціал-демократів, не можна зробити нічого. Вони повинні домовитися хоч про що-небудь. Про спільне правління, про дострокові вибори, про що завгодно. Без їх домовленості ми не зрушимо з місця».

Поряд із бурхливими парламентськими подіями з початку 2007 р. в Чехії активно обговорювали президентські вибори. Зокрема, у березні 2007 р. про намір балотуватися заявив діючий президент В. Клаус, почесний лідер ГДП. Хоча найбільша опозиційна партія – соціал-демократична – повідомила, що не буде голосувати за його кандидатуру, 15 лютого 2008 р. за підтримки правих партій В. Клаус був вдруге обраний президентом Чехії.

Прагнучи зміцнити і поглибити стратегічні відносини з США та отримати додаткові гарантії безпеки в геополітичному вимірі, Прага 8 липня 2008 р. підписала договір про розміщення радіолокаційної станції на території Чеської Республіки на полігоні Брди (90 км від Праги). За договором США зобов'язувалися «охороняти і захищати Чеську Республіку від ймовірного удару балістичними ракетами за допомогою своєї системи ПРО». Декларувалися наміри «забезпечити, щоб система ПРО США була сумісною і невіддільною частиною ПРО НАТО».

19 вересня 2008 р. у Лондоні міністри оборони обох держав Р. Гейт і В. Парканова підписали договір про правовий статус військ США на території Чеської Республіки. Ратифікувати їх в парламенті Чехії не вдалося. Позиції уряду послабила економічна криза, яка була наслідком світової фінансової кризи 2008 р. У 2009 р. падіння ВВП Чехії становило 4,5%, збільшилося безробіття і зріс державний борг.

25 березня 2009 р., з огляду на економічний спад, чеський парламент висловив недовіру уряду М. Тополанека. Але він залишився президентом ЄС, у якому Чеська Республіка головувала згідно ротації. За нормами ЄС республіка була Державою-головою Ради Європейського союзу з 1 січня до 1 червня 2009 р.

8 травня 2009 р. президент В. Клаус призначив новий уряд на чолі з безпартійним Я.Фішером, колишнім керівником Чеського статистичного бюро. Таким чином завершилася парламентська криза. Уряд Я. Фішера місцеві ЗМІ назвали «тимчасовим урядом», що мав керувати країною до нових парламентських виборів. Кабінет був наділений чисто технічними функціями, головними з яких було формування державного бюджету на 2010 р., завершення чеського головування в ЄС. Самого прем'єра характеризували як прагматика і технократа.

Новому уряду вдалося призупинити кризові тенденції в економіці. Було зменшено кількість закордонних робітників в країні. Держава заохочувала від'їзд імігрантів (навесні 2008 р. у

Чехії проживало 402300 іноземців), повністю забезпечуючи поїздки додому тим, хто погодився залишити країну, отримавши одночасну виплату в 500 євро. У першому півріччі 2010 р. країна почала поступово виходити з кризи. Наприклад, автозавод «Шкода» продав 2010 р. 762500 автомобілів. А загалом у Чехії в 2010 р. було вироблено 1,070 млн. автівок.

Певні зміни відбулися щодо створення системи ПРО. 17 вересня 2009 р. адміністрація президента США Б. Обами офіційно відмовилася від попереднього плану розміщення елементів ПРО в Польщі та Чехії та оголосила новий проект протиракетної оборони для Європи. Чехія і Польща висловили незадоволення цим. США погодилися включити ці країни в нову конфігурацію системи, розмістити на польській території наземні протиракетні типу Standart Missike – 3 (SM – 3), а на чеській – мережу датчиків. У жовтні 2009 р. Чеська республіка дала згоду на ці заходи. У країні передбачалося створити Центр раннього попередження протиракетної оборони США і НАТО.

Певні ускладнення процесу європейської інтеграції викликало відлуння судетсько-німецького питання. Декларація 1997 р. не вирішила гострого питання про майно депортованих німців. У зв'язку з цим Судетсько-німецьке земляцтво (СНЗ) у ФРН негативно поставилося до Німецько-чеської заяви 1997 р., в той час, як керівництво Чеської Республіки і Німеччини вважають його документом, що остаточно врегулював питання минулого у відносинах між німцями і чехами. Особливої критики представників судетсько-німецьких організацій зазнали «декрети Бенеша» як такі, що суперечать нормам європейського права. СНЗ заявило про свої претензії до чеської сторони, поставили вимогу скасування «декретів Бенеша» і компенсувати судетським німцям їх матеріальні втрати. Організації судетських німців розглядали майнові відшкодування як передумову вияву Чеською Республікою поваги до основних прав людини і пов'язували з її вступом до Європейського Союзу. Наприкінці 1990-х рр. – на початку XXI ст. відбулися значні дискусії з цього питання у Чехії, відмову якої скасувати «декрети Бенеша» активно критикували окремі політики у ФРН (зокрема. судетсько-німецькі еміграційні організації), Австрії та Угорщини («декрети Бенеша» були спрямовані також проти угорської меншини Словаччини). Втім, відмову Чеської Республіки вилучити із свого законодавства зазначені правові норми, підтримали США та інституції ЄС. 2008 р. ситуація ускладнилась тим, що «Хартія

основних прав і свобод людини», на основі якої судетські німці могли подати майнові позови до Чехії, була включена до Лісабонського договору, підписаного в грудні 2008 р. Цей документ визнавав загальноєвропейські норми вище державних. Для Чехії все це могло завершитися доволі неприємно. До того ж, у грудні 2008 р. парламент Австрії звернувся до Євросоюзу з проханням змусити Чехію відмовитися від «декретів Бенеша».

Питання судетські-німецьких майнових відшкодувань знову стало предметом розгляду європейських політиків під час ратифікації в Чехії конституції ЄС. 18 лютого 2009 р. Палата депутатів чеського парламенту ратифікувала основний документ Євросоюзу – Лісабонський договір, за умови, що «Хартія основних прав і свобод людини» не використовуватиметься для перегляду підсумків Другої світової війни. Через побоювання майнових позовів судетських німців, президент В. Клаус 9 жовтня 2009 р. поставив перед ЄС вимогу гарантувати збереження чинності «декретів Бенеша». 29 – 30 жовтня 2009 р. саміт Європейського Союзу заявив, що його судові інституції не будуть розглядати такі позови. Лише після цього, 3 листопада 2009 р. президент підписав Лісабонський договір. Чеська Республіка стала останньою країною, яка підписала конституцію ЄС, що 1 грудня 2009 р. набула чинності.

На парламентських виборах 28 – 29 травня 2010 р. найбільше голосів здобула Чеська соціал-демократична партія – 22,08 % (56 мандатів). Водночас, правоцентристські партії – Громадянсько-демократична партія, партія під назвою Традиція. Відповідальність. Процвітання (ТВП 09) і партія Суспільні справи – отримали загалом 118 з 200 місць у нижній палаті парламенту і підписали угоду про готовність сформувати коаліцію.

25 червня 2010 р. прем'єр міністр Я. Фішер подав у відставку. П. Нечас – міністр праці соціального захисту і віце-прем'єр в уряді М. Тополанека, і ГДП почали переговори про формування коаліції з представниками найвпливовіших правих партій.

28 червня 2010 р. П. Нечас був офіційно призначений прем'єром Чехії. До уряду входили представники ГДП, партій ТВП 09 і Суспільні справи.

У зовнішній політиці Чехія продовжила курс на співпрацю з євроатлантичними структурами. Прем'єр-міністр П. Нечас заявив, що Чехія візьме участь у проекті створення спільної системи ПРО США і НАТО. Але він вважав це мінімальним варіаном і зазначив, що його країна прагне бути «більш залученою» у програмах НАТО.

Уряд продовжував політику економії бюджетних коштів, скорочення службовців. Так, у 2011 р. кадровий склад поліції республіки було зменшено майже на 2,2 тис. осіб, до приблизно 39 тис.

Криза у зоні євро призупинила процес запровадження європейської валюти у Чехії. 18 серпня 2011 р. П. Нечас заявив, що його країна в середньотерміновій перспективі не вступить до зони євро, нестабільність євро звільняє Чехію від обіцянки демонтувати власну грошову систему. 23 жовтня 2011 р. конгрес правлячої ГДП ухвалив рішення про необхідність загальнонаціонального референдуму з приводу запровадження євро.

Наприкінці січня 2012 р. Чехія, разом з іншими державами ЄС, підписала договір про приєднання до АСТА, однак його остаточне затвердження потребувало схвалення уряду і парламенту країни. АСТА (The Anti-Counterfeiting Trade Agreement) – торгова угода про боротьбу з контрафакцією (самовільним відтворенням або розповсюдженням певних предметів з авторськими індивідуальними, оригінальними ознаками або інтелектуальною власністю без згоди автора), про захист інтелектуальної власності, що надає співробітникам митниці право оглядати комп'ютери осіб, які перетинають кордони країни, а провайдерів зобов'язує повідомляти про порушення користувачами авторського права.

23 квітня 2012 р. П. Нечас оголосив про розрив ГДП коаліційного договору з партіями ТВП 09 і Суспільні справи. У ГДП заявили, що єдиним рішенням у цій ситуації є спроба формування нової коаліції з ГДП, ТВП 09 і парламентської групи віце-прем'єра К. Пік. Це свідчило про початок в Чехії урядової кризи. К. Пік залишила партію Суспільні справи і заявила, що зформує групу народних депутатів, метою яких буде підтримка уряду під час парламентського волевиявлення у країні.

27 квітня 2012 р. Палата депутатів Чеської Республіки висловила вотум довіри уряду П. Нечаса. Із 198 депутатів 105 виступили за, 93 – проти. Під час виступу у парламенті П. Нечас заявив про складну соціальну ситуацію в країні і наголосив на необхідності продовження реформ, зменшення дефіциту державного бюджету та початку пенсійної реформи.

У жовтні 2012 р. було ухвалено конституційний закон про зміну процедури виборів президента. Прямі вибори голови держави громадянами країни значно посилюють роль президента у політичній системі країни.

Наприкінці жовтня – на початку листопада 2012 р. ГДП пережила гостру внутрішню кризу. Шість депутатів, на чолі з колишнім головою депутатської фракції ГДП П. Тлухоржем, виступили проти ухвалення закону про підвищення податків. Прем'єр П. Нечас зайняв тверду позицію і поєднав голосування за 13 реформаторських законів з довірою до уряду. Довготривалі дискусії з «шісткою» показали, що для них насправді головне – не зниження податків, а повалення уряду П. Нечаса. В цьому власна партія їх не підтримала, тому що можлива перемога лівих сил на дочасних виборах призвела б до створення уряду коаліції соціал-демократів і комуністів. Таке вже сталося на комунальному рівні після виборів до крайових представництв. «Шістка» опинилась в ізоляції і 7 листопада визнала свою поразку. Троє її членів – П. Тлухорж, М. Шнайдр та І. Фукса склали свої мандати. Владна коаліція зберегла 101 мандат і провела через парламент 13 реформаторських законів. Відбулися також суттєві зміни у владі. Міністром транспорту став член ГДП З. Станюра, а міністерство оборони очолила К. Пік як лідер нової партії Ліберальні демократи (ЛІДЕМ).

11–12 січня 2013 р. відбувся перший тур президентських виборів за новим законом. Різниця голосів, поданих за кандидатів становила лише 0,8%. У першому турі М. Земан набрав 24,2% голосів, а К. Шварценберг – 23,4%.

25–26 січня 2013 р. другий тур президентських виборів у Чехії закінчився перемогою 69-річного М. Земана з 54,8% голосів. Його суперник – 75-річний міністр закордонних справ Чехії князь К. Шварценберг набрав 45,19%.

М. Земан у 2003 р. зазнав поразки на президентських виборах, його не підтримала навіть власна партія. Це була «плата» за цинічну опозиційну угоду з В.Клаусом. На знак протесту М. Земан вийшов з ЧСДП, оголосив про перехід на пенсію і поселився у своїй віллі в містечку, серед лісів Чесько-Моравської височини, де прожив 10 років. Насправді це був маневр. У 2010 р. він створив Партію громадянських свобод (ПГС), яка на парламентських виборах того ж року не пододала 5%-го бар'єру. На президентських виборах ПГС виступила штабом, у якому співпрацювали досвідчені ще з часів комуністичного правління політтехнологи і молоді, які прагнули зробити кар'єру. ПГС проголосила своєю метою підвищення добробуту народу. Широке використання популістської риторики імпонувало мешканцям містечок і сіл. Всі «гріхи» Земана-

політика за 10 років були забуті. Його противники із штабу князя К.Шварценберга опирались на інтелектуалів і жителів Праги, Брно, інших великих міст. М. Земан і його штаб використали давні ідеї чеської германофобії, судето-німецьке питання, а також наголошували на прагненнях німецьких реваншистів захопити чеську економіку.

К. Шварценберг намагався триматися в культурних рамках чесько-німецької декларації, яка це питання фактично вирішила. Проте жителі містечок прихильно сприймали германофобію, дехто пам'ятав про зміну власності у Судетах у 1945 – 1946 рр.

М. Земану допоміг В. Клаус. Напередодні виборів він заявив: «Для мене важливо, щоб президентом стала людина, яка належить нашій країні, яка є частиною цієї країни, яка провела тут своє життя, важкі періоди, гарні, найкращі». Це був натяк на проживання К. Шварценберга з 1948 р. до 1990 р. у Австрії. Отже, на перших в історії Чехії виборах президента прямим голосуванням, переміг М. Земан. Використання популізму і демагогії показало вплив минулого на рівень політичної культури мас в посткомуністичних державах.

Після виборів М. Земан заявив, що позиція всенародно обраного президента більш вагома, ніж у його попередників, обраних парламентом, хоча згідно конституції його повноваження не змінилися, залишалися суто церемоніальними.

Деякі дії М. Земана спиралися на його розуміння статусу президента. Демонструючи негативне ставлення до творчої інтелігенції та керуючись особистими антипатіями, він не підписав декрет про присвоєння звання професора декільком вченим, що обурило академічну громадськість. Це звання присуджує Академічна рада, президент не має права оцінювати особу, а лише стверджує рішення академічної ради своїм підписом. Такий порядок залишився з часів монархії.

Також М. Земан звинуватив відомого публіциста, вже покійного, масариківця Ф. Пероутку у прихильності до Гітлера, приписавши йому авторство статті «Гітлер є джентльмен», у журналі «Пржитомност» в 1939 р. Такої статті там не знайшли. Відомий історик Я. Галандауер знайшов цю статтю у комуністичній газеті «Руде право» у 1937 р.

Ображені вчені подали на президента в суд, звинувативши його у «невиконанні робочих обов'язків». Нашадки Ф. Пероутки виграли суд проти президента.

У сфері закордонної політики, яку згідно конституції визначає і реалізує уряд, і яка у Чехії є євроатлантичною, М. Земан демонструє свою східноєвропейську орієнтацію, критикує протиросійські санкції, їздить до Москви, єдиний із країн ЄС бере участь у форумах на острові Родос, разом з російським олігархом В. Якуніним. Критикуючи дії президента М. Земана, деякі чеські політичні діячі говорять про зраду національних інтересів країни.

Головною сучасною загрозою М. Земан вважає ісламський фундаменталізм, гостро виступає проти біженців у Європу з країн Азії і Африки. Він стверджує, що вони не здатні асимілюватись у європейському суспільстві, створювані ними місця компактного проживання є і будуть вогнищами тероризму. Водночас виступає за прийняття у Чехію на постійне проживання вихідців з України – осіб з чеським корінням з Волині, а також значної кількості спеціалістів зокрема лікарів і медсестер та людей робітничих професій. Розвиток сучасної чеської промисловості лімітує нестача працівників технічних спеціальностей. В той же час профспілкові керівники виступають проти планів уряду запросити до країни 15 тис. робітників і 5 тис. інженерів. Станом на 2015 рік у Чехії працювало 46 тис. українців, загальна кількість з правом постійного проживання і тих, хто прийняв чеське громадянство становила біля 150 тис.

Внутрішньополітичне життя Чехії влітку 2013 р. було позначене гучним корупційним скандалом у провідних політичних партіях. Наслідком політичної кризи стала відставка 17 червня 2013 р. правоцентристського уряду П. Нечаса і саморозпуск нижньої палати парламенту у серпні. У дочасних парламентських виборах 25 – 26 жовтня 2013 р. взяло участь 23 партії. 20,45% голосів здобули соціал-демократи, 14,91% – компартія, 11,99% – ТОП – 09, 7,72% – громадянські демократи, 6,78% – Християнсько-демократичний союз-Чеська народна партія (ХДС-ЧНП). Вперше до парламенту пройшли політичні сили під назвами Так 2011 і У світ прямої демократії, які здобули відповідно 18,65% і 6,88% голосів.

10 липня 2013 р. уряд сформував безпартійний Ї. Руснок, колишній член соціал-демократичної партії. Не отримавши вотуму довіри парламенту, 9 серпня 2013 р. цей уряд подав у відставку.

17 січня 2014 р. урядову коаліцію сформували представники соціал-демократичної партії та партії Так 2011 і ХДС-ЧНП. Прем'єр-міністром став лідер соціал-демократів Б. Сobotка, який декларував головним пріоритетом подальшу модернізацію суспільства та інтеграцію в ЄС.

У травні 2014 р. в Чехії відбулися вибори до парламенту ЄС. За їх результатами партії здобули: Так 2011 – 16,13% голосів (4 мандати), ТВР 09 – 15,95% (4), Чеська соціал-демократична партія – 14,17% (4), Комуністична партія Чехії та Моравії – 10,98% (3), Християнсько-демократична партія – Чеська народна партія – 9,95% (3), Громадянсько-демократична партія – 7,67% (2), Партія вільних громадян – 5,24% (1).

Діяльність уряду Б. Сobotки значною мірою спрямовувалася на економічну сферу. 2014 р. чеська економіка почала виходити з кризи. Свідченням успіхів економічної політики було зростання ВВП з 1,3% (2014 р.) до 2,7% (2015–2016 рр.), зменшення інфляції. Сталий розвиток економіки, зменшення масштабів безробіття стимулювали структурні реформи, зокрема, державної пенсійної системи, ринку праці, соціальної та податкової системи.

У зв'язку з подіями в східній частині України, в Чеській Республіці посилилася увага до оборонної галузі. На її території у вересні 2014 р. відбулися великі міжнародні навчання військово-повітряних сил 11 країн Північно-Атлантичного альянсу – Бельгії, Данії, Естонії, Литви, Латвії, Угорщини, Німеччини, Голландії, Словаччини, США і Великої Британії. Згодом було заявлено про розширення участі чеської армії у спільних операціях і навчаннях НАТО. На початку вересня 2014 р. коаліційні партії декларували збільшення витрат на оборону. До 2020 р. їх планується збільшити до 1,4% ВВП. Якщо на 2014 р. у бюджеті на оборону виділено 41,99 млрд. крон (1,08% ВВП), то 2015 р. – 43,4 млрд. крон. Також у січні 2015 р. Б. Сobotка заявив про значне збільшення бюджетного фінансування чеських спецслужб. У травні 2015 р. уряди Чехії і Словаччини домовилися про спільну охорону повітряного простору обох держав.

У вересні 2015 р. Чехію відвідав генеральний секретар НАТО Й. Столтенберг. На зустрічах з керівництвом країни він обговорив актуальні питання безпеки. Зокрема, позитивно відзначив роботу голови військового комітету НАТО генерала П. Павела, чеха за походженням.

Чехія неодноразово виступала на підтримку євроінтеграційних прагнень України. 10 грудня 2014 р. Сенат Чехії ратифікував Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Пропонуючи угоду до ратифікації міністр закордонних справ Чехії Л. Заоралек заявив: «Ми намагаємось допомогти, щоб Україна консолідувалась. Якщо це вдасться то, сподіваюсь, вона зможе розвиватись далі як держава,

яка для нас становить надзвичайно великий інтерес». Після певних ускладнень, викликаних позицією комуністичної партії, 17 вересня 2015 р. зазначену угоду ратифікувала Палата депутатів Чеської Республіки.

Збільшення соціальної напруги спостерігалось у зв'язку з міграційною кризою в Європі. Влада країни, найбільш ефективним засобом зменшення напливу мігрантів, декларувала необхідність посилення контролю на зовнішніх кордонах Шенгенської зони ЄС. У Чехії виникли розбіжності зі схемою Єврокомісії щодо розподілу біженців. Восени 2015 р. з ЄС було узгоджено, про прийом Чехією майже 2,7 тис. осіб. Це викликало у Празі, Брно, Ліберці, Оставі та інших містах демонстрації, спрямовані проти мігрантів,.

Чехія продовжує проєвропейську політику. Після рішення референдуму у Великій Британії 23 червня 2016 р. вийти з ЄС, влада Чехії заявила про відсутність у країні підстав для подібних дій.

Сучасна Чеська Республіка є однією з найрозвиненіших країн Центрально-Східної Європи, вдалим прикладом постсоціалістичної трансформації.

РОЗДІЛ 18. КУЛЬТУРА ЧЕХІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ.

18.1. Культура наприкінці 1940 – 1950-х рр.

18.2. Розвиток чеської культури в 1960-і рр.

18.3. Культурне життя в 1970 – 1980-х рр.

18.4. Чеська культура на рубежі тисячоліть.

18.1. Культура наприкінці 1940 – 1950-х рр.

Розвиток культури ЧСР після Другої світової війни значною мірою залежав від політичного розвитку країни. Особливо ця тенденція стала помітною з встановленням комуністичного режиму в 1948 р.

Новий напрямок розвитку культури наприкінці травня 1945 р. сформулював у промові З. Неєдли – професор-марксист, майбутній міністр культури. Він декларував програму створення масової культури, заснованої на народних, національних, слов'янських традиціях. Модерністські форми культури заперечувалися.

Його опонентом виступив відомий критик, історик літератури В. Черни. Він доводив приналежність чеської культури до західноєвропейського світу, але згодом закликав до «синтезу на чеському ґрунті західної культури з культурно-політичним впливом Росії».

На II-у з'їзді чехословацьких істориків 5 – 11 жовтня 1947 р. науковці ще мали змогу об'єктивно підходити до оцінок минулого, в історичній науці зберігався плюралізм, зокрема вказувалося на важливість наукового вивчення діяльності Т. Г. Масарика.

На провідне місце після Другої світової війни претендували дві художні доктрини, що зазнавали переслідування нацистами, обидві політично орієнтовані на комуністичну ідеологію, але істотно відмінні за методом – соціалістичний реалізм і авангардизм.

Перемога реалізму, що отримав назву соціалістичного, означала після 1948 р. отримання ним партійно-державного патронату. Реалізм, на відміну від перманентно бунтівного авангардизму, можна було легко приручити і перетворити у рупор офіційної ідеології.

З приходом комуністів до влади розпочалося обмеження доступу громадян до «політично шкідливих» творів культури. Так, у 1950-і рр. із 600 тис. книг Празької міської бібліотеки біля 150 тис.

було вилучено у відповідності з виданими в 1953 р. «Інструкціями по проведенню відсіювання непотрібних книг зі збірок бібліотек всіх типів». Серед них були твори Т. Г. Масарика.

У літературі у перші повоєнні роки панувала поезія. Саме у поетичній формі найяскравіше висловлювалися почуття радості звільнення, вдячності Червоній армії і радянському народу, надія на мирне і соціально справедливе майбутнє, усвідомлення приналежності до родини слов'янських народів. У цей час творили В. Голан, Ф. Галас, В. Незвал, Я. Сайферт, В. Завада, Ф. Грубін, Й. Кайнер. Зокрема, найвидатнішою поемою модерніста В. Голана була «Ніч з Гамлетом». У ній лунало визнання розуму, доведеного до крайності тотальним відлученням від всього, але все ще здатного заявити, що «свобода... завжди схожа на добровільну бідність».

Варто відзначити творчість налаштованого у традиціях католицтва Я. Заграднічека, який християнські цінності протиставляв новітнім віянням.

У прозі – і ширше – у всьому суспільстві головним феноменом стала посмертна публікація «Репортажу із зашморгом на шиї» Ю. Фучика.

З нових творів великої популярності набули орієнтовані на масового читача антифашистські оповідання, повісті, романи Я. Дрди («Німа барикада» 1946 р.), М. Яріша, З. Плугаржа.

Після «Переможного лютого» 1948 р., що приніс панування однієї ідеології – марксистсько-ленінсько-сталінської, і єдиного типу культури – соціалістичного реалізму, авангард як стиль був визнаний антисоціалістичним. Діячі неофіційних культурних напрямків зазнали репресій. Учасника довоєнної групи сюрреалістів З. Каландру арештували і 27 червня 1950 р стратили за звинуваченнями у змові проти республіки. Виступи відомих діячів світової культури А. Бретона, А. Камю, Ж.-П. Сартра, М. Ернста на його захист не допомогли. Проти З. Каландри у Празі 50-х рр. висувалися такі ж абсурдні звинувачення, як у Москві під час процесів 30-х рр. У 1951 р., повертаючись з чергового допиту, помер К. Тейге, письменник, перекладач, критик, публіцист, художник-графік, теоретик мистецтва, видатний діяч східно-європейського авангарду. Після його смерті післявоєнний сюрреалізм очолив В. Еффенбергер, поет, мистецтвознавець і критик, автор багатьох рукописних і самвидавних збірників.

З середини 50-х рр. ХХ ст. починається «відлига», що посилилася після ХХІІ з'їзду КПРС. У 1955 р. В. Незвал, згодом

М. Кундера виступили на захист модернізму.

Поступово розширювалися обрії чеської культури, видавалися і ставилися раніше заборонені твори західних і радянських авторів. Зокрема, як велике явище культури XX ст., почали оцінювати прозу Ф. Кафки, який все життя прожив у Празі. Пожвавлення у поезії пов'язано з іменами Ф. Грубіна, О. Мікулашека, Я. Скацела. У їх творах людське існування пов'язувалося з долею світу і життям природи, «малої батьківщини».

Проза зосереджувалася на реальному житті і переживаннях страхітливих років війни, з'явилися особистісні інтонації (І. Шкворецький, Л. Ашкеназі, Й. Кліма, А. Клімент, А. Лустіг).

В образотворчому мистецтві також насаджувався соціалістичний реалізм, що відчули майже всі скульптори і художники старшого покоління. У скульптурах В. Маковського, К. Покорного, зокрема композиції «Братерство», встановленої біля головного вокзалу у Празі, як символу чехословацько-радянської дружби та вдячності за звільнення, соціалістичний реалізм зазнав певного прикрашення елементами імпресіонізму.

Течія сюрреалізму продовжувала розвиватися підпільно. Провідний майстер М. Медек вважав її не тільки авангардною, але й такою, що найбільш адекватно відображає ментальний стан сучасної людини і абсурд соціуму.

У театральному мистецтві провідну роль відігравав режисер А. Радок. Відразу після війни він ставив вистави у дусі Пролеткульту, боровся за соціалістичний театр, запровадив деякі театральні новації, зокрема, в освітленні. З сценографом Й. Свободою він створив до Всесвітньої виставки у Брюсселі (1958 р.) виставу «Латерна магіка», що поєднала театр і кіно у синтетичне високотехнологічне видовище.

Наприкінці 1950-х рр. з'явилися театри малих форм «На Забрадлі», «Семафор», «Редута», де завдяки дотепності І. Вискочіла та І. Сухого «низькі» жанри пісеньок, анекдотів, оповідань, естрадних мініатюр стали великим мистецтвом, що своєю тональністю суперечило офіційозу.

У 1950-і рр. високого професійного рівня досягло чеське кіномистецтво. Помітним явищем був фільм найстарішого чеського кінорежисера М. Фріча «Пекар імператора і імператор пекаря» (1951). У ньому поєднано характерні риси чеської культури: історизм (дія, пов'язана з легендою про першу людину-робота Голема, відбувалася в епоху Рудольфа II), фантастичність, захоплення

техніцизмом, гумор та іронічність, гуманізм, соціально-політична заангажованість. Фільм критикував абсолютистську владу.

У історичній кінотрилогії О. Ваври про гуситський рух вперше широко зображено один з найважливіших періодів чеської історії. Події трактувалися з марксистських позицій, але їх зображення було точним у зовнішніх історичних деталях. О. Вавра виявив себе активним і різнобічним режисером, створював фільми на військову, історико-революційну, актуальну соціальну тематику, екранізував чеську класику.

У ці роки зародилося визначне мистецтво чеської анімації, що сконцентрувало в собі чимало кращих сторін модерну минулих десятиліть і традицію народного лялькового театру, помножену на витончену зображувальність національного мистецтва. Анімаційні та анімаційно-ігрові («Згубний витвір», 1957) фільми К. Земана характеризуються авторською фантазією, технічною винахідливістю, гумором і відверто ігровою стихією. Лялькові фільми Ї. Трнки – «Пригоди бравого солдата Швейка», (1954), «Сон в літню ніч», (1959) і короткі казкові, циркові, науково-фантастичні сюжети вважалися, переважно, фрагментами «міфу справжньої чеськості».

Суттєвих змін зазнала освітня галузь. У квітні 1948 р. було ухвалено закон про організацію єдиної шкільної системи. Велика увага зверталась на перегляд шкільних програм, створення нових підручників, підготовку вчительських кадрів. Запроваджувалося обов'язкове 9-річне навчання. Для отримання повної середньої освіти необхідно було провчитися ще 4 роки у гімназії. Закон 1953 р. про 8-річну та 11-річну повну середню освіту встановлював обов'язкове і безкоштовне навчання для всіх дітей від 6 до 14 років. У 1952 р. створено систему навчання без відриву від виробництва (заочне навчання).

У 1952 р. на базі Чеської академії наук створено Чехословацьку академію наук, у складі якої було 8 секцій (близько 80 науково-дослідних інститутів).

Швидко розвивалися різні галузі науки. Завдяки працям Є. Чеха, В. Ярника, В. Коржинека значних успіхів досягла математика. Досягнення хімічної науки пов'язані з іменем Я. Гейровського, лауреата Нобелівської премії 1959 р. Серед спеціалістів були відомими праці біологів Д. Блашковича, Ф. Герчика. Внесок у розвиток технічних наук зробили Я. Хожешнік, Й. Чабелка, Я. Гібл, П. Гиш.

У 1957 р. завершилася багаторічна праця по виданню 9-томного словника чеської мови, активно досліджувалися проблеми порівняльного слов'язознавства, історії літературної мови.

18.2. Розвиток чеської культури в 1960-і рр.

Якісні зрушення в розвитку чеської культури 1960-х рр. пов'язані із загальною лібералізацією в країні.

Специфічною рисою чеської культури став пошук альтернативи сталінізму всередині ідейно-культурного поля соціалізму-комунізму. Цьому сприяло відродження модерністсько-авангардистського дискурсу в Чехії, історично пов'язаного з політичною лівизною. На відміну від «першого авангарду», неоавангард 1960-х рр. був поліаспектним явищем, не таким художньо радикальним, а просякнутим історичним оптимізмом пошуку «соціалізму з людським обличчям». Для нього важливою була свобода художнього вираження, але водночас він мав глибоко суспільно-політичний характер, брав участь у суспільній боротьбі на боці «гуманного соціалізму», тобто модифікації традиційного чеського гуманізму.

Значний вплив на чеське суспільство справили філософські дискусії про марксизм. І. Світак висловив «еретичну» думку, що марксизм – це лише один з напрямків розвитку людської думки, якому ще необхідно довести свою слушність. Р. Калівода відстоював концепцію «відкритого марксизму». Я. Паточка – найбільший чеський філософ другої половини ХХ ст. – організував приватний семінар з вивчення феноменології.

Серед чеських філософів варто відзначити Еґона Бонді (З. Фішера). Йому належать такі твори, як «Проблеми буття й екзистенції» (1967), «Радість від онтології» (1967), «Будда» (1968).

У літературі новий розвиток переживала поезія у творах О. Мікулашека, В. Голана, Ф. Грубіна, І. Шотоли, Й. Кайнара.

У прозі перше місце посіли проблеми особистої і суспільної моралі. Жанр роману про соціалістичне будівництво відійшов у минуле. Для прози І. Кліми, Я. Прохазки було характерним розставання з колишніми ілюзіями. Тема війни і окупації отримала трагічне звучання у творах письменників єврейської національності – І. Вайля, А. Лустіга, О. Павела.

На початку 60-х рр. відбувся поворот чеської прози на магістральні шляхи світової літератури. У цей час почали свою літературну діяльність найбільш знані автори другої половини ХХ ст., зокрема, Б. Грабал, М. Кундера.

У 1960-і рр. Б. Грабал, публікуючи щороку по книзі, став найзначнішим прозаїком. Незвичайна мова, мозаїчна композиція, еротичність, відсутність ідеологічності і ієрархії цінностей у його прозі провокативно діяли на читачів. Проте, за всім цим стояв не помітний відразу типово чеський гуманізм «щоденного існування людини», який виявився життєстійким носієм людяності, що ігнорував будь-яку ідеологізацію («Потяг особливого призначення», 1965 р.).

Чеський роман другої половини 60-х рр. був зосереджений на темі краху ілюзій, розчарування, що трактувалося не тільки в особистісному, але й в соціальному плані. Роман «Сокира» Л. Вацуліка (1966 р.) став глибокою критикою епохи, чеського характеру і техногенної цивілізації. «Жарт» М. Кундери (1967 р.) у гротескній формі розглядав проблему адекватності спотвореного ладу і помсти йому з боку людини, дегуманізованої цим самим ладом.

Нового рівня сягнула драматургія. З'являються абсурдистські п'єси, найбільш відомим автором яких був В. Гавел. Він прославився п'єсою «Свята в саду» (1963 р.), у якій за актуальною сатирою на бюрократію проглядалася стурбованість втрати людьми свого людського обличчя. Абсурдизм п'єс В. Гавела соціально і політично детермінізований: абсурд суспільного ладу веде до абсурду людської поведінки, до втрати сенсу мовою, до деградації особистості.

Кіномистецтво перебувало в тісному контакті з літературою. Екранізація новітніх літературних творів, маловідомих або ще неопублікованих, як це сталося з «Жартом» М. Кундери, приносила їм загальне визнання. Перший чеський «Оскар» отримав фільм «Крамниця на центральній вулиці» за Л. Гросманом (1965), режисери Я. Кадар і Е. Клос; наступний «Оскар» – «Потяги особливого призначення» за Б. Грабалом (1966), режисер Ї. Менцель. Фільм Я. Кадара і Е. Клоса також нагороджено «Золотим глобусом» і спеціальною премією Каннського кінофестивалю.

На початку 1960-х рр. у чеський кінематограф прийшла «нова хвиля», тісно пов'язана з рухом за оновлення суспільства і його культури, в якому кінематограф посів одне з провідних місць.

«Нова хвиля» почалася з життєрадісних комедій, що пародіювали старі стереотипи і утверджували свідомість, яку прийнято називати «шістдесятництвом». Це – «Ось прийде кіт» В. Ясного за Я. Веріхом, «Якщо б тисяча кларнетів» за театральною

виставою І. Сухого та І. Шлітра за участю Я. Брейхової, К. Готта, В. Матушки і самих авторів, «Лимонадний Джо» О. Ліпського (всі 1964 р.) та інші.

Трагізмом, лаконічністю відзначалися фільми про війну і концтабори, об'єднані спільною інтонацією, але різні за манерою: від строго-документальної у З. Бриніха – «Транспорт з раю» (1962) до сюрреалістичної у Я. Немеца – «Діаманти ночі» (1964).

Великого значення набули фільми про сучасність, у створенні яких брали активну участь письменники. Саме в них відбито концентрацію актуального і екзистенційного, а постулат гуманізації суспільства і людських відносин став глибинною основою складних художніх концепцій і рішень. «Нова хвиля» візуально втілила ідеологему «чеського гуманізму», ніби з середини, іронічно протистояла тоталітарній системі і тим самим її підточувала.

Головним представником «нової хвилі» вважали М. Формана. Спочатку він вивчав поведінку, в якій зароджується антигуманне, почасти співчував їй («Чорний Пьотр» 1964, «Любовні походеньки однієї блондинки» 1965). Його погляд набуває злої точності в гротескному вираженні людської нікчемності у фільмі «Горить, моя мила» (1967) – однієї з кращих стрічок режисера. У фільмі дрібна крадіжка перетворилася у майже вселенське вогнище, яке роздувають ті, хто повинен його гасити. Але зла іронія М. Формана гуманна по суті: людина принижена, страждаюча, нещасна, все таки має в собі «іскру Божу» і варта співчуття, зокрема, коли вона, жива і грішна, постає перед тотальною жорстокістю. Це стало темою знаменитого фільму М. Формана «Політ над гніздом зозулі» (1975), знятого вже у США, куди режисер був змушений емігрувати після окупації 1968 р. Там само у 1984 р. вийшов на екрани фільм М. Формана «Амадей» про В. Моцарта і А. Сальєрі, що отримав вісім «Оскарів».

Музику XX ст. пропагував фестиваль «Празька весна», започаткований у 1946 р. Значно активізувалася сфера легкої музики: друге народження пережив джаз, масове захоплення яким стало знаком нонконформізму, прагненням до свободи і людяності. Широкої популярності набули пісенна творчість, в якій існували два напрямки, що іноді перехрещувалися – бардівська пісня і естрадна пісня. Завдяки останній ліричній та іронічній, не по казенному життєрадісній, з'явилися такі зірки, як К. Готт, Г. Вондрачкова, В. Матушка та інші.

Покоління «Празької весни» – чеських «шістдесятників»

сформувалося на цій музиці, що утверджувала цінності свободи і демократії на рівні масової культури.

18.3. Культурне життя в 1970 – 1980-х рр.

Переслідування і репресії після придушення «Празької весни», політика «нормалізації» суттєво змінили характер культурного процесу. Культура «біля 68-го року» була зломлена на піднесенні, її апогей виявився її ж фіналом. Однак те, що вона була штучно перервана, а не віджила своє, вплинуло на деякі риси культури періоду «нормалізації», тобто фактичного застою, що мав формально-авангардний або сутнісно-дисидентський характер.

Одним з проявів репресій проти літераторів стало розформування Спілки письменників, яку очолював Я. Сайферт, що налічувала біля 500 осіб. До новоствореної Спілки письменників на чолі з Я. Козаком входило 115 осіб. Чистки відбувалися у всіх творчих організаціях.

Така ситуація сприяла налагодженню «паралельного» політичного життя і становленню структури «паралельної» культури, концепцію якої першим розвинув і використав на практиці поет і публіцист, лідер чеського андеґраунду І.М. Проус (псевдонім Магор). Спершу під нею розумілася передусім нонконформістська рок-музика. Проте, окремі явища в літературі, образотворчому мистецтві, близькі за духом виступам нонконформістських музичних груп, досить швидко поширилися на сферу незалежної та підпільної культури, а також на гуманітарні науки.

Репресії початку 1970-х рр. вилучили з чеського духовного життя багатьох провідних діячів культури «біля 68-го року», яких змусили емігрувати, замовкнути, піти в андеґраунд або перейти на службу до режиму, що означало творчу смерть.

Історична наука в добу «нормалізації», після відносної свободи 1960-х рр., потрапила під потужний ідеологічний тиск. Методи боротьби влади з інакомисленням були різними: призначення нового керівництва кафедр, факультетів, інститутів, архівів, музеїв; відсторонення від професійної праці кількох сотень істориків (у 1975 р. неповний їх список, що містив 145 прізвищ, було передано Міжнародному з'їзду істориків у Сан-Франциско); ліквідація або докорінна реорганізація небажаних інститутів; закриття історичних журналів, зокрема «Історія та сучасність», «Історія в школі», або призначення нових редакційних рад; припинення роботи над низкою великих наукових проектів – історія національно-визвольної боротьби чеського та словацького народів

у роки Другої світової війни, історія колективізації сільського господарства в Чехословаччині, багатотомна (переосмислена) історія КПЧ; вилучення книжок із бібліотек, переведення праць «неблагонадійних» авторів до спецсховищ, заборона друкувати і цитувати їхні праці.

У період «нормалізації», за визначенням чеських дослідників, відбулося розщеплення культури на чотири течії: офіціоз, дисидентство, «центр» («сіра зона», де автори знаходилися «на узбіччі», балансуючи між дозволеним і забороненим), еміграція.

Найбільш рельєфно ці відмінності проявилися у літературі. Посилення диктату КПЧ у сфері культури почалося в 1970 р. зі спеціальної постанови, в якій констатовалося, що «культурний фронт» в 1968–1969 рр. «був однією з галузей, яка зазнала найбільшого впливу правого опортунізму, націоналізму і антирадянщини».

Характерно, що наприкінці 1960 – у 1980-х рр. не з'явилося жодного значного твору, в якому художньо прославилися «перемога над ревізіонізмом» і режим «нормалізації».

Автори «Центру» відчували великі труднощі з друкуванням текстів, з цензурою, яка побоювалася не тільки крамольних натяків і асоціацій, але й стилістичної складності, що підносилося над посередністю, сірістю загального рівня.

Провідною фігурою чеської літератури став Б. Грабал, який друкувався в самвидаві і офіційно. Його романи – «Я обслуговував англійського короля» (1974), «Занадто галаслива самотність» (1973–1976) стали вершиною чеської прози другої половини ХХ ст.

У 1984 р. Я. Сайферт отримав Нобелівську премію з літератури. Режим намагався використати це визнання творчості поета, виокремлюючи і прославляючи тільки ранній «революційно-повстанський» етап його творчості.

Дисидентська літературна діяльність була надзвичайно активна і продуктивна. Новим культурним феноменом став самвидав. Доволі широко розповсюджувалася машинописна серія «Петлице», заснована Л. Вацуліком, яка до 1989 р. налічувала 410 випусків.

У літературі самвидаву громадянська мужність цінувалася вище, ніж естетична сторона, письменник ставав «совістю народу», що було типово для чеської літературної традиції.

Найвідомішим представником елітарної літератури став М. Кундера – один з найбільших прозаїків кінця ХХ ст. Він був

зобов'язаний цим своєму постмодерністському дискурсу, що вмістив безумовно гуманістичне ставлення до людини і іронічну відстороненість; деміфологізацію історії, культури, поточної політики, зокрема чеське дисидентство і тонкий психологізм; культурні загальнолюдські архетипи і чеський гротескний гумор; еротичну відвертість і внутрішню замкнутість; раціоналізм улюбленого ним XVIII ст. та ірраціональність людських дій, подій життя; концентровану форму динамічного викладу матеріалу і культурологічні роздуми; захоплюючу нарративність і глибоку проблемність. Така всебічність без будь-якої претензійності забезпечила світову славу його романам, написаним до або в еміграції: «Вальс на прощання» (1972), «Нестерпна легкість буття» (1984), «Безсмертя» (1988).

У 1960-і рр. сюрреалізм заявив про свою готовність боротися з різними формами і проявами будь-яких «репресивних систем», проти «тоталітарних режимів», що пригнічують людину, її менталітет і мову, ведуть до знецінення слів і образів, корупції ідей, що прикрашає свої найгірші форми самими високими словами, у чому винен не тільки Захід, але й сталінізм. Теоретик сюрреалізму, поет прозаїк літературний критик В. Еффенбергер у 1969 р. редагував часопис «Аналгон», перший номер якого було надруковано, а два подальші побачили світ у рукописній формі. Разом з поетами П. Кралом, С. Дворським, В. Лінгартовою, М. Направником видали збірник «Вихідна точка сюрреалізму. 1938 – 1968» (Прага, 1969).

Чеська дисидентська драматургія, яку в країні представляли В. Гавел, М. Угде, а П. Когоут – в еміграції, стала помітним явищем західноєвропейського театру.

У 1970-ті рр. у драматургії переважала абсурдистська і лірико-екзистенційна поетика. П'єси В. Гавела не втрачали своєї соціально-політичної гостроти, невідокремлюваної від історичного контексту того часу. П. Когоут у п'єсі про суд над Я. Гусом «Ессе Constacia» (1989 р.) у формі притчі показав смертельну небезпеку боротьби за демократію в умовах тоталітарних режимів, в результаті якої гору беруть холодні прагматики.

У кінематографі, який також постраждав від «нормалізації», «нова хвиля» зійшла на ніщо, зберігаючись лише частково у фільмах вигнаного, але згодом повернутого у кіно Ї. Менцеля, з їх комічно-ліричною інтонацією та ідилічним потоком життя, а також у В. Хітілової з її широким діапазоном тем, сюжетів, інтонацій від доброї іронії до злого гротеску. Любов публіки набув веселий

музичний, але в міру повчальний фільм «Ніч на Карлштейні» (1973 р.) З. Подскальського з В. Бродським, Я. Брейховою і В. Матушкою. О. Вавра повністю перейшов на позиції офіціозу, випустив історично неправдиву помпезну трилогію про Чехословаччину під час Другої світової війни. Загалом, в кінопродукції превалювали поверххневі комедії, не дуже тонко стилізовані казки і псевдопобутові драми.

Продовжувався розквіт анімації, яка без слів навчилася висловлювати багато чого з того, про що неможливо було говорити, відточуючи при цьому свою лаконічну форму. Улюбленим персонажем дітей і дорослих став кріт з авторського серіалу З. Мілера, чії мальовані фільми надзвичайно гарні і поетичні, без сентименталізму. В роки «нормалізації» набув завершеної форми сюрреалістично парадоксальний кінематограф Я. Шванкмайера.

Кращі представники інтелігенції, які залишилися у країні, перейшли до відкритої (дисидентство) або прихованої опозиції режиму і публічно виступили з «Хартією – 77». Цей документ мав важливе значення не тільки в політичному, але й у культурному житті суспільства.

Після виникнення «Хартії – 77» і самвидаву з'явилися перші ознаки виходу чехословацької науки із кризи, в якій вона опинилася завдяки діям так званих здорових сил. Важливу ділянку «паралельної культури» становила незалежна історіографія. У Чехословаччині виникло творче товариство незалежних істориків, які втратили свої посади в наукових установах, але продовжували професійну діяльність у нових умовах на громадських засадах (І. Ванчура, Я. Кржен, В. Кутнер, Я. Моравець, Й. Мацек та інші). XV Міжнародному з'їзду істориків у Бухаресті (серпень 1980 р.) було представлено бібліографічний огляд 183 анотованих праць чехословацьких істориків, що зазнали дискримінації. 150 із цих праць були присвячені проблематиці XIX – XX ст., зокрема, понад 70 – періоду після 1938 р. Більшість вагомих досліджень, які зуміли підготувати історики вийшли з друку після «оксамитової революції» 1989 р.

Розвитку незалежної історіографії сприяло співробітництво «внутрішньої еміграції» з колегами, які опинилися за кордоном (В. Пречан, М. Рейман, К. Каплан, Я. Тесарж, Я. Млинаржик та інші).

Кінець 1970-х–1980-ті рр. ознаменувалися не тільки приростом кількості нових праць, а й початком організованої негласно видавничої справи. У Чехії функціонувало близько 70 незалежних видавництв. Загальна кількість їх періодичних видань сягнула 200

(література, філософія, історія, економіка, політична публіцистика, мемуари тощо).

У січні 1978 р. з'явився перший випуск машинописного самвидавного збірника «Історичні дослідження», який під різними назвами виходив двічі на рік і до 1989 р. нараховував 26 випусків.

Емігрантські видавництва та часописи «Сведецтві», «Лісти», «Студіє», «Промени», «Обрис», «Розмлуви» публікували значну частину історичної продукції зокрема чеської, яка спочатку виходила в самвидаві. У її обсягах готувалися ґрунтовні дослідження щодо історії Першої республіки, руху Опору, періоду «народної демократії», подій «Празької весни», чесько-німецьких відносин, історичних персоналій (Т. Г. Масарик, Я. Масарик, Е. Бенеш), загальноісторичних питань.

У філософії спільну тенденцію переходу від реформованого марксизму до екзистенційного гуманізму втілено у книзі М. Маховеца «Ісус для атеїстів», виданій у самвидаві в 1972 р., яка стала відомою у всьому світі.

18.4. Чеська культура на рубежі тисячоліть

У постсоціалістичній Чехії активно розвивається освіта. Суттєві труднощі в цій галузі зумовлені недостатнім фінансуванням, що спричиняє страйки вчителів і студентів. Так, 1 вересня 2003 р. страйк вчителів 3020 початкових і середніх шкіл, з вимогою збільшення оплати праці, охопив 53% шкіл країни і майже третину вчителів (більше 72 тис. з 256 тис. вчителів)

Освітню реформу передбачав, схвалений урядом 10 березня 2004 р., проект шкільного закону, яким в початкових і середніх школах запроваджувалися рамкові освітні програми, що створювали більш вільний навчальний режим при вивченні окремих предметів. Також запроваджувалися нові державні випускні екзаменати, екзаменати з інших предметів у багаторічних гімназіях тощо. У дитячих садках скасовувалася оплата за останній рік. 30 червня 2004 р. Палата депутатів схвалила цей закон.

Структура освіти в Чехії складається з початкових, середніх, вищих спеціальних і високих шкіл. Вищі навчальні заклади є приватними, державними, громадськими. Найвідомішими є Карловий університет у Празі, Масариків університет, Чеські вищі технічні школи у Празі та у Брно. За переписом 2011 р. більше 10% населення мають вищу освіту.

Неписьменність у Чехії практично відсутня (зрідка зустрічається серед ромів (циган) старшого віку. Кожен третій,

економічно активний мешканець має завершено середню освіту, що відповідає рівню 12-річного навчання. Типовий робітник має середню професійну підготовку. Проте, країна відстає від найрозвиненіших європейських країн за показником кількості населення із завершеною середньою і вищою освітою.

У сфері культури після «Оксамитової революції» до керівництва прийшли колишні дисиденти, була зруйнована система існуючих культурних установ, переміг принцип свободи творчості. У широкий культурний обіг надійшла маса «затриманої», раніше забороненої, культурної продукції, що потребувало часу на її освоєння і осмислення; почався різкий вплив західної масової культури. Останнє викликало критику М. Кундери, який розчарувався у сучасній Чехії, що трансформувалася з «радянської провінції» на «провінцію Заходу». П. Когоут висловив думку, що «капіталізм повторює старі помилки. Він настільки егоїстичний і жорстокий, що на свою погибель вирощує соціалістів і комуністів».

Переоцінка епохи соціалізму, пошуки «нового обличчя» чеської культури призвели до певної розгубленості в умовах відсутності чітких ідейних орієнтирів. Все це обумовило різкий занепад художньої творчості у перші роки після «оксамитової революції», згодом до цього долучилося певне розчарування в результатах поточних політичних змін у частини інтелігенції, вихованої на ідеалах «Празької весни» і дисидентського руху. Замість очікуваного культурного прориву, забезпеченого нарешті отриманою свободою творчості, спостерігався спад творчої активності старшого покоління, а молодь шукала своє місце в нових, по своєму жорстоких умовах диктату фінансової сфери і споживацького, ринкового підходу до культури, її комерціалізації.

Постмодернізм з його скепсисом, відсутністю ієрархії цінностей, ігровим принципом став головним напрямком у всіх видах культури. Риси занепаду, пов'язаного також зі зміною поколінь, помітні навіть у сфері музично-виконавчого мистецтва. Негативно впливав на розвиток культури також відтік творчих сил на заробітки за кордон.

Однак, наприкінці XX ст. з'явилися сигнали позитивного розвитку, почали створюватися твори, що притягували загальну увагу.

У 1990-х рр. в Чехії виникло біля 3 000 нових видавництв, десятки нових часописів і газет, чимало з яких швидко припинили свою діяльність (зокрема, 209 видавництв у 2001 р.). Після ейфорії

«перших років свободи» пролунали попередження про загрози «культури суспільства споживачів». У цьому аспекті дуже важливою є книга «Ренесанс розуму» (1994 р.) І. Крупічки – емігранта, вченого-природознавця, який попереджав: «Вільний ринок цінностей, створений на зразок вільного ринку товарів, є першим шляхом до занепаду суспільства. Для демократії це буде питання життя і смерті».

Перевага масової культури у сучасній Чехії призвела до зниження загального культурного рівня, що завжди в країні вважався високим. «Втрата культурою функції «ідеологічного послання» зумовила перетворення її на форму відпочинку, призвела до зменшення її суспільного значення і тим самим до спрощення самої культури та її творців, які швидко переходять на саму низьку ступінь суспільної драбини» – попереджала редакційна стаття «Літературної газети» з характерною назвою «Поновлення хаосу в чеській літературі», написана І. Кратохвілом (1992 р.).

В умовах зміни функцій культури молоде покоління стало головним носієм нового підходу до неї, заперечуючи її суспільні функції. Для нього «Празька весна» 1968 р. вже не є значимою цінністю. Це продемонстрував громадський захід у Празі 20 серпня 2003 р., присвячений 35-річчю придушення «Празької весни», а також опитування молоді Чеським телебаченням.

Риси чеської прози 1990-х рр., захопленої постмодерністською грою і авторефлексією, що іноді набували відкрито шокуючих форм, відображують твори Я. Топола «Експерсія на вокзал», «Сестра», «Ангел» та інші.

М. Урбан використовує в своїй творчості архетипи, культуурогеми, свідомо створює свого роду «кітч для високочолих» («Семикостельє», 1999) і політичну сатиру на сучасну демократію («Спомини депутата парламенту», 2002).

У драматургії цікаву постмодерністську гру з пластами культури, де поєднані Ф. Кафка, А. П. Чехов, Е. Преслі, казки і багато іншого, засновану на традиційній темі «маленької людини», розпочав Е. Тобіаш у п'єсі «Войцев» (1991 р.).

У театральному мистецтві відновилося режисерська діяльність Я. Гросмана, О. Крейчі, які відроджують стиль 60-х рр., що не відповідає вимогам часу.

Центральною фігурою в театрі став П. Лебл (1965 – 1999). Він у 1993 р. очолив «Театр на Забрадлі», спектаклі якого вражали винахідливістю, глибинним прочитанням авторського задуму,

іронією символів. Постмодернізм П. Лебла у виставах набував іншого виміру: ігрова природа його театру не затемнювала, а виявляла пронизливий біль, який раніше лише вгадувався в буйній фантазмагоричності гоголівського «Ревізора» і жартівливій ерудованості «Войцева» Е. Тобіаша. Наївність, гротеск, крайня умовність, жорсткий абсурдизм, притаманні режисурі Я.А. Пітінського, А. Гольдфлама, стилю «Дейвіцького театру», що поєднував живих акторів і ляльок, а також багатьом іншим малим театральним колективам.

У кіномистецтві продовжила активну працю В. Хітілова. Її приваблювала особистість Т. Г. Масарика який знову став культовою фігурою, ідеалізувався, але, зрештою, посів належне йому почесне місце в історії. Цій постаті присвячено документальний фільм «ТГМ – визволитель» (1990). В. Хітілова в стилі соц-арта реагувала на соціальні реформи, приватизацію, реституцію («Спадщина, або Нубляхлопціхелоу», 1992) і, зрештою, створила апокаліптичний образ нахабного, розгубленого людства, яке заблукало, його безпринципну гонитву за сенсаційністю мистецтва у фільмі «Вигнання з раю» (2001), що підсумував всю творчість великої моралістки і тонкого художника. Ї. Менцель, який, переважно, займається театральними роботами, екранізував «Чонкіна» В. Войновіча (1994). Він акцентував не швейківські аспекти, як очікувалося, а маразм, покрученість, злісну фантазмагоричність життя доби комуністичного правління. К. Кахія став президентом створеної Чеської академії кіно і телебачення.

Молоде кіно розвивається у важких умовах: диктат продюсерів, нестача фінансів, відсутність глядацької аудиторії; у підсумку – всього 20 фільмів, знятих за 10 років. У новому кіномистецтві представлено декілька напрямків: авторський постмодернізм, що досягає приголомшливого впливу в магічно-поетичному, але жорсткому «Букеті» Ф. Брабеца (за К.Я. Ербеном, 2000 р.) і гротескному «Смутку в Брно» (2003 р.) В. Моравека; комерційна популярна комедія; соціальний фільм, що торкається актуальних питань складнощів життя, колишнього і теперішнього, людських взаємовідносин. Саме завдяки соціальному напрямку чеське кіно знову стало світовим явищем, оскільки в дещо постмодернізованому вигляді глядач отримав зрозуміле, просте, емоційне, а, головне, добре, тепле, співчутливе кіно, де носієм гуманістичних цінностей виступає звичайна людина. Вочевидь, як впливає з успіху цих фільмів, лише нове чеське соціальне кіно

зберегло такий підхід до людини. Насамперед, це фільм «Коля» (1996), що отримав «Оскара». З. Сврак виступив як сценарист, режисер і виконавець головної ролі. Премія змусила говорити про нове піднесення чеського кіно. Проте, на відміну від «нової хвилі» 1960-х рр., сучасним чеським фільмам притаманні елементи сентиментальності (стрічки Я. Гржебейка, «Дикі бджоли» Б. Слами, «Темно-синій світ» Я. Сврака).

Сучасна Чехія є релігійно толерантною країною. 19 липня 2000 р. було схвалено закон про свободу вірування.

Чехія є одним з центрів спортивного руху. У 1998 р. чеські хокеїсти посіли перше місце на олімпіаді в Нагано. 14 – 18 серпня 2000 р. у Празі відбулася п'ята світова паралімпіада, на якій змагалися у 36 видах спорту.

На рубежі XX – XXI ст. чеська культура повністю увійшла в процес розвитку загальносвітової культури західного типу. Тепер перед нею стоїть проблема розчинення, асиміляції в глобалізованій культурі або збереження свого обличчя при інтегрованості у світові процеси. Надія на останнє ґрунтується на глибинній традиційності чеської культури, що зберігалася впродовж всього часу її розвитку, якщо розуміти під цим існування константи, яка може набувати самої сучасної форми, але зберігати ментальність нації.

РОЗДІЛ 19. ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЧЕХІЇ В УКРАЇНІ

19.1. Історія Чехії в працях науковців України у XIX ст. – 1991 р.

19.2. Богемістика в незалежній Україні.

19.1. Історія Чехії в працях науковців України у XIX ст. – 1991 р.

Споконвічні дружні почуття українців до чехів як братнього слов'янського народу втілилися, зокрема, в зацікавленість його історією, що відобразилося в історичній думці та науці України.

Ще у «Повісті минулих літ» чехи та моравани займають чільне місце у розповіді про походження та розселення слов'янських народів [63, с. 22]. Згадки про чехів та мораван містяться також у працях з історії кінця XVII – XVIII ст., зокрема у третьому виданні київського «Синописа», «Густинському літописі», творах відомого церковно-освітнього діяча Д. Туптала. Автори, окрім походження чехів та мораван, окремих подій в їх землях, торкаються місії Кирила та Мефодія, діяльності деяких князів. У праці ректора Києво-Могилянської академії Ф. Софоновича згадується давня легенда про трьох братів – Руса, Чеха і Леха [116, с. 56]. Про походження «богемів» у своєму творі згадував Г. Грабянка [63, с. 30-35, 44, 47, 48, 51, 61].

Значний інтерес до історії Чехії виявили дослідники в XIX – на початку XX ст., коли в Україні відбувався процес становлення і розвитку історії як науки.

У 30-х рр. XIX ст. увага істориків слов'янських народів була повернута до Краледворського і Зеленогорського рукописів. Стилізовані під стародавні літописи, ці містифіковані, як відомо тепер, твори сприяли духовному розвитку чеського суспільства доби національного відродження. В Україні цими документами зацікавилися І. Срезневський, який у той час працював у Харківському університеті, та М.Костомаров. Вважаючи ці документи вирогідними, вони здійснювали переклад і публікацію їх фрагментів. У монографіях з історії міфології давніх слов'ян ці історики розглядали окремі аспекти духовного життя чехів до прийняття християнства [68; 190].

Вивчаючи історію Чехії в Харківському університеті у 1840-х рр., І. Срезневський доводив автохтонність слов'янських народів,

зокрема чеського. На його думку Чеська держава виникла у IX ст., а її занепад у XVII ст. спричинила Тридцятирічна війна [63, с. 133, 135, 136, 139, 140].

Зацікавлення минулим Чехії, що поширилося в суспільстві, не оминуло Т. Шевченка. Він високо оцінював видатні постаті національної історії чехів – Я. Гуса, Я. Жижки та тогочасних чеських і словацьких діячів – П. Шафарика, В. Ганки, Я. Коллара та інших. Я. Гус у поемі «Єретик» (1845 р.) названий «славним», великим мучеником, «чехом святим». Поет засуджує спалення Гуса на вогнищі за його виступи проти римського папи, боротьбу проти німецького засилля, за збереження Чехії як держави. Особливо тепло відгукувався Т. Шевченко про просвітницьку діяльність чеської інтелігенції, її роль у відстоюванні самобутності національної культури. Велика повага Т. Шевченка до П. Шафарика, якому присвячено поему «Єретик», була викликана тим, що у його працях показано існування українського, білоруського та інших замовчуваних слов'янських народів [824, с. 65], викрито твердження про нібито нездатність слов'ян до самостійного державного і культурного життя [400, с. 24].

Дослідження з богемістики також здійснювалися у Києві. М. Максимович, перший ректор Університету Св. Володимира, у 1837 р. відкинув дуалістичний поділ слов'ян і запропонував власний підхід, розподіливши слов'янські народи на чотири групи. Чехів з мораванами він відносив до північно-західної групи.

М. Іванишев, дослідник історії права, у своїх працях використовував матеріали чеських архівосховищ, видавав пам'ятки давньочеського права (1841), показав правовий статус жінки у давньочеському суспільстві (1876) [63, с. 147, 150, 151].

О. Котляревський висловив свої погляди з приводу автентичності Краледворського рукопису, перебуваючи у Празі, опублікував праці про розвиток славістики в Російській імперії [63, с. 189, 286 – 287].

І. Лашнюков, який розпочав наукову діяльність у Ніжинському лицейі, був одним із зачинателів викладання історіографічних дисциплін, всебічно проаналізував та високо оцінив історичні праці Ф. Палацького, інших чеських науковців (1863) [63, с. 251, 285 – 286].

Серед наукового доробку В. Більбасова були праці про діяльність Святих Кирила і Мефодія, книга популярного характеру про Яна Гуса (1869) [63, с. 207, 247].

Осередок вивчення проблем історії Чехії, пов'язаних із релігійним життям, знаходився у Київській духовній академії,

спадкоємниці Києво-Могилянської академії. І. Малишевський докладно відтворив діяльність Святих Кирила і Мефодія, зокрема у Моравії. Випускники академії М. Маркович та Д. Горлицин у 1870-х рр. вивчали історію православ'я та елементи слов'янської літургії у Чехії [63, с. 208 – 210, 247 – 249].

Докладним аналізом джерел, частина яких вперше вводилася в науковий обіг, окремими висновками, що не втратили свого значення, відзначається праця випускника академії О. Вертеловського «Історія гуситів (до утвердження компактів)» (1872) [63, с. 208 – 210, 247 – 249].

Грунтовні дослідження подій VIII-IX ст. у чеських землях, утворення та розвиток Великоморавської держави, значення місії Святих Кирила і Мефодія опублікував у 1861–1863 рр. викладач Харківського університету П. Лавровський. Загибель Великої Моравії науковець пояснював зовнішніми чинниками. Він також торкався проблеми знищення Чеської держави після битви на Білій Горі [63, с. 206, 241, 249; 167]. У праці викладача цього ж університету В. Надлера докладно висвітлено історію гуситського руху (1864 р.) [63, с. 245 – 246].

В Одесі видатний вчений-славист, професор університету О. Кочубинський у 1870 – на початку 1890-х рр. досліджував діяльність Громади чеських братів, вказував на її роль в історії країни. Також він звертався до вивчення чеського національного відродження, охарактеризував його діячів. Окремі положення його праць зберігають наукове значення і в наш час [63, с. 249 – 251].

У 1870 – 1890-х рр. в Україні опубліковано низку праць про Я.А. Коменського. Їх авторами були В. Григорович [152], Н. Марков [172], Т. Флорінський [998], А. Степович і Ф. Ярош [201].

На початку ХХ ст. у Києві видано науково-популярні публікації Є. Рихліка, М. Хохлича та інших авторів про чеське національне відродження [63, с. 315].

Видатний вчений-богеміст, А. Ясинський, родом із сучасної Черкащини, навчався у Київському університеті, захистив магістерську та докторську дисертації, тривалий час працював у Дерптському університеті (нині м. Тарту, Естонія). Завдяки використанню широкого кола джерел науковець глибоко дослідив соціально-економічні проблеми чеського суспільства Х – ХІІІ ст., створив власну схему його розвитку, зокрема показав появу майнової нерівності, соціальне розшарування, формування чеської державності на власній слов'янській основі, а не завдяки німецькому

впливу [63, с. 243 – 245]. На думку російської вченої Л. Лаптевої, науковий доробок А. Ясинського належить до видатних явищ не лише історіографії Російської імперії, а й богемістики загалом [928].

Чеською історією і культурою цікавилися й на українських землях, які перебували в складі Австро-Угорської імперії. Зокрема, чимало перекладів чеських авторів здійснив І. Франко. Йому ж належить біографічний нарис про діяча чеського національного руху середини ХІХ ст. К. Гавлічека-Боровського [843]. Різних суспільно-політичних, економічних і культурних питань чеського життя у ХІХ ст. він торкався у статтях «З гостювання у Празі», «Дещо про «Рукопись Короледворську» [842], «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер» та інших.

Декілька публікацій з'явилося після краху Російської імперії, в роки боротьби за відновлення української державності. Написані у 1915 р., до 500-річчя загибелі Я. Гуса, праці В. Чехівського «Боротьба чехів за волю и правду в часи Івана Гуса» та В. Доманицького «Смерть за правду. Пам'яті Івана Гуса», були видані відповідно в 1918 р. та 1919 р. [952, с. 16 – 17].

У 1917 р. М. Грушевський окремими випусками почав публікувати науково-популярну «Всесвітню історію в короткім огляді» [34]. У двох випусках історія чеських земель до середини ХVІІ ст. розглядається крізь призму чесько-німецьких стосунків. Початок німецьких впливів, а у подальшому німецької колонізації Чехії насильницькими та мирними засобами датується Х ст. Згадується держава Само, виникнення Великоморавської держави пояснюється реакцією слов'ян на війни Карла Великого проти Аварського каганату.

Поширення християнства з Візантії здійснювалося моравськими князями з метою уникнення німецьких впливів. Значення місії Кирила та Мефодія оцінюється як епохальне в історії слов'янства та європейської культури загалом. Великоморавська держава – «заслін слов'янства» від німецької експансії, загинула внаслідок нападу угорців, яких спрямував німецький імператор.

На уламках Великої Моравії в Х ст. виникає Чеське князівство, згодом королівство, яке утримало свою цілісність і незалежність у статусі васала німецької корони та знаходилося під впливом виключно німецько-латинської культури. Стисло охарактеризовано розвиток країни, відзначена діяльність Пржемысла Отакара ІІ і Карла ІV, за влади яких Чеська держава досягла значної економічної, політичної могутності та розквіту культури.

На думку М. Грушевського ці досягнення значною мірою були зумовлені онімеченням краю. Гуситський рух був національною чеською реакцією в релігійній формі на це явище. Церковно-національний рух вилився у повстання та народні війни проти католицької церкви, німців, німецької династії.

Подано оцінку політичних діячів, опис перебігу подій. Поразка у боротьбі, обрання королем Фердинанда Габсбурга в 1526 р., означала втрату самостійності, економічний і культурний занепад.

Остаточне знищення Чехії як однієї з найбагатших і культурних країн Європи сталося, за словами вченого, після битви при Білій Горі у 1620 р. У праці висвітлено деякі інші події Тридцятилітньої війни на землях Чехії, вказано на її наслідки, зокрема, скорочення населення з 3 млн. до 800 тисяч осіб [34, с. 16].

У радянській Україні 1920-1930-х рр., дослідження з історії Чехії майже припинилися. В радянському суспільстві історична наука підпорядковувалася ідеологічній діяльності правлячої комуністичної партії. Відповідну концепцію обґрунтував тогочасний офіційний історик М. Покровський. Радянська історична наука виконувала функції «політики, повернутої в минуле», хоча цю формулу М. Покровського з середини 30-х рр. ХХ ст. майже не згадували. Окрім необхідності здійснення історичних досліджень на основі ідей марксизму-ленінізму, від науковців вимагалось опрацьовувати певну тематику, визначену партійними органами.

У опублікованій в 1931 р. у Харкові книзі Г. Піддубного «Чехо-Словаччина: Чехія Словаччина Закарпатська Україна. Суспільно-політичний та економічний нарис з малюнками та мапою Чехо-Словаччини» [101], один з восьми розділів присвячено минулому країни. Стисло висвітлено історію Чехії та Моравії в часи середньовіччя, події гуситського руху, революції 1848 р., становище напередодні Першої світової війни та процес утворення Чехо-Словаччини.

Причини розвитку суспільства детермінуються економічними чинниками та класовою боротьбою. Відповідно до тогочасної концепції, гуситський рух визначено як класову боротьбу в релігійній оболонці, згадується так званий торговельний капітал. Подано оцінку становища, прагнень, боротьби різних соціальних груп у різні історичні періоди тощо [101, с. 55 – 64, 78 – 82]. Чеський фінансовий капітал колоніально поневолює анексовані Словаччину та Закарпаття, його головним ідеологом є перший президент нової держави Т. Г. Масарик.

Автор – справжнє прізвище якого Толмачов, був журналістом, активним діячем Української партії соціалістів-революціонерів. У 1919 – 1926 рр. перебував у Австрії, де вступив до комуністичної партії, співробітничав у редакціях газет КП(б)У «Комуніст» та компартій Західної України і Буковини. В УСРР повернувся в 1926 р. на запрошення наркома освіти У 1935 р. був репресований, а у 1937 р. – розстріляний [323].

У міжвоєнний період окремі публікації українських науковців з богемістики виходили за межами Радянської України.

Український емігрант Г. Наш (Н.Григоріів) подав власну періодизацію чеської історії у книзі «Коротка історія земель Чехословацької Республіки», опубліковану у Празі в 1923 р. [90].

Автором найбільш повної праці зі славістики в українській науці 20-х рр. ХХ ст. – «Слов'янський світ у його минулому і сучасному» (Берлін, 1923 р.), був Д. Дорошенко [42]. У творі подано короткий, але ємний, огляд історії та культури всіх слов'янських народів. Автор розглянув політичну історію чехів з VI ст. до 1919 р., а також висвітлив розвиток чеської науки, літератури та мистецтва. Значна увага приділена формуванню чеської державності в умовах німецького впливу, гуситському руху та подальшим подіям, національному відродженню і створенню Чехословацької республіки. Зокрема, виділено діяльність Пржемысла Оттокара II, імператора Карла IV, Їржі Подебрада, вказано, що битва на Білій Горі розпочала добу страшного занепаду і руїни. За короткий час після цієї події Чехію було позбавлено її інтелігенції, «протягом XVII і XVIII століть вищі класи понімечилились до останку і чеська нація обернулася на простонароддя» [42, с. 556]. Досить детально подано розвиток процесу національного відродження і боротьбу за створення Чехословацької республіки. Д. Дорошенко відзначив, що кордони цієї нової держави вийшли за межі не тільки історичних коронних земель Австро-Угорщини, але й етнографічної чесько-словацької території [42, с. 564].

У 1938 – 1939 рр. була підготовлена і частково побачила світ у Львові, що в той час знаходився у складі Польщі, «Всесвітня історія у трьох книгах» І. Крип'якевича. У другій і третій книгах цього видання в контексті європейського розвитку висвітлено події чеської історії з найдавніших часів до березня 1939 р. [72]. Відзначено, що «відношення до Німеччини було головним питанням чеської політики упродовж раннього середньовіччя», провідну роль німців при дворі Карла IV, значення німецького чинника у

подальші часи, боротьбу чехів за незалежність. Битва під Білою горою оцінена як могила чеської самостійності [72, с. 127, 129, 259]. Описано подальші періоди історичного розвитку, зокрема, стисло охарактеризована зовнішньополітична діяльність Першої Чехословацької республіки. Автор зауважив, що після двадцяти років з часу підписання Версальського миру з його постанов нічого не залишилося. Німеччина в 1938 р. забрала у Чехословаччини Судети, а у 1939 р. – перетворила Чехію на свій протекторат [72, с. 279 – 280].

Із видань українських істориків поза межами радянської України варто відзначити праці І. Брика, присвячені чесько-українським відносинам, визвольній боротьбі чехів і першому президенту ЧСР Т.Г. Масарику [16; 252; 253]. Постать першого президента Чехословаччини Масарика та другого президента ЧСР Е. Бенеша також досліджували О. Бочковський [14; 15], Г. Наш (Н. Григоріїв) [90], Г. Омельченко [91], М. Омельченкова [92], Я. Ярема [135] та інші.

Значного розвитку зазнала богемістика у радянській Україні в 50–80-х рр. ХХ ст. Долучення Чехословаччини до зони впливу СРСР, за радянською термінологією перебування її у соціалістичному таборі, визначало для влади актуальність досліджень з історії країни. До науковців ставилися певні вимоги щодо їх праці у цій галузі. Постійно наголошувалося на партійності науки, класовому підході, що випливало з марксистсько-ленінської методології, як її розуміли ідеологи КПРС. Завдяки цьому в історичних працях був присутнім значний елемент політичної публіцистики. Дослідник І. Вовканич відзначає, що хоча заслуга української радянської славистики загалом, богемістики зокрема, полягає у введенні до наукового обігу величезного масиву фактографічного матеріалу, підготовлені праці були позбавлені об'єктивної оцінки перебігу історичних подій через заідеологізований «класовий, партійний» підхід до аналізу джерел [24, с. 47 – 48]. Джерела використовувалися вибірково, для доведення існуючих на час видання праці політичних оцінок.

Умови в яких працювали історики в радянській Україні – вимоги неухильного дотримання «вульгаризованої марксистської методології, виключно класового підходу до вивчення й оцінки історичних явищ і подій», жорстка цензура, ідеологічний тиск на науковців, визначена тематика досліджень, а саме історія соціалістичних перетворень в європейських країнах народної демократії, історія міжнародного робітничого, комуністичного,

національно-визвольного рухів, історичні зв'язки і співробітництво з країнами соціалістичної співдружності, роль Червоної армії у визволенні східноєвропейських країн від нацистської Німеччини, відсутність зарубіжних періодичних і наукових видань, позитивістський опис подій тощо прирікали українську історичну науку на провінціалізм і перебування на узбіччі світового історіографічного процесу.

У радянській Україні «офіційне право» на дослідження з всесвітньої історії мали викладачі відповідних кафедр класичних університетів та тих педагогічних інститутів, де існували історичні факультети. Загалом таких кафедр налічувалось до 20. У деяких викладачів цих кафедр базова підготовка та наукові інтереси знаходилися поза проблемами всесвітньої історії. В системі Академії наук існував лише відповідний відділ при Інституті історії. Окремий академічний інститут досліджував, лише, соціально-економічні проблеми сучасних зарубіжних країн.

У тематиці досліджень радянська богемістика пріоритет віддавала подіям, що сталися після приходу до влади у Російській державі більшовиків у жовтні 1917 р., робітничому руху, соціальним конфліктам, утворенню та діяльності комуністичної партії. Обов'язковим елементом було наголошення на позитивному значенні досвіду російських більшовиків для робітничого і комуністичного руху, визнання у ньому керівної ролі радянських комуністів.

У статтях про вплив В. Леніна на розвиток комуністичного руху в країнах Центральної і Південно-Східної Європи, І. Петерс та Б. Співак особливо виділяли його роль у становленні комуністичної партії Чехословаччини [669]. Цій же темі присвячена стаття О. Хланти [847]. В іншій статті цього автора йдеться про безпосереднє втручання керівництва Комінтерну, зокрема його функціонера Д. Мануїльського, у процеси, що відбувалися у комуністичній партії Чехословаччини у 1920-х рр. [848].

Вплив приходу більшовиків до влади в Росії та відзначення річниць цієї події на політичне, громадське і культурне життя Чехословаччини в 20 – 30-х рр. ХХ ст. намагався визначити А. Кізченко. Наведено факти про заходи з цього приводу, кількість учасників [424]. Також науковець досліджував питання впливу подій у СРСР на розгортання робітничого і демократичного руху в ЧСР у 1924 – 1938 рр. [414].

Тема формування компартії Чехословаччини на

більшовицьких засадах знайшла відображення у дослідженні В. Куплевахського з проблем національних відносин [534; 926; 927; 1297], у статті С. Костя, М. Рожика, А. Фозикоша [468].

Аграрну політику компартії у 1918 – 1939 рр. досліджував В. Місюра [86; 587; 1300]. Зокрема, наведено відомості про кризове становище у сільському господарстві в 1929 – 1936 рр., розвиток аграрних відносин та діяльність комуністів в цій сфері. Автор відзначив, що криза 1929 – 1933 рр. «призвела до загострення усіх протиріч буржуазної Чехословаччини. Посилилась також конкурентна боротьба між аграрною і промисловою групами капіталу. Промислово-фінансова група капіталу, спираючись на свої могутні позиції в економіці країни, більш монополізований ринок, кращі зв'язки з іншими країнами, перекладала тягар, викликаний кризою, на економічно слабке сільське господарство. Це зачіпало інтереси сільськогосподарської буржуазії, яка через складний механізм господарських, фінансових, риночних взаємозв'язків посилювала експлуатацію трудящого селянства і сільськогосподарського пролетаріату. Це призводило до загострення класових протиріч на селі між буржуазією і трудящими» [86, с. 32].

Ідеологічній діяльності комуністів в часи Першої республіки серед робітників, а також політиці компартії в галузі освіти присвячено дослідження й статті В. Сегеди [1309; 761 – 764]. У них, зокрема, засуджувалися «наклепи» Масарика і Бенеша на СРСР, відволікання ними трудящих Чехословаччини від розв'язання революційних завдань.

У працях авторитетної дослідниці історії Чехії у радянській Україні – І. Мельникової стверджувалося, що віссю політичної історії Чехословацької республіки міжвоєнного періоду були непримиренні антагоністичні суперечності між пролетаріатом і буржуазією. Також розглядалася соціальна та політична структура суспільства, становище найманих працівників, діяльність політичних партій, зокрема, комуністичної, страйковий рух. Доводилася теза, що чеська буржуазія використовувала національні суперечності для відвернення робітників від класової боротьби [175; 948 – 950].

І. Гранчак висвітлював робітничий рух в Чехословаччині у 1929 – 1933 рр., його зв'язки з боротьбою угорських робітників [1290; 335], С. Пруниця, О. Хланта, І. Мельникова – намагання комуністів впливати на розвиток робітничого руху, доводили зв'язок Т.Г. Масарика з лідерами соціал-демократії на засадах ідеї класового миру [108; 846; 951]. С. Пруниця також з'ясував

структуру чеського робітництва у 30-х рр. ХХ ст. [745]. Й. Янович досліджував роль КПЧ в організації революційного профспілкового руху [879].

Прикладом радянського кліше висвітлення «антинародної і антинаціональної суті політики буржуазних лідерів домюнхенської Чехословаччини Т.Г. Масарика та Е.Бенеша є публікація публіцистичного характеру М. Бабидорича [1]. Обидва політики зображені як «вірні слуги імперіалістів», котрі встановили «окупаційний режим в Закарпатті після придушення Угорської Радянської Республіки», перетворили Прагу «в кубло вигнаних з Росії білогвардійців». Т.Г. Масарик означений як «запеклий ворог марксизму, ідеаліст, еkleктик, космополіт, безпринципний політик». Подібні визначення стосуються й Е. Бенеша.

Іншою проблемою, що активно досліджувалася, була зовнішньополітична діяльність Чехословацької республіки між світовими війнами, її мета, зміст, напрямки, характерні риси, відносини з іншими державами, ставлення до найважливіших подій у світі тощо. Цей інтерес значною мірою обумовлювався трагічними подіями історії Чехословаччини напередодні Другої світової війни, насамперед Мюнхенською конференцією 1938 р. В працях наголошувалося, що позиція Англії та Франції завдали смертельного удару незалежності Чехословаччини, і лише СРСР на міжнародній арені, а компартія всередині країни, послідовно виступали за збереження суверенітету та цілісності республіки.

Значний внесок у висвітленні цієї проблеми зробили А. Кізченко та І. Петерс. Дисертаційні дослідження, монографії, статті А. Кізченка охоплюють період 1933 – 1939 рр. [1294; 1295; 57; 58; 413; 414; 416 – 423; 426]. У монографії (1971) автор характеризує як зрадницьку, реакційну, антинаціональну політику правлячих кіл та уряду Чехословаччини у 1935 – березні 1938 рр., заперечує твердження чеських істориків про надкласовий, загальнонаціональний характер політики Т. Масарика та Е. Бенеша. Висвітлено відносини Чехословаччини з Німеччиною, Угорщиною, Австрією, Польщею, діяльність Малої Антанти. Стверджується, що для чехословацьких правлячих кіл союз з СРСР був неприйнятним з класових міркувань, але лише він слугував головною гарантією незалежності Чехословаччини. На думку науковця, комуністи були єдиною силою, що виступали за соціальні та політичні вимоги народу. Також А. Кізченко торкався ставлення чехословацького

суспільства до громадянської війни в Іспанії [425].

І. Петерс досліджував історію радянсько-чехословацьких відносин починаючи з 1918 р. [1305; 181; 182]. Автор висловив думку, що у 1918 – 1934 рр. панівні кола Чехословаччини при змінах своєї тактики щодо СРСР, послідовно залишалися на антирадянських позиціях. Попри їх спротив, тиск трудящих мас сприяв нормалізації відносин з СРСР. Розвиток міжнародних відносин в Європі у подальший період, до 1938 р., дослідник розглядав на тлі політики СРСР, спрямованої на зміцнення безпеки на континенті. У працях стверджується, що на відміну від СРСР, де до радянсько-чехословацького договору 1935 р. ставилися дуже відповідально, для панівних кіл Чехословаччини, він був лише маневром. Саме їх позиція погіршувала становище власної країни. На думку І. Петерса, відмова чехословацької великої буржуазії та аграріїв від опори на народні маси, зумовлена надіями на допомогу західних демократій, підірвала позиції країни на міжнародній арені. Саботуючи зусилля СРСР, правлячі кола не реалізували можливості організації відсічі гітлерівській агресії. Зовнішня політика СРСР, її позиція щодо Чехословаччини, залишила глибокий слід і свідомості чехів та словаків, сприяла зростанню дружніх почуттів до Радянського Союзу в майбутньому.

І. Поп, уродженець Закарпаття, проаналізував розвиток стосунків між Чехословаччиною та Угорщиною в 1935 – 1939 рр. Їх обтяжував перехід до складу ЧСР Словаччини, яка століттями знаходилася під угорським пануванням. У монографії висвітлено зміни розвитку міждержавних відносин у другій половині 30-х рр. ХХ ст. у Дунайському басейні. Вони були викликані експансією Німеччини, прагненням Угорщини приєднатися до німецько-італійського блоку з метою ліквідації Версальської системи. Автор показує античехословацьку політику урядів Угорщини, Польщі, розкриває суть Віденського арбітражу тощо [186; 974].

Спроби гітлерівської дипломатії домогтися зовнішньополітичної ізоляції Чехословаччини відображені в статті М. Швагуляка [863].

Вплив зовнішньополітичних подій на становище суспільства, а також політику компартії Чехословаччини розглядали В. Жулкевський та П. Служенко. Вони доводили, що КПЧ керувалася національними інтересами власної держави, а не служила СРСР [386; 387].

Головним постулатом радянської історіографії, при

висвітленні подій після повної окупації Чехії гітлерівцями, було твердження, що єдиним виразником та захисником національних інтересів і борцем за них всередині країни були комуністична партія Чехословаччини, а на міжнародній арені – СРСР, якому належить вирішальний внесок у визволення Чехословаччини від німецької окупації. Діяльність емігрантського уряду в Лондоні оцінювалася загалом негативно, незважаючи на досить міцне співробітництво з ним уряду СРСР.

Значна увага приділялася ролі СРСР у визволенні чеських земель від нацистських загарбників. Цій проблемі присвячена монографія І. Петерса «Співдружність чехословацького і радянського народів у боротьбі проти фашизму» [99] та дисертаційні дослідження його і А. Тота [1306; 1312], публікації С. Пруниці, А. Русака [747; 754], М. Фірсова [839; 840], В. Хланти [845]. Місце та роль преси в боротьбі комуністів проти німецької окупації, відображена в статті С. Костя, М. Рожика, А. Фозикоша [467] та праці М. Бурмаки [17].

Форми та методи співробітництва радянських партизан, зокрема Українського штабу партизанського руху з рухом Опору в чеських землях, допомога СРСР у боротьбі з німецькими окупантами з'ясовуються у монографії В. Клокова [162].

В. Котляров і О. Марченко висвітлили діяльність комуністів по створенню чехословацьких військових підрозділів в СРСР, засуджуючи при цьому дії еміграційного уряду ЧСР в Лондоні [163; 932].

І. Петерс торкався також процесу переходу Чехословаччини під вплив СРСР, зокрема в галузі зовнішньої політики. Автор стверджував, що антигітлерівська боротьба під проводом комуністів переросла в «народно-демократичну революцію» [180]. Це твердження відповідало схемі радянської історіографії про прихід до влади комуністів в низці європейських країн внаслідок внутрішніх причин, що призвели до перемоги народно-демократичних революцій та їх подальшого розвитку в соціалістичні. Про це йшлося у публікації В. Левського [77; 1298].

Зовнішньополітичний аспект проблеми також знайшов відображення у дослідженнях та публікаціях І. Попа [185; 1307].

Вказана теза радянської історіографії розкрита у статтях І. Мельникової про суспільні перетворення у Чехословаччині після розгрому нацистської Німеччини. Доводиться, що прихід комуністів до влади спричинили, насамперед, внутрішні чинники, вплив СРСР

не мав вирішального значення. Детально розглянуто політику компартії після Другої світової війни, наведено позитивні, на думку автора, наслідки її перебування при владі. При цьому згадуються і цитуються праці лише частини тогочасних діячів компартії, замовчуються імена репресованих на початку 50-х рр. ХХ ст. [571; 947].

В. Сухарев зосередив свою увагу на розгляді становища робітництва на тлі суспільних змін у Чехословаччині, що відбувалися за радянським взірцем наприкінці 40-х – початку 70-х рр. ХХ ст. [1310; 1311; 795 – 799; 191]. Йому належать загальні праці і публікації про соціалістичне будівництво, прихід комуністів до влади [119; 192; 800].

Місце і роль профспілок у суспільних процесах в 70-х – 80-х рр. ХХ ст., зв'язки робітників Чехословаччини з робітниками країн Ради економічної взаємодопомоги досліджував С. Віднянський [1286; 146; 263; 270; 273; 274; 889].

Діяльності комуністичної партії серед молоді в 70-х рр. ХХ ст. присвячені публікація Р. Постолювського [721], дослідження В. Галаса [1287].

Систему загальноосвітньої та професійної підготовки робітників Чехословаччини, спрямовану на підвищення їх культурно-технічного рівня у 70-х рр. ХХ ст. висвітлював І. Сюсько [801].

Процес соціалістичного будівництва та його позитивні результати розглядалися у працях І. Гранчака, А. Кізченка [60; 150], І. Мельникової і С. Віднянського [83], І. Дзюбка [40], С. Макогона [81], К. Позднякова [102].

Зокрема, І. Дзюбка високо оцінював діяльність комуністичної партії у галузі міжнародних відносин, засуджував «колонізаторську політику» чеської буржуазії міжвоєнної ЧСР щодо Словаччини та Закарпаття, вказував на важливе значення досвіду КПРС для остаточного вирішення національного питання в Чехословаччині [1293; 38; 39; 154]. Цій же тематиці присвячено працю С. Макогона [80].

М. Кляп, С. Мітряєва, С. Пруниця, вивчаючи розвиток наукових досліджень, відзначали політику керівництва компартії Чехословаччини у цій сфері, допомогу відповідних установ СРСР та співробітництво з ними [588; 589; 746].

І. Петерс висвітлював у статті зовнішньополітичну діяльність Чехословаччини у 1918-1960 рр. [668], а у монографії – у 1945 – 1960 рр. [180]. Порівнюючи міжвоєнний та післявоєнний періоди,

автор стверджував, що наслідком прозахідної зовнішньої політики урядів у 1918 – 1938 рр. було знищення держави гітлерівцями. Показано становлення нового зовнішньополітичного курсу Чехословаччини, боротьбу навколо цього в 1945 – 1948 рр., охарактеризовано її напрями та досягнення в період керівництва комуністів. Зокрема, Чехословаччина вирішила всі територіальні питання з сусідами, а перебування в Організації Варшавського договору та Раді економічної взаємодопомоги гарантувало її безпеку та неухильне зростання економіки.

І. Петерс постійно наголошував, що лише СРСР послідовно в усі часи виступав на захист національних інтересів Чехословаччини. Прикметно, що хоча хронологічні рамки статті обмежено 1960 р., в ній йдеться про окупацію країни в 1968 р. як акцію, що прирєкла на невдачу «спробу міжнародної та внутрішньої реакції вирвати Чехословаччину із сім'ї соціалістичних країн» [668, с. 368].

М. Кірсенко з'ясовував місце і роль Чехословаччини в системі країн радянського блоку [916].

Діяльність Чехословаччини в ООН у 70-х рр. ХХ ст., яка відбувалася у фарватері політики СРСР, розглядав С. Горбач [1289].

І. Мельникова і Б. Співак [84; 572], В. Сухарєв [120] виступили авторами брошур, повідомлень панегіричного характеру з історії компартії.

Порівняно невелика кількість досліджень пов'язана з проблемами історії чеських земель періоду середньовіччя, нового часу, початку ХХ ст.

Процеси зародження та розвитку чеського мистецтва в часи середньовіччя проаналізовано в монографії І. Попа [184].

Д. Мишко опублікував наукове повідомлення про життя і діяльність Я. Гуса як борця за волю і незалежність своєї батьківщини [586]. Вплив Я. А. Коменського на розвиток чеської літературної мови вивчав В. Андел [215]. Б. Мітюров популяризував суспільно-політичні, філософські і педагогічні погляди Я. А. Коменського [87].

З'ясуванню світоглядних засад діяча чеського національного руху Й. Фріча присвячена публікація І. Гранчака [336 – 337]. Ю. Поп висвітлив зв'язки Й. Фріча з польськими революціонерами [978].

Також Ю. Поп досліджував політичну боротьбу в чеському робітничому русі [976].

М. Кірсенко розглядав проблеми соціально-політичного розвитку чеських земель на початку ХХ ст. [910].

Щодо сфери міжнародних відносин, то увага науковців

була зосереджена на чехословацькому питанні в 1914 – 1918 рр., яке досліджували М. Кірсенко [911; 914; 917] і В. Фісанов [841; 1313]. Автори наголошували на спробах чеських політичних діячів спрямувати революційний і національно-визвольний рух в «буржуазно-націоналістичне русло», а урядів західних країн – використати у власних інтересах нові держави, які постануть на місці Австро-Угорщини. Наукові інтереси М. Кірсенка також охоплювали зовнішньополітичну діяльність новоствореної Чехословацької держави [912; 913; 915].

Вагоме місце у радянській історіографії надавалося тематиці різноманітних зв'язків, зокрема, між народами СРСР і країн «соціалістичного табору». В українській радянській богемістиці переважало вивчення радянсько-чехословацького співробітництва у новітній час. При цьому, наголошувалось на позитивному значенні радянського досвіду. Важливе місце в цих публікаціях займали стосунки між Україною та Чехією.

В статті А. Джеджули докладно проаналізовано розвиток торговельно-економічних відносин між Чехословаччиною і радянською Україною у 1920 – 1921 рр., зокрема, наведено відомості про обсяги торгівлі. Негаразди у відносинах пояснюються антирадянською політикою чехословацького уряду [363].

Економічне, наукове, технічне співробітництво у різні періоди кінця 40-х – 80-х рр. ХХ ст. відображено у дослідженні В. Романцова [1308], статтях Й. Галайди [319], П. Соханя і В. Даниленка [984], М. Кляпа та С. Мітряєвої [443], Г. Стронського [789].

Зв'язкам між громадськістю, профспілковими та молодіжними організаціями у 70-х – 80-х рр. ХХ ст. присвячені стаття В. Сухарева, І. Мартиненка [989], дослідження П. Білака [1285], публікації Р. Постоловського [730], С. Віднянського, який також висвітлював взаємини між трудовими колективами СРСР і Чехо-Словаччини [274; 889].

Зв'язки у сфері культури в 30-х рр. ХХ ст. вивчав А. Кізченко [909], у 1945 – 1948 рр. – В. Делеган [346], співпрацю в галузі науки та культури впродовж десятиріччя, починаючи з середини 50-х рр. ХХ ст. досліджував В. Любченко [1299].

Значний внесок у дослідженні, насамперед культурної, а також наукової співпраці між радянською Україною і Чехословаччиною належить В. Павелко [1303; 93; 94; 643; 644; 646]. У її чисельних працях вказано на історичні корені зв'язків між братніми слов'янськими народами, проаналізовано їх зміст та форми у окремі

історичні періоди, зокрема, переклади художньої літератури, поїздки письменників, театральні постановки у 1918 – 1939 рр., розширення цієї діяльності після 1945 р., доповнене обміном кінофільмами, художніми виставами тощо. Також висвітлено створення, окремих підприємств у Чехословаччині за участі СРСР, формування системи освіти за радянським зразком, співробітництво установ академічної науки Української РСР і Чехословаччини, діяльність товариств дружби в обох країнах. В. Павелко є співавтором колективних монографій з цієї проблематики [44]. До складу авторського колективу праці «На магістралях дружби і братерства: Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966 – 1970 рр.)», поряд з іншими, входили І. Мельникова, І. Петерс [88].

Про радянсько-чехословацькі зв'язки, насамперед з радянською Україною в 1917 – 1945 рр. йдеться у виданні І. Гречухи, що має популярний характер [151]. Автор використав архіви, посилався на радянську наукову історичну літературу, що відповідним чином відображено у характеристиці подій, політичних діячів, діяльності комуністичної партії Чехословаччини, впливу подій в Росії та СРСР на становище в цій країні. Так, зокрема, Т.Г. Масарика показано як лідера ліберальної буржуазії. Буржуазно-поміщицький уряд, всупереч прагненням трудящих Чехословаччини, через класову ненависть і орієнтацію на західні імперіалістичні кола здійснював антирадянську політику у 1918 – 1938 рр., негативно оцінювалася матеріальна підтримка урядом студентів-емігрантів з колишньої Російської імперії. Єдиними прихильниками і організаторами дружніх зв'язків між обома країнами були комуністи. Вказуючи на виступи чеських патріотів проти німецьких окупантів, автор засуджував політику «вчикування» емігрантського уряду Е. Бенеша, представництво якого в Москві звинувачував у шпигунстві на користь Великої Британії. Відзначено, що договір СРСР з Чехословаччиною від 12 грудня 1943 р. був першим міжнародним документом, що не визнавав і скасовував Мюнхенську угоду 1938 р. Згадується про боротьбу партизанських загонів у чеських землях та, засланих туди в березні–квітні 1945 р., радянських диверсійно-розвідувальних груп.

О. Пісчаний досліджував різні види чесько-українських зв'язків у другій половині XVI – першій половині XVII ст. [1304], В. Задорожний – економічні контакти між західноукраїнськими та чеськими землями в першій половині XIX ст. [388].

Найбільша увага дослідників була зосереджена в гуманітарній сфері. Н. Керецман (Н. Гранчак) вивчала взаємини в галузях освіти, науки, літератури, театру, музики, образотворчого мистецтва між українським та чеським народами в останній третині XIX – на початку XX ст. [339; 409 – 410].

Найбільш ґрунтовно громадські театральні, літературні, музичні та загалом культурні взаємини у XVIII – XIX ст. досліджено М. Крілем [1296; 509; 511 – 514; 517; 519], В. Моторним разом з чеським науковцем З. Урбаном [595]. Окрім М. Кріля взаємини діячів «Руської трійці» з чеською громадськістю розглядали Г. Гербільський та З. Матисякевич [322].

Окремі аспекти чесько-українських культурних взаємин також вивчали М. Колесса [448], К. Кріль [506], В. Моторний [593, 596], Л. Савицька [757], Х. Санацька [758].

Автори декількох публікацій торкаються питань історіографії.

Наукові інтереси А. І. Мітряєва були пов'язані переважно з дослідженням радянської (всесоюзної) історіографії гуситського руху та медієвістики в радянській Україні. Дослідник називає лише дві статті авторів з радянської України, присвячені середньовічній історії Чехії, видані в 1917 – 1967 рр., одна з яких стосується проблем історії держави та права [952; 1301].

Аналіз досліджень, з історії зарубіжних слов'янських країн, зокрема, чеських земель, виданих в 1946 – 1971 рр. у радянській Україні, міститься в статті О. Бейліса та В. Кутика [238]. Констатується відсутність напрацювань з середньовічної історії Чехії, найбільший інтерес дослідників до проблем новітньої історії. Докладно розглянуто публікації про діяльність комуністичної партії Чехословаччини від її створення до початку 70-х рр. XX ст., розвиток робітничого руху, зовнішню політику, особливо в міжвоєнний період, приход до влади КПЧ та соціалістичне будівництво, згадуються окремі публікації з історії Чехії XIX ст. Охарактеризовано науковий доробок І. Гранчака, І. Дзюбка, А. Кізченка, В. Котлярова, С. Макогона, О. Марченка, І. Мельникової, В. Павелко, І. Петерса, Б. Співака та інших науковців.

У огляді видання «Проблеми слов'янознавства», підготовленому С. Віднянським і В. Морозом, відзначається, що станом на 1980 р. опублікована порівняно невелика кількість матеріалів з історії Чехословаччини, охарактеризовано 7 статей з проблем минулого Чехії, 6 з яких присвячено подіям 1917 – 1980 рр. [284].

Дещо лаконічно про здобутки української радянської богемістики йшлося в статті П. Соханя про розвиток історико-славістичних досліджень в Україні. Автор охарактеризував праці з новітньої історії багатьох вищезгаданих науковців, вказав, зокрема, на низку колективних праць, в яких згадується історія Чехії. П. Сохань відзначив також три центри досліджень з історії Чехословаччини – Київ, Харків, Ужгород. Київські вчені вивчали різні аспекти історичного минулого країни, харківські – надавали перевагу проблемам бойової співдружності радянських воїнів та чехословацької бригади в складі Червоної армії у боротьбі проти німецьких загарбників, ужгородські – проблемам перебування Закарпаття в складі Чехословацької республіки [786].

В. Чугайов, Г. Кипаренко і Л. Зашкільняк досліджували праці українських радянських істориків про вплив Жовтневої революції 1917 р. на різні слов'янські країни, зокрема, на Чехію [862].

Взаєминам чеських політиків з українськими у 1917 – 1918 рр., відносинам УНР і ЧСР, проблемі Закарпаття в міжвоєнний період і в роки Другої світової війни, сучасному стану стосунків Чехії та України присвячено брошуру українського історика В. Трембіцького у діаспорі (США) [125].

Доробок вчених Чехословаччини, зокрема чеських, про розвиток їх країни в римську епоху вивчав І. Лісовий [543], про чесько-українські громадсько-політичні, економічні, культурні зв'язки з давніх часів – Я. Дзира [364].

Дослідження чеськими вченими культурних взаємин українців з чехами наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. проаналізував М. Кріль [510].

С. Віднянський коротко окреслив значення наукової спадщини З. Неєдли в царині історії, наголошуючи на еволюції філософських переконань і методологічних засад вченого від позитивізму до марксизму, зарахував його до основоположників марксистської історіографії в Чехословаччині [266].

Праці чеських і словацьких істориків про вплив приходу до влади більшовиків в Росії на Чехословаччину охарактеризувала І. Мельникова [570], висвітлення цієї події на сторінках чехословацьких історичних часописів у 1950 – 1975 рр. розкрив Ю. Поп [977]. Історіографічні аспекти проблеми, утвердження влади КПЧ у 1948р. розглянув І. Гойло [1288].

В. Моторний проаналізував висвітлення постаті Я.А. Коменського у чеській літературі [594].

Результати досліджень української радянської богемістики були відображені у відповідних розділах підручника з історії південних та західних слов'ян. Авторами розділів з історії Чехії виступили Д. Похилевич, І. Гранчак, А. Кізченко, І. Дзюбо, О. Бейліс [49].

Історія чеських земель знайшла своє відображення також в українських енциклопедичних виданнях. Започатковано це було за межами Радянської України «Енциклопедією українознавства», яка видавалася у 1949 – 1989 рр. У енциклопедії вміщено статті «Чехія» (авт. В. Маркусь і Р. М.) [1109], «Чехи» (авт. В. Маркусь) [1107], «Чехо-Словацька бригада» [1217], «Чехо-Словащина» (авт. В. Маркусь) [1108], «Шафарик» [1219], «Бенеш Е.» [1008], «Бідло Я.» [1010], «Челаковський Ф.» [1211], «Слов'янський конгрес у Празі 1848» (авт. Б. Кравців) [1085], «Ржегорж Ф.» [1172], «Нідерле Л.» [1142], «Полівка Ї.» [1156], «Неєдлі З.» [1136], «Нечас Я.» [1141], «Ольбрахт І.» [1145], «Масарик Т.» (авт. І. Лисяк-Рудницький) [1096], «Мала Антанта» [1102], «Прага» (авт. О. Краснянський) [1087], «Свобода Л.» [1181] та інші.

В УРСР протягом 1959 – 1965 рр. була видана 17-томна «Українська радянська енциклопедія», де опубліковано статті «Чехія», «Чехословащина». Авторами розділів про історію виступили відповідно І. Петерс [1154] та І. Мельникова [1116]. Окрім того, вміщено статті про окремі події, пов'язані з історією Чехії, авторство яких не завжди вказано. До них належать «Австро-Угорщина» [1003], «Антанта Мала» [1005], «Біла гора» [1011], «Великоморавська держава» [1020], «Гуситські війни» (авт. Л. Похалевич) [1157], «Комуністична партія Чехословащини» (авт. І. Мельникова) [1114], «Кошицька програма» [1084], «Краледворський рукопис» [1086], «Мюнхенська угода» [1132], «Прага» (авт. розділу «історія» – І. Гранчак) [1045], про Празькі повстання 1848 р. і 1945 р. [1160; 1161], Празький університет [1162], «Пшемисловичі» [1171], «Революції 1848 – 1849 рр.» (авт. В. Гулевич) [1046], «Тридцятилітня війна» [1198]. Велике місце займають біографічні довідки про політичних, державних, наукових діячів, письменників, музикантів, художників тощо [1004; 1007; 1009; 1015; 1017; 1038 – 1042; 1044; 1047; 1051; 1054 – 1056; 1059; 1063 – 1065; 1067 – 1068; 1072; 1078 – 1080; 1093 – 1095; 1100; 1101; 1103 – 1105; 1110 – 1112; 1117; 1133 – 1135; 1137 – 1140; 1143; 1144; 1146 – 1148; 1150; 1155; 1164 – 1066; 1168 – 1170; 1173 – 1175; 1179; 1180; 1182; 1186 – 1194; 1197; 1199; 1202; 1204 – 1208; 1210; 1212; 1214; 1215; 1220 – 1222; 1230 – 1232; 1234 – 1337].

Значно ширше історія чеських земель подана у другому виданні «Української радянської енциклопедії», здійсненому в 1977 – 1985 рр.

Історичні розділи статті «Чехія» підготував І. Петерс [1154], а «Чехословаччина» – А. Кізченко [1076]. Щодо статей з історії Чехії, то збільшилася їх кількість, редакція деяких зазнала змін. Так, А. Мітряєву належить стаття «Гуситський революційний рух» [1118], І. Петерсу – «Травневе повстання 1945 р. в чеських землях» [1153]. З'явилися нові, порівнюючи з першим виданням, статті «Австрославізм» [1002], «Будителі» [1016], «Договір між ЧССР і ФРН» (авт. Ю. Качуренко) [1069], «Інтеркосмос» (авт. М. Братійчук) [1014], «Люксембурги» [1099], «Лютневі події 1948» (авт. А. Кізченко) [1074], «Матиці» (авт. Б. Мітюров) [1119], «Національний фронт Чехословаччини» (авт. І. Мельникова) [1115], «Празька культура [археологічна]» [1159], «Празька операція 1945 р.» (авт. Л. Кирилов) [1073], «Радянсько-чехословацькі документи» (авт. І. Петерс) [1152], «Таборити» [1195], «Українсько-чехословацький торговельний договір 1922 р.» [1201], «Чашники» [1209], «Чеські брати» [1213], «Чехословацьке телеграфне агентство» [1218].

Також вміщено статті «Великоморавська держава» [1020], «Габсбурги» [1037], «Комуністична партія Чехословаччини» (авт. І. Петерс) [1151], «Кошицька програма» [1084], «Краледворський рукопис» [1086], «Мюнхенська угода» (авт. Г. Бабишев і Л. Пашковський) [1006], «Прага» [1158], «Празьке повстання 1848 р.» [1160], «Празький університет» (авт. А. Санцевич) [1177], «Пржемысловичі» [1163], «Чехословацька Академія наук» (авт. А. Санцевич) [1178] та біографічні довідки про видатних діячів Чехії в різних сферах суспільного розвитку [1004; 1007; 1009; 1012; 1015; 1017; 1018; 1036; 1038; 1039; 1041 – 1044; 1047; 1048; 1050; 1054 – 1061; 1066; 1070; 1071; 1075; 1078; 1082; 1083; 1093 – 1095; 1097; 1098; 1100; 1101; 1103 – 1106; 1111; 1117; 1120 – 1131; 1133; 1134; 1143; 1147; 1149; 1155; 1164 – 1166; 1169; 1170; 1173 – 1176; 1179; 1180; 1182; 1183; 1185; 1188; 1193; 1196; 1197; 1199; 1202 – 1204; 1207; 1214; 1215; 1221 – 1229; 1231 – 1235; 1237].

19.2. Богемістика в незалежній Україні.

Проголошення незалежності України радикально змінило становище в історичній науці, особливо щодо досліджень проблем всесвітньої історії. Зникли монополія центральних партійних та наукових інституцій СРСР на формування концепцій, контроль за дотриманням методологічних обмежень, заборон та встановлених

оцінок окремих подій та історичних постатей, жорстко визначеної тематики. З'явилась можливість використовувати різноманітні джерела, зокрема, заборонені в СРСР, встановлювати безпосередні контакти із зарубіжними науковими установами та колегами. Значно розширилося коло науковців, які займалися вивченням всесвітньої історії. Ці зміни відобразилися й на дослідженні історії чеських земель.

Вийшли друком декілька праць про давні часи чеської історії. В монографії Г. Казакевича «Кельти» (2006 р.) показано перші державотворчі процеси на території Чехії у V – I ст. до н. е. [53]. Також питання перебування кельтів, а згодом германців на сучасних чеських землях, їх вплив на слов'ян у V ст. до н. е. – VI ст. н. е. торкався О. Кравчук [481]. Етногенез слов'янський народів з I по IX ст. н.е., політичний устрій слов'ян періоду воєнної демократії висвітлено у працях А. Лебедева [168], Ю. Теплицького [193]. У статті Т. Балабушевич подано погляд автор на розгортання етнічних процесів в Центральній-Східній Європі до XVI ст. [231].

Українські історики торкалися питання діяльності Св. Кирила і Мефодія. М. Кріль зазначив поєднання в їх діяльності просвітницької й місіонерської мети. Відзначено їх подвижницьку діяльність й духовний подвиг, адже завдяки Кирилу і Мефодію слов'янський світ отримав власне письмо, слов'янська мова стала не лише літургійною, а й літературною [515]. В. Чорний зауважив: «Благородна справа, якій присвятили себе Кирило і Мефодій, мала глибоко гуманний, демократичний зміст. Вона допомагала утверджувати рівність народів і тим сприяла налагодженню між ними рівноправних відносин» [860]. Місце Моравії в процесі християнізації слов'ян також вивчали Т. Волошин і Д. Поп [305].

Вивчаючи війни угорців з Великою Моравією, Л. Войтович дійшов висновку, що напередодні приходу угрів влада великоморавських князів послабилася через внутрішню боротьбу і руйнівне вторгнення франкських військ [304, с. 50].

Значна увага науковцями приділялася процесу формування держави у чеських землях після розпаду Великої Моравії. В статтях Д. Мокрянина розглянуто боротьбу династій Пржемисловичів і Славниковичів за першість в чеських землях у X ст. [590], міжнародний аспект становлення Чеської держави [591]. І. Ліхтей у монографії та низці статей ґрунтовно дослідив політичну історію середньовічної Чехії XII – XIV ст., боротьбу за владу всередині країни, діяльність найвизначніших володарів [79; 544 – 551]. Показано умови

розвитку Чеської держави та зусилля володарів щодо її зміцнення. Становлення міст в Чехії наприкінці XII – на початку XIV ст. розкрив Т. Олексієвець [635 – 640]. Передумовою виникнення міст названо трансформацію градської системи та утворення на її основі мережі привілейованих королівських міст. Німецька зовнішня колонізація, підтримувана чеською короною, позитивно впливала на цей процес, водночас відбувалося знищення етнічної єдності країни, німці знаходилися у особливому привілейованому становищі, що мало негативне значення. Процеси зміцнення чеської феодальної державності вивчав І. Петрович [670].

Значення епохи Карла IV, гуситського руху (XIV – XV ст.) у розвитку чеських демократичних традицій досліджував Р. Постолювський [712; 711].

О. Цуп охарактеризувала діяльність Я. Гуса, порівняла його значення для історії чеського народу з діяльністю династії Пржемысловичів [857]. Напрямки зовнішньої політики короля Їржі з Подебрад розглянуто в статтях І. Ліхтея [548] і В. Ржевської [750]. В дослідженнях І. Кубай висвітлено різноманітні аспекти розвитку гуситської революції та її впливу на і етнонаціональні процеси Чехії кінця XIV – першої половини XVI ст. [521 – 529].

Зв'язок між розвитком суспільно-політичної думки в Чехії та Європі в гуситську епоху досліджувала М. Василечко [259]. Т. Волошин дійшла висновку, що ідеї М. Лютера сприймалися лише в середовищі німецькомовного населення земель Чеської корони [306].

Різних аспектів внутрішньополітичної ситуації в чеських землях в середині XV – на початку XVI ст. та їх міжнародного становища торкалися Я. Андрусак [222; 223], Я. Товтин [817; 818], С. Матяш [562] і Т. Нагірняк [609].

Українські богемісти вивчали також різноманітні питання доби національного відродження. М. Кріль розглянув ідею слов'янського єднання (у кінці XVIII – в першій половині XIX ст.) як чинник культурного зближення народів [507]. Мовну проблематику чеського відродження проаналізував Є. Бевзюк. Він же розглянув внесок вищого прошарку богемського суспільства в процес модернізації чеської національної культури в першій половині XIX ст. [236]. Чеські етнологічні дослідження в добу національного відродження (XVIII – XIX ст.) висвітлила О. Коцан [470].

І. Мельниченко дослідив творчість представника чеського романтизму поета К. Г. Махи [86] і засновника слов'янської етнографії

П.Й. Шафарика [581]. Освітні реформи в Чехії доби національного відродження розкрила Н. Дзюбишина [370], яка також висвітлила становище в чеському суспільстві з шкільними реформами в другій половині XIX – на початку XX ст. [371].

Економічне становище Чехії в XIX ст., розвиток промисловості досліджували Р. Постолювський [717] і Є. Бевзюк [235], який дійшов висновку, що за доби промислової революції до середини XIX ст. чеські землі вже впевнено просуваються шляхом формування великої капіталістичної індустрії, хоча їхні показники порівняно з іншими регіонами Європи знаходилися на середньому рівні.

Аналіз історії чеського робітничого і соціалістичного руху у 1878 – 1918 рр. здійснив Ю. Поп [104; 105; 106]. Зокрема, торкаючись ідейної полеміки у чеському робітничому і соціалістичному русі з питань стратегії і тактики у національно-визвольній боротьбі у Габсбурзькій монархії у 90-х рр. XIX ст., автор зауважив, що завдяки їй партія постала в центрі боротьби за політичні права, що надало можливість соціал-демократам вперше взяти участь у виборах до парламенту Ціслейтанії у 1897 р. Науковець вказав на компромісний характер Брюннської національної програми (1899), показав диференціацію у чеському політикумі, що проявилось в утворенні 1897 р. Чеської національно-соціалістичної партії, проаналізував чеську політичну програму в роки Першої світової війни. [689; 693]. Виникнення незалежної чехословацької держави у 1918 р. Ю. Поп оцінив як триумфальну перемогу концепції Масарика і Антанти для вирішення чеського питання.

Р. Постолювський висвітлив національно-політичні чинники формування демократичних традицій в чеських землях в складі австрійської монархії у XIX – на початку XX ст. [727; 728]. Дослідник високо оцінив вплив місцевого самоврядування у чеських землях на їх економічний, соціальний, інтелектуальний розвиток, впровадження громадянських принципів у життя чеського суспільства, репрезентацію чеської нації на міжнародній арені тощо.

Створення і діяльність спілок в Чехії, зокрема, таких, як «Сокол» і «Піонер», розкрила А. Василюк [260; 261].

Історія чеського суспільства у 1880-х рр. – 1937 р. невіддільна від імені Томаша Гарріґа Масарика – вченого, політичного і державного діяча.

Становлення Т. Г. Масарика як вченого та формування демократичних основ його філософських і політичних поглядів висвітлили В. Боднар [245], О. Гень [321], А. Карась [56, с. 232 – 233;

407], В. Киркевич [412], А. Панов [665], М. Рогожа і Л. Павленко [751; 648], О. Солодуха [784]. Зокрема, на думку М. Рогожі, міркування Масарика «про гуманізм і просвітництво досить органічно входять у філософський дискурс Модерну, долаючи вузькі рамки історичної епохи й короткочасність завдань політичної боротьби.» [751, с. 64].

У працях Р. Постоловського [710; 713; 716; 719; 722; 723; 725-728; 734] Т.Г. Масарик показаний як одна із ключових постатей у становленні та розвитку чеської демократичної культури, прихильник ідеї «моральної політики». Науковець порівняв політичні програми Ф. Палацького і Т.Г. Масарика [731].

Грунтовний аналіз еволюції національно-державної концепції Т.Г. Масарика у 1880 – 1930-х рр. здійснив у дисертації [1268] та інших працях М. Нагорняк [89; 610 – 625]. Відзначено сприйняття Т.Г. Масариком процесу розв'язання чеського національного питання як реалізації гуманістичного ідеалу. Також вчений проаналізував інші проблеми наукової та політичної спадщини першого президента Чехословаччини, зокрема, демократії, народного представництва, розвитку міжнародних відносин та інше.

У статті О. Кравчука [484] відзначено, що прагнення Т.Г. Масарика демократизувати монархію Габсбургів суперечили австрійській доктрині династичного централізму і спричинили до його відходу від австрійської державної ідеї.

Роль Т.Г. Масарика у процесі утворення та розвитку Чехословацької республіки висвітлили С. Віднянський [290], І. Гранчак [338], М. Кіраль [427], М. Кірсенко [429; 433], П. Моціяка [606; 607], Р. Постоловський [725], Ю. Юрійчук [875]. Створення чехословацьких легіонів у 1914-1918 рр. та участь Т.Г. Масарика у цьому розкрито у статтях О. Бетлій [241], І. Євсеєнка [385], О. Кравчука [495], Р. Кузьміна [532], П. Моціяки [606 – 607], Б. Татарова [121], І. Тюрменко [821], С. Шульги [870].

Ю. Бисага висвітлив передумови виникнення ЧСР, міжнародні аспекти формування багатонаціональної Чехословацької республіки, її перші державно-правові заходи [1239; 4 – 8]. Основним успіхом державотворчого процесу в ЧСР названі розбудова парламентської демократичної республіки, правової держави, реформування соціально-економічної галузі у напрямку розвитку ринкової економіки, уніфікація системи місцевого управління, кримінального, цивільного права, створення судової системи, правоохоронних органів. Науковець наголосив на ролі Т.Г. Масарика у цих процесах.

У працях Н. Кушнір про політичну культуру першої ЧСР країну показано як високо організовану демократичну державу, суспільство якої було засноване на повазі прав людини незалежно від мови, національності та релігії, впровадженні в життя принципів гуманізму та демократизму. Дослідниця проаналізувала законодавчу забезпеченість всебічного розвитку національних меншин, яким, на її думку, фактично була надана національно-культурна автономія [535 – 538], значення діяльності першого президента республіки у цій сфері.

В. Ряболус розкрив погляди Т.Г. Масарика щодо кризи парламентаризму у 1930-х рр. [756], проаналізував принципи діалогу і дискусії в його концепції демократії [755]. Автор констатував відстоювання першим президентом ЧСР необхідності дотримання принципів толерантності, відповідальності та дисциплінованості.

Національні проблеми в історії міжвоєнної Чехословащини висвітлив М. Кріль [516]. Вчений називає головним політичним чинником утворення Чехословацької республіки концепцію чехословакізму, яку вперше сформулював Т. Масарик. Політика національної інтеграції офіційної Праги викликала спротив нечеського населення [518].

Питанню концепції етнополітики Т.Г. Масарика присвячено статті К. Стадник (Іващенко) [985; 986], яка, зокрема, відзначила, що ця концепція швидше «містила ідеальну модель політичного устрою, ніж програму політичних перетворень по створенню міцного інституту багатонаціональної держави» [985, с. 274].

На думку Я. Ландовського, неоднозначність політики Праги щодо Словаччини полягала у суперечності закликів Т.Г. Масарика до зближення і об'єднання чехів і словаків з діями чеських політиків, особливо шовіністичного напрямку, які здійснювали дискримінацію, не рахувалися з національними почуттями словацького народу [539].

Розуміння Т.Г. Масариком національного питання в Чехословащині та ставлення до нього досліджував О. Кравчук [69; 471 – 473; 475 – 480; 483; 486 – 494; 496 – 499]. У монографії про національну політику Чехословацької республіки у 1918 – 1929 рр. проаналізовано процес створення національної держави чехів і словаків, конституційні основи політики щодо національних меншин та її здійснення, що забезпечили рівність громадян усіх національностей, надало всім національним спільнотам національно-культурну автономію, а Закарпаттю –

гарантували територіальну автономію. Проаналізовано спробу вирішення національного питання шляхом створення уряду міжнаціональної коаліції із залученням до її складу представників правих чехословацьких, активістських судетсько-німецьких партій і Глінкової словацької народної партії, підсумовано досвід чехословацької етнополітичної моделі «золотих років» республіки. Автор доводить, що завданням національної політики ЧСР було залучення всіх національних спільнот країни до розбудови демократичної держави, піднесення економічного і освітнього рівня Словаччини та Закарпаття.

Погляди Т. Г. Масарика щодо інтеграції повоєнної Європи висвітлили С. Віднянський [291], І. Вовканич і І. Сюсько [299], Ю. Залізник [389], А. Котенко [469], О. Кравчук [474; 478], М. Нагорняк [616; 625; 619], Л. Павлишин [659]. В контексті аналізу зазначених поглядів розкрито бачення Масариком місця України в європейському просторі (М. Нагорняк [624] та Т. Іванова [397]).

Авторитет особистості Т. Г. Масарика у міжнародних колах досліджував Р. Сирота. Він відзначав, що британські дипломати у своїх донесеннях відверто перебільшували досягнення і чесноти Т. Г. Масарика через його популярність. Значною мірою завдяки цьому у Лондоні склався персоніфікований підхід до Чехословаччини, коли долю країни майже беззастережно ототожнювали з перебуванням Т. Г. Масарика на посаді президента. Відтак зрозуміло, що його відставка у 1935 р. викликала серед британців хвилю песимізму щодо майбутнього Чехословаччини» [766, с. 121 – 122].

Питання визначення кордонів Чехословаччини ґрунтовно розкрито в працях М. Кірсенка [61; 432; 1256]. У них проаналізовано еволюцію чеського визвольного руху від ідеї кількох ентузіастів до ствердження нової держави, приділено особливу увагу формуванню та першим крокам чехословацької дипломатії, що завчасно здобула підтримку країн Антанти своєї державотворчої програми. Найбільш повно висвітлено відносини з Австрією, Німеччиною, Польщею.

В. Фісанов відзначав роль США в становленні ЧСР, підтримці територіальних планів Праги на Паризькій мирній конференції (1919 – 1920 рр.), водночас показував зацікавлення переможців у Першій світовій війні щодо ставлення чехів до словаків і національних меншин [128].

П. Федорчак і Т. Федорчак розглянули основні етапи зовнішньої політики ЧСР у 1918 – 1939 рр. [831]. Серед головних завдань ЧСР у цій сфері автори виділили ідею Т. Г. Масарика щодо федералізації

Центрально-Східної Європи, зміцнення Версальської міжнародної системи, забезпечення системи колективної безпеки (Мала Антанта), участь в діяльності Ліги Націй.

Еволюцію уявлень Е. Бенеша щодо політики колективної безпеки, відмінності в концепціях та проектах 20 – 30-х рр. досліджувала Е. Поляновська [679].

Р. Постоловський висвітлив характер міжпартійних відносин у Першій Чехословацькій республіці [715]. Місце політичних партій у політичній системі ЧСР досліджувала Т. Піковська [677]. У контексті дослідження українських емігрантських партій в міжвоєнній ЧСР, К. Іващенко визначила такі особливості політичної системи цієї країни: багатоманітність партійної палітри з великою кількістю політичних течій, сильна централізована влада президента, залежність внутрішньої рівноваги політичних сил та пріоритету національних інтересів від зовнішньополітичної кон'юнктури [47].

Політичній історії, чесько-словацьким відносинам присвячено праці П. Федорчака [828; 829; 830], І. Шніцера [132; 866; 867; 869; 1283], Ю. Юрійчука [876; 872] У статтях М. Кріля [514; 518] і О. Сича [767 – 769] показано негативні націоналістичні тенденції в розвитку міжвоєнної Чехословаччини.

У працях І. Шніцера ґрунтовно проаналізовано ставлення Т.Г. Масарика до словацького питання, підкреслено його важливу позитивну роль в історії словаків. Водночас політик, «не визнавав самобутність словацького народу, а відтак, відмовляв йому у праві на самовизначення», що «ускладнювало перспективу подальшого співжиття двох народів у одній державі» і призвів до наростання словацького автономістського руху [132; 866]. На думку І. Шніцера, «Т.Г. Масарик просто не зрозумів швидкого зростання словацької національної свідомості після 1918 р. Як наслідок підтримана ним ідеологія «чехословакізму» стала джерелом постійних криз в історії співжиття чехів і словаків. І це при тому, що для словацького народу в першій Чехословацькій республіці були створені загалом сприятливі умови для того, аби він не тільки політично й соціально сформувався, набув державницької свідомості, але й створив власні культурно-освітні, громадські та політичні організації» [869, с. 80].

І. Боровець, аналізуючи перебування Словаччини у складі Першої республіки, об'єктивно показав позитивні та негативні наслідки цього. Зокрема, він стверджує, що «демократична політична система республіки сприяла підвищенню національної

самосвідомості та політичної зрілості словаків». Натомість «державна ідеологія чехословакізму викликала негативну реакцію адептів словацької національної самобутності». Сформувалася опозиція – Глінкова словацька народна партія, яка боролася за політичну автономію, але не знайшла порозуміння у чехословацького уряду [13, с. 98].

У публікаціях Ю. Попа і О. Кравчука розкрито причини виникнення угорського питання у ЧСР та політику уряду до угорської меншини в 1918 – 1929 рр., причини краху спроби чехословацько-угорського порозуміння в 1926 – 1927 рр. і [706], висвітлено судетсько-німецьке питання в ЧСР у 1918 – 1920 рр. [702].

Правових аспектів національних відносин в Першій республіці торкався М. Нагорняк [612]. Національні програми політичних партій в ЧСР розглянула Т. Піковська [675 – 676; 1273].

Розвиток робітничого руху, участь громадських організацій в суспільно-політичному житті Чехословаччини у 1918 – 1938 рр. докладно досліджувала О. Ворон [1246; 308 – 318].

Головні тенденції економічного розвитку Чехословаччини у 20–30-х рр. ХХ ст. прослідкував П. Федорчак [827]. Він стверджував, що уряд ЧСР не приділяв належної уваги економіці Словаччини і Закарпаття, їх населення обмежувалось в правах, а регіони стали сировинними придатками чеської економіки.

Ґрунтовне дослідження законодавства про господарську діяльність Першої Чехословацької республіки здійснили В. Гомонай та Ю. Бисага [30]. В. Гомонай зробив висновок, що у процесі розвитку національної економіки у ЧСР засобами правових механізмів обмежувалися економічні позиції німецьких і угорських підприємців і аристократії [30; с. 326 – 331]. Автор відзначив ліквідацію правового дуалізму господарського законодавства, правове забезпечення фінансової та земельної реформ, нострифікацією акцій. Також вказано, що втручання чехословацької держави відбувалося лише з ключових питань економіки з метою створення правових засад для гарантування розвитку таких економічних складових демократичного суспільства, як ринок, підприємництво, приватна власність, регуляція і саморегуляція та дотримання державних інтересів в економіці.

О. Кравчук, аналізуючи державне фінансування розвитку Словаччини та Закарпаття, економічну інтеграцію держави чехів і словаків у 1918 – 1929 рр. показав їх позитивні наслідки для розвитку східних регіонів ЧСР [473; 479].

Питання піднесення освіти в міжвоєнній Чехословаччині висвітлено в статтях Н. Дзюбишиної [365 – 369], І. Депчинської [351], культури – О. Кравчука [482], П. Федорчака і Т. Федорчак [832]. Автори показали успіхи культурно-освітньої політики в умовах незалежності і розбудови демократії.

Зусилля держави щодо обмеження впливу на систему освіти церкви та прагнення домогтися рівних прав усіх конфесій з'ясувала М. Кондратюк [451; 452]. Концепцію Т. Г. Масарика про роль релігії та церкви в суспільстві, формування церковної структури в державі в 20 – 30-ті рр., ставлення державних структур ЧСР до католицької церкви в Словаччині висвітлено в публікаціях М. Палінчака [664; 97].

Сучасні українські історики більш об'єктивно розглядають чехословацьку кризу 1938 р. та її передумови, Мюнхенську угоду 1938 р. Використовуючи документи та дослідження західних авторів, а також радянські і сучасні російські видання, науковці прагнуть всебічно висвітлити розвиток подій навколо Чехословаччини, їх внутрішні та зовнішні чинники. Різні аспекти цієї теми розглядали Я. Балабан [230], М. Боровець [249 – 251], В. Гусев [342], О. Кравчук [70; 487], Я. Кудрявська [530 – 531], О. Крикніцький [502], С. Крутько [520], В. Павленко [647], Т. Павлючик [661], С. Пронь [744], В. Сурнін [794].

Позицію Е. Бенеша напередодні Другої світової війни та його діяльність як очільника чехословацької еміграції висвітлив Ю. Терешко [806 – 807].

Зародження та дії Чеського та Словацького легіону в Польській державі в 1939 р. проаналізовано у публікації В. Каплюка [406].

Вивчаючи рух Опору у землях Чехії та Моравії, причини невдалих спроб об'єднання антифашистських сил П. Моціяка вбачав у жорстокому окупаційному режимові, відсутності належної збройної бази для боротьби, політиці лондонського емігрантського уряду [1267; 608].

Л. Павелко та О. Недовба вказують на факти саботажу чеських робітників на заводах у Кладно, Пльзені у роки війни, висвітлюють створення партизанської бригади ім. Яна Жижки на основі окремих груп, що діяли в Остравському краї та Бескидських горах [645].

Відродження чехословацької держави на завершальному етапі Другої світової війни розкрито у працях Р. Постоловського [714] і О. Суботи [793]. Вони показали поступове звуження демократії, встановлення державного регулювання в економіці,

що пояснювалося метою політичної та економічної відбудови Чехословаччини, забезпечення національної рівноправності чехів і словаків.

Витоки політичних, соціально-економічних, державно-конституційних і етнополітичних суспільних змін у Чехословацькій республіці в 1945 – 1948 рр., що призвели до поразки у ній демократії та встановлення тоталітаризму, проаналізовано в працях І. Вовканича [24; 1245; 295], статтях О. Свеженцової [759 – 760], Є. Пугача [748].

І. Вовканич доводить, що головним чинником суспільних змін у Чехословаччині, спрямованих на перехід від демократії до тоталітаризму радянського зразка, здійснений під впливом перемоги СРСР над фашизмом, був вибір політичної еліти країни та суспільства загалом [296]. Такі чинники цього процесу, як діяльність комуністів Чехословаччини, тиск керівництва СРСР докладно проаналізовано у статті у співавторстві з О. Свеженцовою [301].

О. Свеженцова досліджувала утвердження та особливості «класичного» тоталітарного режиму в Чехословаччині у 1948 – 1953 рр. [760; 1277], методи інтеграції свідомості та волі народу до системи тоталітарної ідеології в Чехословаччині на рубежі 40 – 50-х рр. ХХ ст. [759]. Культурне поневолення держави чехів і словаків в контексті експансії радянського тоталітаризму розкрив Ю. Залізник [390].

Є. Пугач з'ясовував значення діяльності Народного фронту для встановлення влади комуністів [748].

Політичні репресії в соціалістичній Чехословаччині, зокрема, «справу Сланського», висвітлив О. Субот [792].

Трансформацію державно-церковних відносин в Чехословаччині у 40 – 50-х рр. ХХ ст. розглядав М. Палінчак [663].

Проблематику чесько-словацьких відносин після Другої світової війни досліджували Г.Луцик [556], Є. Пугач [749], Ю. Терешко [815], І. Шніцер [865; 868], які показали прагнення словаків до запровадження федеративного устрою як засобу забезпечення політичної рівноправності двох народів.

І. Лещенко (І. Гузенко) видала монографію про політику США щодо Чехословаччини у 1948 – 1969 рр. [169], підготовлену на основі кандидатської дисертації 1989 р. [1291] та попередньої публікації під дівочим прізвищем [900]. Наголошено на послідовності політики США при різних президентах, спрямованої на «ліквідацію соціалізму в країнах народної демократії і повернення до капіталістичних

порядків» [169, с. 125]. Також автор стверджує, що однією з причин інтервенції військ країн-учасників Варшавського договору у Чехословаччину у серпні 1968 р. був наказ підвісити атомні бомби до військових літаків США, дислокованих у ФРН [169 с. 114].

Політичні кризи в Чехо-Словаччині у другій половині ХХ ст. висвітлювали С. Мотрук [604], С. Страшнюк і Р. Постоловський [117].

Ю. Терешко у своєму дослідженні та публікаціях [806; 802; 810; 803; 804] констатує схвальне ставлення більшості населення Чехословаччини до ідеї соціалістичних перетворень і зміцненню зв'язків з СРСР за рахунок відносин із Заходом; відзначає використання комуністичною партією легальних і нелегальних методів боротьби для завоювання влади, а також вплив зовнішніх чинників. Висвітлюючи суть та прояви тоталітаризму і суспільну протидію йому, Ю. Терешко вказує, що демократичний антитоталітарний рух у другій половині 60-х рр. виник не лише через кризу тогочасного режиму, але й завдяки глибоким гуманістичним кореням масариківських ідей, які продовжували існувати в суспільстві. Реформи 1968 р. були зумовлені незадоволенням широких верств населення, які прагнули демонтувати радянську модель соціалізму. Причини придушення «Празької весни» науковець вбачає у зовнішній політиці КПРС та небажанні політичного керівництва країн Варшавського договору миритися з проявами демократії [1279; 813; 808; 814; 805; 809].

Також події «Празької весни» 1968 р. студіювали І. Філіпчук [836 – 838] та І. Десятинчук [1249; 352 – 362]. І. Філіпчук проаналізував внесок у процес демократизації одного з чільних реформаторів Й. Сморковського, його розуміння необхідних змін. І. Десятинчук з'ясував особливості становища громадянського суспільства періоду «Празької весни», зокрема передумови та чинники демократизації, серед яких вказував на свободу слова і діяльність засобів масової інформації.

Міжнародну реакцію на події 1968 р. в Чехословаччині вивчали С. Віруцька [294], І. Ліхтей [552], І. Король [64]. Придушення «Празької весни» висвітлено в працях С. Василенка [1243; 257; 258], Р. Пилявця [100], які розглядали військовий аспект подій, вказуючи на завчасну підготовку та здійснення інтервенції.

Опір тоталітарному режиму «нормалізації» після інтервенції 1968 р., насамперед інтелектуалів, досліджував А. Слесаренко. Докладно висвітлено розвиток неофіційної, незалежної від держави, опозиційної «паралельної культури» в літературному, мистецькому

процесах, соціальній науці [771 – 775; 777 – 782].

С. Мотрук вивчала проблеми молодіжного, дисидентського рухів, зародження та формування осередків громадянського суспільства, відзначаючи, що в умовах тоталітарного режиму носієм нової ідеології та практики протистояння владі стала демократична опозиція. Взаємодія дисидентів, самвидаву і так званої сірої зони, (діячі культури, які балансували між дозволеним і недозволеним), сприяла консолідації інтелектуальних та політичних сил і стала передумовою краху тоталітаризму [1302; 597 – 599; 601; 602; 604; 605].

Розвиток чеського демократичного руху від часу інтервенції до повалення комуністичного режиму в Чехословаччині належить до предмету дослідження Л. Новак-Каляєвої [628 – 634; 1269]. Висвітлено формування ідеології, форми та методи діяльності демократичної опозиції, її вплив на політичні процеси в суспільстві. Проаналізовані погляди В. Гавела, Я. Паточки та інших діячів правозахисного руху, спрямовані, зокрема, на подолання громадянської інертності кожної конкретної особи, на усвідомлення власної автентичності, відповідальності за дотримання в країні прав людини та громадянських свобод.

Нові внутрішньо- і зовнішньополітичні реалії, пов'язані з демонтажем тоталітарної системи у Чехо-Словаччині в 1989 р., досліджували В. Приходько [107; 741; 742] і Ю. Юрійчук [1284; 873; 874], А. Слесаренко [776].

В. Приходько з'ясував причини виникнення та розвиток «ніжної» або «оксамитової» революції, її наслідки для країни. На думку дослідника, значення цієї події полягає у демонтажі тоталітарного соціалізму, втіленні у політичну практику трансформації політичного режиму в одній країні в умовах дії таких глобальних чинників, як існування зброї масового знищення, блокового поділу світу. Розпад Чехословаччини на дві держави В. Приходько вважає продовженням традицій «ніжної революції», який збагатив історичний досвід народів Європи прикладом мирного шляху розв'язання складних суспільних проблем. Ю. Юрійчук досліджував значення національного чинника у розгортанні політичного процесу, що призвів до поділу держави та становлення незалежних держав Чехії та Словаччини.

Цій же проблемі присвячені статті О. Передрія і І. Сюсько [667], Є. Пугача [749]. На думку Є. Пугача, розпад Чехо-Словаччини стався, в значній мірі, через амбіції політичних еліт, без волевиявлення обох народів.

Головні тенденції політичного розвитку сучасної Чехії висвітлили І. Вовканич, О. Свеженцева [297; 298], М. Кріль [516], В. Шумило [871].

Значну увагу науковців привертає постать В. Гавела, політична діяльність якого невіддільна від повалення тоталітаризму та початку розбудови Чеської Республіки. Політичний портрет Вацлава Гавела та окремі аспекти його діяльності на посаді президента ЧСФР і Чехії підготували О. Зарицький [45], І.В. Мельниченко [577 – 578], І. Горбачовська [333]. У праці С. Віднянського і Ю. Мартинова про творців об'єднаної Європи також представлено біографію Гавела [21, с. 277 – 302]. Комплексне дослідження та аналіз життєвого і суспільно-політичного шляху В. Гавела здійснила Т. Мелещенко, яка визначила його роль у державотворчих процесах і становленні громадянського суспільства, побудова якого була метою життя політика-інтелектуала [563 – 569].

Правові аспекти демократичних перетворень вивчали В. Лемакта Б. Мельниченко. В. Лемаку належить праця про державно-правову реформу в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації (1989 – 1992) [78].

Б. Мельниченко висвітлив процес політико-правових перетворень, зміни в цивільному, господарському, кримінальному праві, а також правове забезпечення інтеграції Чеської Республіки до Європейського Союзу [1265; 574 – 575].

Зародженню Конституційного суду Чехії 1993 р. присвячено дослідження І. Переша [1272]. В. Чечерський з'ясував конституційно-правовий статус органів прокуратури у Словаччині, Чехії та Україні [1282]. Діяльність Верховної Контрольної адміністрації як елементу конституційного контролю за використанням коштів державного бюджету у Чехії показав Я. Митровка [585].

Окремі аспекти політичного життя Чеської республіки, зокрема діяльність політичних партій, вплив рівня політичної культури на розвиток політичного режиму на засадах демократії, досліджували М. Примуш [740], А. Шинкарук [864], А. Ключкович [442], Р. Корсак [462], Н. Марадик [561], А. Стряпко [790], І. Стряпко [791], М. Лендьял [541].

В. Ревенко, В. Черняк, І. Науменко висвітлили процес приватизації в Чехії у першій половині 1990-х рр. [110]. Проблеми змін в економічній орієнтації, торгівлі та економічно-політичних відносинах Чеської республіки з 1993 р. та її відносини з Європейським Союзом розглянуто в працях Л. Кіцили [434 – 439],

А. Лягуши [1263], Р. Корсака [463; 464], О. Цуп [854; 855].

Міграційні процеси у сучасній Чеській Республіці, особливості міграційної ситуації в країні напередодні вступу в ЄС та основ активної міграційної політики Чехії для розв'язання власних демографічних і економічних проблем вивчала О. Юськів [877 – 878].

Проблеми духовного життя, освіти також досліджуються українськими науковцями. М. Палінчак з'ясував реалізацію релігійних прав у Чеській Республіці [662]. Н. Бондарчук, досліджуючи державну політику Чеської держави в галузі освіти в період підготовки до вступу до Європейського Союзу, відзначає її пріоритетний характер в розвитку громадянського суспільства [1240; 247; 248]. Н. Дзюбишина з'ясувала місце освіти в розвитку процесів демократизації Чехословаччини після повалення комуністичної влади [368]. Деякі аспекти законодавства про вищу освіту в Чехії дослідив Т. Фініков [127].

Діяльність Чеської республіки на міжнародній арені належить до сфери наукових інтересів Л. Павлишен. В її публікаціях проаналізовано особливості становлення та пріоритети двосторонніх відносин Чеської Республіки з іншими країнами, внесок В. Гавела у формування зовнішньої політики, специфіку приєднання держави до Євросоюзу, вплив внутрішньополітичних чинників на цей процес, співпрацю у створенні регіонального об'єднання – Вишеградської четвірки та співробітництво з її членами – Польщею, Словаччиною, Угорщиною [654 – 658]. У дослідженні Д. Мороза відображено внесок Чеської республіки у діяльність Вишеградської четвірки в контексті процесу європейської інтеграції [1266].

Позиції Чеської Республіки з ключових питань розвитку Європейського Союзу у 2004 – 2008 рр., що спиралися на геополітичні, геостратегічні та економічні інтереси країни, вивчала М. Чугуєвська [861].

Іншим пріоритетом зовнішньої політики Чеської республіки був вступ до НАТО та участь у діяльності цього альянсу. Різноманітні аспекти цієї проблематики розглядали О. Санжаревський [1276], Б. Левик [540], О. Поведа [678], С. Мотрук [600], Л. Павлишин [654; 657], С. Волощук [307], Н. Криворучко [501], К. Чигир [859].

Міждержавне співробітництво Чехії і Словаччини у 1990-х – на початку 2000-х рр. дослідив В. Андрейко [216 – 221; 1238]. Відносини двох країн науковець вважає унікальним в сучасному світі прикладом цивілізованої розбудови рівноправних

добросусідських стосунків чеського і словацького народів після конституційної ліквідації спільної федеративної держави. Відносини Чеської держави з ФРН з вивчали Ю. Горбач [332] і В. Солошенко [785], з Австрією – І. Лукашук [553]. Зокрема показано шляхи розв'язання проблеми судетських німців.

Найбільш повно політичну трансформацію Чеської Республіки у внутрішніх і зовнішніх вимірах кінця ХХ – початку ХХІ ст. досліджувала Т. Федорчак. Висвітлено системні зміни всередині держави, політичні чинники переходу країни до демократії, розбудову правової соціальної держави, громадянського суспільства, зовнішньополітичний курс на інтеграцію в європейський політичний, економічний, правовий простір, приєднання до Європейського Союзу та НАТО [126; 833 – 835; 1280].

Не залишилася поза увагою дослідників проблема історичних зв'язків українського та чеського народів у різноманітних сферах. Загальний огляд історії українсько-чеських відносин подав І. Ткаченко [816]. Вплив Св. Кирила і Мефодія на українську мистецьку культуру у IX – XII ст. досліджував Д. Крвавич [500]. Л. Войтович висвітлив взаємини галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. [302; 303].

Участь українців у гуситському русі та долі його учасників князів Сигізмунда Новгород-Сіверського і Ф. Острозького розкрито у статті Д. Наливайка [626]. В. Любащенко показала участь гуситів та Чеських братів, які вважали своє бачення церковної реформи близькою до традицій православ'я, у діалозі між протестантами і православними наприкінці XVI – на початку XVII ст., зокрема, на сході тогочасної Речі Посполитої [559].

Участь козацьких підрозділів у Тридцятирічній війні на землях Чехії висвітлив І. Мельниченко [583].

Праці В. Лучкевича присвячено значенню діяльності Я.А. Коменського і впливу його ідей на розвиток педагогіки в українських землях [557 – 558].

М. Кріль всебічно та докладно досліджував різні аспекти освітніх та культурних зв'язків між слов'янськими народами Австрійської імперії у 1772 – 1867 рр., зокрема, між чехами та українцями Галичини, Закарпаття, Буковини. Вказано на вплив цих взаємин на розвиток української культури, ставлення до українців чеських наукових і культурних діячів [75; 509; 511 – 513; 517; 519].

Міжнаціональні, громадські та культурні зв'язки народів Австро-Угорщини, серед них і чехів з українцями, у 60 – 80-х рр.

XIX ст. проаналізував В. Попов [1275]. Відзначено, зокрема, роль міжетнічних контактів у національному відродженні українського народу.

Також культурні зв'язки українського, чеського, словацького народів наприкінці XIX – на початку XX ст. продовжувала вивчати Н. Керецман [1255; 411]. Торкаючись музичної сфери, дослідниця вказала на поширення у чеських землях українських пісень та музичного мистецтва аматорськими колективами, студентськими товариствами, гастрольями українських митців тощо [411].

Ю. Поп висвітлив вплив чеських музикантів на формування М. Лисенка як особистості та митця. Розглянуто зв'язки фундатора українського національного музичного мистецтва з чеською музикою та її творцями впродовж його життя [687; 698].

Значення зв'язків з чеськими науковими та громадськими діячами, які встановлювали та підтримували у другій половині XIX – на початку XX ст. знані викладачі Київського університету – В. Яроцький, О. Котляревський, І. Тарасов, Г. Флоринський та інші, з'ясовано у статті О. Іваненко [396].

В умовах незалежності українські богемісти звернулися до дослідження проблем українсько-чеських взаємин, що замовчувалися в радянській історіографії або висвітлювалися упереджено. Зокрема, до них належать ставлення Т.Г. Масарика до українського питання, відносини між Чехословаччиною та урядами українських незалежних державних утворень в 1918 – 1920-х рр., політика чехословацького уряду щодо української еміграції в 20 – 30-х рр. XX ст. та щодо Закарпаття.

Великий пласт досліджень становлять праці про ставлення Т.Г. Масарика до української проблематики. Так, взаємини І. Франка з Т.Г. Масариком в часи Австро-Угорщини висвітлили О. Бурмістенко [255], М. Гнатюк [324], Р. Франко [844].

М. Гуйванюк розкрив відносини лідера січового руху в Галичині К. Трильовського з Т.Г. Масариком у 1907 – 1908 рр., наполегливість якого у відстоюванні чеської національної ідеї стала зразком для українців [341].

С. Віднянський розкрив ставлення Т.Г. Масарика до українського питання у XX ст. у численних працях, на основі яких захищено докторську дисертацію, та монографії «Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918 – 1939)» (1998), у співавторстві з М. Вегешем [22]. Дослідник доводить, що Масарик загалом прихильно ставився до України, українців та

українського питання, проте головним для нього були державні інтереси Чехословаччини. Тому підтримка ним національно-визвольних змагань українського народу сягала межі – певного зв'язку української державності з Росією. Масарик розглядав демократичну єдину Росію як запоруку від загрози пангерманізму для слов'янських народів.

У працях О. Бетлій [240; 242], І. Євсеєнко [381 – 383; 385], М. Кірсенка [428; 430; 431], О. Павлюка [660], В. Соловійова [783], І. Каневської [402 – 405], В. Очеретяного [642], В. Худанича [850] розглядаються відносини урядів УНР, ЗУНР і УСРР з Чехословаччиною у 1918 – 1923 рр. Безпосередню участь чехів в українських визвольних змаганнях як офіцерів Української галицької армії, з'ясував Є. Топінка [819].

Політичні, економічні та культурні аспекти ролі України в радянсько-чехословацьких стосунках міжвоєнного періоду висвітлили І. Євсеєнко [383], Ж. Ковба [445], І. Мельникова [573], С. Дмитрук [378]. У монографії О. Даниленка узагальнено соціогуманітарні, торговельні, науково-культурні зв'язки радянської України з чеськими землями у 20-х рр. ХХ ст. [34-а].

Місце українського чинника у розвитку взаємовідносин між Чехословаччиною та Польщею з'ясовано у статтях М. Кірсенка [430] та О. Бетлій [240]. Я. Божак розкрив передумови військового конфлікту ЧСР і Польщі за Тешинську Сілезію [246].

Значне місце у вітчизняній богемістиці посідає історія української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині. Значний внесок в дослідження цієї проблеми зробив С. Віднянський [20; 262; 264; 267; 282; 283; 1244]. Дослідник з'ясував причини еміграції, чисельність, строкатість ідейно-політичних переконань емігрантів, ставлення до них влади і особисть президента Т.Г. Масарика, що, зокрема, проявлялося у значній матеріальній підтримці. Завдяки цьому у міжвоєнній Чехословаччині постало активне українське громадське, науково-освітнє й національно-культурне життя.

Політичні та інші аспекти історії української еміграції в Чехословаччині, зокрема, діяльність на її теренах різних громадських організацій і політичних партій вивчали О. Даниленко [343, 344, 1248], К. Іващенко [47; 1253], А. Криськов [73; 503 – 505; 1259], Ю. Поп та І. Поп [684; 688; 696; 704]. А. Криськов визначив кількість емігрантів з різних регіонів української етнічної території, проаналізував діяльність політичних партій в її середовищі, вказав на її вагомий вплив на розвиток української науки та освіти тощо.

Науково-педагогічну і культурно-освітню діяльність в Чехословаччині українських викладачів та студентів, інтелігенції загалом відобразили Л. Баженов і В. Логвіна [2, 1262-а], О. Блашків [243], Т. Бровченко [254; 1241], Т. Бублик [1242], І. Головацький [325], О. Дудник [380], О. Гуменюк [1247], О. Заремба [44-а], О. Зубко [392-395; 1252], О. Івасюк [398], Н. Комарницька [450], В. Стремидло [788], В. Євтух і В. Кемінь [43], Т. Романюк [752 – 753], І. Каневська [1254], Л. Ковалишин [444], С. Калитко і О. Кравчук [401], І. Король і І. Костюк [461], Ю. Поп [694; 695; 697], О. Федорук [825]. Творчі стосунки українських та чеських діячів мистецтва висвітлювали І. Євсеєнко [384; 1251], В. Моторний [592 – 596].

Українську військову еміграцію в ЧСР, зокрема, становище інтернованих вояків УГА, до яких долучилися колишні військовослужбовці УНР – втікачі з польського полону, біженці із Галичини та військовополонені-українці з італійського фронту, досліджували А. Купцов і Срібняк [76], М. Павленко [95 – 96], В. Пришляк [743].

Становище української громади в чеських землях у ХХ – на початку ХХІ ст. висвітлила С. Мотрук [603]. Окреме місце в історії українсько-чеських взаємин займає минуле Закарпаття, яке перебувало в складі Чехословаччини у 1919 – 1939 рр. Політика ЧСР щодо Закарпаття українськими вченими досліджено найбільш повно.

Ряд узагальнюючих оцінок з історії міжвоєнного Закарпаття міститься у працях М. Болдижара [10 – 12], С. Віднянського [293], В. Худанича [851]. Політичні демократичні процеси в регіоні, за винятком відкладення терміну надання автономії, вчені оцінили позитивно. У економічній політиці науковці вбачали елементи колоніалізму. Зміни у галузі інфраструктури охарактеризовано як свідчення рішучого кроку краю у європейську цивілізацію, найбільші зміни відзначено у галузі культури.

Вплив Т. Г. Масарика на політику чехословацької влади щодо Закарпаття розглянуто у працях О. Довганича [379], О. Хланти [849], В. Бедея [237], І. Попа, В. Галаса, Н. Керецман, М. Палінчака [682], О. Кравчука [498], Ф. Кулі [533].

Діяльність ЧСР щодо приєднання Закарпаття та різноманітні питання його політичного розвитку досліджували М. Болдижар [9], С. Віднянський [288; 293] з І. Сюськом [285], М. Делеган [349], Н. Макаренко [560], В. Лемак [1261], І. Ліхтей [1262], Б. Ринажевський [111], М. Токар і М. Басараб [232], А. Панов [98; 665; 1271], І. Поп [681],

В. Поровчук [709]. Боротьбі державних структур ЧСР з угорською іредентою на Закарпатті присвячено праці М. Вегеша, В. Гирі, І. Короля [19; 28].

На неоднозначні наслідки соціально-економічної політики уряду ЧСР на Закарпатті вказували І. Король [460] і В. Ілько [399]. Формування ефективних структур соціального піклування і охорони здоров'я в регіоні показали Г. Попович [708] і Н. Вакула [256].

Різні аспекти освітньої політики ЧСР в краї аналізували В. Гомонай, В. Росул, М. Талапканич [31], А. Туряниця і В. Туряниця [820], В. Кемінь [408], О. Кравчук [479]. Зокрема, відзначено значні зрушення: розвиток світської освіти, запровадження обов'язкового 8-річного навчання, зростання українських шкіл.

Толерантність і виваженість підходів уряду ЧСР у релігійному питанні в Закарпатті стверджується у дослідженнях М. Делегана [347 – 348; 350]. Складнощі міжконфесійних відносин в регіоні відзначив Ю. Данилець [345].

Питання участі вихідців із краю у створених за допомогою Радянського Союзу чехословацьких збройних формуваннях під командуванням Л. Свободи досліджував О. Довганич [41], договір між ЧСР і СРСР про Закарпатську Україну 1945 р. проаналізував І. Вовканич [300].

Відображення «Празької весни» у чесько-українських взаєминах присвячено праці С. Віднянського та Р. Постоловського, які з'ясували участь українців-громадян ЧСР у процесі демократизації [292]. В. Дмитрук дослідив ставлення різних верств населення України до окупації Чехословаччини в 1968 р. та вплив цієї акції на суспільство [376; 1250].

С. Віднянський [278 – 280], П. Черник проаналізували еволюцію геополітичної концепції Чехії та Словаччини щодо України у ХХ ст. На думку П. Черника, вона активізувалася у 1990-х рр., парадигми зовнішньої політики Праги, Братислави та Києва є взаємоузгодженими, що сприяє інтеграції Європи [858]. Розвиток українсько-чеських відносин після повалення в обох країнах комуністичного режиму міждержавне співробітництво докладно вивчали Р. Корсак [67; 466; 1257], О. Цуп [1281; 852 – 856].

Значення діяльності Чеської Республіки в Євросоюзі для України з'ясовували Л. Кіцила [438], О. Лукша [554]. Напрямки регіональної співпраці між обома країнами розглядав М. Зан [391].

В незалежній Україні розширилося проблематика дослідження історіографічних проблем. З'явилася низка праць з

історії славістики, зокрема з проблем богемістики. Видано праці в яких проаналізовано історичні дослідження науковців Чехії та інших країн.

С. Копилов одним з перших показав зародження в Україні історичних знань про слов'янські народи та докладно охарактеризував процес становлення і розвитку історико-славістичних студій в останній третині XVIII – на початку XX ст. [63] Зокрема вказано на значення творчого спадку П. Лавровського, А. Ясинського, В. Надлера, О. Вертеловського, О. Кочубинського та інших для вивчення історії чеських земель. Йому ж належить розлога стаття «Слов'янознавство» у «Енциклопедії історії України», в якій стисло охарактеризовано розвиток історичної славістики, зокрема, богемістики в Україні з часу виникнення і дотепер [1081].

Внесок вчених-медієвістів підросійської України у вивчення проблем історії та історіографії Чехії часів середньовіччя розглянуто у статті С. Лиман [542].

Я. Оленич з'ясував позицію А. Петрушевича у полеміці щодо Краледворського і Зеленогорського рукописів, для доведення невірогідності яких українських науковець використав переконливі аргументи [641].

Дослідження історії чеських земель членами Історичного товариства Нестора-літописця та Ніжинського історико-філологічного товариства висвітлив М. Колесник [446 – 447].

Згадки про вивчення чеської історії та зв'язки з чеськими вченими у першій третині XX ст. містяться у статті І. Федорів. Дослідниця наголошує на визнанні М. Драй-Хмарою та Д. Дорошенком окремішності чехів і словаків [823].

С. Віднянський у низці публікацій висловив своє бачення розвитку досліджень зі всесвітньої історії в Україні з кінця 40-х рр. XX ст. до сьогодення. Природно, що заторкуються питання історичної славістики, зокрема, богемістики [265; 269; 271; 272; 275; 284; 289]. На думку науковця, у незалежній Україні розпочався трансформаційний період, зміст якого полягає, зокрема, в оволодінні сучасною світовою методологією, цивілізаційним або культурологічним підходами, синергетичним концептуально-теоретичним аналізом історії. Важливе значення має інтегрування української історії в загальноєвропейський і загальносвітовий контекст, створення власного цілісного погляду на розвиток цивілізації і актуальних проблем світової історії.

Огляд публікацій з проблем історії чеських земель за період

1991 – 2003 рр. подав М. Кріль у колективній монографії «Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ ст.: здобутки і перспективи» [508]. Окрім короткої характеристики праць різноманітного характеру, автор вказує на меншу їх кількість порівняно з науковими напрацюваннями з полоністики, зауважує доволі широкий спектр досліджень, переважна більшість яких стосується ХІХ – ХХ ст., відзначає значну увагу до вивчення проблеми української еміграції в Чехословаччині.

Доробок сучасних українських науковців у дослідженні різних питань культурно-освітньої діяльності української еміграції в Чехословаччині у 20 – 30 рр. ХХ ст. висвітлили, Т. Бровченко [254], А. Кліш. [441] Л. Баженов [229] проаналізував праці зарубіжних та українських істориків про В. Січинського.

В. Дмитрук [377] і Ю. Терешко [811; 812] докладно розглянули праці про «Празьку весну» 1968 р. та її придушення.

Огляд чехословацької історіографії про заселення тисо-дунайського басейну здійснив П. Пеняк [666].

Ю. Поп показав вивчення істориками Чехословаччини 50 – 70-х рр. ХХ ст. ідеї слов'янської єдності, що її поширювали діячі національного відродження [705]; чехословацько-українських та чесько-російських зв'язків [699, 700]; слов'янського питання в Австро-Угорщині. Також науковець охарактеризував публікації закордонних авторів про діяльність чеської еміграції у [686; 690; 692].

Здобутки чеської та словацької історіографії у вивченні демократичних традицій Першої Чехословацької республіки дослідив Р. Постоловський [720; 724; 729]. Він також проаналізував погляди вчених з Данії, Росії, США про політичні міфи у суспільно-політичному житті першої Чехословацької республіки [733].

Об'єктом дослідження Т. Багрій є праці, насамперед, чеських авторів з історії Першої республіки, діяльності президента Т.Г. Масарика, інших політичних діячів, політичних партій, соціально-економічного розвитку [224 – 228]. Науковець розкрила різнобічне висвітлення чеськими істориками, зазначених тем, зокрема, біографій політичних та громадських діячів Чехословаччини, вказала на розширення змісту таких публікацій за останні двадцять років.

Р. Корсак проаналізував наукові праці зарубіжних науковців з проблем політичного і економічного співробітництва України та Чехії, розвиток напрямків зовнішньої політики Чехії з країнами

Євросоюзу та Східної Європи на початку XXI ст. [465].

Демократизація суспільства внаслідок розпаду СРСР, демократичні революції 1989-1990 рр. започаткували процес переосмислення історії чеських земель, які відобразилися у навчальній літературі. З середини 1990-х років з'являються навчальні посібники для вищої школи, тексти лекцій для студентів. У їх підготовці взяли участь В. Яровий [136 – 138], М. Кріль [74], П. Федорчак і М. Нагорняк [65], Є. Пугач, С. Страшнюк, Р. Постолювський [48], А. Черній та В. Черній [131], В. Половець [103] та інші науковці.

Варто також відзначити матеріали з історії чеських земель у виданнях «Всесвітня історія: навчальний посібник» (авт. Б. Гончар, В. Мордвінцев, А. Слюсаренко, С. Стельмах) [32]; «Нариси з історії (1901 – 1945)...» (авт. відповідного розділу П. Полянський) [680]; «Історія Центрально-Східної Європи» (авт. відповідних розділів – О. Бандровський, С. Віднянський, М. Кірсенко, М. Кріль, А. Мартинов, Ю. Овсінський, Є. Пугач, С. Страшнюк та інші) [52], «Історія Центрально-Східної Європи (кінець XVIII – початок XIX ст.)» С. Рудька [114], «Культура південних та західних слов'ян: Навчальний посібник» В. Самчук [115]. О. Крапівін – автор розділів про зовнішньополітичну діяльність Чехословацької Республіки у навчальному посібнику «Зовнішня політика країн Центральної та Східної Європи» [46]. Також розділ про Чехословаччину міститься у навчально-методичному посібнику Є. Пугача про встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи [109].

С. Мотрук належить авторство нарису про Чеську республіку у 2-ій частині видання «Країнознавство» (2004 р.) [71].

Відносини чехів з німецькою спільнотою Богемії та Моравії показано у навчальному посібнику О. Кравчука [70].

Окремі питання історії чеських земель відображені в енциклопедичних та довідкових виданнях. У енциклопедичному довіднику «Світова історія» М. Кріль розкрив зовнішню політику ЧСР другої половини 30-х рр. [1088 – 1092]

У «Енциклопедії історії України» вміщено статті «Лінійно-стрічкової кераміки культура» (авт. Л. Мацкевич) [1113], «Лужицька культура» (авт. В. Клочко) [1077], «Празька культура» (авт. Є. Синиця, Р. Терпіловський) [1184], «Нідерле Л.» (авт. О. Іваненко) [1062], «Революції в Європі 1848 – 1849 років» (авт. М. Варварцев) [1019], «Наріжний Симон» (авт. Т. Боряк, О. Ковальчук) [1013], «Празьке

повстання 1945» (І. Дерейко) [1052], «Празька весна 1968» (авт. В. Дмитрук) [1053]. В цьому виданні С. Віднянському надлежать статті «Масарик Томаш-Гаррріг» [1025], «Палацький Ф.» [1027], «Мюнхенська угода 1938» [1026], «Чехія» [1033], а також «Будителі» [1021], «Договір між СРСР і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну» [1022], «Конституція Чехословацької Республіки» [1023], «Мала Антанта» [1024], «Перший Чехословацький корпус» [1028], «Слов'янська бібліотека в Празі» [1029], «Слов'янський інститут у Празі» [1030], «Український вільний університет у Празі» [1031], «Український громадський комітет у Чехословаччині» [1032] та «Чехія, Чеська Республіка» [1034], «Чехословацький корпус у Росії» [1035] у енциклопедичному словнику-довіднику «Україна в міжнародних відносинах». В. Трощинський у цьому ж довіднику опублікував статтю «Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова» [1200].

Отже, короткий огляд розвитку історичної богемістики в Україні свідчить про постійний інтерес дослідників до історії чеських земель. У XIX – на початку XX ст. найбільш повно студіювалася середньовічна історія. У радянській Україні політичні чинники зумовили не завжди об'єктивне вивчення окремих проблем історії країни, особливо новітнього часу. У роки незалежності дослідники найбільше уваги приділяли окремим історичним подіям, явищам, постатям XX – початку XXI ст.

Загалом, історія чеських земель доволі широко представлена в українській історіографії, переважна більшість праць стосується XIX – XX ст. Перед сучасним поколінням богемістів постає завдання більш комплексного вивчення чеської історії та підготовки фундаментальної академічної праці.

ЛІТЕРАТУРА

ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ, МОНОГРАФІЇ, ПІДРУЧНИКИ І НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ:

1. Бабидорич М. І. Маски й обличчя. – Ужгород, 1960.
2. Баженов Л. В., Логвіна В. Л. Володимир Січинський (1894 – 1962 рр.). *Життя, діяльність, творчість в ім'я України – Кам'янець-Подільський, 2009.*
3. Баран В. Д. Давні слов'яни. – К., 1998.
4. Бисага Ю. М. Держава і право в Чехословаччині в 20 – 30-х рр. ХХ ст. – Ужгород, 1997.
5. Бисага Ю. М. Інститути держави і права в домюнхенській Чехословаччині. – Ужгород, 1997.
6. Бисага Ю. М. Перша Чехословацька республіка: держава, теорія, влада, право. – Ужгород, 1998.
7. Бисага Ю. М. Роль внутрішніх і зовнішніх факторів в утворенні першої Чехословацької республіки. – Ужгород, 1997.
8. Бисага Ю. М. Створення підвалин державно-правової політики Чехословаччини в 20-х роках ХХ ст. – Ужгород, 1997.
9. Болдижар М. М. Державно-правові аспекти входження Закарпаття до складу Чехословаччини: монографія. – Ужгород, 2006.
10. Болдижар М. М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993.;
11. Болдижар М. М. Краю мій рідний: Науково - популярні нариси з історії Закарпаття. – Ужгород, 1998;
12. Болдижар М. М. Наука вимагає правди. – Ужгород, 1999.
13. Боровець І. Словацька держава 1939 – 1945 рр.: історична генеза та особливості розвитку. – Кам'янець-Подільський, 2012.
14. Бочковський О. І. Життя і світогляд Т. Г. Масарика. Масарик про Україну. – Відень–Київ, 1921.
15. Бочковський О. Т. Г. Масарик. Національна проблема та українське питання. – Подєбради, 1930.
16. Брик І. Боротьба чехів за волю. – Львів, 1937.
17. Бурмака М. М. Преса Чехословацького військового корпусу в СРСР. – К, 1968.
18. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. – К., 2004.
19. Вегеш М. М., Гиря В. І., Король І. Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918 – 1939 рр.). – Ужгород, 1998.
20. Віднянський С. В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921 – 1945 рр.). – К., 1994.
21. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Об'єднана Європа: від мрії

до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. – К., 2009.

22. Віднянський С., Вегеш М. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918 – 1939) – Київ. – Ужгород, 1998.

23. Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян: Вступ до середньовічної історії словянства. – К., 2004.

24. Вовканич І. І. Чехословацьчина в 1945 – 1948 роках. Нарис історії перехідного періоду. – Ужгород, 2000.

25. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки 1918 – 1945 рр. Підручник для студентів вищ. навч. закл. – К., 2008.

26. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002). – К., 2002.

27. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки на початку ХХ ст. – Кам'янець-Подільський, 2015.

28. Гиря В. І. Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор» у суспільно-політичному житті): Монографія. – Ужгород, 2012.

29. Годований Є. Ф. Історія південних і західних слов'ян. Книга для читання. Частина І. – Рівне, 2002.

30. Гоманай В. В., Бисага Ю. М. Досвід правового регулювання господарської діяльності в Першій Чехословацькій республіці для України. – Ужгород, 2010.

31. Гоманай В. В., Росул В. В., Талапканич М. І. Школа та освіта Закарпаття. – Ужгород, 1997.

32. Гончар Б. М., Мордвінцев В. М., Слюсаренко А. Г., Стельмах С. П. Всесвітня історія: навч. посіб. – К., 2011.

33. Григоріїв-Наш Н. Т. Г. Масарик. Його життя і діяльність. – Прага, 1925.

34. Грушевський М. С. Всесвітня історія в короткім огляді. – Ч. II, III. – К., 1996.

34-а. Даниленко О. В. Відносини Української СРР з європейськими країнами (1920-ті роки) – К., 2011.

35. Дворнік Ф. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації. – К., 2000.

36. Дейвіс Н. Європа: Історія. – К., 2008.

37. Дзюбко І. С. Перемога соціалізму в Чехословацьчині. – К., 1962.

38. Дзюбко І. С. Розв'язання національного питання в народно-демократичній Чехословацьчині. – К., 1959.

39. Дзюбко І. С. Розв'язання національного питання в Чехословацьчині – закономірність будівництва соціалізму. – К., 1966.

40. Дзюбко І. С. Чехословацьчина на завершальному шляху соціалізму. – К., 1960.

41. Довганич О. Д. Закарпатські добровольці: нариси з історії та бойового шляху. – Ужгород, 1998.

42. Дорошенко Д. Слов'янський світ у його минулому й сучасному. – К., 2010.

43. Євтух М., Кемінь В. Освітня діяльність української еміграції у Чехословаччині між двома світовими війнами (1921 – 1945 рр.). – Київ, 1997.
44. За дружбу з країною Великого Жовтня: Діяльність товариств Дружби з СРСР в європейських соціалістичних країнах. – К., 1977.
- 44-а Заремба О. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918 – 1939). – К., 2006
45. Зарицький О. М. Вацлав Гавел. Політичний портрет. – К., 2009.
46. Зовнішня політика країн Центральної та Східної Європи: Навч. посіб. / Кер. авт. кол. – О. В. Крапівін. – Донецьк, 2012.
47. Іващенко К. В. Структура політичної системи Чехословаччини та її вплив на діяльність українських емігрантських політичних партій між двома світовими війнами. – К., 1999.
48. Історія західних та південних слов'ян: ХХ століття / Є. П. Пугач, С. Ю. Страшнюк, Р. М. Постоловський та ін. – Харків, 1998.
49. Історія південних і західних слов'ян. За ред. проф. В. А. Жабокрицького, проф. І. С. Дзюбка, доц. А. Ф. Кізченка, доц. І. М. Гранчака. – К., 1966.
50. Історія південних і західних слов'ян. За ред. д. і. н., проф. І. М. Гранчака, д. і. н., проф. А. Ф. Кізченка, к. і. н., доц. В. П. Чорнія. – К., 1987.
51. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій: Навч. посіб. / В. І. Яровий, П. М. Рудяков, В. П. Шумило та ін. – К., 2001.
52. Історія Центрально-Східної Європи. Посіб. для студ. іст. і гуманіт. ф-т ун-тів. За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001.
53. Казакевич Г. М. Кельти: традиційна культура та соціальні інститути. – К., 2006.
54. Кайзер Д. Дисидент. Вацлав Гавел. – К., 2012.
55. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. – К., 2004.
56. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. – Київ–Львів, 2003.
57. Кізченко А. Ф. Радянсько-чехословацькі відносини в період загрози фашизму та гітлерівської агресії. – К., 1956.;
58. Кізченко А. Ф. Напередодні трагедії. З історії зовнішньої політики Чехословаччини. Травень 1935 – березень 1938 рр. – К., 1971.
59. Кізченко А. Ф. Успіхи соціалістичного будівництва в Чехословацькій республіці. – К., 1957.
60. Кізченко А. Ф. Чехословаччина завершує будівництво соціалізму. – К., 1959.;
61. Кірсенко М. Чеські землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918 – 1920 років. Політико-дипломатична історія з доби становлення Чехословацької республіки. – К., 1997.
62. Кіш Є. Б. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції. – Ужгород, 2008.
63. Копилов С. А. Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина ХVІІ – початок ХХ ст.). – Кам'янець-

Подільський, 2005.

64. Король І. Ф. «Празька весна» 1968 року і реакція світової громадськості. – Ужгород, 2010.

65. Коротка історія Чехії і Словаччини. За ред. проф. П. С. Федорчака. – Івано-Франківськ, 1999.

66. Корсак Р. В. Політична і економічна співпраця України та Чехії в умовах трансформації суспільних відносин (2000 – 2012 рр.). – Ужгород, 2013.

67. Корсак Р. В. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991 – 2005 рр. – Ужгород, 2007.

68. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. – К., 1994.

69. Кравчук О. М. Національна політика Чехословацької республіки. 1918 – 1929 рр. – Вінниця, 2008.

70. Кравчук О. М. Судетські німці в історії Центральної Європи. Навч. посіб. – Вінниця, 2012.

71. Країнознавство. Ч. 2. Польща, Чехія, Словаччина. / ред. Надтока Г. – К., 2004.

72. Крип'якевич І. Всесвітня історія у трьох книгах. – Кн. 2, 3. – К., 1995.

73. Криськов А. Соціально-політичне життя української еміграції в Чехословаччині (1919 – 1939). – Кам'янець-Подільський, 1997.

74. Кріль М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХ ст.): Навч. посіб. – К., 2008.

75. Кріль М. Слов'янські народи Австрійської монархії: освітні та наукові взаємини з українцями. 1772 – 1867. – Львів, 1999.

76. Купцов А. А., Срібняк І. В. Інтерновані вояки УГА у таборах Чехословаччини (1919 – 1923 рр.). – К., 2001.

77. Левський В. М. Боротьба чехословацького народу за народно-демократичну владу в роки Другої світової війни. – К., 1960.

78. Лемак В. В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації. – Ужгород, 20002.

79. Ліхтей І. М. Між Штауфенами і Вельфами: консолідація Чеського королівства та зміцнення його міжнародного статусу за правління Пршемисла Отакара I (1197 – 1230). – Ужгород, 2011.

80. Макогон С. О. Принцип національної рівноправності в соціалістичній Чехословаччині. – К., 1961.

81. Макогон С. Ю. Чехословаччина на шляху до соціалізму. – К., 1957.

82. Масарик Т. Г. Добрі думки. – Прага, 1925.

83. Мельникова І. М., Віднянський С. В, ЧССР: впевнена хода соціалізму. – К., 1985.

84. Мельникова І. М., Співак Б. І. Гартована в боротьбі (До 50-річчя Комуністичної партії Чехословаччини). – К., 1971.

85. Мельниченко І. В. Далека путь моя, та марний поклик... (Творчість Карла Гінка Махи в контексті чеського та європейського романтизму 20-х –

40-х рр. XIX стол.). – К., 2003.

86. Місюра В. П. *Боротьба комуністичної партії Чехословаччини за союз робітничого класу і селянства. (1929 – 1938 рр.).* – Л., 1975.

87. Мітюров Б. Н. *Ян Амос Коменський.* – К., 1970.

88. *На магістралях дружби і братерства: Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966 – 1970 рр.).* – К., 1974.

89. *Нагорняк М. М. Національно-державницька концепція Томаша Масарика.* – К., 2009.

90. *Наш Г. Коротка історія земель Чехословацької Республіки.* – Прага, 1923.

91. *Омельченко Г. Едвард Бенеш: Едвард Бенеш, як журналіст; Едвард Бенеш, як будівничий Чехословацької держави.* – Прага, 1934.

92. *Омельченкова М. Т. Г. Масарик: 1850 – 1930.* – Прага, 1931.

93. *Павелко В. У. Дружба народів – дружба культур: УРСР у радянсько-чехословацькому співробітництві. 1945 – 1970 рр.* – К.: Наукова думка, 1973.

94. *Павелко В. У. Здружені у віках. (Українсько-чехословацькі культурні зв'язки).* – К., 1969.

95. *Павленко М. І. Українська Галицька Армія в умовах інтернування на теренах Чехословаччини (1919 – 1923 рр.).* – К., 1999.

96. *Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії. Ставлення влади і умов перебування (1919 – 1924).* – Київ, 1999.

97. *Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 – середині 30-х років XX ст.* – Ужгород, 1996.

98. *Панов А. Масарик і Закарпаття.* – Ужгород, 2010.

99. *Петерс І.А. Співдружність чехословацького й радянського народів у боротьбі проти фашизму в роки другої світової війни.* – К., 1959.

100. *Пилявець Р. Повітрянодесантні війська в операціях «Вихор» (Угорщина, 1956) і «Дунай» (Чехословаччина, 1968).* – К., 2005.

101. *Піддубний Г. Чехо-Словаччина: Чехія Словаччина Закарпатська Україна. Суспільно-політичний та економічний нарис з малюнками та мапою Чехо-Словаччини.* – Харків, 1931.

102. *Поздняков К. І. Чехословаччина – країна перемігшого соціалізму.* – К., 1962.

103. *Половець В. М. Історія слов'ян (1901 – 1941 рр.). Курс лекцій.* – Чернігів, 2000.

104. *Поп Ю. І. Чеський робітничий і соціалістичний рух в 90-х роках XIX століття.* – Вінниця, 1996.

105. *Поп Ю. І. Чеський робітничий рух на початку XX століття (1900 – 1914 роки).* – Вінниця, 1996.

106. *Поп Ю. І. Ідейний розвиток чеського робітничого руху в роки Першої світової війни.* – Вінниця, 1996.

107. *Приходько В. «Ніжна революція» в Чехословаччині та формування*

- нової внутрішньої і зовнішньої політики країни. – Ужгород, 1999.
108. Пруниця С. Ю., Хланта О. В. *Боротьба за перемогу пролетарського інтернаціоналізму в чехословацькому робітничому русі (1918 – 1938 рр.)* – К., 1974.
109. Пугач Є. П. *Встановлення тоталітарних режимів у країнах центральної та південно-східної Європи: навч.-метод. посіб.* – Харків, 2008.
110. Ревенко В. Л., Черняк В. К., Науменко І. В. *Приватизація в Чехії і Словачії: 1990 – 1994.* – К., 1995.
111. Ринажевський Б. *Правове становище в складі іноземних держав та становлення національної державності в Закарпатті (1918 – 1939).* – Львів, 2002.
112. Ротшильд Д. *Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами.* – К., 2001.
113. Ротшильд Д., Уінгфілд Н. М. *Повернення до різноманітності: Політична історія Східно-Центральної Європи після Другої світової війни.* – К., 2004.
114. Рудько С. О. *Історія Центрально-Східної Європи (кінець XVIII – початок XIX ст.): Навч.-метод. посіб.* – Острог, 2010.
115. Самчук В. Л. *Культура південних та західних слов'ян: Навч. посіб.* – Миколаїв, 2002.
116. Софонович Ф. *Хроніка з літописців стародавніх.* – К., 1992.
117. Страшнюк С. Ю., Постоловський Р. М. *Політичні кризи та антитоталітарні рухи у країнах Східної Європи (50 – 80 роках XX ст.).* – Харків, 1998.
118. Сухарев В. В. *Роки соціалістичних звершень: ЧССР: 1948 – 1978.* – К. 1978.
119. Сухарев В. В. *Чехословацький народ будує соціалізм.* – К., 1960.
120. Сухарев В.В. *Комуністична партія Чехословаччини. – бойовий авангард трудящих.* – К., 1961.
121. Татаров Б. *Новітні гусити. Чесько-словацькі військові формування у російському війську (серпень 1914 – квітень 1918 рр.).* – К., 2010.
122. Тейлор А. Дж. П. *Габсбурзька монархія 1809 – 1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини.* – Львів, 2002.
123. Токар М. *Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919 – 1939 роках.* – Ужгород, 2001.
124. Томаш Масарик і українці. *Архівні документи / Уклад: Є. Топінка.* – Львів, 2010.
125. Трембіцький В. *Чехо-Словаччина і Україна в минулому та у сучасності. Додаток до «Вістей Комбатанта», ч. 1, 1997 року.* – Торонто, 1997.
126. Федорчак Т. П. *Політична трансформація Чеської Республіки: внутрішні та зовнішні виміри.* – Івано-Франківськ, 2012.
127. Фініков Т. В. *До законодавства про вищу освіту Польщі, Росії,*

України, Чехії: Ситуація та міркування. – К., 2000.

128. Фісанов В. Програме суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни). – Чернівці, 1999.

129. Хрестоматія з історії західних і південних слов'ян (Середньовіччя; Нова доба): навч. посіб. / Упоряд. В. І. Яровий, С. М. Мотрук, В. П. Шумило. За ред. В. І. Ярового. – К., 2011.

130. Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком. – Львів, 2010.

131. Черній А. І., Черній В. А. Історія південних і західних слов'ян. В 3-х ч. Ч. I, II, III (від найдавніших часів до кінця XX століття). – Рівне, 1999.

132. Шніцер І. О. Історія словацького автономістського руху 1918 – 1938 рр. – Ужгород, 2008.

133. Щигел М. Готтленд: документальна проза. – К., 2010.

134. Щигел М. Зроби собі рай. – К., 2011.

135. Ярема Я. Провідні ідеї філософії Томи Масарика. – Прага, 1925.

136. Яровий В. І. Історія західних та південних слов'ян XX ст.: Курс лекцій. – К., 1996.

137. Яровий В. І. Новітня історія країн Східної Європи. 40 – 90 рр. XX ст. – К., 1997.

138. Яровий В. І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн XX ст.: Підруч. для вищ. навч. закл. – К., 2005.

139. Алексеев С. В. Славянская Европа V – VI вв. – М., 2005.

140. Бертон Р. Прага. История города. – М. – СПб., 2008.

141. Бобраков-Тимошкин А. Проект «Чехословакия»: конфликт идеологии в Первой Чехословацкой республике (1918 – 1938). – М., 2008.

142. Валента И. Советское вторжение в Чехословакию. – М., 1991.

143. Ванечек В. История государства и права Чехословакии. – М., 1981.

144. Великая Моравия, ее историческое и культурное значение. – М., 1985.

145. Виднянский С. В. Интернациональное сближение рабочего класса стран социалистического содружества. – К., 1989.

146. Виднянский С. В. Консолидация профсоюзного движения в Чехословакии. 1969 – 1975. – К., 1979.

147. Внешняя политика Чехословакии 1918 – 1939. Сб. ст. – М., 1959.

148. Гина А. Демократическое движение в Западной Чехии (1963 – 1971 гг.). – К., 2005.

149. Год кризиса. 1938 – 1939 гг.: Док. и матер.: В 2 т. – М., 1990.

150. Гранчак И. М., Кизченко А. Ф. Чехословакия в социалистическом содружестве. – К., 1984.

151. Гречуха И. Страницы дружбы беззаветной. – Одесса, 1970.

152. Григорович В. И. А. Коменский, славянский педагог-реалист XVII в. – Одеса, 1871.

153. Гуса В. История Чехословакии. – Прага, 1963.

154. Дзюбко И. С. Торжество ленинской национальной политики в

Чехословакии. – К., 1963.

155. До и после Версаля. Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе. – М., 2009.

156. Документы по истории мюнхенского сговора, 1937 – 1939. – М., 1979.

157. Историки-слависты СССР: библиографический словарь-справочник. – М., 1981.

158. История южных и западных славян. Под ред. Г. Ф. Матвеева и З. С. Ненашевой. – Т. 1 – 2. – М., 1998.

159. История Чехии / Под ред. академика В. И. Пичета. – М., 1947.

160. История Чехословакии: В 3-х т. – Т. 1 – 3. – М., 1959 – 1960.

161. Кавка Ф. Чехословакия. Ист. очерк. – Прага, 1968.

162. Клоков В. И. Борьба народов славянских стран против фашистских поработителей (1939 – 1945). – К., 1961.

163. Котляров В. И., Марченко А. Д. Дружба, скрепленная кровью. – Харьков, 1963.

164. Крал В. Дни, которые потрясли Чехословакию. – М., 1980.

165. Краткая история Чехословакии. – М., 1988.

166. Кретинин С. В. Судетские немцы: народ без родины. 1918 – 1945. – Воронеж, 2000.

167. Лавровский П. А. Кирилл и Мефодий как православные проповедники у западных славян, в связи с современною им историей церковных несогласий между Востоком и Западом. – Харьков, 1863.

168. Лебедев А. Н. Образование славянского мира: История южных и западных славян. – Киев, 1997.

169. Лещенко И. И. Политика США в отношении Чехословакии в 1948 – 1969 гг. – Донецк, 2005.

170. Любаевский М. История западных славян. – М., 2004.

171. Майоров А. М. Вторжение. Чехословакия, 1968: Свидетельство командарма. – М., 1998.

172. Марков Н. Педагогь новаго христианского мира славянин Амос Коменский. – Чернигов, 1885.

173. Марьина В. В. Второй президент Чехословакии Эдвард Бенеш: политик и человек. 1884 – 1948. – М., 2013.

174. Матвеев Г. Ф. «Третий путь»? Идеология аграризма в Чехословакии и Польше в межвоенный период – М., 1992.

175. Мельникова И. Н. Классовая борьба в Чехословакии в 1924 – 1929 гг. – М., 1962.

176. Млынарж З. Мороз ударили из Кремля. – М., 1992.

177. Неедлы З. История чешского народа. Т. 1. Чехия в древнейшие времена. – М., 1952.

178. Новые документы из истории Мюнхена. – М., 1958.

179. Очерки истории чешской литературы XIX – XX веков. – М., 1963.

180. Петерс И. А. Внешняя политика Чехословакии (1945 – 1960 гг.). –

К., 1976.

181. Петерс И. А. СССР. Чехословакия и европейская политика накануне Мюнхена. – К., 1971.

182. Петерс И. А. Чехословацко-советские отношения (1918 – 1934). – К., 1965.

183. Политические системы в странах Центральной и Юго-Восточной Европы, 1917 – 1929. – М., 1988.

184. Поп И. И. Искусство Чехии и Моравии IX – XVI век. – М., 1978.

185. Поп И. И. Чехословакия-Советский Союз. 1941 – 1947 гг. – М., 1999.

186. Поп И. И. Чехословацко-венгерские отношения (1935 – 1939). – М., 1972.

187. Прасолов С.И. Чехословакия в европейской политике. 1935 – 1938 гг. – М., 1982.

188. Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне VI – XII вв.). – М., 1991.

189. Славяноведение в дореволюционной России. Библиограф. словарь. – М., 1979.

190. Срезневский И. Святилища и обряды языческого богослужения древних славян по свидетельствах современным и преданиям. – Харьков, 1846.

191. Сухарев В. В. Рабочий класс социалистической Чехословакии 1948 – 1960 гг. – К., 1980.

192. Сухарев В. В. Социалистическое строительство в братской Чехословакии. – Харьков, 1967.

193. Теплицкий Ю. М. Откуда пошла земля славянская и какого мы рода-племени. – К, 2004.

194. Томек В. История Чешского королевства. – СПб., 1868.

195. Филип Я. Кельтская цивилизация и её наследие. – Прага, 1961.

196. Фирсов Е. Ф. Эволюция парламентской системы в Чехословакии в 1920-е годы. – М., 1989.

197. Фирсов Е. Ф. Опыт демократии в ЧСР при Томаше Масарике: коалиционный плюрализм (1928 – 1934) – М., 1997.

198. Чорней П., Покорны Й. Краткая история чешских земель до 2004 года. – Прага, 2006.

199. Шик О. Весеннее возрождение – иллюзии и действительность. – М., 1991.

200. Шмераль Я. Б. Образование Чехословацкой республики в 1918 г. – М, 1967.

201. Ярош Ф. Л., Степович А. И. Ян Амос Коменский (1592 – 1679). Чтения в торжественном собрании Киевского славянского благотворительного общества, состоявшиеся 15-го марта в память 300-летия рождения Я. А. Коменского. – К., 1892.

202. Яси О. Распад Габсбургской монархии. – М., 2011.

203. Ясинский А. Н. Введение «немецкого» права в селах Чехи XIV в. – К., 1903.
204. Čapka F. *Dějiny Zemí koruny České v datech.* – Praha, 1999.
205. Čapka F. *Dějiny země Koruny České v datech. Dodatky říjen 1999 – červen 2006.* – Praha, 2006.
206. *Dějiny Československa v datech.* – Praha, 1968.
207. Olivová V. *Dějiny první republiky.* – Praha, 2000.
208. Pánek J., Tůma O. a kolektiv *Dějiny českých zemí.* – Praha, 2008.
209. Rychlík J. *Češi a Slováci ve 20 století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945.* – Bratislava, 1997.
210. Seibt F. *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy.* – Praha, 1996.
211. Sládek M. *Němci v Čechách. Německá menšina v českých zemích a Československu: 1848 – 1946.* – Praha, 2002.
212. Šolle Z. *Století české politiky. Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka.* – Praha, 1998.
213. Urban O. *Česká společnost 1848 – 1918.* – Praha, 1982.

СТАТТІ:

214. Алексієвець М. *Слов'янські народи Центральної та Південно-Східної Європи: утвердження незалежних держав у міжвоєнні роки (1918 – 1939 рр.) // Україна – Європа – Світ: Міжнарод. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Вип. 2. – Тернопіль, 2009.*
215. Андел В. П. Я. А. *Коменський і чеська літературна мова // Українське слов'янознавство. – Вип. 5. – Л., 1971.*
216. Андрейко В. *Досвід чесько-словацького співробітництва в контексті інтеграційної стратегії України // Studia Slavistica. 5. Українсько-Словацькі діалоги. Літературознавство: Історія. – Ужгород, 2005.*
217. Андрейко В. *Етапи зовнішньополітичного співробітництва між Чеською і Словацькою республіками (1993 – 2006 рр.) // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 18. – Ужгород, 2007.*
218. Андрейко В. *Проблеми координації чесько-словацьких міждержавних відносин у контексті євроатлантичної інтеграції // Міжнародні зв'язки України: наук. пошуки і знахідки. – Вип. 22. – К., 2013.*
219. Андрейко В. *Система зовнішньополітичного співробітництва Чеської Республіки і Словацької Республіки в період 1990-х – на початку 2000-х рр. // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 16. – Ужгород, 2006.*
220. Андрейко В. *Системний підхід до вивчення еволюції новітніх міждержавних стосунків Чехії і Словаччини // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 14. – Ужгород, 2005.*
221. Андрейко В. *Становлення системи чесько-словацького транскордонного співробітництва в 1990-ті роки // Наук. вісн. Закарпат.*

держ. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 1(7). – Ужгород, 2006.

222. Андрусак Я. Роль чесних дворян у військово-політичному протистоянні між Владиславом II Ягеллоном та Матяшем Корвіним у 1471 – 1475 рр. // Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. – Ужгород, 2013.

223. Андрусак Я. Я. Загострення внутрішніх протиріч у Чеському королівстві після смерті Іржі з Подебрад // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 19. – Ужгород, 2007.

224. Багрій Т. М. Історична чеська та словацька наука про особистість президента Т. Г. Масарика та членів його родини // Вісн. Луганськ. нац. ун-ту. ім. Т. Шевченка. – № 21 (256). – Ч. 2. – Луганськ, 2012.

225. Багрій Т. М. Партийна система міжвоєнного періоду в Першій Чехословацькій республіці у висвітленні сучасної чеської історіографії // Слов'янський вісник. – Вип. 12. – Рівне, 2011.

226. Багрій Т. М. Постаті державних діячів Чехословаччини (1918 – 1938 рр.) у новітній чеській та словацькій історіографії // Грані. – 2013. – № 6 (98).

227. Багрій Т. М. Суспільно-політичні зміни Чехословацької республіки (1918 – 1938 рр.) у сучасних історіографічних дослідженнях Чехії // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Вип. 21. – Рівне, 2011.

228. Багрій Т. Сучасна чеська історична наука про соціально-економічне становище міжвоєнної Чехословаччини (1918 – 1938 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Вип. 22. – Рівне, 2011.

229. Баженов Л. В. Творчість Володимира Січинського в зарубіжній та українській історіографії // Володимир Січинський – історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори (До 110-річчя видатного українського вченого): Зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2005.

230. Балабан Я. В. Роль Судетсько-німецької партії в зовнішній політиці Гітлера в 1933 – 1937 роках // Гілея: наук. вісн. – Вип. 58. – К., 2012.

231. Балабушевич Т. А. Етнічні процеси у Центрально-Східній Європі X – XV ст. // Наук. зап. Нац. ун-ту «Кієво-Могилянська академія»: Іст. науки. – Т. 19. – К., 2001.

232. Басараб М., Токар М. Участь політичних партій Підкарпатської Русі у парламентських виборах (1924 – 1935 рр.). // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 10. – Ужгород, 2004.

233. Бевзюк Є. В. Ідеологія чеських будителів напередодні революції 1848 р. // Іст. архів. наук. студії: Зб. наук. пр. – Вип. 9. – Миколаїв, 2012.

234. Бевзюк Є. Мовне питання як модус чеського національного відродження (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 21. – К., 2012.

235. Бевзюк Є. Промислова революція у чесько-словацьких землях

у першій половині XIX ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 19. – К., 2010.

236. Беезюк Є. Участь австро-чеської аристократії та дворянства в організації та становленні «Чеської матиці» // Наук. зап. нац. ун-ту «Острозька академія»: Іст. науки. – Вип. 20. – Острог, 2013.

237. Бедь В. В. Політико-правове становище Закарпаття у складі Чехословацької Республіки (1919 – березень 1939 рр.) // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 7. – Ужгород, 2002.

238. Бейлис О. С., Кутик В. Н. Дослідження історії зарубіжних слов'янських країн в Українській РСР (1946 – 1978 рр.) // Українське слов'янознавство. – Вип. 8. – Львів, 1973.

239. Белей Л. Український літопис слов'янства // Дорошенко Д. Слов'янський світ у його минулому й сучасному. – К., 2010.

240. Бетлій О. В. Українське питання в польсько-чехословацьких переговорах напередодні конференції в Генуї 1922 р. // Наук. зап. нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія»: Спец. вип. – Т. 20, ч. I. – К., 2002.

241. Бетлій О. В. Чехословацький рух у Києві 1918 р.: особливості, тенденції, розвиток // Наук. зап. нац. ун-ту «Києво-Могилянська Академія»: Іст. науки. – Т. 52. – 2006.

242. Бетлій О. Історія взаємин між ЧСР та УСРР 1921 р. Обмін репараційними і торговельними місіями // Наук. зап. нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія»: Іст. науки. – Т. 19. – Київ, 2001.

243. Блашків О. Д. Чижевський і наукова Чехословаччина 1930-х рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвід. зб. наук. пр. – Вип. 21. – К., 2012.

244. Бобровська Л. Масарик і російська інтелігенція // Перший чехословацький президент Томаш Гарріг Масарик і Україна: матеріали III Чесько-української науково-практичної конференції «Шляхи розвитку культури чехів України» м. Київ, 17 березня 2012 р., – К., 2012.

245. Боднар В. Л. Суспільно-політичні погляди Т. Г. Масарика // Саграгіса-Карпатика. – Вип. 14. – Ужгород, 2002.

246. Божак Я. Передумови до військового конфлікту між Польщею і Чехословаччиною 23 січня 1919 р. // Вісн. Прикарпат. ун-ту. Історія. – Вип. 16. – Івано-Франківськ, 2009.

247. Бондарчук Н. О. Європейська та міжнародна співпраця Чехії в галузі освіти // Вісн. нац. академії держ. упр. – К., 2007. – № 1.

248. Бондарчук Н. О. Основні стратегічні напрямки освітньої політики Чеської Республіки // Управління сучасним містом. – 2005. – № 3. – 4/7. – 12 (19 – 20).

249. Боровець М. А. Міжнародно-правовий статус рішень Мюнхенської конференції 1938 р. // Слов'ян. вісн. Серія: Історія та політичні науки. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т та Рівнен. ін-т слов'янознавств Київ. славіст. ун-ту. – Вип. 7. – Рівне, 2008.

250. Боровець М. Мюнхенська конференція: випадковість чи

закономірність історії // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії.* / *Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Випуск 16. – Рівне, 2009.

251. Боровець М. Реакція другої Речі Посполитої на події Мюнхенської змови // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії.* / *Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 15. – Рівне, 2009.

252. Брик І. Масарик і українські змагання // *Життя і знання.* – Т. 10. – Львів, 1937.

253. Брик І. Матеріяли до історії українсько-чеських взаємин. // *Українсько-руський архів.* НТШ. – Т. XV. – Львів, 1921.

254. Бровченко Т. Політика ЧСР щодо українських емігрантів у 1920 – 1930-ті рр.: історіографія проблеми // *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту.* Серія: Історія. – Вип. 18. – Ужгород, 2007.

255. Бурмістенко О. Слов'янські погляди Томаша Масарика (зустрічі Т. Масарика з І. Франком) // *Наук. вісн. нац. муз. акад. України імені П. І. Чайковського.* – Вип. 17. – К., 2001.

256. Вакула Н. Розвиток охорони здоров'я на Закарпатті у міжвоєнний період (1919 – 1939) // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту.* Серія: Історія. – Вип. 11. – Ужгород, 2004.

257. Василенко С. В. Зміст і характер подій 1968 р. у Чехословаччині // *Воєнні конфлікти другої половини ХХ століття.* – К., 2004.

258. Василенко С. В. Підготовка військового втручання країн Варшавського Договору в Чехословаччину (1968 р.) // *Локальні конфлікти сучасності.* – К., 2004.

259. Василечко М. Гуситський рух, основні етапи та вплив на розвиток суспільно-політичної думки в Європі // *Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту.* Серія: Історія. – Вип. 3. – Тернопіль, 2002.

260. Василюк А. В. Спілку у Празі в 1890 – 1910 роках як інструмент створення міжетнічного клімату // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії.* / *Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 21. – Рівне, 2011.

261. Василюк А. Від «Сокола» до «Піонера» // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії.* / *Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 22. – Рівне, 2011.

262. Віднянський С. Політика чехословацького уряду щодо української еміграції в міжвоєнний період // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.* – Вип. 3. – К., 1993.

263. Віднянський С. В. Керівна і організуюча роль КПУ у консолідації профспілкового руху Чехословаччини (квітень 1969 – червень 1972 р.) // *Укр. іст. журн. (УІЖ).* – 1975. – № 6.

264. Віднянський С. В. Наукова і культурно-освітня діяльність УВУ // *Неопалима купина.* – 1995. – № 3 – 4.

265. Віднянський С. В. Новітня історія країн Центрально-Східної Європи в наукових працях співробітників Інституту історії України НАН

- України // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 21. – К., 2012.
266. Віднянський С. В. Один з основоположників марксистської історіографії в ЧССР: До 100-річчя з дня народження З. Неєдлого // УІЖ. – 1978. – № 12.
267. Віднянський С. В. Перетворення УВУ в Празі в повноцінний і науково спроможний університет західноєвропейського зразка // Неопалима купина. – 1994. – № 1.
268. Віднянський С. В. Перша світова війна як найбільша криза європейської цивілізації (до 90-річчя початку Великої війни) // УІЖ. – 2004. – № 9.
269. Віднянський С. В. Проблеми всесвітньої історії в українській історіографії: стан та перспективи досліджень // Україна-Європа-Світ. Міжн. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 5. – У 2 ч. – Ч. 1. – Тернопіль, 2010.
270. Віднянський С. В. Процес консолідації Револьюційного профспілкового руху в ЧССР (1969 – 1972) // Іст. дослідження. Історія зарубіжних країн. – Вип. 2. – К., 1976.
271. Віднянський С. В. Рецепції всесвітньої історії на сторінках «Українського історичного журналу» // УІЖ. – 2007. – № 6.
272. Віднянський С. В. Рецепції новітньої історії країн Центрально-Східної Європи у наукових працях українських учених-всесвітників відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України // Україна-Європа-Світ. Міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 10. – Тернопіль, 2012.
273. Віднянський С. В. Робітничий клас Чехословаччини в умовах будівництва соціалізму // УІЖ. – 1979. – № 8.
274. Віднянський С. В. Співробітництво радянських і чехословацьких профспілок у справі обміну передовим виробничим досвідом // УІЖ. – 1976. – № 10.
275. Віднянський С. В. Стан, проблеми та перспективи досліджень зі всесвітньої історії в Україні // УІЖ. – 2010. – № 5.
276. Віднянський С. В. Т. Г. Масарик і українці // X Всеукр. славіст. конф. «Духовне відродження слов'ян у контексті європейської та світової культури». Тези доп. – Т. 2 – Чернівці, 1992.
277. Віднянський С. В. Т. Г. Масарик про Україну і українців // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідом. зб. наук. пр. – Вип. 4. – Київ, 1993.
278. Віднянський С. В. Україна та «українське питання» в політиці Чехословаччини // Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз. – К., 1996.
279. Віднянський С. В. Україна та українське питання в політиці Чехословаччини у міжвоєнний період // Політична думка. – К., 1996. – № 1.

280. Віднянський С. В. Українське питання в зовнішньополітичних концепціях Чехословаччини (1918 – 1989 рр.) // УІЖ. – 1997. – № 1.

281. Віднянський С. В. Українське питання в поглядах Т. Г. Масарика та політиці першої Чехословацької республіки // Т. Г. Масарик і нова Європа. Матер. Першої укр.-чеськ. наук.-теор. конф. “Масариківські читання” (м. Київ, 7 – 8 травня 1998). – К., 1998.

282. Віднянський С. В. Український вільний університет – перша українська вища школа за кордоном // Неопалима купина. – 1993. – № 2.

283. Віднянський С. В. Українці в міжвоєнній Чехословаччині: з досвіду інтеграції культурного життя слов'янських народів // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 47. – Л., 1995.

284. Віднянський С. В., Мороз В. К. Історія зарубіжних слов'янських народів на сторінках «Проблем слов'янознавства» // УІЖ. – 1982. – № 3.

285. Віднянський С. В., Сюсько І. М. Русини – українці в Чехословаччині: процес національного самоусвідомлення // УІЖ. – 1991. – № 5.

286. Віднянський С. Перша світова війна, модерна демократія та Т.Г. Масарик // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 19. – К., 2010.

287. Віднянський С. Погляди Т. Г. Масарика на українську справу та політику Першої Чехословацької республіки щодо цього питання // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи: Матер. наук.-практич. конф. «Симон Наріжний та українська еміграція 20 – 50-х рр. ХХ ст. у Празі», Полтава, жовтень 1998. – Вип. 12. – К., 1999.

288. Віднянський С. Проблема самовизначення і розв'язання питання про державну приналежність Закарпаття після Першої світової війни // Історія України. – Вип. 16. – К., 2007.

289. Віднянський С. Регіональний підхід до всесвітньої історії на прикладі вивчення новітньої історії Центрально-Східної Європи // Україна крізь віки: Зб. наук. пр. на пошану акад. НАН України проф. В. Смолія. – К., 2010.

290. Віднянський С. Розпад Австро-Угорської монархії і утворення національних держав // Україна – Європа – Світ: Міжнар. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Вип. 2 – Тернопіль, 2009.

291. Віднянський С. Т. Г. Масарик – один із батьків-засновників єдиної демократичної Європи // Історичний часопис з богемістики і словакістики. – Вип. 1. – Ужгород, 2011.

292. Віднянський С., Постоловський Р. Українці Чехословаччини в демократичному русі (1968 – 1969 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 6. – К., 1997.

293. Віднянський С. В. Політичні процеси в Закарпатті. // Політична історія України. ХХ століття. – Т. 5. – К, 2003.

294. Віруцька С. Міжнародні аспекти чехословацької кризи 1968 р. // Наук. зап.: Іст. науки/Нац. ун-т «Острозька академія». – Вип. 17. – Острог, 2011.

295. Вовканич І. І. Еволюція партійно-політичної системи в Чехословаччині у 1945 – 1948 рр. // *Карпатика*. – Вип. 7. – Ужгород, 2000.
296. Вовканич І. І. Зміна зовнішньополітичної орієнтації Чехословаччини в 1945 – 1948 рр. // *Наук. вісн. Ужгород. держ. ун-ту. Серія: Історія*. – Вип. 4. – Ужгород, 1999.
297. Вовканич І. І. Суспільно-політичні зміни на перехідних етапах розвитку історії країн Східної Європи: друга половина 70-х і 90-ті роки ХХ ст. // *Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження проф. П. Лизанця*. – Ужгород, 2000.
298. Вовканич І. І., Свеженцева О. І. Особливості постсоціалістичної трансформації в Чеській республіці в 90-х роках ХХ ст. // *Слов'янський вісник*. – Вип. 11. – Рівне, 2011
299. Вовканич І. І., Сюсько І. М. Ідея нової демократичної Європи Т.Г.Масарика і сучасність // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія*. – Вип. 7. – 2002.
300. Вовканич І. Радянсько-чехословацькі домовленості про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 р. // *Закарпаття в складі Чехословаччини: проблеми відродження і національного розвитку: Доп. наук. семінару, присвяченого 80-й річниці утворення Чехословаччини. Ужгород, 28 жовтня 1998 р.* – Ужгород, 1999.
301. Вовканич І., Свеженцова О. Трансформаційні процеси в Чехословаччині в умовах радянської блокової політики на рубежі 40 – 50-х рр. ХХ ст. // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. – Вип. 18. – К., 2009.
302. Войтович Л. Загадки австрійського вузла (1272 – 1278): Лев Данилович, Ласло IV, Пшемисл II Оттокар, Рудольф Габсбург і польські князі // *Проблеми слов'янознавства*. – Вип. 61. – Львів, 2012.
303. Войтович Л. Союз галицьких Романовичів Австрією та Чехією у ХІІІ ст. // *Проблеми слов'янознавства*. – Вип. 56. – Львів, 2007.
304. Войтович Л. Угро-слов'янські взаємини у другій половині ІХ ст. // *Проблеми слов'янознавства*. – Вип. 58. – 2009.
305. Волошин Т., Поп Д. Велика Моравія – колыска слов'янського християнства // *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика. Наук. зб.* – Ужгород, 2013.
306. Волошин Т. І. Проникнення реформаційних ідей Мартина Лютера на землі Чеської корони // *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія*. – Вип. 24. – Ужгород, 2010.
307. Волощук С. Досвід участі Чеської Республіки в діяльності НАТО // *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право*. – Ужгород, 2013.
308. Ворон О. Громадські організації у міжвоєнній Чехословаччині // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: матер. І Всеукр. наук.-практич. конф. молодих дослідників, аспірантів, здобувачів, магістрантів.* / Інститут історії України НАНУ, Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. – Рівне, 2008.

309. Ворон О. Єврейські об'єднання у контексті політичного життя першої Чехословацької республіки // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 9. – Рівне, 2006.

310. Ворон О. Німецькі масові організації та їхня роль у суспільно-політичному житті міжвоєнної Чехословаччини // *Наука, освіта, суспільство очима молодих: Матер. II Всеукр. наук.-практич. конф. студентів та молодих науковців.* – Рівне, 2007.

311. Ворон О. Політична організованість жінок у міжвоєнній Чехословаччині (1918 – 1938 рр.) // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 11. – Рівне, 2007.

312. Ворон О. Польська та німецька нацменшини у внутрішньополітичному житті міжвоєнної Чехословаччини // *Слов'янські народи в історичному процесі: генезис проблеми: Зб. матер. I наук.-практич. міжеуз. конф.* – Рівне, 2006.

313. Ворон О. Регулювання діяльності громадських організацій та спілок у чехословацькому законодавстві міжвоєнного періоду // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 10. – Рівне, 2006.

314. Ворон О. Роль і місце чехословацьких жінок у суспільно-політичному житті міжвоєнної Чехословаччини (1918–1938 рр.) // *Слов'янські народи в історичному процесі: генезис проблеми: Зб. матер. II наук.-практич. міжеуз. конф.* – Рівне, 2008.

315. Ворон О. Сокольський рух у період існування Чехословацької республіки // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 12. – Рівне, 2008.

316. Ворон О. Формування та суспільно-політична діяльність жіночих католицьких організацій при Чехословацькій народній партії у І ЧСР (1918 – 1938 рр.) // *Історія очима молодих дослідників: II регіон. наук. конф. молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрантів: зб. наук. праць.* – Вип. 2. – Рівне, 2007.

317. Ворон О. Чехословацький робітничий революційний рух у період підйому (1919 – 1923 рр.) // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 7. – Рівне, 2006.

318. Ворон О., Постоловський Р. Динаміка розвитку спілкової активності у І ЧСР // *Наука, освіта, суспільство очима молодих: Матер. I Всеукр. наук.-практич. конф. студентів та молодих науковців.* – Рівне, 2006.

319. Галайда Й. Й. З історії радянсько-чехословацьких економічних відносин (1945 – 1955 рр.) // *Наук. зап.: Питання новітньої історії Чехословаччини і Румунії / Ужгород. держ. ун-т.* – Ужгород, 1962.

320. Гваньїні О. Стисла історія Богемії // *Хроніка 2000.* – 1999. – № 25/26.

321. Гень О. М. Філософія історії за Т. Масариком // *Слов'янський вісник*. – Вип. 1. – Рівне, 1998.
322. Гербільський Г. Ю., Матисякевич З. М. Зв'язки Я. Головацького з чехами і словаками // *Українське слов'янознавство*. – Вип. 5. – Л., 1971.
323. Глазунов Г. Селянський революціонер. Григорій Толмачов-Піддубний та його хресний шлях // *День*. – 2006. – № 6. – 26 січня.
324. Гнатюк М. І. Франко і Т. Масарик: Мойсей свого народу // *Дзвін*. – 2000. – № 5–6.
325. Головацький І. Музей визвольної боротьби у Празі і діяльність у ньому Симона Наріжного // *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи*. – Вип. 12. – К., 1999.
326. Гомонай В. Законодавче регулювання нострифікаційної акції в першій ЧСР // *Вісн. Київ. ун-ту права*. – Число 2. – К, 2004.
327. Гомонай В. Нострифікацій на акція в 1-ій ЧСР // *Динаміка наукових досліджень*. – Дніпропетровськ, 2003.
328. Гомонай В. Правове регулювання господарської діяльності в першій ЧСР (1918-1938 рр.) // *Вісн. Львів. ун-ту: Серія юридична*. – Вип. 39. – Львів, 2004.
329. Гомонай В. Правове регулювання економіки в 1-ій ЧСР // *Наука і освіта 2003*. – Дніпропетровськ, 2003.
330. Гомонай В. Правовий статус картелів в 1-ій ЧСР // *Регіональні студії. Матер. Міжнар. наук.-практич. конф.* – Ужгород, 2003.
331. Гомонай В. Утворення Першої ЧСР та проблеми становлення правового регулювання господарської діяльності // *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. – Вип. 23. – К., 2004.
332. Горбач Ю. С. З історії німецько-чеських відносин у 90-х роках ХХ ст. // *Вісн. Київ. ін-ту «Слов'янський університет»*. Серія: Історія. – К., 2004. – № 18.
333. Горбачевська І. Політична діяльність В. Гавела та В. Клауса: епоха прагматизму в Чехії // *Слов'ян. вісн.: Серія: Історичні науки / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т та Рівнен. ін-т слов'янозн. Київ. славіст.ун-ту*. – Вип. 4. – Рівне, 2004.
334. Грабовський С. Три Праги // *Хроніка 2000*. – 1999. – № 29–30.
335. Гранчак І. М. З історії боротьби трудящих Чехословаччини за зміцнення міжнародної солідарності в період світової економічної кризи 1929 – 1933 // *Наук. зап.: Питання новітньої історії Чехословаччини і Румунії / Ужгород. держ. ун-т*. – Ужгород, 1962.
336. Гранчак І. М. Історичні погляди чеського радикального демократа Й. Фріча // *Історичні зв'язки слов'янських народів*. – К., 1963.
337. Гранчак І. М. Історія Польщі в працях чеського радикального демократа Й. Фріча // *Доп. та повідомл. Ужгород. держ. ун-ту: Серія історична*. – № 5. – Ужгород, 1961.
338. Гранчак І. Утворення Чехословаччини та її вплив на долю народів Центральної Європи. Закарпаття в складі Чехословаччини: проблеми

відродження і національного розвитку // Доп. наук. семін., присвяченого 80-ій річниці утворення Чехословаччини. Ужгород, 28 жовтня 1998 року. – Ужгород, 1999.

339. Гранчак Н. П. Українсько-чехословацькі зв'язки в галузі освіти (остання третина XIX – початок XX ст.) // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 38. – Львів, 1988.

340. Григорчук П. С. Радянсько-чехословацькі взаємини в кінці 30-рр. XX ст. Історіографія // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 10. – Вінниця, 2006.

341. Гуйванюк М. Січковий рух у Галичині й на Буковині початку XX ст. у загальнослов'янському контексті // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 55. – Львів, 2005.

342. Гусев В. До і після Мюнхена: 15 березня перестала існувати Чехословаччина // Іст. журн. – 2009. – № 2.

343. Даниленко О. Українська еміграція в Чехословаччині (1920-ті роки): соціокультурний аспект // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 10. – К., 2001.

344. Даниленко О. Чехословацька влада і українська еміграція в 1920-ті роки: Порозуміння і співпраця // Україна дипломатична: Наук. щорічник. – Вип. 6. – 2005.

345. Данилець Ю. Міжконфесійне протистояння греко-католиків і православних на Підкарпатській Русі в першій половині 1920-х років // Персонал – 2007 – № 11–12.

346. Делеган В. В. З історії радянсько-чехословацьких культурних зв'язків у 1945 – 1948 рр. // Наук. зап.: Питання новітньої історії Чехословаччини і Румунії / Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1962.

347. Делеган М. В. Євреї на Закарпатті: громадське та релігійне життя (1919 – 1929 рр.) // Архіви України. – 1997. – № 1–6.

348. Делеган М. Іудейство та інші вірування на Закарпатті (1919 – 1929 рр.). // Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи. – Ужгород, 1998.

349. Делеган М. Початок демократизації суспільства та її роль у розвитку політичної свідомості населення Закарпаття в перше десятиліття перебування краю у складі Чехословацької республіки (1919 – 1929 рр.). // Наук. зап. / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів. – Т. 3. – К., 1993.

350. Делеган М. Становище православної церкви на Закарпатті у 20 – ті роки XX ст. // Всеукраїнська міжнародна християнська асамблея «Заповідь нову даю вам: любіть один одного». – К., 1998.

351. Дєпчинська І. Ідеї Т. Масарика про розвиток шкільної освіти в Чехословаччині на початку XX ст. // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – Умань, 2012. – № 42 (1).

352. Десятинчук І. «Празька весна»: недержавні організації та їх вплив на громадську думку // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 7. – Рівне, 2006.
353. Десятинчук І. Активізація церкви та релігійного життя громадян Чехословащини в контексті суспільних перетворень «Празької весни» 1968 р. // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 6. – Рівне, 2006.
354. Десятинчук І. Вияв активності національних меншин під час чехословацької кризи 1967–1970 рр. // *Слов'янський вісник: Серія: Історичні науки.* – Вип. 2. – Рівне, 2001.
355. Десятинчук І. Кадрова політика керівництва КПЧ на початковому етапі «Празької весни» (січень-квітень 1968 р.) // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 3. – Рівне, 2004.
356. Десятинчук І. Концепція громадянського суспільства у застосуванні до проблематики «Празької весни» 1968 р. // *Сторінки історії.* 36. наук. пр. – Вип. 19. – К., 2004.
357. Десятинчук І. О. Етнічний аспект прав людини: досвід «Празької весни» // *Волинські наукові студії: Наук. вісн. Рівнен. ін-ту Ун-ту «Україна».* – № 1. – Рівне, 2010.
358. Десятинчук І. О. Особливості реформування політичної системи Чехословащини наприкінці 60-х рр. ХХ ст.: теорія та практика // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 23. – Рівне, 2012.
359. Десятинчук І. О. Суспільні процеси в Чехословащині в 60-х рр. ХХ ст. як передумова кризи 1967-1970 рр. // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 20. – Рівне, 2010.
360. Десятинчук І. Проблема відновлення Чехословацької соціал-демократичної партії в період «Празької весни» (травень-липень 1968 р.) // *Історична наука: проблеми розвитку. Матер. конф.: Всесвітня історія / Луганськ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка.* – Луганськ, 2002.
361. Десятинчук І. Словацька проблема в період «Празької весни» 1968 р. // *Слов'янський вісник: Серія: Іст. науки / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т.* – Вип. 3. – Рівне, 2004.
362. Десятинчук І. Творча інтелігенція як провісниця «Празької весни» у Чехословащині 1968 р. // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Матер. І Всеукр. наук. конф. / Луганськ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка.* – Луганськ, 2001.
363. Джеджула А. О. З історії українсько-чехословацьких економічних зв'язків у 1920–1922 рр. // *УІЖ.* – 1967. – № 2.
364. Дзира Я. І. Сучасна чехословацька історіографія про український народ // *УІЖ.* – 1968. – № 7.
365. Дзюбишина Н. Б. Ідеї педагогічного реформізму у формуванні

гуманітарної програми виховання Т. Г. Масарика // *Українська культура в іменах і дослідженнях. Наук. зап. Рівнен. держ. ун-ту культури.* – Вип. III. – Рівне, 1998.

366. Дзюбишина Н. Б. Моральне виховання учнів у експериментальних школах міжвоєнної Чехословаччини // *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка.* – Вип. 21. – Острог, 2012.

367. Дзюбишина Н. Б. Реформа шкільної системи навчання в Чехословаччині в період Першої республіки (1918 – 1938) // *Оновлення змісту, форми та методів навчання і виховання в закладах освіти: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 13. – Рівне, 2000.

368. Дзюбишина Н. Освіта як засіб демократизації в Чехословаччині в період після «Оксамитової революції» // *Освіта як фактор формування людського капіталу.* – Т. III. – Острог, 2000.

369. Дзюбишина Н. Реформаційний рух в педагогіці Чехословаччини в міжвоєнний період // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії.* // *Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 16. – Рівне, 2009.

370. Дзюбишина Н. Реформування освіти у контексті чеського національного відродження (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // *Філософія. Педагогіка. Суспільство. Зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 2. – Рівне, 2012.

371. Дзюбишина Н. Рух за шкільні реформи в чеських землях у другій половині XIX – початку XX ст. // *Нова педагогічна думка.* – 2011. – № 4.

372. Дзюбо І. С. Боротьба КПЧ за розв'язання національного питання // *Історичні зв'язки слов'янських народів.* – К., 1956.

373. Дзюбо І. З історії боротьби за розв'язання національного питання в ЧССР // *Наук. зап.: Питання новітньої історії Чехословаччини і Румунії / Ужгород. держ. ун-т.* – Ужгород, 1962.

374. Дмитрієва О. Є. Використання праці військовополонених чехів та словаків у господарстві Харківщини в роки Першої світової війни // *Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія.* – Вип. 25 – 26. – Харків, 2007.

375. Дмитрієва О. Є. Військовополонені чехи та словаки в Харківській губернії в 1914 – 1917 роках // *Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія.* – Вип. 21 – 22. – Харків, 2005.

376. Дмитрук В. «Празька весна» та її вплив на релігійні процеси в Україні на рубежі 60–70 рр. // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст.* – Вип. 9. – К., 1999.

377. Дмитрук В. І. Події в Чехословаччині 1968 р.: спроба історіографічного аналізу // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст.* – Вип. 22 – 23. – К., 2003.

378. Дмитрук С. Допомога Чехословацької республіки за часів Т. Масарика чехам півдня України на початку 20-х років XX ст. // *Перший чехословацький президент Томаш Гарріг Масарик і Україна: матер. III Чесько-української наук.-практич. конф. «Шляхи розвитку культури чехів*

України» м. Київ, 17 березня 2012 р., НАУ. – К., 2012.

379. Довганич О. Д. Т. Г. Масарик і Підкарпатська Русь: питання приєднання, автономії і початків культурною розвою // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 7. – Ужгород, 2002.

380. Дудник О. Суспільно-політичне життя та громадянська позиція українських студентів-емігрантів у Чехословацькій міжвоєнний період // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 53. – Львів, 2003.

381. Євсеєнко І. В. Діяльність української і чехословацької репатріаційних місій. 1921 – 1922 // *Україна в європейських міжнародних відносинах.* – К., 1998;

382. Євсеєнко І. В. Становлення українсько-чехословацьких відносин (1917 – 1921) // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.* – Вип. 8. – К., 1999.

383. Євсеєнко І. В. Україна в радянсько-чехословацьких відносинах (1923 – 1934 рр.) // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.* – Вип. 9. – К., 2000.

384. Євсеєнко І. Празькі шляхи видатних галицьких митців (перша третина XIX ст.) // *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи.* – Вип. 12. – К., 1999.

385. Євсеєнко І. Співробітництво Т. Г. Масарика з Центральною Радою // *Хроніка – 2000.* – К., 1999. – № 29/30.

386. Жулкевський В. А. Рух народних мас Чехословащини проти загрози фашистської агресії під час мюнхенської кризи 1938 р. // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 28. – Львів, 1978.

387. Жулкевський В. А., Служенко П. М. Рух народних мас Чехословащини під керівництвом КПЧ на захист республіки в період травневої кризи 1938 р. // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 18. – Львів, 1978.

388. Задорожний В. Є. З історії економічних зв'язків західноукраїнських земель з Чехією у першій половині XIX ст. // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 22. – Львів, 1980.

389. Залізник Ю. «Гуманістичні ідеали» як принципи для регіональної інтеграції Європи в публіцистиці Т. Г. Масарика // *Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Журналістика.* – Вип. 33. – Львів, 2012.

390. Залізник Ю. Культурне поневолення Чехословащини у контексті експансії радянського тоталітаризму на терени Центрально-Східної Європи // *Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Журналістика.* – Вип. 29. – Львів, 2006.

391. Зан М. Формування білатеральних зв'язків між Україною та Чеською Республікою в культурно-гуманітарній сфері: досвід Закарпаття // *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право: Наук. зб.* – Ужгород, 2013.

392. Зубко О. Заснування Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1922 – 1923) // *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Історія.* – Вип. 48. – К., 1999.

393. Зубко О. Культурно-просвітницька діяльність викладацького складу УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі протягом 1923 – 1933 років (На прикладі Празького історико-філологічного товариства) // Наукові записки Національного ун-ту «Києво-Могилянська академія». – Т. 18. – К., 2000.

394. Зубко О. Офіційне представництво національного педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія»: Серія: Історія. – Вип. 15. – Острог, 2010.

395. Зубко О. Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в Празі (1922 – 1933): Короткий екскурс десятилітньої діяльності // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського: Серія: Історія. – Вип. 2. – Вінниця, 2000.

396. Іваненко О. Внесок Університету Св. Володимира у розвиток міжслов'янських культурних зв'язків (друга половина XIX – початок XX ст.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 19. – К., 2010.

397. Іванова Т. Ю. Українське питання у зовнішньополітичній концепції Т. Масарика // Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Іст. науки. – Вип. 3.34. – Миколаїв, 2013.

398. Івасюк О. М. Влада і українські письменники Чехословаччини міжвоєнного періоду // Питання літературознавства. – Вип. 10. – 2003.

399. Ілько В. Особливості аграрного розвитку Закарпаття у міжвоєнний період (1919 – 1939) // Закарпаття в складі Чехословаччини: Проблеми відродження і національного розвитку: Доп. наук. семін. присвяченого 80-ї річн. утворення Чехословаччини. Ужгород, 28 жовтня 1998 року. – Ужгород, 1999.

400. Калакура Я. Українська та зарубіжна історіографії в рецепціях Тараса Шевченка // Україна–Європа–Світ. Міжнар. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Вип. 13. – Тернопіль, 2014.

401. Калитко С. Л., Кравчук О. М. Чеський період в науковій і освітній діяльності В. Січинського (1923 – 1945 рр.) // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Січинського та Володимира Січинського: зб. матер. міжнар. наук.-краєзн. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження Ю. Січинського і 115-річчю від дня народження В. Січинського. – Кам'янець-Подільський, 2010.

402. Каневська І. О. Наукова діяльність у Чехії Ольгерда Іполита Бочковського // Університет. – 2006. – № 5.

403. Каневська І. О. Науково-інформаційна та політична діяльність Ольгерда Іполита Бочковського // Іст. журнал – 2009 – № 3.

404. Каневська І. О. Ольгерд Іполит Бочковський – аташе Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Празі // Перспективи: Зб. матер. Всеукр. наук. практич. конф. 20 травня 2011 р. – Ч. 2. – Суми, 2011.

405. Каневська І. О. Ольгерд Іполит Бочковський (1885 – 1939) – український політичний діяч, дипломат, учений // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 15. – К., 2006.

406. Каплюк О. В. Чеський та словацький легіон у складі Війська

- Польського // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 23. – Рівне, 2012.
407. Карась А. Людина, суспільство, демократія у поглядах Томаша Гаррика Масарика // *Універсум.* – 2000. – № 5 – 6.
408. Кемінь В. Закарпатська молодь в українських навчальних закладах Чехословаччини міжвоєнного періоду // *Наук. зб. Товариства «Просвіта» в Ужгороді.* – Ужгород, 2000.
409. Керецман Н. П. Роль революційно-демократичної преси в розвитку українсько-чесько-словацьких культурних зв'язків (70 – 90-і рр. XIX ст.) // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 36. – Львів, 1987.
410. Керецман Н. П. Українсько-чехословацькі зв'язки у галузі освіти в останній третині XIX – на початку XX ст. // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 38. – Львів, 1988.
411. Керецман Н. Українська музика в Чехії (остання третина XIX – початок XX ст.) // *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право: Наук. зб.* – Ужгород, 2013.
412. Куркевич В. Великий гуманіст та апостол // *Президент.* – 2000. – № 5.
413. Кізченко А. Ф. Відносини між Чехословаччиною і Польщею напередодні Другої світової війни (1934 – 1938 рр.) // *Питання нової і новітньої історії. Міжвід. наук. зб.* – Вип. 6. – К., 1968.
414. Кізченко А. Ф. Вплив соціалістичного будівництва в СРСР на робітничий і демократичний рух в Чехословаччині (1924 – 1938 рр.) // *Великий Жовтень і міжнародний робітничий та національно-визвольний рух.* – Львів, 1967.
415. Кізченко А. Ф. Деякі питання впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції на Чехословаччину (1932 – 1937) // *Наук. зап. Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка.* – Т. XVI. – Вип. XII. – К., 1951.
416. Кізченко А. Ф. До питання про боротьбу народних мас Чехословаччини за дружбу і союз з СРСР (1933 – 1937) // *Питання історії та культури слов'ян.* – Част. I. – К., 1963.
417. Кізченко А. Ф. З історії радянсько-чехословацьких відносин напередодні Другої світової війни // *Питання нової та новітньої історії. Міжвід. наук. зб.* – Вип. 4. – К., 1967.
418. Кізченко А. Ф. Зовнішньополітичні відносини так званої «другої Чехословацької республіки». Жовтень 1938 – 15 березня 1939 // *Українське слов'янознавство.* – Вип. 1. – Львів, 1970.
419. Кізченко А. Ф. Крах економічного блоку Малої Антанти (1933 – 1938 рр.) // *Питання нової та новітньої історії: Міжвід. наук. зб.* – Вип. 13. – К., 1971.
420. Кізченко А. Ф. Наслідки аншлюсу Австрії для Чехословацької республіки // *Вісн. Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Історія.* – № 11. – К., 1969.
421. Кізченко А. Ф. Підrivна діяльність гітлерівської Німеччини проти

Чехословацької республіки напередодні Другої світової війни // Вісн. Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Історія. – № 10. – К., 1968.

422. Кізченко А. Ф. Політика правлячих кіл Чехословаччини в період вересневої кризи 1938 р. // Питання нової та новітньої історії. Міжвід. наук. зб. – Вип. 18. – К., 1974.

423. Кізченко А. Ф. Радянсько-чехословацький договір 1935 р. про взаємодопомогу і його значення // Наук. зап. Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – Т. XVII. – Вип. 1. – № 11. – К., 1958.

424. Кізченко А. Ф. Річниці Великого Жовтня у громадсько-політичному і культурному житті Чехословаччини у міжвоєнний період // УІЖ. – 1987. – № 11.

425. Кізченко А. Ф. Чехословаччина і національно-революційна війна іспанського народу 1936–1939 рр. // Питання нової та новітньої історії. Міжвід. наук. зб. – Вип. 5. – К., 1967.

426. Кізченко А. Ф. Як була ліквідована так звана «друга» Чехословацька республіка (жовтень 1938 р. – 15 березня 1939 р.) // Питання нової та новітньої історії: Міжвід. наук. зб. – Вип. 18. – К., 1974.

427. Кіраль М. Мілан Растислав Штефанік: учений, військовий і політик // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 25. – Ужгород, 2010.

428. Кірсенко М. В. ЗУНР і політика Чехословаччини // Наук. зап. Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». Іст. науки. – Вип. 52. – К., 2006.

429. Кірсенко М. В. Спадок Масарика і українські договоркази // Т. Г. Масарик і Нова Європа: Матер. І укр.-чесь. наук.-теор. конф. «Масариківські читання». – К., 1998.

430. Кірсенко М. В. Україна і польсько-чеські відносини 1918 – 1920 років // Наук. зап. Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія»: Історія. – Т. 14. – К., 1999.

431. Кірсенко М. З історії чехословацьких планів щодо України наприкінці 1918 р. // Наук. зап. Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». Історія. – Т. 3. – К., 1998.

432. Кірсенко М. Крах Австро-Угорщини і міжнародні аспекти чехословацької політики напередодні жовтня 1918 р. // Вісн. Київ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка: Сусп.-політ. науки. – Вип. 4. – К., 1991.

433. Кірсенко М. Т. Г. Масарик і перша чехословацька еміграція // Перший чехословацький президент Томаш Гарріг Масарик і Україна: Матер. III чеськ.-укр. наук.-практ. конф. «Шляхи розвитку культури чехів України», м. Київ, 17 березня 2012 р. – К., 2012.

434. Кіцила Л. Особливості інтеграційного процесу Чеської Республіки до ЄС // Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Міжнародні відносин. – Вип. 10. – Львів, 2003.

435. Кіцила Л. Трансформація зовнішньої політики Чеської Республіки в контексті європейської інтеграції (1990–2004). Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Міжнародні відносини. – Вип. 14. – Львів, 2004.

436. Кіцила Л. Труднощі й здобутки Чеської Республіки на шляху до Європейського Союзу (1996-2000) // Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Міжнародні відносини. – Вип. 9. – Львів, 2002.
437. Кіцила Л. Чеська Республіка на шляху інтеграції до Європейського Союзу // Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Міжнародні відносини. – Вип. 12. – 2004.
438. Кіцила Л. Ю. Підсумки чеського головування в Раді ЄС та їх значення для України // Панорама політологічних студій. Наук. вісн. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Вип. 5 – 6. – Рівне, 2011.
439. Кіцила Л. Ю. Пріоритетні напрями зовнішньої політики Чеської республіки на сучасному етапі // Держава і право. – Вип. 52. – К., 2011.
440. Кіш Є. Феномен Вишеграду. // Політика і час. – 2006. – №4.
441. Кліш А. Культурно-освітня діяльність українців у Чехословаччині у міжвоєнний період: огляд сучасної історіографії // Наук. зап. Тернопіль. нац. пед. ун-ту: Серія: Історія. – Вип. 1. Тернопіль, 2009.
442. Ключкович А. Структурні особливості партійних систем Чехії та Словаччини на сучасному етапі: порівняльний аналіз // Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. – Ужгород, 2013.
443. Кляп М. І., Мітряєва С. І. Основні напрями радянсько-чехословацького економічного і науково-технічного співробітництва у 70 – 80-ті роки // Проблеми слов'язнознавства. – Вип. 36. – Львів, 1987.
444. Ковалишин Л. «Празький період» життя та діяльності О. Кандиби-Ольжича // Наук. зап. Тернопіль. нац. пед. ун-ту: Серія: Історія. – Вип. 3. – Тернопіль, 2006.
445. Ковба Ж. Українсько-чеські книжкові зв'язки 20 – 30-х років ХХ ст. // Проблеми слов'язнознавства. – Вип. 45. – Рівне, 1993.
446. Колесник М. Внесок наукових товариств Лівобережної України у розвиток вітчизняного слов'язнознавства (70-ті роки ХІХ ст. – 30-ті роки ХХ ст.) // Київська старовина. – 2004. – № 1.
447. Колесник М. Історія південних і західних слов'ян у дослідженнях науково-історичних товариств Лівобережної України (70-ті рр. ХІХ – 30 рр. ХХ ст.) // Історіографічні дослідження в Україні. 36. наук. пр. – Вип. 11. – К., 2002.
448. Колесса М. Ф. Сторінки з історії українсько-чеських музичних зв'язків // Українське слов'язнознавство. – Вип. 5. – Львів, 1971.
449. Коляструк О. Особливості розвитку культури східноєвропейських країн між світовими війнами // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці, 2000.
450. Комарницька Н. Підготовка фахівців торгівельно-економічного профілю у навчальних закладах української еміграції у Чехословаччині міжвоєнного періоду (1920 – 1939) // Молодь і ринок. – Дрогобич, 2009. – № 11.
451. Кондратюк М. М. Правове регулювання відносин церкви та школи в Першій Чехословацькій Республіці // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: 36. наук. пр. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Вип. 24. –

Рівне, 2013.

452. Кондратюк М. М. Проблема релігійної толерантності у Першій Чехословацькій республіці та міжвоєнній Польщі: компаративний аналіз // Волинські наукові студії. Наук. вісн. Рівнен. ін-ту ун-ту «Україна». – № 2. – Рівне, 2013.

453. Копилов С. А. Виникнення історії славістики як нового напрямку слов'язнознавчих досліджень в Україні (друга половина XIX ст.) // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту: Іст. науки. – Т. 12. – Кам'янець-Подільський, 2004.

454. Копилов С. А. Головні етапи розвитку української історичної славістики нового часу // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту: Іст. науки. – Т. 16. – Кам'янець-Подільський, 2004.

455. Копилов С. А. Контакти українських учених-славістів з чеською наукою у 20–40-х рр. XIX ст. // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 6. – Вінниця, 2003.

456. Копилов С. А. Краледворський і Зеленогорський рукописи в наукових зацікавленнях М. Костомарова та І. Срезневського // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту: Іст. науки. – Т. 11. – Кам'янець-Подільський, 2003.

457. Копилов С. А. Слов'язнознавство в Київській духовній академії (1819 – 1920) // Наук. пр. Кам'янець-Поділь державного педагогічного ун-ту: Іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 1997.

458. Копилов С. А. Слов'язнознавство в Київському університеті в кінці XIX – на початку XX ст. // Наук. пр. іст. ф-ту / Кам'янець-Поділ. держ. пед. ін.-т. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 1995.

459. Копилов С. А. Слов'янська проблематика в історичному товаристві Нестора-літописця (1872–1914) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 7. – К., 1998.

460. Король І. Економічні й соціальна політика уряду Чехословаччини на Закарпатті (1919 – 1939 рр.) // Закарпаття в складі Чехословаччини: Проблеми відродження і національного розвитку: Доп. наук. семін., присвяченого 80-й річниці утворення Чехословаччини. Ужгород, 28 жовтня 1998 року. – Ужгород, 1999.

461. Король І. Ф., Костюк І. В. Державно-правове регулювання української та російської еміграції в Чехословаччині (1919 – 1939 рр.) // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 20. – Ужгород, 2008.

462. Корсак Р. В. Внутрішньополітична та економічна ситуація в Чеській Республіці після парламентських виборів 2010 р. // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 29. – Ужгород, 2012.

463. Корсак Р. В. Зовнішньо-економічна політика та стан зовнішньо-економічної діяльності Чеської республіки у 2006 р. // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – Вип. 28. – Ужгород, 2012.

464. Корсак Р. В. Трансформаційні процеси в Чеській Республіці 1993 – 1999 рр. // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 24. –

Ужгород, 2010.

465. Корсак Р. Дослідження міждержавної співпраці України та Чехії в працях зарубіжних вчених (поч. ХХІ ст.) // Ужгородські наукові читання: історія, культура, політика, право. – Ужгород, 2013.

466. Корсак Р. Українсько-чеське торговельно-економічне співробітництво в умовах членства ЧР в Євросоюзі (2004 – перше півріччя 2006 рр.) // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 18. – Ужгород, 2007.

467. Кость С. А., Рожик М. Є., Фозикош А. П. Боротьба газети «Rude pravo» проти Мюнхенської змови і фашистської окупації (1938 – 1945) // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 30 – Львів, 1984.

468. Кость С. А., Рожик М. Є., Фозикош А. П. Роль газети «Rude pravo» у боротьбі з опортунізмом за створення Комуністичної партії Чехословаччини (1919 – 1921 рр.) // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 26. – Львів, 1982.

469. Котенко А. Л. Ідея Центральної Європи Т. Масарика // Магістеріум. – Вип. 28. Іст. студії. – К., 2007.

470. Коцан О. Розвиток етнологічних вчень (чеська традиція). // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 6.

471. Кравчук О. Виникнення судетсько-німецького питання. 1918 – 1920 рр. // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. – Т. 20. – Кам'янець-Подільський, 2010.

472. Кравчук О. Державне фінансування економіки і культури східних регіонів ЧСР в 1919 – 1932 рр. // Сторінки історії. – Вип. 22. – К., 2006.

473. Кравчук О. Економічна інтеграція національних регіонів Чехословаччини у 1918 – 1929 рр. // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. – Т. 19. – Кам'янець-Подільський, 2009.

474. Кравчук О. Європейська ідея Томаша Масарика // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 62. – Львів, 2013.

475. Кравчук О. Інкorporація німецькомовних земель «Корони Св. Вацлава» до складу ЧСР. 1918 – 1920 рр. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 21. – К., 2012.

476. Кравчук О. Конституції ЧСР 1918 і 1920 рр. // Вісник ін-ту історії, етнології і права / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського – Вип. 8. – Вінниця, 2010.

477. Кравчук О. Конституційні основи політики щодо національних меншин в Першій ЧСР // Історична наука: проблеми розвитку. Секція «Всесвітня історія». Матер. міжнар. наук. конф. 17 – 18 травня 2002 р. – Луганськ, 2002.

478. Кравчук О. М. «Нова Європа. Слов'янська точка зору» Томаша Масарика як чехословацька політична програма // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. – Т. 22. – Кам'янець-Подільський, 2012.

479. Кравчук О. М. Державні структури ЧСР і проблема забезпечення Закарпаття вчительськими кадрами (1919 – 1929 рр.) // Наук. зап. Вінниц.

держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 8. – Вінниця, 2004.

480. Кравчук О. М. Діяльність чехословацької влади по врегулюванню національного питання в 1926 – 1929 роках. // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* – Вип. 6. – Вінниця, 2003.

481. Кравчук О. М. Кельти і германці на тернах Центральної Європи // *Вісник ін-ту історії, етнології і права / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 9. – Вінниця, 2011.

482. Кравчук О. М. Культурно-освітні процеси у Чехословаччині в період президентства Томаша Масарика (1918 – 1935 рр.) // *Вісник ін-ту історії, етнології і права / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 10. – Вінниця, 2012.

483. Кравчук О. М. Національні відносини в Чехословаччині 1918 – 1935 рр.: погляд Т. Г. Масарика // *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи.* – Вип. 3. – Кам'янець-Подільський, 2012.

484. Кравчук О. М. Політична діяльність Т. Г. Масарика в Австро-Угорщині (1882 – 1914 рр.) // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.* – Вип. 22. – К., 2013.

485. Кравчук О. М. Проблематика національних меншин в чеських політичних програмах 1917–1918 рр. // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 2. – Вінниця, 2004.

486. Кравчук О. М. Словацьке питання в політичній концепції Т. Г. Масарика // *Історичний часопис з богемістики і словакістики.* – Вип. 2. – Ужгород, 2012.

487. Кравчук О. М. Судетські німці в історії Чехії // *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи.* – Вип. 2. – Кам'янець-Подільський, 2011.

488. Кравчук О. М. Судетсько-німецька проблема в національній політиці ЧСР 1918 – 1920 рр. // *Вісник ін-ту історії, етнології і права / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 7 – Вінниця, 2009.

489. Кравчук О. М. Т. Г. Масарик і проблема німецької меншини в ЧСР у 1920-х рр. // *Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Історичні науки.* – Вип. 6. – Кам'янець-Подільський, 2013.

490. Кравчук О. М. Т. Г. Масарик про ідею чехословацької держави та принципи її національної політики // *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи.* – Вип. 1. – Кам'янець-Подільський, 2010.

491. Кравчук О. М. Утвердження адміністрації ЧСР в німецьких районах Богемії, Моравії і Сілезії // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського.* – Вип. 3. – Вінниця, 2005.

492. Кравчук О. М. Чехословацька ідея Т. Г. Масарика // *Наукові праці Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. Іст. науки.* – Т. 18. – К., 2008.

493. Кравчук О. М. Чехословацька національно-державна програма

Т.Г. Масарика // *Наук. зап. Тернопіл. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія.* – Вип. 3. – Тернопіль, 2003.

494. Кравчук О. М. Чехословацька політика щодо судетських німців в оцінці Т. Г. Масарика (1918 – 1935 рр.) // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського Серія: Історія.* – Вип. 16. – Вінниця, 2009.

495. Кравчук О. М. Чехословацькі збройні формування на теренах України у 1917 – 1918 рр. // *Воєнна історія Середньої Наддніпряниці: Матер. Всеукр. наук. військ.-іст. конф. 15 березня 2012 р.* – К., 2012.

496. Кравчук О. Міжнародно-правовий захист національних меншин ЧСР // *Вісник Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка.* – Вип. 5. – Кам'янець-Подільський, 2012.

497. Кравчук О. М. Національна політика Чехословацької республіки щодо німецької меншини в 1918–1926 рр. // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* – Вип. 10. – Вінниця, 2003.

498. Кравчук О. Національна політика ЧСР на Закарпатті в оцінках Т. Масарика // *Етнічна історія народів Європи.* – Вип. 28. – К., 2009.

499. Кравчук О. Політичне, громадське і культурно-освітнє життя єврейської, польської і румунської спільнот в ЧСР // *Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка.* – Вип. 4. – Кам'янець-Подільський, 2011.

500. Кравчиц Д. Св. Кирило і Мефодій та українська мистецька культура // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 45. – Львів, 1993.

501. Криворучко Н. В. Участь Чеської Республіки у миротворчих операціях НАТО // *Панорама політологічних студій: Наук. вісн. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 11. – Рівне, 2013.

502. Крикніцький О. Радянський союз і чехословацька криза 1938 р.: дипломатичні та військові аспекти проблеми // *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Історія.* – Вип. 89 – 90. – К., 2007.

503. Криськов А. Закордонний комітет Української партії соціалістів-революціонерів у міжвоєнній еміграції // *ACADEMIA на шляху професора Л. А. Коваленка. Іст. дослідження/ Кам'янець-Поділ. держ. ун-т.* – Кам'янець-Подільський, 1997.

504. Криськов А. Розвиток української науки в еміграції в 20 – 30-і роки // *Україна між двома світовими війнами: Зб. ст.* – Тернопіль, 1994.

505. Криськов А. Українські наукові заклади в Європі у період між двома світовими війнами // *Наук. пр. іст. ф-ту / Кам'янець-Поділ. держ. ун-т.* – Кам'янець-Подільський, 1996.

506. Кріль К. А. До питання про зв'язки Н. Кобринської з чеськими діячами культури // *Українське слов'янознавство.* – Вип. 5 – Львів, 1971.

507. Кріль М. Ідея слов'янського єднання як фактор культурного зближення народів (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 8. – Ужгород, 2003.

508. Кріль М. Історична славістика в Україні // *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми.* – Львів, 2004.

509. Кріль М. М. Вацлав Дундер і Україна // *Проблеми слов'янознавства.* –

Вип. 40. – Львів, 1989.

510. Кріль М. М. Дослідження вчених ЧСФР з питань культурних взаємин українців з чехами і словаками (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // *Проблеми слов'янознавства*. – Вип. 44. – Львів, 1992.

511. Кріль М. М. Українсько-чеські театральні зв'язки у XIX ст. // *Проблеми слов'янознавства*. – Вип. 29. – Львів, 1984.

512. Кріль М. М. Українсько-чесько-словацькі музичні зв'язки (XVIII – середина XIX) // *Проблеми слов'янознавства*. – Вип. 27. – Львів, 1983.

513. Кріль М. М. Українсько-чесько-словацькі прогресивні громадські зв'язки 40–60-х років XIX ст. // *Проблеми слов'янознавства*. – Вип. 31 – Львів, 1985.

514. Кріль М. Принцип національності в історії Першої чехословацької республіки // *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія*. – Вип. 23. – Ужгород, 2009.

515. Кріль М. Святі Кирило та Мефодій у духовному і культурному житті слов'янських народів // *Історія України*. – 2003. – № 13–14.

516. Кріль М. Сучасна Чехія // *Педагогічна думка*. – 2005. – № 3.

517. Кріль М. Україна в науковій спадщині Йозефа Добровського // *Вісн. Львів. ун-ту. Серія історична*. – Вип. 30. – Львів, 1995.

518. Кріль М. Утворення і розвиток Першої Чехословацької республіки: політичний і національний чинники // *Україна-Європа-Світ: Міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія: міжнародні відносини*. – Вип. 2. – Тернопіль, 2009.

519. Кріль М. Ф. Палацький і Україна // *Проблеми слов'янознавства*. – Вип. 45. – Рівне, 1993.

520. Крутько С. О. Позиція Великої Британії та СРСР в чехословацькій кризі (березень–вересень 1938 р.) // *Гілея: наук. вісн.* – Вип. 56. – К., 2012.

521. Кубай І. Військовий статут Яна Жижки: аналіз основних положень // *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. – Т. 12–13. – Чернівці, 2006.

522. Кубай І. Вплив римо-католицької церкви на суспільно-політичні інститути Чехії кінця XIV – XV ст. // *Буковина: історичні та етнокультурні студії: Матер. IV міжнар. наук. конф. «Кайндлівські читання», 16 – 17 травня 2007 р.* – Част. 2. – Чернівці, 2007.

523. Кубай І. Гуситська революція в дослідженнях ліберальної німецької та австрійської медієвістики другої половини XIX – першої половини XX ст. // *Шевченківська весна: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченої 90-річчю Української революції 1917–1920 рр.: У 3-х част. Історія. Ч.3.* – Вип. – 5. – К., 2007.

524. Кубай І. Гуситська революція та етнонаціональні процеси в Чеських землях XV – першої половини XVI ст.: оцінка у російській дореволюційній гуситології // *Буковинський журнал*. – № 2–3. – Чернівці, 2007.

525. Кубай І. Деякі аспекти внутрішньої та зовнішньої політики чеського короля Їржі з Подєбрад // *Видатні науковці Чернівецького університету*.

Р.Ф. Кайндль: Матер. V міжнар. наук. конф. «Кайндлівські читання», 16 – 17 травня 2008 р. – Ч. 1. – Чернівці, 2008.

526. Кубай І. До питання про гуситське військове мистецтво та його відгуки у землях Південно-Західної Русі XV ст. // Історико-політичні проблеми сучасного світу. – Т. 14. – Чернівці, 2006.

527. Кубай І. Політична концепція Їржі з Подебрад (1458 – 1471 рр.) // Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть: Тези доп. VI міжнар. наук.-теор. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених. – Тернопіль, 2008.

528. Кубай І. Проект «мирної організації» європейських держав Їржі з Подебрад як середньовічний прообраз сучасних міжнародних організацій // Держава і право: Юридичні і політичні науки. – Вип. 39. – К., 2008.

529. Кубай І. Формування «національної» монархії в чеських землях доби Пізнього Середньовіччя: особливості становлення та закономірності розвитку // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. / Чернівці: нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, каф. етнології, античної та середньовічної історії. – Т. 1. – Чернівці, 2008.

530. Кудрявська Я. «Німецьке питання» в Чеських Судетах після приходу А. Гітлера до влади // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Вип. 48. – К., 2010.

531. Кудрявська Я. В. Політика Німеччини стосовно Чехословаччини і роль західних держав у вирішенні «судейського питання» // Гілея: науковий вісник. – Вип. 46. – К., 2011.

532. Кузьмин Р. Чесько-словацький корпус в подіях української національної революції (1917–1918 рр.) // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка: Серія історична. – Вип. 113. – К., 2012.

533. Куля Ф. Питання шкільництва на Закарпатті у контексті педагогічної спадщини Т. Г. Масарика // Василь Пачовський у контексті історії та культури України: Наук. зб. – Ужгород, 2001.

534. Куплевахский В. Я. В. Ленін і виховання чехословацьких марксистів в душі пролетарського інтернаціоналізму // Наук. пр. з іст. КПРС: Республ. міжвід. зб. – Вип. 7. – К., 1966.

535. Кушнір Н. Закріплення прав і основних свобод людини і громадянина у законодавстві Першої Чехословацької республіки (1918 – 1938 рр.) // Юридична Україна. – 2005. – № 8.

536. Кушнір Н. П. Поняття та організація діяльності політичних партій і громадських об'єднань за законодавством першої ЧСР (1918 – 1938) // Часопис Київ. ун-ту пр. – 2005. – № 4.

537. Кушнір Н. П. Поняття та організація діяльності політичних партій за законодавством першої ЧСР // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право. – Вип. 3. – Ужгород, 2004.

538. Кушнір Н. П. Права і свободи людини і громадянина за законодавством першої ЧСР // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право. – Вип. 4. – Ужгород, 2005.

539. Ландовський Я. Політика чехословацького уряду щодо національних меншин та емігрантів (на прикладі Закарпаття) // *Карпатика. Політологічні студії: історія, теорія практика.* – Вип. 21. – Ужгород, 2003.

540. Левик Б. С. Досвід європейських країн під час входження у міжнародну систему колективної безпеки на шляху до вступу в НАТО // *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Держава і армія.* – Львів, 2008. – № 654.

541. Лендъел М. Специфіка місцевого політичного процесу у Чеській республіці: локальне є прекрасним! // *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право.* – Ужгород, 2013.

542. Лиман С. Т. Середньовічна історія Чехії в працях учених українських земель Російської імперії (1804 – перша половина 1880-х рр.) // *Вісник Харків. держ. акад. культури.* – Вип. 19. – Харків, 2007.

543. Лісовий І. А. Історіографія ЧССР про етнічний і політичний розвиток території Чехословаччини в римській період // *Проблеми слов'язнознавства.* – Вип. 38. – Львів, 1988.

544. Ліхтей І. М. Останній Пршемислович на чеському троні Вацлав III: успіхи й прорахунки його правління // *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 24. – Ужгород, 2010.

545. Ліхтей І. М. Втручання Фрідріха I Барбаросси в боротьбу навколо чеського трону (70 – 80-ті рр. XII ст.) // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 10. – Ужгород, 2004.

546. Ліхтей І. М. Криза Священної римської імперії й утвердження могутності Чеського королівства у першій третині XIII ст. // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 3. – Ужгород, 1999.

547. Ліхтей І. М. Політична нестабільність у чеській державі на початку XII ст. // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 7. – Ужгород, 2002.

548. Ліхтей І. М. Проект «Договору про встановлення миру в християнському світі» гуситського короля Їржі з Подебрад // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 4. – Ужгород, 1999.

549. Ліхтей І. М. Універсалістські тенденції в зовнішній політиці чеського короля Пршемисла Отакара II (1253 – 1278) // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 5. – Ужгород, 2000.

550. Ліхтей І. М. Утвердження чеського панування в Малопольщі за Вацлава II (рубіж 80 – 90-х рр. XIII ст.) // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 9. – Ужгород, 2003.

551. Ліхтей І. Чеські землі у фокусі імперської політики Фрідріха I Барбаросси (1152 – 1190) // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 6. – Ужгород, 2002.

552. Ліхтей І. Події в Угорщині (1956 р.) та Чехословаччині (1968 р.) і позиція ООН // *Матер. наук.-практ. конф., присвяченої 50-річчю ООН.* – Ужгород, 1997.

553. Лукашук І. В. Чесько-австрійські паралелі: деякі аспекти розвитку

міждержавних відносин двох сусідніх країн // Вісн. Київ. славіст. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 41. – К., 2009.

554. Лукаша О. Чеська Республіка, програма східного партнерства та українські реформи // Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право: Наук. зб. – Ужгород, 2013.

555. Луцик Г. О. Роль Демократичної партії Словаччини у становленні політичної системи Чехословаччини (1945 – 1948 роки) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Вип. 21. – Рівне, 2011.

556. Луцик Г. Спроби вирішення словацького питання у ЧСР в 60 – 80 роках ХХ ст. // Слов'янський вісник. – Вип. 11. – Рівне, 2011.

557. Лучкевич В. Науково-педагогічна діяльність Я. А. Коменського на українсько-угорсько-словацькому пограниччі // Теоретичні питання культури, освіти й виховання: зб. наук. пр. КНАУ–НМАУ. – Вип. 34. – Київ, 2007.

558. Лучкевич В. Ян Амос Коменський і Україна: компаративістичні студії // Ян Амос Коменський і сучасність: Матер. міжнар. наук. симп. – Дрогобич, 2005.

559. Любащенко В. Чеський реформаційний рух і православ'я: сторінка з історії Київської митрополії // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 61. – Львів, 2012.

560. Макаренко Н. Міжнародні змагання за Закарпаття на початку ХХ ст.: моделі політичного та національного устрою // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Серія: Політологія і етнологія. – Вип. 26. – К., 2006.

561. Марадик Н. Вплив політичної культури на формування органів публічної влади в Чеській Республіці // Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. – Ужгород, 2013.

562. Матяш С. Сейм 1608 р. в короні Св. Вацлава як приклад місцевого самоврядування // Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. – Ужгород, 2013.

563. Мелещенко Т. В. Вацлав Гавел і «Оксамитова революція в Чехословаччині» // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 380 – 381. – Чернівці, 2008.

564. Мелещенко Т. В. Демократизація чехословацького суспільства за часів президенства Вацлава Гавела // Культура народів Причорномор'я [наук. видання АР Крим]. – 2009. – № 169.

565. Мелещенко Т. В. Мирне розділення Чехословацької Федеративної Республіки та позиція Гавела у цьому процесі // Гілея: Наук. вісн. – Вип. 33. – К., 2010.

566. Мелещенко Т. В. Міжпредметний підхід до вивчення теми «громадянське суспільство» на прикладі Чехословаччини за правління Вацлава Гавела // Розвиток демократії і демократична освіта: Зб. матер. VI міжнар. наук. конф. 21 – 23 травня 2009. – К., 2009.

567. Мелещенко Т. В. Роль Вацлава Гавела у демократизації суспільства: чеський досвід та українські перспективи // *Розвиток демократії і демократична освіта: Зб. матер. V між нар. наук. конф.* 8 – 10 листопада 2007. – К., 2007.

568. Мелещенко Т. В. Роль і місце Вацлава Гавела в «Оксамитовій» революції» в Чехословаччині // *Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія № 6: Іст. науки.* – Вип. 5. – К., 2008.

569. Мелещенко Т. В. Суть громадянського суспільства через призму ідей чехословацького суспільно-політичного діяча Вацлава Гавела // *Гілея: Наук. вісн.* – Вип. 21. – К., 2009.

570. Мельникова І. М. Велика Жовтнева соціалістична революція і Чехословаччина (Про нові праці чехословацьких істориків, які вийшли в 1957 р.) // *УІЖ.* – 1958. – № 4.

571. Мельникова І. М. Шлях до перемоги соціалістичної революції в Чехословаччині // *З історії зарубіжних соціалістичних країн.* – К., 1971.

572. Мельникова І. М. Шляхом боротьби і перемог. До 50-річчя Комуністичної партії Чехословаччини // *УІЖ.* – 1971. – № 5.

573. Мельникова І. Неєдли і Україна // *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи.* – Вип. 12. – Київ, 1999.

574. Мельниченко Б. Б. «Оксамитова революція» та процес законодавчого забезпечення становлення демократії в Чехословаччині (1989 – 1991 рр.) // *Актуальні проблеми політики.* – Вип. 38. – Миколаїв, 2009.

575. Мельниченко Б. Б. Пріоритети конституційних змін у Чехословаччині після «оксамитової революції» (1989–1990 рр.) // *Підприємництво, господарство і право.* – К., 2010. – № 4 (172).

576. Мельниченко І. В. «Червоний комісар»-містифікатор з Праги // *Сучасність.* – 2005. – № 2.

577. Мельниченко І. В. Вацлав Гавел. Сумління, як мірило свободи і цінностей // *День.* – 2001. – № 181 (1202). – 6 жовтня.

578. Мельниченко І. В. Вацлав Гавел: листи із задзеркалля // *Сучасність.* – 2002. – № 5.

579. Мельниченко І. В. Гашек і його відображення // *Українська газета.* – 2003. – № 17 (253). – 8. травня.

580. Мельниченко І. В. Масарик і Україна // *Українська газета.* – 2003. – № 10 (246). – 13 березня.

581. Мельниченко І. В. Першовитоки великого вченого (про поетичну творчість П. Й. Шафарика в контексті чеського романтизму) // *Всесвіт.* – 1998. – № 4.

582. Мельниченко І. В. Томаш Масарик — «батько» новітньої чеської державності // *День.* – 2002. – № 49 (1310). – 16. березня.

583. Мельниченко І. В. Як козаки з чехами воювали // *Київ. старовина.* – 2001. – № 1.

584. Мельниченко І. В., Сиваченко Г. М. Вічний Швейк у мінливому

світі // *Феномен Швейка* (на основі книги Я. Гашека «Пригоди бравого вояка Швейка»). – Львів, 2003.

585. Митровка Я. В. Конституційно-інституційний контроль за використанням коштів державного бюджету: досвід Чеської республіки // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право.* – Вип. 9. – Ужгород, 2007.

586. Мишко Д. І. 600 років від дня народження Яна Гуса // *УІЖ.* – 1969. – № 6.

587. Місюра В. П. Аграрне питання в рішеннях I–V з'їздів КПЧ // *Наук. зап.: Питання новітньої історії Чехословаччини і Румунії / Ужгород. держ. ун-т.* – Ужгород, 1962.

588. Мітряєва С. І. Організація наукових досліджень в ЧСРСР у період будівництва основ соціалізму // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 30. – Львів, 1984.

589. Мітряєва С. І., Кляп М. І. Основні напрями політики КПЧ в галузі науки в 70-х роках // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 34. – Львів, 1986.

590. Мокрянин Д. М. Династичне протистояння між Пршемисловичами та Славниковичами у контексті становлення Чеської держави (70 – 90-ті роки) // *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 24. – Ужгород, 2010.

591. Мокрянин Д. Політичні зміни в Центральній Європі в I пол. X ст. та їх вплив на характер чесько-німецьких відносин // *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право.* – Ужгород, 2013.

592. Моторний В. А. Відгомін діяльності «Руської трійці» у чеській культурі. // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 39. – Львів, 1989.

593. Моторний В. А. Сторінка з історії українсько-чеських культурних зв'язків (І. Горак про українську культуру) // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 17. – Львів, 1978.

594. Моторний В. А. Ян Амос Коменський у чеській літературі // *Українське слов'янознавство.* – Вип. 9. – Львів, 1974.

595. Моторний В. А., Урбан З. Ф. Челяковський і розвиток українсько-чеських взаємин першої половини XIX ст. // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 37. – Львів, 1988.

596. Моторний В. Олександр Колесса й українсько-чеські взаємини міжвоєнного двадцятиліття // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 52. – 2002.

597. Мотрук С. Демократична опозиція в суспільно-політичному житті Чехословаччини 70 – 80-х років XX ст. // *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 18. – Ужгород, 2007.

598. Мотрук С. Демократична опозиція в Чехії та Словаччині періоду «нормалізації»: спільне та відмінне // *Іст. журнал.* – 2007. – № 3.

599. Мотрук С. Демократичний рух в Чехословаччині у другій половині 80-х років XX ст. // *Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (Друга половина 80-х – перша половина 90-х рр. XX ст.).* – Ужгород, 1997.

600. Мотрук С. Євроатлантичний вектор зовнішньої політики

Чеської Республіки: становлення та реалізація // *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Історія. – Вип. 109. – К., 2012.*

601. Мотрук С. М. Деякі аспекти розвитку дисидентського руху в Чехословаччині в другій половині 80-х рр. ХХ ст. // *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Вип. 49. – К., 2000.*

602. Мотрук С. М. З історії дисидентського руху в Чехословаччині (70-і – середина 80-х рр.) // *Питання нової та новітньої історії. Міжвід. наук. зб. – Вип. 42 – К., 1996.*

603. Мотрук С. М. Становище українців у Чехії у ХХ – на початку ХХІ ст. // *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Історія. – Вип. 74 – 76. – К., 2004.*

604. Мотрук С. Політичні кризи в Чехословаччині другої половини ХХ ст.: погляд із сьогодення // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 19. – К., 2010.*

605. Мотрук С. Структура та особливості розвитку громадянського суспільства у Чехословаччині в добу «нормалізації» (1969 – 1989 рр.) // *Іст. журнал. – 2005. – № 1.*

606. Моціяка П. П. Діяльність Чехословацької Національної Ради у 1916 – 1918 рр. // *Література та культура Полісся. – Вип. 23. – Ніжин, 2003.*

607. Моціяка П. П. Т.Г. Масарик та українська революція // *Література та культура Полісся. – Вип. 17. – Ніжин, 2002.*

608. Моціяка П. Поєстання у Празі (травень 1945 р.) // *Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження: Слов'янські народи в Другій світовій війні / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Вип. 6. – К., 2000.*

609. Нагорняк Т. Становище і статус чеської шляхти за титулатурою до і після Білої гори // *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. – Ужгород, 2013.*

610. Нагорняк М. М. Життєвий шлях Т. Г. Масарика // *Масарик Т.Г. Право і демократія: Вибрані праці. – К., 2007.*

611. Нагорняк М. М. Концепція парламентської демократії Томаша Масарика // *Віче: Теор. і гром.-політ. журнал. Спецвип. – К., 2007. – № 18.*

612. Нагорняк М. М. Міжнародно-правові аспекти захисту національних меншин у законодавстві першої Чехословацької Республіки // *Наук. вісн. нац. акад. внутрішніх справ України. – К., 1999. – № 4.*

613. Нагорняк М. М. Моральні засади федерації народів (за Т. Масариком) // *Держава і право. Юридичні і політичні науки. – Вип. 34. – К., 2006.*

614. Нагорняк М. М. Національна ідея і гуманістичний ідеал (за Т.Г. Масариком) // *Держава і право. Юридичні і політичні науки. – Вип. 39. – К., 2008.*

615. Нагорняк М. М. Парламент, уряд, партії у парламентській системі Чехословацької республік (за Томашем Масариком) // *Політологічний*

вісник. – 2007. – № 24.

616. Нагорняк М. М. Перший президент Чехословацької республіки Т.Г. Масарик про нову Європу // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – Вип. 33. – К., 2006.

617. Нагорняк М. М. Т. Г. Масарик про право як соціальний вектор взаємовідносин суспільства і держави // Правова політика Української держави: Матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 70-річчю Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. / 19 – 20 лютого 2010 р. – Т. 1. – Івано-Франківськ, 2010.

618. Нагорняк М. М. Томаш Гарріг Масарик – політик і вчений // Масарик Т.Г. Право і демократія: Вибрані праці. – К., 2007.

619. Нагорняк М. М. Томаш Масарик про політико-правові принципи побудови нової гуманітарної Європи // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – Вип. 32. – К., 2006.

620. Нагорняк М. М., Нагорняк І. М. Формування Т.Г. Масариком засад зовнішньої політики Чехословацької республіки // Панорама політологічних студій: Наук. вісн. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Вип. 4. – Рівне, 2010.

621. Нагорняк М. Політико-правові проблеми національно-визвольної боротьби слов'янських народів у працях президента Т. Масарика // Слов'янський вісник. – Вип. 11. – Рівне, 2011.

622. Нагорняк М. Томаш Масарик про внутрішні проблеми демократичного розвитку // Політичний менеджмент. – 2010. – № 4.

623. Нагорняк М.М. Т. Масарик про місце політичних партій у коаліційній системі правління // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – Вип. 35. – К., 2007.

624. Нагорняк М.М. Т.Г. Масарик про регіональну інтеграцію в повоєнній Європі і місце в ній України // Людина і політика. – 1999. – №1.

625. Нагорняк М.М. Томаш Гаррі Масарик про національний принцип як основу демократичної стабільної Європи // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – Вип. 37. – К., 2007.

626. Наливайко Д. Гуситський рух і Україна // Хроніка 2000.– 1999. – № 25–26.

627. Новак Л. “Хартія – 77”: погляд із сьогодення // Матер. міжнар. славіст. конф. пам'яті професора К. Трофимовича. – Т. 2. – Львів, 1998.

628. Новак-Каляєва Л. Ідеологія чеської системної опозиції перших років радянської окупації Чехословаччини // Військ.-наук. вісн. Львів. військ. ін-ту Нац. ун-ту «Львівська Політехніка». – Вип. 5. – Львів, 2003.

629. Новак-Каляєва Л. М. «Неполітична політика» В. Гавела та деякі концептуальні засади «Хартії – 77» // Наук. зап. Тернопіль. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 4. – Тернопіль, 2003.

630. Новак-Каляєва Л. М. Антиінтервенційні виступи громадськості та студентський рух у Чехословаччині в серпні 1968 – 1969 рр. // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2006. – № 555.

631. Новак-Каляєва Л. М. Роль молодіжного та студентського

демократичного руху в революційних подіях у Чехословаччині (листопад–грудень 1989 р.) // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2005. – № 528.

632. Новак-Каляєва Л. М. Роль та місце «Хартії – 77» у міжнародному правозахисному русі (в кінці 70-х – у 80-х рр. XX століття) // Зб. наук. пр. Львів. комерц. акад. – Серія: Історія. – Вип. 1. – Львів, 2003.

633. Новак-Каляєва Л. М. Соціально-економічні засади режиму «нормалізації» в чеських землях (1970–80 рр.) // Ефективність державного управління: Зб. наук. пр. Львів. регіон. ін-ту держ. упр. Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. – Вип. 4. – Львів, – 2003.

634. Новак-Каляєва Л. Проблеми державотворення у програмних документах чеської системної опозиції другої половини 80-х рр. XX століття // Ефективність державного управління: Зб. наук. пр. Львів. регіон. ін-ту держ. упр. Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. – Вип. 3. – Львів, 2003.

635. Олексієвець Т. І. Замки середньовічної Чехії та особливості їх локалізації // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Вип. 6. – Рівне, 2005.

636. Олексієвець Т. І. Історичний процес містоутворення у середньовічній Чехії // Слов'янський вісник. – Вип. 3. – Рівне, 2004.

637. Олексієвець Т. І. Містоутворюючі фактори та зародження середньовічних міст Чехії // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Вип. 4. – Рівне, 2005.

638. Олексієвець Т. І. Модернізація суспільного життя Чехії у XIII ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії / Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Випуск 6. – Рівне, 2005.

639. Олексієвець Т. І. Особливості використання середньовічної термінології міст Чехії // Слов'янський вісник. Серія: Історія та політичні науки. – Вип. 8. – Рівне, 2009.

640. Олексієвець Т. І. Формування міських поселень Моравії // Матер. VIII міжнар. наук.-практ. конф. «Наука і освіта 2005»: Загальна історія. – Т. 19. – Дніпропетровськ, 2005.

641. Оленич Я. Давньочеські пам'ятки у славістичній спадщині Антона Петрушевича // Україна–Європа–Світ–Україна. Міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Вип. 11. – Тернопіль, 2013.

642. Очеретяний В. Дипломатична діяльність Максима Славінського в період Директорії УНР 1919 – 1920 рр. // Мандрівець. – 2007. – № 3.

643. Павелко В. У. З історії культурних зв'язків Радянської України і Чехословаччини (1918 – 1939 рр.) // УІЖ. – 1966. – № 7.

644. Павелко В. У. Науково-культурне співробітництво Української РСР і Чехословацької Соціалістичної Республіки // Вклад Української РСР у науково-культурне Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами. – К., 1970.

645. Павелко Л., Недовба О. Партизанський рух в Чехословаччині доби

Другої світової війни // *Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Вип. 6. – К., 2000.*

646. Павленко В. У. Роль громадських організацій УРСР і ЧССР у культурному співробітництві Радянської України і Чехословаччини (1945 – 1965) // *УІЖ. – 1967. – № 9.*

647. Павленко В., Кудрявська Я. Мюнхенська угода як наслідок чехословацько-німецького протистояння // *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка: Історія. – Вип. 103. – К., 2010 .*

648. Павленко Л. Цінність людського життя у гуманістичній концепції Т.Г. Масарика // *Перший чехословацький президент Томаш Гарріє Масарик і Україна: матер. III чеськ.-укр. наук.-практ. конф. «Шляхи розвитку культури чехів України» м. Київ, 17 березня 2012 р. – К., 2012.*

649. Павленко М. І. Інтерновані формування УГА у таборах Чехословаччини // *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Вип. 12. – К., 1999.*

650. Павленко М. І. Перебування угруповань Української Галицької Армії на території Чехословаччини. 1919–1923 рр. // *УІЖ. – 1999. – № 2.*

651. Павленко М. І. Політичне протиборство в середовищі вояків Української Галицької Армії у таборах Чехословаччини // *Вісн. Київ. держ. лінавіст. ун-ту: Серія: Історія, економіка, філософія. – Вип. 3. – К., 1999.*

652. Павленко М. І. Ставлення чехословацьких властей щодо інтернованих частин Української Галицької Армії // *Проблеми слов'янознавства. – Вип. 50. – Львів, 1999.*

653. Павленко М. Українська Галицька Армія в таборах Чехословаччини: боротьба аполітичних течій та амбіції лідерів // *Зб. навч.-метод. і наук. статей іст. ф-ту / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Вип. 4. – Луцьк, 1999.*

654. Павлишен Л. В. Роль Вацлава Гавела у визначенні та формуванні основних напрямків зовнішньої політики Чеської Республіки // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту: Серія: Історіяю. – Вип. 26. – Ужгород, 2011.*

655. Павлишен Л. В. Роль Вишеградського об'єднання у зовнішньополітичній діяльності Чеської Республіки (1993 – 2004 рр.) // *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. – Вип. 3. – Кам'янець-Подільський, 2012.*

656. Павлишен Л. Особливості розвитку та пріоритети двосторонніх відносин Чеської Республіки // *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. – Ужгород, 2013.*

657. Павлишин Л. В. Утворення Чеської Республіки та визначення основної мети та напрямків зовнішньої політики // *Університет. – 2013. – № 1.*

658. Павлишин Л. Досвід інтеграції Чеської Республіки до Європейського Союзу (1993 – 2004 рр.) // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 22. – К., 2013.*

659. Павлишин Л. Нова Європа у баченні Т. Г. Масарика // *Історичний*

часопис з богемістики і словакістики. – Вип. 1. – Ужгород, 2011.

660. Павлюк О. Українсько-чехословацька конфедерація? (З історії взаємин УНР і ЧСР у 1917 – 1921 рр.) // Київська старовина. – 1999. – № 1.

661. Павлючик Т. В. Ставлення СРСР до Мюнхенської угоди 1938 р. // Зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія. – Вип. 45. – Харків, 2012.

662. Палінчак М. Взаємини держави і церкви в Чеській Республіці // Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. – Ужгород, 2013.

663. Палінчак М. М. Держава і церква у Чехословаччині в 40 – 50-х роках ХХ ст. // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 24. – Ужгород, 2010.

664. Палінчак М. М. Держава та католицька церква в Чехословаччині в 20 – 30 роках ХХ ст. // Актуальні питання розвитку Закарпаття в складі Чехословаччини у 1919 – 1945 роках. Матер. наук. конф. Ужгород, Україна – Кошице – Словаччина. – Ужгород, 1998.

665. Панов А. В. Становлення Томаша Масарика як ученого // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 20. – Ужгород, 2008.

666. Пеняк П. Заселення слов'янами тисо-дунайського басейну у чеській і словацькій історіографії // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 17. – Ужгород, 2006.

667. Передрій О., Сюсько І. Розлучення по-чехословацьки // Політика і час. – 1993. – № 3.

668. Петерс І. А. Чехословаччина в європейській політиці (1918 – 1960 рр.) // З історії зарубіжних соціалістичних країн. – К., 1971.

669. Петерс І. А., Співак Б. І. В. І. Ленін і революційний процес у Чехословаччині // Інтернаціональна сила Ленінських ідей: В. І. Ленін і революційний рух у країнах Центральної і Південно-Східної Європи. – К., 1970.

670. Петрович І. В. Шляхи зміцнення феодальної держави в Чехії // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Вип. 21. – Рівне, 2011.

671. Підлуцький О. Александер Дубчек: партійний функціонер, який спробував дати соціалізму людське обличчя // Дзеркало тижня. – 2008. – № 16. – 26 квітня – 16 травня.

672. Підлуцький О. В. Гавел: інтелектуал, який здолав Абсурдистан // Дзеркало тижня. – 2010. – № 12. – 27 березня – 2 квітня.

673. Підлуцький О. Е. Бенеш: президент, який двічі втратив республіку // Дзеркало тижня. – 2001. – № 10. – 8 – 16 березня.

674. Підлуцький О. Т. Г. Масарик «нова людина» у «новій Європі» // Дзеркало тижня. – 2001. – № 37. – 22 – 28 вересня.

675. Піковська Т. Національне питання в програмах німецьких політичних партій в Першій ЧСР в 1920 – середині 1930-х рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ.

гуманітар. ун-ту. – Вип. 19. – Рівне, 2010.

676. Піковська Т. Національне питання в програмах Німецької соціально-демократичної робітничої партії в Першій Чехословацькій республіці (1918 – 1938 рр.) // Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. – Вип. 4. – Кам'янець-Подільський, 2011.

677. Піковська Т. Місце і роль політичних партій в Першій Чехословацькій республіці (1918 – 1938 рр.) // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 15. – Вінниця, 2009.

678. Поведа О. П. Громадська думка щодо питання інтеграції Чеської Республіки до НАТО // Панорама політологічних студій: Наук. вісн. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Вип. 9. – Рівне, 2012.

679. Поляновська О. Погляди Едварда Бенеша на засадничі принципи функціонування Ліги Націй // Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право: Наук. зб. – Ужгород, 2013.

680. Полянський П. Чехословаччина // Нариси з історії (1901 – 1945) ХХ ст.: історія, економіка, політика, ідеологія. – Кн. 1. – К., 1998.

681. Поп І. Проблема Підкарпатської Русі в листуванні Т.Г. Масарика з Е. Бенешем півд час Паризької мирної конференції. – Карпатський край. – 1994. – № 7 – 12.

682. Поп І., Галас В., Керецман Н., Палинчак М. «Політичні діти»: Т. Масарик і проблема Підкарпатської Русі на завершальному етапі першої світової війни та в період Паризької мирної конференції. – Карпатський край. – 1994. – № 7 – 12.

683. Поп Ю. І. Брюннська програма по національному питанню та оцінки її сучасниками // Carpatica – Карпатика. – Ужгород, 2001.

684. Поп Ю. І. Гетьманський рух в еміграції: історія // Українська держава Павла Скоропадського: державотворчі замисли та історичні наслідки: Матер. всеукр. наук.-теорет. конф., 12 грудня 2008. – Хмельницький, 2008.

685. Поп Ю. І. Деякі аспекти ідейного розвитку робітничого руху чеських земель в 90-х роках ХІХ ст. // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту: Іст. науки. – Т. 8 (10). – Кам'янець-Подільський, 2002.

686. Поп Ю. І. Ідейний розвиток чеського робітничого руху в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: зарубіжна історіографія // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 3. – Вінниця, 2001.

687. Поп Ю. І. Микола Лисенко і чеська музика: взаємозв'язок двох культур чи ідея слов'янської єдності? // Література та культура Полісся. – Вип. 27. – Ніжин, 2004.

688. Поп Ю. І. Невідомий документ із пражського архіву як важливе джерело до вивчення української еміграції у міжвоєнній Чехословащині // Вісн. Київ. славіст. ун-ту. – Вип. 14. – К., 2003.

689. Поп Ю. І. Перша світова війна і чеська політична програма // Перша світова війна і слов'янські народи. Матер. між нар. наук. конф. 14 – 15 травня 1998 р. – К., 1998.

690. Поп Ю. І. Питання австрійського робітничого та соціалістичного руху в кінці XIX – на початку XX ст. на сторінках російських періодичних видань // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* – Вип. 7. – Вінниця, 2004.

691. Поп Ю. І. Російська дипломатія і чеське питання в кінці XIX – на початку XX ст. // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* – Вип. 1. – Вінниця, 1999.

692. Поп Ю. І. Слов'янське питання в політиці Австро-Угорщини в останній третині XIX – на початку XX ст. на сторінках російських періодичних видань «Вестник Европы», «Русская мысль» та «Русское багатство» // *Історична наука: проблеми розвитку. Секція «Всесвітня історія».* Матер. міжнар. наук. конф. 17 – 18 травня 2002 р. – Луганськ, 2002.

693. Поп Ю. І. Словацьке питання в чеській політичній програмі в роки Першої світової війни // *Університет.* – 2005. – № 6.

694. Поп Ю. І. Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині: праця в галузі культури // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* – Вип. 6. – Вінниця, 2003.

695. Поп Ю. І. Українська еміграція у міжвоєнній Чехословаччині: праця в галузі освіти й науки // *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту: Іст. науки.* – Т. 11. – Кам'янець-Подільський, 2003.

696. Поп Ю. І. Українська політична еміграція в Чехословаччині в 30-х роках: вороги чи патріоти України? // *Література та культура Полісся.* – Вип. 20. – Ніжин, 2002.

697. Поп Ю. І. Українська система освіти у міжвоєнній Чехословаччині // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* – Вип. 5. – Вінниця, 2003.

698. Поп Ю. І. Українсько-чеські музичні зв'язки: штрихи історії // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* – Вип. 9. – Вінниця, 2005.

699. Поп Ю. І. Чесько-російські та словацько-російські зв'язки XIX – початку XX століття на сторінках чехословацьких історичних журналів (1950 – 1973 рр.) // *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту: Іст. науки.* – Т. 6 (8). – Кам'янець-Подільський, 2001.

700. Поп Ю. І. Чехословацько-українські культурні зв'язки в контексті ідей слов'янської єдності в XIX – початку XX ст. на сторінках часопису «Slovansky přehled» (1950 – 1970 рр.) // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* – Вип. 4. – Вінниця, 2002.

701. Поп Ю. І., Кравчук О. М. Національні програми австромарксистів у 1899 – 1938 рр.: втрачений шанс Центральної Європи? // *Київська старовина.* – 2007. – № 5.

702. Поп Ю. І., Кравчук О. М. Самовизначення проти самовизначення: утворення ЧСР і судетські німці // *Вісн. Київ. славіст. ун-ту. Серія : Історія.* – Вип. 41. – К., 2009.

703. Поп Ю. І., Кравчук О. М. Словаччина і словаки в «Новій Європі» Т. Г. Масарика (1918 р.) // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* – Вип. 12. – Вінниця, 2007.
704. Поп Ю. І., Поп І. І. Державницька тематика у програмних у програмних документах українських емігрантських організацій в Чехословаччині у міжвоєнний період // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* – Вип. 14. – Вінниця, 2008.
705. Поп Ю. Чехословацькі історики про ідею слов'янської єдності чеських і словацьких діячів національно відродження та політиків ХІХ – початку ХХ ст. // *Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. Історія, Політичні науки, Міжнародні відносини.* – Вип. 123 – 124. – Чернівці, 2002.
706. Поп Ю., Кравчук О. Чехословацька політика щодо угорської меншини в 1918 – 1929 рр. // *Україна–Європа–Світ. Міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини.* – Вип. 2. – Тернопіль, 2009.
707. Поп, Ю. І. Еріх Лясота і переговорний процес про перехід козаків на службу до австрійського імператора Рудольфа ІІ // *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* – Вип. 15. – Вінниця, 2009.
708. Попович Г. М. Соціальна робота на Закарпатті у 20 – 30 роки ХХ ст. // *Наук. вісн. Ужгород. держ. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* – Вип. 1. – 1998.
709. Порочук В. О. Український суспільно-політичний рух Закарпаття в системі чехословацького парламентаризму // *Слов'янський вісник.* – Вип. 1. – Рівне, 1998.
710. Постоловський Р. Національно-демократичні традиції чеського народу в історичній пам'яті суспільства // *Слов'янські народи в історичному процесі: генезис проблеми: Зб. матер. другої наук.-практ. міжвуз. конф.* – Рівне, 2008.
711. Постоловський Р. Роль гуситського руху у формуванні демократичних традицій у Чеських землях // *Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. І. – Част. 2. – Рівне, 2000.
712. Постоловський Р. Вплив епохи Карла ІV на генезу демократичних традицій у Чехії // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: наук. записки РДГУ.* – Вип. 10. – Рівне, 2006.
713. Постоловський Р. Генеза й еволюція чеських національно-демократичних ідей: історичний дискурс // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету.* – Вип. 16. – Рівне, 2009.
714. Постоловський Р. Демократичні основи відродження чехословацької держави в 1944 – 1945 рр. // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 9. – Рівне, 2006.
715. Постоловський Р. Еволюція традицій партійної демократії в Чехословаччині в міжвоєнний період 1918 – 1938 рр. // *Актуальні проблеми*

вітчизняної та всесвітньої історії: *Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 17. – Рівне, 2009.

716. Постоловський Р. Еволюція чеських національно-демократичних ідей (Я. Коменський, Ф. Палацький, Т. Масарик) // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 3. – Рівне, 2004.

717. Постоловський Р. Економічний розвиток чеських земель в складі Габсбурзької монархії // *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту: Іст. науки.* – Т. II (IV). – Кам'янець-Подільський, 1998.

718. Постоловський Р. Історичні складові формування демократичних традицій в Чехії // *Українська культура і іменах і дослідженнях: Волинське Полісся в контексті слов'янської культури: Наук. зап. Рівн. держ. ін-ту культури.* – Вип. 1. – Рівне, 1997.

719. Постоловський Р. Конструювання Т. Г. Масариком політичної традиції «гуманної демократії» в контексті формування демократичних засад чехословацького суспільства в 1918 – 1938 рр. // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 14. – Рівне, 2008.

720. Постоловський Р. М. Еволюція Чехословацької демократії та її традицій крізь призму чеської, словацької та зарубіжної історіографії // *Вісн. Київ. ін-ту «Слов'янський університет». К., 2001.* – №12.

721. Постоловський Р. М. Ідейно-політична робота соціалістичної спілки молоді ЧРСП (1970–1977 рр.) // *УІЖ.* – 1978. – № 5.

722. Постоловський Р. М. Інститути парламентаризму і політичних виборів як чинники еволюції демократичних традицій чеського суспільства (др. пол. XIX – поч. XX ст.) // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 23. – Рівне, 2012.

723. Постоловський Р. М. Інтерпретація «Чеського питання» Т.Г. Масариком як концепції політичної програми демократії // *Слов'янський вісник. Серія «Історія та політичні науки».* – Рівне, 2009.

724. Постоловський Р. М. Історична еволюція чехословацької демократії в історіографічному контексті // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 5. – Рівне, 2005.

725. Постоловський Р. М. Національно-демократичні основи проголошення незалежності Чехословаччини 28 жовтня 1918 р. // *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка: Іст. науки.* – Т. 23. – Кам'янець-Подільський, 2013.

726. Постоловський Р. М. Національно-історичні основи якісної еволюції формування демократичних традицій чеського народу // *Вісн. Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка. Історія.* – Вип. 37. – К., 1998.

727. Постоловський Р. М. Національно-політичні фактори формування демократичних традицій в чеських землях // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-*

ту. – Вип. 19. – Рівне, 2010.

728. Постоловський Р. М. Особливості формування традицій демократичного самоврядування в чеських землях у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. // *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Іст. науки.* – Т. 20. – Кам'янець-Подільський, 2010.

729. Постоловський Р. М. Проблема чехословацької демократії та її традиції в чеській, словацькій, зарубіжній історіографії // *Слов'янський вісник.* – Вип. 1. – Рівне, 1998.

730. Постоловський Р. М. Розвиток інтернаціонального співробітництва молодіжних організацій СРСР і ЧССР (1969 – 1977рр.) // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 22. – Львів, 1980.

731. Постоловський Р. М. Формування традицій демократичної ідеології громадянського суспільства в чеських землях в XIX – початку XX ст. // *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Іст. науки.* – Т. 13. – Кам'янець-Подільський, 2004.

732. Постоловський Р. М. Чехословацька реформа 1968 р.: внесок інтелектуалів у її теоретико-концептуальне обґрунтування // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії.* *Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 24. – Рівне, 2013.

733. Постоловський Р. Політичні міфи Першої Чехословацької республіки в інтерпретації американського історика А. Орзофф, датського історика П. Бугге та російського історика О. Бобракова-Тимошкіна // *Актуальні питання вітчизняної та всесвітньої історії:* *Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 22. – Рівне, 2011.

734. Постоловський Р. Роль Т. Г. Масарика у формуванні гуманістично-демократичної традиції виховання // *Педагогіка єдиного і цілісного миру.* – Рівне, 1995.

735. Постоловський Р. Становлення демократичних традицій у Чехії: історичний зріз на фоні епохи Карла IV // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії:* *Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 4. – Рівне, 2005.

736. Постоловський Р. Формування історичних компонентів традиційного базису чеської демократичної політичної свідомості в період середньовіччя // *Слов'янський вісник: Серія: Історичні науки.* – Вип. 2. – Рівне, 2001.

737. Постоловський Р. Чеська політична демократична традиція: формування історичних компонентів під час правління Карла IV // *Слов'янський вісник.* – Вип. 3. – Рівне, 2004.

738. Постоловський Р. Чеські демократичні традиції у вимірі історичної пам'яті суспільства // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії.* *Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 20. – Рівне, 2010.

739. Постоловський Р. Чеські національно-демократичні ідеї в історичній перспективі // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої*

історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Вип. 6. – Рівне, 2005.

740. Примуш М. Чеський політичний ландшафт наприкінці 90-х рр. // *Нова політика*. – 2001. – № 4.

741. Приходько В. Розпад чесько-словацької федерації в контексті постсоціалістичної трансформації // *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія*. – Вип. 11. – Ужгород, 2004.

742. Приходько В. Становлення нової політичної системи Чеської Республіки в умовах трансформаційної кризи середини 90-х рр. XX ст. // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. – Вип. 13. – К., 2004.

743. Пришляк В. Історико-просвітницька діяльність інтернованих стрільців УГА в Чехословаччині // *Українська еміграція. Історія і сучасність*. – Львів, 1992.

744. Пронь С. Мюнхенська політика західних країн: дипломатична передісторія війни // *Наукові праці: Серія: Історія / Чорноморський державний університет*. – Т. 62. – Вип. 49. – Миколаїв, 2006.

745. Пруниця С. Ю. До питання про склад пролетаріату Чехословаччини в 30-х роках XX ст. (за матеріалами перелісу населення 1930 р.) // *Українське слов'янознавство*. – Вип. 10. – Львів, 1974.

746. Пруниця С. Ю. Мітряєва С. І. Деякі питання розробки і здійснення науко-технічної політики УРСР // *УІЖ*. – 1985. – № 10.

747. Пруниця С. Ю. Роль Радянського Союзу у визволенні Чехословаччини від фашистських загарбників та відродженні її незалежності та суверенітету // *УІЖ*. – 1975. – № 9.

748. Пугач Є. Місце Національного фронту в політичному житті Чехословаччини (1945 – 1948 рр.) // *Міжнародні зв'язки України: наук. пошуки і знахідки*. – Вип. 17. – К., 2009.

749. Пугач Є. П. Чехо-Словацька федерація як можливість встановлення рівних прав словаків і чехів у єдиній державі (спроба реалізації та її доля) // *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Каразіна. Серія: Історія*. – Вип. 46. – Харків, 2013.

750. Ржевська В. С. Основні риси проекту колективної безпеки І. Подєбрада // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. – Вип. 95. – Ч. 1. – К., 2011.

751. Рогожа М. Поняття гуманізму і свободи у творчості Т. Г. Масарика (соціально-етичний аспект) // *Перший чехословацький президент Томаш Гарріг Масарик і Україна: Матер. III чеськ.-укр. наук.-практ. конф. «Шляхи розвитку культури чехів України»*, 17 березня 2012 р. – К., 2012.

752. Романюк Т. Навчання та дослідницька праця Ярослава Пастернака у період еміграції (1920 – 1928) // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. – Вип. 10. – 2006.

753. Романюк Т. Наукова діяльність Івана Боркоєвського в Чехословаччині // *Матер. і дослідж. з археології Прикарпаття і Волині* – 2008 – Вип. 12.

754. Русак А. В. Радянські партизани у Празькому повстанні (5 –

9 травня 1945 р.) // УІЖ. – 1965. – № 5.

755. Ряболус В. М. Діалог та дискусія як принципи філософії демократії Томаша Гаврріґа Масарика // Панорама політологічних студій: Наук. вісн. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Вип. 9. – Рівне, 2012.

756. Ряболус В. Томаш Гарріґ Масарик про причини неефективності парламентаризму // Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи. Матер. II міжнар. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів, 1 березня 2012 р. – Чернівці, 2012.

757. Савицька Л. І. З історії чесько-українських музичних зв'язків // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 25. – Львів, 1982.

758. Санацька Х. І. Творчі взаємозв'язки В. Касіяна з чеською культурою // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 35. – Львів, 1987.

759. Свеженцова О. І. Методи інтеграції свідомості та волі народу до системи тоталітарної ідеології в Чехословаччині на рубежі 40 – 50-х рр. XX ст. // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 20. – Ужгород, 2008.

760. Свеженцова О. Специфіка тоталітарного режиму у Чехословаччині в 1948 – 1953 рр. // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 18. – Ужгород, 2007.

761. Сегеда В. М. Боротьба трудящих Чехословаччини за демократизацію народної освіти в 1918–1920 рр. // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 36. – Львів, 1987.

762. Сегеда В. М. Вплив ідей Великого Жовтня на виховання трудящих Чехословаччини в дусі пролетарського інтернаціоналізму (1918 – 1920 рр.) // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 16. – Львів, 1977.

763. Сегеда В. М. З історії боротьби Комуністичної партії Чехословаччини за демократизацію народної освіти (1921 – 1929 рр.) // Питання нової та новітньої історії європейських соціалістичних країн. – Ужгород, 1969.

764. Сегеда В. М. З історії діяльності КПЧ у справі марксистсько-ленінського навчання комуністів (1924 – 1929 рр.) // Українське слов'янознавство. – Вип. 4. – Львів, 1971.

765. Секо Я. Проблема національних меншин в слов'янських країнах Центральної і Південно-Східної Європи після закінчення першої світової війни // Україна–Європа–Світ. Міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Вип. 2. – Тернопіль, 2009.

766. Сирота Р. Чехословацькі політики і політика в оцінці британських дипломатів: інтелектуальна генеза Мюнхена // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 51. – Львів, 2000.

767. Сич О. І. Імперська спадщина versus демократії (до питання про еволюцію політичного ладу в країнах Центрально-Східної Європи в міжвоєнний період) // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 27. – Ужгород, 2011.

768. Сич О. Про роль імперської спадщини для долі демократії в

країнах Центрально-Східної Європи в міжвоєнний період // *Іст. панорама*. – Вип. 10. – 2010.

769. Сич О. Проблема цивілізаційного вибору в Центральній та Східній Європі: перша спроба // *Україна – Європа – Світ: Міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини*. – Вип. 2. – Тернопіль, 2009.

770. Скамай І. Т. Масарик – перший президент Чехословацької республіки // *Універсум*. – 1995. – №. 9 – 10.

771. Слесаренко А. В. Андеґраунд як складова частина „паралельної культури” у Чехословаччині в 70 – 80-х роках ХХ ст. // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту*. – Рівне, 2005.

772. Слесаренко А. В. Антитоталітарний опозиційний рух у Чехословаччині (1968 – 1972 рр.) // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту*. – Вип. 2. – Рівне, 2001.

773. Слесаренко А. В. Дисидентський і правозахисний рух у Чехословаччині в 70–80-х роках ХХ ст. // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту*. – Вип. 3. – Рівне, 2004.

774. Слесаренко А. В. Діяльність ліворадикальної організації Чехословаччини «Рух революційної молоді» (1968 – 1969 рр.) // *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія»: Іст. науки*. – Вип. 2. – Острог, 2002.

775. Слесаренко А. В. Загальні тенденції розвитку «паралельної культури» в Чехословаччині (70 – 80-ті роки ХХ ст.) // *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія»: Іст. науки*. – Вип. 4. – Острог, 2004.

776. Слесаренко А. В. Переговорний процес між опозицією та владою в історії «Оксамитової революції» в Чехословаччині (листопад – грудень 1989 р.) // *Слов'янський вісник*. – Вип. 11. – Рівне, 2011.

777. Слесаренко А. В. Підписні акції та вуличні демонстрації як прояви активізації суспільно-політичного життя в Чехословаччині напередодні «оксамитової революції» 1989 р. // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту*. – Вип. 4. – Рівне, 2005.

778. Слесаренко А. В. Проблемні аспекти розвитку «паралельної культури» в Чехословаччині (1970 – 1980-ті роки) // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту*. – Вип. 23. – Рівне, 2012.

779. Слесаренко А. В. Прореформаторські та антиокупаційні вступи державно-партійного керівництва й громадськості в Чехословаччині (друга половина 1968 р. – 1969 р.) // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту*. – Вип. 20. – Рівне, 2010.

780. Слесаренко А. В. Розвиток громадянських ініціатив у Чехословаччині напередодні листопада 1989 р. // *Слов'янський вісник*.

Серія: Історичні науки. – Вип. 3. – Рівне, 2004.

781. Слесаренко А. В. Самвидав як складова частина «паралельної культури» в Чехословаччині в 70 – 80-ті роки ХХ ст. // Історико-політичні проблеми сучасного світу: 36. наук. стат. – Вип. 9. – Чернівці, 2002.

782. Слесаренко А. В. Хартія – 77 – правозахисне об'єднання в Чехословаччині (70 – 80-ті роки ХХ ст.) // Історична наука: проблеми розвитку. Матер. міжнар. наук. конф. (17 – 18 травня 2002 р.). – Луганськ, 2002.

783. Соловійова В. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Чехословаччині (1919 – 1923 рр.) // Вісн. Київ. нац. лінгвіст. ун-ту. Серія: Історія, економіка, філософія. – Вип. 6. – Київ, 2002.

784. Солодуха О. «Гуманізм» – «людяність» – «людство» – чарівний девіз сучасної людини від Томаша Масарика (1850 – 1937) // Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Журналістика. – Вип. 32. – Львів, 2009.

785. Солошенко В. Співробітництво Федеративної Республіки Німеччини з країнами Вишеградської четвірки (на прикладі відносин з Чехією та Словаччиною) // Університет. – 2011. – № 5.

786. Сохань П. С. Розвиток історико-славістичних досліджень на Україні // УІЖ. – 1983. – № 8.

787. Співак Б. І. В. І. Ленін і революційний рух в Чехословаччині // Наук. зап.: Питання новітньої історії Чехословаччини і Румунії / Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1962.

788. Стремидло В. І. Наукова діяльність українських емігрантів в Чехословаччині в 1920 – 30-ті роки // Історія України: дослідження та інтерпретації. – К., 1991.

789. Стронський Г. Й. Співробітництво радянських і чехословацьких істориків (1945 – 1958) // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 34. – Львів, 1980.

790. Стряпко А. Перші прямі президентські вибори в Чеській республіці 2013 року та аналіз перших 100 днів президентства Мілоша Земана // Ужгородські чеські читання: історія, культура, політика, право. – Ужгород, 2013.

791. Стряпко І. Досвід адміністративної реформи Чехії // Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. – Ужгород, 2013.

792. Субот О. А. Політичні процеси у Чехословаччині 1948 – 1954 рр. «Справа Сланського» // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. – Вип. 21. – Рівне, 2011.

793. Субот О. Кошицька програма – неофіційна конституція Чехословаччини періоду народної демократії // Слов'янський вісник. – Вип. 11. – Рівне, 2011.

794. Сурнін В. Б. Принцип національного самовизначення і політика умиротворення фашистської Німеччини // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 23. – Ужгород, 2009.

795. Сухарев В. В. Виконання першого п'ятирічного плану і підвищення життєвого рівня трудящих Чехословаччини в 1949 – 1950 рр. // *Наук. зап. Луцьк. пед. ін.-ту.* – Т.4. – Луцьк, 1956.

796. Сухарев В. В. Комуністична партія Чехословаччини – організатор трудового змагання в промисловості (1945 – 1948 рр.). // *Наук. пр. з іст. КПРС: Республ. міжвід. наук. зб.* – Вип. 7. – К., 1966.

797. Сухарев В. В. Початок масового соціалістичного змагання в народній Чехословаччині (1949 р.) // *Питання нової та новітньої історії. Республ. міжвід. наук. зб.* – Вип. 1. – К., 1965.

798. Сухарев В. В. Робітничий клас Чехословаччини в лютневих подіях 1948 р. // *Вест. Харьков. гос. ун-та, ист. серия.* – Харьков, 1966. – № 7.

799. Сухарев В. В. Робітничий клас Чехословаччини в боротьбі за побудову основ соціалізму. (1948 – 1960 рр.) // *УІЖ.* – 1979. – № 5.

800. Сухарев В. В. Історична перемога трудящих Чехословаччини. До 30-річчя Лютневих подій 1948 р. // *УІЖ.* – 1978. – № 2.

801. Сюсько І. М. Зростання культурно-технічного рівня робітничого класу ЧССР на етапі будівництва розвинутого соціалізму // *УІЖ.* – 1983. – №5.

802. Терешко Ю. М. Кампанія сталінського терору у Чехословаччині – кінець мирного етапу народної демократії // *Школа за мир, взаєморозуміння й соціальний розвиток: Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. Рівне, 21 – 23 травня 1996 р.* – Ч. II. – Рівне, 1996.

803. Терешко Ю. М. Комуністичний переворот 1948 року – кінець чехословацької демократії // *Нова педагогічна думка.* – Рівне. – 1998. – № 3.

804. Терешко Ю. М. Лютий 1948. Сучасне бачення проблеми // *Вісн. Донецьк. ун-ту. Б – гуманітар. наук.* – Донецьк, 1999. – № 3.

805. Терешко Ю. М. Молодь Чехії та Словаччини у боротьбі за демократію // *Проблеми реалізації духовно-творчого потенціалу молоді: Пошуки, перспективи: Зб. матер. Міжнар. наук.-практич. конф., 17 – 18 жовтня 1996.* – Вип. 1. – Рівне, 1996.

806. Терешко Ю. М. Політика Е.Бенеша в ході Другої світової війни // *Слов'янський вісник.* – Вип. 1. – Рівне, 1998.

807. Терешко Ю. М. Політичні концепції Е. Бенеша у 1938 – 1948 рр. // *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту. Іст. наук.* – Т. 2 (4). – Кам'янець-Подільський, 1998.

808. Терешко Ю. М. Празька весна: молодь за мир, свободу і демократію // *Миротворча діяльність школи і вузу: Зб. наук. пр.* – Рівне, 1997.

809. Терешко Ю. М. Проблеми чехословацької національної культури та освіти напередодні «Празької весни» // *Навчально-виховний процес у вузі та шляхи його розвитку і удосконалення: Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. Рівне, 14 – 17 травня 1999 р.* – Ч. II. – Рівне, 1999.

810. Терешко Ю. М. Соціально-економічні проблеми Чехословаччини 1953 – 1963 рр. // *Наук. зап. Острозької Академії.* – Т. II. – Ч. I. – Острог, 1999.

811. Терешко Ю. М. Уроки «Празької весни» (аналіз зарубіжною історіографією чехословацьких подій 1968 року) // *Українська література в іменах і дослідженнях: Наук. зап. Рівнен. держ. ін.-ту культури.* – Вип. 1. – Рівне, 1997.
812. Терешко Ю. М. Чехословацька теорія мирного співіснування в оцінці зарубіжної історіографії // *Педагогіка єдиного і цілісного миру: сутність, завдання і основні напрямки наукової роботи шкіл і вузів: Зб. матер., тез міжнар. наук.-практ. конф. Рівне, 13 – 14 квітня 1995 р.* – Рівне, 1995.
813. Терешко Ю. М. Чехословацькі події 1968 року: окупація чи звільнення? // *Слово молодим дослідникам: Зб. тез та матер.* – Вип. 6. – Рівне, 1998.
814. Терешко Ю. Переговори лідерів КППС та КПЧ у Чієрні-над-Тисою та їх політичні наслідки // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.* – Вип. 9. – Київ, 2000.
815. Терешко Ю. Словацьке питання у політичному житті Чехословаччини другої половини 40–60-х років ХХ ст. // *Етнічна історія народів Європи.* – Вип. 1. – 1999.
816. Ткаченко І. Історична ретроспектива взаємин України з Чеською Республікою // *Наук. зап. ін-ту політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України.* – Вип. 4 (66). – К, 2013.
817. Товтин Я. Обрання Фердинанда I Габсбурга чеським королем // *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право.* – Ужгород, 2013.
818. Товтин Я., Андрусак Я. Суперництво між Габсбургами і Ягеллонами за чесько-угорський трон (середина ХV – початок ХVI ст.) // *Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту: Серія: Історія.* – Вип. 1. – Тернопіль, 2008.
819. Топінка Є. Чехи у військових формуваннях Українських Січових Стрільців та Української Галицької Армії // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 52. – Львів, 2002.
820. Турянця А., Турянця В. Інвестиції Чехословаччини в освіту та культуру Закарпаття (Підкарпатської Русі) в 20-х роках ХХ ст. // *Наук. вісн. Ужгород. держ. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* – Вип. 5. – Ужгород, 2002.
821. Тюрменко І. «Я сам організував військо» (До питання про київську місію Т. Г. Масарика) // *Перший чехословацький президент Томаш Гарріг Масарик і Україна: Матер. III чеськ.-укр. наук.-практ. конф. «Шляхи розвитку культури чехів України».* Київ, 17 березня 2012 р., – К., 2012.
822. Федака С. Світло й тіні Томаша Масарика // *Т. Г. Масарик та Закарпаття.* – Ужгород, 2001.
823. Федорів І. Становлення наукового слов'янознавства в Україні (перша половина ХХ ст.) // *Україна–Європа–Світ. Міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини.* – Вип. 11. – Тернопіль, 2013.

824. Федорів І. Творча спадщина Т. Шевченка у контексті славістичних рефлексій // *Україна–Європа–Світ. Міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини.* – Вип. 13. – Тернопіль, 2014.

825. Федорук О. Музей визвольної боротьби України у контексті життя української еміграції // *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи.* – Вип. 12. – К., 1999.

826. Федорук О. Творець музею – Симон Наріжний // Федорук О. *Перетин знаку. Вибр. Мистецтвознавчі студії.* – Кн. 2. – К., 2007.

827. Федорчак П. Розвиток економіки Чехословаччини між Першою та Другою світовими війнами // *Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи.* – Чернівці, 2000.

828. Федорчак П. С. ЧСР на рубежі 20-х рр. XX ст.: передумови створення та політичний розвиток // *Галичина. Наук. і культур.-просвіт. краєзн. часопис.* – 2001. – № 5 – 6.

829. Федорчак П. Становлення і політичний розвиток Першої республіки в Чехословаччині // *Вісн. Харків. ун-ту ім. В. Каразіна. Серія: Питання політології.* – Вип. 15. – Харків, 2009. – № 861.

830. Федорчак П. Чесько-словацькі міжнаціональні відносини в державотворчих процесах XX ст. // *Проблеми інтеграції науково-освітнього інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі.* – Тернопіль, Севастополь, Стамбул, 2007.

831. Федорчак П., Федорчак Т. Зовнішня політика ЧСР між першою та другою світовими війнами // *Наук. зап. Тернопіл. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія.* – Вип. 3. – Тернопіль, 2003.

832. Федорчак П., Федорчак Т. Розвиток чеської і словацької культури (1901 – 1939) // *Вісн. Прикарпат. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 23 – 24. – Івано-Франківськ, 2013.

833. Федорчак Т. П. Вплив глобалізації на демократичну трансформацію країн ЦСЄ // *Держава і право. Юридичні і політичні науки.* – Вип. 42. – К., 2008.

834. Федорчак Т. П. Інтеграційний шлях до Європейського Союзу // *Держава і право. Юридичні і політичні науки.* – Вип. 27. – К., 2004.

835. Федорчак Т. Парламентські вибори в Чеській Республіці 2010 року // *Наук. вісн. Одес. нац. економ. ун-ту.* – № 7. – Одеса, 2014.

836. Філіпчук І. «Празька весна» Йосифа Смерковського // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 23. – Рівне, 2012.

837. Філіпчук І. В. Погляди О. Дубчека на розвиток Чехословаччини періоду «Празької весни» // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 24. – Рівне, 2013.

838. Філіпчук І. В. Роль часопису «*Literarní listy*» у формуванні громадянського суспільства в Чехословаччині 60-х років XX ст. // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту.* – Вип. 21. – Рівне, 2011.

839. Фірсов М. І. Допомога СРСР у створенні основ Чехословацької Народної армії // *Питання нової та новітньої історії: Міжвид. наук. зб. – Вип. 20. – К., 1975.*
840. Фірсов М. І. З історії укладення радянсько-чехословацького договору від 12 грудня 1943 р. // *Питання нової та новітньої історії: Міжвид. наук. зб. – Вип. 13. – К., 1971.*
841. Фісанов В. П. Чехословацьке питання в політиці Великобританії (1917 – 1918 рр.) // *УІЖ. – 1987. – № 8.*
842. Франко І. Дещо про «Рукопись короледеворську» // *Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 10. – К., 1977.*
843. Франко І. Карел Гавлік-Боровський. Життєписний нарис // *Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 11. – К., 1978.*
844. Франко Р. Т. Іван Франко та Томаш Гарріг Масарик // *Т. Г. Масарик і нова Європа: Матер. першої укр.-чеськ. наук.-теор. конф. «Масариківськi читання». Київ, 7 – 8 травня 1998. – К., 1998.*
845. Хланта В. В. Допомога Радянського Союзу народам Чехословаччини на завершальному етапі Другої світової війни (1944 – 1945 рр.) // *Наук. зап.: Питання новітньої історії Чехословаччини і Румунії / Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1962.*
846. Хланта О. В. Боротьба компартії Чехословаччини за єдність дій трудящих у революційно-визвольному русі (1925 – 1926) // *Питання нової та новітньої історії європейських соціалістичних країн. – Ужгород, 1969.*
847. Хланта О. В. Допомога В. І. Леніна революційним силам пролетаріату Чехословаччини у боротьбі за створення Комуністичної партії // *Іст. дослідж.: Іст. зарубіж. країн. – Вип. 7. – К., 1981.*
848. Хланта О. В. Зв'язки Д. З. Мануїльського з Комуністичною партією Чехословаччини // *УІЖ. – 1973. – № 6.*
849. Хланта О. В. Т. Г. Масарик і питання соціально-економічного та культурно-освітнього становища населення Закарпаття в період 20-х років ХХ ст. // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 7. – Ужгород, 2002.*
850. Худаніч В. І. Масарик і Україна // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 7. – Ужгород, 2002.*
851. Худаніч В. І. Міжвоєнний період в історії Закарпаття // *Українські Карпати: Матер. між нар. наук. конф. «Українські Карпати: етнос, історія, культура». Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р. – Ужгород, 1993.*
852. Цуп О. Договірні-правова база сучасних українсько-чеських відносин // *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія. – Вип. 18. – Ужгород, 2007.*
853. Цуп О. Роль української діаспори в культурно-мистецьких взаєминах України та Чеської Республіки (1993 – 2006 рр.) // *Зб. наук. пр. Наук.-дослідн. ін-ту українознавства. – Т. XXI. – К., 2008.*
854. Цуп О. Спільна участь України та Чеської Республіки у проектах ОБСЄ // *Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. –*

Вип. 3. – Тернопіль, 2009.

855. Цуп О. Україна та Чеська республіка в інтеграційній політиці Європейського Союзу // *Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини.* – Вип. 378 – 379. – Чернівці, 2008.

856. Цуп О. Формування системи двостороннього співробітництва між Україною та Чеською Республікою на початку 90-х рр. XX ст. // *Україна–Європа–Світ. Міжнар. зб. наук. пр.* – Вип. 1. – Тернопіль, 2008.

857. Цуп О. Ян Гус і його роль у чеській історії // *Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія.* – Вип. 3. – Тернопіль, 2002.

858. Черник П. Україна в геополітичних концепціях Чехії та Словаччини XX ст. // *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.* – Вип. 21. – Львів, 2008.

859. Чигир К. О. Політичні дебати в Чехії щодо розміщення елементів американської ПРО в Європі // *Слов'янський вісник.* – Вип. 11. – Рівне, 2011

860. Чорній В. Слово про подвижників слов'янської культури св. Кирила і Мефодія // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 45. – Львів, 1993.

861. Чуугуєвська М. В. Позиція Чеської Республіки (2004 – 2008 рр.) з ключових питань подальшого розвитку Європейського Союзу // *Вісн. Київ. славіст. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 41. – К., 2009.

862. Чугайов В. П., Кипаренко Г. М., Зашкільняк Л. О. Українська радянська історіографія про вплив Великого Жовтня на зарубіжні слов'янські країни // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 36 – Львів, 1987.

863. Швагуляк М. М. До питання німецько-польсько-чехословацьких відносин у 1934 р. // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 28. – Львів, 1983.

864. Шинкарук А. Л. Інформаційне суспільство і трансформації партійних комунікацій у Польщі, Чехії і Словаччині // *Слов'янський вісник. Серія: Історичні науки.* – Вип. 6. – Рівне, 2007.

865. Шніцер І. Закон про федералізацію ЧССР 1968 р. як спроба врегулювання чесько-словацьких протиріч у державі // *Ужгородські наукові читання: історія, культура, політика, право.* – Ужгород, 2013.

866. Шніцер І. О. Місце і роль Словаччини в житті та діяльності Т. Масарика // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Історія.* – Вип. 7. – 2002.

867. Шніцер І. О. Наростання словацького автономістського руху в Чехословаччині в 20-х роках XX ст. // *Наук. вісн. Ужгород. нац. н-ту. Серія: Історія.* – Вип. 6. – Ужгород, 2002.

868. Шніцер І. Словацьке питання в Чехословацькій державі в 1945–1967 рр. // *Іст. часопис з богемістики і словакістики.* – Вип. 2. – Ужгород, 2012.

869. Шніцер І. Т. Г. Масарик і словацьке питання // *Іст. часопис з богемістики і словакістики.* – Вип. 1. – Ужгород, 2011.

870. Шульга С. А. Чеські легіони у Першій світовій війні // *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Іст. науки.* – Вип. 11. – Луцьк, 2008.

871. Шумоло В. Країни Центрально-Східної Європи (Польща,

Словаччина, Угорщина, Чехія)упостсоціалістичнудобу//*Ст.журнал.*–2004.– № 9.

872. Юрійчук Ю. Особливості розвитку чесько-словацьких відносин у міжвоєнний період // *Історична панорама: Зб. наук. ст. Чернівець. нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича. Спеціальність історія* – Вип. 6. – Чернівці, 2008.

873. Юрійчук Ю. Події 1989 р. в Чехословаччині: причини та рушійні сили // *Наук. вісн. Чернівець. ун-ту.* – Вип. 73 – 74. – Чернівці, 2000.

874. Юрійчук Ю. Партійно-політична структуризація в Чехо-Словаччині в 1989 – 1992 рр. // *Питання історії нового та новітнього часу.* – Вип. 7. – Чернівці, 2000.

875. Юрійчук Ю. Радикалізація чеського та словацького національного рухів та утворення Чехословаччини як наслідок Першої світової війни // *Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі.* – Чернівці, 2008.

876. Юрійчук Ю. Формування національно-державної свідомості у Чехословаччині після Першої світової війни // *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матер. міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча.* Чернівці, 22 – 24 вересня 1998 р. – Чернівці, 2000.

877. Юськів О. Б. Особливості та фактори міжнародних трудових міграцій Чеської Республіки до і після вступу в ЄС // *Молодь в умовах нової соціальної перспективи: Матер. VII міжнар. наук.-практ. конф. Житомир, 17 – 18 травня 2005 р.* – Житомир, 2005.

878. Юськів О. Б. Розвиток міграційних процесів в Чехії: історія та сучасність // *Слов'янський вісник. Серія: Історичні науки.* – Вип. 5. – Рівне, 2004.

879. Янович Й. Ф. КПЧ – натхненник і організатор революційного профспілкового руху (1921 – 1929) // *Питання історії міжнародного комуністичного і робітничого руху.* – Ужгород, 1971.

880. Ясинський А. Самобутній розвиток соціального і аграрного устрою чеського села // *Хроніка* – 2000. – 1999. – № 25 – 26.

881. Адам М. Из истории венгерско-чехословацких отношений накануне второй мировой войны // *Вопросы истории.* – 1960. – № 9.

882. Александров В. Прага сейчас и в 1968 году. // *Международная жизнь.* – 1994. – № 5.

883. Алексеев А. Чехословакия, 40 лет назад // *Международная жизнь.* – 2008. – № 7.

884. Бенеш Э. Демократия сегодня и завтра // *Вопросы истории.* – 1993. – № 1.

885. Бердинских В. А. О происхождении Кирилла и Мефодия и отношениях между греческой и славянскими церквами // *Вопросы истории.* – 2006. – № 1.

886. Богомолов О. Т., Глинкина С. П. Первые уроки экономической трансформации в странах Центральной и Восточной Европы 90-х годов //

Новая и новейшая история. – 1997. – № 3.

887. Веселы И. Роль рабочего класса в истории Чехословакии // *Вопросы истории.* – 1960. – № 2.

888. Виноградов В. Н. Был ли князь К.Меттерних «кучером Европы»? // *Новая и новейшая история.* – 2007. – № 4.

889. Виднянский С. В. Рабочий класс Украинской ССР в развитии производственных связей между трудовыми коллективами СССР и Чехословакии (1945–1985) // *Украинско-чехословацкие интернациональные связи: Сб. науч. трудов.* – К., 1989.

890. Волков В. К. Новые тенденции в развитии исторической мысли в странах Центральной и Юго-Восточной Европы // *Новая и новейшая история.* – 1991. – № 4.

891. Волобуев В. В. Гомулка и подавление «Пражской весны» // *Славяноведение.* – 2008. – № 3.

892. Волокитина Т. В. Польско-чехословацкий пограничный конфликт (1944 – 1947 гг.) // *Вопросы истории.* – 1998. – № 6.

893. Волокитина Т. В., Марьина В. В., Новопашин Ю. С. История Восточной Европы – от начала второй мировой войны до современности // *Новая и новейшая история.* – 1996. – № 6.

894. Гавлик Л. Ранняя стадия развития феодализма в Моравии // *Советское славяноведение.* – 1975. – № 3.

895. Гавранек Я., Коржалка И., Месарош Ю., Шолле З. Народные массы в чешском и словацком национальном движении XIX ст. // *Вопросы истории.* – 1966. – № 1.

896. Глинкина С. П. Центрально-Восточная Европа на пути в Евросоюз // *Новая и новейшая история.* – 2007. – № 3.

897. Граус Ф. К вопросу о происхождении княжеской власти в Чехии // *Вопросы истории.* – 1959. – № 4.

898. Грацианский Н. П. Деятельность Константина и Мефодия в Великоморавском княжестве // *Вопросы истории.* – 1945. – № 1.

899. Грох М. От кризиса феодального общества к буржуазной революции // *Новая и новейшая история.* – 1987. – № 6.

900. Гузенко И. И. Некоторые аспекты «психологической войны» США против Чехословакии (1948 – 1953 гг.) // *Вест. Киев. ун-та. Международные отношения и международное право.* – Вып. 25. – К., 1987.

901. Задорожнюк Э. Г. «Бархатная» революция в Чехословакии глазами американских дипломатов // *Славяноведение.* – 2006. – № 6.

902. Задорожнюк Э. Г. Путь к «бархатной» революции: противостояние «властных» и «безвластных» в Чехословакии // *Славяноведение.* – 2004. – № 3.

903. Задорожнюк Э. Г. Штрихи к портрету Т. Г. Масарика // *Новая и новейшая история.* – 2012. – № 5.

904. Иванов Ю. Ф. К истории предеуситской Чехии // *Вопросы истории.* – 1967. – № 2.

905. Ивонин Ю. Е. Альбрехт Валленштейн // Вопросы истории. – 2003. – № 1.
906. Ивонин Ю. Е. Венцель Антон Кауниц // Вопросы истории. – 2007. – № 4.
907. Из истории «холодной войны». 1954–1964 гг. Документы чешских архивов. Предисловие В. В. Марьиной // Новая и новейшая история. – 2003. – № 1.
908. Исламов Т. М. Австро-Венгрия в первой мировой войне. Крах империи // Новая и новейшая история. – 2001. – № 6.
909. Кизченко А. Ф. Культурные взаимосвязи между СССР и Чехословакией в 1934 – 1938 гг. и участие в них Украинской ССР // Украинско-чехословацкие интернациональные связи. – К., 1989.
910. Кирсенко М. В. Из истории социально-политического развития чешских и словацких земель Австро-Венгрии в начале XX ст. // Вопросы новой и новейшей истории. – Вып. 35. – К., 1989.
911. Кирсенко М. В. Из истории политики западных держав по чехословацкому вопросу в 1914 – 1918 гг. // Вест. Киев. гос. ун-та им. Т. Г. Шевченка: Серия: Международные отношения и международное право. – Вып. 14. – К., 1982.
912. Кирсенко М. В. Из истории чехословацкой политики по вопросу отношений с Францией 1918-1919 гг. // Вест. Киев. гос. ун-та. Серия: Международные отношения и международное право. – Вып. 19. – К., 1984.
913. Кирсенко М. В. Политика Чехословакии в отношении Венгерской советской республики // Вопросы новой и новейшей истории. Межвед. науч. сб. – Вып. 36. – К., 1990.
914. Кирсенко М. В. Политика чехословацкой эмиграции на Западе в период распада Австро-Венгрии летом – осенью 1918 г. // Вест. Киев. ун-та. Серия: Международные отношения и международное право. – Вып. 27. – К., 1988.
915. Кирсенко М. В. Проблема принадлежности пограничных районов в австро-чехословацких отношениях накануне Сен-Жерменского договора // Вест. Киев. ун-та. Серия: Международные отношения и международное право. – Вып. 31. – К., 1990.
916. Кирсенко М. В. Чехословакия в международных отношениях стран социалистического содружества // Вест. Киев. ун-та. Серия: Международные отношения и международное право. – Вып. 11. – К., 1980.
917. Кирсенко М. В. Чешская эмиграция и политика Великобритании в 1914 – 1918 гг. // Вест. Киев. ун-та. Серия: Международные отношения и международное право. – Вып. 25. – К., 1987.
918. Кладивова В. Социалистические преобразования сельского хозяйства в СССР и Чехословакии // Вопросы истории. – 1963. – № 10.
919. Козыркина К. И. Новые сведения о тайных переговорах фашисткой Германии с Чехословакией // Вопросы истории. – 1965. – № 8.
920. Коровицина Н. В. Два решения национального вопроса: Чехия-

Словакия до и после 1989 г. // *Славяноведение*. – 1995. – № 6.

921. Коровицина Н. В. Завершение строительства «основ капитализма» в постсоциалистическом обществе // *Славяноведение*. – 2003. – № 1.

922. Коровицина Н. В. Самая «бархатная» революция: «чешский человек» на фоне общественных перемен. // *Славяноведение*. – 2000. – № 3.

923. Королёв Г. И., Филиппов В. Н., Ю. Фучик – антифашист, патриот, интернационалист // *Новая и новейшая история*. – 1983. – № 5, 6.

924. Королюк В. Д. Особенности становление феодализма и формирования славянских раннефеодальных государств и народностей в Восточной, Центральной и Юго-Восточной Европе // *Советское славяноведение*. – 1970. – № 5.

925. Кузьмин В. Ю. Историческое значение победоносного февраля 1948 г. в Чехословакии // *Новая и новейшая история*. – 1988. – № 1.

926. Куплевахский В. Я. Возникновение и борьба левого течения в рабочем движении Чехословакии (1918 – 1920 гг.) // *Уч. Зап. Харьков. гос. ун-та*. – Т. 88. – Харьков, 1957.

927. Куплевахский В. Я. Преодоление раскола в коммунистическом движении Чехословакии (1921 г.) // *Зап. Харьков. сельскохоз. ин-та*. – Т. 22. – Харьков, 1958.

928. Лаптева Л. П. Жизненный путь и творческая деятельность историка-слависта А. И. Ясинского // *Славянский альманах 2008*. – М., 2009.

929. Ловмяновский Г. Происхождение славянских государств // *Вопросы истории*. – 1977. – № 12.

930. Майский И. М. Чемберлен и Мюнхен (Из воспоминаний) // *Вопросы истории*. – 1962. – № 1.

931. Малевич О. М. Томаш Гарриг Масарик // *Вопросы истории*. – 2004. – № 11.

932. Марченко А. Д. Соколово – символ боевого братства // *Военно-исторический журнал*. – 1963. – № 3.

933. Марьина В. В. Выселение немцев из Чехословакии: рождение и модификация идеи. 1939–1943 гг. // *Славяноведение*. – 2003. – № 1.

934. Марьина В. В. Выселение немцев из Чехословакии: интернационализация и реализация идеи. 1944 – 1946 гг. // *Славяноведение*. – 2003. – № 3.

935. Марьина В. В. Дипломатия Бенеша после Мюнхенского соглашения. 1939 – 1945 гг. // *Новая и новейшая история*. – 2009. – № 4.

936-937. Марьина В. В. Ещё раз о «мюнхенском сговоре» // *Славяноведение*. – 2006. – № 3.

938. Марьина В. В. Пражская весна 1968 г.: к вопросу о международном резонансе. // *Славяноведение*. – 2008. – № 3.

939. Марьина В. В. Советский Союз и Чехословакия. 1945 г. // *Новая и*

новейшая история. – 2005. – № 3.

940. Марьина В. В. Чехословакия: от многонационального к двунациональному государству. 1944 – 1948 гг. // *Славяноведение*. – 2001. – № 3.

941. Марьина В. В. Чехословацкая, чешская и словацкая историография до и после «бархатной революции» 1989 г. // *Новая и новейшая история*. – 2002. – № 1.

942. Марьина В. В. Чехословацкий «февраль» 1948 р. // *Вопросы истории*. – 1998. – № 10.

943. Марьина В. В. Чехословацко-советские отношения в дипломатических переговорах 1939 – 1945 гг. // *Новая и новейшая история*. – 2000. – № 4.

944. Марьина В. В. Чехословацко-французские отношения в 1940 – 1945 гг. // *Новая и новейшая история*. – 2007. – № 1.

945. Марьина В. В. Э. Бенеш: последний визит в Москву (март 1945 г.) // *Славяноведение*. – 1996. – № 6.

946. Махонин П. Трансформация и модернизация чешского общества. // *Социс*. – 2002. – № 6.

947. Мельникова И. М. Коммунистическая партия – руководящая и направляющая сила народно-демократической Чехословакии // *Народы Чехословакии в борьбе за социализм*. – М., 1957.

948. Мельникова И. Н. Внутривластический кризис в Чехословакии в 1925 – 1926 гг. // *Новая и новейшая история*. – 1958. – № 5.

949. Мельникова И. Н. Классовые противоречия в Чехословакии и борьба трудящихся против наступления буржуазии в первые годы частичной стабилизации капитализма (1924 – 1925) // *Уч. зап. Ин-та славяновед. АН СССР*. – Вып. 18. – М., 1959.

950. Мельникова И. Н. Экономическое развитие Чехословакии в годы частичной стабилизации капитализма (1924 – 1929) // *Уч. зап. Ин-та славяновед. АН СССР*. – Вып. 16. – М., 1958.

951. Мельникова И. Н., Пруница С. Ю. Интернациональная солидарность чешских, словацких и закарпатоукраинских трудящихся в борьбе за социальное и национальное освобождение (1918 – 1938) // *Украинско-чехословацкие интернациональные связи*. – К., 1989.

952. Митряев А. И. Изучение в украинской советской историографии средневековой истории зарубежных славян (1917 – 1967) // *Славянская историография и археография*. – М., 1969.

953. Молок Ф. А. Отклик в Чехии на Отечественную войну 1812 г. и освободительный поход русской армии в Европу // *Новая и новейшая история*. – 1963. – № 4

954. Монин М. Е. Советско-чехословацкое братство по оружию в боях за освобождение Чехословакии // *Новая и новейшая история*. – 1985. – № 2.

955. Морозов С. В. Польша и Чехословакия в дни майского кризиса 1938 г. // *Славяноведение*. – 2006. – № 3.

956. Мурашко Г. П. Государственная власть и католическая церковь в странах Центральной Европы. 1948–1952 гг. // Новая и новейшая история. – 2007. – № 2.

957. Мурашко Г. П. Февральский кризис 1948 г. В Чехословакии и советское руководство. По новым материалам российских архивов // Новая и новейшая история. – 1998. – № 3.

958. Мусатов В. Л. Восточная Европа: процесс перемен // Новая и новейшая история. – 1991. – № 2.

959. Недорезов А. И. Народные массы Чехословакии в борьбе за революционные преобразования (1945 – 1948 гг.) // Вопросы истории. – 1955. – № 5.

960. Недорезов А. И. Чехословакия в годы революции и строительства социализма // Вопросы истории. – 1970. – № 5.

961. Недорезов А. М. Чехословацкая историография антифашистского освободительного движения в стране // Вопросы истории. – 1964. – № 8.

962. Нидерхаузер Э. Славянские народы империи Габсбургов в революции 1848 г. // Славяноведение. – 1998. – № 6.

963. Николаев В. М. Состояние обороны Чехословакии накануне Мюнхена // Вопросы истории. – 1964. – № 11.

964. Новиков Н. Г. Строительство социализма в Чехословакии // Новая и новейшая история. – 1976. – № 3.

965. Новопашин Ю. С. Вторжение в Чехословакию в 1968 г. как воплощение практики «классового подхода» // Славяноведение. – 1993. – № 1.

966. Озолин А. И. О международном значении чешской крестьянской войны XV в. // Вопросы истории. – 1955. – № 8.

967. Орлик И. И. Запад и Прага в 1968 г. По документам Архива МИД Чешской республики // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3.

968. Орлик И. И. Запад и Прага в феврале 1948 г. // Новая и новейшая история. – 1998. – № 2.

969. Орлик И. И. Центрально-Восточная Европа: от СЭВ до Евросоюза // Новая и новейшая история. – 2009. – № 1.

970. Павленко О. В. Панславизм // Славяноведение. – 1998. – № 6.

970-а. Панек Я., Пешек И. Историки против насилия над историей. Точка зрения содружества историков Чешской республики // Славяноведение. – 2003. – № 1.

971. Переговоры Э. Бенеша в Москве (декабрь 1943 г.) // Вопросы истории. – 2001. – № 1, 3.

972. Пихоя Р. Г. Чехословакия, 1968 год. Взгляд из Москвы. По документам ЦК КПСС // Новая и новейшая история. – 1994. – № 6; 1995. – № 1.

973. Поклад Б. И. Пражская весна – взгляд из Вены // Новая и новейшая история. – 2002. – № 5.

974. Поп И. И. Германская экспансия в Центральной Европе и

чехословацко-венгерские отношения в 1935 – 1936 гг. // «Дрэнэ нах Остен» и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. – М., 1969.

975. Поп И. И. Ремилитаризация Рейнской зоны и чехословацко-венгерские отношения // Советское славяноведение. – 1966. – № 6.

976. Поп Ю. И. Борьба марксизма против оппортунизма в чешском рабочем движении 70–80-х годов XIX века // Советское славяноведение. – 1989. – № 5.

977. Поп Ю. И. Великая Октябрьская социалистическая революция на страницах чехословацких исторических журналов (1950 – 1975 гг.) // Тез. докл. и сообщ. Всесоюз. науч.-практ. конф. по пробл. «Великая Октябрьская социалистическая революция и освещение ее всемирно-исторического значения в преподавании общественных наук и исторических дисциплин в высшей педагогической школе. (Москва, 13 – 15 сент. 1977 г.)». – М., 1977.

978. Поп Ю. И. Й. В. Фрич во взаимосвязях с польскими революционерами // Революционно-демократическое движение в странах Восточной Европы второй половины XIX в. и его роль в развитии интернациональных связей: Тез. докл. и сообщ. респ. науч. симпоз. Львов, 30 окт. – 2 нояб. 1985 г. – Львов, 1985.

979. Постоловский Р. М. Роль демократических традиций в формировании «параллельной культуры» в Чехословакии в период от «Пражской весны» до «бархатной революции» // Тоталитаризм и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20 – 80-е годы XX века). – Т. 2. – Харьков, 1995.

980. Прасолов С. И. Секретные чехословацко-германские переговоры (1936 – 1937 гг.) // Новая и новейшая история. – 1982. – № 5.

981. Севостьянов Г. Н. Мюнхен и дипломатия США // Новая и новейшая история. – 1987. – № 4.

982. Серапионова Е. П. К. Крамарж о федерализме и проблемах будущего государственного устройства России // Славяноведение. – 2001. – № 5.

983. Серапионова Е. П. Э. Бенеш и его идеи демократического развития общества // Славяноведение. – 1998. – № 1.

984. Сохань П. С., Даниленко В.М. Советско-чехословацкое научно-техническое сотрудничество и участие в нем Украинской ССР (70 – 80-е гг.) // Украинско-чехословацкие интернациональные связи. – К., 1989.

985. Стадник Е. В. К вопросу о концепции национальной политики Т. Масарика // Матер. вузів. наук. конф. проф. – виклад. складу по результатах наук.-дослід. роботи. – Кн. 2. – Донецьк, 1997.

986. Стадник Е. Национальный вопрос в I Чехословацкой республике (20 – 30 гг.) // Матер. вузов. конф. проф.-препод. состава по итогам науч.-исслед. и метод. работы. – Донецьк, 1995.

987. Станков Н. Н. Рапалльский договор 1922 г. и Чехословакия // Славяноведение. – 2006. – № 3.

988. Станков Н. Н. Трудный путь в Локарно: дипломатия Э. Бенеша в 1925 г. // *Новая и новейшая история*. – 2007. – № 2.
989. Стыкалин А. С. «Пражская весна» 1968 г. И позиция Венгрии // *Славяноведение*. – 1999. – № 3.
990. Сухарев В. В., Мартыненко И. В. Взаимосвязи общественности Украинской ССР и ЧССР // *Украинско-чехословацкие интернациональные связи*. – К., 1989.
991. Топорнин Б. Н. К вопросу о возникновении и развитии народно-демократического государства в Чехословакии (1945 – 1948 гг.) // *Новая и новейшая история*. – 1964. – № 6.
992. Топорнин Б. Н. Развитие чехословацкого государства в период построения социалистического общества // *Вопросы истории*. – 1965. – № 4.
993. Травин Д. Чехословакия: «изм» с человеческим лицом // *Звезда*. – 2004. – № 7.
994. Третьяков П. Н. Новые данные о Великоморавском государстве // *Вопросы истории*. – 1961. – № 5.
995. Удальцов И. К характеристике политической деятельности Ф. Палацкого // *Вопросы истории*. – 1950. – № 10.
996. Фирлингер Ф. Правда об отношении Чехословакии к «плану Маршалла» (1947 г.) // *Новая и новейшая история*. – 1963. – № 1.
997. Фирсов Е. Ф. Партия «чехословацкой деревни» на рубеже 20 – 30-х годов // *Вестн. Москов. ун-та. Серия 8. История*. – Москва, 1996. – № 3.
998. Флоринский Т. Ян Амос Коменский, «друг человечества» // *Киев. Университет. Известия*. – 1892. – № 4.
999. Шишкова Н. Правовые аспекты интеграции Чешской Республики в Европейский Союз. // *Право и политика*. – 2002. – № 3.
1000. Яжборовская И. С. Трансформация Восточной Европы в конце XX в. // *Вопросы истории*. – 2007. – № 6.
1001. Янин А. А. Социалистическое строительство ЧССР (1976 – 1982 гг.) // *Новая и новейшая история*. – 1983. – № 1.

СТАТТІ В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАННЯХ:

1002. Австрославизм // *Українська радянська енциклопедія (далі – УРЕ)*, вид. 2. – К., 1977. – Т. 1.
1003. Австро-Угорщина // *УРЕ*. – К., 1959. – Т. 1; вид. 2. – К., 1977. – Т. 2.
1004. Алеш М. // *УРЕ*. – К., 1959. – Т. 1.; вид. 2. – К., 1977. – Т. 1.
1005. Антанта Мала // *УРЕ*. – К., 1959. – Т. 1.; вид. 2. – К., 1977. – Т. 2.
1006. Бабичев Г., Пашковський Л. Мюнхенська угода // *УРЕ*, вид. 2. – К., 1982. – Т. 7.
1007. Безруч П. // *УРЕ*. – К., 1959. – Т. 1.; вид. 2. – К., 1977. – Т. 1.
1008. Бенеш Е. // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*. – Париж – Нью-Йорк, 1955. – Т. 1.
1009. Бенеш Е. // *УРЕ*. – К., 1959. – Т. 1.; вид. 2. – К., 1977. – Т. 1.

1010. Бідло Я. // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина.* – Париж – Нью-Йорк, 1955. – Т. 1.
1011. Біла Гора // *УРЕ.* – К., 1959. – Т. 1.; вид. 2. – К., 1977.
1012. Білецький А. Кирило і Мефодій // *УРЕ,* вид. 2. – К., 1980. – Т. 5.
1013. Боряк Т. Г., Ковальчук О. Наріжний Симон // *Енциклопедія історії України (далі – ЕІУ)* – К., 2010 – Т. 7.
1014. Братійчук М. «Інтеркосмос» // *УРЕ,* вид. 2. – К., 1979. – Т. 4.
1015. Бржезіна // *УРЕ.* – К., 1960. – Т. 2.; вид. 2. – К., 1978. – Т. 2.
1016. Будителі // *УРЕ,* вид. 2. – К., 1978. – Т. 2.
1017. Буріан Е.-Ф. // *УРЕ.* – К., 1960. – Т. 2.; вид. 2. – К., 1978. – Т. 2.
1018. Ванчура В. // *УРЕ;* вид. 2. – К., 1978. – Т. 2.
1019. Варварцев М. М. Революції в Європі 1848 – 1849 років // *ЕІУ.* К., 2012. – Т. 9.
1020. Великоморавська держава // *УРЕ.* – К., 1960. – Т. 1.; вид. 2. – К., 1978. – Т. 2.
1021. Віднянський С. В. «Будителі» // *Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник* – К., 2009. – Вип. 1.
1022. Віднянський С. В. Договір між СРСР і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну // *Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник* – К., 2010. – Вип. 2.
1023. Віднянський С. В. Конституція Чехословацької Республіки // *Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник.* – Вип. 3. – К., 2012.
1024. Віднянський С. В. Мала Антанта // *Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник.* – Вип. 3. – К., 2012.
1025. Віднянський С. В. Масарик Томаш-Гаррріг // *ЕІУ.* – К., 2009. – Т. 6.
1026. Віднянський С. В. Мюнхенська угода 1938 // *ЕІУ.* – К., 2010. – Т. 7.
1027. Віднянський С. В. Палацький Ф. // *ЕІУ.* – К., 2011. – Т. 8.
1028. Віднянський С. В. Перший Чехословацький корпус // *Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник.* – Вип. 4. – К., 2013.
1029. Віднянський С. В. Слов'янська бібліотека в Празі // *Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник.* – Вип. 4. – К., 2013.
1030. Віднянський С. В. Слов'янський інститут у Празі // *Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник.* – Вип. 4. – К., 2013.
1031. Віднянський С. В. Український вільний університет у Празі // *Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник.* – Вип. 4. – К., 2013.
1032. Віднянський С. В. Український громадський комітет у Чехословаччині // *Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник.* – Вип. 4. – К., 2013.
1033. Віднянський С. В. Чехія // *ЕІУ.* – К., 2013. – Т. 10.

1034. Віднянський С. В. Чехія, Чеська Республіка // Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник. – Вип. 4. – К., 2013.
1035. Віднянський С. В. Чехословацький корпус у Росії // Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник. – Вип. 4. – К., 2013.
1036. Волькер Ї. // УРЕ, вид. 2. – К., 1978. – Т. 2.
1037. Габсбурги // УРЕ, вид. 2. – К., 1978. – Т. 2.
1038. Галек В. // УРЕ. – К., 1960. – Т. 3.; вид. 2. – К., 1978. – Т. 2.
1039. Ганка В. // УРЕ. – К., 1960. – Т. 3.; вид. 2. – К., 1978. – Т. 2.
1040. Гашек Я. // УРЕ. – К., 1960. – Т. 3.
1041. Гейдук А. // УРЕ. – К., 1960. – Т. 3.; вид. 2. – К., 1977. – Т. 2.
1042. Главка Й. // УРЕ. – К., 1960. – Т. 3.; вид. 2. – К., 1978. – Т. 3.
1043. Гордійчук М. Дворжак А. // УРЕ, вид. 2. – К., 1978. – Т. 3.
1044. Готвальд К. // УРЕ. – К., 1960. – Т. 3; вид. 2. – К., 1978. – Т. 3.
1045. Гранчак І. Прага [розділ історія] // УРЕ. – К., 1963. – Т. 11.
1046. Гулевич В. Революції 1848 – 1849 рр. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 12.
1047. Гус Я. // УРЕ. – К., 1960. – Т. 3; вид. 2. – К., 1978. – Т. 3.
1048. Гусак Г. // УРЕ, вид. 2. – К., 1978. – Т. 3.
1049. Гуситські пісні // УРЕ; вид. 2. – К., 1978. – Т. 3.
1050. Далаурак С. Коменський Я. А. // УРЕ, вид. 2. – К., 1980. – Т. 5.
1051. Дворжак А. // УРЕ. – К., 1961. – Т. 4.
1052. Дерейко І. І. Празьке повстання 1945 // ЕІУ. – К., 2011. – Т. 8.
1053. Дмитрук В. І. Празька весна 1968 // ЕІУ – К., 2011 – Т. 8.
1054. Добіаш В. // УРЕ. – К., 1961. – Т. 4; вид. 2. – К., 1978. – Т. 3.
1055. Добровський Й. // УРЕ. – К., 1961. – Т. 4.; вид. 2. – К., 1978. – Т. 3.
1056. Жижка Я. // УРЕ. – К., 1961. – Т. 5; вид. 2. – К., 1979. – Т. 4.
1057. Житник В. Чапек К. // УРЕ, вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1058. Житник В. Челаковський Ф. Л. // УРЕ, вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1059. Запотоцький А. // УРЕ. – К., 1961. – Т. 5.; вид. 2. – К., 1979. – Т. 4.
1060. Затонський Д. Кафка Ф. // УРЕ, вид. 2. – К., 1980. – Т. 5.
1061. Земан К. // УРЕ, вид. 2. – К., 1979. – Т. 4.
1062. Іваненко О А. Нідерле Л. // ЕІУ. – К., 2010. – Т. 7.
1063. Їрасек А. // УРЕ. – К., 1961. – Т. 6.
1064. Капр Я. // УРЕ. – К., 1961. – Т. 6.
1065. Карл I Чеський // УРЕ. – К., 1961. – Т. 6.
1066. Карл IV // УРЕ, вид. 2. – К., 1980. – Т. 5.
1067. Кафка Б. // УРЕ. – К., 1961. – Т. 6.
1068. Кафка Ф. // УРЕ. – К., 1961. – Т. 6.
1069. Качуренко Ю. Договір між ЧССР і ФРН // УРЕ, вид. 2. – К., 1978. – Т. 2.
1070. Квапілова Г. // УРЕ, вид. 2. – К., 1980. – Т. 5.
1071. Кирейко В. Сметана Б. // УРЕ, вид. 2. – К., 1983. – Т. 10.
1072. Кирило і Мефодій // УРЕ. – К., 1961. – Т. 6.
1073. Кирилов Л. Празька операція 1945 р. // УРЕ, вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.

1074. Кізченко А. Лютневі події 1948 // УРЕ, вид. 2. – К., 1981. – Т. 6.
1075. Кізченко А. Масарик Т. Г. // УРЕ, вид. 2. – К., 1981. – Т. 6.
1076. Кізченко А. Чехословацьчина [розділ «історія»] // УРЕ, вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1077. Ключко В. І. Лужицька культура // ЕІУ. – К., 2009. – Т. 9.
1078. Козьма Празький // УРЕ. – К., 1961. – Т. 6; вид. 2. – К., 1980. – Т. 5.
1079. Коллар Я. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 7.
1080. Коменський Я. А. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 7.
1081. Копилов С. А. Слов'язнознавство // Енциклопедія історії України. – К., 2012. – Т. 9.
1082. Косарек А. // УРЕ, вид. 2. – К., 1980. – Т. 5.
1083. Кочур Г. Шафарик П. Й. // УРЕ, вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1084. Кошицька програма // УРЕ. – К., 1962. – Т. 7.; вид. 2. – К., 1982. – Т. 7.
1085. Кравців Б. Слов'янський конгрес у Празі 1848 // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк, 1976. – Т. 8.
1086. Краледворський рукопис // УРЕ. – К., 1962. – Т. 7; вид. 2. – К., 1982. – Т. 7.
1087. Краснянський О. Прага // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк, 1970. – Т. 6.
1088. Кріль М. «Грюн» план. // Світова історія: ХХ ст. Енциклопедичний словник. – Львів, 2008.
1089. Кріль М. Масарик Т. // Світова історія: ХХ ст. Енциклопедичний словник. – Львів, 2008.
1090. Кріль М. Радянсько-чехословацький договір про взаємодопомогу. // Світова історія: ХХ ст. Енциклопедичний словник. – Львів, 2008.
1091. Кріль М. Чехословацька криза 1938 – 1939. // Світова історія: ХХ ст. Енциклопедичний словник. – Львів, 2008.
1092. Кріль М. Чехословацьчина // Світова історія: ХХ століття. Енциклопедичний словник. – Львів, 2008.
1093. Куба Л. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 7; вид. 2. – К., 1980. – Т. 5.
1094. Лада Й. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 7; вид. 2. – К., 1981. – Т. 6.
1095. Ленарт Й. // УРЕ. – К., 1964. – Т. 16.; вид. 2. – К., 1981. – Т. 6.
1096. Лисяк-Рудницький І. Масарик Т. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк, 1962. – Т. 4.
1097. Лозанський І. Нейман С. К. // УРЕ, вид. 2. – К., 1982. – Т. 7.
1098. Лозинський І. Немцова Б. // УРЕ, вид. 2. – К., 1982. – Т. 7.
1099. Люксембурги // УРЕ, вид. 2. – К., 1981. – Т. 6.
1100. Майєр Р. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 8; вид. 2. – К., 1981. – Т. 6.
1101. Майєрова М. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 8; вид. 2. – К., 1981. – Т. 6.
1102. Мала Антанта // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк, 1962. – Т. 4.
1103. Манес А. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 8; вид. 2. – К., 1981. – Т. 6.
1104. Манес Й. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 8; вид. 2. – К., 1981. – Т. 6.
1105. Манес К. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 8; вид. 2. – К., 1981. – Т. 6.

1106. Марахов Г. Палацький Ф. // УРЕ, вид. 2. – К., 1982. – Т. 8.
1107. Маркус В. Чехи // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк, 1984. – Т. 10.
1108. Маркус В. Чехо-Словаччина // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк, 1984. – Т. 10.
1109. Маркус В., Р. М. Чехія // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк, 1984. – Т. 10.
1110. Масарик Т. Г. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 8.
1111. Маха К. Г. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 8; вид. 2. – К., 1981. – Т. 6.
1112. Махар Й. С. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 8.
1113. Мацкевич Л. Г. Лінійно-стрічкової кераміки культура // ЕІУ. – К., 2009. – Т. 9.
1114. Мельникова І. Комуністична партія Чехословаччини // УРЕ. – К., 1962. – Т. 7.
1115. Мельникова І. Національний фронт Чехословаччини // УРЕ, вид. 2. – К., 1982. – Т. 7.
1116. Мельникова І. Чехословаччина [розділ «історія»] // УРЕ. – К., 1964. – Т. 16.
1117. Мисльбек Й. В. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 9; вид. 2. – К., 1981. – Т. 6.
1118. Мітряев А. Гуситський революційний рух // УРЕ, вид. 2. – К., 1978. – Т. 3.
1119. Мітюров Б. Матиці // УРЕ, вид. 2. – К., 1981. – Т. 6.
1120. Моторний В. Неруда Я. // УРЕ, вид. 2. – К., 1982. – Т. 7.
1121. Моторний В. Новий К. // УРЕ, вид. 2. – К., 1982. – Т. 7.
1122. Моторний В. Ольбрахт І. // УРЕ, вид. 2. – К., 1982. – Т. 8.
1123. Моторний В. Плугарж З. // УРЕ, вид. 2. – К., 1982. – Т. 8.
1124. Моторний В. Пуїманова М. // УРЕ, вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1125. Моторний В. Сова А. // УРЕ, вид. 2. – К., 1983. – Т. 10.
1126. Моторний В. Сташек А. // УРЕ, вид. 2. – К., 1983. – Т. 10.
1127. Моторний В. Тауфер Й. // УРЕ, вид. 2. – К., 1984. – Т. 11, кн. 1.
1128. Моторний В. Томан Й. // УРЕ, вид. 2. – К., 1984. – Т. 11, кн. 1.
1129. Моторний В. Фучік Ю. // УРЕ, вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1130. Моторний В. Штолл А. // УРЕ, вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1131. Мошна І. // УРЕ, вид. 2. – К., 1982. – Т. 7.
1132. Мюнхенська угода // УРЕ. – К., 1962. – Т. 9.
1133. Неєдлий В. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 10; вид. 2. – К., 1982. – Т. 7.
1134. Неєдлий З. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 10; вид. 2. – К., 1982. – Т. 7.
1135. Неєдлий Я. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 10.
1136. Неєдлі З. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк, 1966. – Т. 5.
1137. Незвал В. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 10.
1138. Нейман С. К. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 10.
1139. Немцова Б. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 10.
1140. Неруда Я. // УРЕ. – К., 1962. – Т. 10.

1141. Нечас Я. // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*. – Париж – Нью-Йорк, 1966. – Т. 5.
1142. Нідерле Л. // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*. – Париж – Нью-Йорк, 1966. – Т. 5.
1143. Новак В. // *УРЕ*. – К., 1962. – Т. 10; вид. 2. – К., 1982. – Т. 7.
1144. Новий К. // *УРЕ*. – К., 1962. – Т. 10.
1145. Ольбрахт І. // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*. – Париж – Нью-Йорк, 1966. – Т. 5
1146. Ольбрахт І. // *УРЕ*. – К., 1962. – Т. 10.
1147. Отченашек Я. // *УРЕ*. – К., 1962. – Т. 10; вид. 2. – К., 1982. – Т. 8.
1148. Палацький Ф. // *УРЕ*. – К., 1962. – Т. 10.
1149. Парлер // *УРЕ*, вид. 2. – К., 1982. – Т. 8.
1150. Парлерж // *УРЕ*. – К., 1962. – Т. 10.
1151. Петерс І. *Комуністична партія Чехословаччини* // *УРЕ*, вид. 2. – К., 1980. – Т. 5.
1152. Петерс І. *Радянсько-чехословацькі документи* // *УРЕ*, вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1153. Петерс І. *Травневе повстання 1945 р. в чеських землях* // *УРЕ*, вид. 2. – К., 1984. – Т. 11.
1154. Петерс І. *Чехія [розділ «історія»]* // *УРЕ*. – К., 1964. – Т. 16; вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1155. Покорний К. // *УРЕ*. – К., 1963. – Т. 11; вид. 2. – К., 1982. – Т. 8.
1156. Полівка Ї. // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*. – Париж – Нью-Йорк, 1970. – Т. 6.
1157. Похилевич Л. *Гуситські війни* // *УРЕ*. – К., 1960. – Т. 2; вид. 2. – К., 1982. – Т. 7.
1158. Прага // *УРЕ*, вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1159. *Празька культура [археологічна]* // *УРЕ*, вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1160. *Празьке повстання 1848 р.* // *УРЕ*. – К., 1963. – Т. 11; вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1161. *Празьке повстання 1945 р.* // *УРЕ*. – К., 1963. – Т. 11.
1162. *Празький університет* // *УРЕ*. – К., 1963. – Т. 11.
1163. *Пржемисловичі* // *УРЕ*, вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1164. *Прокоп Великий* // *УРЕ*. – К., 1963. – Т. 11; вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1165. *Прохаска Ї.* // *УРЕ*. – К., 1963. – Т. 11; вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1166. *Пруха Я.* // *УРЕ*. – К., 1963. – Т. 11; вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1167. *Пршедмості [археологічна культура]* // *УРЕ*, вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1168. *Пуйманова М.* // *УРЕ*. – К., 1963. – Т. 12.
1169. *Пуркине К.* // *УРЕ*. – К., 1963. – Т. 12; вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1170. *Пуркине Я. Е.* // *УРЕ*. – К., 1963. – Т. 12; вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1171. *Пшемисловичі* // *УРЕ*. – К., 1963. – Т. 12.
1172. *Ржегорж Ф.* // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*. – Париж – Нью-Йорк, 1973. – Т. 7.
1173. *Ржегорж Ф.* // *УРЕ*. – К., 1963. – Т. 12; вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.

1174. Ржезач Т. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 12; вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1175. Сабіна К. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 12; вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1176. Само // УРЕ, вид. 2. – К., 1983. – Т. 10.
1177. Санцевич А. Празький університет // УРЕ, вид. 2. – К., 1983. – Т. 9.
1178. Санцевич А. Чехословацька Академія наук // УРЕ, вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1179. Сватоппук Т. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 12; вид. 2. – К., 1983. – Т. 10.
1180. Светла К. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 12; вид. 2. – К., 1983. – Т. 10.
1181. Свобода Л. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк, 1973. – Т. 7.
1182. Свобода Л. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 13; вид. 2. – К., 1983. – Т. 10.
1183. Сигізмунд І // УРЕ, вид. 2. – К., 1983. – Т. 10.
1184. Синиця Є. В., Терпиловський Р. В. Празька культура // ЕІУ – К., 2011. – Т. 8.
1185. Скала І. // УРЕ, вид. 2. – К., 1983. – Т. 10.
1186. Скула Й. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 13.
1187. Славік Й. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 13.
1188. Славік Ф. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 13; вид. 2. – К., 1983. – Т. 10.
1189. Сладек Й. В. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 13.
1190. Сладковський К. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 13.
1191. Сметана Б. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 13.
1192. Сова А. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 13.
1193. Сташек А. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 13; вид. 2. – К., 1983. – Т. 10.
1194. Сук Й. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 13.
1195. Таборити // УРЕ, вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1196. Теодорік // УРЕ, вид. 2. – К., 1984. – Т. 11, кн. 1.
1197. Тил Й. К. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 14; вид. 2. – К., 1984. – Т. 11, кн. 1.
1198. Тридцятирічна війна // УРЕ. – К., 1963. – Т. 14; вид. 2. – К., 1984. – Т. 11.
1199. Трнка Ї. // УРЕ. – К., 1963. – Т. 14; вид. 2. – К., 1984. – Т. 11, кн. 2.
1200. Троцинський В. П. Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова // Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник – К., 2013. – Вип. 4.
1201. Українсько-чехословацький торговельний договір 1922 р. // УРЕ, вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1202. Фібіх З. // УРЕ. – К., 1964. – Т. 15; вид. 2. – К., 1984. – Т. 11, кн. 1.
1203. Філенко Т. Яначек Л. // УРЕ, вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1204. Фріч Й. В. // УРЕ. – К., 1964. – Т. 15; вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1205. Фріч М. // УРЕ. – К., 1964. – Т. 15.
1206. Фучік Ю. // УРЕ. – К., 1964. – Т. 15.
1207. Хельчицький П. // УРЕ. – К., 1964. – Т. 15; вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1208. Чалек К. // УРЕ. – К., 1964. – Т. 16.
1209. Чашники // УРЕ, вид. 2. – К., 1985. – Т. 12.
1210. Челаковський // УРЕ. – К., 1964. – Т. 16.

1211. Челаковський Ф. // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина.* – Париж – Нью-Йорк, 1984. – Т. 10.
1212. Чермак Я. // *УРЕ.* – К., 1964. – Т. 16.
1213. Чеські брати // *УРЕ, вид. 2.* – К., 1985. – Т. 12.
1214. Чех Е. // *УРЕ.* – К., 1964. – Т. 16; *вид. 2.* – К., 1985. – Т. 12.
1215. Чех С. // *УРЕ.* – К., 1964. – Т. 16; *вид. 2.* – К., 1985. – Т. 12.
1216. Чехи // *УРЕ, вид. 2.* – К., 1985. – Т. 12.
1217. Чехо-Словацька бригада // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина.* – Париж – Нью-Йорк, 1984. – Т. 10.
1218. Чехословацьке телеграфне агентство // *УРЕ, вид. 2.* – К., 1985. – Т. 12.
1219. Шафарик // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина.* – Париж – Нью-Йорк, 1984. – Т. 10.
1220. Шафарик П. Й. // *УРЕ.* – К., 1964. – Т. 16.
1221. Швабінський М. // *УРЕ.* – К., 1964. – Т. 16; *вид. 2.* – К., 1985. – Т. 12.
1222. Шверма Я. // *УРЕ.* – К., 1964. – Т. 16; *вид. 2.* – К., 1985. – Т. 12.
1223. Шевчук В. Гавлічек-Боровський К. // *УРЕ, вид. 2.* – К., 1978. – Т. 2.
1224. Шевчук В. Гашек Я. // *УРЕ, вид. 2.* – К., 1978. – Т. 2.
1225. Шевчук В. Їрасек А. // *УРЕ, вид. 2.* – К., 1979. – Т. 4.
1226. Шевчук В. Козак Я. // *УРЕ, вид. 2.* – К., 1980. – Т. 5.
1227. Шевчук В. Коллар Я. // *УРЕ, вид. 2.* – К., 1980. – Т. 5.
1228. Шевчук В. Кратохвіл Я. // *УРЕ, вид. 2.* – К., 1980. – Т. 5.
1229. Шевчук В. Незвал В. // *УРЕ, вид. 2.* – К., 1982. – Т. 7.
1230. Шкрета // *УРЕ.* – К., 1964. – Т. 16.
1231. Шкроуп Ф. Я. // *УРЕ.* – К., 1964. – Т. 16; *вид. 2.* – К., 1985. – Т. 12.
1232. Шмераль Б. // *УРЕ.* – К., 1964. – Т. 16; *вид. 2.* – К., 1985. – Т. 12.
1233. Штроугал Л. // *УРЕ, вид. 2.* – К., 1985. – Т. 12.
1234. Штурса Я. // *УРЕ.* – К., 1964. – Т. 16; *вид. 2.* – К., 1985. – Т. 12.
1235. Юнгман Й. // *УРЕ.* – К., 1964. – Т. 16; *вид. 2.* – К., 1985. – Т. 12.
- Яначек Л. // *УРЕ.* – К., 1964. – Т. 16.
1237. Ярош О. // *УРЕ.* – К., 1964 – Т. 16; *вид. 2.* – К., 1985. – Т. 12.

АВТОРЕФЕРАТИ ДИСЕРТАЦІЙ:

1238. Андрейко В. І. Чесько-словацькі міждержавні відносини: особливості становлення і розвитку (1990-ті – 2005 рр.) // *Автореф. дис. ... канд. іст. н.* – / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – К., 2007.
1239. Бисага Ю. М. Державно-правове будівництво в першій Чехословацькій республіці // *Автореф. дис... доктора юрид. н.* / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1998.
1240. Бондарчук Н. О. Державна політика Чехії в галузі освіти: стан і тенденції розвитку // *Автореф. дис. ... канд. н. з держ. управління / Акад. муніципал. Управління.* – К., 2008.;
1241. Бровченко Т. С. Політика Чехословацької республіки щодо іммігрантів (20 – 30-ті рр. ХХ ст.) // *Автореф. дис. ... канд. іст. н.* / Київ.

нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007.

1242. Бублик Т. В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині 20–30-ті роки ХХ ст. // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1997.

1243. Василенко С. В. Військові втручання СРСР у внутрішні справи сусідніх європейських держав у 50 – 60 роках ХХ ст. // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Нац. акад. оборони України. – К., 2004.

1244. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині // Автореф. дис... доктора іст. н.: У формі наук. доп. / НАН України. Ін-т іст. України. – К., 1997.

1245. Вовканич І. І. Системні суспільно-політичні перетворення в Чехословаччині (1945 – 1948 рр.) // Автореф. дис. ... доктора іст. н. / НАН України. Ін-т іст. України. – К., 2001.

1246. Ворон О. П. Участь громадських організацій Чехословаччини у суспільно-політичному житті держави в 1918 – 1938 рр. // Автореф. дис. ... канд. іст. н. – / Київ. славіст. ун-т. – К., 2010.

1247. Гуменюк О. А. Культурно-освітня діяльність українських студентів у країнах Центрально-Східної Європи в 1920 – 1939 рр. // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка – К., 2011.

1248. Даниленко О. В. Український громадський комітет у Чехословаччині (1921 – 1925 рр.) // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004.

1249. Десятинчук І. О. «Празька весна» 1968 р.: становлення громадянського суспільства // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Київ. славіст. ун-т. – К., 2007.

1250. Дмитрук В. І. Реакція українського суспільства на події 1968 р. в Чехословаччині: громадська думка, форми протесту, позиція владних структур // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2002.

1251. Євсєєнко І. В. Українсько-чесько-словацькі культурні зв'язки в міжвоєнний період // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / НАН України. Ін-т іст. України. – К., 1993.

1252. Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923 – 1933 рр.) // Автореф. дис. ... канд. н. іст. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010.

1253. Іващенко К. В. Українські емігрантські політичні партії в І Чехословацькій республіці // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 1999.

1254. Каневська І. О. Громадсько-політична та наукова діяльність Ольгерда Бочковського в еміграції (1905 – 1939 рр.) // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2009.

1255. Керецман Н. П. Культурні зв'язки українського, чеського та словацького народів в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. //

Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1992.

1256. Кірсенко М. В. Чеські землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918 – 1920 років (Політико-дипломатична історія з доби становлення Чехословацької республіки) // Автореф. дис. ... доктора іст. н. / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. – К., 1999.

1257. Корсак Р. В. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991 – 2005 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2008.

1258. Кравчук О. М. Національна політика Чехословацької республіки. 1918 – 1929 рр. // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007.

1259. Криськов А. Українська імміграція міжвоєнного періоду у Чехословацькій (1919 – 1939 рр.) // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Чернівець. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1997.

1260. Кріль М. М. Слов'янські народи Австрійської монархії: культурно-освітні та наукові зв'язки з українцями 1772 – 1867 // Автореф. дис. ... доктора іст. н. / НАН України. Ін-т українознавства ім. І. П. Крип'якевича. – Львів, 2000.

1261. Лемак В. В. Закарпаття у державно-правовій системі Чехословацької Республіки (1919 – 1939 рр.) // Автореф. дис... канд. юрид. н. / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 1996.

1262. Ліхтей І. М. Закарпаття в складі Чехословацької Республіки: особливості суспільно-політичного розвитку (1919 – 1929) // Автореф. дис... канд. іст. н. / Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1997.

1262-а. Логвіна В. Л. Володимир Січинський в науковому, громадському і освітянському житті України та української еміграції (перші десятиріччя – початок 60-х рр. ХХ ст.) // Автореф.дис ... канд. іст. н.: / Чернівець. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Б.в., 2007.

1263. Лягуша А. О. Взаємовідносини Чехії з Європейським Союзом (1993 – 2004 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2013.

1264. Мелещенко Т. В. Вацлав Гавел і його роль у державотворчих процесах Чехословацької Республіки // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. – К., 2010.

1265. Мельниченко Б. Б. «Оксамитові революції» наприкінці ХХ ст. в країнах Центрально-Східної Європи: історико-правове дослідження // Автореф. дис. ... к. юрид. н. / Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2011.

1266. Мороз Д. О. Формування системи багатостороннього співробітництва країн-членів Вишеградської четвірки (1991 – 2004 рр.) // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – К., 2006.

1267. Моціяка П. Спільна боротьба радянських і чехословацьких

учасників Руху Опору в Чехословаччині 1943 – 1945 рр. // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Київ. держ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1992.

1268. Нагорняк М. М. Національно-державницька концепція Томаша Масарика // Автореф. дис. ... доктора політ. н. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2009.

1269. Новак-Каляєва Л. М. Чеська демократична опозиція: ідеологія та діяльність (серпень 1968 – грудень 1989 рр.) // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2004.

1270. Паєленко М. І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919 – 1924) // Автореф. дис. ... доктора іст. н. / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2000.

1271. Панов А. В. Томаш Масарик і його ставлення до проблем Закарпаття в 20 – 30-х роках ХХ ст. // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Ужгород. нац. ун-т – Ужгород, 2008.

1272. Переш І. Є. Інститут конституційного контролю в Чехословаччині, Чехії і Словаччині: історико-правове дослідження (1918 – 2000 рр.) // Автореф. дис... канд. юрид. н. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004.

1273. Піковська Т. В. Національне питання в програмах політичних партій Першої Чехословацької республіки (1918 – 1938 рр.) // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2013.

1274. Поп Ю. І. Ідейний розвиток чеського робітничого руху в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (1890 – 1918) // Автореф. дис. ... доктора іст. н. / Чернівець. держ. ун-т. – Чернівці, 1996.

1275. Попов В. Ж. Громадські та культурні зв'язки народів Австро-Угорщини з українцями в 60–80 рр. ХІХ ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2002.

1276. Санжаревський О. І. Східноєвропейська політика НАТО кінця 80-х – середини 90-х років ХХ ст. (на прикладі Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини) // Автореф. дис... канд. іст. н. / Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1998.

1277. Свеженцова О. І. Утвердження тоталітарного режиму в Чехословаччії наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2010.

1278. Слесаренко А. В. Антитоталітарні рухи в Чехословаччині (1969 – 1989 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Київ. славіст. ун-т. – К., 2007.

1279. Терешко Ю. М. Демократичний рух у Чехословаччині 1945 – 1968 рр. // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. – К., 1999.

1280. Федорчак Т. П. Внутрішні та зовнішні виміри політичної трансформації в Чеській Республіці // Автореф. дис. ... доктора політ. н. / Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2013.

1281. Цуп О. В. Чеська Республіка і Україна в міждержавних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ ст. // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2009.

1282. Чечерський В. І. Конституційно-правовий статус органів прокуратури в Словаччині, Польщі, Чехії та Україні (порівняльно-правове дослідження) // Автореферат дис... канд. ю. н. – К, 2006.

1283. Шніцер І. О. Словацький автономістський рух в роки Першої Чехословацької Республіки // Автореф. дис. ... к. іст. н. / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2005.

1284. Юрійчук Ю. А. Національний фактор у суспільно-політичному розвитку Чехії та Словаччини (1989 – середина 1990-х рр.) // Автореф. дис. ... канд. іст. н. / Чернівець. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2000.

1285. Билак І. П. Сотрудничество профсоюзов СССР и ЧССР (70 – 80-е годы) // Автореф. дис. канд. ист. н. / Ужгород. гос. ун-т. – Ужгород, 1989.

1286. Виднянский С. Консолидация профсоюзного движения в Чехословакии и повышение его роли в общественно-политической жизни страны (1969 – 1975 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. н. АН УССР. Ин-т истории. – К., 1977.

1287. Галас В. И. Руководство Коммунистической партией Чехословакии Социалистическим союзом молодежи по идейно-политическому воспитанию подросткающего поколения (1971 – 1981) // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Ужгород. гос. ун-т. – Ужгород, 1987.

1288. Гойло Н. М. Национально-демократическая и социалистическая революция в Чехословакии: проблемы истории и историографии // Авторефер. дис. ... канд. ист. н. / Ужгород. гос. ун. – Ужгород, 1988.

1289. Горбач С. И. Борьба ЧССР за мир, разоружение и международную безопасность в Организации Объединённых Наций в 70-е годы // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Киев. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – К., 1986.

1290. Гранчак И. М. Борьба трудящихся Чехословакии против капиталистического гнета в период мирового экономического кризиса 1929–1933 гг. // Автореф. дис... канд. ист. н. / АН УССР. Ин-т истории. – К., 1955;

1291. Гузенко И. И. Политика США в отношении Чехословакии в 1948 – 1969 гг. // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – К., 1989.

1292. Дзюбко И. С. Борьба за марксистско-ленинское решение национального вопроса в Чехословакии // Автореф. дис... доктора ист. н. / АН УССР. Секция общ. наук. – К., 1964.

1293. Дзюбко И. С. Значение опыта КПСС в борьбе компартии Чехословакии за разрешение национального вопроса. Автореф. дис.... канд. ист. н. / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – К., 1955.

1294. Кизченко А. Ф. Внешняя политика Чехословакии накануне Второй мировой войны (май 1935 – март 1939 гг.) // Автореф. дис. ...

доктора ист. н. / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – К., 1972.

1295. Кизченко А. Ф. Советско-чехословацкие отношения в период угрозы фашизма и гитлеровской агрессии (1933–1937 гг.) // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – К., 1956.

1296. Криль М. М. Украинско-чешско-словацкие общественные и культурные связи 20 – 60-х годов XIX века // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Львов. гос. ун-т им. И. Франко. – Львов, 1985.

1297. Куплевацкий В. Я. Борьба коммунистической партии Чехословакии за марксистско-ленинскую программу по национальному вопросу в период возникновения и большевизации КПЧ (1918–1929 гг.) // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Харьков. гос. ун-т. – Харьков, 1954.

1298. Левский В. М. Провал антинародной политики чехословацкой буржуазной эмиграции в годы Второй мировой войны // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / АН УССР. Ин-т истории. – К., 1961.

1299. Любченко В. Украинско-чехословацкое содружество в области науки и культуры (1956 – 1966 гг.) // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – К., 1970.

1300. Мисюра В. П. Аграрные отношения в буржуазной Чехословакии в 1918 – 1929 гг. // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / АН УССР. Ин-т истории. – К., 1966.

1301. Митряев А. И. Советская историография гуситского движения // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Харьков. гос. ун-т. – Харьков, 1971.

1302. Мотрук С. Н. Молодежное движение Чехословакии в 70-е – первой половине 80-х годов // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – К., 1992.

1303. Павелко В. У. Сотрудничество Советской Украины и Чехословацкой Социалистической Республики в области культуры (1945 – 1965) // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / АН УССР. Ин-т истории. – К., 1968.

1304. Песчаный О. А. Чешско-украинские связи во второй половине XVI – первой половине XVII века: Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – К., 1991.

1305. Петерс И. А. Чехословацко-советские отношения 1918 – 1938 гг. // Автореф. дис. ... доктора ист. н. / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – К., 1968.

1306. Петерс И. А. Историческая роль Советского Союза в освобождении Чехословакии от немецко-фашистских захватчиков // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / АН УССР. Ин-т истории. – К., 1954.

1307. Поп И. И. Чехословакия – Советский Союз. Становление и развитие отношений нового типа (1941–1948 гг.) // Автореф. дис. ... доктора ист. н. / АН СССР. Ин-т славяноведения и балканистики. – М., 1988.

1308. Романцов В. Н. Экономическое и научно-техническое сотрудничество Чехословакии и Советского Союза в 1948 – 1955 гг. // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Харьков. гос. ун-т. – Харьков, 1990.

1309. Сегеда В. М. Пролетарские организации Чехословакии в борьбе за повышение идеологического и общеобразовательного уровня трудящихся (1918 – 1929 гг.) // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Ужгород. гос. ун-т. – Ужгород, 1973.

1310. Сухарев В. В. Борьба рабочего класса Чехословакии за выполнение пятилетнего плана в 1949 – 1950 гг. // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Харьков. гос. ун-т. – Харьков, 1953.

1311. Сухарев В. В. Структурные изменения и социальная активность рабочего класса Чехословакии (1948 – 1960 гг.) // Автореф. дис. ... доктора ист. н. / АН УССР. Ин-т истории. – К., 1985.

1312. Тот А. Братское содружество народов УССР и Чехословакии в борьбе против фашизма за национальную независимость Чехословакии (1935 – 1945 гг.) // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Ужгород. гос. ун-т. – Ужгород, 1984.

1313. Фисанов В. П. Чехословацкий вопрос в политике Великобритании в годы первой мировой войны // Автореф. дис. ... канд. ист. н. / Ужгород. гос. ун-т. – Ужгород, 1986.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Австрославїзм – інтелектуальна й громадсько-політична течія в Австрійській імперії висунута в середині XIX ст. у відповідь на плани розбудови німецької державності за рахунок слов'янських етнічних теренів. Ставив за мету здобуття рівноправності й автономії слов'янських народів та об'єднання їх на федеративних засадах під егідою і в рамках монархії Габсбургів.

Берна – основний загальнодержавний податок в середньовічній Чехії.

Бої – назва кельтського племені, яке дало латинську назву Чехії «Бойохаемум» (Boiohaemum) – «батьківщина боїв» і німецьку назву середньовічної Чехії – «Богемія» (Bohemia).

Вагенбург – віз-фортеця у гуситів, озброєна гарматами.

«Вашингтонська декларація незалежності» – документ, оприлюднений 18 жовтня 1918 р. у Вашингтоні Т. Г. Масариком. Офіційна назва – «Проголошення незалежності чехословацької нації тимчасовим чехословацьким урядом».

Велика Моравія – державне утворення предків чехів і словаків біля 818 – 907 рр.

«Велична Кароліна» – «Majestas Carolina» – проект збірки законів земського права, в якій відобразилася тенденція розширення судової і фінансової влади короля і обмеження компетенції земського суду.

«Весна народів» – революції в країнах Європи у 1848 – 1849 рр., які супроводжувались висунанням пригноченими народами своїх національних програм.

Вищий бургграф – голова адміністрації Чехії у 1790 – 1848 рр.

Вищий гофмейстер – голова Вищого апеляційного суду Чехії у 1790 – 1848 рр.

Вищий коморник – віце-голова адміністрації Чехії у 1790 – 1848 рр.

Гуситський рух (1419 – 1471 рр.) – антифеодальний і національний рух релігійного характеру, викликаний загостренням класових і національних суперечностей в країні.

Держава Само – надплемінне об'єднання державного типу на чолі з правителем Само (623 – 658 рр.). Спочатку включала Південну Моравію і Нижню Австрію.

Директоріум – спільна державна установа у Відні для

внутрішнього управління, яка з'єднала чеську і австрійську канцелярії, створена 1749 р. імператрицею Марією-Терезією.

Друїди – жерці кельтів.

«Друга» чехословацька еміграція – емігранти з «першої ЧСР» у Європі і США у 1939 – 1945 рр. на чолі з Е. Бенешем, які боролися за відновлення чехословацької державності.

«Дунай» – кодова назва операції з військової інтервенції у Чехословаччину у серпні 1968 р., в якій брали участь збройні сили Організації Варшавського Договору (війська СРСР, Польщі, Угорщини, НДР і Болгарії).

Жупани – князівські намісники жуп. Жупани здійснювали суд на місцях, збирали данину на користь князя, очолювали місцеві військові ополчення.

Жупи (краї) – територіальні одиниці, на які поділив країну Болеслав I, ліквідувавши племінний поділ. Очолювалися жупанами.

Землі Чеської корони – поняття, сформульоване Карлом IV у 1348 р. Склалися з Чехії, Моравії, сілезьких князівств, Верхніх і Нижніх Лужиць. Згодом до них було приєднано маркграфство Бранденбурзьке. Кожна земля мала свій сейм.

«Золота булла» 1356 р. – основний закон Священної Римської імперії, виданий Карлом IV, за яким регулювалася процедура обрання імператора.

Імперський ф'єф – «держання», «власність на правах держання» – земельний наділ, який отримував васал від свого сюзерена разом з правом здійснення судочинства та привласнення прибутків в її межах.

Каганат – державне утворення кочових тюркських народів у Центральній Європі в VI–VIII ст.

«Католицька акція» – комплекс заходів, спрямований проти католицької церкви у 1949 р.

Каштеляни – обласні правителі у середньовічній Чехії.

Каштелянії – невеликі адміністративні округи, на які були поділені краї Чехії у XIII ст.

«Клаусотерапія» – національний варіант «шокової терапії» в Чехії, названий за прізвищем прем'єр-міністра В. Клауса.

Коморник – верховний казначей в державі Пржемысловичів.

Компактати – комплекс угод про легалізацію гусизму, укладений 5 липня 1436 р. в Їглаві між чашниками, імператором Сигізмундом і представниками Базельського собору.

Краледворський і Зеленогорський рукописи – твори,

створені письменниками В. Ганкою (1791 – 1861 рр.) і Й. Ліндою (1789 – 1834 рр.), і опубліковані 1819 і 1820 рр. у вигляді стародавніх літописів. У них давньою чеською мовою відтворювалася історія народу з битвами і подвигами, прагненням до свободи і проти онімечення. Відіграли значну роль у пробудженні чеської національної свідомості.

Латенська культура – археологічна культура давніх кельтів епохи пізнього заліза в країнах Західної і Центральної Європи у V – I ст. до н. е.

«Лінцька програма» – політична програма пангерманістів, підготовлена 1882 р. Г. фон Шенерером спільно з майбутніми соціалістами В. Адлером і Г. Фрідюнгом. Програма вимагала перетворення Австрії у виключно німецьку державу, навіть ціною відокремлення від неї Чехії, Галичини, Словенії.

Мала Антанта – чехословацько-югославсько-румунський військово-політичний союз (1920 – 1938 рр.), спрямований проти Угорщини.

«Меттерніхівський абсолютизм» – консервативна внутрішньополітична система Австрійської монархії у 1820-х – 1848 рр., спрямована на боротьбу з революційним, ліберальним і національно-визвольним рухом у всіх країнах. Названа за ім'ям канцлера К. Меттерніха.

Моймировичі – династія, яка правила у Великій Моравії у 818 – 907 рр.

Надвірний жупан – управитель князівського палацу у державі Пржемысловичів.

«Народна демократія» – назва коаліцій демократичних і «лівих» партій під керівництвом комуністів, що здобули керівництво у країнах Центрально-Східної Європи у 1945 – 1948 рр.

«Нормалізація» – прорадянський партійно-бюрократичний режим у Чехо-Словаччині у 1969 – 1989 рр.

Національний комітет – координаційний орган чеських політиків у Празі у 1916 – 1918 рр.

«Оксамитова революція» – демократичні зміни у Чехо-Словаччині 17 – 27 листопада 1989 р., які супроводжувалися мирним поваленням комуністичного режиму.

«Омладіна» – вигадана студентська організація, яку звинувачували у «державній зраді». На її судовому процесі, на початку 1894 р., 68 осіб засудили на загальний термін 96 років ув'язнення.

Омаж – символічний акт, за яким сеньйор ставав васалом

іншого сеньйора.

«Оновлений земський устрій» – правовий акт, запроваджений у Чехії Габсбургами 10 травня 1627 р. без участі сейму. Він обмежував чеську державність – «Землі Чеської корони» і об'єднав її особою єдиного володаря з Угорським королівством та іншими землями монархії. Підтверджувалося успадкування габсбурзького роду по чоловічій і жіночій лініях, законодавча влада передавалася королю, а сейму залишалося лише право втувати збір берни і війська.

Оппідіуми – протоміста кельтів.

Освічений абсолютизм – низка системних реформ у Габсбурзькій монархії XVIII ст., які створили централізовану систему управління, забезпечили релігійну толерантність, можливість створення національних шкіл, впорядкували стосунки селян і поміщиків.

Паги – первинні суспільно-політичні об'єднання кельтів (роди, що вели родовід від спільного предка).

Пангерманізм – суспільна течія, основою якої була ідея політичної єдності німецької нації на основі етнічної, культурної та мовної ідентичності.

Паннонія – давньоримська провінція на території басейну середньої течії Дунаю та його приток Сави і Драви (на території сучасних Угорщини і частини Словаччини та Чехії).

«Пасхальна програма» – неофіційна назва німецької національної програми пангерманістів Австрії, прийнятої у липні 1915 р. у Відні та оприлюдненої на пасхальні свята 1916 р.

«Переможний лютий» – офіційна в комуністичній Чехословаччині назва державного перевороту 1948 р., що супроводжувався приходом до влади комуністів.

«Празька весна» – спроба реформування комуністичного режиму в Чехословаччині у 1968 р. у «соціалізм з людським обличчям».

Пржемисловичі – династія, яка правила Чеським князівством (з 1205 р. – королівство) у VII ст. – 1306 рр.

Протекторат Богемії й Моравії – чеські землі у 1939 – 1945 рр., включені як автономна частина до «третього рейху» після ліквідації «Другої республіки».

Пуркмістр, ріхтарж – посада старости села в Чехії, з 1802 р. ставала довічною, що обмежувало автономію громад.

«П'ятірка» – позаконституційна структура для координації дій основних політичних партій, що складалася з представників

5 головних політичних партій (соціал-демократичної, аграрної, націонал-демократичної, національно-соціалістичної та народної партій) і стала реальним владним центром у ЧСР у 1920 – 1926 рр. «П'ятірка» як ефективна система функціонувала і скеровувала політику за лаштунками міжфракційних дискусій у Національних зборах. У 1926 р. її замінила так звана «Вісімка».

Регалії – виключне право короля Чехії на деякі прибуткові види діяльності.

Самвидав – назва нелегальних видань чехословацьких письменників періоду «нормалізації».

Сейм – з'їзд світської і духовної знаті, почав збиратися в XI ст., для вирішення найважливіших державних справ (питання війни і миру, зовнішніх відносин, призначення на вищі державні посади тощо).

Сеньйорат – система суспільної залежності у феодальну епоху, що складалася з відносин власника сеньйорії – сеньйора і залежного від нього феодала – васала.

Славниковичі – князівський рід у Західній Чехії, який боровся з Пржемысловичами за владу в IX – X ст.

«Слов'янська ліпа» – перший чеський національний політичний союз, створений у квітні 1848 р. під керівництвом П. Й. Шафарика, що ставив за мету боротьбу за повну рівність чеської та німецької мов, автономію чеських земель на основі принципу австрославізму.

Таборити – радикальне крило гуситського руху, вимагали докорінної реформи католицької церкви, позбавлення її багатств, переведення богослужіння на чеську мову, скасування приватної власності, феодальних привілеїв і створення царства справедливості. Склалися переважно з селяни, міської бідноти, частини дрібного дворянства, бідного духовенства, ремісників.

«Трикралова декларація» – прийнятий у Празі 6 січня 1918 р. документ «генерального сейму депутатів земель чеських» з вимогою створення чехословацької держави.

Угрупування «Град» (від назви президентської резиденції в Празькому Граді) – група, близька до президента Т. Г. Масарика, яка відіграла роль миротворця, або судді у суперечках між політичними партіями і впливала на рішення «П'ятірки».

«Хартія – 77» – опозиційне об'єднання, створене 242 дисидентами, що проголошувало принцип «неполітичної політики» та орієнтацію на захист прав людини і громадянина.

Центральнoєвропейська унія – організація створена у жовтні

1918 р. для співпраці бездержавних націй Центральної і Південно-Східної Європи. Голова – Т. Г. Масарик.

Ціслейтанія – австрійська частина Габсбурзької монархії після 1867 р. з ліберально-конституційним режимом, в складі якої збереглися історичні державно-правові одиниці, коронні землі з власними сеймами (Австрія, Чехія, частина Польщі, Галичина, Буковина та ін.).

Чашники (калікстинці або утраквісти) – помірковане крило гуситів з бюргерства і шляхти, університетських діячів, у 1420 р. створили свою програму – «Празькі статті».

Чеський союз – об'єднання чеських депутатів в Імперській раді (1916 – 1918 рр.).

Чіфдом (вождівство) – основа політичної організації кельтів, протодержавне утворення – група громад, адміністративно підпорядкованих центральному селищу, де знаходилася резиденція вождя.

«Чеське віросповідання» – проект про церковне управління в Чехії, який лютерани, за згодою з «Чеськими братами», представили імператору на сеймі 1575 р. Передбачав заснування самостійної протестантської консисторії з адміністратором на чолі, і обрання для її захисту особливих дефензорів (захисників).

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛІВ

Розділ 1

1. Назвіть перший історично відомий етнос на території сучасної Чехії.
2. Поясніть походження назви «Богемія».
3. Яку археологічну культуру пов'язують з кельтами?
4. Які галузі господарства були розвинені в кельтів?
5. Чим була викликана необхідність розбудови оппідіумів кельтів?
6. Охарактеризуйте суспільно-політичну організацію кельтів.
7. Які військово-політичні події викликали занепад кельтського суспільства в Чехії?
8. Які племена германців зайняли Чехію в I ст. н. е.?
9. Як вплинула поява германців на розвиток господарства Чехії?
10. Якими були відносини германців і Риму?
11. Які військово-політичні наслідки мали «Маркоманські війни»?
12. Які державні утворення існували в Чехії в період «Великого переселення народів»?

Розділ 2

1. Коли в Чехії з'явилися перші слов'яни?
2. Які риси суспільного розвитку були притаманні раннім слов'янам?
3. З якою подією пов'язано заселення Чехії слов'янами?
4. Які племена слов'ян проживали в Чехії?
5. Як вплинули на слов'янське державотворення авари?
6. Як склалися аварсько-слов'янські відносини?
7. Які події призвели до утворення держави Само?
8. Які території входили до держави Само?
9. Назвіть зовнішньополітичні заходи держави Само.
10. У чому полягає історичне значення держави Само?
11. Якими були відносини франків і слов'ян у IX ст.?
12. Поясніть походження терміну «король».

Розділ 3

1. Визначте особливості виникнення Великоморавської держави.
2. Охарактеризуйте відносини Моймира I з Східнофранкським королівством.
3. Які заходи в централізації управління здійснив Ростислав?
4. Розкрийте особливості просвітницької діяльності Кирила і Мефодія у Великоморавській державі.
5. Проаналізуйте зовнішню політику Святополка I.

6. Які території охоплювала Велика Моравія в час своєї найбільшої могутності?
7. Перед якими внутрішніми і зовнішніми ускладненнями постала Велика Моравія наприкінці IX ст.?
8. У чому полягали причини послаблення внутрішньої єдності Великої Моравії?
9. Які військово-політичні події призвели до падіння Великої Моравії?
10. Охарактеризуйте історичне значення Великої Моравії?

Розділ 4

1. Розкажіть про правління перших Пржемысловичів.
2. Яке значення в становленні чеської державності відграло хрещення Борживоя?
3. Коли князівство Пржемысловичів вийшло зі складу Великої Моравії?
4. Охарактеризуйте відносини держави Пржемысловичів з Німеччиною наприкінці IX – на початку X ст.
5. Встановіть головні складові завершення процесу централізації Чехії в другій половині X ст.
6. Хто з чеських князів першим отримав титул короля?
7. Охарактеризуйте процес утвердження феодальних відносин в Чехії в XI – XII ст.

Розділ 5

1. Чому зростає роль Чехії в міжнародних відносинах на рубежі XII – XIII ст.?
2. Коли Чехія стала спадковим королівством?
3. Які нові принципи відносин між Німеччиною і Чеським королівством були закріплені в «Золотій сицилійській буллі» Фрідріха II?
4. Розкажіть про відбиття нашествия монголо-татар на Чехію.
5. Порівняйте зовнішню політику Вацлава I і Пржемысла-Отакара II.
6. Чим було викликано запрошення королем німецьких колоністів до Чехії?
7. Охарактеризуйте внутрішньополітичні і економічні зміни в Чехії у XIII ст.
8. Визначте головні здобутки правління Карла I.
9. Вкажіть причини гуситського руху.
10. Охарактеризуйте соціальні і національні ідеї гуситів.
11. У чому полягало значення гуситського руху?

Розділ 6

1. Яких зовнішньополітичних проблем Чехія зазнала за правління Володислава II?

2. Розкрийте зміст «Земського статуту» 1500 р.
3. Проаналізуйте правління перших Габсбургів в Чехії.
4. Охарактеризуйте релігійну ситуацію в Чехії у XVI ст.
5. Визначте причини станового повстання 1618 р.
6. Висвітліть наслідки Тридцятилітньої війни для чеської нації.
7. Назвіть головні ідеї вчення Я. А. Коменського.
8. Покажіть централізаторські заходи Габсбургів в Чехії у другій половині XVII – на початку XVIII ст.
9. Схарактеризуйте вплив реформ Марії-Терезії і Йосифа II на Чехію.

Розділ 7

1. Визначте передумови чеського національного відродження.
2. У яких галузях науки розпочалося відродження?
3. Назвіть чеські культурні інституції періоду національного відродження.
4. Хто був засновником слов'янської філології?
5. Назвіть автора першої історії чеської літератури?
6. Вкажіть засновника слов'янської археології?
7. Хто був першим визначним чеським істориком?
9. В чому проявилася політизація національного руху в Чехії?

Розділ 8

1. Визначте головні події «весни народів» в Чехії.
2. Охарактеризуйте головні чеські політичні програми в 1848 – 1849 рр.
3. Як вплинуло запровадження неоабсолютизму на чеське суспільно-політичне життя?
4. Які зміни в політичну ситуацію в Чехії приніс жовтневий диплом 1861 р.?
5. Чому чеські політики не погодилися з австро-угорською угодою 1867 р.?
6. Висвітліть сутність фундаментальних статей 1871 р. Чому вони не були прийняті?
7. Яких форм набула політична боротьба в Чехії у 1860 – 1890-х рр.?
8. Проаналізуйте політичні програми чеських партій в другій половині XIX ст.
9. Чим пояснюються успіхи економічного розвитку Чехії в другій половині XIX ст.?
10. Висвітліть спроби врегулювання чеського національного питання в Австро-Угорщині в другій половині XIX – на початку XX ст.
11. Розкрийте головні успіхи розвитку чеської культури в другій половині XIX ст.

Розділ 9

1. Як вплинула Перша світова війна на суспільно-політичну ситуацію в Чехії?
2. Яким було ставлення до війни чеських солдатів?
3. Як еволюціонувала чеська політична програма в роки Першої світової війни?
4. Охарактеризуйте «Пасхальну програму» німецьких націоналістів.
5. Встановіть особливості чеського визвольного руху в період Першої світової війни.
6. Охарактеризуйте діяльність Т. Г. Масарика в 1914 – 1918 рр.
7. Розкрийте чесько-словацькі відносини в роки Першої світової війни.
8. Проаналізуйте діяльність чеських політиків в Австро-Угорщині в період Першої світової війни.
9. Розкрийте головні ідеї «Вашингтонської декларації незалежності».
10. Як виникла ідея приєднати Закарпаття до держави чехів і словаків?
11. Що поклато початок остаточної дезінтеграції Австро-Угорщини?

Розділ 10

1. Визначте головні складові процесу становлення ЧСР.
2. Проаналізуйте роль і значення Т. Г. Масарика в історії ЧСР.
3. Назвіть головні державотворчі заходи уряду К. Крамража.
4. Охарактеризуйте зовнішню політику ЧСР в 1920 – 1930-х рр.
5. Проаналізуйте конституцію ЧСР 1920 р.
6. Визначте особливості розвитку чехословацької економіки в 1918 – 1939 рр.
7. Проаналізуйте особливості національного питання в ЧСР в міжвоєнний період.
8. Встановіть причини виникнення судетсько-німецької проблеми.
9. Визначте наслідки мюнхенської угоди 1938 р.
10. Назвіть головні здобутки чеської культури у міжвоєнний період.

Розділ 11

1. Розкрийте гітлерівську політику в Чехії в 1939 – 1945 рр.
2. З якими подіями пов'язане закриття вищих навчальних закладів в Чехії у 1939 р?
3. У чому проявилася «загальнонаціональна опозиційна єдність» в Чехії?
4. Охарактеризуйте головні дії чеського руху опору в 1939 – 1944 рр.
5. Проаналізуйте діяльність «другої» чехословацької еміграції.
6. Чим була викликана зміна концепції зовнішньополітичних орієнтирів

президента Е. Бенеша?

7. Охарактеризуйте радянсько-чехословацькі відносини в період Другої світової війни.

8. Висвітліть процес визволення Чехії.

Розділ 12

1. У чому полягали міжнародні причини встановлення тоталітарного режиму в Чехословаччині?

2. Які суспільні настрої використала КПЧ у встановленні тоталітарного режиму?

3. Визначте причини поразки демократії в Чехословаччині у лютому 1948 р.

4. Чому чеське суспільство підтримувало комуністичні ідеї?

5. Які дії по захопленню влади передбачав ухвалений ЦК КПЧ 25 серпня 1947 р. «План розвитку осіннього наступу партії»?

6. Визначте передумови захоплення в Чехословаччині влади КПЧ, що склалися в 1939 – 1945 рр.

Розділ 13

1. Охарактеризуйте головний процес зміцнення комуністичної партії в усіх сферах чеського суспільства.

2. Які економічні перетворення були реалізовані в ЧСРР у 1948 – 1953 рр.?

3. Чим були викликані репресії чехословацького керівництва в країні?

4. У чому проявилось перебування Чехословаччини в сфері впливу СРСР?

5. Як ставилися чеські політики до словацького питання у 1950 – 1960-х рр.?

6. У чому полягали причини наростання кризи соціалізму на початку 1960-х рр.?

7. Проаналізуйте положення економічної реформи О. Шіка.

Розділ 14

1. Визначте причини «Празької весни».

2. Охарактеризуйте політичну програму реформаторів.

3. Як тривав в ЧСРР процес демократизації?

4. Проаналізуйте «Програму дій» КПЧ.

5. У чому полягали особливості економічної програми реформаторів?

6. Як поставилися до «Празької весни» країни соціалістичного табору?

7. Назвіть причини окупації ЧСРР і насильницького придушення «Празької весни».

8. Визначте наслідки «Празької весни».

Розділ 15

1. Вкажіть головні складові процесу становлення режиму «нормалізації».
2. Назвіть прояви активності громадсько-політичного життя в Чехословаччині наприкінці 1968 р. – на початку 1970 - х рр.
3. Які кадрові зміни в керівництві ЧССР у квітні–серпні 1969 р. остаточно поклали кінець «Празької весни»?
4. Наведіть приклади політичних репресій в Чехословаччині у 1970-х рр.
5. Охарактеризуйте дисидентський рух в ЧССР.
6. Розкрийте головну мету і напрямки діяльності «Хартії – 77».
7. Як чеське суспільство ставилося до діяльності дисидентів?
8. Розкрийте причини і перебіг процесу визрівання передумов «оксамитової революції» 1989 р.

Розділ 16

1. Вкажіть головні події «оксамитової революції».
2. Назвіть головні чинники успіху повалення комуністичного режиму.
3. Які демократичні перетворення були проведені в Чехословаччині у 1990 – 1992 рр.?
4. Назвіть головні завдання економічної політики постсоціалістичної Чехословаччини.
5. Як змінилася зовнішня політика Чехії в 1990-х рр.?
6. У чому полягала причина загострення чесько-словацьких відносин у 1990 – 1992 рр.?
7. Які заходи здійснили центральні органи влади Чехословаччини з метою збереження федерації?
8. Проаналізуйте процес розподілу чехословацької федерації.

Розділ 17

1. Розкрийте розбудову чеської державності в 1990-х рр.
2. Охарактеризуйте закон про адміністративну реформу 1997 р.
3. Розкрийте економічне реформування в Чехії.
4. Проаналізуйте інтеграцію Чехії до НАТО і ЄС.
5. Дайте історичну характеристику діяльності В. Гавела.
6. Назвіть особливості виборчої системи Чехії.
7. Визначте головні події політичного життя Чехії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Розділ 18

1. Охарактеризуйте умови розвитку культури в 1945 – 1950-х рр.
2. У чому проявився підйом чеської культури в 1960-ті рр.?
3. Визначте особливості розвитку культури в роки «нормалізації».

4. Розкрийте головні здобутки чеського кінематографу у другій половині XX ст.
5. Проаналізуйте самвидав і його значення в розвитку чеської культури.
6. Встановіть головні здобутки літературного життя Чехії в другій половині XX ст.
7. Розкрийте головні риси розвитку чеської освіти і науки в другій половині XX ст.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
Розділ 1. ЧЕСЬКІ ЗЕМЛІ В НАЙДАВНІШІ ЧАСИ (<i>С.Калитко, О.Кравчук</i>).....	6
1. 1. Стародавня історія сучасної Чехії.....	6
1. 2. Кельтські племена на території чеських земель.....	8
1. 3. Давні германці в Чехії.....	11
Розділ 2. УТВЕРДЖЕННЯ СЛОВ'ЯН НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ ЧЕХІЇ. ДЕРЖАВА САМО (623 – 658 РР.) (<i>Ю.Зінько</i>).....	17
2.1. Переселення слов'ян в Чехію. Суспільний устрій слов'янських племен.....	17
2.2. Держава Само. Князівство Пржемисловичів.....	21
Розділ 3. ВЕЛИКА МОРАВІЯ (<i>Ю.Зінько</i>).....	26
3.1. Виникнення Моравської держави.....	26
3.2. Німецька експансія на землі Великої Моравії.....	26
3.3. Діяльність Кирила і Мефодія.....	29
3.4. Велика Моравія у другій половині IX ст. Занепад князівства.....	30
Розділ 4. ДЕРЖАВА ПРЖЕМИСЛОВИЧІВ (<i>Ю.Зінько</i>).....	35
4.1. Утворення держави Пржемисловичів.....	35
4.2. Чеське князівство в XI – XII ст.....	41
Розділ 5. ЧЕСЬКЕ КОРОЛІВСТВО XII – ПОЧАТКУ XV СТ. ГУСИТСЬКИЙ РУХ (<i>Ю.Зінько</i>).....	47
5. 1. Чехія у XII – XIV ст.....	47
5. 2. Середньовічна німецька колонізація в Чехії.....	56
5.3. Гуситський рух – перша європейська революція.....	60
5. 4. Культура Чеського королівства у XIII – XV ст.....	67
Розділ 6. ЧЕХІЯ У XVI – НАПРИКІНЦІ XVIII СТ. (<i>Ю.Зінько</i>).....	71
6. 1. Чеське королівство наприкінці XV – на початку XVI ст.....	71
6. 2. Встановлення влади Габсбургів в Чехії. Тридцятирічна війна.....	74
6.3. Онімечення Чехії. Централізаторська політика Габсбургів.....	82
6.4. Культурний розвиток чеських земель.....	89
Розділ 7. ЧЕСЬКІ ЗЕМЛІ НАПРИКІНЦІ XVIII – У 40-Х РР. XIX СТ (<i>Ю.Зінько, О.Кравчук</i>).....	94
7.1. Політичне і економічне становище чеських земель.....	94
7.2. Чеський національний рух.....	97
7.3. Культурне життя.....	105
Розділ 8. ЧЕХІЯ В СКЛАДІ МОНАРХІЇ ГАБСБУРГІВ У 1848–1914 РР. (§§ 1-3 <i>О. Кравчук, І.Полп, § 4 О.Кравчук</i>).....	112
8.1. «Весна народів» у Чехії.....	112
8. 2. Чеські землі у період неоабсолютизму.....	118
8.3. Чехія у складі Ціслеїтанії. Чесько-німецькі суперечності.....	121
8.4. Культурне життя в другій половині XIX ст. – на початку XX ст.....	135
Розділ 9. ЧЕХІЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (<i>О.Кравчук</i>).....	147
9.1. Чехія на початку Першої світової війни.....	147
9.2. Зародження чеського національно-визвольного руху.....	149

9.3. Чеська політика в Австро-Угорщині та в еміграції у 1916 – 1918 рр. Проголошення чехословацької держави.	153
Розділ 10. ЧЕСЬКІ ЗЕМЛІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918 – 1939 РР.) (О.Кравчук).....	164
10.1. Чеські землі в період становлення Першої Чехословацької республіки (1918 – 1920 рр.).....	164
10.2. Внутрішньополітичні процеси у Чехії в 1920-х – 1930-х рр.	169
10.3. ЧСР у міжнародних відносинах. Чехословацька криза 1938 р. «Друга республіка».....	177
10.4. Культура Чехії у міжвоєнний період.....	195
Розділ 11. ЧЕХІЯ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (С. Калитко, О.Кравчук).....	205
11.1. Політика гітлерівців щодо чехів. Розгортання чеського визвольного руху.....	205
11.2. Участь чехів у боротьбі проти нацистської Німеччини.....	210
11.3. Визволення чеських земель.....	215
Розділ 12. СТАНОВЛЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (І. Пол).....	219
12.1. Передумови становлення комуністичного режиму.....	219
12.2. Механізм державного перевороту у лютому 1948 р.	229
Розділ 13. ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА В УМОВАХ КОМУНІСТИЧНОГО ПРАВЛІННЯ У 1948 – 1960-Х РР. (О.Кравчук).....	232
13.1. Політичні та економічні перетворення у чеському суспільстві 1948 – 1953 рр.	232
13.2. Суспільно-політичне життя в Чехії у 1953 – 1960-х рр. Наростання кризи соціалістичного режиму.....	235
Розділ 14. «ПРАЗЬКА ВЕСНА» 1968 р (С. Калитко, О.Кравчук).....	240
14.1. Суспільно-політичні процеси в Чехословаччині у січні – квітні 1968 р.	240
14.2. Реакція країн соціалістичного табору на чехословацькі реформи.....	247
14.3. Здійснення операції «Дунай». Наслідки «Празької весни».	254
Розділ 15. ЧЕСЬКІ ЗЕМЛІ В ПЕРІОД «НОРМАЛІЗАЦІЇ» (1969 – 1989 РР.) (О.Кравчук).....	260
15.1. Становлення режиму «нормалізації». Політичні репресії.	260
15.2. Дисидентський рух.	263
15.3. Визрівання передумов «оксамитової революції» 1989 р.	269
Розділ 16. «ОКСАМИТОВА РЕВОЛЮЦІЯ». СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ І ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ В ЧЕХІЇ У 1989 – 1992 РР (О.Кравчук).	275
16.1. Перемога «оксамитової революції» 1989 р.	275
16.2. Демократизація суспільно-політичного життя в Чехії. Економічні реформи.....	278
16.3. Загострення чесько-словацьких відносин. Підготовка «цивілізованого розлучення» чехів і словаків.	282

Розділ 17. НА РУБЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ: ЧЕХІЯ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ. (О.Кравчук, І. Поп).....	286
17.1. Розбудова чеської державності в 1993 – 1996 рр. Реформування економіки.	286
17.2. Зовнішня і внутрішня політика Чеської республіки у другій половині 1990-х рр.....	291
17.3. Інтеграція Чехії до ЄС. Політичне життя країни на початку ХХІ ст.....	295
Розділ 18. КУЛЬТУРА ЧЕХІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ (О.Кравчук).....	310
18.1. Культура наприкінці 1940 – 1950-х рр.	310
18.2. Розвиток чеської культури в 1960-і рр.....	314
18.3. Культурне життя в 1970 – 1980-х рр.....	317
18.4. Чеська культура на рубежі тисячоліть	321
Розділ 19. ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЧЕХІЇ В УКРАЇНІ (С.Калитко, О.Кравчук)....	326
19.1. Історія Чехії в працях науковців України у ХІХ ст. – 1991 р. ...	326
19.2. Богемістика в незалежній Україні.	345
ЛІТЕРАТУРА	369
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	445
ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛІВ.....	451

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

ЗІНЬКО Юрій Анатолійович
КАЛИТКО Сергій Леонідович
КРАВЧУК Олександр Миколайович
ПОП Іван Іванович

НАРИСИ ІСТОРІЇ ЧЕХІЇ

Навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

1-а обкладинка: Празький Град і Карлів міст.
2-а обкладинка: Костел Діви Марії перед Тином.

Підписано до друку 29.07.2017.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Умов. друк. арк. 29. Обл.-видавн. арк. 27.
Наклад 250 прим. Зам. № 4736.

Віддруковано з оригіналів замовника

Видавець ТОВ «Нілан-ЛТД».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 4299 від 11.04.2012 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>

